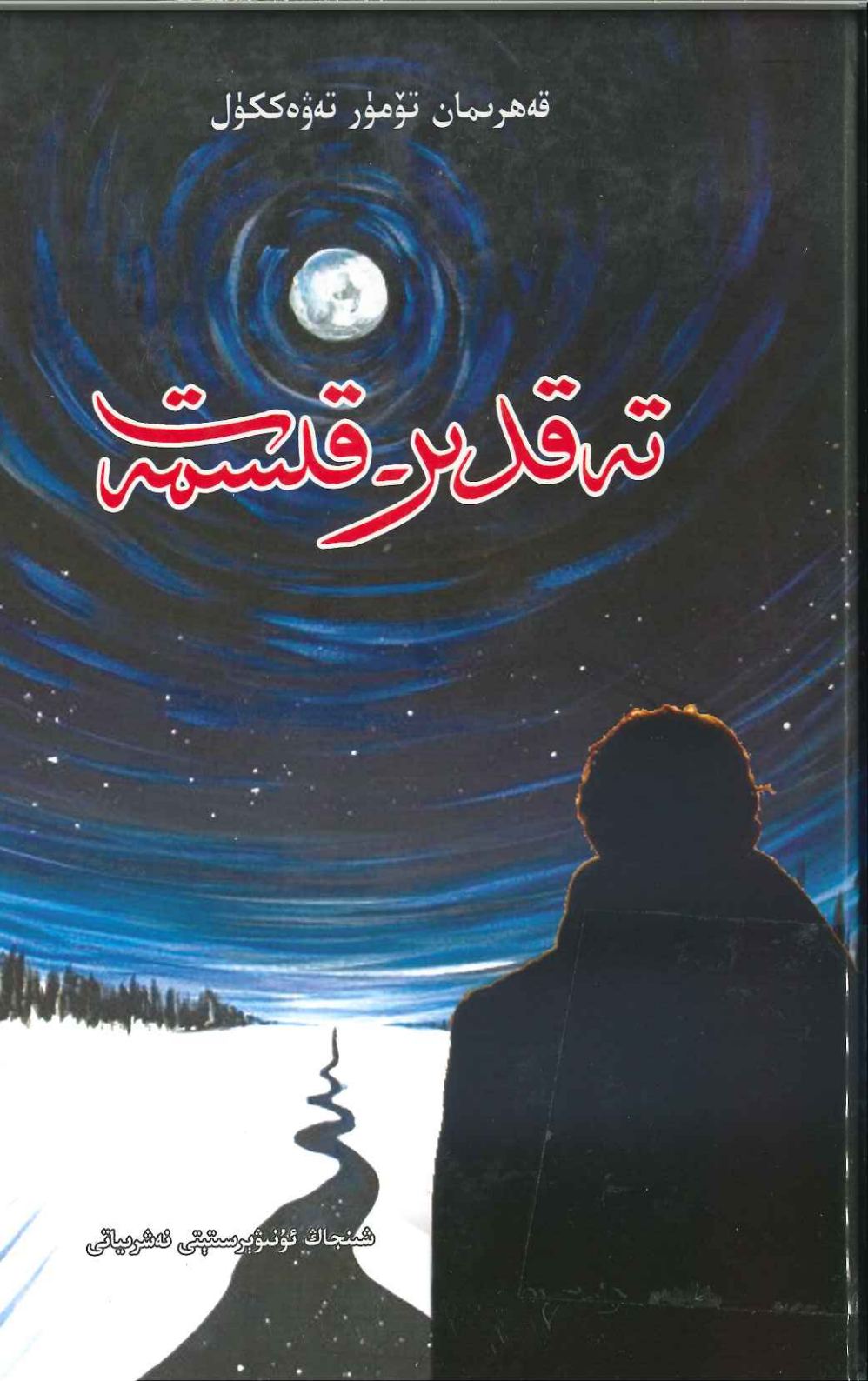
قەھرىمان تۆمۈر تەۋەككۈل

تەقدىر قىسمىتى

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

قەھرىمان تۆمۈر تەۋەككۈل

تەقدىر-قىسمەت

(رومان)

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: خېلىل مۇھەممەت
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابدۇرېھىم ئابلىمت
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن

تەقدىر ـ قىسمەت

(رومان)

ئاپتورى: قەھرىمان تۆمۈر تەۋەككۈل

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى666 №، پوچتا نومۇرى: 830046)
شىنخۇا كىتابخانىلىرىدا سېتىلىدۇ
بېيجىڭ شۇنچېڭ رەڭلىك مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: 880 mm × 1230 mm، 1/32 ، باسما تاۋىقى:14.75
2015 ـ يىل 5 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2015 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى

ISBN 978 – 7 – 5631– 2826 – 6
باھاسى: 55.00 يۈەن

NIEDERSÄCHS

قەدیرمان تەوەنور تەوەکەل

ئاپتور ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىللە

ئاپتور ھەققىدە

قەھرىمان تۆمۈر تەۋەككۈل 1972 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيە ئارال يېزىسىدا زىيالىي ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. باشلانغۇچ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرىنى ئۆز يۇرتىدا تاماملىغاندىن كېيىن، ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىن، قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ۋە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ تولۇق كۇرس سىنىپىدا ئوقۇغان. 1990 ـ يىلى 8 ـ ئايدا خىزمەتكە قاتنىشىپ، ھازىرغا قەدەر ئاقسۇ ئۇنىۋېرسىتېتى ناھىيە چاغراق يېزىسى، ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى، كۇچا ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى، كۇچا ناھىيەلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى قاتارلىق ئورۇنلاردا خىزمەت قىلغان. ھازىر ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسىدە خىزمەت قىلىۋاتىدۇ.

قەھرىمان تۆمۈرنىڭ ھەرقايسى مەتبۇئاتلاردا «دېموكراتىيە ـ قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى يولغا قويۇشنىڭ سوتسىيالىستىك ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشتىكى رولى توغرىسىدا»، «نۇر قەسىدىسى»، «ئۇلار كىمنىڭ بالىسى؟»، «گۈزەللىك دەرىخىنىڭ بىر شېخى ــ ھايا»، «پەلەك شاھنىڭ يېڭى ھېكايىسى»، «تاڭ قەتىرى»، «بىچارىلەر»، «نان»، «تەشۋىش»، «سېھرىلىك چۈش»، «كونا غالتەك»، «سائىل»، «قاۋاق بەندىسى»، «كۆكۈل كىرى»، «قايتا كېپەنلەنگەن ئادەم» قاتارلىق 100 نەچچە پارچىدىن ئارتۇق ھەر خىل ژانىردىكى ئەسىرى ۋە 20 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىسى ئېلان قىلىنغان. «دېھقانىنىڭ بايرىمى»، «ئاياللار نىداسى، ئەرلەر جۇلاسى»، «بىز نېمىشقا ئالدىراش بولۇپ كېتىمىز» قاتارلىق 25 پارچىدىن ئارتۇق ماقالىسى مەركىزىي خەلق رادىيو ئىستانسىسى ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش پروگراممىسىنىڭ نوپۇزلۇق مۇنبەر، شەنبىلىك ئالاھىدە پروگراممىا سەھىپىسىدە ئاڭلىتىلىپ، جامائەتچىلىك ئارىسىدا كۆچلۈك ئىنكاس پەيدا قىلغان.

ئۇنىڭ ئەسەرلىرى چىن ۋەقەلىك ئاساسىدا يېزىلغان بولۇپ، كىشىلىك تۇرمۇشتىكى ئىجتىمائىي ئەخلاققا يات بولغان نىكاھ-ئائىلىنىڭ بۇزۇلۇشى، ئەخلاق مىزانلىرىنىڭ سۇسلىشىشى قاتارلىق ناچار ئادەت ۋە تۇرمۇش نۇقسانلىرىنى كۆچلۈك قامچىلاپ، كىشىلەرنى ئەدەپ-ئەخلاققا ئۈندەپ، نىكاھ-ئائىلە مۇناسىۋىتىنى ياخشىلاپ، پەرزەنتلەرنى ياخشى تەربىيەلەشكە ئۈندەيدۇ ھەمدە ئۇلارنى دۇرۇس ياشاشقا دالالەت قىلىدۇ.

ئۇنىڭ «رەڭدار تۇرمۇش» ناملىق كىتابى 2009-يىلى 10-ئايدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن، «كېچىر سۇناي» ناملىق كىتابى 2012-يىلى 2-ئايدا شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان بولۇپ، يېقىنقى مەزگىلدە يەنە «نۇر قەسىدىسى» (راست ئىشلار خاتىرىسى)، «تەربىيەنامە»، «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى (ئونسۇ قىسمى)»، «كۆلەڭگە» (رومان) قاتارلىق كىتابلىرىنى نەشرىياتقا تاپشۇردى. «تەقدىر-قىسمەت» ئۇنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىزدىنىشىنىڭ يەنە بىر مەھسۇلىدۇر.

ئۇ ھازىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتى ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

كىرىش سۆز

بۇ روماندا سالى ئەپەندى، ئايزۆھره خانىم ۋە ئۇلارنىڭ سەمى، سەمەر قاتارلىق ئىككى پەرزەنتىدىن تەركىب تاپقان بىر ئائىله كىشىلىرى بىلەن زىبىدىخان ئانا، ئوسمان، سامساق مۇدىر قاتارلىقلار ئوتتۇرىسىدىكى رەڭگارەڭ تۇرمۇش تەپسىلاتلىرى ئارقىلىق، بۇگۈنكى دەۋر كىشىلىرىنىڭ نىكاھ، ئائىله ئىشلىرىدىكى ئوخشاش بولمىغان كۆزقاراشلىرى، قىممەت قارىشى، دۇنيا قارىشى ۋە ئەخلاق قارىشىدىكى پەرقلەر؛ ئاز بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئىدىيەسىدە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان كونا ئۆرپ-ئادەت ۋە ئۇنىڭ جەمئىيەت ئەزالىرىغا ئېلىپ كېلىدىغان ئېغىر ئاقىۋەتلىرى؛ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولىغا قويۇلغاندىن بۇيانقى يېزىلاردىكى زور ئۆزگىرىش، تەرەققىيات، يۇكسىلىشلەر، خەلق تۇرمۇشىدا قولغا كەلتۈرۈلگەن ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەر، كىشىلەرنىڭ ئىلغارلىق ۋە مەدەنىيەتكە بولغان ئىنتىلىشلىرى ئەدەبىي تىل ئارقىلىق جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، قالاق، كونا ئادەت-يوسۇنلار قامچىلىنىپ، كىشىلەرنى ھەسەتخورلۇق ۋە ئۆچ - ئاداۋەتتىن يىراق تۇرۇپ، ئېجىل-ئىناق ياشاشقا دالالەت قىلىنغان.

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب ئەسلىمە 1

ئىككىنچى باب كۆڭۈلسىزلىك 105

ئۈچىنچى باب ئۇچ تالاق 133

تۆتىنچى باب قايتا نىكاھ 197

بەشىنچى باب قەسەم 226

ئالتىنچى باب جازا 282

يەتتىنچى باب كۈنداشلىق 314

سەككىزىنچى باب خىجالەت 349

توققۇزىنچى باب قازا 379

ئونىنچى باب غايىب بولۇش 434

خاتىمە 463

بىرىنچى باب

ئەسلىمە

1

بىپايان كەڭ سايى شۇنچىلىك دىمىق بولۇپ، تاشلاردىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ھارارەت تەپتى كىشىگە يەر يالقۇنجاۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. ساينىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىن مەھەللىگە قاراپ سوزۇلغان يىلان باغرى يولدا بىر ئېشەك ھارۋىسى پىت مېڭىشىدا مىسلداپ كېتىۋاتاتتى. ھارۋا چاقىنىڭ تاشلارغا سوقۇلۇشىدىن ھارۋا ئوقىدىن چىقىۋاتقان ئەلەملىك ئىگراشتىن باشقا شەپە يوق بولۇپ، ھارۋىدا سۇنايلىنىپ ياتقان يوغان گەۋدە خۇددى چالا ئۆلۈك قىلىنغان پاقلاندەك تۇگۈلگىنىچە دەممۇدەم خىرقىراپ خورەك تارتاتتى.

جانسۇار يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ توختىدى. تېزەك قۇرۇندىسىنى پۇۋلەپ، يەرنى تېپىچەكلىگىنىچە تۇمشۇقىنى ئاسمانغا قىلىپ، چىشلىرىنى ھىگگايتىۋاتقان پەيتتە دۇمبىسگە تەگكەن قاتتىق زەربىدىن چۆچۈپ كەتتى. سلكىنىشتىن ئۇيقۇسى بۇزۇلغان سالى كۆزىنى يېرىم ئېچىپ ئەتراپقا نەزەر سالغىنىدا، تېخىچە سايدىن چىقىپ بولالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى-دە، ھارۋىنىڭ يان ياغىچىغا قىستۇرۇپ قويغان يوغان تاياقنى

سۇغۇرۇپ ئېلىپ ئېشەكنى زەردە بىلەن ساۋىغاچ:

— ۋۇ بىغەرەز، ئۆزىنى بىلمەي تېزەك پۇراپ تۇرغىنىنى، نەۋاق يولغا چىققىلى...، — دېدى.

ئېشەك كەينى پۇتى بىلەن ھارۋا شوتىسىغا بىرقانچىنى تېپىچەكلىگەن بولسىمۇ، دۇمبىسىگە تەگكەن قايتۇرما زەربىنىڭ تەسىرىدىن قەدىمىنى بىرئاز تېزلەتتى. 20 — 30 قەدەمچە سوكۇلدىدى-يۇ، يەنە ئۆز رېتىمىغا چۈشتى...

گۇگۈمغا يېقىن ئۆيگە يېتىپ كەلگەن سالى ئېشەكنى ھارۋىدىن چىقىرىپ پېشايۋان تۈۋرۈكىگە باغلىغاندىن كېيىن، كىيىملىرىنى بىر قۇر قېقىشتۇرۇپ، يەرگە سۆرۈلۈپ قالغان شىمىنىڭ پۇچقىقىنى يوتىسىغچە تۇردى. ھارۋىنى دولىسىچە ئىتتىرىپ ئون قەدەمچە نېرىدىكى قېغ دۆۋىسىنىڭ يېنىغا ئۆرىچە توختىتىپ، ھارۋىدىكى شاخ - شۇمبىلارنى چۈشۈردى. ئېشەكنى ئېغىلغا قويۇپ بېرىپ، قالىقتىكى[1] شال پاخىلىدىن بىر باغلام تاشلاپ بەرگەندىن كېيىن، باغلارنى ئارىلىدى. باغ چىتلاقلىرىنىڭ ۋە ئۆرۈك شاخلىرىنىڭ ساپساقلىقىنى كۆرۈپ كۆڭلى ئەمىن تاپقانىدەك بولدى. يەرگە تۆكۈلگەن ئۆرۈكلەردىن چاپىنىنىڭ پېشىنى توشقۇزۇپ ئاۋايلىغىنچە ئۆيگە كىردى. تاپسىغچە ئۇزارتىپ سېلىنغان كاڭنىڭ سۇپىسىدا قىرىچلاپ ئولتۇردى، ئۆرۈكلەرنى سۇيغا سېلىنغان كونا ئەدىيال ئۈستىگە تۆككەندىن كېيىن، بىر ئىرغىپلا تاپسىدا يانپاشلاندى. شلدىرلىغان ئاۋازدىن تېنى چۈرقىغاندەك بولۇپ، شىم يانچۇقىدىن قېپى ئېزىلىپ كەتكەن سەرەڭگىنى ئېلىپ، توغرا تام ئۈستىدىكى جىنچىراغنى يانداردى. خىرە يورۇقلۇق ئىچىدە ئۆينىڭ بۇلۇڭ-پۇچقاقلىرىغا سەپسالدى. كاڭ ئۈستىگە سېلىنغان جۇلقى چېقىپ كەتكەن كونا كىگىزنىڭ ئاراشلىرىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ياڭاق يوپۇرماقلىرى ئۈستىدە، ئۇياقتىن-بۇياققا دىڭىلداپ يۈگۈرۈپ يۇرۇشكەن

[1] قالىق — شېۋە سۆزى بولۇپ، «چەللە، لاپاس» دېگەن مەنىدە.

چاشقانلارغا نەپرەت بىلەن قاراپ، ئەلەملىك ئۇھ تارتتى. بوغۇزىغا بىر نەرسە كەپلەشكەندەك بولۇپ يۆتەل قىستىدى. قاتتىق يۆتەلگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ چاشقانلارنىڭ شىپىرلىغان ئاۋازى ئۇلغايىدى. چاشقانلار بىردىنلا پۇتۇن بەدەنلىرىنى چىرماپ، تېنىنىڭ غاجىلاپ ئەلەم سالىدىغاندەك قورقۇنچلۇق بىر سېزىم بىلەن ئەندىكىپ ئورنىدىن تۇردى-دە، كىيىملىرىنى قېقىشتۇردى.

«ھۇ لەنىتىلەر، شۇنچە كەڭرى جاھانغا پاتمىغاندەك مەن بىچارىنىڭ مۇشۇ بىر پارچە ياتار كىگىزنىمۇ بوش قويۇشمىدىڭ. قارغىش تەگكۇر چاشقانلار...»

سالى ئوچاق بېشىغا كېلىپ، تۇغرا تام بىلەن ئوچاق ئارىلىقىغا قويۇلغان كونا ئىشكاپتىن يوغان ياغاچ تاۋاقنى ئالدى. تاۋاقنى چاپىنىنىڭ پېشى بىلەن سۈرتكەندىن كېيىن، ئۆرۈكلەرنى سېلىپ يۇيۇپ پاكىزلىدى. ئوچاق بېشىدىلا ئۆرە تۇرۇپ ئۆرۈكلەردىن تويغۇچە يېدى. زەردى تېشىپ، ئاشقازىنى بىئارامىلاشقاندىلا، تۇغرا تام ئۈستىدىكى تەڭنىنى ئېلىپ، تەڭنە ئۈستىگە يېپىپ قويغان سۇپرىنى ئاۋايلاپ قايرىدى. ئالىقان چوڭلۇقىدىكى بىر پارچە قاتتىق نان كۆزنىگە ئوت بولۇپ كۆرۈندى. چىرايلىرىغا كۈلكە يۈگۈرۈپ كۆڭۈل قەپىسىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى يېلىنجىدى.

«قاتتىق نان ئاشقازانىدىكى زەردابنى تارتىپ، ئېچىشىشنى توختىتىدۇ...»

سالى ئىلگىرىمۇ مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئاشقازىنىڭ ئېچىشىپ ئاغرىشىدىن قۇتۇلغانىدى. ئۇ ئوچاق كۈلۈگىدا ئولتۇرۇپ نانىنى ئاۋايلاپ غاجىلاشقا كىرىشتى. يېقىلغىنىغا ئىككى ھەپتىچە بولغان پېتىر نان شۇنچىلىك قاتتىق ئىدىكى، بوشراق كۈچىگەنگە چىش ئۆتمەيتتى. «قارس» قىلغان ئاۋاز بىلەن ئېغىزىدىكى سالى ئازاب ئىچىدە ئاچچىق تولغانىدى. بېشىغا توقماق بىلەن قاتتىق ئۇرۇلغاندەك قولاقلىرى غوگۇلداپ، كۆزلىرى قاراڭغۇلاشتى. يەرگە چۈشكەن قاتتىق نان پارچىسى

ئىچىدە سۇنغان چىشى قان ئارىلاش تۇراتتى. سالى قان ئارىلاش سۇنۇق چىشقا بىرمەھەل تىكىلىدى. قاتتىق ئاغرىق ئۇنىڭ مېڭىسىگىچە چىققانىدى. سالى ئاغرىق ئازابىدىن چىشنى چىڭ چىشلىدى-دە، كۆزىنى يۇمغىنىچە تورۇسقا تىكىلدى. بىرھازادىن كېيىن كۆزىنى شۇنداق ئېچىپلا ئالاقزادە بولۇپ كەتتى. شال پاخاللىرى بىلەن يېپىلغان ئۆيىنىڭ تورۇسلىرىدا ئۆمۈچۈكلەر كەڭ تور يېيىپ بەھۇزۇر ياتاتتى.

« ‹ئاسماندا تور، يەردە قاپقان› دېگەندەك، ماۋۇ بىغەرەزلەر ئىككى ھەپتە بولمىغىنىمغا ئۆيىنى بېشىغا كىيىشىپتۇ ئەمەسمۇ. ھەممىسى سامساقنىڭ ئىشى. ئەگەر ئۇ مېنى سايدىكى ئاشۇ تاش يەرگە ئەمگەككە تۇتۇپ بەرمىگەن بولسا، بۇ كاساپەتلەر شۇنچە يايراپ، ھەددىدىن ئېشىپ كېتىشەلمەيتتى...»

ـــ ھەممىنى قىلغان ئاشۇ سامساق.

ئۇ كۆڭلىدە سامساق مۇدىرغا قاتتىق نەپرەتلەنگەنىدى. ئەمدى ئۇنىڭ پۈت-قول، ئېغىزمانلىرى تېلىپ ئاغرىشقا باشلىدى. ئۆيىئىچىدىن مۇز يېغىپ تۇراتتى، سالى ئېرىنچەكلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى، سىرتقا چىقىپ ھېلىلا يولدىن تېرىپ كەلگەن ئوتۇنلاردىن بىر قولتۇق ئېلىپ كىرىپ، ئالدىن تەييارلاپ قويغان رېزىنكە تاسمىدىن تۆتلىك كېسىپ ئوت تۇتاشتۇردى. ئانچە قۇرۇپ كەتمىگەن شاخ-شۇمبىلارنىڭ پۈسۈلداپ ئوت ئالمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قەغەز پارچىسى بىلەن ئوتنى ئۈلغايتتى. چاراسلىغان ئاۋاز بىلەن كۆتۈرۈلگەن ئىس-تۈتەك سالىنىڭ كۆزلىرىنى ئېچىشتۇراتتى. ئوت ئاستا-ئاستا ئۈلغايدى، گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز بىلەن ئۆيئىچى بىردىنلا ئىللىپ كەتكەندەك بولدى. سايدىكى كەچ كۈزنىڭ جاندىن ئۆتكۈدەك سوغۇقىدا بىرقانچە كۈن تېگىى-تېگىدىن مۇزلىغان تەن، ئەتىيازدا ئىللىق ھارارەت تەپتىدىن ئاستا-ئاستا ئېرىگەن مۇزدەك تەدرىجىي بوشىشىپ ئىللىشقا باشلىدى. سالىنىڭ پۈتۈن بەدەنلىرى تەسۈرلىگۈسىز شېرىن سېزىم بىلەن ئىنكاسسىز ھالەتكە كەلدى. ئۇ ئولتۇرغان جايىغىلا ئۆزىنى تاشلاپ، تامغا چاپلاشقىنىچە سۇنايلىنىپ

يـاتتى. خىرىلـداپ چىققـان خـورەك ئـاۋازى پەيـدىنپەي ئۇلغىيـىشقا باشلىدى...

سالىنىڭ تىنچلىقى ئانچە ئۇزۇنغا بارمىدى. باش توخۇ بىلەن مۇزلاپ ئويغانىدى، جاندىن ئۆتكۈدەك سوغۇق ئۆيـدە ئـۆزىنى گويـا سـايدا تـۇنەپ قالغانـدەك ھـېس قىلـدى. ئوچـاقتىكى ئـوت ئـاللىبۇرۇن ئۆچكەنـدى. سەرەڭگىنى ياندۇرۇپ ئۆز نىشانىنى ئىلغا قىلىۋالغاندىن كېيىن، ئـاۋايلاپ بېرىپ كاڭغا چىقتى-دە، توپا پـۇراپ تۇرىـدىغان كونا كىگـىز ئۈستىدە تۇگۈلگىنىچە، كونا يوتقانغا بېشىچىلاپ كىرىـپ كەتتى. يوتقانـدىن مـۇز يېغـىپ تـۇراتتى. سـالى ھەرقـانچە قىلىپمـۇ ئۇخلىيالمـدى. شـۇ تاپتـا ئـۇ ئۆزىگە پاناھ بولۇپ مۇشۇ بىر كېچىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزگۈدەك بىر ئىللىق ئائىلىـسىنىڭ بولۇشـىنى نەقەدەر ئارزۇ قىلـدى. ئىلگىرىكـى ئىللىـق ئائىلىسىنى ئەسلىگىنىدە ئـۆزىنى تولىمـۇ بىچارە، غېرىـب ھـېس قىلـىپ ئىختىيارسىز كۆزىگە ياش ئالدى. جىسمى قېتىپ قالغاندەك، قايسىدۇر بىر قـاراڭغۇ نۇقتىغـا تىكىلگـىنىچە، ھايـات كەچمـىشلىرىنىڭ گـۈزەل ئەسلىمىلىرىگە غەرق بولدى...

2

سالى باللىقىنىمۇ مۇشۇ مەھەللىدە، مۇشۇ قورۇدا ئۆتكۈزدى. ئۇلارنىڭ ئۆيى مەھەللىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى قوشنا مەھەللىگە قايرىلىـدىغان يول بويىغا جايلاشقان بولۇپ، يـول بـىلەن ئۇلارنـىڭ ئـۆيىنى ئەترەتنـىڭ ماخوسى ئايرىپ تۇراتتى. ئۇ چاغلاردا سالى ھازىرقـىدەك جاپا تارتمىغان: قىشتا سوغۇق، يـازدا تومـۇز كـۆرمىگەن، پۇچىلانمىغان، ئـاچلىق ئـازابى تارتمىغان، يالغۇزچىلىقتىن يېتىمسىرىمىغانىدى. ئـۇ چـاغلاردا بـۇ ئۆيىنـىڭ ھازىرقـىدەك ئەبجىقـى چىقـىپ كەتمـىگەن، مەھەللىمـۇ ئىنتـايىن ئـاۋات مەھەللـە ئىـدى. ئەتىگەنـدە كەنـت باشـلىقىنىڭ توۋلىغـان ئـاۋازلىرى ئاڭلىنىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي دولقۇنغا ماڭغان ئەزالارنىڭ ۋاراڭ-چـوروڭلىرى

مەھەللىنى بىر ئالاتتى. ئۇ كۈنلەردە سالىنىڭ تۇرمۇشى بايىاشاتچىلىق ئىچىدە ئۆتەتتى. ئاتىسى ساۋۇت مەمەت كوممۇنانىڭ بوغالتىرى بولۇپ، دولقۇنغا ماڭغانلار بىلەن تەڭ ئۆيدىن چىقىپ كوممۇنا ئەزالىرىنىڭ دولقۇنىدىن كېيىنكى ئەتىگەنلىك تامىقىغا تەييارلانغان تاماقلارنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئاشخانا ۋە ناۋايخانىلارنى ئارىلايتتى، ئىسكىلاتنىڭ بىخەتەرلىك ئەھۋالىنى تەكشۈرەتتى. ئەزالار دولقۇندىن يانغاندىن كېيىن، ئاشپەزلەرنىڭ ئەزالارغا تاماق تەقسىملەش ئەھۋالىنى نازارەت قىلاتتى. ئۇچ ۋاق تاماق ئادەتتە ئۇنىڭ چۈشۈرۈپ بەرگەن تىزىملىكى بويىچە تەقسىم قىلىناتتى، تاماق تىزىملىكىنى چۈشۈرۈشتە بەكمۇ ئېھتىياتچان بولۇپ، ئەمگەك كۈچلىرى بىلەن باللارنىڭ نورمىسىنى پەرقلەندۈرگەن ئاساستا باراۋەر تەقسىم قىلاتتى.

ساۋۇت مەمەت بويى ئېگىز كەلگەن، سېمىز، قاڭشارلىق، قاشلىرى قويۇق ھەم تۇم، ئاقپىشما ئادەم بولۇپ، قارا ھەم يوغان بىر جۈپ كۆزىدىن ھەمىشە خۇشاللىق يېغىپ تۇراتتى. ئۆزىنىڭ خۇش چاقچاق، ئوچۇق - يورۇق مىجەزى ۋە باشقىلارغا زەررىچىلىك يامانلىق قىلىشنى ئويلىمايدىغان پاك نىيىتى، سەمىمىي، راستچىللىقى بىلەن كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولۇپ كەلگەن بولۇپ، يۇرتتىكىلەر ئۇنى ئەتىۋارلاپ ساۋۇتخان دەپ چاقىرىشاتتى. سالى يالغۇز ئوغۇل بولغاچ ئائىلىدە ھەممىدىن بەك ئەتىۋارلىناتتى. ھەممەيلەن ئۇنى خۇددى كۆز قارىچۇقىنى ئاسرىغاندەك ئاسرايتتى، ھېچقانداق ئىشقا سالمايتتى. ئانىسى مەرھۇمخانمۇ ئۇنى ئەركىلىتىپ «سالەم»، «باغرىم» دەپ ئىچ-ئىچىدىن كۆيەتتى، سالىنىڭ دېگىنى دېگەن، قىلغىنى قىلغاندى.

سالى مەكتەپ قارىسىنى ئالغاندىن باشلاپلا، ئاتىسى بىلەن تەڭ ئورنىدىن تۇرۇپ ئېتىز-ئېرىقلارنى ئارىلايدىغان، كوممۇنا ئەزالىرىغا تەييارلىنىدىغان تاماقلارنى كۆزدىن كەچۈرىدىغان بولدى. شۇنداق بولغاچقا بۇ يۇرتتىكى چوڭ-كىچىك ھەممەيلەن ئۇنى تونۇيتتى. ئاشخانا، ئىسكىلاتتىكىلەر ئۇنى كۆرگەندە ئىچ-ئىچىدىن خۇشال بولۇپ،

كەلسىلە كىچىك بوغالتىرىمىز، دېگىنىچە ئۇنى كۆتۈرۈپ ئەركىلىتىپ كېتىشەتتى. باشقىلار بىر كۈن كەچكىچە ئىشلەپ ئەتىگەنىدە ئىككى چۆمۈچ ئۇماچ، چۈشتە بىر زاغرا،كەچتە بىر قاچا سۈيۈقئاشقا ئاران ئىگە بولسا، سالى ھېچ ئىش قىلماي تۇرۇپمۇ تويغىچە غىزالىنىپ، نانلاردىن بوخچىسى توشقىچە ئالالايتتى. ھېچكىممۇ ئۇنىڭغا كۆز قىرىنى سالمايتتى. «ئوغۇل بالا بولغاندىن كېيىن، كۆپرەك يېسە كۈچ- قۇۋۋەتكە تولىدۇ» دېيىشەتتى ئۇلار. سالى ئارام كۈنلىرىدە مەھەللىدىكى بالىلارنى ئەگەشتۈرۈپ مەھەللىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى يايلاقتا «مۆكۈشمەك»، «چالما جېڭى»، «ۋاللەي»...دېگەندەك ئويۇنلارنى ئوينايتتى. يايلاق مەھەللىدىن بەش چاقىرىمچە يىراقلىقتا بولۇپ، يايلاقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە، سۈپسۈزۈك سۇلىرى تېشىپ ئاقىدىغان بەش مېتىرچە كەڭلىكتىكى ئۆستەك، ئۆستەكتىن ئەللىك مېتىرچە نېرىسىدا خەلق ئەسكەرلىرى مەشىق قىلىدىغان دۆڭلۈك، دۆڭلۈكنىڭ يېنىدا مەھەللىگە تۇتىشىدىغان يول، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى يىگىرمە مېتىرچە كەڭلىكتىكى ئورمان بەلبېغىدا قاتار تىكىلگەن سۆگەتلەر بار ئىدى، يايلاقتا ئادەم بويى ئېگىزلىكتە شۇاقلار ئۆسەتتى. بۇ بىپايان دالا بالىلار ئۈچۈن كۆڭۈللۈك پائالىيەت مەيدانى ئىدى. سالىنىڭ ئۆگىنىش نەتىجىسىمۇ ياخشى بولغاچقا، ئوقۇتقۇچىلارمۇ ئۇنىڭغا ئامراق ئىدى. مەھەللىدىكى چوڭ - كىچىك ھەممەيلەن ئۇنى ئىززەت بىلەن كۈتەتتى...

سالى ئەنە شۇنداق ئاسايىشلىق ئىچىدە ئەقىل ۋە كۈچ-قۇۋۋەتكە تولۇپ بەخرامان چوڭ بولدى. باشلانغۇچنى تاماملىغاندىن كېيىن، يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتىپىگە يۇقىرىلاپ ئوقۇشقا باردى. ئۇيى بىلەن مەكتەپنىڭ ئارىلىقى ئاتلىق ئىككى-ئۈچ سائەتلىك يول بولغاچقا ئاتىسى ئۇنى مەكتەپ ياتقىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى.

3

كەچ كۈزنىڭ ھاۋا ئوچۇق بىر كۈنى، سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرغان مەرھۇم يول بويىدىكى ئورمان بەلبېغى بىلەن ئۆيىنىڭ ئارقا تېمى ئارىسىدىكى ئورەككە يوشۇرۇپ قويغان ئاشلىقنى يوقلاش ئۈچۈن قورۇدىن چىقتى، ئورەك ئورنىغا يېراقتىن نەزەر سالغاندىن كېيىن، ئەتراپنى كۆزىتىپ باقماق بولۇپ، ئاۋۇال يولغا چىقتى. يېراقتىن بىرنىڭ كېلىۋاتقانلىقى ئايان بولۇۋىدى، ئۆزىنى دەرھال دالدىغا ئالدى. بىر-ھازادىن كېيىن، مۇرىسىگە ئارا ئارتىۋالغان بىر كىشى يېتىپ كەلدى. دىققاتقىنا كەلگەن بۇ كىشى بىرىنچى كېچىك ئەترەت ئەزاسى قاسىم ئىدى. قاسىم تولىمۇ ياۋاش ئادەم بولۇپ، كىم ئىشقا بۇيرىسا باش تارتماي قىلاتتى، بىراق ئاچ-سەلەڭ يۈرگەچكىمۇ ئىشنى ئىنتايىن ئاستا پۈتكۈزەتتى-يۇ، قىلغان ھەربىر ئىشى كىشىنى سۆيۈندۈرگۈدەك ئوبدان ئىدى. مەھەللىدىكىلەر ئۇنىڭ بىر ئىشقا ئانچە ئالدىراپ كەتمەيدىغان مىجەزىگە ماس ھالدا ئۇنىڭغا «گالۋاڭ» دېگەن لەقەمنى سىڭدۈرۈپ چاقىرىپ ئادەتلىنىپ كەتكەن، قاسىممۇ بۇ لەقەمگە كۆنۈپ قالغانىدى.

مەرھۇم كېلىۋاتقان كىشىنىڭ قاسىم ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرگەندىن كېيىن، تام ياقىلاپ ئۆيگە كىردى.

— ئاتىسى! قاسىم گالۋاڭ ئىشقا مېڭىپتۇ.

— ۋاي-ۋۇي، ماڭسا ماڭمامدۇ. ئەتىگەندە ماڭىدۇ، كەچتە قايتىپ كېلىدۇ. شۇ ئەمەسمۇ!

— ئو ھۇش، چاقچاققا ئايلاندۇرۇپ ئادەمنى مازاق قىلمىسلا. مەن شۇ، گالۋاڭنى تاماققا توۋلاپ قويارمىزمىكىن، دېگەن ئوي بىلەن شۇ...

— ۋاي ئېسىم قۇرۇسۇن. توغرا، ئىنتايىن توغرا ئويلاپسىلەر. دەرھال توۋلاڭلار، بىر ئاياق ئۇماچ ئىچىپ تويۇنۇۋالسۇن بۇ بىچارە. بويىتاقچىلىقتا سۇ بىلەن ناشتا قىلدى ھەقىچان، — ساۋۇتخان ئايالىنىڭ گېپىنى تۈگىمەستىنلا جىددىي تەلەپپۇزدا شۇنداق دېدى ۋە تۆردىن پەگاھقا قاراپ سىلجىدى.

ـــ قاسم... قاسماخۇن... هوي قاسماخۇن...

مەرەمخان قاسمنى توۋلىغاچ، ئەتراپقا ئەنسىزلىك ئىچىدە قاراپ چىقتى. هەممە ئىشنىڭ جايىدىلىقىنى جەزم قىلغاندىن كېيىن، كەينىگە ئۆرۈلگىنىچە هاڭقىراپ تۇرغان قاسمغا قول ئىشارىتى قىلدى ۋە قايتىلاپ توۋلىدى:

ـــ ساۋۇت ئاكىلىرى چاقىرىدۇ،ـــ مەرەمخان يېقىنلاپ كەلگەن قاسمنىڭ تاتىراڭغۇ چىرايىغا سەپسېلىپ چىققاندىن كېيىن، «يۈرسىلە» دېگىنىچە ئالدىدا يول باشلاپ ماڭدى.

قاسىم مەرەمخانىنىڭ ئارقىسىدىن تاپ باستۇرۇپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى-دە، قولىدىكى ئارىنى ئىشىك يېنىدىكى ئىدىشكە يۆلەپ قويغاندىن كېيىن، ساۋۇتخان بىلەن قىزغىن سالاملاشتى:

ـــ ساۋۇتكا تىنچلىقمۇ، ئوبدان تۇردىلىمۇ؟

ـــ هەئە ئوبدان. ئۆزۈڭچۇ ؟ ئوبدان تۇردىڭمۇ ؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر، يامان ئەمەس.

ـــ بۇنچە سەھەردە نەگە ماڭدىڭ؟ ـــ دېدى ساۋۇتخان قاسمنىڭ ياداڭغۇ چىرايىغا كۆز يۈگۈرتۈپ.

ـــ ئۆي بەك سوغۇق، يېرىم كېچىدە ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ كەتكەنچە ئۇخلىيالمىدىم. خامانغا بېرىپ كونا سامانغا ئوت يېقىپ بىردەم- يېرىمدەم بولسىمۇ ئىسسىنىۋالاي دەپ مېڭىشىم، ـــ قاسىم ئۆينىڭ بۇلۇڭ-پۇچقاقلىرىغچە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن، ئىككىلەنمەستىنلا ئوچاق كۈلۈڭغا كېلىپ، زوڭزىيىپ ئولتۇردى.

ـــ سەن ئولتۇرۇپ تۇر، مەن سىرتقا چىقىپلا كىرەي، ـــ ساۋۇتخان سىرتقا چىقىپ ئەتراپنى كۆزىتىپ كىرگەندىن كېيىن، جەنىڭ يېنىدىكى بوشلۇققا جۇۋا بىلەن ئوراپ يوشۇرۇپ قويغان ئوتتۇرا كورا ئۇماچنى ئېلىپ قاسمنىڭ ئالدىغا قويدى، ـــ قېنى تېز ئىچ، مەرەمخان

سىرتتا قاراپ تۇرسۇن. «بەشىنى سۈپۈرۈپ، ئالتىنى كولاش»[1] گۇرۇپپىسىدىكىلەرنىڭ ئۆي ئارىلاپ ئاختۇرۇش قىلىپ ئوزۇق - تۇلۇك ئىزدەيدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى.

ئۇ كۈنلەردە بۇ مەھەللىدە ھەممە ئادەم كومموناننىڭ داش قازىنىدا ئوپچە تاماق يەپ، ئۆيدە ئايرىم قازان ئاسمىغاچقا، كىمكى موردىن تۇتۇن چىقىرىپ، قازان قاياناتسا تازىلاش گۇرۇپپىسىنىڭ سوئال-سورىقىغا قالاتتى. يوشۇرۇپ قويغان ئاشلىقنى تاپشۇرمىغىچە ئۇلاردىن قۇتۇلالمايتتى. قاسىم بۇنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا، ئۇ تاماقنى تېز سۈرئەت بىلەن يېيىشكە تۇتۇندى.

ئۇماچنى ئىچىپ قاچىنى بىكارلىغان قاسىم، يەنە بارمۇ دېگەندەك ساۋۇتخانىغا مەنىلىك تىكىلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى گويا نۇرى ئۆچكەن يۇلتۇزدەك پىلدىرلايتتى. ياداپ كەتكەن چىرايى شۇنچىلىك سارغۇچ ئىدىكى، كۆرگەنلا كىشىنىڭ باغرى ئېزىلەتتى. ساۋۇتخانىنىڭ بۇ بىچارە بەندىگە ئىچى ئاغرىدى. قەلبى گويا بىر تۇغقان قېرىندىشىنى ھازىرلا ئاخىرەتكە ئۇزىتىپ قويىدىغاندەك ئېغىر ئازابلاندى.

— مەرھۇمخان، ھوي مەرھۇمخان، قاسىمغا ئاۋۇ نانلىرىڭدىن ئېلىپ بەر، ئۆيىگە ئاپىرىپ ئاچلىقتا ئۇيقۇسى قاچقان مەزگىللەردە تويۇنۇپ بىر-ئىككى كېچىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈۋالسۇن.

مەرھۇمخان ئىچكىرىكى ئۆيدىن كۇل ئارىلاش يېرىم پىشقان ئىككى

---

[1] ئەينى يىللاردا مەزكۇر يۇرتتا دېھقانلار ئاشلىسىگە يوشۇرۇۋالغان ئاشلىقنى ئېنىقلاش يۈزىسىدىن، «دېھقانلار ئۆيى ۋە ھويلا-ئارانلىرىنى سۈپۈرۈپ - تازىلاش ئەترىتى» دېگەن نامدا بىر ئەترەت قۇرۇلغان بولۇپ، ئەترەتتىكىلەر كىمنىڭ ئۆيىدە «يوشۇرۇپ قويغان زاپاس ئاشلىق بار» دەپ گۇمانىي قاراشتا بولسا، شۇ ئۆينىڭ ئىگىسىگە «بۇگۈن سىلىنىڭ ئۆينى سۈپۈرۈش نۆۋىتى كەلدى» دەپ ئۇقتۇرىدىغان، دېھقانلارمۇ ئۇلارنىڭ خىزمىتىگە ماسلىشىش ئۈچۈن ئۆيىنى ئېچىپ بېرىدىغان، ئەترەت ئەزالىرى ئۆينىڭ ھەممە يەرلىرىنى (ئېغىل، ئامبار، ئىشكاپ، بەنچاڭ ئاستى قاتارلىق جايلارنى) ئاختۇرۇپ، ئاشلىق بايقالسا مۇسادىرە قىلىپ ئەترەتنىڭ ئىسكىلاتىغا ئۆتكۈزۈۋېتىدىغان ئەھۋال مەۋجۇت بولۇپ، دېھقانلار بۇ ئەترەتنىڭ نامىنى زاغرا تىلى بىلەن «بەشنى سۈپۈرۈپ، ئالتىنى كولاش ئەترىتى»، قىسقارتىپ «سۈپۈرۈپ تازىلاش ئەترىتى» دەپ ئاتاشقانىكەن.

زاغرىنى ئېلىپ چىقتى، زاغرىنى قاسىمغا سۇنۇپ تۇرۇپ دېدى:

— مانا ئالسىلا، تېزرەك تىقىشتۇرسىلا، ھازىرلا بىر يەرگە يوشۇرۇپ قويۇپ، مۇڭاپىق پەيتىنى تاپقاندا ئاندىن ئۆيلىرىگە ئېلىپ كېتىپ يېسىلە.

— رەھمەت سىلەرگە، تويۇنۇپ غىزا يەپ باقمىغىلى نەچچە كۈنلەر بوپتىكەن، — قاسىمنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى، — رەھمەت.

قاسىم ساۋۇتخان ئائىلىسىدىن خوشلىشىپ چىققاندىن كېيىن، يۈگۈرۈپ دېگۈدەك خامانغا يېتىپ كەلدى، خامانىدىن يىگىرمە قەدەمچە نېرىسىدىكى ئېرىق بويىدىكى يۇلغۇن تۈۋىگە كېلىپ، زاغرىنى قوينىدىن چىقىرىپ، بىر پەس قاراپ تۇردى. «ھەرنېمە بولسا بىرقانچە ۋاق تويۇنۇڭالمىغان بولدۇم» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەچ زاغرىنى يۇلغۇن تۈۋىدىكى سامانغا كۆمۈپ قويۇپ، خامانغا يېنىپ كەلدى. كونا سامانىنى يىغىپ ئوت ياقتى ۋە گۈلخان يېنىدا ئارىغا بېشىنى قويۇپ سۇنايلىنىپ ياتتى.

ئاسماندا يۇلتۇزلار بۇرىدىن ئۇركۈپ تەرەپ - تەرەپكە قېچىڭاتقان قوي پادىلىرىدەك تاراپ، غايىب بولاتتى. قاسىم ئۆچۈش ئالدىدا تۇرغان ئاينىڭ خىرە يورۇقىغا تىكىلدى. شۇ تاپتا ئاي ئۇنىڭغا قاراپ مەسخىرىلىك كۈلۈڭاتقاندەك، قاراشلىرىدىن بىزارلىق ھېس قىلىپ ئۆزىنى دالدىغا ئېلىڭاتقاندەك تۇيۇلدى.

«توۋا ! شۇنچە گۈزەل ئاي يۈزىدىمۇ داغ بار..» دەپ ئويلىدى قاسىم ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ، قورسىقىنى يېنىك سىلىدى. ئۇنىڭ بۇگۈنكىدەك تويۇنۇپ تاماق يەپ باقمىغىنىغا خېلى كۈنلەر بولغانىدى. ئالدىنقى قېتىم ئەترەت باشلىقىنىڭ ئۆيى سۈڭشىغا يارەملەشكەندە بىر قېتىم تويغىچە يوبدان ئىچەلىگەنلىكىنى، ماخوچى، ئىسكىلاتچى ياكى ئەترەت باشلىقىنىڭ ئۆيىدە بىرەر ئىشقا يارەملەشكەندىلا يوشۇرۇنچە ئېتىپ بەرگەن تاماقلاردىن تويغۇچە يېيەلەيدىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭمۇ قولىدا

ئانچه ـ مۇنچه ئەملى بار يۇرت كاتتىلىرىنىڭ ئۆيىدە ئەمگەك قىلىشقا ئامراق ئىكەنلىكىنى ئەسكە ئېلىپ، ئىختىيارسىز كۈلدى.

هايال ئۆتمەي مەھەللە تەرەپتىن بىر توپ كىشىلەر يېتىپ كېلىشىپ، تەقسىمات بويىچە ئىشنى كىرىشىپ كەتتى. قاسىمنىڭ ئۆزىگە بۆلۈنگەن بۆلىنى سورۇش بىلەن بەند ئىدى.

ـــ بۇياققا كېلىڭلار.

ئىش بېشىنىڭ ئەندىشىلىك ئاۋازىدىن هەممەيلەن ڈاڭ قېلىشتى. ئەتراپتىكىلەر قولىدىكى ئىشنى تاشلاپ، ئېرىق تەرەپكە قاراپ چېپىشتى. قاسىمنىڭ كۆڭلى بىرەر كېلىشمەسلىكنى سەزگەندەك ئېغىپ كەتتى. چاتاقنىڭ چوڭى چىققانلىقىنى پەملەپ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي گاڭگىرىدى. پۇتلىرى ئۇيۇشۇپ، بەدەنلىرى تىكەنلەشكەندەك بىر سېزىم بىلەن، تىلى بوغۇزىغا كەپلەشكەندەك نەپسى بوغۇلدى.

ـــ قاسىم، هوي قاسىم گالۋاڭ بۇياققا كېلە، ـــ سىدىق قاسىمغا يېقىنلاپ كەلدى. قالغانلار ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى، ـــ ئېيتە بۇ كىمنىڭ ئىشى؟ ـــ سىدىق قاسىمغا تىكىلىپ تۇراتتى. قاسىم بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ سىدىقنىڭ قولىدىكى بايىلا ئۆزى يوشۇرۇپ قويغان ئىككى دانە زاغرىغا قارىدى، ـــ ئېيتە، بۇنى نەدىن تاپتىڭ؟

ـــ سىدىق مۇدىر، مەن بۇنى بىلمەيدىكەنمەن، بۇ زاغرىنى يا مەن تىقىپ قويمىسام.

ـــ نېمە؟ شۇنداق دېسەملا هەممىدىن قۇتۇلمەن، دەپ ئويلاپ قالدىڭمۇ تېخى؟! راستىڭنى ئېيت، بولمىسا چوڭ بالاغا قالىسەن، ـــ سىدىقنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلگەن بولۇپ، كەڭ پېشانىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى روشەن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان قوشاق سىزىقلىرى پۈرۈلگەن، سېرىققا مايىل ئۆڭگى قارىدىغان ئىدى. زاڭاق گۆشلىرى توختىماي لىپىلدايتتى، ـــ ياخشىلىقچە ئېيتامسەن ياكى مەن ئېيتقۇزىمەنمۇ؟!

سىدىق كەنتنىڭ «سۈپۈرۈپ تازىلاش» ئەترىتىنىڭ ئاتامنى بولۇپ،

بۇگۈن ئۇ بىرىنچى ئەتىرەتتىكى شال خامىنى ئېلىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش، ھەيدەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن سەھەردىلا خامانغا يېتىپ كەلگەنىدى. ئۇ ئۆتۈپ كەتكەن قىزىل پاچاق ئادەم بولۇپ، باشقىلارنىڭ موريىسىدىن تۇتۇن چىققانىنى كۆرگەن ھامان، باستۇرۇپ كىرىپ قازانىنى دۈم كۆمتۇرۈپ، ئۆيى ئاختۇرۇپ ئوكتەي - توكتەي قىلىۋېتەتتى. مەھەللىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا ئۆچ بولۇپ، «سىدىق گۇپپاڭ» دەيىشەتتى.

سىدىق بىر كۈنى سەھەردە ئىشقا كېتىۋېتىپ يالغۇز جان نۇرخان مومايىنىڭ موريىسىدىن چىقىۋاتقان تۇتۇننى كۆرۈپ قېلىپ، ئادەم باشلاپ بېرىپ ئاختۇرۇپ، مومايىنىڭ ئۆيىدىكى بىر تال داننىمۇ قالدۇرماي يىغىپ كەتكەن، بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلماي مومايىنى يەنە تىقىپ قويغان ئاشلىقنى چىقار، دەپ قاتتىق قىينىغانىدى. بۇ ئىشلارنى قاسىم ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. شۇ چاغدا بىچارە مومايى يۇم - يۇم يىغلاپ، يېلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ سىدىق قىلچە رەھىم قىلمىغانىدى. نۇرخان مومايى شۇ ئىش بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ ئالەم بىلەن خوشلاشقانىدى.

— قېنى ئېيتمامسەن؟

قاسىم سىدىقنىڭ قوپال ئاۋازىدىن قاتتىق چۆچۈپ، خىيالىدىن ئويغاندى ۋە ئىككى قەدەمچە كەينىگە داجىدى.

— مەن... مەن... مەن بىلمەيمەن، — قاسىمنىڭ كۆز ئالدىدا ساۋۇتخانىنىڭ سەمىمىي، ئوچۇق-يورۇق، ئەمما مىسكىن چىرايى غىل - پال ئۆتكەندەك بولدى، — بىلمەيمەن دېدىمغۇ، بىلمەيمەن.

— نېمە؟! سەن خامانغا ھەممىدىن بالدۇر كەلگەن تۇرۇقلۇق بىلمىسەڭ، زادى كىم بىلىدۇ؟ زۇۋان سۇرمىگىنىڭنى بىر كۆرەي...

قاسىم كەنت ماخوسىغا ئېلىپ كېلىنىپ ئات ئېغىلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى ئوقۇرغا زەنجىر بىلەن كىشەنلەندى. ئىككى نەپەر خەلق ئەسكىرى كۆزەتچىلىككە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

4

ئەتراپ قاراڭغۇلۇققا چۆمگەن بولۇپ، پاقىلارنىڭ توختىماي كۇرۇلداشلىرى ئەمدىلا ئۈيقۇغا ئەسىر بولۇش ئالدىدىكى زېمىننىڭ جىمجىتلىقىغا سۇر پەيدا قىلاتتى. مەھەللە تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان ئىتلارنىڭ ناگان-ناگاندا قاۋاشلىرى، تۈن پەردىسىدىكى بۇ سىرلىق زېمىنغا ھاياتلىق پۈشتىكىنى چىلىۋاتاتتى. كەنت ئىشخانىسىدا سىدىق باشچىلىقىدىكى سۈپۈرۈپ تازىلاش ئەترىتىنىڭ بەش نەپەر خادىمى نېمىلەرنىدۇر كۈسۈرلىشاتتى. قاسمنى يالاپ كەلگەن ئىككى نەپەر خەلق ئەسكىرىنىڭ «دوكلات» دېگەن سۆزى بىلەن سىدىقتىن باشقىلار ئىشىك تۈۋىگە بېرىپ قاتار تۇرۇشتى. ئىشىككە ئۇدۇل قىلىپ قويۇلغان ئۇستەلدە، قەغەزگە قەلەمنى تىرەپ ئولتۇرغان سىدىق ئىشىككە مىختەك تىكىلىپ قارايتتى.

— ھە، رۇخسەت.

خەلق ئەسكەرلىرى قاسمنى ئىلىپ كىرگەندىن كېيىن، سىدىقنىڭ باش ئىشارىتى بىلەن قاسمنى ئىشخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۇۋرۇككە مەھكەم باغلىدى.

— ئەمدى راستىڭنى ئېيت، نانىنى نەدىن ئالدىڭ؟ — سىدىق گۈپپاڭ قاسمغا ئۆچمەنلىك نەزىرىدە قاراپ چىققاندىن كېيىن، زەردە بىلەن تۇۋلاپ شۇنداق دېدى، — يەنە ئەزمىلىك قىلىپ راستىڭنى ئېيتمىساڭ كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرىسەن.

قاسم ئۇندىمىدى. قاپلىمىسى ئۆگۈپ كەتكەن كونا قاما تۇماقنىڭ رەتسىز تۇكلىرى ئارىسىدىن قايسىدۇر بىر نۇقتىغا تىكىلىپ تۇرغان نۇرسىز كۆزلىرى گويا يۇۋۇز مۇشۇكنىڭ ھۇجۇمىدىن ھالسىزلىنىپ كەتكەن چاشقاننىڭ كۆزلىرىدەك پىلدىرلايتتى.

ئۇدا بىرقانچە رەت تەكرار سوراقتىن ھېچقانداق بىر جاۋابقا ئېرىشەلمىگەن سىدىق گۈپپاڭ قاتتىق غەزەپلەنگەندى، ئۇ ئورنىدىن

تۇرۇپ گىدىيىپ ماڭغىنىچە قاسىمنىڭ ئالدىغا كەلدى، ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان قاسىمغا قاراپ يەنە سورىدى:

— قېنى دە، نانىنى ساڭا كىم بەردى؟ نانىنى كىمنىڭ بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ بەرسەڭلا باشقىسىنى سۈرۈشتۇرمەيمىز.

— نانىنىڭ ئىشىنى بىلمەيمەن دېدىمغۇ، بىلمەيمەن، — دېدى قاسىم غەزەپ بىلەن.

— بىلمەيمەن؟ بىلمىگىنىڭنى بىر كۆرەي. قاتتىق ساۋاقلار ئۇنى! — چاپارمەنلەر قاسىمنى دۇمبالاشقا كىرىشتى.

قاسىم كەينى-كەينىدىن شىددەت بىلەن تېگىۋاتقان مۇشت - تېپىكلەر زەربىسىدىن ئاچچىق ئىگىرىدى، تولغاندى، ئەمما بىر تىنىق ئېغىز ئاچمىدى. سىدىق تېخىمۇ ئەسەبىيلەشتى:

— يالىڭاچلاپ، قامچا بىلەن ئۇرۇڭلار!

چاپارمەنلەر قاسىمنىڭ ئىچ كىيىمىدىن باشقىسىنى سالدۇرغاندىن كېيىن، تۆۋرۈككە قايتىلاپ باغلىدى.

— ئۇرۇڭلار، ئېغىز ئاچقۇچە ئۇرۇڭلار!

قاتتىق ئۇرۇلغان قامچا زەربىسىدىن قاسىمنىڭ سېمىز بەدىنىگە لىپىدە كېلىپ قالغان ئاق پاكچۇن كۆڭلىكى تىتىلدى. بەدەنلىرىدىن سىرغىپ چىققان قاندا قىپقىزىل بويالدى.

ئۆز نەزىرىدە ئىككى مۇشت بىلەن هەممىنى ئىقرار قىلدىغان بۇ خامۇشنىڭ بۇنچىۋالا چىداملىقىنى كۆرگەن سىدىقنىڭ غەزىپى تېخىمۇ تاشتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ قاسىمنىڭ ئەت گۆشلىرىنى تىتىپ شىلۋالىسىمۇ دەردى چىقمايدىغاندەك قىلاتتى.

«سەن گالۋاڭنى ئىقرار قىلدۇرالمىسام، ئەل-يۇرت ئالدىدا ماڭا سەت بولىدۇ. قېنى قانچىلىك بەرداشلىق بېرەلەيدىغانلىقىڭنى بىر كۆرەي...»

بۇ خىيال سىدىقنى تېخىمۇ ئەسەبىيلىككە باشلاپ، قاسىمنى تېخىمۇ قاتتىق قىيناشقا ئۇندەيتتى.

— تۇز سۇيى تۆكۈڭلار!

هايت-ھۇيت دېگۈچە تۇز سۇيى تەل بولدى. چاپارمەنلەر سىدىقنىڭ قول ئىشارىتى بىلەن شاكىرابلاشتۇرغان تۇز سۇيىنى قاسمنىڭ قان چىقىۋاتقان بەدەنلىرىگە ئاز-ئازدىن قۇيۇشتى. قاسمنىڭ بەدەنلىرى ئېچىشاتتى. بىرھازا قاتتىق ئىگراشتىن كېيىن، بەدەنلىرى بۇ خىل خورلۇقتا كۆنگەن چېغى، چىرقىراشتىن توختاپ قالدى، لەۋلىرىنى چىڭ چىشلىگىنىچە بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇردى ۋە ئىچىدە، ئۆلۈپ كېتىدىغان ئىش بولسىمۇ، بۇ سىرنى ھەرگىز ئېيتماسلىق ھەققىدە قەسەم ئىچتى.

ئېغىر ياتقۇغىچە قاتتىق سوراق قىلىپمۇ مەقسىتىگە يېتەلمىگەن سىدىق، چاپارمەنلىرىنىڭ چىرايىدىكى، شۇنداقلا ئۆز ۋۇجۇدىدىكى ھارغىنلىق ۋە ئۇيقۇسىزلىقنى ھېس قىلىپ، سوراقنى ئەتە سەھەردە داۋاملاشتۇرۇشنى تاپتى. مامۇت پەش بىلەن راخمان كولدۇنى قاسىمغا قاراشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، قالغانلارنى ئۆيلىرىگە قايتىشقا بۇيرۇدى.

مامۇت پەشىنىڭ فامىلىسى زايىت بولۇپ، ئۇ سۇيۇرۇپ تازىلاش ئەترىتى خىزمىتىگە قويۇلغان بىر يىلچە ۋاقىت ئىچىدە ئۆز خىزمىتىگە سادىق بولۇپ، يۈگۈر-يېتىم ئىشلارغا ئېغىزىدىن كىرىپ، كۆتىدىن چىقىپ دېگۈدەك ئاكتىپ پوزىتسىيەدە قاتنىشىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئەسلىدىنلا ئىنتىك مىجەزى «ھە» دەپ بولغۇچە، «ھۇ» دەپ ئۇلگۈرىدىغان، «تۇت» دەپ بولغۇچە چىشلەيدىغان دەرىجىدە ئىنتىكلىشىپ كەتكەنىدى. جامائەت مامۇتنىڭ بۇ خىل مىجەزىگە قاراپ ئۇنىڭ زايىت دېگەن فامىلىسىنى «پەش» كە ئۆزگەرتكەنىدى. مامۇت بۇ لەقەمگە بىرمەھەل تىرىكىپ يۈرگەن بولسىمۇ، ئاتامنى سىدىقنىڭ بىرقانچە يەردە «مامۇت پەش» دەپ چاقىرىشىدىن كېيىن، تەدرىجىي كۆنۈپ كەتكەنىدى. مامۇتنىڭ بوي-بەستى ئانچە چوڭ بولمىغىنى بىلەن پۇت-قوللىرى يوغان ئىدى. بۇگۈن ئۇ بېشىغا سالۇا تۇماق، ئۇچىسىغا قارا چىپەرقۇت تون، پۇتىغا ھەربىيچە سىرتق پاختىلىق چۈخەي كىيىۋالغان بولۇپ، بېلىنى كۆك رەڭلىك كاجى بەلباغ بىلەن مەھكەم باغلىغانىدى.

تەتۇر ياندۇرۇپ يۆگەلگەن سىم بۇرۇتى كىچىك يۇزىنى تېخىمۇ ۋىجىك كۆرسىتەتتى.

ماموت قاسىمنىڭ سوغۇقتىن كۆكەرگەن يۇزلىرىگە، لاغلىداپ تىترەپ تۇرغان تۇرقىغا قاراپ دەقىقىلىك ئويلىنىشتىن كېيىن، ھەمراھى راخمان كولدۇنى سىرتقا چاقىرىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

ــ قارا ئۇنىڭغا، مۇشۇ تۇرقىدا يېرىم كېچىگە بارماي جان بېرىدىغاندەك قىلىدۇ، ناۋادا ئۆلۈپ كەتسە خەلقە جاۋاب بەرمەكمۇ تەس. شۇڭا، قولىنى يېشۈۋېتەيلى، كىيىملىرىنى كىيۈالسۇن، ئاندىن ئاشپەزگە ئازراق شوۋگۇرۇچ ئەتكۈزۈپ بېرەيلى، ئەتىگەندىن بېرى ھېچنېمە يېمىدى، ئازراق خەيرخاھلىق قىلساق، تېزرەك ئېغىز ئېچىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

راخمان بوي-بەستى ئېگىز، قامەتلىك، كۆچلۈك كۆرۈنگىنى بىلەن ئەترەتنىڭ يۈگۈر-يېتىم ئىشلىرىدىن باشقا ئىشلارغا جىق باش قاتۇرۇپ كەتمەيدىغان، ئۆز خىيالىدا بىركىمگە يامانلىق ياكى ياخشىلىق قىلىشنى بىلمەيدىغان، پەقەت ئەترەتتىكىلەر نېمىگە بۇيرىسا شۇنى بېجىرىدىغان ئادەم ئىدى. «كولدۇ» دېگەن لەقەم ئۇنىڭ ئاتا-بوۋىسىدىن قالغان بولۇپ، مەھەللىدىكىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۇنى كىچىكىدىنلا ئاتا مىراس لەقىمى بىلەن چاقىرىپ ئادەتلەنگەچكە، تەڭتۇشلىرى ئىچىدە ئۇنىڭ فامىلىسىنى بىلىدىغانلار ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى.

ــ بولىدۇ. سەن نېمە دېسەڭ شۇ، ــ دېدى راخمان بېشىدىن ھەربىيچە قۇلاقچىسىنى ئېلىپ قېقىشتۇرغاچ.

ــ ئۇنداقتا سەن قاسىمنى بوشات، كىيىملىرىنى كىيىپ بولغاندىن كېيىن، ئىشكنى تاقاپ چىق، مەن ھېلىم ئاشپەزنى چاقىراي، بىز ئاشخانىدا كۆرۈشەيلى، ــ ماموت پەش كەينىگە بۇرۇلۇپ ھېلىمنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى...

ھېلىمنىڭ ئۆيى كەنتتىن 500 مېتىرچە نېرىدىكى تۇگمەننىڭ يېنىدا ئىدى. ھېلىمنىڭ ئاتىسى سۈپۈرگە ئاخۇن كەنتنىڭ ئاشۇ تۇگمىنىگە قارايتتى. ھېلىم سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ بېقىۋالغان بالىسى بولۇپ، ئۆز ئاتا -

ئانىسىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. يېشى ئوتتۇزدىن ھالقىغان بولسىمۇ تېخىچە ئۆيلەنمىگەچ، بۇ ئۆيدە ئاتا-بالا يالغۇز ياشايتتى.

ئېگىز-پەس، ئوڭغۇل-دوڭغۇل يولدا خېلى تەستە قورۇ ئالدىغا يېتىپ كەلگەن مامۇت پەش، «ئىت بولۇپ قالسا چىشلەپ سالمىسۇن» دېگەن ئوي بىلەن ئىشىك ئالدىدىن 20 مېتىرچە يىراقلىقتا تۇرۇپ كۆچەپ توۋلىدى:

— ھېلىم... ھوي ھېلىم... سۈپۈرگە ئاكا...، — ئۆيىگىچىدىن ھېچقانداق شەپە چىقمىغاندىن كېيىن، قورۇ ئىچىگە كىرىپ ئىشىك ئالدىغا كەلدى ۋە ئىشكىنى كۆچەپ ئۇرغىنىچە بوغۇق ئاۋازىنى بولۇشىغا قويۇۋېتىپ، قايتا توۋلىدى، — ھېلىم... ھەي ھېلىم...سۈپۈرگە ئاخۇن... ھەي سۈپۈرگە...

شېرىن ئۇيقۇدىن ئويغانغان ھېلىم، غودۇكشىغىنىچە ئورنىدىن تۇردى:

— بۇنچە كېچىدە ئىشىك تەپكەن كىم؟

— كىم بولاتتى، ئاكاڭ. ئاچە ئىشكىنى، تېز بول كەنتكە ماڭ، جىددىي ئىش بار.

ھېلىم مامۇت پەشنى ئاۋازىدىن تونۇدى.

— مانا... مانا ھازىر...

سۈتتەك ئايدىڭ كېچە. ئۆستەڭ بويلاپ تىكىلىگەن سۆگەت كۆچىتىنىڭ يېنىدىن ئېلىنغان تار يولدا مامۇت پەش بىلەن ھېلىم ئىككىيلەن خۇددى بىراۋنىڭ ھازىسى ئۈچۈن كېتىۋاتقاندەك گەپ-سۆزسىز كېتىپ باراتتى. مامۇت پەشنىڭ كەينىدىن ئۇچ تارتىپ ھۆپۈلدەپ كېلىۋاتقان ھېلىم، بىر نەرسىنىڭ پالاقشىغان ئاۋازىدىن يۈرەكزادە بولدى، يۈگۈرگىنىچە مامۇت پەشنى سوقۇۋەتتى.

— ھۇ ساراڭ، نېمىگە قاچسەن؟

— ئا.. ئاۋۇ تەرەپتىن بىر نەرسىنىڭ شەپسى كېلىۋاتىدۇ.

— شەپە، نېمە شەپە ئۇ؟ ناھايىتى ياۋا ئۆردەكلەر بىزدىن ئۈركىدى شۇ.

— ياۋا ئۆردەك، هي... هي... هي، — هېلىم مېيقىدا كۈلدى.

ئۇلار كەنت قورۇسىغا يېقىنلاپ كەلگەندە، ئالدىدا بىر سايە پەيدا بولدى. ئۇ راخمان ئىدى.

— تېز، تېزرەك بولۇڭلار، — جىددىيلەشكەنلىكتىن راخماننىڭ ئاغزى گەپكە كەلمەي قالغاندى، — تېز... تېز... تېزرەك.

— تىلىڭنى چاينىماي ئاستا سۆزلىمەمسەن، — دېدى راخمان قوپال ئاۋازدا، — نېمىگە بۇنچىۋالا ئالاقزادە بولۇپ كەتتىڭ، قېنى ئېيتە، نېمە ئىش بولدى زادى ؟

— قاسىم، ئۇ...ئۇ...

— ھە، قاسىمغا نېمە بولدى، ئۇ ئۆلدىمۇ؟ — ماموت پەشىنىڭ ۋۇجۇدىدا قانداقتۇر بىر قورقۇنچلۇق سېزىم ئەكس ئەتمەكتە ئىدى. ناۋادا شۇنداق بولسا ماڭا بۇ يۇرت ھارام، دەيتتى ئۇ ئىچىدە، — تېز يۈرەيلى،— ماموت يۈگۈرگىنىچە كەنت ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلدى. لېم تۇتۇرۇكنىڭ بىر مېتىرچە ئۇرنى قېپقىزىل قانغا بويالغان بولۇپ، قاسىم كۆپكۆك زەي چىقىپ تۇرغان داق يەردە خىرىلدىغىنىچە ياتاتتى، — تېز...تېز بولۇڭلار، ئاشخانا ئۆيگە يۆتكەيلى.

ئۇچەيلەن قاسىمنى يۆلەشتۇرۇپ، ئاشخانا ئۆيگە ئېلىپ كىردى، كاڭ ئۇستىگە ياتقۇزغاندىن كېيىن يوتقان بىلەن مەھكەم ئوردى.

— ھېلىم، تېز بول، ئوچاققا ئوت ياق، راخمان سەن دەرھال خۇدابەردى دوختۇرنى چاقىرىپ كەل، — دېدى ماموت جىددىي تەلەپپۇزدا. شۇ تاپتا ئۇنىڭ پېشانىسىدىن مونچاق-مونچاق تەر تامچىلىرى تەپچىيتتى، — ئەھۋال خەتەرلىك، ھەرىكىتىڭلار چاققان بولسۇن...

بىرھازادىن كېيىن، يېتىپ كەلگەن كەنت يالاڭ ئاياغ دوختۇرى خۇدابەردى ھوشسىز ياتقان قاسىمنىڭ پېشانىسىنى ئالىقىنى بىلەن تۇتۇپ كۆرگەندىن كېيىن، دورا سومكىسىدىن تىڭشىغۇچنى ئېلىپ ئۇنىڭ يۈرەك رېتىمىنى تىڭشاپ كۆردى.

خۇدابەردىنىڭ چىراي ئىپادىسىگە ئەتەي قاراپ تۇرغان ماموت پەش

ئۇنىڭ چىرايىدىكى جىددىي ئۆزگىرىشتىن ئىشىنىڭ چاتاقلىقىنى پەملىدى-دە، راخمان كولدۇغا قاراپ توۋلىدى:

— دەرھال سىدىق زىدۇينى چاقىرىپ كەل، — مامۇت پەشىنىڭ چىرايىدىن جىددىيلىك، قورقۇنچ ۋە تەشۋىشىنىڭ ئالامەتلىرى روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. خۇدابەردى ئۆزىگە سوئال نەزىرىدە تىكىلىپ تۇرغان مامۇتنىڭ چىراي ئىپادىلىرىدىكى بۇ ئالامەتلەردىن قاسىمنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشكە بىتاقەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى، قۇلىقىدىن ئۆلچىگۈچىنى ئېلىۋتكەندىن كېيىن، — قىزىتمىسى ئۆرلەپ قاپتۇ. مۇزدەك تەرلىگىنىگە قارىغاندا، ئۆپكىسىگە سوغۇق ئۆتكەن چېغى، تېزدىن قاينىاق سۇ، لۆڭگە، داس تەييارلاڭلار، — دېدى.

مامۇت بىلەن ھېلىم ئالاقزادىلىك ئىچىدە تېزدىن ھەرىكەتكە ئاتلاندى. دەقىقە ئىچىدە لازىمەتلىكلەرنى تەل قىلدى. قاسىمنىڭ پېشانىسىگە لۆڭگە قويۇپ، قىزىتما ياندۇرۇش دورىسى ئىچۈرۈلدى.

قاسىم بىرھازادىن كېيىن كۆزىنى قىيا ئاچتى. بېشىدا قاراپ تۇرغان خۇدابەردىنى كۆرۈپ كۆزىگە لۆممىدە ياش ئالدى...

قاسىمنىڭ قىزىتمىسى يەنىلا يۇقىرى ئىدى. خۇدابەردى ئىسپىرتقا چىلانغان داكا بىلەن قاسىمنىڭ بويۇن، قولتۇق ۋە دۇمبىلىرىنى سۈرتۈپ قىزىتمىنى تۆۋەنلەتمەك بولۇپ، قاسىمنىڭ جىلتكىسىنى يەشتى-يۇ، چۆچۈپ كەتتى. نەزىرى قاسىمنىڭ قان بىلەن رەڭگى ئۆزگەرگەن تىتما كۆڭلەڭنىڭ يىرتقىلىرىدىن روشەن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئېغىر زەخمىگە چۈشكىنىدە، يۈرىكىدە بىلىپ بولماس جۇدالىق پىغانى ئۆرلىدى، ساقىيىشىدىن چوڭ ئۇمىدنىڭ يوقلۇقىنى خىيال قىلىپ، قەلبى ھەسرەتكە تولدى، كۆزلىرىدىن ياش تامچىلىرى ئىختىيارسىز سىرغىدى. قاسىمنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىملىغىنىچە ئاستا پىچىرلىدى:

— غەيرەتلىك بولۇڭ، چوقۇم ياخشى بولۇپ كېتىسىز.

قاسىم قان-ياشلىق كۆزلىرىنى بىرىم ئېچىپ خۇدابەردىگە قاراپ سۇس كۈلدى -دە، ئارقىدىنلا كۆزىنى يۇمدى...

سەھەرگە يېقىن يېتىپ كەلگەن سىدىق، قاسىمنىڭ ئەھۋالىنىڭ ئېغىرلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇنى يېزىلىق شىپاخانىغا يۆتكەشنى ئويلىدى-يۇ، يەنە بەدىنىدىكى تاياق ئىزلىرىنى باشقىلارغا قانداق چۈشەندۈرۈشنى بىلەلمەي گاڭگىرىدى.

— قانداقلىكى بولمىسۇن بىر ئامال قىلىپ، جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قال، — دېدى ئۇ خۇدابەردىگە، — تېزرەك ئامالىنى قىل.

خۇدابەردى بارلىق ئامالالارنى قوللاندى. بىراق، ئېغىر تاياق زەربىسىدىن ئىچكى ئەزالىرى قاتتىق زەخمىلەنگەن، مۇزدەك سوغۇق قان-قېنىغا ئۆتۈپ كەتكەن قاسىم بىرئازمۇ ياخشى بولالمىدى. ئەكسىچە، ھالى پەسلەپ كەتتى.

ئۇچىنچى كۈنى تاڭ سەھەرنىڭ قارامتۇل سۇبھىسى كۆتۈرۈلۈپ، كەڭ ئۇپۇق ئەمدىلا ئاقىرىشقا باشلىغاندا، كەنت تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئەلەملىك يىغا ئاۋازى، بامدات نامازغا ئۇچۇن مەسچىتكە يىغىلىپ، نامازغا تەرەددۇت قىلىۋاتقان جامائەتنىڭ دىققىتىنى تارتتى. جامائەت كەنت قورۇسىغا يېتىپ كەلگەندە، ھېلىم بىلەن خۇدابەردى ئاشخانا ئالدىدا ھازا ئېچىپ ئولتۇرغان بولۇپ، خۇدابەردى خۇددى ئۆز ئاتىسىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك ھۆركىرەپ يىغلاۋاتاتتى. ئۇ قاسىمنىڭ ئۆلۈش سەۋەبىنى ۋە جان ئۈزۈش ئالدىدىكى ئېچىنىشلىق ھالىتىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەچكە ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۆزىنى بېسىۋالالمىدى.

5

قاسىمنىڭ دەرەخ يوپۇرمىقىلىرى بىلەن تولغان ھويلىسى ئادەم دېگۈدەك ئايلاندى. كىشىلەر ئارىسىدا قاسىم توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەر «تېخى ئۆلۈشكۈن ساپىساقلا تۇراتتى، نېمە سەۋەبتىن قازا قىلغاندۇ؟...» دېگەندەك گۇمان ئارىلاش غۇلغۇلا ئەۋج ئالدى. سۇۋاق لايلىرى چۈشۈپ ئۈيەر - بۇيەرلەردىن تۆشۈك ئېچىلىپ قالغان، زەي

پۈرىقى دىماققا ئۇرۇلۇپ تۇرىدىغان، كونا تاتما ئۆيده، مېيىتنى يۇيۇپ ئاخىرەتلىكىنى ئورۇنلاشتۇرۇۋاتقان ئاۋۇت دامۇللا سىرتتىكى كىشىلەرنىڭ غۇلغۇلىسىنىڭ تېخىمۇ كۈچىيىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، بىتاقەتسىزلەندى. ئۇنىڭ كۆڭلى بىرەر كىشىمەسلىكنى سەزگەندەك ئېغىپ تۇراتتى. گەرچە قاسىمنىڭ سىدىق گۈپپاڭ قاتارلىق كىشىلەرنىڭ يىلكىنى شورايدىغان بىرەھىمدىللەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ئېنىق بولسىمۇ، بۇ ئىشقا كۆكرەك كېرىپ چىقىدىغانلار يوق ئىدى. ناۋادا، بار دېيىلگەندىمۇ ئۇلارنىڭ ئاقىۋىتى قاسىمغا ئوخشاش بولاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قاسىمنىڭ مېيىتىنى سىدىق گۈپپاڭ ۋە ساماسىق مۇدىرنىڭ رۇخسىتىسىز، بۇ قورۇغا يۆتكەپ كېلىپ سۈيىگە ئالغان ئادەممۇ ئۆزى ئىدى. شۇ سەۋەبلىك ئۇ مېيىتنىڭ سۈيىگە كىرگۈچىلەرگە، تەن جاراھىتى توغرىسىدا ھېچكىمگە بېشارەت بەرمەسلىك، بىر تىنىقمۇ تىنماسلىقنى قاتتىق جېكىلىدى. مېيىتنى سۇغا ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، كېپەنلەپ تاۋۇتقا قويدى ھەمدە ئۆزىگە ئىتائەتمەنلىك بىلەن تىكىلىپ تۇرغان جامائەتنىڭ مىسكىن چىرايىدىن، ئۆزىدىن بىرەر نەرسىنى تەلەپ قىلىۋاتقانىدەك ئۆتۈنۈشلۈك ھارارەتنى سەزگەندەك بولۇپ، جامائەتكە قىسقىچە ۋەز - نەسىھەت قىلدى:

«يولداشلار، يارانقۇچى... يارانقۇچى ئىگەمدىن بىسوراق قىل تەۋرىمەستۇر، يۈرتدىشىمىز قاسىم تولىمۇ ياۋاش، ئاق كۆڭۈل، كىشىنىڭ ھاجىتىدىن چىقىشنى راۋا كۆرىدىغان، مىسكىن بىر ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆمرىدە بىرەر كىم بىلەن سەن - پەن دېيىشىپ باقمىغان. يارانقۇچىنىڭ ئۇنى يېنىغا تارتقۇسى كېلىپ قالغان چېغى، تۈيۈقسىز قوزغالغان كېسەل ئۇنىڭ ھاياتىنى ۋاقتسىز خازان قىلدى. ئۆلگەنىنىڭ كەينىدىن ئۆسەك سۆز قىلىش ئاللا راۋا كۆرمەيدىغان چوڭ گۇناھتۇر. شۇڭا، ئۆزىمىزگە قاراڭغۇ بولغان گۇمانىي سۆزلەرنى قالايمىقان دەپ يۇرمەيلى. مەرھۇمنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي، ھەممىمىز ئۇنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا - تىلاۋەت قىلايلى، ئامىن!...»

كۆپ ئىچىلگەن ھاراقنىڭ تەسىردىن بىتاپ بولۇپ، ئۆيدىن چىقماي ياتقان سامساق مۇدىر چۈشكە يېقىن ئورنىدىن تۇردى. كەنتكە ئايىغ باسمىغىنىغا بىر ھەپتىچە بولۇپ قالغانلىقىنى ئەسكە ئالدى ۋە كەنتكە بېرىپ كىيىش نىيىتى بىلەن ئۇستىباشلىرىنى تۇزەشتۇردى. ئەمدىلا بوسۇغا ئاتلىغۇدى، ئايالى ھەپىزە پەيدا بولدى:

— توۋا...توۋا، قانداق جاھان بولۇپ كەتتى، تېخى ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا ساپساق تۇرغان ئادەم بۇگۈن يوق، — ھەپىزەنىڭ كەيپىياتى جىددىي بولۇپ، دېگەنلىرىدىن بىرەر شۇملۇق يېغىپ تۇراتتى.

— ھە، نېمە ئىش بوپتۇ ؟ — دېدى سامساق مۇدىر ئايالىغا قاراپ.

— نېمە ئىش بولاتتى، ئۇستۈنكى مەھەللىدىكى قاسىم گالۋاڭ ئۆلۈپتۇ. كىشىلەرنىڭ دېيىشىچە، ئۇ كەنت ئاشخانىسىدا جان ئۈزگەنمىش.

— نېمە ؟! كەنتنىڭ ئاشخانىسىدا؟!

سامساق مۇدىرنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقتى. ھەيرانلىققا تولغان كۆزلىرى چەكچەيدى. بەدەنلىرى قىزىۋاتقاندەك، كۆڭلى تىنىمسىز ئارامسىزلىنىپ يۈرەك رىتمى تېزلىشىۋاتقاندەك بولۇپ، ئىچى تىتىلدىدى. شۇ دەقىقىدە كىچىچە كۆرگەن چۈشى ئېسىگە كېلىۋىدى، بەدەنلىرى تىكەنلەشكەندەك بولدى. قاسىمنىڭ ئۆلۈمىگە بولغان گۇمانىي تۇيغۇسى ھەسسىلەپ كۈچەيدى.

ئاسمانىنى بۇلۇت قاپلىغان بولۇپ، ئاق-قارا رەڭدىكى ئارىلىشىپ كەتكەن بۇلۇتلار ئاسمانىنىڭ ھەممىلا يېرىدە چېپىپ يۈرەتتى. قۇياشمۇ خۇددى بۇلۇتلار تۇپى بىلەن مۆكىمۈكلەك ئوينىشىۋاتقاندەك بىردە پارقىراپ چىقسا، بىردە بۇلۇتلار ئارىسىغا شۇڭغۇيتتى.

— ھەپىزخان، ھوي ھەپىزخان، قېنى سۈيۈڭ؟ — سامساق مۇدىر ئادىتى بويىچە، ھۇجرا ئۆيدىن چىقىپلا ئايالىنى توۋلىۋەتكەندىن كېيىن، كاردىوردىن ئۆتۈپ، پىشايۋانغا ئۇدۇللاپ ياسالغان تال بارا‌ڭ ئاستىغا ئەمدىلا ئۆتۈشىگە، بىرىنىڭ: «ۋايجان!» دەپ ئەنسىز چىرقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

سامساق مۇدىر يۈگۈرۈپ دېگۈدەك ھويلا سىرتىغا چىقىۋىدى، كۆز ئالدىدا زاھىر بولغىنى، دەرۋازا تۈۋىدىكى جىگدە كۆتىكىگە يانپاشلانغىنىچە پۈتىنى چاڭگالغا ئالغان قاسىم بولدى. سامساق مۇدىر قارا كۆرپىلىك بۆرە ئىتىنىڭ رەھىمسىز ھالىتىدىن ئىشىنىڭ تېگىگە يەتتى. كەتمەن دەستىسى چوڭلۇقىدىكى، ئىككى مېتىرچە سۆگەت بادرىسىنى سۇغۇرۇپ ئالدى-دە، تېخىچە ھۇرپىيىپ تۇرغان ئىتقا قاراپ چالۋاقىغىنىچە يۈگۈردى:

— يوقال! ئاناڭنى غالجىر مۇناپىق، — سامساق مۇدىرنىڭ ۋارقىرىشىدىن چۆچۈگەن ئىت، ئۇنىڭ يان تەرىپىدىن شىپپىدە قىلىپ ھويلا ئىچىگە يۈگۈردى ۋە نەچچە ئون قەدەم سوكۇلداپلا يەنە توختىدى-دە، چىشلىرىنى ھېگىگايتقىنىچە ھۇرپىيىپ تۇردى، بۇ ھال سامساق مۇدىرنىڭ ئوغىسىنى نەچچە ھەسسە قاينىتاقاندى، ئۇ ئىتقا ئېتىلىپ كەلگىنىچە قولىدىكى كالتەكنى زەربە بىلەن چۆرىدى.

— ۋايجان!...

سامساق مۇدىرنىڭ كۆزلىرى ئالاچەكمەن بولۇپ، ئارقىدىن قىزىللىققا تىقىلدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆز كۆزىگە ئىشەنمەيلا قالدى. يېنىدا ئايالى ھەپىزە خىرقىراپ ياتاتتى. سامساق مۇدىر ئىشىنىڭ ماھىيىتىنى ئويلاپ يېتەلمىدى. ئەسلىدە يولدىشى ئۇچۇن سۇ تەييارلاپ ھويلىغا چىققان ھەپىزە، ئۇنىڭ سىرتقا ماڭغىنىنى كۆرۈپ ئارقىسىدىن بىللە چىققان ھەمدە سامساقنىڭ ئىتىنى زەخىملەندۇرۇپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئۇنى توسۇۋېلىش ئۈچۇن يېنىغا بارغانىدى. بىراق، سامساق مۇدىرنىڭ چاقماق تېزلىكىدىكى ھەرىكىتى ھەپىزەنى ھەش-پەش دېگۈچە يەرگە يىقىتتى. زەردە بىلەن ئۇرۇلغان كالتەك، ئۆزىنى چاققانلىق بىلەن چەتكە ئالغان ئىتتىن ھالقىپ، ئەمدىلا يېنىغا ئايىغ باسقان ئايالى ھەپىزەگە تەگكەنىدى. ھەپىزەنىڭ پېشانىسى يېرىلغان بولۇپ، يېرىقتىن توختىماي قان چىقىۋاتاتتى. سامساق مۇدىر ئايالىنى يۆلىمەك بولۇپ ئەمدىلا ئېگىلىشىگە، ئوقتەك ئېتىلىپ كەلگەن ئىت ئۇنىڭ يانپېشىدىن قاماللاپ ئالدى.

— ۋاي...جان...

سامساق مۇدىر چۆچۈپ ئويغاندى. ئۇ چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈلگەن بولۇپ، توختىماي ھاسىرايتتى، ئەتراپقا ئەندىكىشلىك قارايتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ يولدا ئەمەس، بەلكى ئۆيدە ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇرگەندىن كېيىنلا كۆڭلى خاتىرجەملەندى. كۆز ئالدىدا سۆيۈملۈك ئايالى ھەپىزە تۇراتتى.

— دادىسى، ئۆزلىرىگە نېمە بولدى؟ — ھەپىزە يولدىشىنىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا تىكىلىپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى، — مەن لۆڭگە ئەپكىرەي، يۈزلىرىنى سۈرتۈۋالسىلا...

سامساق مۇدىر قاباھەتلىك چۈشتىن چۆچۈپ ئويغانغىنىچە قايتا ئۇخلىيالمىغان، ھېلىتىن بېرى چۈشىدە كۆرگەنلىرىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، بىرەر كېلىشمەسلىك بولدىغانىدەك كۆڭۈل غەشچىلىكىدە تۇرغانىدى.

«چۈشۈمدە كۆرگىنىم مۇشۇ ئىشمۇ نېمە...، — سامساق مۇدىر قاسىمنىڭ كەنت ئاشخانىسىدا قازا قىلغىنىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلدى، — كەنت بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق بىر مۆمىن بەندىنىڭ كەنتتە قازا قىلىشى ھەرگىزمۇ تاسادىپىيلىق ئەمەس. ئۇ يا كەنتنى باقمىسا، ئۆز ئۆيىدە قازا قىلماي، نېمە دەپ كەنتتە...»

سامساق مۇدىر ئەنە شۇنداق ھەيرانلىق ۋە گاڭگىراش ئىلكىدە، موتوسىكلىتىنى ئوت ئالدۇرۇپ كەنتكە قاراپ يول ئالدى.

كەنت ئىشخانىسى ئالدىدا مۇگدەپ ئولتۇرغان ھېلىم ئاشپەز دەرۋازىنىڭ غىچىلدىغان ئاۋازىدىن كۆزىنى ئاچتى، ئېرەنلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى-دە، پايپاسلىغىنىچە سامساق مۇدىرنىڭ ئالدىغا كەلدى، قول قوۋۇشتۇرغىنىچە ئېگىلىپ سالام بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

— سا..سام... سامساق مۇدىر، كەلدىلىمۇ؟

— ھەئە، — دېدى سامساق ھېلىم ئاشپەزنىڭ قىزارغان كۆزلىرىگە تەئەججۈپ بىلەن قاراپ، — كۈن چۈشتىن ئۆتكەندىمۇ ئېشىكلىنى

ئەتمەي نېمىش قىلىۋاتىسىلەر بۇ يەردە ؟!

ـــ شۇ...شۇ... سىدىق... سىدىق زىدۇينىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئىشىك... ئىشككە قاراپ.

ـــ ئىشككە قاراپ؟ نېمىگە ئەمدى، ئىشكىنى بىرى ئوغرىلاپ كېتەمدىكىنا؟

تام ۋە ياغاچلىرى كۆمۈردەك قارىداپ كەتكەن، بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىدىن مۇز يېغىپ تۇرىدىغان زەيكەش ئىشخانا سوراق مەيدانىغا ئايلانغان بولۇپ، ساۋۇتخان ئاغزى-بۇرنى قانغا بويالغان ھالدا ئىشخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى لىم تۆۋرۈك يېنىدا تىزلىنىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قولى جەگە ياغاچقا ئورنىتىلغان تۆمۈر زەنجىرگە باغلانغان بولۇپ، مامۇت پەش، راخمان كولدۇ، خۇدابەردى دوختۇرلار قاسىمنىڭ جان ئۈزۈش ئالدىدىكى، «ساۋۇتكام...ساۋۇتكام » دېگەن چۇشىنىكسىز سۆزلىرىنىڭ شاھىتلىرى سۈپىتىدە ئىشىك تەرەپتىكى رامنى بويلاپ قويۇلغان ياغاچ ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇشاتتى. سىدىق گۈپپاڭ ساۋۇتخاننى سوراق قىلىش بىلەن ئاۋارە ئىدى.

قاسىمنىڭ جان ئۈزۈش ئالدىدىكى سۆزلىرىنى، ئۇنىڭ ئىقرارنامىسى، دەپ بىلگەن سىدىق گۈپپاڭ قاسىمنىڭ نامىزنى چۈشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، چاپارمەنلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ساۋۇتخان قورۇسىغا باستۇرۇپ كىرىپ، ساۋۇتخاننى كەنتكە ئېلىپ كەلگەن بولۇپ، سوراقنى باشلىۋەتكىنىگە ئالاھازەل بىر ئاش پىشىمچە بولۇپ قالغانىدى.

ئىككىلىنىڭ چوڭلۇقتىكى تاسما قامچىنى ساۋۇتخاننىڭ كۆزىگە شىلتىپ تۇرۇپ ھەيۋە بىلەن سوراق قىلىۋاتقان سىدىق گۈپپاڭ، تەلەتى سۆرۈن كىرىپ كەلگەن سامساق مۇدىرنىڭ تۇرۇلگەن قاپاقلىرىغا قاراپ داڭ قاتتى. نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

ـــ بۇ نېمە ئىش. كۈپكوندۇزدە ئېغىز-بۇرۇن يېرىشقۇدەك زادى نېمە ئىش بولغانىدى. ئاڭلىسام قاسىم قازا قىپتۇ، بۇ راستمۇ ؟

ـــ راست مۇدىر، ـــ سىدىق گۈپپاڭ سامساق مۇدىرغا يېقىنلاپ كېلىۋېتىپ شۇنداق دېدى ۋە يېقىنلاپ كەلگەندىن كېيىن مۇدىرنىڭ قۇلىقىغا

پىچىرلاپ تۇرۇپ داۋام ئەتتى، ــ قاسىم ئاش - ئوزۇق يوشۇرۇشقا چېتىلىپ قالدى، سوراق جەريانىدا كونا كېسىلى قوزغىلىپ قېلىپ...، شۇڭا... شۇڭا، ــ سىدىقنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئىچىدىن چىقمايتتى، ئىشنىڭ تېگى-ماھىيىتىنى بىلىپ بولغان سامساق مۇدىر ئۇنىڭ ئاخىرقى چۈشەندۈرۈشلىرىنى كۈتمەستىن سورىدى:

ــ نامىزىنى چۈشۈرۈپ بولدۇڭلىمۇ ؟

ــ شۇنداق، سەھەر قاراڭغۇلۇقتا جان ئۈزگەنىدى، ئۆزلىرىگە ئادەم ماڭدۇرساق، ساقسىز بولۇپ قالغانلىقلىرىنى خەۋەر قىلدى، بۇنداق ئەھۋالدا ئۆزلىرىنى مالال قىلىپ يۈرمەيلى، دەپ مەسلىھەت قىلىشىپ بامداتقا ئۇلگۈرتۈپ يەرلىكىدە قويدۇق، ھى...ھى..ھى..

ــ ئۇنداقتا، ساۋۇتخانغا نېمە بوپتۇ؟

ــ ئاشلىق يوشۇرۇپتۇ مۇدىر، ئاشلىق يوشۇرۇپتۇ، ــ سىدىق گۈپپاڭ ئېگىلىپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى ۋە سۇس ھىجايغىنىچە سامساق مۇدىرنى ئۇستەلگە باشلىدى، ــ قېنى يۇقىرى ئۆتسىلە مۇدىر، ــ ھى...ھى...ھى...

ــ ئاشلىق يوشۇرۇپتۇ ؟! بۇنى كىمدىن بىلدىڭلار ؟!

ــ قاسىم گالۋاڭدىن. ئۇ جان ئۈزۈش ئالدىدا ساۋۇتخاننىڭ ئىسمىنى ئۈچ قېتىم تىلغا ئالدى...

سامساق مۇدىر سىدىق گۈپپاڭنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىدىن ئىشنىڭ جەريانىنى تەپسىلىي بىلگەندىن كېيىن، ساۋۇتخانغا مەنىلىك ھەم مەسخىرىلىك تىكىلدى.

ــ بۇنىڭ ھەممىسى تۆھمەت. قېنى كىم گۇۋاھ ؟ ئاشلىق يوشۇرغىنىمنى كىم كۆرۈپتۇ ؟ قېنى كىم ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ؟ ــ ساۋۇتخان سامساق مۇدىرغا يوغان كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە نەپرەت بىلەن تىكىلدى، ــ سىلەر يېڭىلىشىۋاتىسىلەر.

سامساق مۇدىرنىڭ نەزىرى سىدىققا ئاغدۇرۇلۇۋىدى، ئۇ تۇرالماي قالدى، شۇئان زۇۋان سۇردى:

ــ قىلچە يالغىنى يوق. بۇنىڭغا بىز ۋە خۇدابەردى گۇۋاھ، ــ سىدىق

ئىشىك يېنىدىلا زوڭزىيىپ ئولتۇرغان خۇدابەردىگە قادىلىپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى، ــ بىزنى تۆھمەت قىلدى دېگەنده، خۇدابەردىنىڭ گېپىنى قانداق چۈشەنگۈلۈك، ئۇمۇ قاسىمنىڭ ئىقرارىنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان تۇرسا.

شۇ تاپتا خۇدابەردىنىڭ كۆڭلىده ئۆزىگىمۇ ئېنىق بولمىغان بىر چىگىش خىيال: «قاسىمنىڭ جان ئۇزۇش ئالدىدا، ساۋۇتخانىنىڭ ئىسمىنى ئۇچ قېتىم تىلغا ئالغىنى راست. بىراق، بۇنىڭلىق بىلەن ئۇنى ئاشلىق يوشۇرغان دېيىش ئەقىلگە مۇۋاپىق ئەمەس. ساۋۇتخانىنىڭ قاسىم ئۈچۈن سىڭدۈرگەن ئەجرى كۆپ، بەلكىم ئۇ جان ئۇزۇش ئالدىدا ئۆزى ئۈچۈن كۆپ شەپقەت ياغدۇرغان، باشپاناه بولغان بۇ زاتى-نىجاتكارىنى ئاخىرقى قېتىم ياد ئېتىپ، ئاخىرقى تىنىقىدا بىر كۆرۈۋېلىش ئىستىكى بىلەن ئىسمىنى تىلغا ئالغان بولۇشى مۇمكىن. ناۋادا ئۇ ئۆزىگە نان بەرگەن ئادەمنىڭ ساۋۇتخان ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلىماقچى بولسا ئاخىرقى تىنىقىدا ئەمەس، بەلكى دەسلەپتىكى تاياق زەربىسىدىلا ئىقرار قىلغان بولاتتى. ئۇ چاغدا ئازابلانمىغان، جۇملىدىن هاياتىدىن ئايرىلمىغان بولاتتى. يەنە كېلىپ قاسىم گەرچە باشقىلارده‌ك، كىشىلەرگە غەزەپلىنىش ۋە نەپرەتلىنىشنى، ئۆچ-ئاداۋەت تۇتۇشنى بىلمىسىمۇ، كىشىلىك ئەخلاق، ۋىجدان، غۇرۇرىنىڭ نېمىلىكىنى بىلگۈچىلىكى، ياخشى-يامانىنى پەرقلەندۈرگۈچىلىكى بار ئادەم. ئۇنىڭ ئاخىرقى تىنىقىدا ئۆز ۋىجدان، ئەقىدىسىگە خىلاپ هالدا ئىقرار قىلىشى مۇمكىنمۇ...» دېگەنلەر ئىدى.

خۇدابەردى ئەنه شۇنداق چىگىش خىياللار قاينىمىدا، سىدىق گۈپپاڭنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان شەپقەتسىز كۆزىگە يەر تېگىدىن قارىدى. شۇ ئەسنادا سىرتتا غوۋغا كۆتۈرۈلدى. بۇ هېلىم بىلەن مەرەمخانىنىڭ ئاۋازى بولۇپ، تۇتۇپ كېتىلگىنىگە خېلى بىرمەهەل بولۇپ قالغان بولسىمۇ خەۋىرى بولمىغان قەدىناسىدىن ئەنسىرەپ يېتىپ كەلگەن مەرەمخان كەنت قورۇسىغا ئەمدىلا ئاياغ بېسىشى هېلىمنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىغاچقا، ئورۇنسىز قارشىلىققا رەددىيە بەرگەنىدى.

ـــ...

ـــ مېنى كىرگۈزۈۋەت، غالچا...

ـــ كىرگۈزمەيمەن، رۇخسەتسىز كىرگۈزۈشكە بولمايدۇ.

ـــ كىرگۈزمەيمەن؟! ئۇخلاپ چۈشۈڭ، ساۋۇتخاننىڭ قېنىنى ئىچىشمەكچىمىدىڭ تويمىغۇرلار.

مەرەمخان ئانا بىلەن ھېلىم ئاشپەز تالاش-تارتىش قىلاتتى. مەرەمخان ئانا ئىشخانا تەرەپكە ماڭاتتى، ھېلىم مەرەمخان ئاننى قورۇدىن قوغلاپ چىقارماقچى بولاتتى. شۇ ئەسنادا سامساق مۇدىر كەنت ئاشخانىسىدىن چىقىپ كەلدى.

ـــ بولدى كىرگىلى قوي، ـــ دېدى سامساق مۇدىر مەرەمخانغا كانىدەك يېپىشىۋالغان ھېلىمنى گەجگىسىدىن تارتىپ، ـــ ئۆتە بۇياققا، كىرگىلى قويمىغانلىق بىلەن ئىش ھەل بولامتى-يە،ـــ ھېلىم يېلى چىققان توپتەك بوشاپ قالدى. سامساق مۇدىر ھېلىمغا نەپرەتلىك تىكىلگەندىن كېيىن، نەزىرىنى مەرەمخان ئانىغا ئاغدۇردى-دە، ھىجايغىنىچە، ـــ قېنى ئىچكىرىگە ئۆتسىلە، ـــ دېدى.

يولدىشىڭ ئېچىنىشلىق ھالىنى كۆرگەن مەرەمخان ئانا زادىلا چىداپ تۇرالمىدى. شۇتاپ سىدىقنىڭ ياقىسىغا ئېسىلغۇسى، نەچچە كاچات سالغۇسى كەلدى-يۇ، يەنە قاسىم پاجىئەسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ جىمىپ قالدى. مىشلداپ يىغلىغىنىچە ئىلتىجا قىلدى:

ـــ ساۋۇتخان گۇناھسىز، ئۇنى قويۇپ بېرىڭلار، قويۇپ بېرىڭلار.

ـــ پەقەت ئاشلىقنى نەگە يوشۇرۇپ قويغانلىقىنى ئېيتىپ بەرسىلا قويۇپ بېرىلىدۇ، ـــ دەيتتى سىدىق.

ـــ ھەممە بىساتنى ئېلىپ كەتسەڭلارمۇ، ساۋۇتخاننى ماڭا قايتۇرۇپ بېرىڭلار، ـــ مەرەمخان ئانا ھۆڭگىرەپ يىغلايتتى، ـــ ساۋۇتخان ئامان قالدىغانلىكى ئىش بولسا ھەممىنى ئېلىپ كېتىڭلار، ھەممىنى...

ساۋۇتخاننىڭ ئاشلىق ئورنىسىدىكى بۇغداي، شال، قوناق بولۇپ جەمئىي سەككىز تاغار ئاشلىق، بىرەر تال داننىمۇ قالدۇرماي پاك - پاكىز

ئېلىپ كېتىلدى.

ئىلگىرى ئاش-ئوزۇقتىن غەم قىلماي، كوپىراتسىيەنىڭ بەرگەن نورمىلۇق ئېشىغا تىقىپ قويغان زاپاس ئاشلىقنى قوشۇمچە قىلىپ، يىلىكى توق ئۆتۈپ كەلگەن بالىلارمۇ، ئەمدىلىكتە چۆمۈچ بىلەن كەملەپ بەرگەن تاماقتا يە ئاچقا، يە توققا ھېساب بولماي ئەلەڭ-سەلەڭ يۈرۈشكە مەجبۇر بولغان. ئۆيدىكى ئالتە جان ئادەم داش قازانىنىڭ ئېشىغىلا قاراشلىق بولۇپ قالغاندى.

«تويۇنۇپ بوغۇز يەپ كۆنگەن ئات، بوغۇزدىن تارتىلسا بېشى ساڭگىلايتۇ» دېگەندەك، سالى ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئەھۋالى كۈندىن-كۈنگە يامانلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. بولۇپمۇ سالىنىڭ چوڭ ھەدىسىنىڭ تۇيۇقسىز يىقىلىپ چۈشۈشى بۇ ئائىلىدىكىلەرنى گاڭگىرىتىپلا قويغاندى. ساۋۇتخان نېمە قىلارىنى بىلەلمەي بېشى قاتتى. مەرەمخان بولسا قىزى ماھىرەنىڭ كۈندىن-كۈنگە سارغىيىپ كېتىۋاتقان يادىكارى، خۇنۇك چىرايىغا قاراپ كۈنبويى مىشىلداپ چىقاتتى.

ماھىرەنىڭ يېرىم دوختۇرخانىسىدا ياتقىنىغا توپتوغرا 25 كۈن بولغاندى. ئۇنىڭ سەھەر سۈيىدە تۇيۇقسىز ئۆزگىرىشى دوختۇرخانا ئىچىنى جىددىيلەشتۈرۈۋەتتى. مەرەمخان ئانىنىڭ كۆز ياشلىرىنى ئېقىتقىنىچە:

— قۇتقۇزۇڭلار!... قۇتقۇزۇڭلار! — دەپ بار ئاۋازى بىلەن توۋلىشى يانداكى ياتاقتا بىمارلارنى تەكشۈرۈۋاتقان سېستىرالارنىڭ دىققىتىنى تارتقان بولۇپ، دوختۇرلار ماھىرەنىڭ يۈرەك رېتىمى ۋە قان بېسىمىنى ئۆلچەپ كۆرگەندىن كېيىن، ئەھۋالنىڭ جىددىيلىكىنى ئېيتتى ۋە بىمارنى دەرھال ئايرىم كېسەلخانىغا يۆتكەپ قۇتقۇزۇشقا كىرىشىپ كەتتى. ساۋۇتخان بىلەن مەرەمخان ئانا كېسەلخانىنىڭ ئىشىكىگە بويۇنداغىنىچە كۆز يېشى قىلاتتى.

— دوختۇر، بالىنىڭ ئەھۋالى، — ساۋۇتخان نەچچە سائەتتىن كېيىن كېسەلخانىدىن سىرتقا چىققان دوختۇردىن قىزىنىڭ ئەھۋالىنى

سوراپ ئەمدىلا ئېغىز ئېچىشىغا، دوختۇر:

ــ ئەنسىرىمەڭ تاغا، بىز بار ئامالارنى قوللىنىپ بالىنىڭ خەتەردىن ئۆتۈپ كېتىشىگە كۈچەيمىز، ھازىرقى ھالىتى ئاساسەن تۇراقلىق، ــ دەپ جاۋاب بەردى.

نەچچە سائەت نەچچە كۈندەك بىلىنەتتى. مەرەمخان ئانىنىڭ يۈرەكنى ئېزىدىغان يىغىسى كىشىنىڭ ئىچىنى سىيرىيتتى.

كۈتۈش ئىنسان ھاياتىدىكى سەۋر-تاقەت ئەڭ مۇجەسسەملەنگەن منۇتلار يىغىندىسى، ئۇنىڭ ھەربىر دەقىقىسى ئەڭ شېرىن ياكى ئەڭ قاباھەتلىك خىياللار خاتىرىسى بىلەن تولغان بولۇپ، ۋىسال سۆيگۈسىگە تەشنا بولغۇچىلارنىڭ ئۆز مەبۇدىسىنى ساقلاش يولىدىكى كۈتۈش شېرىن ئەسلىمىلەر بىلەن تولغان بولسا، ئەزرائىل چاڭگىلىدا جان تالىشىۋاتقان بىراۋنىڭ قايتا يورۇقلۇققا ئېرىشىشىگە تەشنا بولغانىدىكى كۈتۈش قاباھەتلىك ۋە قورقۇنچلۇقتۇر.

ساۋۇتخان ئەر-ئايال سۆيۈملۈك پەرزەنتى ماھىرەنىڭ قايتا ھاياتلىققا ئېرىشىشىنى بىر سوتكىدىن ئارتۇقراق كۈتكەن بولۇپ، مۇشۇ دەقىقىدىكى بىر سوتكا ئۇلار ئۈچۈن بىر يىلدىنمۇ ئارتۇق بىلىنگەنىدى.

ــ قىزىڭىز ھوشىغا كەلدى، ــ دوختۇرنىڭ بۇ سۆزى ساۋۇتخانغا غايىبتىن كەلگەندەك بىلىنىپ كەتتى، ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك، ھېلىتىن ئۆزىگە قىزىنىڭ ھوشىغا كەلگەنلىك خەۋىرى بېرىپ قويۇپ، تېخى نەچچە قەدەملا ماڭغان دوختۇرنىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈپ كەلدى-دە:

ــ دوختۇر ئېيتىڭە، قىزىمنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ ــ دەپ قايتىلاپ سورىدى.

ــ ھوشىغا كەلگەنلىكىنى ئېيتتىمغۇ. خەتەرلىك باسقۇچتىن ئۆتۈپ كەتتى، بىراق... ــ دوختۇر گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ، گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى، ــ قالدى گەپنى سەل تۇرۇپ دېيىشەيلى. مەن يەنە ئوپېراتسىيەگە كىرىمەن، تەييارلىق قىلمىسام بولمايدۇ.

«بىراق؟!... » ، ساۋۇتخاننىڭ ۋىللىدە يورۇغىان كۆڭلى يەنە قاراڭغۇلاشتى. «خەتەرلىك باسقۇچتىن ئۆتۈپ كەتتى» دەپ ئارقىدىن يەنە «بىراق...» دەپ گەپنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتقىنى نېمىسى؟ قارىغاندا ماھىرەنىڭ كېسىلى يېنىك ئەمەس، ئەمما مەن بۇ ئەھۋالنى مەرەمخانىغا بىلدۈرمەسلىكىم، ئۇنى بىردەم - يېرىمدەم بولسىمۇ خاتىرجەم قىلىشىم كېرەك. ئۇنداق بولمايدىكەن ئۇ...

— ھازىر دوختۇر بىلەن پاراڭلاشقاندەك قىلمۇدىڭىز، نېمە دەيدۇ؟ — ساۋۇتخان ئايالىنىڭ ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتتى. دەمالىققا نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي سەل دۇدۇقلىدى:

— ھە، دوختۇر...دوختۇر شۇ بالىنىڭ ئەھۋالى ياخشى، خەتەردىن ئۆتۈپ كەتتى دەيدۇ، — ساۋۇتخان ئايالىنىڭ قولىدىكى تاماق قاچىسىغا قول سوزۇپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، — قولۇڭلار تېلىپ كەتكەندۇ، ئەكېلىڭلار قاچىنى مەن ئالاي.

— بولدى، مەن تۇتۇپ تۇراي. ئۆزلىرى دوختۇردىن بالىغا تاماق بەرسەك بولىدىغان - بولمايدىغىنىنى سوراپ كەلسىلە.

— ماقۇل.

ساۋۇتخان ماھىرەنىڭ مەسئۇل دوختۇرى ئولتۇرغان ئىشخانا ئالدىغا كېلىپ تۇرۇشىغا مەسئۇل دوختۇر سىرتقا چىقىپ كەلدى ۋە ساۋۇتخاندىن:

— تاغا، بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى؟ — دەپ سورىدى.

— ماھىرەگە تاماق بەرسەك بولامدۇ - يوق؟ بىلىپ باقاي دەپ كەلگەن، — دەپ جاۋاب بەردى ساۋۇتخان.

— سەل تۇرۇپ بىمارنى ئەسلىدىكى ياتاققا يۆتكەيمىز، تاماقنى شۇ چاغدا بېرەيلى، ئەمما سۈيۇق-سەلەك بولسۇن. مەسىلەن، شورپا، چۆپلىرى نېپىز يېيىلىپ، ئىنچىكە كېسىلگەن سۈيۇقئاش دېگەندەك، — دوختۇر ساۋۇتخاننىڭ دولىسىغا يېنىك ئۇرۇپ قويدى ۋە كۈلۈپ تۇرۇپ، — شۇنداق قىلساق قانداق تاغا؟ — دېدى.

ـــ ماقۇل، ماقۇل دوختۇر، رەھمەت، مىڭ مەرتىۋە رەھمەت، ـــ ساۋۇتخان ئىككىلىنىپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى، ئارقىچىلاپ نەچچە قەدەم ماڭدى-يۇ، يەنە كۆڭلىگە كەچكەن بىر ئىش بىلەن ئورنىدا شىپپىدە توختاپ، دوختۇردىن ئالدىراپ سورىدى، ـــ بالىغا شورپا بەرسەك بولامدۇ دوختۇر؟

ـــ ھەئە، بالىدىكى ئاساسلىق دەرد ئۆپكىدە، بەدەننىڭ ئاجىزلىقىدىن، قۇۋۇتسىزلىكتىن بولغان دەرد، بۇ خىل كېسەلنى يەرلىك تىلدا «نامراتلىق كېسىلى» دەپمۇ ئاتايمىز. مۇمكىن بولسا قانچە ئوبدان غىزالانسا شۇنچە ياخشى، بىر نۇقتىغا دىققەت قىلىش زۆرۈركى، تاماقنىڭ مىقدارىنى بىر قېتىمدىلا ئاشۇرۇۋەتمەي، ئاز-ئازدىن پات - پات بېرەيلى...

دوختۇر خېلى كۆپ گەپلەرنى دەپ، ئېزىپ ئىچۈرگەندىن كېيىن كېتىپ قالدى. ساۋۇتخان دوختۇرنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئېسىدە قالغىنى بويىچە مەرھۇمخانىغا سۆزلەپ بەردى.

ماھىرە ئايدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندە دوختۇرخانىدىن ئۆيگە قايتۇرۇپ كېلىندى. ئۇنىڭ كېسەللىك ئەھۋالى دوختۇرخانىدا خېلىلا ياخشىلىنىپ قالغاندەك بولسىمۇ، ئۆيگە قايتۇرۇپ كېلىپ نەچچە كۈن بولا - بولمايلا يەنە كۈچىيىپ قالدى. بۇ قېتىم ئۇ، ھەر يۆتىلىشىدە ئاغزىدىن قان يانىدۇراتتى. توختىماي ھاسىراپ-ھۆمۈدەيتتى. مەرھۇمخان ئانا قىزىنى باغرىغا بېسىپ كۈنبويى دېگۈدەك يىغلاپلا چىقاتتى. ساۋۇتخان ئايالىنىڭ يىغىسىغا پەقەتلا چىداپ بولالمىدى. ئۆيدىكى پۇلغا يارىغۇدەكلىكى نەرسىلەرنى سېتىپ قىزى ئۈچۈن يېمەكلىك ۋە دورا - دەرمەك سېتىۋالدى، قۇلقى ئاڭلىغانلىكى تېۋىپلارنى ئىزدەپ، ئۇلارنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش قىلدى. بىراق، بۇ ھال ئانچە ئۇزۇن داۋاملاشمىدى...

بارلىق ئامالار بىلەن كۆپ كۈچىگەن بولسىمۇ، قىزىنى قۇتقۇزۇپ قېلىشقا ئاجىز كەلگەن ساۋۇتخان ئەر - ئايال ئىغىر ئەلەم ۋە ئازاب-

ئوقۇبەت ئىچىدە قىزىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى تاماملىدى...

ئەينى مەزگىلدە ئىشىنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى تازا ئاڭقىرالمىغان سالى، ئاتىسىنىڭ ھەسرەتلىك كۆز ياشلىرىدىن ئەجەبلىنىپ قالغان، كىيىن ئانىسى مەرھۇمخانىنىڭ ئاغزىدىن بۇ كۆلپەتلەرنى ئاڭلىغىنىدا سىدىق گۈپپاڭ، ماموت پەش، راخمان كولدۇ دېگەنلەرگە غەزەپلەنگەن، «ھەممە ئوخشاش بىر ئادەم تۇرۇپمۇ نېمىشقا بىر - بىرىگە شۇنچە قىلىپ كېتىدىغاندۇ ؟ ئادەم بالىسىمۇ شۇنچە ئەسكى تۆرىلىپ قالغان بارمۇ؟...» دېگەنلەرنى ئويلاپ قالغانىدى. بىراق ئۇ، ئاتىسىنىڭ ھەسرەتلىك كۆز يېشىنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى تېگى-تەكتىدىن چۈشىنىپ كېتەلمەيتتى. شۇنداق ئىكەن، شۇ قېتىمقى سۈپۈرۈپ تازىلاش دولقۇنىنىڭ، ئائىلىسىنىڭ كىيىنكى ئىشلىرى ئۈچۈن تۈگىمەس ئاپەت ئېلىپ كەلگەنلىكىنى قانداقمۇ خىيال قىلالىسۇن دەيسىز؟!

6

ئاردىدىن بىرقانچە يىل ئۆتۈپ كەتتى. سالى خېلى بوي تارتىپ يىگىتلىك مۇقامىغا يېتىپ قالغان بولۇپ، قائىدە-يوسۇن، ئىلىم - ئېرپانلاردىمۇ كۆپ ئىلگىرىلەشلەرنى قولغا كەلتۈرگەن، ياخشى-يامانىنى ئوبدان پەرق ئەتكۈچىلىكى بار بولۇپ قالغانىدى. ھەئە، سالى ھازىر تولۇقسىز ئوتتۇرىنى تاماملىغان بولۇپ، ئۆسمۈرلۈك مەزگىلىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ياشلىق بوسۇغىسىغا ئاللىبۇرۇن قەدەم باسقان، گويا پىشقان ئادەملەردەك يېتۈك تەپەككۇرغا ئىگە بولۇپ قالغانىدى.

بىر كۈنلۈك دەرس تولىمۇ ئۇزۇن تۈيۇلۇپ كەتكەن سالى، سىنىپ مەسئۇلىنىڭ «قايتىساڭلار بولىدۇ» دېيىشى بىلەن سىنىپتىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتى-دە، ئۆيگە قاراپ يول ئالدى. زاۋالغا يېقىن ئۆيگە يېتىپ كەلدى. پېشايۋان ئاستىدىكى شىراق سېلىنغان سۇپا ئۈستىدە، قىرلاپ قويۇلغان تەكىيگە جەينەكلىگىنىچە ھۆمۈدەپ ئولتۇرغان ئاتىسى

ساۋۇتخانىنى كۆرۈپ يۈگۈرۈپ دېگۈدەك ئالدىغا باردى.

ــ ئاتا، كۇن ئولتۇرغاندىمۇ سىرتتا يېتىپسەنغۇ؟ ــ دېدى ئۇ ئاتىسىغا تىكىلىپ. ئاتىسىنىڭ تاتارغان سولغۇن چىرايىغا قاراپ سالىنىڭ ئىچى سىيرىلدى. «بىچارە ئاتام بالا كۆيۈكى تارتىپ كەتتى» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگىنىچە، تىزىچىلاپ سۇيا ئۈستىگە چىقتى. ئۆزىنى ئاتا باغرىغا ئاتتى. كۆكلى بۇزۇلغان هالدا:

ــ جېنىم ئاتا، تولىمۇ ئازاب چەكتىلە، كەمىنلىرى بىر ئوغۇل زاتى تۇرۇقلۇق سىلىدىن خەۋەر ئالالمىدىم، ــ دەپ هەسرەتلىك مۇڭلاندى.

ــ ئۇنداق دېمە ئوغلۇم، سەن هازىر ئوقۇغۇچى. ئوقۇغۇچىنىڭ ۋەزىپىسى بىرلا، ئۇ بولسىمۇ تىرىشىپ ياخشى ئوقۇش. سېنىڭ ئىلىم- مەرىپەت، ئەدەپ - ئەخلاق جەھەتتە كامال تېپىشىڭنىڭ ئۆزىلا مەن ئۈچۈن ئەڭ چوڭ بەختتۇر، ــ ساۋۇتخان ئوغلىنىڭ مايسىدەك يۇمران يۈزىنى يوغان، ئەمما جانسىز هەم تىترەكگۇ قوللىرى بىلەن ئالقانلاپ سىلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېۋىدى، سالىنىڭ ۋۇجۇدىدا يېقىملىق هەم هارامتىلىك بىر سېزىم پەيدا بولدى. بۇ هەرقانداق بىر تەسەللى ۋە ۋەز-نەسىھەتلەردىن پەيدا بولىدىغان قەلب ئۇگۇسىدىن نەچچە ئون هەسسە كۈچلۈك بىر سېزىم بولۇپ، تاشنى يارىدۇ دېگۈچىلىكى بار ئىدى. سالىنىڭ كۆزىدىن ئىختىيارسىز ياش تامچىلىرى سىرغىدى.

ــ كۆز يېشى قىلما. دىدارلىشىش خۇشاللىنىشقا تېگىشلىك خاسىيەتلىك ئىشتۇر، يەنە كېلىپ سەن دېگەن بىر ئەركەك. بىزدە، «يىغا ئەرگە ياراشماس» دېگەن گەپ بار، ئوغۇل بالىنىڭ كۆزىدىن ياش تۆكۈلسە ئوغۇل بالىغا ئوخشىماي قالىدۇ. ئوغۇل بالا دېگەن مەسئۇلىيەتچان، جاسارەتلىك بولۇشى، ئىرادە، نىشان بويىچە ئۇلۇغۋار مەقسەتلەرنى رويابقا چىقىرىش يولىدا ئىزدىنىشى، هە دېسىلا كۆزىگە ياش زورلاپ، ئازغىنا مۇشكۈلاتتىن خۇدىنى يوقىتىپ قويماسلىقى، ئەل-ئاۋام ئۈچۈن پايدىلىق بولغان هەرقانداق ئىشقا مەردانىلىك بىلەن كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقالىشى، باشقىلار ئۈچۈن هىممەت كۆرسىتەلىشى كېرەكتۇر...

ساۋۇتخاننىڭ سۆزلىرى سالىنىڭ گۈدەك قەلبىنى يورۇتتى. كۆڭلى يامغۇردىن كېيىنكى قۇياشتەك ۋىللىدە ئېچىلىپ كەتتى. غىل-پال قىزىرىشتىن كېيىن، يۈزلىرىدە تەبەسسۇم جىلۋىلەندى.

ــ چۈشەندىم. ئەسلىدە يىغلىماقچى ئەمەس ئىدىم، ئۆزۈمۇ بىلمەيمەن. نېمىشقىكىن-تاڭ، كۆز ياشلىرىم چىقىپ كەتتى، ــ دېدى سالى ئاتىسىنىڭ مىسكىن چىرايىغا سىنچىلاپ قارىغاچ.

ساۋۇتخان خىجىلا ياداپ قالغان بولۇپ، يۈز گۆشلىرى شىراپ، قاڭشىرى تېخىمۇ كۆتۈرۈلۈپ، ئىككى قوۋۇزى چۆككەن، قامەتلىك بوي-بەستىمۇ كىچىككىنە بولۇپ قالغان، تاتىراڭغۇ ھەم يىرىك قوللىرىدىكى كۆپكۆك تومۇرلار كۆپۈشۈپ چىققانىدى.

سالى ئاتىسىنىڭ قولىنى يېنىش - يېنىشلاپ سىلىدى. شۇ تەرىقىدە كۆڭۈل ئېكرانىدا ئانىسى سۆزلەپ بەرگەن ئاشۇ مۇدھىش خاتىرىلەر قايتا نامايان بولۇۋىدى، كۆڭلى يەنە مەيۈسلەندى.

«لەنىتىلەر ھەممىسى سەنلەرنىڭ زۇلۇمىدىن بولغان. خۇدا ھامىنى بىر كۈنى سەنلەرنىڭ جاجىسىنى بېرىدۇ.»

ــ نېمىنى خىيال قىلىپ كەتتىڭ؟ ــ دېدى ساۋۇتخان ئوغلىنىڭ غەمكىن چىرايى، بىر نۇقتىغا تىكىلگەن نەپرەتلىك كۆزلىرىگە قاراپ.

ــ ھېچنېمىنى، ــ سالى ھودۇققىنىچە خىيالىنى يىغىپ ئاتىسىغا مەنىلىك تىكىلدى.

ــ ئۇنداقتا ئۆز گېپىمىزگە كېلەيلى، ــ دېدى ساۋۇتخان سۇس كۈلۈپ ۋە ئوغلىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ داۋام ئەتتى، ــ ئوقۇشنى غەلىبىلىك تاماملاپ كەلگەنسەن؟

ــ غەلىبىلىك تاماملىدىم ئاتا، يەنە تېخى يۇقىرىلاپ ئوقۇش ئىمتىھانىنىمۇ بېرىپ قويدۇم.

ــ يارايسەن ئوغلۇم، يۇقىرىلاپ ئوقۇشقا تىزىملاتقىنىڭ بەكمۇ ئوبدان بوپتۇ. بىلىم خورىماس بايلىقتۇر، ئۇ ئىنسانغا مەڭگۈلۈك ھەمراھ. بىلىمنى ھېچكىم تارتىۋالالمايدۇ. بىلىملىك كىشى ھېچقانداق بىر

جەمئىيەتتە خارلانمايدۇ، ئالتۇندەك جۇلاسى بىلەن ھەممە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىپ، مەڭگۈلۈك ھۆرمەتكە سازاۋەر بولىدۇ. بۇ ئىشنى بەكمۇ توغرا قىپسەن، ئوغلۇم.

ساۋۇتخان ئىچ - ئىچىدىن خۇش بولدى. ئالدىنقى قېتىم ئۇ مەكتەپكە ئوغلىنى يوقلاپ بارغىنىدا، سالىنىڭ: «ئاتا، ئەمدى مەھەللىگە قايتىپ ئېتىز-ئېرىق ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ، سېنىڭ يۈكۈڭنى يەڭگىللىتەي» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ،كۆڭلى تولىمۇ بىئارام بولۇپ كەتكەن، خېلى كۆپ چۈشەندۈرۈپمۇ ئۇنى قايىل قىلالمىغانىدىن كېيىن، ئوبدانراق ئويلىنىپ ئاندىن بىر قارارغا كېلىشنى تاپىلاپ يېنىپ كەلگەنىدى. شۇنىڭدىن تارتىپ ھازىرغىچە بولغان ئۇچ ئايچە ۋاقىتتىن بېرى ساۋۇتخاننىڭ كۆڭلى ئوغلىنىڭ يۇقىرىلاپ ئوقۇشقا رايىي بارمىغانلىق تۈپەيلى غەش بولۇپ كېلىۋاتاتتى، مانا بۈگۈن ئوغلىنىڭ بىممەنە خىياللىرىدىن ۋاز كېچىپ، ئۆز نەسىھەتىگە كۆنگەنلىكىدىن تولىمۇ مەمنۇن بولدى.

«ئاتا سۆزى مۇقەددەس، ئۇنى ئاڭلىماق، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلماق ۋاجىپتۇر...»

ساۋۇتخاننىڭ كۆڭلى ۋىللىدە يورۇپ، قەلبى چوغ بولۇپ يانىدى. ئىختىيارسىز پىسكىدە كۈلۈپ سالدى.

سالى ئاتىسىدىن ئانىسى بىلەن ھەدىسىنىڭ ئەتىگەنىدە دولقۇنغا چىقىپ كەتكەنچە قايتىپ كەلمىگەنلىكىنى ئۇقۇپ، ئۇلارنىڭ يولىغا قاراپ بېقىش ئۈچۈن، مەھەللە دوقمۇشىدىكى ئېگىز دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، مەھەللە ئوتتۇرىسىدىن ئېلىنغان كەنتكە تۇتاش يىلان باغرى يولغا قارىدى.

مەھەللىنىڭ ئاساسلىق ئېتىزلىقلىرى مۇشۇ يولنى مەركەز قىلىپ، جەنۇبتىن شەرققە سوزۇلۇپ قوشنا مەھەللىگە تۇتىشاتتى. بۇ يولنى باسماي تۇرۇپ سالىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. يولدا ھېچكىمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى. سالى غەرب تەرەپتىكى چەكسىز

يايلاقتا نەزەر سالدى. يايلاقنىڭ كۆز يەتكۈسىز ئۇ تەرىپىدە مەھەللىنى ئەگىپ ئېقىۋاتقان ئانا دەريا بار ئىدى. سالى كىچىكىدە چۆمۈلۈپ ئويناپ، بۇ يۇرتتىكى ھەربىر كىشى ئۈچۈن تولىمۇ تونۇش ۋە ئۆز ئانىسىدەك باغرى كەڭ، سۈيى ئەلۋەك ــ بۇ تۈپراقتا ھاياتلىق كۈچ ئاتا قىلىپ كەلگەن ئەزىز دەريانىڭ چەكسىز باغرىغا تويماي قارىدى. ئاستا-ئاستا پېتىۋاتقان كەچكى قۇياش دەريا ئوتتۇرىسىدا توختاپ سۇ ئاستىغا شۇڭغۇۋاتقاندەك دەممۇدەم پەسلەۋاتاتتى، قۇياش بىردىنلا سۇدا ئېرىپ سۈرۈلۈۋاتقاندەك كۆرۈندى، سۇ يۈزى قىپقىزىل چوغدەك تۈسكە كىرىپ تەسۈرلىگۈسىز گۈزەل مەنزىرە نامايان بولدى. پەيدىنپەي قارىيىشقا باشلىغان چەكسىز ئۇپۇق ئۆستەڭ لېۋىنى سۇ ئالۋۇنىدا قالغاندەك ھاياجانلىق مەنزىرە بىلەن جىلۋىلەندۈردى. ئەتراپ ئاستا-ئاستا قويۇقلىشىۋاتقان قاراڭغۇلۇق ئىچىگە چۆمۈلۈپ، كۆزدىن ئانچە يىراق بولمىغان مەنزىرىلەرمۇ پەرق ئەتكۈسىز ھالەتكە كىردى. مەھەللە تەرەپتىن قوي پادىلىرىنىڭ مەرىگەن، ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان، ئات، ئېشەكلەرنىڭ كىشنەپ ھاڭراشقان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

سالى ھويلىغا كىرىپلا، «يولدا ھېچكىمنىڭ كۆرۈنمىگەنلىكى» نى ئېيتتى ۋە ئاتىسىنى يۆلەشتۇرۇپ ئۆيگە ئېلىپ كىردى. ئوتۇن ئەكىرىپ كاڭلىق ئوچاقتا ئوت ياقتى.

مەرەمخان بىلەن ماينۇر ئېغىر ياتقۇغا يېقىن قايتىپ كەلدى. مەرەمخان سالىنى كۆرۈپ ئۆزىنى بېسىۋالالمىدى:

ــ جېنىم بالام! سالەم، ياخشى تۇردۇڭمۇ ئوغلۇم؟ ــ ئانىنىڭ مەڭزىنى بويلاپ سىرغىپ چۈشكەن ياش سالىنىڭ يۈزىگە چۈشكەندە، سالىنىڭ يۈرەك باغرى گويا كۈچلۈك بىر نۇر تەپتىدە چوغلىنىپ يېنىۋاتقاندەك، پۈتۈن بەدەنلىرى تېگى-تېگىدىن ئىللىپ، مۇسكۇللىرى ئاجراۋاتقاندەك بىر خىل شىرىن ھەم لەززەتلىك سېزىم ۋۇجۇدىنى ئىسكەنجىگە ئالدى.

ــ ئانا، مەن سىلەرنى جاپادا قويدۇم! ــ دېدى سالى ئانىسىنىڭ

ئاتەشتەك ئوتلۇق باغرىغا ئۆزىنى مەھكەم باغلاپ.

ئانا-بالا بىرھازا مۇڭ زارە قىلىشقاندىن كېيىن، كۆڭۈل ئارامنى بۇزۇپ كېلىۋاتقان سېغىنىش پىغانى پەسكويغا چۈشكەندەك يېنىكلەندى. سالى ئانىسىنىڭ قۇچىقىدىن ئاجراپ، سالمىنى ئىلىك ئېلىشنى تەقازالىق بىلەن كۈتۈۋاتقان ھەدىسى ماينۇرغا ئۆزىنى ئاتتى:

— ھەدە، جاپا چەكتىڭ، ئەسلىي مەن قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى سەن قىلدىڭ، — دېدى سالى ھەدىسىنىڭ چاك-چاك يىرتىلغان قوللىرىغا قاراپ كۆڭلى بۇزۇلغان ھالدا.

سالى ھەدىسىنىڭ يۈز-كۆزلىرىگە سەپسالدى. ئۇنىڭ چىرايى گويا مەرھۇم ھەدىسى ماھىرەنى كىيىپلا چۈشكەندەك ئىدى. ماھىرە سالىدىن ئون ياش چوڭ بولۇپ، سالى بالىنىڭ ئەڭ كىچىكى، يەنى ئالتىنچىسى ئىدى.

ماھىرە بىلەن سالىنىڭ ئارىلىقىدىكى تۆت پەرزەنتتىن ئىككىسى چاچراپ كەتكەن. ماينۇردىن چوڭ ھەدىسى بۇۋىمەريەم ئالدىنقى يىلى ياتلىق قىلىنغاندىن كېيىن، ھازىر بۇ ئۆيدە ساۋۇتخان ئەر-ئايالغا سالى بىلەن ماينۇر ھەمراھ بولۇپ قالغانىدى. شۇ دەقىقىدە سالىنىڭ كۆز ئالدىدا بۇنىڭدىن ئۇچ يىل بۇرۇن ۋاقتىسىز ۋىدالاشقان چوڭ ھەدىسى ماھىرەنىڭ سىيماسى ئەكس ئەتتى.

سالى كىچىكىدىن ھەدىسى ماھىرەنىڭ ھامىيلىقىدا ئويناپ چوڭ بولغانىدى. ھەدىسى تولىمۇ خۇش چاقچاق، كۆيۈمچان بولۇپ، سالىنىڭ ھەرقانداق بىر تەلىپىنى رەت قىلماي، ئۇنىڭ ئۇچۇن خۇشاللىق ئاتا قىلىپ كەلگەنىدى. سالىنىڭ كۆڭلىدىكى ئەڭ سىرداش، ئەڭ يېقىن ئادىمىمۇ يەنىلا شۇ ھەدىسى بولۇپ، ھەدىسى يېنىدىلا بولسا ھېچنېمىدىن غەم يېمەيتتى، زېرىكىشلىك ھېس قىلمايتتى...

ئاشۇ ئىشلار سالىنىڭ قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىن ئورۇن ئالغاچقىمۇ، ھەدىسىنىڭ جان ئۈزۈۋىش ئالدىدىكى ئاغرىق ئازابىدىن ئەلەملىك ئىگىرىغان مىنۇتلىرىنى دائىم خىيال قىلاتتى. مانا ھازىرمۇ ئاشۇ دەقىقىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئەنە شۇ دەقىقىدە سالى ھەدىسىنىڭ:

«ئۇكام، بىز ۋاقىتسىز ئايرىلىدىغان بولدۇق» دېگەن سۆزنىگە، ھەدىسىنىڭ بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان جانسىز بىلەكلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ: «ھەدە، سەن چوقۇم ساقىيىپ كېتىسەن، بىز يەنە يايلاققا ئويىنغىلى بارىمىز، ئېگىز دۆڭگە چىقىپ بار ئاۋازىمىز بىلەن قانغۇچە توۋلايمىز» دەپ جاۋاب بەرگەن، ماھىرەمۇ تاتلىققىنا بىرنى كۆلۈپ سالىنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويغانىدى. ئەينى ۋاقىتتا ھەدىسىنىڭ بۇ قىلىقلىرىغا يوشۇرۇنغان چوڭقۇر مەنىدىن قىلچىمۇ چۈشىنىش ھاسىل قىلالمىغان سالى، ئىشنىڭ تېگىگە تولىمۇ كېچىكىپ يەتكەنلىكىنى ھېس قىلغانىدى. ھەدىسىنىڭ ئاشۇ تاتلىققىنا سۆيۈشى ئادەتتىكى ئەركىلەتمە سۆيۈش بولماستىن، قېرىنداشلىق مېھرىدىن ئۇرغۇپ چىققان ۋىدالىشىش، قىيالماسلىق ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەن شۇ دەقىقىدە ئىچ - ئىچىدىن قاتتىق ئازابلاندى. سالى ئېغىر خورسىنىش ئىچىدە پېشانىسىنى سىلىدى. ئۇنىڭ ئويىچە، پېشانىسىدە قېرىنداشلىق سۆيگۈ ئىزنالىرى ھېلىھەم مەۋجۇت ئىدى. ئۇ ئۇستازى ئاۋۇت دامولللىنىڭ: «ئادەمنىڭ ئۆلۈمى غايىب. رىزقى قاچان، قەيەردە تۇغسە شۇ چاغدا باقي ئالەمگە ئۇزايدۇ» دېگەنلىرىنى ئەسكە ئالدى، سۈكۈت ئىچىدە ئۇزاقتىن-ئۇزاق تۇرۇپ كەتتى. ھەدىسىنىڭ ۋاقىتسىز خازان بولغان ھاياتىغا چوڭقۇر ئۇھسىندى.

«ئارمانلىرىڭ رويابقا چىقىشتىن تۇغۇل، ھايات بوسۇغۇسىدىن ئەمدىلا ئاتلاپ، ياشلىقىڭنىڭ ئالتۇن دەۋرىگە قەدەم باسقىنىڭدا رىزقىڭنىڭ مۇشۇ چەت، ھەممە يەردىن نامراتلىق بۇسى چىقىپ تۇرىدىغان، يوللىرى ئوڭغۇل-دوڭغۇل، ئېگىز - پەس، كونا خارابە ماكانىدا، يەنە كېلىپ ئاچارچىلىق ئىچىدە ئاخىرلىشىشى تولىمۇ ئادالەتسىزلىك بولدىغۇ...»

سالى ھەدىسىنىڭ ئاخىرقى تىنىقىدا قىلغان سۆز-ھەرىكەتلىرىنى قىلچە چۈشەنمەستىن، كۆپرەك مۇڭدىشىپ، كۆپرەك ھەمراھ بولۇپ كۆڭلىدىكى گەپلەرنى ئېيتىۋېلىشى تۇگۇل، پەرۋاسىزلارچە ئويۇن ئۇچۇن

سرتلاردا چېپىپ يۈرگىنىنى خيال قىلغىنىدا، كۆڭلى ئېغىر ھەسرەت ۋە نادامەت ئىلكىدە قاتتىق پۇچىلاندى. ئەمدىلا دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇش پۈرسىتىگە ئېرىشكەن ھەدىسىنىڭ، بىر ئۆمۈر ئارزۇلىغان ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىگە ئۇلاشماستىنلا بىر كۈلكە بىلەن تېلىقىپ تۇنجۇققان ئادەمدەك بۇ دۇنيادىكى ھەممە ئارمانلىرىنى تاشلاپ كېتىپ قېلىشى ئۇنىڭغا ھەقىقەتەن ھار كەلگەنىدى.

سالى يېقىنقى بىرقانچە يىل ئىچىدە ھەدىسىنى كۆپ ئويلايدىغان بولۇپ قالغانىدى. بىرقانچە قېتىم ئايال ئوقۇتقۇچىلار دەرسكە كىرگەندە ھەدىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ خيال سۈرۈپ ئولتۇرغانلىق سەۋەب، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەنقىدىگىمۇ ئۇچرىغان بولۇپ، ئۇنىڭ غەم-غۇسسىسىنى ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم چۈشىنىپ يېتەلمەيتتى.

ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ۋاقىت ئۆتمەي مەرھۇمخانىنىڭ كەچلىك تاماق ئۈچۈن سەۋزە ۋە چامغۇر كۆكى سېلىپ تەييارلىغان يوبدان ئېشى داستىخانغا ھازىر بولدى. ئاش گەرچە قورساق تويغۇدەك بولمىسىمۇ، ئىلگىرىكى چۆمۈچ بىلەن كەملەپ بەرگەندىن خېلىلا كۆپ ھەم تەملىك ئىدى. ھازىر بۇ يۇرتتا كوپىراتسىيە ئەزالىرىغا ئايلىق نورمىنى بىر قېتىمدىلا تەقسىم قىلىپ، ئائىلىدە ئېتىپ يېيىش يولغا قويۇلغىنىغمۇ ئىككى يىلچە بولۇپ قالغانىدى. تاماق ئۈستىدە سالى ھەدىسى ماھىرە توغرۇلۇق يەنە ئېغىز ئاچتى:

— ئەينى ۋاقىتتا ھازىرقىدەك ئاشلىق ئۆيگە تارقىتىلغان بولسا، ھەدەم ئۆلۈپ كەتمەسلىكى مۇمكىن ئىدى. ھەممىسى ئاشۇ سىدىق گۈپپاڭنىڭ ئەسكىلىكىدىن بولدى، — دېدى سالى كۆڭلى بۇزۇلغان ھالدا قولىدىكى ھېجىر چىنىنى داستىخان ئۈستىگە قويۇۋېتىپ .

— بولدى، بۇ گەپلەرنى قايتا تىلغا ئالما،— دېدى مەرھۇمخان ئانا ساۋۇتخانغا كۆز قۇيرۇقىدا قاراپ قويغاندىن كېيىن.

ساۋۇتخان قولىدىكى ياغاچ ئاياقنى تۇتقىنىچە غەمكىن ئولتۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئازاب ئىچىدە ئېغىر پۇچىلانغان يۈرىكى جانسىز ھەم

رىتىمسىز سوقۇپ، نەپسى بوغۇلۇۋاتقاندەك، ئىچ باغرىنى بىرى مۇجۇپ چالغىتىۋاتقاندەك كۆڭلى بىئارام بولغانىدى. ئۇنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى قولىدىكى بىر تاۋاق ئاشقا تىكىلگىنىدە، كۆز نۇرى تېخىمۇ خىرەلىشىپ گىرەمسەنلەشتى. ئۇجمە ياغىچىدا نەپىس قىرىلغان ئايىاق ئىچىدىن قاسىمنىڭ ئېچىنىشلىق ھالىتى كۆرۈنۈپ، ناله-پەريادى ئاڭلىنىۋاتقاندەك سېزىم بولدى. ساۋۇتخان ئېغىر ئۇھ تارتتى.

«ھەممىگە مەن سەۋەبچى. ئاشۇ ئىككىي زاغرىنى ساڭا بەرمىگەن بولسام، سەن ئۇ كۈنگە قالمايتتىڭ، ئۆلۈپ كەتمەيتتىڭ... بۇ ئالەمدىن تولىمۇ بالدۇر كەتتىڭ. ياراتقۇچى ئاللا ھەممىگە قادىر، سېنىڭ جېنىڭغا زامىن بولغان مۇناپىقلار گەرچە ھايات بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ قىلغان-ئەتكەنلىرىگە مۇناسىپ ھالدا قانۇنىنىڭ تېگىشلىك جازاسىغا تارتىلدى. ئۇلار خەلقئالەم ئالدىدا، تەشكىل ئالدىدا جىنايەتكار، ياراتقۇچىنىڭ ئىنسانلارغا ئاتا قىلغان ھىممەتلىرى ئالدىدا خىيانەتكاردۇر. ئۇلار ئاللا ئاتا قىلغان كۈچ-قۇدرەت، ئەقىل-پاراسەتنى خەلقىقە پايدىلىق بولغان ساۋابلىق ئىشلارغا ئەمەس، خەلقنىڭ قان-تەرىنى شورايدىغان رەزىل ئىشلارغا سەرپ قىلغانلىقى، تەشكىلنىڭ پەرمانىدىن ھالقىپ، ئۆز خاھىشى بويىچە ئىش قىلىپ، يۇرتنى ئاستىن-ئۈستىن قىلغانلىقى ئۈچۈن جاجىسىنى يېدى. خەلقنى قاقشاتقانلار مەڭگۈ ياخشى كۈن كۆرمەيدۇ...»

7

— شەھەرگە كىرىپ ھەدەمنى يوقلاپ چىقاي دەيمەن، — دېدى سالى جاينامازنى قولتۇقلىغىنىچە پېشايۋان ئاستىدىكى سۆپىدىن چۈشۈۋاتقان ئاتىسى ساۋۇتخانغا قول قوۋۇشتۇرۇپ ئەدەپ بىلەن سالام بەرگەندىن كېيىن.

— بولىدۇ بالام، بارساڭ بېرىپ كەل، مەن ساڭا ئادەم قوشاي، ئاتلىق ئاپىرىپ ئەپكەلسۇن. ھەدەڭگە سالىمىزنى يەتكۈز...

بۇۋىمەرىيەم ئالدىنقى يىلى كۈزدە مەھەللە ئاقساقاللىرىنىڭ ئەلچىلىكى بىلەن، ناھىيە بازىرىدا ئولتۇرۇشلۇق مەرھۇم قادىر موللاۋۇنىڭ ئوغلى قۇربان داموللا ھاجىمغا ياتلىق قىلىنغانىدى. قۇربان داموللا قەشقەردىكى خانلىق مەدرىسەسىدە ئوقۇغان ئوقۇمۇشلۇق زات بولۇپ، ناھىيە بازىرىدىكى چوڭ مەسچىتنىڭ ئىمامى ئىدى.

سالى توي قىلغىنىغا بىر يىلچە بولغان بولسىمۇ كۆرۈشۈپ باقمىغان ھەدىسى بىلەن يۈز كۆرۈشۈش ئۈچۈن تولىمۇ تەقەززا بولۇپ، ئەمدىلا بامدات نامازدىن چۈشكەن ئاتىسىغا ئۆز ئويىنى ئۇدۇللا ئېيتقانىدى. ئۇ ئاتىسىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن، مەھەللىدىكى بىرەيلەننىڭ يول باشلىشى بىلەن ئاتلىق يولغا چىقىپ، چۈشكە يېقىن ناھىيە بازىرىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار شەھەرنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى دەڭگە ئاتنى قاڭتۇرغاندىن كېيىن، شەھەر مەركىزىگە قاراپ ماڭدى.

غەربتىن جەنۇبقا سوزۇلغان يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ياپيېشىل سۆگەت دەرىخى سايە تاشلاپ تۇرغان بولۇپ، سۆگەتلىكنى بويلاپ ئېلىنغان ئېرىقتا زۇمرەتتەك سۈپسۈزۈك سۇ شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇراتتى. سۆگەتلىكنىڭ يېنىدىكى ئىككى مېتىرچە بوشلۇقنى لىنىيە قىلىپ سېلىنغان ئاشپۇزۇل، دۇكان-سارايلار ئېگىزلىكى ۋە ئۇسلۇبىنىڭ كۆركەملىكى بىلەن كىشىنى ئۆزىگە ئالاھىدە جەلپ قىلارلىق بولۇپ، يوللاردا ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتۈشۈپ تۇرغان ئادەملەر خېلىلا كۆپ ئىدى. شەھەرنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئېگىز ياردا‌ڭلىقنى بويلاپ سېلىنغان ئولتۇراق ئۆيلەر كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىپ تۇراتتى.

سالى يول باشچىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىككى چاقىرىمچە مېڭىپ، رەستىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە جايلاشقان ھەشەمەتلىك قورۇ ئالدىغا يېتىپ كەلدى.

ـــ يېتىپ كەلدۇق. مەن قايتاي، ئىككى كۈندىن كېيىن، پىشىن ۋاقتى بىلەن سىزنى مۇشۇ قورۇ ئالدىدا ساقلايمەن، ـــ دېدى يول باشچى سالىنىڭ دولىسىغا يېنىك ئۇرۇپ قويۇپ.

تاملىرى ئېگىز قىلىپ قورشالغان قورۇ دەرۋازىسى تولىمۇ ھەيۋەتلىك بولۇپ، ناھايىتى سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. دەرۋازىنىڭ يان ئىشكى قىيا ئوچۇق بولۇپ، قورۇنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە پېشايۋان تاملىرىغا ئۇيغۇر مېمارچىلىق سەنئىتىنىڭ مۇجەسسەملىرى چۈشۈرۈلگەن ئىككى قەۋەتلىك ھەيۋەتلىك ئىمارەت كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىپ تۇراتتى. سالىنىڭ يۈرەكلىرى دۈپۈلدەپ كەتتى. دەقىقىلىك ئىككىلىنىشتىن كېيىن، يان ئىشكىنى چىڭ تۇتقىنىچە ئاستا ئىتتەردى.

«پاھ ! نېمىدېگەن ھەيۋەت، نېمىدېگەن قالتىس ئىمارەتلەر بۇ !»

سالى ھويلىغا قەدەم باستى-يۇ، گويا باشقا بىر زېمىنغا دەسسەپ قالغاندەك شۇبھىلەندى. ئۇ بۇنداق كاتتا ئىمارەتنى ئۆگىدا تۇگۈل چۈشىدىمۇ كۆرۈپ باقمىغانىدى. ئەتراپتىكى ھەربىر گىياھ، تۈپراقمۇ ئۇنىڭ ئۇچۇن شۇنچىلىك سىرلىق تۇيۇلاتتى. ھۈپپىدە ئېچىلغان رەڭگارەڭ گۈللەرنىڭ خۇشبۇي ھىدى دىماققا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. پاكىز ۋە ئازادە ھويلىنىڭ كۈنچىقىشتىن-كۈنپېتىشقىچە ئايلاندۇرۇپ ياسالغان پېشايۋان تولىمۇ ھەشەمەتلىك بولۇپ، تۇۋرۇك ۋە تورۇسلىرى ئىنچىكە نەقىشلەنگەنىدى. پېشايۋاننىڭ ئاستىدىكى سۇپا ئۇستىگە سېلىنغان شىرداق ۋە گىلەملەر قۇياش نۇرىدا جۇلالىنىپ تۇراتتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مېھمان، بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى ؟

قاتتىق ھودۇققان سالى دەقىقە ئىچىدە خىيالىنى يىغىپ كەينىگە ئۆرۈلدى.

ـــ ھەدە ! بۇ مەن.

ـــ ئۇكام... جېنىم ئۇكام، ـــ بۇۋىمەريەمنىڭ ۋۇجۇدىدا سېغىنىش ئىلكىدىكى ئوتلۇق بىر ھارارەت ۋىللىدە يالقۇنجىدى، ـــ جېنىم ئۇكام، خويمۇ سېغىندىم سېنى، ـــ ئۇلار بىر-بىرىنى مەھكەم قۇچاقلىدى، ـــ سىلەرنى بەكلا سېغىندىم، ـــ بۇۋىمەريەمنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار تۆكۈلەتتى، ـــ ئاتاملار ئوبدان تۇردىمۇ ئىنىم، ماينۇرچۇ، ئۇمۇ ئوبدان تۇرغاندۇ ؟

ـــ ياخشى هەدە، هەممەيلەن ئوبدان تۇردۇق، ئۇلار ساڭا سالام ئېيتتى.
ـــ رەھمەت، ساڭا كۆپتىن-كۆپ رەھمەت ئىنىم، قېنى ئۆيگە كىر، ئۆيگە كىرىپ پاراڭلىشايلى.
بۇۋىمەريەم ئىنىسىنى مېھمانلىق ئۆيگە باشلاپ كىردى. داستىخان سېلىپ چاي كەلتۈردى. ئاتا-ئانىسى، يۇرت، ئەھلىمەھەللە توغرىسىدا ئەمدىلا ئېغىز ئېچىپ تۇرۇشى، بىرىنىڭ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:
ـــ بۇۋىمەرى، ۋوي بۇۋىمەرى، قېنى سەن؟!
ـــ مانا مەن ئانا، ـــ ھاشىرخانىنىڭ قوپال ئاۋازى بۇۋىمەريەمنى چۆچۈتكەندى. ئۇ ئورنىدىن ئالدىراپ- تېنەپ تۇردى-دە، سىرتقا قاراپ چاپتى، ـــ مانا مەن ئانا، مېھمانلىقتا.
ـــ ھە، چۈشلۈك تاماقنى راسلىماي، مېھمانخانىدا نېمە قىلىۋاتىسەن؟ـــ ھاشىرخانىنىڭ چوڭ-چوڭ كۆزلىرى چەكچەيگەندى، ـــ ھاجىمنىڭ ھۇجرىسىمۇ يېرىم سۈپۈرۈلۈپتۇ، ـــ زادى قىلمىسا بولمايدىغان نېمە جىددىي ئىشىڭ بار ئىدى مېھمانخانىدا ؟
ـــ ئىنىم سالىجان كەپتىكەن، شۇڭا...
ھاشىرخانىنىڭ سەتلا ئالىيىشى، بۇۋىمەريەمنىڭ گېپى ئىچىدە قالدى.
ـــ نەدىكى ئىنىڭ ئۇ ؟! ئىلگىرى ئەجەب ئاڭلىماپتىكەنمىنا ؟...،ـــ بۇۋىمەريەم نېمىلەرنىدۇر دېگىنىچە كوتۇلداپ مېھمانخانىغا ماڭغان ھاشىرخانىغا ئەگەشتى. ھاشىرخان سالىغا سوغۇق نەزىرىدە قاراپ قويغاندىن كېيىن، كىنايىلىك بىر تەلەپپۇزدا داۋام ئەتتى، ـــ سالىجان دېگىنىڭ مۇشۇمۇ ؟! ئىنىم دېگىن.
ـــ شۇنداق ئانا. مېنىڭ مۇشۇ بىرلا ئىنىم بار.
ـــ چۈشلۈك تاماقنى تېزرەك تەييار قىل. مەن دۇكان-سارايلارنى ئارىلاپ كېلەي، ـــ ھاشىرخان ئۆزىگە ئېھتىرام بىلەن پۇكلىنىپ تۇرغان سالىغا كۆز قۇيرۇقىدا قاراپ قويغاندىن كېيىن، دىمىقىنى قاقتى-دە، سىرتقا قاراپ ماڭدى، ـــ تاماقنى تېز پىشۇر. ھايالىلىشمايلا قايتىپ كېلىمەن.

ـــ ماقۇل ئانا.

تۆت موچە كېلىدىغان بۇ قورۇدا قۇربان داموللىنىڭ ئۆگەي ئانىسى ھاشىرخان ۋە ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى، بۇۋىمەريەم ۋە داموللا ھاجىمنىڭ شاگىرتلىرى بولۇپ ئون نەچچە ئادەم تۇراتتى. ئون نەچچە ئادەمنىڭ قورسىقىنى توقلاپ، كىر-قاتلىرىنى يۇيۇش، ھويلا - ئارانلىق، كەلدى- كەتتىنىڭ ـــ قورۇدىكى پارچە-پۇرات ئىشلارنىڭ ھەممىسى بۇۋىمەريەمنىڭ يەلكىسىگە يۈكلەنگەنىدى. داموللىنىڭ رەستىدە بىر تۇماقچىلىق دۇكىنى، بىر موزدۇزلۇق دۇكىنى بار بولۇپ، كىرىمىمۇ ياخشى ئىدى. ھاشىرخان ئۆتۈپ كەتكەن ئازازۇل ئايال بولۇپ، كۆزىنى چەكچەيتىپ، ھومىيىپ قاراشلىرىدىن ئادەمنىڭ تېنى شۇركىنەتتى. ئاغزىنىڭ يامانلىقىغا ھېچنېمە تەڭ كەلمەيتتى. شۇ سەۋەب بۇۋىمەريەم بىرەرسى بىلەن ئوچۇق-يورۇق پاراڭلىشىشقىمۇ پېتىنالمىغانتى. بولۇپمۇ قۇربان داموللا ئەتىيازدا ئۆمۈر ھەج سەپىرىگە كەتكەندىن بۇيان بۇمەريەمنىڭ كۈنى تېخىمۇ تەسكە قالغانىدى. ئىلگىرى داموللىدىن ئەيمىنىپ بولسىمۇ ئانچە - مۇنچە سىپاكويلۇق قىلىدىغان ھاشىرخان داموللا ئۆيى تاپسىدىن ئاتلىغان شۇ كۈندىن ئېتىبارەن بۇۋىمەريەمگە باشقىچە قارايدىغان، ئېغىر تىل- ئاھانەت قىلىدىغان بولۇۋالغانىدى.

ئىككى كۈن جەريانىدا ھەدىسىنىڭ بۇ ئۆيدىكى دەردى - بالاسىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن سالى ئىچ-ئىچىدىن ئازابلانىدى. قايتىش ئالدىدا پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپىدا ئولتۇرۇپ، ھەدىسى بىلەن ئامان-ئېسەنلىك تىلىشىۋاتاتتى، ھاشىرخان كىرىپ كەلدى:

ـــ ئوھوي كېلىنچەك، قالتىس ئوخشاپ كەتتىلىغۇ مۇشۇ كۈندە. كۈن چۈشتىن قايرىلاي دەپ قالغاندىمۇ تېخىچە تاماققا تۇتۇش قىلمايسىلە، قىيامەت قايىم بولغاندەك ئولتۇرۇپ كەتكەنلىرىنى كۆرمەمدىغان. قورۇق گەپكە قورساق تويامتى-يە...

زەھەردىن ئۆتكۈر گەپلەر بۇۋىمەريەمنىڭ جان-جېنىدىن ئۆتكەنىدى. ئۇ ئۆز دەردىنى كۆزنىگە زورلاپ، ئىنىسىغا قىيالماسلىق

نەزىرى بىلەن ئاخىرقى رەت قارىدى ۋە:

ـــ خوش ئىنىم، ئوقۇشۇڭنى ياخشى ئوقۇ، ـــ دېگىنىچە يۇگۇرۇپ دېگۈدەك ئاشخانا ئۆيگە كىرىپ كەتتى...

يول بويى خىيال بىلەن ماڭغان سالى ھەدىسى بۇۋىنەرىيەمنىڭ غەم بىلەن تولغان تولىمۇ مىسكىن، بۇدرۇق چىرايىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى. ھەدىسىنىڭ ئىبكەك سۆڭەكلىرى پولتايغان، كۆزلىرى ئولتۇرۇشقان، قارىداپ كەتكەن چىرايى كۆز قارىچۇقىدا قېتىپ قالغاندەك خىيالىدىن زادى نېرى كەتمىدى. ئۇ شۇنچە تىرىشىپمۇ ھەدىسىنىڭ بۇرۇنقى سۈتتەك سۈزۈك، سەدەپتەك ئاپئاق ھەم يۇمران يۈزلىرىنى، تولۇن ئايدەك تولغان چىھرى، كۈلكە بۇلدۇقلاپ تۇرىدىغان خۇشپىچىم چىرايىنى ئەسكە ئالالمىدى. كۆڭلى تولىمۇ بىئارام بولۇپ، ئىچ-ئىچىدىن يىغا تۇتتى.

ـــ ھەدە، جېنىم ھەدە...

8

ھەش-پەش دېگۈچە ئىككى ئاي ئۆتۈپ كەتتى، سالى بۇ ئىككى ئاي جەريانىدا ئۆينىڭ چوڭ-كىچىك ئىشلىرىغا يارەملەشكەندىن باشقا، ئاتىسىنىڭ ئورنىدا كەنتنىڭ تۇرلۇك ئالۋان-ياساق، ئېتىز-ئېرىق ئىشلىرىغا چاپتى. سالى ئەمدىلا ئون بەشنىڭ قارىسىنى ئالغان يۇمران نوتا، ئېتىز-ئېرىق ئىشلىرى، بولۇپمۇ ھاشار-ئەمگەكلىرى بۇنداق يۇمران نوتىلار ئۈچۈن بالدۇر ئىدى، ئەمما سالى ئۈچۈن ئۇنداق ئەمەس، ھەرقانداق ئېغىر ئىش بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن كارايىتى چاغلىق بولۇپ، چىشىنى چىڭ چىشلەپ چىدىسىلا ئۆتۈپ كېتەتتى. شۇنداق، سالى ئاتىسىنىڭ يوكىنى ئانچىكى بولسىمۇ يېنىكلەتكەنلىكىدىن بەكلا خۇش ئىدى. شۇڭىمۇ، كوپېراتسىيەنىڭ ئۆزىگە بۆلۈنگەن تۇرلۇك ئەمگەكلەرگە ئاكتىپ قاتنىشىپ، كۈندىلىك ۋەزىپىلەرنى جان پىدالىق بىلەن ئورۇنلاپ كەلگەنىدى.

يازلىق يىغىم ئاخىرلىشىپ، كۆزلۈك تېرىم ئىشلىرى ئەۋجىگە چىققان، دېھقانلارنىڭ ساپال قوشنى زەرب بىلەن سۆرەپ مېڭىشقان كاللارنىڭ پۇشۇلدىشىغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتقان ناخشا سادالىرى پەلەككە يەتكەن ئالدىراش كۈنلەرنىڭ بىرى، سالى ئۇچۇن يېڭى خەۋەر يېتىپ كەلدى. سالىنىڭ كېيىنكى تۇرمۇشىدا زور ئۆزگىرىش ياساپ، ھاياتلىق يولىنىڭ يېڭى مەنزىلىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان، شۇنداقلا بۇ ئائىلىنى چەكسىز خۇشاللىققا چۆمدۈرگەن بۇ خەۋەر ــ سالىنىڭ «ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپى» گە قوبۇل قىلىنغانلىق ئۇقتۇرۇشى بولۇپ، خەۋەر ساۋۇتخانغا يېتىپ بارغىنىدا بېشى كۆككە يەتتى. ئۆز ئارزۇسىنىڭ ريئاللىققا ئايلانغانلىقىدىن چەكسىز مىنەتدار بولغان ساۋۇتخان، ئوغلىنىڭ سەپەر تەييارلىقىنى تېزلا پۈتكۈزدى ۋە مەرھۇمغا ئوبدان بىر ۋاق تاماق تەييارلاشنى تاپىلىغاندىن كېيىن، قورۇنىڭ شەرق تەرىپىدىكى تەك ئاستىدىكى كات ئۈستىگە داستىخان تەييارلاشقا باشلىدى. داستىخانغا يەرلىك مەھسۇلاتلاردىن ئالما، شاپتۇل، ئۈزۈم، قوغۇن، تاۋۇز ۋە قېتىق، قايماقلارنى كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئوغلىنىڭ يولىغا قاراپ ئولتۇردى. ئاشۇ دەقىقىلەر ئانچە ئۇزۇن داۋام قىلماستىنلا، سالى بىلەن ماينۇر ئېتىزدىن قايتىپ كەلدى.

ــ ھە كېلىڭلار، سىلەرنىلا ساقلاپ قالغانىدۇق، ــ دېدى ساۋۇتخان ھويلىغا قەدەم بېسىپلا داڭ قاتقان ئوغلىنىڭ ئالدىغا كېلىۋېتىپ. ئۇ سالىنىڭ يەلكىسىدىكى كەتمەننى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، ئۇنى داستىخانغا تەكلىپ ئەتتى، ــ يۈرە ئوغلۇم، داستىخانغا بارايلى.

ــ ئانا، بەكلا كايىپ كېتىپسەنغۇ، بۇگۈن ئالاھىدە بىر كۈنمۇ قانداق؟ ــ دېدى ماينۇر ئەمدىلا بوسۇغا ئاتلاپ ھويلىغا چىققان ئانىسىنىڭ قولىدىكى ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان پولۇغا قول ئۇزاتقاچ، ــ ئەكەل مەن ئالاي.

ــ شۇنداق، ھازىرلا بىلىپ قالسەن، ــ مەرھۇمخان لېگەننى ماينۇرغا بېرىپ، يەنە ئۆيگە قايتىپ كىرىپ كەتتى ۋە ھايال قىلماي بىر لېگەن گۆشنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، داستىخانغا قويغاندىن كېيىن، بالىلارنى ئېغىز تېگىشكە بۇيرۇدى.

ـــ ئاتا، بۇ...

سالى ئاتىسىغا نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى بولدى-يۇ، تىلىنىڭ ئۇچىغا كەپقالغان گەپلىرىنى بوغۇزىغا يۇتۇۋەتتى. ئۇ ئاتىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ يەتكەندەك قىلاتتى. ئالدىنقى كۈنى ئۇ ئاتىسىغا «ئوقۇشقا بارماي ئائىلە يۈكىنى ئۆز زىممىسىگە ئېلىش» قارارىنى ئېيتقىنىدا، ئاتىسى بىرھازا كايىپ، ئارقىدىن ئەتراپلىق چۈشەندۈرۈش قىلغانىدى. شۇ تاپتا سالى يەنىلا ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتماقچى بولدى-يۇ، يەنە ئاتىسىنىڭ تۇنۇگۈنكى: «ئادەم پەقەت قورساق تويغۇزۇش غېمىدىلا ياشىسا، ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا ياشىغىنىنىڭ ھېچقانداق مەنىسى بولمايدۇ. بۇ دۇنيادا ساۋاتسىزلىقنىڭ دەردىنى تارتقانلار ئاز ئەمەس. ئادەم قارا قورساق بولسا ئاق-قارىنى پەرق ئەتمەس، رەھىم-شەپقەتكە دىل بەرمەس، كىشىلەر ئۈچۈن زەررىچىلىك ساخاۋەت قولىنى سۇنماس بولۇپ كېتىدۇ. نادانلىق مىللەتنى ھالاك قىلىدۇ. قارا كۈچ بىلەن زامان سورايدىغان جاھان ئاللىبۇرۇن كەلمەسكە كەتتى. پەقەت بىلىملا ئادەمنى نۇرلاندۇرىدۇ...» دېگەنلىرى خىيالىدىن كېچىپ ئۆندىمىگەنىدى.

ئالدىنقى كۈنى ساۋۇتخان ئوغلى بىلەن يۈقىرىلاپ ئوقۇش توغرىسىدا مەسلىھەت قىلىشقىنىدا، سالىنىڭ ئوقۇشىدىن خەۋەر كەلمىگەنىدى. شۇڭا ئۇ «پالتا چۈشكىچە، كۆتەك ئارام ئاپتۇ» دېگەنىدەك، ئۇقتۇرۇش كەلگۈچە ئويلىغىنىنى دەپ باقمامدۇ، دېگەنلەرنى ئويلاپ سالى بىلەن گەپ تالىشىپ ئولتۇرمىغانىدى. بىراق، بۈگۈن ئىش ئەكسىچە، سالىنىڭ داربلمۇئەللىمنده ئوقۇش ئۇقتۇرۇشىمۇ كېلىپ بولدى، ئەمدى ئۆزىنىڭ دېگىنى دېگەن...

ساۋۇتخان شۇنداق ئويلايتتى. ھەرقانداق جاپا چەكسىمۇ ئوغلىنى ئوقۇتۇشنى مەقسەت قىلاتتى. شۇڭا ئۇ، ئوغلىنىڭ داربلمۇئەللىمنده ئوقۇش ئۇقتۇرۇشنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئۇنىڭغا تىنمىدى. ناۋادا، سالى ئوقۇشقا بارماي ساڭا يارەملىشىمەن، دەپ تۇرۇۋالمىغان بولسىدى،

خەۋەر يېتىپ كەلگەن ھامان سالىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئېتىزغا چاپقان بولاتتى...

ـــ ھە، قېنى، نېمەتلەرگە بېقىڭلار. ئالە ئوغلۇم، ـــ سالىنىڭ چىرايى غەمكىن ئىدى. ساۋۇتخان ئوغلىنىڭ غەمكىن چىرايىغا قاراپ بىر پەستىن كېيىن داۋام ئەتتى، ـــ بىزدىن غەم قىلما. ئاناڭ ئىككىمىز سېنى بېقىپ بۇ ياشقا كىرگۈزدۇق، تۇغرا، بۇ جەريانىدا كۆپ رىيازەتلەرنى چەكتۇق. بىراق، سەنمۇ بىزنىڭ كۈتكىنىمىز بويىچە مەكتەپتە ياخشى ئوقۇپ، ئۆمىدىمىزنى يەردە قويمىدىڭ. سېنى بېقىپ چوڭ قىلىشىمىز قانداقتۇر ئۆزىمىزنىڭ جىسمانىي كۈچىگە يارەمچى يېتىشتۈرۈش بولماستىن، خەلققە يارامليق ئادەم يېتىلدۈرۈشتۇر...

ـــ گېپىڭچە ئۇقتۇرۇش كەپتۇ-دە ؟

ـــ شۇنداق. ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇيدىكەنسەن.

ـــ دارىلمۇئەللىمىن ؟

ـــ ھەئە، ئوقۇشۇڭنى تاماملىساڭ ئەپەندىمچىلىك قىلىدىغان گەپ.

ـــ بىراق...

ـــ نېمە بىراق، يەنە مەندىن غەم يەۋاتمايدىغانسەن ؟

ـــ سەن بەكلا ياشىنىپ قالدىڭ. سالامەتلىكىڭمۇ ئانچە ياخشى ئەمەس ئاتا.

ـــ سەن بۇنىڭدىن غەم يېمە. مۇھىمى، مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملاپ، خەلقىگە ياخشى جاۋاب قايتۇرۇش. ئەپەندىچىلىك ھەممە ئادەمنى رازى قىلىدىغان، كىشىلەرگە ئىلىم بېرىپ، دىلىنى يورۇتىدىغان ئۇلۇغ كەسىپ. ئاڭلىشىمچە، يۈسۈف خاس ھاجىپ، مەھمۇد كاشغەرىي، ئەلىشىر نەۋايىي قاتارلىق مەرىپەت پېشۋالىرىمىزمۇ ئۆزىنىڭ بىلىم جەۋھەرلىرىنى كېيىنكى ئەۋلادلارنى تەربىيەلەشتەك بۈيۈك خىزمەت ـــ ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىگە ئاتىغانىكەن. مەنمۇ سېنىڭ ئەجدادلار ئىزىنى بېسىپ دادىل ئالغا ئىلگىرىلىشىڭنى چىن دىلىمدىن ئۈمىد قىلىمەن. بۇ، ئاناڭ ئىككىمىزنىڭ سەندىن كۈتكەن ئارزۇ-ئارمانلىرىمىز. ئاناڭ ئىككىمىز سېنىڭ ئارزۇ-ئارمانلىرىمىزنى ئەمەلدە كۆرسىتەلەيدىغانلىقىڭغا ئىشىنىمىز.

— ئاتام توغرا ئېيتىدۇ ئىنىم، ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىغا مانا مەن بار، — ماينۇر ئاتىسىنىڭ گېپىگە قوشۇمچە قىلدى، — ئوغۇل بالا تۇرۇپ ئازغىنا قېينىچىلىقنى دەپ چوڭ ئىشلاردىن ۋاز كەچسەڭ قانداق بولىدۇ؟ ئۆيدىكى ئىشلاردىن غەم يېمە، مەن يېتىشىپ كېتەلەيمەن.

— بىراق، مەن... مەن...

— شۇنداق ئوغلۇم. گەپنىڭ ھەممىسى مۇشۇ بىر پىيالە چاينىڭ ئىچىدە. قېنى بىر ئوتلام ئىچىۋەت، — ئانا ئەتكەنچايدىن بىر پىيالە قۇيۇپ ئوغلىغا سۇندى، — قېنى، ئالە ئوغلۇم. ئاتاڭنىڭ دېگىنى ئائىلىمىزنىڭ ئومۇملۇقى، ھەممىمىزنىڭ يۈرەك سۆزى، — مەرھۇمان ئانا ھاياجان بىلەن سۆزلەيتتى، — مەن سەندىن پەخىرلىنىمەن بالام...

ئانىنىڭ دېگەنلىرى تولىمۇ ئورۇنلۇق ئىدى. ئادەمنىڭ يۈرەك تارلىرىنى چېكىدىغان بۇنداق تەسىرلىك، چىن ئىبارىلەر قەلب تۆرىگە ئۇسۇپ كىرمەي قالسۇنمۇ ؟ سالىنىڭ قەلبى ھاياجانغا تولدى، مەڭزىنى بويلاپ ئاققان ئىككى تامچە ياش پىيالە گىرۋىكىگە چۈشۈپ، تۆۋەنگە قاراپ سىرغىدى-دە، چاي ئۈستىدە ئاستا-ئاستا تاراپ تەدرىجىي سىڭىشىپ كەتتى.

9

مەھەللىنىڭ دوقمۇشىدىكى يول ئاچىلىغا بامدات بىلەن يېتىپ كېلىپ، چىگقىچۇشتىن ئۆتكۈچە يېزا بازىرىغا سوزۇلغان توپىلىق يولغا قاراپ ئولتۇرغان مەرھۇمان، يىراقتىن كېلىۋاتقان ئېشەك ھارۋىسىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا ھارۋا تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى.

مەرھۇمانىنىڭ نەچچە سائەتلەپ تەلمۈرگىنى، قەدىناسى ساۋۇتخانىنىڭ يولى بولۇپ، ئوغلى سالى ۋە ئۇنىڭ ئوقۇش لازىمەتلىكلىرىنى ئېلىپ، سۈبھىدە يولغا چىققان ساۋۇتخان ئەر - ئايال مەھەللە دوقمۇشىدىكى مۇشۇ يول ئاغزىدا خوشلاشقان، ساۋۇتخان ئوغلىنى يېزا بازىرىغا ئاپىرىپ،

ۋىلايەتىكە ماڭىدىغان قاتناشقا سېلىپ قويماقچى، مەرھۇم ئۆيىگە قايتىپ ئېتىز-ئېرىق ئىشلىرىغا قارىماقچى بولۇشقانىدى، ئەمما، مەرھۇمخانىڭ ئۆيىگە قايتىشقا رايى پەقەتلا ئۇنمىغاچ، يول دوقمۇشىدا ساۋۇتخانىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ ئولتۇرغان، تەقەززا بولۇپ تۇرغان شۇ دەقىقە ساۋۇتخانىڭ قارىسى كۆرۈنگەنىدى.

— نېمىدە يولغا سالدىلا بالىنى؟ — دېدى مەرھۇم ساۋۇتخانىڭ مەنمۇن چىرايىدىن ئىشىنىڭ ئوڭىغا تارتقانلىقىنى پەم ئېتىپ.

— نېمىدە بولاتتى، كونىلار: «نىيىتىڭ دۇرۇس بولسا، ھەممە ئىشىڭ جايىدا بولۇر» دەپتىكەن. يېزىغا بېرىپ تۇرۇشۇمغىلا بىر كونكا كەلدى، شۇنىڭ بىلەن يولغا سالدىم، — ساۋۇتخان مەرھۇمخانىغا قاش-كۆزلىرىنى ئوينىتىپ تۇرۇپ داۋام ئەتتى، — قېنى خانىش كونكىغا مەرھەمەت قىلسىلا.

— كونكا دەپ كەتكىنىنى. پىست مېڭىشىدا مەسىلداپ، بىر سائەتلىك يولنى يېرىم كۇندە باسىدىغان قوتۇر ئېشەكلىرىنى ئاشۇ شەيتانىڭ قۇيۇنىغا ئوخشىتىپ قالدىلمۇ. ئالجىپ قالمىغانلا-ھە، — دېدى مەرھۇمخان ساۋۇتخانىڭ دولىسىغا بوشقىنا بىرنى ئۇرۇپ قىزلارغا خاس ناز بىلەن.

— راستمۇ؟

— راست بولمامدىغان، — دېدى مەرھۇمخان ھارۋا لەڭگازىسىغا جايلىشىۋالغاندىن كېيىن، — قېنى بىر چاپتۇرۇپ باقسىلا كونكىلىرىنى...

ئاتا-بالا ئىككىيلەن يېزا بازىرىغا يېتىپ كېلىپ، شەھەرگە ئۆتۈشىدىغان يول ئاغزىدا قاتناش كۇتۇپ تۇرغاندا، يېزىنىڭ كۇنپېتىش تەرەپتىكى ساي يولىدىن قۇيۇندەك يۇرۇپ كەلگەن قارا ماشىنا كۆرۈندى.

«توسۇپ باقسام توختاپ قالارمۇ ياكى شوپۇر كايىپ كېتەرمۇ ؟... مەيلى نېمىلا بولسۇن بىر سىناپ كۆرەي...» ساۋۇتخانىڭ يۈرەكلىرى ئەنسىز دۇپۇلدەيتتى. ئۇ، دېلىغۇللۇق ئىچىدە قول پۇلاڭلاتقىنىچە، ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا ماشىنا تەرەپكە قاراپ ئىختىيارسىز يۈگۈردى. يېراقتىنلا

قاتتىق تورمۇزلانغان ماشىنا چىرقىرغان ئاۋاز بىلەن سىلكىنىپ توختىدى. سۈركىلىش تۈپەيلى كۆتۈرۈلگەن چاڭ-توزاڭ ئاسمان-پەلەك كۆتۈرۈلگەنىدى.

— ئالجىپ قالدىلىمۇ، ئۆلگىلىرى كەلگەن بولسا سۇغا سەكرىۋالسىلا بولمىدىمۇ، ماڭا ئاۋارىچىلىك تېپىپ بەرگۈچە.

شوپۇرنىڭ زەردە بىلەن كايىشىلىرىدىن ھوشىنى يىغقان ساۋۇتخان، ئۆزىدىن بىر قەدەمچە نېرىدا توختىغان ماشىنىغا قاراپ قاتتىق كۈلدى:

— مانا ئاخىر توختاتتىم. سالى ئوغلۇم ئەمدى مەكتەپكە بارالايدىغان بولدۇڭ...

ساۋۇتخان شوپۇرغا ئۆزرىخاھلىق ئېيتقاندىن كېيىن، ئىككى يۈەن پۇلنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، ئوغلىنى مەنزىلگە ساق-سالامەت يەتكۈزۈپ قويۇشىنى قايتا-قايتا تاپىلىدى. سالى بىلەن ئاخىرقى رەت قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. ماشىنىنىڭ قارىسى يىتكەنىدىن كېيىن، ئەھۋالنى مەرەمخانىغا تېزرەك يەتكۈزۈش مەقسىتىدە ئۇدۇل بۇياققا قاراپ چاپقانىدى.

— مانا، ئوغلىمىز بىز چىقىپ باقمىغان نەرسىگە چىقتى. بىز ئوقۇيالمىغان مەكتەپكە ئوقۇشقا ماڭدى، — دېدى ساۋۇتخان ھاياجان بىلەن سالىنى يولغا سېلىش جەريانلىرىنى مەرەمخانىغا تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەنىدىن كېيىن.

— ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ-دە. ئاتا-بوۋىلىرىمىز كۆرمىگەننى بىز كۆردۇق، بىز كۆرمىگەننى بالىلار كۆرىدۇ. كىم بىلىدۇ تاڭلا-ئاخشامدۇ ئۇلار ئاسماندا ئۇچامدۇ تېخى.

— توغرا! ئۇچىدۇ...ئۇچىدۇ، — كۈلكىدىن ساۋۇتخاننىڭ كۆز چانىقلىرى پۈرۈم-پۈرۈم قورۇقلار بىلەن تولۇلۇپ، مەڭزىگە قىزىللىق تەپتى، — تېخى بىزمۇ...بىزمۇ...ھە...

— نېمە ھە! تىللىرىنى قارىغاچ چوقۇۋالغاندەك چاينىماي، گاچ-گاچ دېمەمدىلا گەپلىرىنى.

ـــ راستما؟!

ـــ راست بولمايچۇ.

ـــ دېدىم ئەمسە.

ـــ دەۋەرسىلە، قۇلىقىم سىلىدە.

ـــ دېمەكچىمەنكى، ئۆيگىمۇ ئاز قالدۇق. بىزمۇ ئۇچساقمىكىن دەيمىنا، ـــ ساۋۇتخانىنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى بىردىنلا يوروپ، ئوينىاقلاپ كەتتى. مەرھۇمخانىنىڭ يەر تېگىدىن لاپپىدە قارىشى بىلەن كۆڭلى شۇررىدە ئېرىپ كېتىۋاتقانىدەك بىر سېزىم بېشىدىن كىرىپ تاپىنىدا توختىدى، ـــ ئايروپىلان ساقتۇ ؟

ـــ باكلىردا ماي بارمىكىن غوجام، ـــ دېدى مەرھۇمخان قاش كۆزلىرىنى ئويناتىپ.

ئەر-ئايال بىر-بىرىگە قاراپ قاتتىق كۈلۈشتى...

10

سالى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرىپ ئىككىنچى يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلاندى. «قىزىل قوغدىغۇچىلار» ۋە چوڭ ئالاقە باغلاش، چوڭ تەنقىدلەرنىڭ تەسىرىدىن، ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار ئالاقە باغلاشقا چېقىپ كېتىپ، مەكتەپلەردىكى نورمال ئوقۇش توختاپ قالدى. سالىمۇ «ئىسيانكار» لار قوشۇنىغا قوشۇلدى. «ئىسيانكار» لار قوشۇنى ئىت ئىگىسىنى چىشلىگەندەك مەكتەپتىكى تالانتلىق، كۆزگە كۆرۈنگەن ئوقۇتقۇچىلارنى ئەدەپلەيدىغان قوشۇن ئىدى. ئۇلارنىڭ كۈنبويى باشقىلارنىڭ مەسىلىسىنى بېكىتىش، ئوتتۇرىغا تارتىپ چېقىپ ئەيىبلەش ئىشلىرى ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىلىم ئىگىلىشىگە زور توسالغۇ بولدى. بولۇپمۇ سالىغا ئوخشاش بىلىم تەشنالىرى ئۇچۇن تولدۇرۇۋالغۇسىز زىيانلارنى ئېلىپ كەلدى . بىراق، جاھانغا باقماي ئىلاج يوق ئىدى.

1966-يىلى، سېنتەبىرنىڭ بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن، سالى بىر ئۇقتۇرۇش تاپشۇرۇپ ئالدى. ئوقۇتۇشتا ۋىلايەتكە قاراشلىق توققۇز ناھىيەدىن پايتەخت بېيجىڭغا ئالاقە باغلاشقا باردىغان ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار ۋەكىللىرى ئىسملىكى ئېلان قىلىنغان بولۇپ، بەش يۈزدىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچى- ئوقۇغۇچىلار ۋەكىلى ئىچىدە سالىنىڭ ئىسمىمۇ بار ئىدى. سالى ئاتىسى بىلەن مەسلىھەت قىلىشنى كۈتكىلگە پۈككەن بولسىمۇ، دىدارلىشىش پۇرسىتى بولمىغاچ، ئاتىسىغا بۇ ئىش توغرۇلۇق ئېغىز ئېچىشقا مۇيەسسەر بولالمىدى. ئۆمەك ئەزالىرى سالى خەۋەر تاپشۇرۇپ ئالغان كۈنى، نەچچە ئون ماش رەڭ ھەربىي ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، داغدۇغىلىق ھالدا يولغا چىقتى. نەچچە يۈز چاقىرىم يولنى بېسىپ، ئوت يۈرتى تۇرپانغا كېلىپ توختىدى. تۇرپاندا ۋاڭ ئېنماۋ، سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. رەھبەرلەر ئۇلارغا مۇھىم يولىيورۇق بەردى، تەربىيە ئىشلىدى. ئۆمەك ئەزالىرى ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىنىڭ قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولۇپ ئۇچىنچى كۈنى سەھەردە پويىزغا ئولتۇرۇش ئۈچۈن داخىيەنگە قاراپ پىيادە يولغا چىقتى. باش توخۇ بىلەن پويىزغا ئولتۇرۇپ پايتەخت بېيجىڭغا يۈرۈپ كەتتى.

پويىزنىڭ كۈچلۈك گۈدۈكى سالىنى سەگىتتى. نەچچە ئون سائەتلەپ پىيادە يۈرۈش، بىر كېچە-كۈندۈز پويىزدا ئولتۇرۇش ئۇنى خېلىلا چارچاتقانىدى. پويىز كۆز يەتكۈسىز تاقىر سايلىقلارنى، ئېدىرلىقلارنى بېسىپ ئۆتۈپ، بۇزغۇنلاپ ئېقىۋاتقان دەريانى بويلاپ، توختاۋسىز ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە. سالىنىڭ كۆز ئالدىدىكى چەكسىز بوشلۇقتا ياپيېشىل ئورمانلار بىلەن قاپلانغان گۈزەل دالالار، تاغلار، ئېگىز قەد كۆتۈرگەن ئىمارەتلەر نامايان بولماقتا ئىدى...

سالى ئۆز ھاياجىنىنى پەقەتلا باسالمىدى. چۈشىدىمۇ كۆرۈپ باقمىغان ھەيۋەتلىك ئېگىز تاغلارنى، چەكسىز چۆللۈكلەر، يېشىل يايلاقلارنى، ئاجايىپ قورقۇنچلۇق ئۇزۇن تونىللارنى، خۇاڭخې

دەريانىڭ كۆز يەتكۈسىز ئۇزۇن كۆۋرۈكلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ پايتەختكە بېرىش ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنتۇلغۇسىز خۇشاللىق بېغىشلىغانىدى. گەرچە ئۇ يۇرتىدا زۇمرەتتەك سۈزۈك سۆلارنى كۆرگەن ۋە پۈخادىن چىققۇچە چۆمۈلگەن بولسىمۇ، خۇاڭخې دەريا ئېقىنلىرىدەك زور ۋە سۈرلۈك ئېقىنلارنى كۆرمىگەن؛ يۇرتىدىكى قاقاسلىق ۋە يېشىللىقلارغا يالاڭ ئاياغ دەسسەپ، يۈگۈرۈپ يۈرۈپ چوڭ بولغان بولسىمۇ، بۇنىڭدەك بىپايان چەكسىز چۆللۈكلەرنى، يېشىللىققا پۈركەنگەن گۈزەل مەنزىرىلەرنى كۆرۈپ باقمىغان؛ يۇرتىدىكى ئەينى چاغلاردىكى ئۇرۇش تەييارلىقلىرى ئۈچۈن كولاپ قويغان ئاكوپلارغا كىرىپ باققان، ئېتىز-ئېرىق، يوللارغا، دەريا-ئۆستەڭلەرگە سېلىنغان كۆۋرۈكلەرنى كۆرۈپ باققان بولسىمۇ، بۇنىڭدەك ھەيۋەتلىك ئۇزۇن كۆۋرۈكلەرنى، تونىللارنى كۆرۈپ باقمىغانىدى.

پويىز بەش كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ، بېيجىڭغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ۋەكىللەر بېيجىڭ شەھرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى قىزىلتاغ ئېغىزىغا جايلاشقان ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىگە ئورۇنلاشتى.

ئۆمەكنىڭ بېيجىڭغا يېتىپ كەلگىنىگىمۇ ھەش-پەش دېگۈچە بىر ئايچە بولدى، بۇ جەريانىدا مەكتەپنىڭ ئەترايىدىكى جايلارنى گۈرۈپپىلار بويىچە نۆۋەتلىشىپ ئايلىنىپ چىققاندىن باشقا، ھېچ يەرگە چىقىپ باقمىدى. ئۆمەك ئەزالىرىنىڭ سانى كۆپ بولغاچقا باشقۇرۇش تۈزۈمىمۇ قاتتىق ئىدى. يەنە كېلىپ يۇرتىنىڭ ئېنى ۋە تامىقىغا بولغان زارىقىشمۇ كۈچەيىپ باراتتى...كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن سالىنىڭ كۆڭۈل غەشلىكى ئۇلغايماقتا، بولۇپمۇ ئاتا-ئانىسى، يۇرتىغا بولغان سېغىنىشى ئېشىپ بارماقتا ئىدى. سالى بەزىدە مەكتەپتىكى ئۇستازلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. ئۇزىنى بىر ئۆمۈر ماڭارىپ ئىشلىرىغا بېغىشلاپ، ئەۋلاد تەربىيەلەشنى يۈكسەك بۇرچ ۋە مەسئۇلىيەت دەپ تونۇپ كەلگەن، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بىلىم تەشنالىرىنىڭ ئىلىم-ئېرپان بۇلىقىنى تۇگىمەس ئابىدە، زەمزەم-كەۋسەرلەر بىلەن تويۇندۇرۇش يولىدا تىنماي كۈرەش قىلىۋاتقان جاپاكەش باغۋەنلەرنىڭ تۈيۇقسىزلا «جەمئىيەت داشقىلى»

دېگەن قالپاق بىلەن كۆرەشكە تارتىلىشى، ئۇنىڭ ئىدىيەسىدىن پەقەتلا ئۆتمەيتتى. ئۇ، بۇ ئىشلارنى گويا بىر قاباھەتلىك چۈشتەك ھېس قىلاتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە، «ھەقىقەت گويا كى بىر ئاپتاپ، ئۇنىڭ نۇرى بىلەن قاراڭغۇلۇق يورۇپ، مۇدھىش سوغۇق تارايدۇ» دېگەنلەر ئىدى. كۆز ئالدىدىكى نادانلىقنى ئويلىغىنىدا تېنى شۇركۈنۈپ، كۆڭلى غەشلىككە تولاتتى.

بىر كۈنى سەھەردە يېتىپ كەلگەن خەۋەر ئالاقە باغلاش ئۆمكى ئەزالىرىنى ئىنتايىن خۇش قىلىۋەتتى. ئۇلار بىر - بىرىنى قۇچاقلىغىنىچە چۈقان سېلىشىپ تەنتەنە قىلىشتى.

چۈشتىن كېيىن ئۆمەك ئەزالىرى تەنئىنەمىن مەيدانىغا سەپ بويىچە قاتار تىزىلىشقاندى. ئالاھازەل يېرىم سائەتتىن كېيىن، رەئىس ماۋ زېدۇڭ تەنئىنەمىن راۋئقىدا پەيدا بولدى. گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى. رەئىس تەنئىنەمىن راۋئقىدا تۇرۇپ ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتقۇچىلار ئاممىسىنى قىزغىن كۈتۈۋالدى ۋە سۆز قىلىپ مۇھىم يوليورۇق بەردى.

قىروۋ چۈشۈكى ئەمدىلا باشلانغىنىغا قارىماي ھاۋا سوۋۇشقا باشلىغانىدى. ئۆمەك ئەزالىرى بېيجىڭدا ئالاقە كۈنىنى كۈتۈپ بۇنچە ئۇزۇن تۇرۇپ كېتىدىغانلىقىنى خىيال قىلمىغاچ، قېلىن يېپىنچىلارنى ئېلىۋالمىغانىدى. «ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك» دېگەندەك، ئۆمەك ئەزالىرى رەئىس ماۋ زېدۇڭ بىلەن تەنتەنە ئىچىدە يۇز كۆرۈشكەن كۈنىنىڭ 3-كۈنى كېچىچە قار يېغىپ، ھەممە يەرنى ئاپئاق لىباسقا ئورىدى. جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇق شامال ھاۋا كىلىماتىنى تېخىمۇ سوۋۇتۇۋەتكەن بولۇپ، بۇنداق ناچار كىلىمات كىشىگە يېقىمسىز تۇيغۇ بېرەتتى. ئۆمەك ئەزالىرى ئىچىدە يۇرتقا قايتىپ كېتىشنى تەلەپ قىلىدىغانلارنىڭ سانى كۈندىن-كۈنگە كۆپىيۋاتاتتى. ئۆمەك رەھبەرلىرىمۇ ئۆمەكنىڭ شىنجاڭغا قايتىش خىزمىتىنى ماسلاشتۇرۇش ئىشى بىلەن ئالدىراش بولۇپ، كۈنبويى يۇقىرى-تۆۋەن قاتراپ يۈرەتتى. بىرقانچە كۈن جاپالىق ماسلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئۆمەكنىڭ قايتىش خىزمىتى ئاخىرقى

باسقۇچقا كىردى. ئۆمەك رەھبەرلىرى ئۆمەك ئەزالىرىغا سەپەر تەييارلىقىنى جىددىي ئىشلەشنى ئورۇنلاشتۇردى...

پويىز كۈچلۈك گۈدۈك ئۇرۇپ ئاستا قوزغالغاندا، سالىنىك كۆڭلىده گويا قىممەتلىك بىر نەرسىنى تېپىۋېلىپ، ئارقىدىنلا يېتىۋرۇپ قويغانغا ئوخشاپ كېتىدىغان خىيالىي، ئەمما ئازابلىق بىر سېزىم پەيدا بولۇپ، پەيدىنپەي كۈچىيىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى ئەڭ چوڭ كۆڭۈل خۇشلۇقى رەئىس ماۋ زېدۇڭنى بىۋاستە كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولالىغانلىقى بولسا، ئەڭ چوڭ كۆڭۈل غەشلىكى، ئۆمۈر تارىخىدىكى مانا مۇشۇنداق خۇشال مىنۇتلارنىڭ ئارقىسىغا يەنە قانداق قىسمەتلەرنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىدىن ئىبارەت تەشۋىش ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا كۈنبويى تەنقىد قىلىنىۋاتقان نەچچە ئونلىغان بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ، ئىلىم-ئېرپان ئۇستازلىرىنىڭ مەغرۇر سىيماسى ئىدى...

قىشنىڭ ئۇزۇن كېچىلىرى ئاخىرلىشىپ باھار كەلدى. باھارنىڭ ئىللىق ئاپتىپىدا ئېرىگەن قار-مۇزلار ئېرىق-ئۆستەڭلەردە ئېقىن يېسىپ ئاقماقتا، ئەگىز سۇيىده كۆكەرگەن دالالاردىكى دەل-دەرەخ، ئوت-چۆپلەر ھاياتىي كۈچكە تولۇپ بىخلانماقتا ئىدى. دالالار خىلىلا كۆكىرىپ قالغان بولۇپ، بىپايان تەبىئەت باشقىچە بىر تۈسكە كىرىپ قالغانىدى.

باھار تەنتەنىسى قىلىشىپ بەس-بەستە سايرىشىۋاتقان قۇشلارنىڭ يېقىملىق ئاۋازلىرى ھەممە يەردە ئاڭلىنىپ تۇرغان شۇ كۈنلەرنىڭ بىرى، يۇقىرىنىڭ مەكتەپلەردە «دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئىنقىلاب قىلىش» توغرىسىدىكى يولىيورۇقىغا ئاساسەن مەكتەپتە نورمال ئوقۇتۇش تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەنلىكى جاكارلاندى. ئۇشتۇمتوت يېتىپ كەلگەن خۇش خەۋەر بىر يىللىق ئوقۇش ھاياتى تەنقىد قىلىش بىلەن ئۆتكەن ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن چەكسىز خۇشاللىق ئىدى. پۈتكۈل مەملىكەت مىقياسىدا ئومۇميۈزلۈك ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ئوقۇتۇش تۈزۈمى ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن يېڭى بىر باشلىنىشتىن دېرەك بېرەتتى. بىكارچىلىقتا ئۆتۈپ كەتكەن ۋاقىتنى تولدۇرۇش ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ

ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئۆگىنىشكە، ئىزدىنىشكە تۇغرا كېلەتتى. ئۇقۇتۇش تۈزۈمىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشى ھەر مىللەت ئۇقۇغۇچىلىرى قاتارىدا سالىغىمۇ يېڭى پۇرسەت ئېلىپ كەلگەن بولۇپ، بىر يىلدىن ئارتۇق مەھرۇم قىلىنغان ئوقۇش پۇرسىتىنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن ھارماي-تالماي ئۆگىنىشكە، ئىزدىنىشكە تۇغرا كېلەتتى...

قارا قىشنىڭ جۇدۇنلۇق كۈنلىرىنىڭ بىرى، كەچقۇرۇن سالى دەرستىن چۈشۈپلا ياتاققا قايتىپ، مەشكە ئوت يېقىۋاتاتتى، بىرى:

— سالى، سىزنى مەكتەپ مۇدىرى چاقىرىۋاتىدۇ، مەيدانىدا ساقلاپ قالدى، — دېدى.

— بىلدىم، ھازىرلا چىقىمەن، — سالى مەشكە ئوت يېقىپ بولغاندىن كېيىن، ئىس-تەتەكنى چىقىپ كەتسۇن دېگەن غەرەزدە، رامنىڭ بىر قانىتىنى قېيا ئېچىپ قويدى، ئاندىن يۈگۈرۈپ دېگۈدەك مەيدانغا چىقىپ كەلدى.

— ئىشخانىغا كىرەيلى، — دېدى مۇدىر سالىنى كۆرۈپ.

ئاران نەچچە كۈنادىرات مېتىر كېلىدىغان، ئەسلىھەلىرى ئاددىي ئىشخانىدا بىر دانە ئىش ئۈستىلى ۋە بىر دانە ماتېرىيال ئىشكاپىلا بار بولۇپ، ئۈستەل ئۈستىدە ئۇچ بۇلۇڭ، مېتىر ۋە بىرقانچە پارچە ئوقۇشلۇق كىتابلار بار ئىدى. ئىشخانا تار بولغىنى بىلەن پاكىز ئىدى.

— قېنى ئولتۇرۇڭ، — دېدى مۇدىر سالىنى ئىش ئۈستىلى ئالدىدىكى يەنە بىر ئورۇندۇققا تەكلىپ ئېتىپ، — يېقىندا ئاپتونوم رايوندىن يولىورۇق كەلدى. ۋىلايەت بويىچە بېيجىڭغا ئالاقە باغلاشقا تەشكىللەيدىكەنمىز. رەھبەرلىك ئويلىشىش ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارغا ۋاكالىتەن سىزنى ئەۋەتىشنى مۇۋاپىق كۆردۇق. سىز بىلەن بىللە بارىدىغانلار ئىچىدە يەنە ئىككى نەپەر ئوقۇغۇچىمۇ بار، ئەلۋەتتە. شۇڭا، سىزنىڭ بۇ ئىشقا نىسبەتەن قانداق پوزىتسىيەدە ئىكەنلىكىڭىزنى بىلىپ باقماق بولۇپ چاقىرتقان. سىزچە باشقا مەسىلە يوقتۇ ؟

— رەھبەرلىك شۇنداق ئويلىغان بولسا مېنىڭ باشقا پىكرىم يوق. تەلىپىم: يولغا چىقىشتىن ئاۋۋال ئۆيگە بېرىپ ئانا-ئانام بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ كەلسەم .

— بولىدۇ، ئەتە سەھەردىلا يولغا چىقىڭ، قالدى ئىشلارنى سىنىپ مەسئۇلىغا مەن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويايى...

سالى ئۆيگە كىرىپ كەلگىنىدە، ئاتىسى ساۋۇتخان كاڭنىڭ تۆرىدە تۆگۈلۈپ ياتاتتى. مەرھۇمخان ئانا ساۋۇتخاننىڭ بېشىدا بولۇپ، ئوغلىنى كۆرۈپلا ئورنىدىن چاچراپ تۇردى:

— سالەم، باغرىم بالام. ھەرنېمە بولسا ۋاقتىدا يېتىپ كەلدىڭ، — ئانا ئوغلىغا ئۆزىنى تاشلاپ مىشلىدى، — ئاتا...ئاتاڭ ئۇ.

— ئانا، ئاتامغا نېمە بولدى؟ — سالى ئانىسىنى كاڭنىڭ تاپىسىدا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، ئاتىسىغا يېقىنلاشتى، — ئاتا...ئاتا...

ساۋۇتخان كۆزىنى يېرىم ئېچىپ، ئوغلىنىڭ پېشانىسىنى سىلىدى. نۇرسىز كۆزلىرىگە كۆلكە يۈگۈرتكىنىچە ئېغىز ئاچتى:

— كەلدىڭمۇ ئوغلۇم، — ساۋۇتخاننىڭ ئاۋازى تولىمۇ زەئىپ ئىدى، — ئوبدان تۇرغانسەن ؟

— ئوبدان ئاتا، ئۆزۈڭچۇ ؟ نەرىڭ ئاغرىيدۇ؟ — سالى ئاتىسىنىڭ ئۆسكىلەڭ ساقاللىرى بىلەن تېخىمۇ يادائغۇ كۆرۈنۈپ تۇرغان مەڭزىلىرىنى توختىماي سلايتتى، — كۆپ رىيازەت چەكتىڭ ئاتا. مەن ساڭا قارىيالمىدىم، مېنى كەچۈر.

— ئۇنداق دېمە ئوغلۇم، — ساۋۇتخاننىڭ كۆز چاناقلىرىدا ھاياجان ياشلىرى جىلۋىلەندى، — تېزلا ياخشى بولۇپ كېتىمەن. ھە راست، ئوقۇشۇڭ قانداقراق بالام؟

— ئوقۇشۇم ياخشى ئاتا. مەكتەپ مېنى يەنە بىر قېتىم ئالاقە باغلاش ئۆمىكىگە ئايرىپتۇ. بىر ئايچە ۋاقىتتىن بېرى سىلەرنى يوقلاپ كېلەلمىگەچكە، رەھبەرلىكتىن رۇخسەت ئېلىپ كېلىشىم، يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن يولغا چىقىدىكەنمىز.

— مەركەزگە بارىدىكەنسەن-دە، ئوغلۇم.

— شۇنداق ئاتا، رەئىس ماۋ زىدوڭ بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىدىكەنمىز. بۇ قېتىم ۋىلايەت بويىچە 16 كىشىلىك ئۆمەك تەشكىللىنىدىكەن.

مەكتىپىمىزدىن ئوقۇغۇچىلار ۋەكىلى بولۇپ ئۇچىمىز باردىكەنمىز.

ــ ياخشى، بۇنداق ئوبدان پۇرسەتنى قەدىرلە ئوغلۇم. تەشكىلنىڭ ساڭا قىلغان غەمخورلۇقىنى ھەرگىز ئۇنتۇما، ئۇلارنىڭ ئۈمىدىنى ئاقلاش يولىدا قەتئىي كۈرەش قىل...

سالى ئاشقا ئۇن ئېلىش ئۈچۈن قازاققا ماڭغان مەرەمخان ئانىنىڭ ئارقىسىدىن تاپ بېسىپ چىقتى، ئانىسىدىن ئاتىسىنىڭ زادى نېمە كېسەل ئىكەنلىكىنى سورىدى.

ــ مەنمۇ ئېنىق بىر نەرسە دېيەلمەيمەن. دوختۇرلارمۇ بىردەم يۈرەكتە مەسىلە بار دەيدۇ، بىردەم بۆرەك دەيدۇ، يەنە بىردەم باشقا بىر كېسەلنىڭ گېپىنى قىلىدۇ...

سالى ئانىسىدىن ئاتىسىنىڭ بىر ئايدىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانلىقىنى، قۇلىقى ئاڭلىغانلىكى دورىنى قىلىپ باققان ۋە بىر قىسىم سەۋەبلەرنى قىلدۇرغان بولسىمۇ، ياخشىلىنىش بولمىغانلىقىنى ئاڭلىغىنىدا كۆڭلى تولىمۇ بىئارام بولدى ۋە ئاللىقانداق خىياللار ئىلكىدە ئازابلاندى.

«ئاتامنىڭ ئىسسىق يۈزىنى كۆرەلمەيدىغان ئىش بولامدۇ نېمە؟ ناۋادا سەپەردىن كېلىپ بولغۇچە...، ــ سالى ئۆز خىيالىنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئاجىز ئىدى، ــ ئەھۋالنى تەشكىلگە ئېيتىپ، بۇ قېتىمقى سەپەردىن ۋاز كېچىشىم كېرەك...»

سالى ئۆز ئويىنى ئانىسىغا ئېيتتى. بىراق، مەرەمخان ئانا ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىغا قارشى ئىدى:

ــ ئاتاڭنى ساقايسۇن دېسەڭ، ئۇنىڭ ئارزۇسى بويىچە تەشكىل تاپشۇرغان خىزمەتنى بەجانىدىل ئورۇنلا، ــ دەيتتى ئانا قەتئىي تەلەپپۇزدا.

ــ بىراق، ــ سالى سەل ئىككىلىنىشتىن كېيىن داۋام قىلدى، ــ مۇشۇ ھالەتتە ئۆيدىن قانداقمۇ ئايرىلالايمەن ئانا؟ ئادەم مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە ئەسقاتمىغان بالىنى نېمە دەپ باقىدۇ؟ بولدى، مەن ئەمدى مەكتەپكە قايتمايمەن، ئاتامغا قارايمەن.

ـــ ئوغلۇم، ـــ مەرەمخان ئانا ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى. كۆز ياشلىرى تاشقىن بولدى، ـــ بۇنداق قىلىشىڭغا ئاتاڭ ھەرگىز قوشۇلمايدۇ. كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇپتۇ: ناۋادا بۇ گېپىڭنى ئاتاڭ ئاڭلىسا، ئۇنىڭ كېسىلى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كېتىدۇ، بالام.

ئانا ـ بالا كۆز يېشى قىلىشۋاتقان شۇ دەقىقە ھويلا ئىشىكىنىڭ تاراقشىغان ئاۋازى ئاڭلانغانىدى، ئۇلار دەرھال ئۆيدىن چىقتى. سالى ئەمدىلا ھويلىغا ئاياغ باسقان ھەدىسى ماينۇرنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ باردى:

ـــ ھەدە، ـــ دېدى ئۇ ماينۇرنىڭ قولىدىن ئارىنى ئېلىۋېتىپ، ـــ قىشتىمۇ بىكار قويمايدىكەنغۇ بۇلار.

ماينۇر ئىنىسىنىڭ سورىغانلىرىغا جاۋابەن كۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

ـــ ئىش قىلمىساق گۈڭ يېزىلمايدۇ، يىللىق دارامەت يېزىلغان گۈڭغا قارىتا تەقسىم قىلىنىدۇ ئەمەسمۇ، ئەمما، ئىش ئانچە ئېغىر ئەمەس. قىغ چىقاردۇق شۇ.

ـــ شۇنداقتىمۇ ھاۋا سوغۇق تۇرسا.

سالى ئارىنى ئېغىلىنىڭ قالقىغا تاشلاپ تۇرۇشى، ماينۇر گەپنى باشقا ياققا بۇراپ سۆز ئالدى:

ـــ مەكتەپتە ئوقۇمايي قايتىپ كەپسەنغۇ؟ ئارام كۈنى بولمىسا ـ يا.

ـــ ھەئە، مەكتەپ مۇدىرى رۇخسەت قىلدى.

ـــ مەكتەپ مۇدىرى؟ تولا چوڭچىلىق قىلما، بىر كۈنلۈك رۇخسەتكىمۇ مۇدىر ئارىلىشىدىغان ئىش بارمىكەن، سىنىپ مۇدىرىڭدىن سوراپ كەلگىنىڭنى كىم بىلمەيدۇ. سەنزە مېنى مەكتەپ تۇزۇمىنى بىلمەيدىغانلاردىن چاغلاپ قاپسەن ـ دە؟

شۇ ئاردا بالىلارنىڭ قىزغىن بەس ـ مۇنازىرىسىدىن سۆيۈنۈپ تۇرغان مەرەمخان ئانا ئېغىز ئاچتى:

ـــ سوغۇقتا تۇرۇۋەرمەي ئۆيگە كىرىپ پاراڭلىشىڭلار. گەپنىڭ ئوچۇقىنى قىلغاندا، سالىجان بۇ قېتىم يەنە بېيجىڭغا سەپەر قىلىدىكەن، مەكتەپ

مۇدىرى ئۆيىدىكىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ كەلسۇن دەپ بۇگۈن بىر كۈنلۈك رۇخسەت قىپتىكەن.

ــ مەكتەپ مۇدىرى رۇخسەت بەردى، دېگىنىڭ بىكار گەپ ئەمەسكەن- دە! ياغ پۇراتقىنىڭمۇ بۇ-ھە!؟

مەرەمخان ئانا ئاشقا ئۇن يۇغۇرماق بولۇۋىدى، ماينۇر ئۇنىمىدى:

ــ ئەكەل مەن يۇغۇراي.

ــ ئۇنداقتا مەن ئوچاققا ئوت ياقاي، ــ مەرەمخان ئانا ئوچاقتىكى كۆزى يۇمۇلغان كالا تېزىكىنى لاخشىگىر بىلەن قىسىپ ئوچاقنىڭ ماڭلاي تەرىپىگىرەك يىغقاندىن كېيىن، ئۈستىگە شاخ-شۇمبىلارنى رەتلەپ تىزدى-دە، تېزەك چوغۇندىسىنى كۈچەپ پۈۈلەشكە باشلىدى. ئوچاق ماڭلىيىدىن پۇرقۇپ چىققان ئىس بۇرنىغا كىرىۋىدى، يۆتىلىپ كەتتى.

ــ ئانا، بۇياققا ئۆتە، مەن تۇتاشتۇراي، ــ دېدى سالى.

ــ ماقۇل، سەن ئوت قالاپ بەر، مەن ئوتياشلارنى ئادالاي.

ئۇلار تاماققا تۇتۇنغاچ يەنە سالى توغرۇلۇق ئېغىز ئېچىشتى.

ــ قاچانراق يولغا چىقىدىكەنسىلەر ؟ــ دەپ سورىدى ماينۇر.

سالى ئۇندىمەيتتى. ماينۇر ئانىسىغا قارىغانىدى، مەرەمخان ئانا ئېغىر بىر ئۇھ تارتىپ نەچچە دەقىقە جىم تۇرغاندىن كېيىن سۆز ئالدى:

ــ ئىنىڭ بارمايمەن دەيدۇ.

ــ بارمايمەن، نېمىشقا ئەمدى؟ ئاتام ئۇقتىمۇ؟ ئاتام نېمە دېدى؟

ــ ئاتاڭ نېمە دەيتتى قىزىم، تەشكىل نېمە ئىشنى بۇيرۇسا شۇ ئىشقا ماڭ دەيدۇ.

ــ كونىلار: «ئاتاڭ رازى خۇدا رازى» دەپتىكەن، ئاتام شۇنداق دېگەن بولسا چوقۇم بار، بولمىسا بىر ئۆمۈر پۇشايماندا قالسەن.

ــ بىراق، ــ سالى ئەمدىلا ئېغىز ئېچىشى مەرەمخان ئانا سۆز ئالدى:

ــ نېمىگە بىراق، ئىشنىڭ يامان تەرىپىنى ئەمەس، ياخشى تەرىپىنى ئويلا. ئاتاڭنىڭ مىجەزىنى ئوبدان بىلىسەن. ئاتاڭ مەن بىلىسەم

تەشكىلىنىڭ ئىشىنى بىر مىنۇت ئارقىغا سۈرىگەن ئادەم ئەمەس، دېگىنىمىزگە كۆن.

ـــ شۇنداق قىل. كۆڭلۈڭنى ھەممىمىز چۈشىنىمىز. بىزچە بولسا رايىڭغا باقاتتۇق، ئەمما ئاتامنىڭ مەجەز-خاراكتېرى نۇقتىسىدىن يەنىلا بېرىشىڭنى تەلەپ قىلىمىز، ـــ دېدى ماينۇر.

تاماق بىردەمدىلا تەييار بولدى. بىر ئائىلە كىشىلىرى داستىخانغا جەم بولۇپ غىزالاندى. ساۋۇنتخان غىزادىن كېيىن، ئۇزاقتىن-ئۇزاق دوستا-تىلاۋەت قىلدى، ئاخىرىدا ئوغلىنىڭ سەپىرىگە ئاقيول تىلىدى ۋە سالىنى بالدۇرراق ئارام ئېلىشقا دالالەت قىلدى.

سالى ئاتىسىغا بىر كېچە ھەمراھ بولغاندىن كېيىن، ئەتىسى كۈن چۈشتىن قايىرىلغاندا ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن كۆزى قېيمىغان ھالدا خوشلاشتى.

ـــ خوش ئاتا، ئانا، ھەدە، ئەزىز تېنىڭلار ئامان بولغاي.

ـــ خوش ئوغلۇم، دېگەنلىرىمنى ھەرگىز ئەستىن ساقىت قىلما.

ـــ خوش ئىنىم، ئاتامنىڭ دېگەنلىرىنى ئېسىڭدە چىڭ ساقلا.

ـــ....

مەرھۇمخان ئانىنىڭ كۆڭلى ئىنتايىن پەرىشان بولغاندى. ئۇ، ئوغلىنى تاكى مەھەللە دوقمۇشىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. ماينۇرمۇ ئۇلار بىلەن بىللە بولۇپ، ئانىسىنى يۆلۈۋالغاندى. ئۇلار ئاخىرقى قېتىم خوشلىشىش پەيتىدە مەرھۇمخان ئانا ئۆزىنى زادىلا تۇتۇۋالالمىدى:

ـــ ئامان بول ئوغلۇم، تىرىشىپ ئوقۇ، ياراملىق ئادەم بولۇپ، ئۇمىدىمىزنى ئاقلا، ـــ دېدى ئانا كۆزىنى ياشلاپ تۇرۇپ.

ـــ شۇنداق قىلىمەن ئانا.

سالى ئانىسى ۋە ھەدىسى بىلەن ئاخىرقى قېتىم قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. يولبويى نۇرغۇن خىياللارنى قىلدى. ئۇنىڭچە: ئاتىسىدىن بىر مىنۇت ئايرىلىشقا رايى بارمىسمۇ، يەنە ئاتا-ئانىسى ۋە تەشكىلىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بويسۇنماقتىن باشقا چارە يوق ئىدى. ناۋادا ئاتىسىنىڭ

كۈتكىنگە كەلمىسە، نەسىھەتىنى بەجا قىلمىسا، ئاتىسى ئۇنىڭدىن مەڭگۈ ئاغرىنىدۇ، ئاخىرقى تىنىقىغىچە ئۇنىڭدىن خاتىرجەمسىزلىنىدۇ. سالى ئاتىسىنىڭ مىجەزىنى ئوبدان بىلىدۇ. ئۇ دېگىنىنى قىلىدىغان، يىراقنى كۆرەر، قەتئىي پىكىرلىك تەقۋادار ئادەم. پەرزەنتلىرىگە دائىم، ئادەم بۇگۈننىلا ئويلاپ، ئەتىسى بىلەن كارى بولمىسا بولمايدۇ. تۇن ھەرقانچە قاراڭغۇ بولسىمۇ، ھامان تاڭ ئېتىپ جاھان يورۇيدۇ، دەپ نەسىھەت قىلىدۇ. شۇنداق، ۋاقىتنى يەنە ئارقىغا سۈرۈشنىڭ، جاھىللىق قىلىپ كۆڭۈل ئاغرىقى تېپىشنىڭ قىلچە ئورنى يوق. ئاتىسى ئۇنىڭ بېيجىڭغا بېرىشىنى لايىق كۆرگەنىكەن، ئۇ قەتئىي قوبۇل قىلىپ، سەپەرگە ئاتلىنىشى كېرەك...

بۇ قېتىمقى بېيجىڭ سەپىرى مۇشكۈل بولدى. ئۆمەك ئەزالىرى ئۇرۇمچىگە ھەربىي ماشىنا بىلەن تىنچ-ئامان يېتىپ بارغان بولسىمۇ، ئەمما، بېيجىڭغا يولغا چىقىدىغان پەيتتە قاتتىق بوران چىقىپ تۆمۈريول قاتنىشى توسالغۇغا ئۇچرىغاچقا، كېيىنكى سەپەرگە ۋاقتىدا ئاتلىنالمىدى. ئۆمەك ئەزالىرى بورانغا باش ئېگىپ، بېكىنىپ ئولتۇرۇشنى خالىمايتتى.

— پىداكارلىق روھىمىزنى جارى قىلدۇرۇپ، پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن ئاتلىنايلى. يولىمىزنى ھېچقانداق مۇشكۈلات توسۇپ قالالمايدۇ. مۇستەھكەم ئىرادىمىزلا بولىدىكەن، بېيجىڭغا بەلگىلەنگەن مۆھلەتتە بېرىپ، رەئىس ماۋ زېدوڭ بىلەن ئالاقە باغلاپ كېلىمىز... ئۆمەك رەھبەرلىرىنىڭ چاقىرىقى ھەممەيلەنگە كۈچ-قۇۋۋەت بولدى.

ئۆمەك ئەزالىرى ئۇرۇمچىدىن پىيادە يولغا چىقىپ، داخىيەنگە يېتىپ بېرىشقا ئاز قالغانىدا، ئوسمان ئىسىملىك بىر ساۋاقداش ئۇشتۇمتۇت قاتتىق ئاغرىپ قالدى. ئۆمەك رەھبەرلىرى داخىيەندىكى ئالاقىدار ئورۇن رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئوسماننى دوختۇرخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ھەربىي ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدى. ئوسماننى ياتاقتا ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، پويىز بىلەن پىچانغا يېتىپ كېلىپ بېيجىڭغا ماڭغان ئوقۇغۇچىلار ئۆمىكىگە قوشۇلدى.

ئۆمەك ئەزالىرى پىچاندىن قومۇلغىچە بولغان مۇساپىنى پىيادە باستى. پىچانغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇچ كۈن دەم ئېلىپ، يەنە شىڭشىڭشا سەپىرىگە ئاتلاندى. شىڭشىڭشيا سەپىرىمۇ پىيادە بولۇپ، ئۆمەك ئەزالىرى مىڭبىر مۇشەققەتتە شىڭشىڭشياغا يېتىپ كەلدى. شىڭشىڭشادىن پويىزغا ئولتۇرۇپ لەنجۇغا كېلىپ پويىز ئالماشتى. لەنجۇدىن يولغا چىقىپ شىئەن، باۋجى، لويانى، جىڭجۇ، شىجياجۇاڭ قاتارلىق چوڭ شەھەرلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، كېيىنكى يىلى باش ئەتىيازدا پايتەخت بېيجىڭغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار پايتەختكە يېتىپ بارغۇچە توپتوغرا 42 كۈن ۋاقىت كەتتى. يولبويى ئىناقلىق رىشتىنى يەنمۇ مۇستەھكەملىدى.

ئۆمەك پايتەختكە يېتىپ بېرىپ 4-كۈنى جۇڭ ئېنلەي زۇڭلىنىڭ رادىيو نۇتقى ئېلان قىلىندى. رادىيو نۇتقىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

«پۈتكۈل مەملىكەت ئىچىدىكى ئالاقە باغلاش پائالىيىتى قەتئىي ئاخىرلاشمۇن، بۇ پائالىيەتنى داۋاملاشتۇرۇشقا بولمايدۇ. يۇرتقا قايتىدىغان ئوقۇغۇچىلارغا پويىز بېلىتى ھەقسىز تارقىتىلىدۇ...»

زۇڭلىنىڭ بۇيرۇقى پۈتكۈل مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا رادىيو كانىيى ئارقىلىق تارقىتىلىپ، 20 كۈندىن كېيىن، سالى گۇرۇپپىسىدىكى ئالاقە باغلاش ئۆمىكى يۇرتقا قايتىش سەپىرىگە ئاتلاندى...

سالىنىڭ كۆڭۈل ئەندىشىسى ئاخىر ريئاللىق بولۇپ چىقتى. بۇ قېتىم ئۇ ئۆيىگە قايتىپ بارغاندا ئاتا-ئانىسى ئۇنى قارا تۇيراق ئاستىدا كۈتۈپ تۇرغانىدى. ھەدىسى ماينۇرنىڭ ناله-زارى يۇرەك باغرىنى پارە-پارە قىلىۋەتتى...

※ ※ ※

مەرھۇم ئانىنىڭ ئۆلۈمى سالىغا تولىمۇ ھار كەلگەن بولۇپ، تۇيۇقسىز ئۆلۈمنىڭ تېگى-ماھىيىتىگە يېتەلمەيۋاتقانىدەك قىلاتتى. ھەدىسى ماينۇرنىڭ: «ئاتام سەن كېتىپ ئون كۈنچە بولغان بىر كۈنى سەھەردە جان ئۈزدى. ئاتام باقي ئالەمگە ئۇزىغان شۇ كۈندىن ئېتىبارەن

ئانامنىڭ كۆزىدىن ياش قۇرۇمىدى. ئۇ بىرەر كىمگە گەپ-سۆزمۇ قىلمايتتى، غىزاغىمۇ ئىشتىهاسى بوش بولۇپ، كۈنبويى ئاتامنىڭ تۈپراق بېشىغا چىقىپ كۆز يېشى قىلاتتى. ئاردىدىن ئون بەش كۈنچە ئۆتكەن بىر كۈنى ئۇ مېنى بازارغا بېرىپ تارغاق، يىپ-يىگنە، باش ياغلىقى، ئەينەك قاتارلىق لازىمەتلىكلەرنى ئەكېلىپ بېرىشكە بۇيرۇدى. بۇيرۇتقان نەرسىلەرنىڭ سانى ئانچە ئازمۇ ئەمەس ئىدى. بۇنچىۋالا نەرسىلەرنى نېمىگە ئىشلىتىدىغاندۇ، دېگەننى ئويلاپتىمەن-يۇ، سۇرۇشتۇرۇپ ئولتۇرماستىنلا، بولدىلا نېمىلا بولمىسۇن ئەكېلىپ بېرەي، كۆڭلى تارتقان نەرسىلىرىنى كۆرۈپ كەيپىياتى ياخشىلىنىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، دېگەننى ئويلاپ بازارغا چاپتىم. كۈن قارايغاندا بازاردىن يېنىپ كەلسەم، ئانام كاڭنىڭ بۇلۇڭىدا يانپاشلىنىپ يېتىپتىكەن، نەرسە-كېرەكلەرنى قولىغا ئېلىپ شۇنچىلىك مەمنۇن بولۇپ كەتتى. مەنمۇ خۇش بولدۇم، ئەمما، ـــ ماينۇر ئۆزىنى پەقەتلا تۇتۇۋالالماي ھېقىدىماپ كەتتى، يىغلاپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام ئەتتى، ـــ ئەتىسى سەھەردە ئورنۇمدىن تۇرۇپ قارىسام ئانام ئاللىبۇرۇن كېتىپ قاپتۇ...» دەپ بايان قىلغان ئەسلىمىلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئانىسىنىڭ كۆيۈك دەردى تارتىپ كەتكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەندى...

ھايات شۇنداق ـــ تۆرەلمەك، ياشىماق، ئۆلمەك ئۆز قانۇنىيىتى بويىچە داۋاملىشىدۇ. ھەرقانداق بىر ئادەم ۋە جانلىقنىڭ بۇ قانۇنىيەتتىن چەتلەپ كېتەلىشى مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. دەرھەقىقەت، ئۆلگەنىنىڭ كەينىدىن ئۆلۈۋالغىلى بولمايدۇ، تىرىكلەر يەنىلا ئۆز ھەلەكچىلىكى بولىدا ئىزدىنىپ، كۈرەش قىلىشى، ماددىي ۋە مەنىۋى قىممەت يارىتىش ئۈچۈن بىر كىشىلىك ھەسسىسىنى قوشۇشى كېرەك. سالى مانا مۇشۇ نىشان ئۈچۈن داۋاملىق ئىلگىرىلىمەكتە، ئۆز خىزمىتىگە پۇختا بولۇپ تىرىشىپ ئىشلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ بىردىنبىر ئۇمىدى، ياخشى ئوقۇپ ئانا-ئانىسىنىڭ ئارزۇ-ئارمانلىرىنى ريئاللىققا ئايلاندۇرۇش، ئۇلارنىڭ روھىغا خۇشاللىق بېغىشلاش ئىدى...

11

سالى ئاخىرقى بىر يىللىق ئوقۇشىنى غەلىبىلىك تاماملىغاندىن كېيىن، قايتا تەلىم-تەربىيە ئىلىش ئۈچۈن تېتىر يېزىسىغا تەقسىم قىلىندى.

تېتىر يېزىسى ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىدىن 40 كىلومېتىر يىراقلىققا — تەڭرىتېغىنىڭ ئېتەكىگە جايلاشقان بولۇپ، شىمالىي تەرىپى قىش-ياز ئاقىرىپ تۇرىدىغان مۇز چوققىلار بىلەن، شەرق تەرىپى بوزئۇچى چارۋىچىلىق فېرمىسى بىلەن، جەنۇب تەرىپى قۇمساڭغۇ دەرياسى بىلەن چېگرالىناتتى. قۇمساڭغۇ دەرياسىنىڭ ئۇ چېتى پايانسىز كەتكەن بوستانلىق بولۇپ، بۇ جاي سالىنىڭ ئانا يۇرتى ئارائۆستەڭگە قاراشلىق مەھەللىلەر ئىدى. بۇ يۇرتنىڭ تۇپرىقى مۇنبەت، سۇيى ئەلۋەك. يۇرت خەلقى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بىر گەۋدە قىلىنغان ئۇنۇملۇق ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىناتتى. سالى يېزا مەركىزىدىن ئون نەچچە چاقىرىمچە يىراقلىقتىكى بىر كەنتتە قايتا تەربىيە خىزمىتىگە چۈشۈپ، دېھقانلار بىلەن ئېتىز-ئېرىقتا، ئۆگىنىش، ئىش-ئەمگەكتە بىللە بولدى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە جۇرۇپ ئىسىملىك بىر قىرغىز چارۋىچى بىلەن تونۇشۇپ قالدى.

جۇرۇپ بەستلىك، خۇش پېچىم كىشى بولۇپ، بۇ يۇرتقا نىسبەتەن ئاقساقال ھېسابلىناتتى. گەپ-سۆزى ئاشكارا، كۆڭلى تۈز بولغاچ باشقىلار بىلەن ئاسانلا چىقىشىپ قالاتتى. سالى جۇرۇپ ئاقساقال بىلەن بۇ مەھەللىگە چېنىقىشقا چۈشكەن 3-كۈنى ئېتىزلىققا ئىشقا كېتىۋېتىپ تۇنجى رەت يۈز كۆرۈشكەن، شۇ كۈنى ئۇلار بىرەر سائەتچە بىر تەرەپتىن ئىشلىگەچ، يەنە بىر تەرەپتىن پىكىرلىشىپ ئۆزئارا چۈشىنىش ھاسىل قىلىشقان، ناھايىتى تېزلا چىقىشىپ كەتكەن بولۇپ، خۇددى بىر تۇغقانلاردەك بولۇپ قېلىشقانىدى. سالى كۆپ ھاللاردا جۇرۇپنىڭ

داستىخىنىغا داخىل بولۇپ قالاتتى. جۇرۇپنىڭ ئايالى تۇرسۇنئايخان بوي-بەستى يوغان ئايال بولۇپ، كۆنبويى قاپقى ئېچىلمايتتى. ئۇنىڭ يا خۇشال بولغىنىنى، يا خاپا بولغىنىنى بىلمەك تەس بولۇپ، سالى ھەر قېتىم داستىخاندا پەيدا بولغىنىدا يېنىك ئۇھسىنىپلا قويياتتى. بۇنداق چاغلاردا سالىنىڭ كۆڭلى بىر قىسىملا بولۇپ قالاتتى-دە، قاچىنى تېزلا بىكارلاپ رەھمەت-ھەشقاللىسىنى بىلدۇرۇپ چىقىپ كېتەتتى.

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە، سالى ئىشتىن يېنىپ ياتقىدا كۈندىلىك خاتىرىسىنى يېزىپ ئولتۇراتتى، سىرتتىن جۇرۇپ كىرىپ كەلدى. جۇرۇپنىڭ قولىدا بوغۇزلانغۇسىدىكى قانلار قاتمىغان بىرقانچە توشقان تۇراتتى.

— ھە، سالى ئۇكام، بىرقانچە ھەپتە بولۇپ قالدى، قاراڭنى كۆرسەتمەيسەنغۇ، — دېدى جۇرۇپ كۆرۈشۈش ئۈچۈن قول سوزۇپ كەلگەن سالىغا قاراپ نارازىلىق تەلەپپۇزىدا.

— يېقىنىڭياقى سەل ئالدىراش. ئېتىز-ئېرىق ئىشلىرىمۇ ئەۋجىپ قالغاچ، ئۇ تەرەپلەرگە ئۆتۈپ بولالمىدىم.

— مۇنداق دېگىنە، مەن تېخى بىزدىن رەنجىپ قالغان چېغى، دەپ ئۆز-ئۆزۈمنى ئەيىبلەپ يۈرۈپتىمەن، — جۇرۇپنىڭ يۈزلىرىدە كۈلكە تەبەسسۇم قىلاتتى، — يۇر، بىر دوستۇمغا مېھمانغا بارىدىغانغا ۋەدە بېرىپ قويغان، شۇ يەرگە بېرىپ، قانغۇچە ئىچىپ، ھارغىچە مۇڭدىشايلى.

— مەن...مەن، — سالى جۇرۇپنىڭ لاپىيدە قارىشىدىن قىلمىقچى بولغان گېپىنى بوغۇزىغا يۇتۇپ، ئۇن-تىنسىز ھالدا ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

ئۇلار قويۇق ئورمان بىلەن قاپلانغان مەھەللە يولىدىن ئۆتۈپ، مەھەللىنىڭ تۆۋەنكى تەرىپىدىكى ھەشەمەتلىك بىر قورۇغا كىرىپ كەلدى. قورۇ ئىچىدە بىرقانچە كىشى پايپېتەك بولۇشماقتا ئىدى. ئۇلار قوش قاناتلىق مېھمانخانا ئىشىكىگە يېقىنلاپ بېرىشىغا، كىمدۇر بىرىنىڭ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— سىدىق ئاكا، ھوي سىدىق ئاكا، ئۆيگە مېھمان كەلدى.

— ھە، مېھمانلار، تىنچلىقمۇ؟ — مېھمانخانا ئۆيىدىن چىقىپ كەلگەن

يوغان بىر گەۋدە ئۇلارغا يېقىنلاپ كېلىشى بىلەن، سالىنىڭ پۈتۈن ئەزايى قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتتى. يۈرىكىگە پىچاق ئۇرۇلغاندەك، ئىچ-ئىچىدىن تەشۈشلۈك ئاچچىق بىر سېزىم ئۇرغۇپ چىقتى. كۆڭۈل ئەينىكىدە قانداقتۇر بىر قاباھەتلىك سېزىم ئەكس ئەتتى. ئۇ ئۆز كۆزىگە ئىشەنمىگەندەك، كۆزلىرىنى بىرقانچە رەت چىملىدىتىپ، ئالدىدىكى ناھايىتى تونۇش بولغان بۇ گەۋدىگە تىكىلگىنىچە داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. «ئوڭۇمۇمۇ يا-كى چۈشۈمۇ ؟ بۇ راستلا سىدىققۇ، قانخور سىدىق...» ، ــ قېنى ئۆيگە مەرھەمەت.

ــ بۇياق كەنتىمىزگە قايتا تەربىيەگە چۈشكەن زىيالىي ئىنىمىز سالى بولىدۇ.

جۇرۇپ ساھىبخانا بىلەن قىزغىن سالاملاشقاندىن كېيىن، سالىنى تونۇشتۇرۇپ شۇنداق دېدى، ساھىبخانا نەزىرىنى سالىغا يۆتكىدى. كۆرۈشمەك بولۇپ سالىنىڭ ئالدىغا كەلدى-يۇ، قولىنى يېرىم ئۇزاتقىنىچە تىكىلىپ تۇرۇپ قالدى.

ــ سىز... سىز... ساۋۇتخانىنىڭ، ــ سىدىق گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتتى-دە، ــ ھە، قېنى، خوش كەپسىز. ئىچكىرىگە ئۆتەيلى، ــ دېگىنىچە سالىنى ئۆيگە تەكلىپ ئەتتى.

داستىخان سېلىندى. داستىخاندا كېيىك، ئوغلاق، قوي گۆشلىرى، توخۇ شورپىسى، تۇخۇم، قېتىق-قايماق، مېۋە-چۈلەرنىڭ ھەممە تۈرلىرىدىن تارتىلغان بولۇپ، مېھمانلار ئۈيۇشۇپ-بۈيۇقتىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغىچە بولغان ئارىلىقتا، جۇرۇپ ئالغاچ كەلگەن توشقاننىڭ گۆشلىرىمۇ قورۇما قىلىپ كەلتۈرۈلدى.

ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ كەلگەن ئون نەچچە مېھمان ئازادە ياسىداق ئۆينىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى كەڭرى كاڭنىڭ ئوستىدە ئولتۇرۇشقان بولۇپ، ھەممىسى مۇشۇ يۇرتتىكى تۆتىنىڭ بىرى سانىلىدىغان كاتتىلاردىن ئىدى.

ــ قېنى مېھمانلار، داستىخىنىمىز ئاددىي بولسىمۇ كۆپكە تاۋاپ

قىلىپ، نېمەتلەرگە ئېغىز تېگىشسىلە، ـــ دېدى سىدىق داستىخانغا تارتىلغان پاقلان گۆشىدىن راسلانغان تونۇر كاۋىپىنى پارچىلاۋېتىپ.

بىرئازدىن كېيىن ھېجىر كومزەككە قاچىلانغان ھاراق كەلتۈرۈلدى. ساقىيلىقنى سىدىق ئۆزى قىلدى. ھېجىر چىنىگە قۇيۇلغان شاراب نۆۋەت بىلەن ئايلىنىپ، سالىغا كەلگەندە سىدىق ئورنىدىن تۇرۇپ ئېغىز ئاچتى:

شاراب ئىچتۇق دوستلار ئارا، كومزەكلەپ ھېجىر بىلەن،
شادلىنار دىل خۇش كەيپىتە، دېگەن زور ئۈمىد بىلەن.
يول بىر، بىراق رىزقى بۆلەك، ھەركىم ئۆز نېسىۋى بىلەن،
شۇ سەۋەب، تۇتتۇق شاراب ھۆرمەت ۋە ئېھتىرام بىلەن،
ئۈمىدىم بىرلا: نېرىقىماي بېقىك مەيگە ئىززەت ھەم ئېكرام بىلەن.
....

سورۇندا قىزغىن ئالقىش ياڭرىدى. سالى ئۆزىنىڭ ئەزەلدىن ھاراق ئىچىپ باقمىغانلىقىنى تىلغا ئېلىپ سىدىققا ئۆزىرىخالىق ئېيتىۋىدى، سالا قىلىدىغانلار كۆپەيگىلى تۇردى. شۇ ئارىدا سىدىق يەنە گەپ قاتتى:

ـــ ھەرقانچە سالا قىلساڭلارمۇ بەرىبىر. ئەڭ تەسىر قىلىدىغىنى يەنىلا قوشاق. مەن رۇبائىيدىن يەنە بىرنى ئوقۇپ بېرەي، بولامدۇ ؟

ھەممەيلەن سىدىقنى قوللاشتى. سىدىق قولىدىكى ھېجىرنى سالىغا قايتىلاپ سۇنۇۋىدى، سالى رەت قىلدى. سىدىق مەسخىرىلىك ھىجايدى-دە، گېپىنى بىر-ئىككى نۆۋەت قىرىپ قويۇپ سۆز ئالدى:

ئۆزىڭنى شىر چاغلاپ كەپقالدىڭىز بۇياققا،
نېرىقايسىز شارابقا، ئاتماي تۇرۇپ تاماققا.
ئىززەت قىلماق ئەلمىساق، ئىچىك ھۆرمەت شارابى،
قوبۇل ئەتمەك ئىززەتنى ئەرەنلىكىنىك نىشانى،
گەر بولغاندا ئەكسىچە باردۇر ئۇنىڭ پىغانى.

كۆلكه ئەۋجىگه كۆتۈرۈلدى. سورۇن ئەھلىنىڭ دىققەت-ئېتىبارى سالغا مەركەزلەشكەنىدى. سالى سورۇندىكى بىرقانچەيلەننىڭ توختىماي دەۋەت قىلىشى ئارقىسىدا، نائىلاج شارابنى قولغا ئالدى، ئىككىلىنىش ئىلكىدە نەچچە دەقىقە سۈكۈتكە پاتقاندىن كېيىن، چىنىنى قوش قوللاپ كۆتۈردى-دە، شارابنى بىردەمدىلا سۈمۈرۈپ تۈگەتتى. ھېجرىنى بىكار قىلىپ، سىدىققا تەڭلىدى. سالىنىڭ كۆزلىرى ئەلەڭشىگەندەك قىلاتتى. يۈزلىرى بوينىغىچە قىزارغان بولۇپ، ئوت بولۇپ ياناتتى.

ھاراق بىرقانچە نۆۋەت ئايلانغاندىن كېيىن، نەغمە-ناۋا باشلاندى. كاتتىڭ قارشى تەرىپىدىكى تام بويلاپ سېلىنغان شىرداق ئۈستىدە ئون بەشچە قىز-چوكان رەتلىك ئولتۇرۇشۇپ، ئۇزارتىلىپ سېلىنغان داستىخاندىكى نېمەتلەرگە ئېغىز تەگمەكتە ئىدى.

ــ ھە قېنى، بىكارلىققا يەپ-ئىچىپ ئولتۇرۇشماي، ئۇسسۇل-پۇسسۇلغا چۈشمەمدۇق، ــ دېدى سىدىق قولىدىكى چىنىنى داستىخانغا قويۇۋېتىپ، ــ گۈلسارەم، ئۆزىڭىز بىر باشلىمامسىز.

پەگاھتا ئولتۇرغانلار ئارىسىدىن يىگىرمە ياشلار چامىسىدىكى بىر چوكان دىككىدە ئورنىدىن تۇردى-دە، ئەتراپقا تەكشى كۆز تاشلىغىنىچە سورۇنغا چۈشتى. مېھمانلارغا تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن مۇزىكا رىتىمغا تەڭكەش قىلدى. ئۇلانما مۇزىكا ئەۋجىگە چىققان بىر پەيتتە مېھمانلار ئالدىدىن تۇرنىلار پەي قېقىپ كۆككە شۇڭغىغانغا ئوخشاش نەپىس ھەرىكەت بىلەن لەززان ئايلىنىپ ئۆتۈپ، كاڭ قىرغىقىدا ئولتۇرغان بۇسارەمنى ئۇسسۇلغا تەكلىپ ئەتتى. بۇسارەم ئېھتىرام بىلەن چوكانغا ئۆزرىخاھلىق بىلدۈردى-يۇ، ئەمما ئۇنىڭ تەكلىپىدىن ئۆزىنى قاچۇرالمىدى. قورۇنغىنچە ئورنىدىن تۇردى. بىرقانچىنى پىرقىراپ مېھمانلارغا يېقىنلاپ كەلگەندىن كېيىن سالغا باقتى. قىزىنىڭ قول ھەرىكىتى شۇنچىلىك نەپىس ۋە چاققان ئىدىكى، گاھ شاختىن-شاختا قونۇپ گۈل بەرگىدىن شىرنە يىغۇاتقان بال ھەرىلىرىنىڭ توختىماي

قانات قېقىشىغا ئوخشىسا، گاھ قۇشلارنىڭ ساماداىكى لەززان پەرۋازىغا ئوخشايتتى. قىز سالىغا بىرمەھەل بېقىپ ئويىنغاندىن كېيىن، ئۇنى ئېھتىرام بىلەن ئۇسسۇلغا تارتتى. قىزنىڭ نەپىس ھەركەتلىرىدىن ئۆزىنى تارتسا كېرەك، دەسلەپ سالى قىزنىڭ ئېھتىرامىغا چوڭقۇر سالام بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ ئوتتۇرىغا چۇشمىگەنىدى. بىراق، سورۇن ئەھلىنىڭ دەۋەت قىلىشى ئارقىسىدا، ئىلاجسىز ئورنىدىن تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

بۇسارەم بىلەن سالىنىڭ ھەركەتلىرى تېزلا ماسلىشىپ كەتتى. سالمۇ قىزنىڭ ھەركەتلىرىگە ماسلىشىپ قەدەملىرىنى چەبدەسلىك بىلەن يۆتكەيتتى...ئۇلارنىڭ مۇزىكا رىتمىغا ماسلاشقان چەبدەس ھەركەتلىرى پۈتكۈل سورۇن ئەھلىنىڭ دىققىتىنى رام قىلغانىدى. سورۇن تاكى ئېغىر ياتقۇغىچە داۋام ئەتتى. مېھمانلارنىڭ بىر قىسمى قايتىشنى ئىلتىجا قىلىشقان بولسىمۇ، خېلىلا تەگىشىلىپ قالغان سىدىق ئۇلارنىڭ تەلىپىنى ئىزچىل رەت قىلىپ كەلگەنىدى. جۇرۇپ ئاكا ئاخىر ئۆزى ئېغىز ئاچتى:

— ئەتە يەنە شۇ ئېتىز-ئېرىقنىڭ ئىشى تۇرۇپتۇ، شۇڭا سورۇننى مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتۇرساق قانداق ؟

ھەممەيلەن گۇرىرىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، سىرتقا قاراپ قوزغىلىشتى....سالى مەھەللە دوقمۇشىدىكى ئاچا يولدا سورۇندىن بىللە قايتقان ھەمراھلىرى بىلەن خوشلىشىپ، كەنت قورۇسىغا قەدەم باستى. بوغالتىر ئىشخانىسىدىن يېنىپ تۇرغان سۇس چىراغ يورۇقىدىن باشقا ئەتراپ قاراڭغۇ ئىدى. ئاينىڭ سۇس يورۇقىدا ھاسىل بولغان دەرەخلەرنىڭ قارا كۆلەڭگىسى بەھەيۋەت قارا مەخلۇققا ئوخشاپ كەتكەن بولۇپ، ئادەم تېنى شۇركۈنەتتى. سالى ياتاق ئىشكىنى ئاچقان بولسىمۇ، يەنىلا سىرتتا تۇردى. سۇس نۇر يېغىپ تۇرغان كۆك قەرىگە باقتى.

كۆپكۆك ئاسماندا چاقناپ تۇرغان ئاندا-ساندا يۇلتۇزلار ئالتۇن رەڭ تۇس ئالغان ئورغاق شەكلىدىكى ئاي يۈزىنىڭ بىر قىسمى كۆكۈچ قارامتۇل رەڭگە كىرگەن بولۇپ، سياھ تۆكۈلگەندەك كۆرۈنەتتى. ئەتراپ

شۇنچىلىك تىمتاس، دەرەخ يوپۇرماقلىرىنىڭ شىلدىرلىغان ئاۋازى ۋە پاقىلارنىڭ ئارىلاپ-ئارىلاپ كۆرۈلداشلىرىدىن باشقا ھېچقانداق شەپە يوق ئىدى.

ساي تەرەپتىن كىلىۋاتقان كەچ كۈزنىڭ مەيىن شامىلى ئادەمگە يېقىملىق تۇيغۇ بېرەتتى، ئەمما تېمپېراتۇرا خېلىلا تۆۋەنلەپ قالغاچ، سىرتتا ئۇزاق تۇرۇش ئىمكانىيىتى يوق ئىدى. سالى كۆز ئالدىدىكى چەكسىز بوشلۇققا قاراپ نەچچە سائەت ئىلگىرى يۇز بەرگەن ئىشلارنى خىيالەن ئەسلەپ ئۆتتى. بۇسارەم بىلەن ئويىنغان ئۇسسۇللىرى يادىغا كېلىۋىدى، يۈرىكى تېپچەكلىگەندەك، قەلبىدە بولسا «بۇسارەم» دېگەن ئىسىم تەكرارلىنىۋاتقاندەك سېزىم ۋۇجۇدىدا ئەكس ئەتتى.

«كاساپەت، ئۇسسۇل دېگەنگە راۋرۇس پەيزى بارئىكەن دېسە. بوشراق تۇرسام يۆگەپ قويغۇسى بار تېخى...»

سالى ئۆزىچە كۈلۈپ قويدى. سوغۇق دەستىدىن بەدەنلىرىنىڭ تىترەۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ، ياتاققا كىرىپ كەتتى. ئۇيقۇغا كۆز يۇمماق بولدى-يۇ، ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇخلىيالمىدى. شۇ دەقىقە ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ئەكس ئەتكىنى، ئاۋۋال سىدىقنىڭ قوپال ئاۋازى، ئاندىن ھەر خىل پەدىگە چېلىنىۋاتقان داپ، تەمبۇر، دۇتار قاتارلىق سازلارنىڭ يېقىملىق ئاۋازى ئىدى...

12

كۈزلۈك يېغىم ئاخىرلاشقان بولسىمۇ، ئىش-ئەمگەك ھەلەكچىلىكى پەسەيمىگەنىدى. بولۇپمۇ شال خامىنى ئېلىش، ئېتىزلارغا قىغ يۆتكەش، كۆچەتلەرنى كۆمۈش، بۇغداينى كۈزلۈك سۇغىرىش دېگەندەك ئىشلار ھەممە ئادەمنى پاتىپاراقچىلىققا سالغانىدى. ئەمما، ئەلمىساقتىن تارتىپ ئىش-ئەمگەك بىلەن دەم ئېلىشنى بىرىكتۈرۈپ ئادەتلىنىپ كەلگەن يۇرت ئەھلى ئۇچۇن بۇنداق ھارغىنلىق ھېچقانداق بىر ئىش ئەمەستەك

ئىدى. كۈندۈزلىرى ئېتىز-تىرگەنلەردە ئىش قاينىسا، ئاخشاملىرى پېرە - مەشرەپلەر ئۆتكۈزۈلۈپ تۇراتتى. بۇگۈن جۇرۇپنىڭ ھەشەمەتلىك قورۇسى باشقىچىلا قىزىپ كەتكەنىدى. قورۇنىڭ ئىچى-سىرتى پاكىز سۈپۈرۈلۈپ سۇ سېپىلگەن، باغلار رەتلىنىپ يېڭىچە تۈسكە كىرگەن بولۇپ، ھەر خىل گۈل نۇسخىلىرى چۈشۈرۈلۈپ، نەپىس سىرلانغان ياغاچ پەنجىرە بىلەن ئورالغان تۆت مېتىر كەڭلىكتىكى نەقىشلىك، ياغاچ ئويمىلىق سانداۋۇق پەرمان نۇسخىسىدا يېپىلغان پېشايۋاننىڭ دەرۋازا تەرەپتىكى تېمىغا يانداشتۇرۇپ ياسالغان، ئۈستىگە خوتەن گىلىمى سېلىنغان كەڭرى سۇپىدا بىرقانچە ئايالار داستىخان ھازىرلىقى بىلەن ئالدىراش ئىدى. ھويلىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە سېلىنغان ئاشخانىدا بىرقانچە چوكان تاماق تەييارلىقى بىلەن ئالدىراش بولسا، باغ تەرەپ تال قالىق (ئۈزۈم بارىگى) ئاستىدىكى تونۇر بېشىدا بىرقانچە يىگىت تونۇرنىڭ ھاۋاسىنى تەڭشەش ۋە پىشۇرماقچى بولغان پاقلانغا خۇرۇچ سۈركەش، كاۋاپ قىيمىلىرىنى تەييارلاش، قىيما ئۆتكۈزۈش ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش ئىدى. قارىماققا كاتتا بىر تويىنىڭ تەييارلىقىدەك ھەشەمەت بىلەن تۇجۇپلەپ قىلىنۋاتقان بۇ تەييارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئىككى ھەپتە ئىلگىرى سىدىق قورۇسىدا ئۆتكۈزۈلگەن مەشرەپ چېيىنىڭ ياندۇرۇقى ئىدى.

بۇ مەھەللىدە قەدىمدىنلا ئۇدۇم بولۇپ كەلگەن بىر قائىدە بولۇپ، ئەھلىمەھەللە بۇ خىل قائىدىگە كىچىكىدىن چوڭىغىچە كۆنۈك ئىدى. كۈزلۈك يىغىم باشلىنىشى بىلەن مەھەللىلەردە ئۆز كەنتىنى بىرلىك قىلغان بۇنداق مەشرەپلەر ئايدا بىرقانچە قېتىم ئۆتكۈزۈلۈپ تۇراتتى. ھەركىم ئۆز ئائىلىسىنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن «تاپقىنى گۈل كەلتۈرەر، تاپالمىغىنى بىر باش پىياز» دېگەنگە رىئايە قىلىشىپ قۇربىنىڭ يېتىشىچە داستىخان سېلىشاتتى. بىر قىسىملار يۇرت كاتتىلىرى ۋە غېرىب-غۇرۋالارغا ئاددىيغىنا بىر ۋاق تاماق تەييارلىغاندىن باشقا، ئەلنەغمىچىلەرنى تەل قىلىپ، جامائەت ئۈسسۈل ئويناپ، پوتا تۇتۇپ

كۆڭۈل ئاچقۇدەك ئازادە سوروڭ ھازىرلىسلا بولاتتى. مەشرەپ چېيى ھەركىمنىڭ ئىختىيارلىقىدا تاپشۇرۇپ ئېلىنغاچقا قول-ئىلكىدە يوقلارغا مەجبۇرلانمايتتى. ھېچكىمۇ ئۇلاردىن ئاغرىنىپ يۇرمەيتتى. سىدىق بىلەن جۇرۇپ يۇرت كاتتىلىرىدىن بولغاچقا ئۇلارنىڭ سالغان داستىخىنى باشقىلاردىن پەۋقۇلئاددە پەرقلىنەتتى ھەم قول-ئىلكىدە يوقلار بۇ سورۇنغا داخىل بولۇشقىمۇ جۇرئەت قىلالمىغانلىقتىن، يىغىلىدىغانلار باشقا سورۇنلارنىكىدەك ئىختىيارىي بولماستىن، تەكلىپ بىلەن كېلىدىغان ئالاھىدە مېھمانلاردىن ئىدى.

كۆڭچىقىش بىلەن تەڭ بۇسارەمنى ئېلىپ جۇرۇپنىڭ قورۇسىغا يېتىپ كەلگەن گۈلسارىخان بۇسارەمنى بۇيرۇپ يۇرۇپ چۈشكىچە ھېرىپ-ئېچىپ تۇرسۇنئايخانىنىڭ ئىشلىرىغا قاراشتى. داستىخان تەييارلىقلىرى پۈتكەندىن كېيىن، بىردەم-يېرىمدەم دېمىنى ئالماقچى بولۇپ مېھمانخانا ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئۆزىنى شىرداق ئۈستىگە سېلىنغان يېكەندازغا تاشلاپ، ئەمدىلا كۆز يۇمۇۋىدى، تۇرسۇنئايخان كىرىپ كەلدى.

ــ ھوي، بولدى قورغالمىسلا، ئارام ئالغاچ پاراڭلىشايلى، ــ دېدى تۇرسۇنئايخان ئۆزىنى كۆرۈپ كەت ئۈستىدىن پەسكە چۈشۈشكە تەمشىلىۋاتقان گۈلسارىخانغا ئەدەپ بىلەن مۇلايىم كۈلۈپ تۇرۇپ.

ئۇلار يانمۇيان يېتىشىپ ئەھۋاللاشتى.

ــ بۇسارەمنىڭ ئىشىنى قانداق ئويلىشىۋاتىدىلا ؟

ــ ئۇنى بىر دېسىلە تۇرسۇنئايخان، بۇ جۇۋاينىمەك نەچچە يىلنىڭياقى يىراق-يېقىندىن بولۇپ بەش-ئالتە يەردىن لايىق كېلىۋىدى، شۇنداق يالۇرسىمۇ ئېغىز ئاچماي، تۇلۇمدەك دۇمشىيىپ تۇرۇۋالدى. كەلگەن لايىقمۇ يۈز دېسە يۈزى، پۇل-مال دېسە دەپىن-دۇنياسى، تۇتسا سېپى بار ئوبدان كىشىلەر ئىدى. ئەمدىلىكتە سالى دېگەن يالاڭتۆش بۇ مەھەللىدە پەيدا بولۇۋىدى، تۇرالمايلا قالدى. ئۆزلىرىمۇ كۆرۈپ تۇرۇپتىلا، بىزنىڭ قورۇدىكى مەشرەپتە ئادەم تېپىلمىغانىدەك سالىنى ئۇسسۇلغا

تارتىپ، تازا بىر ئوينىۋىدى، ھەممىنىڭ ئاغزىدا، «بۇسارى بىلەن سالى چىقىشىپ قاپتۇمىشىيەي، ئۇلار توي قىلارمىشىيەي» دېگەندەك مش-مش گەپلەر پەيدا بولدى. شۇنىڭدىن بېرى يۇرۇمنى قويغۇدەك يەر تاپالماي يۇرۇۋاتقىنىمەن قارىسلا.

— بۇمۇ ئوبدان گەپ بوپتىغۇ. ئوغۇل چوڭ بولسا ئۆيلۈك- ئوچاقلىق قىلغۇلۇق، قىز چوڭ بولسا ئەرگە بەرگۈلۈك-تە. سالىمۇ يامان ئەمەس بالىدەك قىلىدۇ. ئاڭلىسام چېنىقىش ۋاقتى توشسىلا ئەپەندىم بولغۇدەك.

— ئۇغۇ شۇنداق، بىراق، — گۇلسارىخان كۆزىنى تۇرسۇنئايخاندىن قاچۇرۇپ تەكچىدىكى گۈل تەشتىكىگە قادالدى.

— نېمىگە ئىككىلىنىدىلا گۇلسارىخان، «پىشقان قوغۇن ساپقىدا تۇرماپتۇ» دېگەن گەپ بار. ناۋادا بۇسارىنىڭ رايىغا باقمىسلا دەردىنى تارتىدىغان ئىش چىقىپ قالمىسۇن يەنە.

— مەنمۇ سىلى ئويلىغاندەك خىيال قىلغان. بىراق، شۇ سىدىق ئاخۇن زادىلا يېقىن يولاتماي تۇرۇۋاتىدۇ. بۇ ئىش توغرۇلۇق بۇسارىنى خېلى ئەدەپلىدى بولمىسا.

— نېمىشقا ئەمدى ؟! باللار ئۆز بەختىنى تاپسا نەرى يامان.

— سىلى بىلمەيلا. بىز ئىلگىرى سالىنىڭ ئاتا - ئانىسى بىلەن بىر يۇرتتا تۇرغان. ئۇ چاغلاردا سىدىق ئاخۇن ھۆكۈمەت خىزمىتى بىلەن سالى ئائىلىسى ئوچۇن كېلىشمەسلىك كەلتۈرگەنىدى. شۇ سەۋەب بۇ ئىشقا رايى بارمايۋاتىدۇ، — گۇلسارىخان بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن داۋام ئەتتى، — سالى بۇسارىنىڭ تېگىنى بىلمەيدۇ. ناۋادا ئۇ بۇسارىنىڭ سىدىقنىڭ قېينىسىگىلىسى ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان بولسا، توي قىلماق تۇگۈل بۇسارىنىڭ قارىسىنى كۆرسىمۇ قېچىشى تۇرغانلا گەپ دېسىلە.

— ئۇنچىۋالا قىلغۇدەك قانچىلىك چوڭ ئىش ئىدى ئۇ، — دېدى تۇرسۇنئايخان گۇلسارىخاننىڭ پەرىشانلىق قاپلىغان مەيۇس چىرايىغا بېقىپ.

گۇلسارىخان ئېغىر بىر ئۇھسىنغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام ئەتتى. ئۇ

سۆزلىگەنسېرى ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي يىغلاپ سالدى.

ــ بولدى قىلسىلا، كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسىلا. ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن بەندە بولغاچ، ياشلىقتا كەم ئەقىللىك قىلىپ خاتالىق سادىر قىلىشتىن مۇستەسنا بولالمايدىكەن، قېرىغاندا قىلمىشىغا مىڭبىر تۆۋا قىلسىمۇ ئورنىغا كەلمەيدىغان گەپكەن. ئۆز سەۋەنلىكلىرىمىزگە ئۆكۈنۈپ ئولتۇرغاندىن كۆرە، ياشلارغا كۆيەرەك تەربىيە ـ نەسىھەت قىلساق كۆڭلىمىزگىمۇ تەسەللى بولىدىغان گەپ. سالىغا ئەھۋالنى چۈشەندۈرسەك بەلكىم توغرا چۈشىنىپ كەتسە ئەجەب ئەمەس...

شۇ ئەسنادا بۇسارەمنىڭ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

ــ ئانا! مېھمانلار كەلگەندەك قىلىدۇ، سىلى قەيەردە؟

گۈلسارىخان كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، تۇرسۇنئايخانغا، ئەمدى قانداق قىلساق بولار، دېگەن نەزەردە قارىدى.

ــ سېلى چىقىۋەرسىلە، قالغان ئىشنى مەن توغرىلاي،ــ دېدى تۇرسۇنئايخان يېكەندىن ئۈستىگە ياستۇقلارنى قويۇۋېتىپ.

گۈلسارىخان مېھمانخانىدىن چىقىپ، كاردور ئىشكى ئالدىدا بۇسارەم بىلەن ئۇچراشتى.

بۇسارەم بۇگۈن ئۆزى ئەڭ ياقتۇرۇپ كىيىدىغان يۇلغۇن چېچىكى رەڭگىدىكى چىت كۆڭلەك، ئالما ئۇرۇقى رەڭلىك شەنبىزە كەنجىسىنى كىيىۋالغان بولۇپ، چېچىنى قىرىق ئۆرۈمە قىلىپ، جىگدە يېلىمىدا قاتۇرۇپ تارىۋالغان، تېقىمىنى بويلاپ تۇرىدىغان قاپقارا چاچلىرى بىلەن چىمەن گۈللۈك قىزىل دوپپىسى قوشۇلۇپ تېخىمۇ زىلۋا ۋە گۈزەل كۆرۈنەتتى.

قىز ئانىسىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا خۇددى كىچىك بالىلاردەك سەكرەپ كېلىپ، ئۆزىنى ئانىسىنىڭ قۇچىقىغا ئاتتى:

ــ نەلەردە بولدىڭىز؟ بەكمۇ ئەنسىرەپ كەتتىم.

ــ ئەنسىرىمىدىغانغا مەن يا كىچىك بالا بولمىسام، قارا سېنىڭ تەنتەكلىكىڭنى. تۇرسۇنئاي ئاپاڭ بىلەن بىردەم ـ يېرىمدەم مۇڭداشقاچ ئارام ئېلىۋالدىم شۇ، ــ

دېدى گۈلسارىخان قىزىنىڭ چىرايىغا سەپسېلىۋېتىپ، ئۇنىڭ نەزىرى قىزىنىڭ پېشانىسىدىكى ئەمدىلا قېتىشقان يارا ئىزىغا چۈشۈۋېدى، يۈرىكى جىغغىدە قىلىپ ئازابلىق ئىگىرىغاندەك بولدى. كۆز ئالدىدا نەچچە كۈنلىك ئالدىدىكى سىدىق ئاخۇنلىڭ بۇساريگە زەردە بىلەن ۋارقىراپ-كايىشلىرى، گەپكە كىرگۈزەلمەي قامچا بىلەن ساۋاشلىرى غىل-پال نامايان بولدى.

شۇ كۈنى ئۇستۇنكى مەھەللىدىن قول-ئىلكىدە بار بىرەيلەن بۇسارەمنى كېلىن قىلىۋېلىش ئويىنىڭ بارلىقىنى ئېيتىپ سىدىق ئائىلىسىگە داستىخان ئەكەلگەنىدى. كۈيۈ ئوغۇل بولغۇچىمۇ خېلى دۇرۇس بالا بولغاچقا، سىدىق ئاخۇن بىر يولىدىلا رازىلىق بىلدۈرۈپ، ئەلچىلەرنىڭ داستىخىنىنى قوبۇل قىلدى. بىراق، يانداكى ئۆيدە ھەممە گەپنى ئاڭلاپ تۇرغان بۇسارەم ئەلچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلۈشىگىلا، ھويلىغا يۈگۈرۈپ چىققىنىچە ئاتىسىغا يالۋۇرۇپ تۇرۇپ: «ئەلچىلەرنىڭ داستىخىنىنى قايتۇرۇۋېتىش» نى ئېيتتى. ئەل-يۇرت ئالدىدىكى يۈز-ئابرۇيىغا ھەممىدىن بەك ئەھمىيەت بېرىدىغان سىدىق قىزىنىڭ يېلىنىپ-يالۋۇرۇشلىرىغا پىسەنت قىلىپ قويمىدى.

— مەھەللىمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە ئېيتقانىدا، قىز بالا دېگەن باشتىكى تۇماق بىلەن قاتتىق بىرنى ئۇرغاندا يىقىلىپ چۈشمىگۈدەكلا بولسا ياتلىق قىلىنىدىغان گەپ. قارا تۇرقۇڭغا، سەن بىلەن تەڭ دېمەتلىكلەر ھازىر ئالدى ئىككى-ئۈچ، كەينى بىر بالىنىڭ ئانىسى بولۇپ بولدى. نەچچە يىلدىن بېرى سېنىڭ رايىڭغا بېقىپ كۆپ قېتىم ئەلچىلەرنى ياندۇردۇم. بويتۇ ئاتا - ئانىسىدىن كىچىك قالغان، كۆڭلى سۈنۈق، دەپ ئەنئەنىنى بۇزۇپ، ئۆزىنىڭ تاللىغىنى بولسىمۇ ھۆرمەت قىلاي، دەپ شۇ كەمگىچە تاقەت قىلدىم. بىراق، سەن دېگەن تەرەپلەردىن سادا كەلمىدى. بىر ئۆمۈر قېرى قىز بولۇپ ئۆتمەكچىمىدىڭ. قېنى دەپباقە، ئۇنىمۇ ياراتمىساڭ، بۇنىمۇ ياراتمىساڭ، زادى كىم بىلەن توي قىلسەن؟...

سىدىقنىڭ بىرھازا كايىشلىرىدىن كېيىن، بۇسارەم مىڭبىر تەسلىكتە ئىغىز ئېچىپ، ئۆزىنىڭ سالى بىلەن ئۆي تۇنقىسىنىڭ بارلىقىنى ئېيتقىنىدا سىدىقنىڭ ئەرۋايى قىرىق گەز ئۇچتى.

سىدىق سالىنى ئۆز قورۇسىدىكى مەشرەپتە تۇنجى كۆرۈشىدىلا تونۇغانىدى. شۇ كۈنى ئۇ، سالىنىڭ ئۆزىگە قانچىلىك ئاداۋەت ساقلاپ يۈرگىنىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن، ھاراق قۇيۇۋېتىپ سالىنىڭ زىتىغا تېگىدىغان قوشاقلارنى توقۇغان، بۇسارەم بىلەن سالى ئىككىسى ئۇسسۇلغا چۈشكەندە، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتكەنىدى. بۇسارىنىڭ ئاغزىدىن سالىنىڭ ئىسمى چىقىشى بىلەن، سىدىقنىڭ پەيمانى قىرىق گەز ئۆرلەپ، پېشايۋان ئاستىدىكى قامچىنى ئالدى-دە: «نېمە...نېمە دەۋاتىسەن. مېنىڭ ئالدىمدا ئىككىنچى سالىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالدىغان بولساڭ تېرەڭنى تەتۇر سويۇۋېتىمەن» دېگىنىچە بۇسارەمنى ساۋاشقا باشلىدى. بۇسارەم قامچىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە، سىدىققا تىكىلىپلا قاراپ تۇردى. بۇ ئەلەمگە چىدىمىغان سىدىق: «ۋۇ دۆيۈز. يەنە چېكەتكىدەك قارايسەنغۇ؟» دېگىنىچە بۇسارىنىڭ باش قىسمىغا قامچا بىلەن بىرنى سالدى. ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى پەملىگەن گۈلسارىخان يۈگۈرۈپ كەلگىنىچە سىدىقنىڭ قولىدىكى قامچىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ يالۋۇردى. گۈلسارىخاننىڭ يالۋۇرۇشىدىنمۇ ياكى بۇسارەمنىڭ پېشانىسىدىن تەپچىرەپ چىققان قاننىڭ سۈرىدىنمۇ، سىدىق قولىدىكى قامچىنى قويۇۋېتىپ، ئۆز-ئۆزىگە كايىغىنىچە سىرتقا چىقىپ كەتتى.

شۇ ئىشتىن كېيىن، سىدىق ئايالىغا بۇسارەمگە تەرىبىيە ئىشلەشنى تاپىلىغان بولسىمۇ، نەتىجىسى بولمىدى. يىگىت تەرەپ تويلۇقنى بېكىتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىپ، تەكرار ئەلچى كىرگۈزمەكتە ئىدى. سىدىقنىڭ كۆڭلى زادىلا خاتىرجەم بولالمىدى. ئاخىر يەنە ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقىپ بۇسارەم بىلەن تەپسىلىي پاراڭلاشتى. ئىشنىڭ نەتىجىسى «ئاتام ئېيتقان ھېلىقى» بولۇپ، گۈلسارىخاننىڭ يىغلاپ تۇرۇپ يالۋۇرۇشلىرى،

بۇسارەمنىڭ ئۆتۈنۈشى سىدىقنىڭ رايىنى ياندۇرۇشقا مەجبۇر قىلدى. ئەمدى تويلۇقنى ياندۇرماقتىن باشقا يول قالمىغانىدى. بۇ ئىشتا ھەممىدىن بەك جىڭغا توختىغىنى، گۈلسارىخاننىڭ ئاكىسى تۇردى ئاخۇننىڭ سىدىق ئۇچۇن قىلغانلىرىنى تىلغا ئېلىپ يالۋۇرۇش، ئۆتۈنۈشلىرى ئىدى. مەرھۇمنىڭ سىدىق ئۇچۇن قىلغانلىرى بىر ئۆمۈر تۆلەپ، ئادا قىلىپ بولالمايدىغان ياخشىلىقلار ئىدى.

ئەينى ۋاقىتتا سىدىق ئۆز قىلمىشى بەدىلىگە قانۇن بويىچە بەش يىللىق قاماققا ھۆكۈم قىلىنغانىدى. ئەنە شۇ چاغدا گۈلسارىخان ئاكىسىغا يېلىنىپ- يالۋۇرۇپ، سىدىقنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشنى ئۆتۈنگەن. تۇردى ئاخۇن يۇقىرى- تۆۋەن چېپىپ، سىدىقنى مۇددەتتىن ئۇچ يىل بۇرۇن كېپىللىك بىلەن تۇرمىدىن قايتۇرۇپ چىققان ۋە بۇ يۇرتقا قايتۇرۇپ كېلىپ، يەر، ئۆي- زىمىن ھەل قىلىپ بەرگەن. كېيىنچە تېخى ئۇنى كەنت مۇدىرلىق مەرتىۋىسىگىمۇ ئىگە قىلغانىدى. سىدىق مەرھۇم قېينىئاغىسىنىڭ يۈز- ئابرۇيى بىلەن كەنت مۇدىرلىق ۋەزىپىسىگە نائىل بولغاندىن كېيىن، ئىلگىرىكى تەجرىبە- ساۋاقلارنى ئوبدان يەكۈنلەپ، ئەس- ھېسسىياتىدا خەلق مەنپەئەتىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇشقا ئېتىبار بىلەن قاراپ كەلگەن، خەلق ئۇچۇن نۇرغۇن ئەملىي ئىش قىلىپ بەرگەنىدى. ئالدىنقى يىلى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ باشلىنىشتىن ئاۋۋال خىزمىتىنى باشقىلارغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەنىدى.... سىدىق تۇرمىدىن چىقىپ ئىككىنچى يىلى، بۇسارىنىڭ ئاتا- ئانىسى بىر قېتىملىق ئوغلاق بەيگىسى سەپىرىدە پىگلو ئاستىدا قېلىپ قازا قىلغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇسارەم ۋە ئۇنىڭ ئاتا- ئانىسىدىن قالغان مال- دۇنيا سىدىق ئائىلىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكەنىدى.

ئەنە شۇنداق بىر قاتار ئىشلار سىدىقنى پەيلىدىن يېنىشقا ئۇندىگەچكە، ئەتىگەنده گۈلسارىخاننى بىرقانچە ئايالار بىلەن بىللە ئەلچىلەرنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، داستىخاننى ياندۇرۇشقا بويرۇغانىدى.

خەۋەر كۈتۈپ يولدا ساقلاپ تۇرغان بۇسارەم گۈلسارىخاننىڭ قارىسىنى

كۆرۈپلا يۇگۈرۈپ بېرىپ باغرىغا ئۆزىنى ئاتقان، گويا كىچىك بالىلاردەك تاقىلدىغىنىچە قىن-قىنىغا پاتماي خۇشاللىقىنى تەنتەنە قىلغانىدى. ئۇنىڭ كۆڭۈل ئەندىشىسى تاراپ، قەلبى يامغۇردىن كېيىنكى ئاپتاپتەك ئېچىلىپ كەتكەن، ئانىسىدىن جۇرۇپنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان مەشرەپكە يارەملەشكىلى بارىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆزى ئەڭ ياقتۇرىدىغان كىيىملىرىنى كىيىپ، چىرايلىق تارانغانىدى.

«ناۋادا ئاڭلىغا كىرىۋالمىغان بولسام، قانچە قىلاتتى بىچارە بالىنى. ئەر كىشى دېگەن شۇنداقمۇ رەھىمسىز بولامدۇ ؟... بالا دېگەن ئۆز پۇشتىدىن بولمىسا بىكار ئىكەن. بۇساڭغۇ ئۆز دادىسىدەك شۇنچە چوڭ بىلىدۇ بۇ ئادەمنى...»

گۈلسارىخان بۇسارەمنىڭ پېشانىسىدىكى يارا ئاغزىنى ئالقانلىرى بىلەن بىرقانچە رەت يېنىك سىلىدى.

—— يۈر قىزنىم، سورۇنغا بارايلى، —— گۈلسارىخان بۇسارەمنىڭ قولىدىن يېتىلىگىنىچە تۆرگە چىقتى-دە، مەشرەپ ئەھلى ئارىسىدىن ئورۇن ئالدى...

جۇرۇپ ھويلىسىدىكى مەشرەپمۇ تۈن نىسپىگىچە داۋاملاشتى. مەشرەپتە ناغرا، سۇناي، داپ، چاڭ قاتارلىق چالغۇلار تەڭكەش قىلىنىپ چېلىنغان بولۇپ، بىرىنچى بولۇپ ئۇسسۇلغا چۈشكىنى بۇسارەم بولدى. بۇسارەم بۇ دورەمۇ سالنى ئۇسسۇلغا تارتتى. سالمۇ ئالدىنقى قېتىمقىدەك تارتىشىپ ئولتۇرماستىن، خۇددى بىرىنىڭ ئۇسسۇلغا تارتىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرغانىدەك، بۇسارەمنىڭ شۇنداقلا تەكلىپ قىلىشى بىلەن لىككىدە ئورنىدىن تۇردى-دە، بارماقلىرىنى قارسىلدىتىپ ئۇسسۇلغا كىرىشىپلا كەتتى ۋە كەينى-كەينىدىن بىرقانچە مەيدان تەكرار ئويناندى.

بۇگۈن بۇسارەمنىڭ كۆڭلى ئالەمچە شادلاندى. ئامەت كەلسە قوش كەپتۇ دېگەندەك، ئەتىگەندە ئاتىسىنىڭ ئۆز رايىغا بېقىپ ئەلچىلەرنىڭ داستىخىنىنى قايتۇرۇشى، ئەمدىلىكتە بولسا غايىۋانە كۆز تاشلىغان

ئاشقى سالى بىلەن قانغۇچە ئوينىغان نەچچە دورەم ئۇسسۇل ۋە پوتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا تىل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز خۇشاللىق ئاتا قىلغانىدى...

كېچە. كۆپكۆك ئاسماندا شۇڭغۇپ ئۇزۇۋاتقان تولۇن ئاينىڭ يورۇقى ئۆيئىچىنى خىرە يورۇتۇپ تۇراتتى. بۇسارەم ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇخلىيالمىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ قارىقى ئۆيگە چىقتى، سەرەڭگە يېقىپ رام تەكچىسىگە قويۇلغان جىنچىراغنى تەكچىگە يانداپ قويۇلغان شىرە ئۈستىگە قويغاندىن كېيىن، شىرە تارتمىسىدىن قەغەز-قەلەمنى ئالدى-دە، دەقىقە ئويلىنىشتىن كېيىن يېزىشقا كىرىشتى...

بۇسارەم كۆڭۈل ھېسلىرىنى قەغەز يۈزىگە پۈكۈۋاتقان شۇ دەقىقىلەردە كەنت قورۇسى چېتىدىكى ماكچىيىپ كەتكەن كونا كەپىدىمۇ چىراغ يورۇقلۇق ئىدى. ئۆينىڭ دېرىزىسىدىن چۈشۈۋاتقان كىرسىن چىرىغىنىڭ خىرە يورۇقى تۇن نىسپىگە تارالغانىدى. تاشلاندۇق ئاشخانىنى تۈزەشتۈرۈپ ياتاق قىلىنغان، قىيسىيىپ كەتكەن بۇ كونا تاتما ئۆي سالىنىڭ ياتقى ئىدى.

سالى مەشرەپتىن يېنىپ ياتقىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆزىنى كارىۋاتقا تاشلاپ خېلى بىرھازاغىچە كۆز يۇممىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە سىدىققا بولغان كۈچلۈك نەپرەت ۋە قانداقتۇر بىر تەشۋىشلىك سېزىم ئەگىتتى. ئۇ سىدىق بىلەن تۇنجى رەت ئۇچراشقان دەقىقىلەردىكى سىدىقنىڭ ئۆزىگە قىلغان ھۆرمەتسىزلىكلىرىنى، بۇسارەم بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشكەن مىنۇتلاردىكى نەپرەتلىك قاراشلىرىنى ئويلىغىنىدا قەلبىدە غەزەپ تاشقىنى پەيدا بولۇپ، مۇشتۇملىرى ئىختىيارسىز تۈگۈلدى. رەھمەتلىك ئاتىسى ساۋۇتخان ۋە ھەدىسى ماھىرەنىڭ ئازابلىق كەچمىشلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە ئىچ-ئىچىدىن ئازابلاندى، كۆز چاناقلىرىدا ياشلار ئەگىدى. ئۇ سىدىقتىن قانلىق قىساس ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى-يۇ، تۈرسۇنئايخانىنىڭ دېگەنلىرى يادىغا كېلىپ، تەشۋىشلەنگەندەك بولدى.

جۇرۇپنىڭ ئۆيىدىكى مەشرەپتە بۇسارەم يەنىلا تۇنجى بولۇپ

ئۇسسۇلغا چۈشكەن، هايال قىلمايلا سالىنى ئۇسسۇلغا تارتقانىدى. بۇ هال مەشرەپ تۈگىگىچە تۆت دورەم داۋام ئەتكەن بولۇپ، سالى ئاخىرقى قېتىملىق ئۇسسۇلدىن چۈشۈپ ئورنىغا قايتىۋاتقان پەيتتە تۇرسۇنئايخان ئۇنى چاقىرغانىدى:

ــ ئۇكام سالى، بۇياققا كەل، ــ تۇرسۇنئايخان سىرتقا قاراپ ماڭدى. سالى بىرەر جىددىي ئىش بولسا كېرەك، دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچكۈزگەچ تۇرسۇنئايخانغا ئەگىشىپ هويلا سىرتىغا چىققانىدىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ــ هەدە، بىرەر ئىش بولدىمۇ؟

ــ ياق، ساڭا دەيدىغان مۇهىم بىر گەپىم بار ئىدى.

ــ مۇهىم گەپ؟

ــ شۇنداق، ــ تۇرسۇنئايخان هويلىدىن ئون قەدەمچە يىراقلىقتىكى قېرى ئۈجمە تۈۋىگە كەلگەندە قەدىمىنى توختاتتى ۋە نېمە دەركىن، دېگەندەك ئاغزىغا قاراپ تۇرغان سالىغا قاراپ پىسكىدە بىرنى كۆلدى. «تووا، بۇ ئايالمۇ كۈلۈشنى بىلمىدىكىنە؟!»، سالى تۇرسۇنئايخانىڭ كۈلكىسىدىن تەئەججۈپلەنگەنىدى.

ــ مۇنداق بىر ئىش بار ئىدى، ــ دەپ سۆزىنى داۋام ئەتتى تۇرسۇنئايخان، ــ خېلى ۋاقىتتىن بېرى ساڭا ئېيتاي دەپ ئويلىغان بولساممۇ، مۇۋاپىق پۇرسەت تاپالماي كەلگەنىدىم. ئەمدى دېمەسەم بولمىدى، ــ سالى تېخىمۇ هەيران قالدى. گويا ئۆزى ئۈچۈن ئەڭ مۇهىم بولغان بىر سىرنى بىلمەي قالغاندەك، ئاشۇ سىرنى بىلىش ئۈچۈن ئالدىراۋاتقاندەك بىر تۈيغۇ كۆڭۈل بېغىنى كەزمەكتە، ئارامنى بۇزماقتا ئىدى. تۇرسۇنئايخان گېپىنى قايتىلاپ قىرىپ قويغانىدىن كېيىن ئەتراپقا ئالاقزادىلىك بىلەن قاراپ سۆزىنى باشلىدى،ــ بۇسارەم بىلەن يېقىن ئۇنۇۋاتقانلىقىنى بىلمەن ئۇكام. بۇسارەم ياخشى قىز. ئۇ سېنى ياخشى كۆرىدۇ. بىراق، بىر مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش تولىمۇ زۆرۈركى، ئۇ سىدىق بىلەن گۈلسارىنىڭ بېقىۋالغان قىزى...، ــ تۇرسۇنئايخان بۇسارەمنىڭ هايات

كەچمىشلىرىنى تەپسىلىي ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتكەندىن كېيىن، سالىغا سوئال نەزىرىدە تىكلىپ تۇرۇپ داۋام ئەتتى، — بۇسارەم سېنى ياخشى كۆرىدىكەن. ئاۋادا شۇنداق بىر خيالغا كەلگەن بولساك جۇرۇپ ئىككىمىز سېنى قوللايمىز، ئۇكام. ھازىر سىدىقنىك بېشىنى ئاغرىتىپ كېلىۋاتقانلار ئاز ئەمەس، شۇڭا بۇ ئىشنى بەك ئارقىغا سۆرەپ كەتمىسەك.

— مېنى خاتا چۈشىنىپ قالماك ھەدە. مەن... مەن شۇ.

— ئۇسسۇلنى رەسمىيەت يۈزىسىدىن مۇنداقلا ئويناپ قويغان دېمەكچىمۇ سەن؟ يېگىلىشتىك. كۆكۈل سىرلىرىڭنى سەن يوشۇرغان بىلەن، كۆزۈك يوشۇرۇپ قالالمايدۇ، ھەربىر تىك يوشۇرۇپ قالالمايدۇ. سېنىك سىدىقا ئۆچ-ئاداۋەت ساقلاپ كېلىۋاتقانلىقىڭنى توغرا چۈشىنىشكە بولىدۇ. لېكىن، پىتىنىك ئاچچىقىدا چاپانىنى ئوتقا سالغىلى بولمايدۇ-دە. بۇ ئىشقا سىدىقمۇ قارشى تۇرغانىكەن، بىراق، بۇسارىنىك كۆز ياشلىرى، يالۋۇرۇشلىرى، چۈشەندۈرۈشلىرىدىن ئۇمۇ ئېرىپ قالغاندەك، شۇڭا مەن...

— بۇسارەم بىلەن ئوتتۇرىمىزدا ھېچقانداق ئىش يوق ھەدە، — سالى تۇرسۇنئايخانىك سۆزى ئاخىرلاشماستىنلا ئېغىز ئاچقانىدى. ئۇ ئارقىغا ئۆرۈلۈپ بىرقانچە قەدەم ماڭغاندىن كېيىن قەدىمىنى توختاتتى ۋە ئارقىغا بۇرۇلۇپ، ئونلۇك ئاۋازدا ۋارقىرىدى، — ھەدە، ئۇ كىم بىلەن توي قىلسا بولۇۋېرىدۇ.

ئىشىنىك ئويلىغىنىدىنمۇ مۇرەككەپ ئىكەنلىكىنى پەم ئەتكەن تۇرسۇنئايخان، سالىنىك يېنىغا تېزلا يېتىپ بارىدى ۋە ئەزىيلەپ چۈشەندۈرۈشكە كىرىشتى:

— ئۇكام سالى، كۆكلۈڭدىكىنى چۈشىنەمەن. ئەمما، چوكلارنىك ئىشىنى دەپ ئۆزۈڭنى ئازابلىغىنىڭنىك ھېچقانداق پايدىسى يوق. سىدىق ئاخۇن بىلەن سىلەرنىك ئۆيدىكىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىشقا كەلسەك، ئۇ دېگەن ئەينى ۋاقىتتىكى ئىشلار، شۇ ۋاقىتلاردا سىدىق ئاخۇنىنىك ئورنىدا سەن بولساڭمۇ شۇنداق قىلغان بولاتتىك. بۇ سەۋەنلىكلەرنى پۈتۈنلەي سىدىق ئاخۇنغا ئارتىپ قويۇشمۇ ئەقىلگە مۇۋاپىق ئەمەس. ئۇ شۇ دەۋرنىك ئىشى

بالام. يەنە كېلىپ بۇسارەمدە ھېچقانداق گۇناھ يوق. ئوتنى كىم تۇتسا شۇنىڭ قولى كۆيىدۇ ئەمەسمۇ. سىدىق ئاخۇنمۇ ئۆز قىلمىشىغا كۆپ پۇشايمان يېگەن ئادەم. دەسلەپتە ئۇمۇ بۇسارەمنىڭ سەن بىلەن توي قىلىش ئارزۇسىنى ئاڭلىغىنىدا قەتئىي قارشى تۇرغان، بىراق، بىچارە قىزنىڭ ساڭا بولغان غايۋانە ئاشقىلىقىنى كۆرۈپ ئىچ ئاغرىتقانىكەن. ئۇ تەرىپىگە قارىسا بىچارە قىزنىڭ نالىسى، بۇ تەرەپكە قارىسا سېنىڭ ئۆزىنى كەچۈرمەيدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئازابلىق كەچمىش. قانداق قىلىش كېرەك؟ سىدىق ئاخۇن ئاخىر ئۆز ئەلىمىنى ئىچىگە يۇتۇپ بۇسارەمنىڭ ئارزۇسىغا ھۆرمەت قىلغان گەپ. ئەمدىكى گەپ سەندە. سېنىڭ ئائىلە ئەھۋالىڭ بىزگە ئايان، ناۋادا توي قىلىشقا قۇربىڭ يەتمىسە، جۇرۇپ ئىككىمىز بار. بىز ساڭا كۆچمىزنىڭ يېتىشىچە ياردەم قىلىمىز. بۇسارەم مۇشۇ مەھەللىگە نىسبەتەن ياخشى چوڭ بولغان قىز. سىدىق ئاخۇننىڭمۇ بۇ يۇرتتا ھۆرمىتى چوڭ. ئۇنىڭ شەپقىتىگە ئېرىشكەنلەرمۇ ئاز ئەمەس. ئەگەر سەنلا قوشۇلساڭ تۇيۇقلارنى تېزلا قىلىپ قويىمىز...ئەمدىكى گەپنىڭ ھەممىسى سەندە قالدى بالام، قېنى، ئۆزۈڭ ئوبدان بىر ئويلىنىپ قارار چىقىرارسەن...

قانداق قىلىش كېرەك ؟ سالى ئۆزىنى بىز قېتىم ئوبدانلا دەڭسەپ كۆردى. ئۇ تۇرسۇنئايخانىنىڭ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلماقچى بولدى-يۇ، يەنە بوغۇزىغا كەلگەننى يۇتۇۋەتتى.

— كېيىن...كېيىنچە بىر گەپ بولسۇن. مەنمۇ ئوبدانراق بىر ئويلىنىپ كۆرەي، — دېدى سالى ئۆزىگە ئانىلىق مېھىر بىلەن قاراپ تۇرغان تۇرسۇنئايخانىغا دۇدۇقلىغىنىچە.

تۇرسۇنئايخانىنىڭ سۆزلىرىنىڭمۇ خېلى ئاساسى بار ئىدى. سىدىق ئائىلىسىنىڭ بۇ يۇرتتا ئىناۋىتى ئۇستۇن بولۇپ، مەھەللىدىكى چوڭ-كىچىك ھەممەيلەن ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلاتتى. سالام-سەھەت قىلىپ، بار مەسلىھەت ئىش قىلاتتى، گېپىنى يېرمايتتى. سالىنىڭ كۆز ئالدىدىكى سىدىقمۇ ئىلگىرىكىگە پەقەتلا ئوخشىمايتتى. ئىلگىرىكى رەھىمسىز،

شەپكىسىنى ئال دېسە بېشىنى كېسىپ كېلىدىغان ئالىجوقا سىدىقتىن ئەسەرمۇ قالمىغاندەك ئىدى. شۇنداق، كۆرۈنۈشتە كىشىگە سۈرلۈك تۇيغۇ بېرىدىغان بۇ كىشى ئەمدىلىكتە گەپ-سۆزلىرى ئورۇنلۇق، مۇلايىم، ئاق كۆڭۈل بىر كىشىگە ئايلانغاندەك قىلاتتى. مەھەللىدىكى توي - تۆكۈن، نەزىر-چىراغلاردىن قالمايتتى. نەگىلا بارسا قېينىچىلىقتا قالغانلارغا ياردەم قىلاتتى. مانا تېخى بىر ئاي ئىلگىرى، كەنتنىڭ ئىككى ئېغىزلىق ئىسكىلاتنى مەكتەپكە ئۆزگەرتىش تەكلىپى بىلەن، كەنت سېكرېتارىنى ئىزدەپ كەلگەنىدى. شۇ چاغدا سالمۇ كەنت مۇدىرىنىڭ ئىشخانىسىدا بولۇپ، ئەمدىلا ئېغىز ئېچىشىغا چىچاڭشىپ كەتكەن كەنت مۇدىرىنىڭ ئالدىدا ئوغۇل بالىدارچىلىقىنى كۆرسىتىپ قويغانىدى. سىدىقنىڭ ئېيتقانلىرى سالىنىڭ قۇلاق تۇۋىدە قايتا چاراڭلىغاندەك بولدى:

«ئىسكىلاتنى سىنىپقا ئۆزگەرتىش ۋە ئوقۇغۇچىلارنى دەرسلىك، دەپتەر، قەلەم قاتارلىق ئوقۇش ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلەشنى مەن ئۈستۈمگە ئالاي. ئوقۇتقۇچى مەسىلىسىنى سىلى يۇقىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ ھەل قىلسىلا. كەنتىمىزدىكى ئەمگەك كۈچى قاتارىغا ئۆتۈپ قالغان تۇرۇقلۇق ئىلىپنىڭ سۇنۇقىنى بىلمەيدىغان، ھەتتا ئۆز ئىسمىنى يازالمايدىغان ياشلارنى تەربىيەلەپ ئىلىم-مەرىپەت ئۆگىتەيلى...»

سالى شۇ چاغدا سىدىقنىڭ كەسكىن ئەلپازى ۋە ئوتتەك قىزغىنلىقىدىن بەكمۇ مەمنۇن بولغانىدى.

سالىنىڭ كۆز ئالدىدا بۇسارەمنىڭ خۇشخۇي چىرايى پەيدا بولدى. سالى كۈلۈپلا تۇرىدىغان بۇ قىز بىلەن ئۇچراشقان تۇنجى دەقىقىلەردىن باشلاپلا، قەلبىدە تاتلىق بىر سېزىم پەيدا بولۇپ، قىزنىڭ تەبەسسۇم جىلۋىلىنىپ تۇرىدىغان خۇشخۇي چىرايى، شوخ، لەززان ئۇسسۇلى ۋە تاتلىققىنا قىلىقلىرىنى دائىم خىيال قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بولۇپمۇ ئايىغى ئۈزۈلمەس ئېتىز-ئېرىق ئىشلىرىدىن قايتىپ كەلگەن، ھارغىن كۈنلىرىدىكى يالغۇزچىلىق پەيتلىرىدە قىزنىڭ سىيماسى كۆز ئالدىدا پەيدا بولۇپ، ئۆزىگە غايىۋانە ھەمراھ بولاتتى. شۇ قېتىمقى مەشرەپتىن كېيىنكى

ئىككى ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە ئۇلار ئېتىزلاردا، يوللاردا بىرقانچە قېتىم ئۇچرىشىپ قالغان، گەرچە ئۆزئارا ئېچىلىپ - يېيىلىپ پاراڭلاشمىغان بولسىمۇ، چوڭقۇر سالاملار بىلەن ئوتلۇق كۆزلىرىدە مەنىلىك ئۇچرىشىپ مەنۇنلۇقلىرىنى ئىزھار قىلىشقاندى. شۇ دەقىقىلەردە بۇسارەمنىڭ ئاپئاق يۈزلىرىگە قىزىللىق يېيىلغان بولۇپ، سالىغا يەر تېگىدىن ۋىلىققىنە كۈلۈپ باققاندى. سالىمۇ يۈرىكىنىڭ ئىختىيارسىز ئېغىپ كېتىۋاتقىنىنى سەزگەنىدى.

دېرىزە قاپقىنىڭ تاراقشىغان يېقىمسىز ئاۋازى سالىنىڭ دىققىتىنى بۆلدى. ئۇ كارىۋاتتىن چۈشۈپ سىرتقا چىقتى. كەچ كۈزنىڭ بورىنى دەرەخ شاخلىرىنى توختىماي ئىرغىتىپ غازاڭلارنى زەربە بىلەن ئۇياقتىن-بۇياققا توختىماي ئۇچۇراتتى. سالى دېرىزە قاپقىنى يېپىپ مۇقىملىغاندىن كېيىن، ئەترايىنى سۈتتەك يورۇتۇپ تۇرغان تولۇن ئايغا بىرھازا باقتى.

«ئايىنىڭ يۈزىدىمۇ داغ بار. تەبىئەت دۇنياسىدا نۇقسانسىز شەيئىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. بىراق، ئاشۇ نۇقسانلارنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق سەۋەبلىرى، قانۇنىيىتى بار. ئىنسان ئۇچۇن ئېيتقاندا، نۇقسانلارنىڭ بولۇشى ئەقىلگە ئۇيغۇن بولسىمۇ، قىلمىشنىڭ چەكتىن ئېشىشى ئەقىلگە، ئىنسان ئەخلاقىغا زىتتۇر. بۇنداق بىمەنە قىلمىش، ئۆز يارالمىشىنى ئۇنتۇغانلىق، ئادەمىيلىكىدىن چەتلەپ ھايۋانىي سۈپەتكە مۇپتىلا بولغانلىقىنىڭ جۈملىسى. ئىنسان قىلمىشىنىڭ تاسادىپىي ۋە بىلەلمەسلىكىنى كەچۈرگىلى بولسىمۇ، بىلىپ تۇرۇپ ئۇيناشقانلىقىنى كەچۈرگىلى بولمايدۇ... ئۆز كۆڭلىدىكىنى بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسلىككە سالغان، بىراۋنىڭ مۇھەببىتىگە نائىل بولۇپ تۇرۇپمۇ ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەت بىلەن پىسەنتسىز، پەرۋاسىز ياشىغان ئادەمنىمۇ دۇرۇس ئادەم دېگىلى بولمىسا كېرەك. بۇنداق قىلىش، بىراۋ ئۆلۈپتۇ دېسە، داقا-دۇمباق چېلىپ ئۇسسۇلغا چۈشكەن بىلەن باراۋەردۇر. ھەي! ئادەم نېمىدېگەن بىچارە مەخلۇق-ھە! ئۇنىڭ بىچارىلىكى دەل ئۆزىگە ئۆزى ئىگە بولالمىغان ۋاقتى بولسا كېرەك...»

13

كەنت مۇدىرىنىڭ قوپال ئاۋازى سالىنى سەگىتتى. ئىشىك يوچۇقلىرى ۋە دېرىزىلەردىن چۈشكەن قۇياش نۇرى ئۆيئىچىنى ئوبدانلا يورۇتقانىدى.

ــ شۇ كەمگىچىمۇ ئۇخلىغان بارمۇ، بولە ئىتتىك. ھەممە ئادەم ئېتىز-ئېرىق، خاماندا پايپېتەك بولۇۋاتسا، غېمىگدە يوق ياتقىنىگنى قارا. نەرىگ زىيالىيغا ئوخشىسۇن سېنىگ...

سالى ياتاقتىن چىققاندا، كەنت مۇدىرى يولبويىدىكى قاپاق تېرەككە قاگتۇرۇپ قويۇلغان ئاتنىگ چۈلۈۋرىنى يېشىۋاتاتتى.

سالى تېز-تېز قەدەملىرى بىلەن يۈگۈرۈپ دېگۈدەك يېتىپ كەلدى-دە، بەدەنلىرى چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمۈلگەن ئاتقا قارىغىنىچە تۇرۇپ قالدى. كەنت مۇدىرىنىڭ ئۆز جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرىدىغان بۇ تورۇق ئېتىنىگ بۇنداق بىچارە ھالىتى سالىنى تاڭ قالدۇرغانىدى:

«ئادەتتە باشقىلارنىگ تۇتۇپ بېقىشىغىمۇ رۇخسەت قىلىنمايدىغان جانىۋارنىگ بۇ ھالغا چۈشۈپ قالغىنىنى كۆرمەمدىغان. بىرەر جىددىي ئەھۋال بولدىمۇ نېمە...»

ــ ۋۇي، نېمىگە ھاگۈبقىپ تۇرىسەن. ھەممىسى سېنى دەپ بولۇۋاتقان ئىش. تېز ئاتقا مىن، گۈگشىغا بارىمىز، ــ كەنت مۇدىرى ئاتنىگ يۈگىنىنى سىلكىپ تارتىپ، يول ياقىسىدىكى پەسكەي جايغا دېۋىتتى، ــ قېنى تېز بول.

«نېمە ئىش بولغانىدۇ ؟ يەنە باشقا بىر گۈگشىغا تەگىشلىپ چېنىقىدىغان ئىشمىدۇ؟» سالىنىگ ئويىدا ھەر خىل خىياللار ئىدى. «ياق، ئۇنداق يېرى بولغىنىدا مۇدىر گەپنىگ ئوچۇقىنى قىلغان، مەنمۇ كۈدە-كۆرپەمنى ئېلىپ يولغا چىققان بولاتتىم. بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالمىسا بولاتتىغۇ!...»

سالى شۇلارنى خىيال قىلىۋاتقىنىدا كەنت مۇدىرى ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئەمدى قانداقمۇ قىلارسەن ئۇكام ؟

ـــ نېمىنى دەيدىلا ؟

ـــ تولا خۇپسەنلىك قىلما ، ـــ كەنت مۇدىرىنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچقانىدى. ئۇ ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر دەپ غۇدۇرىغاندىن كېيىن توۋلىدى ، ـــ بۇسارەم بىلەن نېمە ئىشلارنى قىلغانىدىڭ؟

ـــ بۇسارەم بىلەن؟

ـــ بۇسارەم بىلەن بولماي ، يەنە كىم بىلەن بولاتتى ، ـــ ئاتىنىڭ سۇرئىتى بارغانچە ئېشىپ كەتكەچ ، ئاۋازنى تېخىمۇ كۆتۈرۈپ سۆزلەشكە توغرا كېلەتتى. كەنت مۇدىرى بار ئاۋازى بىلەن توۋلاپ سۆزلىدى ، ـــ شۇ بۇسارەم بىلەن نېمە ئىشلارنى قىلغانلىقىڭنى سوراۋاتىمەن.

ـــ شۇ باشقا ئىش ئەمەس ، بىرقانچە قېتىم يول ۋە ئېتىز-تېرگەندە ، مەشرەپلەردە كۆرۈشكەن ، ـــ سالىنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. «مەشرەپ سورۇنلىرىدا ئۇسسۇل ئويناشقان ، باشقا ئالاھىدە ئىش يوق» دەيتتى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە غۇدۇراپ.

ـــ ئوچۇقىنى ئېيتمىساڭ مەيلى ، قالغان گەپنى گۇڭشىغا بارغاندا ئاڭلارسەن.

ئارىنى جىمجىتلىق قاپلىدى. ئاتىنىڭ بىر خىل رېتىمدىكى ئاياغ تۇيۇشىدىن باشقا ھېچقانداق شەپە يوق ئىدى.

«بۇ قانداق بولغىنى ئەمدى. بۇسارەم بىلەن ھېچقانداق بىر غەيرىي ئىش بولمىغان تۇرسا. بىرەرسى يالغان-ياۋداق گەپ كۆتۈرۈپ گۇڭشىغا باردىمۇ نېمە...»

سالىنىڭ ئويلىغانلىرى ئورۇنلۇق ئىدى. ئۇلار گۇڭشې خەلق ئىشلىرى ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلگىنىدە ، ئىشخانا تېمىغا يانداشتۇرۇپ قويۇلغان ياغاچ كارىۋات ئۇستىدە چات كېرىپ ئولتۇرغان ، ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى سېمىزغىنا كەلگەن دۇگلەك بىر كىشى ئورنىدىن ئېرىنچەكلىك بىلەن تۇرۇپ ، ئۇلار بىلەن سوغۇق نەزەردە سالاملاشقاندىن

كېيىن، شىره ئالدىدىكى ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى. ئالدىن ئوراپ تەييارلاپ قويغان بىر تال موخوركىسىنى تۇتاشتۇرۇپ كەينى-كەينىدىن ئۇلاپ بىرقانچىنى شورىغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ــ سالى دېگەن يىگىت مۇشۇمۇ ؟

ــ شۇنداق.

ــ گەپنى ئەگىتمەي ئۇدۇللا ئېيتاي: بۇسارەم بىلەن يۈرۈشۈاتقىلى قانچىلىك ۋاقىت بولدى؟ ئارىلىقتا نېمە ئىشلار بولۇندى؟ نەق گەپنى ئېيتقىن.

سالىنىڭ يۈرەكلىرى دۈپۈلدەپ، نەپىسى تېزلەشتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا گويا كى ئېغىر گۇناھ ئۆتكۈزۈپ قويغان گۇناھكارلاردەك ئۆزىنى قاچۇرۇش، پەس كۆرۈش ئىستىكى ئېشىپ بارماقتا، يۈزلىرى ئوتتەك قىزىپ، تىلى كالۋالاشماقتا، بەدەنلىرى تەرگە چۆمۈلمەكتە ئىدى.

ــ بۇسارەم بىلەن تۇنجى رەت مەشرەپتە تونۇشقان. شۇنىڭدىن كېيىن بىرقانچە يەردە ــ مەشرەپ سورۇنلىرىدا، ئەمگەك مەيدانى ۋە يول ئۇستىدە كۆرۈشكەن، ھەممە ئەھۋال شۇ، ئارىمىزدا ھېچقانداق بىر ئىش يوق، ــ سالى گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ يەرگە قارىدى.

ــ مۇنداق دېگىن، ئۇنداق بولسا باشقىلار ساڭا ئۇۋال قىپتۇ-دە. گېپىڭچە ئاراڭلاردا ھېچقانداق ئىش يوق...

ــ شۇنداق، ئارىمىزدا ھېچقانداق غەيرىي ئىش يوق، ــ دېدى سالى دۇدۇقلىغىنىچە خەلق ئىشلىرى كادىرىنىڭ گېپىنى بۆلۈپ.

ــ سالى ئۆزى ياۋاش بالا، ئىپادىسىمۇ ياخشى...، ــ كەنت مۇدىرى ئەمدىلا ئېغىز ئېچىشىغا خەلق ئىشلىرى كادىرى گەپنىڭ بېلىگە تەپتى:

ــ بولدى... بولدى، بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىپادىسىنىڭ قانداقلىقى مۇھىم ئەمەس. مۇھىمى بۇسارەم بىلەن بولغان ئىشلىرى. باشقىلارنىڭ بۇلارنىڭ قىلىۋاتقانلىرى ھەققىدە يازغان يازما ماتېرىيالى بار. يەنە كېلىپ بۇسارەم ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ نارازىلىقى كۈچلۈك. قانداق ئىشنىڭ يۈز بەرگىنى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە ئايان، مەيلى قانداقلا بولمىسۇن ھەر ئىش

چىغدا، يارىشقىدا بولغان بولسا ياخشى بولاتتى، يۈزى ئېچىلمىغان بىر قىزنى شۇنچە ئۇزۇن ۋاقىت سۆرەپ يۈرۈش، قىز ۋە ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى، يەنە كېلىپ ئەھلىمەھەللە ئۇچۇنمۇ تەسىرى ياخشى ئەمەستە. يۈرتىمىزدا ئەلمىساقتىن ئوغۇل ئۆيلەپ، قىز چىقىرىشتا ئاتا-ئانىنىڭ تاپقىنىغا رازىلىق بىلدۈرىدىغان قائىدە-يوسۇن بار. ناۋادا باشقا ئىشلىرى يوق دېيىلسە مەھەللىدىكى گەپ-سۆز نەدىن تارالدى. بۇسارەم نېمە ۋەجدىن سالىدىن باشقا ئادەم بىلەن توي قىلىشقا قارشى تۇرىدۇ؟...

ئاخىرقى گەپلەر سالىنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى. ئۇنىڭ خىيالىدا تۇرسۇنئايخانىنىڭ بۇسارەم ئائىلىسىدىكى ئىشلار توغرۇلۇق ئۆزىگە سۆزلەپ بەرگەن گەپلىرى، ئۆزىنىڭ مەشرەپتىن يېنىپ، ياتقىغا قايتىپ كېلىپ خىيال بىلەن تۇننى تاڭغا ئۇلاشلىرى، شۇنىڭدىن كېيىنكى بىرقانچە ئاي ئىچىدە بۇسارەمنى تولا خىيال قىلىدىغان، ھەتتا چۈشىدىمۇ ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ جۆيلۈيدىغان بولۇپ قالغانلىقى، كېيىنچە بۇسارەمگە ئىختىيارسىز ئاشىق-بىقارارلىقىنى ئېيتىپ، بىرقانچە قېتىم تۇن نىسپىدە مەھەللىنىڭ چېتىدىكى كونا خاماندا، يوغان قاپاق تېرەك تۈۋىدە تولۇن ئاينىڭ سۈكۈتكە چۆمگەن مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلغاچ ئۆز كەچمىشلىرى ۋە كەلگۈسى ئارزۇ-ئىستەكلىرى ئۈستىدە قانغىچە مۇڭداشقانلىقلىرى... بىر قېتىم بۇسارەم بىلەن خاماندىن قايتىشىدا سىدىق بىلەن دوقمۇشۇپ قالغانلىقلىرى ئىدى. شۇ چاغدا سىدىق يەنە بىرقانچە كىشىلەر بىلەن بىللە ئىدى. بەلكىم شۇلار بىر نېمە دېگەن بولسا... سالىنىڭ خىيالىدا يەنە قايسىبىر كۈنى كېچىدىكى ئۇنتۇلماس ئەسلىمىلەر ئىدى.

ئۇ كۈنى سالى ئەمگەكتىن قايتىپ ياتقىدا كىتاب كۆرۈپ ئولتۇراتتى، يەتتە-سەككىز ياشلار چامىسىدىكى بىر ئوغۇل بالا يۈگۈرگىنىچە ياتاقتا كىرىپ كەلدى-دە، بىر پارچە خەتنى شىرە ئۈستىگە قويۇپ قويغاندىن كېيىن، ئالدى-كەينىگە قارىماي يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. خەت بۇسارەمدىن كەلگەن بولۇپ، مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

«سالام خەت

سالى، بىز تونۇشقىلىمۇ خېلى ئايلار بولۇپ قالدى، بۇ جەريانىدا مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇردىڭىز. خىيال قىلسام سىز مېنىڭ ھاياتىمنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ قالغانىدەك قىلىسىز. مۇشۇ مىنۇتلاردا سىزدىن ئايرىلالمايدىغانلىقىمنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلىۋاتىمەن. ئاڭلىسام يېقىندا بۇ يۇرتتىن ئايرىلىدىكەنسىز. شۇلارنى ئويلىغىنىمدا ئۆزۈمنى زادىلا باسالمىدىم. كۆڭلۈمدە سىزگە دەيدىغان نۇرغۇن سۆزلىرىم بارىدەك، ئەمما ئېيتىشقا جۈرئەت يوق. ئايال كىشىنىڭ ئاجىزلىقى دەل مۇشۇ بولسا كېرەك. ئۆز كۆڭلىمىزدىكىنى باشقىلارغا ئېيتالمىغانىنى ئاز دەپ، ئۆزىمىز ياخشى كۆرگەن بىرىگىمۇ ئېيتالماي پۇچىلىنىپ ياشايدىكەنمىز، ھەتتا بىر ئۆمۈر ھەسرەت بىلەن ئۆتىدىكەنمىز. بىراق، مەن ئۇنداق قىلىشنى راۋا كۆرمىدىم. مەن ئۆزۈم ياخشى كۆرگەن كىشىنى ھەرگىز قولدىن بەرمەيمەن. سىزنىڭ مېنى سۆيگۈ دېگىزىغا غەرق قىلىپ قويۇپ، پەرۋاسىز ھالدا كېتىپ قېلىشىڭىزغا قاراپ تۇرالمايمەن. قىسقىسى، سىزدىن ئايرىلالمايمەن. بىر ئاش پىشىمدىن كېيىن سىزنى كونا جايدا ساقلايمەن. مېنى ناتۇمىدە قويمىغايسىز.

— بۇسارەم»

سالى خەتنى قايتىلاپ ئوقۇغاندىن كېيىن پەم بىلەن قاتلاپ كۆڭلەك يانچۇقىغا سالدى، ئاندىن يانچۇق سىرتىدىن ئالدىرىماي بىر سىلاپ چىقتى. چاپىنىنى يېپىنچاقلىدى-دە، سىرتقا قاراپ ماڭدى.

ئۇلار خاماندا كۆرۈشتى، پاراڭلاشتى، كۆڭلىدىكىنى ئېيتىشتى...

— مېنى كەچۈرۈڭ، بۇسارەم. مەن سىز بىلەن توي قىلالمايمەن،— سالى بۇسارەمگە ئاخىرقى رەت باقتى. ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىدا ياشلار ئەگىتتى، — مەن... مەن كۆپ ئويلاندىم. ئۆتمۈشتىكى قاباھەتلىك مىنۇتلارنى زادىلا ئۇنتۇيالمىدىم. ھەر قېتىم سىزنى خىيال قىلغىنىمدا،

ئاتام ۋە ھەدەم كۆڭلۈمدىن كەچتى. مېنى كەچۈرۈڭ بۇسارەم.

— بۇ...مەن...، — بۇسارەمنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار قۇيۇلدى.

سالى ئۆز سۆيگۈسىنى دېگىنىدە بۇسارەم بىلەن توي قىلىشنى ئويلاشمىغان، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى قەلب ئالمىدە تىنمسىز يېلىنجاۋاتقان، قاباھەتلىك ئەسلىمىلەر خىيالىدىن كەچكىنىدە، جۇدىنى ئۆرلەپ، ئىچ-ئىچىدىن ھەسرەتلىنەتتى، سىدىققا بولغان نەپرىتى ھەسسىلەپ ئېشىپ، قىساس ئېلىش ئىستىكى يۇقىرى ئۆرلەيتتى. بۇ ھال ئۇنىڭ سۆيگۈ قاينىمىدا ئېزىنقىشىغا يول قويمايتتى.

— مەن كۆپ ئويلاندىم بۇسارەم، — بۇسارەمنىڭ ياشلار ئەگىپ قالغان خۇمار كۆزلىرى سالىغا قادىلىشىدى، سالى دەرھال يەرگە باقتى. چۈنكى، بۇسارەم سالىغا قادالغان شۇ دەقىقىدە سالىنىڭ كۆڭۈل بېغىدا شۇ كۈنى كېچىچە سۈرۈپ چىققان خىياللىرى ئىدى. «بۇسارەمنى نىكاھىمغا ئالسام، بارلىق دەرد-ئەلەم، قان قىساسىنى شۇنىڭدىن چىقارسامچۇ؟ — ياق، بۇنداق قىلىش ئۇغۇل بالىدارچىلىققا دۇرۇس ئەمەس، ئادەمىيلىككىمۇ يات. سۆيگۈنى قىساس ئۈتى بىلەن پۈچىلاشنىڭ ئۆزى ئىنسانىيلىققا يات. ئۇ مېنى ياخشى كۆرگەن، ماڭا ئەقىدە باغلىغانكەن، ئۇنىڭ سۆيگۈسىگە ھۆرمەت قىلىشىم كېرەك. ئۇنى ئەمرىمگە ئالمىدىم دېگەندىمۇ، ئۇنىڭغا يامانلىق قىلسام بولمايدۇ، ھەرگىز بولمايدۇ...»، — سىز ياخشى قىز. مەنمۇ سىزنى ياخشى كۆرىمەن، بىراق... — سالى ئاخىرقى سۆزلىرىنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. شۇنداق، ئۇ بۇسارەمنىڭ ئۇمىدسىزلەنگەن كۆزلىرىگە قاراپ ئۇنسىز ياش تۆككىنىچە، ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتقانىدى.

بۇسارەمنىڭ ئۆكسۈپ-ئۆكسۈپ يىغلىغان، تولمۇ بىچارە ھالىتى سالىنىڭ ئازاب ۋە ھەسرەت قاپلىغان غېرىبانە قەلبىگە مەڭگۈلۈك ھەمراھ بولۇپ قالغانىدى...

— سالى ئۇكام، بۇ ئىشتا ئەزمىلىك قىلساڭ بولمايدۇ، تېزرەك بىر

قارارغا كەل، ـــ خەلق ئىشلىرى كادىرىنىڭ سۆزى سالىنى خىيالدىن ئويغاتتى، ـــ سېنىڭ بۇنداقلا كېتىپ قېلىشىڭغا تەشكىل يول قويمايدۇ. ئوبدان ئويلاپ بىر نەرسە دەرسەن.

ـــ شۇنداق قىل ئۇكام. ئۆيلىنىدىغان ۋاقتىڭمۇ بولۇپ قالغان. بۇسارەممۇ ئوبدان قىز، ـــ كەنت مۇدىرىنىڭ سۆزلىرى سالىنىڭ قۇلقىغا مۇشت ئۇرغانىدەك ئاڭلانغانىدى. «چىش ئاغرىقى ئاغرىق ئەمەس، ئاغرىغاننى كىشى بىلمەس» دېگەنىدەك، كەنت مۇدىرى خېلى بىرھازا سۆزلىدى. گېپىنىڭ ئاخىرىدا قالغان ئىشنى ئۆزى توغرىلايدىغانلىقى ھەققىدە تالاي ۋەدىلەرنى بېرىپ، ئورنىدىن قوزغالدى ۋە ئۇتتۇرۇۋۆتكەن قىمارۋازدەك سالپىيىپ ئولتۇرغان سالىغا قاراپ ، ـــ ئۆيلەپ قويمىز دەۋاتسا، خۇش بولماقتا يوق يەنە نېمگە سالپىيىپ تۇرىسەن؟ ـــ دېدى.

سالى يولبويى ھېچنېمە دېمىدى. ئۇنىڭ جۇۋازغا قانقان كالىدەك پۇشۇلداپ ئولتۇرۇشىدىن زېرىكسە كېرەك، باشتا ئۇنى-بۇنى سوراپ ماڭغان كەنت مۇدىرىمۇ ئارتۇق گەپ قىلماستىن ئاتىنى دېۋىتكىنىچە ئاغزىغا كەلگەنلىكى سۆزنى ناخشىغا قېتىپ توۋلاپ ماڭدى.

بۇ يوللار ئۇزۇن يوللار،
بىزلەر تولا ماڭغان.
ئۇ يارلار لەۋەن يارلار،
يۈرەككە ئوتلار سالغان.

ئاسماندىكى ئايمىدىك،
يۈرەكتىكى يارمىدىك.
قىچقارمىسام چىقمايسەن،
يادىڭدا مەن يوقمىدىم.

بۇ يوللار ئۇزۇن يوللار،
بىزدىن چوڭلار كۆپ ماڭغان.
ماڭمىغانغا بولمايدۇ،
تەڭرى شۇنداق بۇيرۇغان.

.....

ئۇلار خېلى كەچتە كەنت قورۇسىغا يېتىپ كەلدى. سالى ئاتتىن چۈشۈپ ئۇنىدىمەستىن ياتاققا قاراپ مېڭىۋىدى، كەنت مۇدىرى ئېغىز ئاچتى:

— مۇشۇنداقلا كىرىپ كەتمەكچىمۇ سەن ؟

— يەنە دېيىشىدىغان باشقا گەپ بارمىدى؟ — دېدى سالى كەنت مۇدىرىغا سوئال نەزىرىدە قاراپ.

— گۇڭشې خەلق ئىشلىرى كادىرىنىڭ دېگەنلىرى ئېسىڭدە باردۇ ؟

— ئېسىمدە.

— ئۇنداق بولسا بىر نېمە دەپ ئاندىن يولۇڭغا ماڭ. بولمىسا باشقىلارغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىمەن؟

—...

سالى ئۇنىدىمەيتتى. شۇ تاپ ئۇ نېمە دېيىشنى بىلمەيتتى. بىر يولىدىلا رەت قىلسۇنمۇ ؟ ياق، بۇ ئىشتا يەڭگىللىك قىلىشقا بولمايدۇ. ئۇنداق بولغاندا تەشكىلنىڭ بىر تەرەپ قىلىشنى — تۇرمىگە كىرىشنى كۈتىدىغان گەپ. ئۇنداقتا ماقۇللۇق بىلدۈرسۇنمۇ ؟ ياق، بۇمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ جېنىغا زامىن بولغان بىرى بىلەن تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋىتى ئورناتسا، ئاتا-ئانىسى، ھەدە-سىڭىللىرىغا قانداقمۇ يۈز كېلەلىسۇن؟ بۇسارەمغۇ ئوبدان قىز. ئەدەپ-ئەخلاق، گەپ-سۆز، ئىش-ھەرىكەتتە سالىنىڭ كۈتكەن يېرىدىن چىقىدۇ. بىراق...

خىيال قىلغانسېرى ئىش مۇرەككەپلىشىپ كېتىۋاتقاندەك قىلاتتى. شۇ ئەسنادا كەنت مۇدىرى يەنە ئېغىز ئاچتى:

— نىكاھ غايىپتىن بولسىمۇ، كېيىنلىكى كۆڭۈل بىلەن چىگىشلىنىدىغان

ئۆمۈرلۈك ئىش بولغاچقا، ساڭا ئازراق ۋاقىت بېرەيلى. يەنە بىر نۆۋەت ئويدان ئويلىنىپ كۆر، ئەگەر ياخشىسى بۇ ئىشنى كەينىگە سۈرىمە. مەن يەنە كېلىمەن، ـــ كەنت مۇدىرى ئاتنى دېۋىتىپ، كەنت قورۇسىنى بىر ئايلىنىپ چىقتى-دە، بار ئاۋازى بىلەن ناخشىنىڭ داۋامىنى توۋلىغىنىچە چوڭ يولغا قاراپ ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى.

14

يېڭى بىر كۈن باشلاندى. كېچىچە ھەر خىل خىياللار بىلەن تاڭنى ئاتقۇزغان سالى سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ، كەنتكە تۇتاشقان مەھەللە يولىدىكى ئورمان بەلبېغىنىڭ قىرىنى بويلاپ سايى تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. ئورمان بەلبېغىنىڭ بىر تەرىپى كۆز يەتكۈسىز سالا ئېتىزلار بولۇپ، زىرائەتلىرى يېڭىلا يېغىۋىلىنغان ئېتىزلاردا ئوتلاۋاتقان چارۋا مالىلار خېلىلا كۆپ ئىدى. ئۇزۇندىن-ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئورمانلىقتا ۋە ئېتىزلارنىڭ ئانچە يىراق بولمىغان قىرلىرىدا دوڭغاسلاپ يۈرۈشكەن قاغىلارنىڭ ناگان-ناگانىدا ئەنسىز قاقىلداشلىرى ۋە قوي، كالىلارنىڭ ئارىلاپ مۆرەپ-مەرەشلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئەتراپ شۇنچىلىك تىپتىنچ ئىدى.

سالى بىرھازا يۈرگەندىن كېيىن، كۆز يەتكۈسىز سايلىققا ئايلاغ باستى. قىزىللىققا پۈركەنگەن تاڭ نۇرى قاقىر سايلىقنى يورۇتۇشى بىلەنلا پايانسىز دالا ئويغانغاندەك بولدى. سايلىقنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تاغ چوققىلىرى ئاپئاق ھور بىلەن قاپلانغانىدى. سەھەرنىڭ مەنزىرىسى ھەقىقەتەن گۈزەل بولۇپ، تاغ چوققىلىرىنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئاقۇچ تاڭ تۇمانلىرى ئاستا-ئاستا لەيلەپ تەرەپ-تەرەپكە كېڭەيمەكتە ئىدى.

سالى چەكسىز كەتكەن بوز دالانىڭ ئۇ تەرىپىدىكى كۆكۈچ پارقىراپ تۇرغان تاغنى نىشانلاپ ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ئۇ، ئۆزىنىڭ نەگە، نېمە سەۋەبتىن ماڭغانلىقىنى ئەسلا بىلمەيتتى. پەقەت مۇشۇ تىنچ مۇھىتلا

كۆڭلىگە تەسەللى ۋە خاتىرجەملىك بەخش ئېتىپ، ۋۇجۇدىنى چىرماپ ئالغان جۇدالىق ۋە ئۆز ئىرادىسىگە مۇخالىپ ھالدا ئارقا-ئارقىدىن يۇز بېرىۋاتقان ھەسرەت-نادامەتلەردىن مۇستەسنا قىلاتتى...

گۈگۈمغا يېقىن كەنت قورۇسىغا كىرىپ كەلگەن سالى ياتاق ئالدىغا كېلىشىگە، بىر توپ ئاتلىق كىشىلەر يېتىپ كېلىشتى. بۇلار كەنت مۇدىرىنىڭ باشچىلىقىدىكى كەنت مەسچىت ئىمامى، جۇرۇپ قاتارلىق يىگىرمىچە كىشى ئىدى. كەنت مۇدىرىدىن باشقىلار ئاتتىن چۈشتى. جۇرۇپ ئېتىنى تېرەككە باغلاپ قويۇپ سالىنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە قىزغىن سالاملاشتى:

— قانداق ئۇكام، ئوبدان تۇردۇڭمۇ؟

— خۇداغا شۈكۈر، ھەرھالدا يامان ئەمەس.

— ھە سالى ئۇكام. تۇنۇگۈن دېگەنلىرىمنى ئويلىشىپ بولدۇڭمۇ؟ — كەنت مۇدىرىنىڭ سۆزلىرى تەلەتتە ئېيتقان سۆزلىرى ئۇلارنىڭ سۆھبىتىنى ئۆزۈپ قويدى، — مەھەللىدىكىلەر بۇ ئىشنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن كېلىشىمىز. ئەمدى ئەزمەڭنى ئەزمەي گاچچىدە بىر گەپ قىلمىساق بولمايدۇ. ھېلىمۇ يۇرتداشلار كۆپ يۇز-خاتىر قىلدى ساڭا. ئۇنداق بولمىغاندا، ساڭا ئوخشاش بىر ياقا يۇرتلۇقنىڭ باشقىلارنىڭ قىزىنى يولدىن چىقىرىپ، ئېرەنسىز يۇرۇشىگە ھەرگىز يول قويماس ئىدى بۇلار..

«ئاخىر دېگىنىڭنى قىپسەن-دە، «يالىقىنى يالمىغان ئىت، ئىت ئەمەس» دېگەن راست گەپ ئىكەن. شۇنچە چۈشەندۈرسەممۇ يەنە ئۆزۈڭ بىلگەن سەنەمگە دەسسەپسەن... »

سالىنىڭ غەزىپى تاشماقتا ئىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇ، ئېگەرنىڭ قۇشۇپىشىغا ئېسىلغىنىچە كۆرەڭ ھالەتتە ئولتۇرۇپ، ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي بىلجىرلاۋاتقان كەنت مۇدىرىنى تارتقىنىچە ئاتتىن چۈشۈرۈپ، كېلىشتۇرۇپ بىرقانچىنى سىلىپ، پۇخادىن چىقماق بولدى-يۇ، يەنە جۇرۇپنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ دېگەن مۇنۇ سۆزلىرىدىن ئۆزىنى بېسىشقا مەجبۇر بولدى.

— سوغۇققان بول. هەممە ئىش كۆڭلۈڭگە ئايان بولسىمۇ، ھازىرقى ۋەزىيەت ساڭا پايدىسىز. يىغىپ ئېيتقاندا، دېگەنلىرىڭنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلايدىغانغا ئادەم يوق. بۇسارەمنىڭ ئىسپات كۆرسىتىشىمۇ بەربىر. ھازىر ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا سەن ۋە بۇسارەمنىڭ گېپى، — جۇرۇپ سالىغا قېرىنداشلىق مېھىر بىلەن سۆزلەيتتى، — ئەمدى ئىپادە بىلدۇر، باشقا ئىشلارنى ئويلاپ ئولتۇرما. مەنمۇ سېنى دەپ شۇنداق دەۋاتىمەن، ماڭا ئىشەن.

— جۇرۇپ ئاكا، سىز...

— باشقا گەپنى تىلغا ئېلىپ يۈرمە دېدىمغۇ. شۇنداق قىل. راستىنى ئېيتقاندا بۇ ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشى ئاللانىڭ ئىرادىسىدىندۇر، — جۇرۇپ نەزىرىنى يۇرتداشلارغا يۆتكىدى. ئۇلارنىڭ ئەلپازى تولىمۇ يامان بولۇپ، يولبويى دېيىشكەنلىرىگە قارىغاندا، سالىنى ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيتتى، — جامائەت، هەممىمىز سەۋرچان بولايلى، سەۋرچان. ئاتا-بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپ سەۋرچانلىقنى ئۇدۇم قىلىپ كەلگەن. قانداق دېدىم جامائەت. سالىمۇ چۈشىنىپ يەتتى. باشقا گەپنى قويۇپ تۇرۇپ، تويىنىڭ تەييارلىقىغا تۇتۇش قىلايلى...

توپ ئىچىدە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى:

— شۇنداق قىلايلى.

— بۇمۇ ئاللانىڭ ئىرادىسى.

— يۈرۈڭلار، قالدى ئىشنى جۇرۇپ ئۆزى بىر تەرەپ قىلسۇن، بىز ئىشىمىزغا ماڭايلى...

كەنەت مۇدىرىنىڭ بىر جۈملە سۆزى بىلەن جۇرۇپتىن باشقىلار تاراشتى. كەنەت قورۇسى ئىچىدە جۇرۇپ بىلەن سالى ئىككىسىلا قالغانىدى.

— جۇرۇپ ئاكا، سىلىنىڭ نېمە قىلغانلىرى بۇ؟ — سالى نارازىلىق كەيپىياتى بىلەن بوغۇلۇپ سۆزلەيتتى، — نەدىمۇ بۇنداق تۇيۇ بولسۇن؟ تېگىپ قويىدىغانغا باشقا بىر نەرسە بولمىسا يا.

ـــ بۇ يۇرتتىكىلەرنى ئانچە چۈشىنىپ كەتمەپسەن ئۇكام. ناۋادا بۇ ئىشتىن يالتايساڭ، سېنى تۈرمىگە تاشلاتمىغۇچە بولدى قىلىشمايدۇ، ئۇلارنىڭ يولبويى دېيىشكەنلىرىدىن سېنىڭ خەۋىرىڭ يوق. ئەسلىدە مەن بۇ يەرگە كەلمەيتتىم. ئەتىگەنىدە ھەدەڭ ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرىپ، ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى، بىر تۇپ كىشىلەرنىڭ سالىنى چالما-كېسەك قىلايلى، تۈرمىگە تاشلايلى، دەپ داۋراڭ سالغىنىنى ئېيتتى. يۈگۈرۈپ چىقسام ئۇلار بۇ تەرەپكە مېڭىشقا تەمشىلۇپتىتۇ، قارىسام ئەلپازى ھەقىقەتەن ياماق، ئاخىر ئۇلار بىلەن بىللە كېلىشكە مەجبۇر بولدۇم، ساڭا بىرەر خىيىمخەتەر يېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىدىم. شۇنداق قىل. بۇ بىر قېتىملىق غايىب نىكاھقا ماقۇللۇق بىلدۇر. مېنىڭ ۋە ھەدەڭ تۇرسۇنئايىنىڭ يۈزىنى قىل.

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ، سالى بىلەن بۇسارەمنىڭ نىكاھى ئوقۇلدى.

«... نىكاھ غايىبتىن بولسىمۇ، كېيىنلىكى كۆڭۈل بىلەن چىگىشلىنىدىغان ئۆمۈرلۈك ئىش بولغاچقا، يەنە بىر نۆۋەت ئوبدان ئويلىنىپ كۆر. ئەڭ ياخشىسى بۇ ئىشنى كەينىگە سۈرىمە...»

سالى كەنت مۇدىرىنىڭ دېگەنلىرىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقان شۇ پەيتته، يىگىت قولدىشىنىڭ پىچىرلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

ـــ ھەي سالى، سېنىڭدىن سوراۋاتىدۇ، سېنىڭدىن...

ـــ نېمىنى ؟

ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ سۆزى سالىنىڭ قۇلىقىغا خۇددى غايىبتىن ئاڭلىنىۋاتقاندەك سىرلىق ئاڭلاندى.

دەقىقە ئىچىدە سالىنىڭ كۆڭۈل ئېكرانىدا قىسقىغىنا بىرقانچە ئاي ئىچىدە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار چاقماق تېزلىكىدە پەيدا بولۇپ، قانچە تېز كەچكەن بولسا شۇنچە تېز تارىدى. قۇلاق تۈۋىدە بۇسارەمنىڭ ناله-پەريات چېكىپ، ئۆتۈنۈپ يالۋۇرۇشلىرى: «بىز تۇيى قىلايلى سالى. نەگە كەتسەڭ مەيلى. سىز بىلەن بىللە ئۆتىدىغانلا ئىش بولسا، ھەرقانداق

مۇشەققەتلەرنى چېكىشكە رازىمەن...» دېگەنلىرى قايتا زاھىر بولۇپ ئۆتۈۋىدى، يۈرەكلىرى ئېغىپ كەتتى. قەلب ئېكرانىدا قانداقتۇر بىر تۈيغۇ پەيدا بولۇپ، ۋۇجۇدىنى ئازابلىق سېزىم چۈلغىدى. بۇسارەمنىڭ كۆچلۈك نەپەسلىرى ئاڭلانغاندەك بولدى.

— قوبۇل قىلدىم، — دېدى سالى تۆرده ئۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇرغان ئىمام ئاخۇنۇمغا يەر تېگىدىن قاراپ بوشقىنا ئاۋازدا.

نۆۋەت بۇسارەمگە كېلىۋىدى، ئىككىلەنمەستىن جاۋاب بەردى. ئىمام ئاخۇنۇم ئاخىرقى رەت ئوقۇغان سۈرە پاتىھەسىدىن كېيىن تۇرغا چىلانغان ئىككى پارچە نانغا ئايەت ھۆرۈپ ئۈلارغا تەڭلىدى.

«تۇز مۇقەددەس، ئۇ قەسەم، ھاياتلىق خېمىرتۇرۇچى، ئىنسان مەۋجۇتلۇقىنىڭ مەنبەسى. يېڭى تۇي قىلغان ئىككى ياشقا تۇرغا چىلانغان نان يېگۈزۈش، مەنە جەھەتتىن ‹ۋاپاغا جاپا قىلغۇچىنى تۇز ئۇرسۇن› دېگەنلىك. بىز تۇرغا چىلانغان ئىككى بۇردا نانىنى تەڭ يېدۇق. دېمەك، بىزنىڭ رىزقىمىز قوشۇلدى. بىزنىڭ تۇرغا چىلانغان نانىنى يېيىشىمىز، بىر-بىرىمىزگە ساداقەتمەنلىك بىلدۈرۈپ، جاپادىمۇ، راھەتتىمۇ مەڭگۈ بىللە بولۇش ھەققىدە قەسەم ئىچكىنىمىزنىڭ، ئائىلىدىن ئىبارەت كىچىك ۋەتەننىڭ ھاياتلىق قەسرىگە ئايىغ باسقانلىقىمىزنىڭ شاھىتى. مەن ئەمدى ئائىلە باشلىقى بولدۇم. ئاز كۈندىن كېيىن ئاتا بولىمەن. ئاتا دېمەك ئۆينىڭ تۈۋرۈكى، ئايالنىڭ ھامىيچىسى، بالىنىڭ ئۇلگىسى. مەن ئۆيدىن ئىبارەت بۇ كىچىك ۋەتەننىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن تېخىمۇ تىرىشىشىم، داۋاملىق ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىشىم كېرەك...»

سالى ئەنە شۇنداق خىيال ۋە ئىرادە بىلەن شاكىراب بولۇپ كەتكەن بىر بۇردا نانىنى كۆپ چايناپ ئولتۇرماستىنلا يۇتۇۋەتتى.

تويى بولۇپ ئىككى ھەپتە ئۆتمەستىن ئۆزىنى ئارائۆستەڭ يېزا باشلانغۇچ مەكتىپىگە تەقسىم قىلىنغانلىق ئۇقتۇرۇشىنى تاپشۇرۇپ ئالغان

سالى شۇ كۈننىڭ ئۆزىدىلا قېينىئاتىسىنىڭ ئۆيىگە چاپتى. ئۆيدە سىدىق ئاخۇن يوق ئىدى. سالى قېينىئانىسىدىن سىدىق ئاخۇننىڭ چارۋىلارنى كۆرۈپ كېلىش ئۈچۈن تاغقا چىقىپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى ئۇققاندىن كېيىن، سەھەردە كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ قايتىپ كەلگەنىدى. سالى دېگىنى بويىچە ئەتىسى ھەسەردىلا ئايالىنى ئېلىپ قېينىئاتىسىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى. سىدىق ئاخۇن، گۈلسارىخانلار بىلەن ھەمداستىخان بولدى. گۈلسارىخان ئەتىگەندىلا مانتا، پولۇلارنى دۇملەپ ئۇلگۈرگەن، باللارغا يوللۇق تۈتۈشقا تەييارلاپ قويغان لازىمەتلىكلىرىنىمۇ تەل قىلىپ قويغانىدى. تاماقتىن كېيىن سىدىق ئۇزاقتىن-ئۇزاق دۇئا-تىلاۋەت قىلىپ باللارنىڭ كېيىنكى ئىشلىرىنىڭ خەيرلىك بولۇشىنى ئاللادىن تىلىدى. سالىدىن ئۆتكەن ئىشنى ئۇنتۇپ كېتىشنى، قايتىلاپ ئېغىزغا ئالماسلىقنى ئۆتۈندى. سالىمۇ بۇ ئىشلاردىن خاتىرجەم بولۇشنى ئېيتىپ خوشلاشتى. سىدىق بىلەن گۈلسارىخان ئۇلارنى ئۇزىتىپ قورۇ سىرتىغا چىقىشىدى، بۇسارەم ئانىسىنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئېتىپ ئېسەدىدى:

— ئىلگىرى قەدىرگىزنى بىلمىگەن چېغىم. ئەمدىلىكتە بولسا يۇرىكىمنى بىرى سۇغۇرۇۋالغاندەك، ئۆزۈمنى تولىمۇ غېرىب ھېس قىلىۋاتىمەن، ئانا! شۇ تاپتا سىزدىن ئايرىلىشقا كۆزۈم قىيمايۋاتىدۇ.

— ئۇنداق دېمە قىزىم. بىزدىن ئايرىلغىنىڭ بىلەن، ئۆزۈڭگە مەڭگۈ ھەمراھ بولىدىغان يەنە بىرى بىلەن قوشۇلدۇڭ. بۇمۇ ئاللانىڭ ئىرادىسى. سىلەر خۇشال-خۇرام تۇرمۇش كەچۈرسەڭلار بىز خاتىرجەم.

گۈلسارىخان بۇسارەمنىڭ كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى ۋە سالىنىڭ قولىغا بۇسارەمنىڭ قولىنى تۇتقۇزغاندىن كېيىن:

— ئوغلۇم سالى، مەن سىزنىڭ بۇسارەمنى بەختلىك قىلالايدىغىنىڭىزغا ئىشىنىمەن. سىلەر ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن قوشۇلدۇڭلار، ھازىر بۇ يۇرتتىن ئايرىلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىسىلەر. مېنىڭ سىزدىن كۆتىدىغىنىم: ھەرقانداق ئىشتا ھېسسىياتقا بېرىلمەڭ. سالماق بولۇپ، ئويلىنىپ ئىش

كۆرۈڭ، ـــ گۈلسارىخان بۇسارەمگە قاراپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ قىزىم، ئىنسان ھاياتى تولىمۇ ئەگرى-توقاي. ئادەم تۇرمۇشتا ئوخشاش بولمىغان قىينىچىلىقلارغا يولۇققىدۇ. چىداملىق بولۇڭ. بىر ئىشتا ئالدىراپ بەل قويۇۋەتمەڭ. ھەرقانداق كۆڭۈل ئاغرىقىغا دۇچار بولسىڭىزمۇ كونا خامانىڭ بۇغدىيىنى قايتا سورىماڭ. بىزدە «ياردىنى تاتلىساڭ يېغىر بولار» دېگەن گەپ بار، ـــ گۈلسارىخان نەزىرىنى سالغا يۆتكىدى، ـــ ئوغلۇم، بۇسارەم ئاتا-ئانىسىدىن كىچىك قالغان. ئەركىرەك چوڭ بولۇپ قالدى. دىتىڭىزگە سىغمىغان يەرلىرى بولسا سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈڭ. گۆدەك قىزىمنى سىزگە تاپشۇردۇم. ئۇنىڭ تەقدىرى بىر خۇدادا، بىر سىزنىڭ قولىڭىزدا...خەير، ئامان بولۇڭلار، سەپىرىڭلار ئوڭۇشلۇق بولغاي، ـــ دېدى ۋە سالىنىڭ پېشانىسىگە ئانىلىق مېھىر بىلەن سۆيدى.

مەھەللىنىڭ كىرىش ئېغىزىدىكى سىدىق ئائىلىسىگە تۇتىشىدىغان تار يولدا تۆت ئات قوشۇلغان پىگىلو ھارۋىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. بۇسارەم ئايرىلىشنىڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرى پېتىپ كەلگەنلىكىنى خىيال قىلىپ، كۆزىگە ئىخىيارسىز ياش ئالدى، مىشلىدىغىنىچە گۈلسارىخانغا قايتىلاپ تاشلاندى. ئانا قىزىنى بەزلەيتتى، تەسەللى بېرەتتى-يۇ، ئەمما ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايتتى. ئاخىر ئۇمۇ كۆزىنى ياشلىدى. ئانا-بالا بىر-بىرىگە قىيالماسلىق نەزىرىدە بېقىشۋاتقان دەقىقىلەردە ھارۋا يېتىپ كەلدى.

ـــ ئەمدى يولغا چىقايلى، يەنە ۋاقىت سوزۇلۇپ كەتسە مەنزىلگە بەك كەچ قالىمىز، ـــ دېدى جۇرۇپ ئاكا ھارۋىدىن چۈشۈۋېتىپ.

جۇرۇپ ئاكا ئالدىنقى كۈنى سالى بىلەن كۆرۈشكەن. ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن، «سېنى ئۆزۈم يەتكۈزۈپ قويىمەن» دەپ ۋەدە قىلغان ھەمدە سالغا قىلغان ۋەدىسى بويىچە ئەتىگەندىلا كەنت ماخوسىغا بېرىپ، ئاتلارنى پىگىلوغا قوشقاندىن كېيىن كەنت قورۇسىغا يېتىپ بارغان. سالىنىڭ ياتقى ئالدىدا خېلى بىرمەھەل ساقلاپمۇ سالىنىڭ خەۋىرى بولمىغاندىن كېيىن، «قېينىئاتىسىنىڭ ئۆيىگە كەتكەن بولسا

كېرەك» دېگەنلەرنى ئويلاپ بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەنىدى.

ــ سىزنى ئاۋارە قىپتىمىز-دە، ــ دېدى سالى جۇرۇپ ئاكىغا.

ــ ھېچقىسى يوق. بۇ كۈندە چىقىدىغان ئىش بولمىسا يا، ــ جۇرۇپ ئاكا كۈلۈپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى، ــ چىدىغانغا چىقارغان دەپتىكەن، ئاپىرىپ قويمەن دېگەندىكىن خىزمەتنى تولۇقى بىلەن ئادا قىلمىسام بولماس.

ھەممەيلەن كۈلۈپ كېتىشتى. بۇسارەم بىلەن سالى ھارۋىغا چىقىپ جايلاشقاندىن كېيىن ھارۋا قوزغالدى...

ھارۋا بۇك-باراقسان دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان، توپلىق يولدىن ناھىيە بازىرىغا تۇتىشىدىغان تاشيولغا بۇرۇلۇپ ئالاھازەل ئىككى سائەتچە ماڭغاندىن كېيىن كۈنچىقىش تەرىپى ئۇزۇندىن-ئۇزۇنغا سوزۇلغان ياردائلىق، كۈنپېتىش تەرىپى تېپىنچقىنا ئېقىۋاتقان چوڭ ئۆستەڭنى بويلاپ ئېلىنغان ئەتراپلىرى كۆز يەتكۈسىز شېغىللىق يولغا كىرىپ كەلدى. يول بويلىرىدا نە مەھەللە، نە ئېتىزلىقلار يوق بولۇپ، تىك ئۆرلىگەن قۇياشىنىڭ ھارارىتىدىن ئاتلار چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمۈلگەنىدى. سالى ئۆزىدىن قەدەممۇقەدەم يىراقلاپ كېتىۋاتقان، ھاياتلىقىنىڭ بىر يىلدىن كۆپرەك مەنزىلگە شاھىت بولغان بۇ يۈرتقا تويماس نەزىرى بىلەن ئاخىرقى رەت نەزەر تاشلىدى. كۆكۈل ئېكرانىدا بۇ يۈرتتا بولۇپ ئۆتكەن ئۇنتۇلغۇسىز مىنۇتلار قايتا زاھىر بولماقتا ئىدى...

ئىككىنچى باب

كۆڭۈلسىزلىك

1

ھويلا شادلىقتىن تاراقشىغان ئاۋازى سالىنىڭ خىيالىنى بۆلدى. دېرىزە پەنجىرىسى ۋە تامنىڭ لېيى چۈشكەن تۆشۈكلىرىدىن چۈشۈۋاتقان قۇياش نۇرى ئۆيئىچىنى ئوبدانلا يورۇتقانىدى. دەرەخ شاخلىرىنى بالداقلاپ ئېتىلگەن قورۇ تېمىنىڭ سىرتىدا 12 ياشلار چامىسىدىكى ۋېجىككىنە كەلگەن بىر بالا قورۇ ئىچىگە تەلمۈرگىنىچە قاراپ تۇراتتى.

— مۇئەللىم، ... مۇئەللىم، — توۋلىدى بالا تاقەتسىزلىك بىلەن، ھويلىغا چىقىپ كەلگەن سالىغا قول ئىشارىتى قىلىۋېتىپ، — مۇدىر سىزنى چاقىرىپ كېلىشكە بۇيرۇغانىدى.

— سەن ماڭغاچ تۇر، مەن كەينىڭدىن يېتىشىپ بارايى.

سالى ئادىتى بويىچە باغلارنى ئارىلاپ چىقتى، يەرلەرگە تۆكۈلگەن ئۆرۈكلەرنى تېرىپ ئۆگزىگە يايدى، قالىقتىن بىر باغلام بېدىنى ئېلىپ چۈشۈپ ئوقۇرغا تاشلىغاندىن كېيىن ئېشەكنى ئوتقا قويدى. كىيىملىرىنى ئالماشتۇردى-دە، ئالدىراپ-تېنەپ مەكتەپكە قاراپ چاپتى.

مەكتەپ قورۇسى يىراقتىنلا كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. سالى مەكتەپ دەرۋازىسىنىڭ قىڭغىر ھالىتىگە قاراپ بىرھازا تۇرغاندىن كېيىن مەيدانىنى توغرىسىغا كېسىپ ماڭدى. مەيداندا بالىلار توپ-توپ بولۇپ ئۇيىاقتىن-بۇياققا يۈگۈرگىنىچە چۇرقىراشماقتا، ھەر خىل ئويۇنلارنى ئويناشماقتا ئىدى. سىنىپنىڭ ئالدى تەرەپ ئورمان بەلبېغى ئالدىدا «ئېشەك ئويۇنى» ئوينىشۋاتقان بىر توپ بالىلارنىڭ قىيا-چىيالىرى جاھانىنى بىر ئالغاندى. كۈن ئولتۇرۇش تەرەپتىكى ئۇچ ئېغىزلىق كېسەك قۇرۇلمىلىق ئىشخانىنىڭ يان تەرىپىدىكى ئىككى موچە كېلىدىغان سەيلىكتە، گەۋدىلىك كەلگەن بىر كىشى ئەتراپىدا پەرۋانىدەك ئەگىپ يۈرگەن ئىككى كىشىگە توختىماي كايىۋاتاتتى.

— مۇ...مۇ...مۇدىر مەن كەلدىم، — دېدى سالى ئېتىز تىرگىنى ئارقىلىق ئۇلارغا يېقىنلاپ كەلگەندىن كېيىن.

— ئۇچ كۈنلۈك ئىشقا بۇيرۇسا سەككىز كۈن يۈرگەن بارمۇ ؟! ھەرقايسىڭلىنىڭ ھېچ ئىش بىلەن كارى يوق. مەن نېمە ئويدا، سەنلەر نېمە كويدا. قاراشمامسەن سەيلىكنىڭ ئاقىرىپ مومىڭنىڭ چېچىدەك بولۇپ كەتكىنىنى. ھازىرغىچە ئوسا قىلىنمىغان يەرگە قاچان ئۇرۇق سالىمىز. مۇشۇ كۈندە تېرىلىپ تۈنۈگۈلاق بولمىغان سەي، سەي بولامدۇ؟... — سامساق مۇدىر خېلى ئۇزاق كايىدى.

ھۆرمەتلىك كىتابخان، بىز ئەسەرنىڭ ئالدىقى بابىدا، قاسىم گالۋاڭ قازا قىلىپ يەرلىكتە قويۇلغان كۈنى، كەنت مۇدىرى سامساق مۇدىرنىڭ ئايالى ھەپىزەدىن قاسىمنىڭ كەنت ئاشخانىسىدا قازا قىلغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، كەنت ئىشخانىسىغا يېتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەردار بولغاندۇق. شۇ چېتىمقى ۋەقەدە سىدىق باشچىلىقىدىكى مامۇت پەش، راخمان كۆلدۇ قاتارلىق سۈپۈرۈپ تازىلاش ئەترىتىدىكى ئۇچ كىشىنىڭ مەسئۇلىيىتى سۈرۈشتۈرۈلۈش بىلەن بىللە يەنە سامساقنىڭ مەسئۇلىيىتىمۇ سۈرۈشتۈرۈلۈپ كەنت مۇدىرلىق ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغاندى.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن جايلاردا زور كۈچ بىلەن مەكتەپ قۇرۇپ، ئوقۇتقۇچى سەپلەش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. سامساق تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە بولغاچقا، شۇ قېتىمقى دولقۇندا ئوقۇتقۇچىلىق سېپىگە قوشۇلۇپ، سالى بىلەن خىزمەتداش بولدى. ئۆزىدىكى باشقۇرۇش قابىلىيىتىنىڭ كۈچلۈكلۈكى بىلەن تېزلا كۆزگە كۆرۈنۈپ، ئاربدىن بەش يىلچە ئۆتكەن بۇگۈنكى كۈندە نەچچە ئون مو باغ ۋە ئاتمىش موچە تېرىلغۇ يەرگە ئىگە، بىر يۈز ئونچە ئوقۇغۇچى، يەتتە ئوقۇتقۇچىدىن تەشكىللەنگەن، يېزا مەركىزىدىن ئون نەچچە كىلومېتىرچە يىراقلىقتىكى بۇ كەنت مەكتىپىگە مۇدىر بولغانىدى. سامساق مۇدىر كەسپىي قابىلىيەتتە ئانچە ياخشى بولمىغنى بىلەن باشقۇرۇش ئىقتىدارى جەھەتتە يېزا بويىچە ئالدىنقى قاتاردا ئىدى. ئەمما، نېمە سەۋەبتىندۇر ئۇنىڭ ھەربىر سۆز-ھەرىكەتلىرى سالىنىڭ زىتىغا پەقەتلا سىغمايتتى. ھە دېسە ئۆزى بىلەنلا ئېيتىشىپ قالغاندەك بىر تۇيغۇ بىلەن، سامساق مۇدىرغا غەيرىي كۆزدە قارايتتى. شۇڭىمۇ سامساق مۇدىرنىڭ تۈرلۈك ئورۇنلاشتۇرۇشلىرىغا چىن دىلىدىن قايىل بولمايتتى. بىراق، سامساقنىڭ خىزمەتتىكى كەسكىنلىكى، يۇقىرىدىكى مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەر بىلەن بولغان ئالاقىسىنىڭ قويۇقلۇقى... قاتارلىق رېئاللىق سالىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن قارشىلىشىغا بوشلۇق قالدۇرمايتتى. يەنە كېلىپ سامساقنىڭ خوتۇن-بالىلىرى، تۆت ئادەم باشلىيالىغۇدەك ئۆي-زېمىنى بار. سالىنىڭچۇ؟ ئۇنىڭ ئۆزىگە ئون نەچچە يىلدىن بېرى ھەمراھ بولۇپ كەلگەن، قېرى ئېشكى ۋە ئەجىقى چىقىپ كەتكەن كونا ھارۋىسىدىن باشقا تىلغا ئالغۇدەك نەرسىسى يوق. ئىگىلىكىمۇ، ئايالى، بالىلىرىمۇ يوق، ئۆيمۇ شۇنداق كونا... شۇنداقتىمۇ سالى پېنسىيەگە يېقىنلىشىپ قالغان بۇ قېرى مۇدىر بىلەن پات-پاتلا ئارازلىشىپ قالاتتى. سالىنىڭ نەزىرىچە: سامساق ئەينى يىلدىكى كەنت مۇدىرلىق ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇشىنىڭ سەۋەبلىرىنى سالىنىڭ ئاتىسى ساۋۇتخاندىن كۆرگەچكە، ئۆز ۋاقتىدىكى دەردىنى سالىدىن ئالاتتى. شۇنداق ئىكەن، ئىش-

ئەمگەكنىڭ ئېغىرى، خىزمەتنىڭ تەسىنى سالغا ئارتىپ، ھە دېسە ئىشلىرىدىن قۇسۇر ئىزدەپلا تۇراتتى...

سامساق مۇدىرنىڭ نەزىرى سالغا تىكىلگىنىدە ئۇنىڭ تېنى تىكەنلىشىپ كەتتى.

— ئەتىگەندىن بېرى نەلەردە يۈردۈڭ؟ — سامساق مۇدىر شۇنداق دەپ توۋلىشى، سالى زەردە بىلەن كايىدى:

— نەدە يۈرەتتىم، ئۆيدە بولدۇم، ئۆيدە. بىر ھەپتىدىن بېرى ئىتنى باغلاپ قويسىمۇ تۇرمايدىغان قاڭقىر تاشلىق سايدا بوراندا تۇڭۇلۇپ، ئاپتاپتا قورۇلۇپ، ئۇسسۇزلۇقتا چاڭقاپ، ئاچلىقتا سارغىيىپ يۈردۈم. ئاخشام ئېغىر ياتقى بىلەن قايتىپ كېلىپ ئۇخلىدىم، — سالى بىر ئورنىدا توختىماي پىرقىرايتتى، — مەنمۇ ساڭا ئوخشاشلا ئادەم. باشقا بىر نەرسىگە ئوخشىتىپ قالدىڭمۇ نېمە؟ مەكتەپنىڭ ئىشچىسى ئەمەسمەن...

— نېمەڭگە چوڭ گەپ قىلسەن. ئوقۇتۇشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغاندىن كېيىن ئىشچىلىق قىلماي، ھۆكۈمەتنىڭ پۇلىنى ھارام ئالامتىڭ؟ — سامساق مۇدىر سالغا قاراپ توختىماي قول شىلتىيتتى، — گېپىڭ بولسا ئوچۇق قىل. ئىشقا قوڭاڭ پايلىسا قىل، بولمىسا ئۆيۈڭگە بېرىپ ئوچاققا ئوت قالا، ھۇ بولۇمسىز.

سالىنىڭ ئەرۋايى قىرىق گەز ئۆرلىدى.

— نېمە دەۋاتىسەن. يەنە بىر دېگىنە گېپىڭنى، تىل تەگكۈزۈۋالىمسەن تېخى.

— تەگكۈزمەن، قانداق، بولۇمسز بولماي نېمىتىڭ سەن؟

— سەنچۇ ؟ سەن نېمە؟ سەن دېگەن بىر قانخور.

— قانخور؟

سامساق مۇدىر باشقىلارنىڭ تۇتقىنىغا پىسەنت قىلماستىن سالغا ئېتىلدى. ئۇلار ئىلگىرىمۇ گەپ ئارىلىقىدا بىر-بىرىگە، ئۆزلىرى ئۈچۈن چوڭ ھاقارەت ھېسابلايدىغان «بولۇمسز» ، «قانخور» دېگەندەك سۆزلەر

بىلەن تىل تەگكۈزگەنلىك بەدىلىگە بىرقانچە قېتىم خېلى قاتتىق تۈتۈشقانىدى. مانا بۇگۈنمۇ ساماقانلىق قاپقى يېرىلمىغۇچە بولدى قىلىشمىدى.

سالىنلىق ساماقانى «قانخور» دېيىشىگە قاسىم پاجىئەسى ئالاھىدە سەۋەب بولغان بولسا، ساماقانلىق سالىنى «بولۇمسىز» دېيىشىنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق سەۋەبى بار ئىدى. شۇنداق، سالى تەشكىلىنىڭ ئورنىلاشتۇرۇشى بىلەن ئارائۆستەڭ يېزىسىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن يېزىلىق مائارىپ بۆلۈمى ئۇنى قارىغول كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىگە تەقسىملىدى. ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتۈپ، كەچ كۈزنىڭ بىر كۈنى كۈتۈلمىگەن پاجىئە بىلەن، ھەدىسى ماينۇر ۋە ئايالى بۇسارەمدىن ئايرىلدى.

بۇسارەم قارىغۇل كەنتىگە كەلگەندىن كېيىن، سالى ۋە قېينئاچىسى ماينۇر ئۇچەيلەن بىر ئۆيدە ياشاشقا توغرا كەلدى. گەرچە ماينۇر سالىدىن ئۇچ ياش چوڭ بولسىمۇ، تېخىچە ياتلىق بولمىغانىدى. يۇرتتىكىلەر ئۇنى ئىككى-ئۇچ بالىنىڭ ئانىسى بولۇپ قالغان تەكتۇشلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، «قېرى قىز» دېگەن ئاتاقنا ئىگە قىلىپ قويغاچقىمۇ، مىجەزى چۈس، تېرىككەك بولۇپ قالغانىدى.

ماينۇر بىلەن بۇسارەم دەسلەپتىكى بىرقانچە ئاي ئىچىدە ھەرھالدا ياماق ئەمەس ئەپلىشىپ ئۆتكەن بولسىمۇ، كېيىنچە زادىلا چىقىشالمىدى. بولۇپمۇ گۈلسارىخانىنىڭ بۇسارەمنى يوقلاپ كېلىشى، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. سالى ھەدىسى ماينۇرنىڭ سەبىقا چىش - تىرنىقىغچە ئۆچ ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلگەچكە، بۇسارەمنىڭ تەكتىنى يوشۇرغانىدى. گۈلسارىخانىنىڭ بۇ ئۆيدە تۇيۇقسىز پەيدا بولۇشى ھەممە سىرنى يېشىۋەتتى. شۇ ئىشتىن كېيىن، ماينۇر بۇسارەمنى ئاتىسى ساۋۇتخان ۋە ھەدىسى ماھىرەنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەبچى بولغان جىنايەتكارنىڭ تۇغقىنى، دەپ قاراپ ئۆچمەنلىك قىلىپ كەلگەنىدى.

شۇ كۈنى سەھەردە بۇسارەم ھەرقانچە قىلىپمۇ ئورنىدىن تۇرالمىدى. ئۇنىڭ بېشى قاتتىق ئاغرىيتتى.

ـــ ئىشنى كۆرۈپ باشلىرى ئاغرىدىمۇ خېنىم. ئىشلىسەك گالغا ئىشلەيمىز، تۇرىلى ئورنىمىزدىن. بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، بىر تەرەپتىن يېگۈلۈك. يېتىپ يېسە تاغمۇ توشۇمايدۇ. يەنە كېلىپ ھايالىق ھەربىرىتە دېسىلە، يېتىپ يەۋەرسە جاننى بېرىدىغان گەپ، ـــ بۇسارەم ماينۇرنىڭ ئاغزىنى بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ قىلغان ھاقارەتلىرىگە چىداپ تۇرالماي مىڭبىر تەسلىكتە ئورنىدىن تۇردى. ئۇلار ئوچاق يۇزلەش ئۈچۈن مەھەللىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى تاغ باغرىدىن شور ئېلىپ كېلىشكە مېڭىشتى. تاغ باغرىغا ئۆتۈشتە دەريادىن ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. كۈزنىڭ مول ھوسۇللىرىغا تەنتەنە قىلىپ، گىرۋەكلىرىگىچە لىق تولۇپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى گاھ دولقۇن ياساپ چايقالسا، گاھ تىپتىنچ سۈكۈتتە ئاقماقتا ئىدى. ھارۋا دەريا كېچىكىگە يېقىنلاپ بارغاندا ماينۇرنىڭ زۇۋانى يەنە ئېچىلدى:

ـــ خىت، ئۆزىنى بىلمەيدىغان بېشەم ئېشەك، ھاياسىز ئېشەك!...

ماينۇرنىڭ دەۋاتقىنى، «قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا» دېگەندەك دارىتما گەپلەر بولۇپ، گەپنىڭ سەتلىكىگە چىداپ تۇرۇش بەسىي مۇشكۈل ئىدى. بۇسارەم ئۇنىسز نىدا قىلىپ، ئاپئاق بۇلۇتلار ئەگىپ يۇرگەن كۆپكۆك ئاسمانغا قارىغىنىچە ئىچىدە پىچىرلىدى:

«ئېھ ئۇلۇغ ئاللا، ھەممىگە ئۆزۈڭ قادىرسەن، سېنىڭ ئەجەل ھۆكۈمىڭنى كۆتمەستىنلا ھاياتلىق قانۇنىيىتىگە ۋە دىنىي ئەقىدىمىزگە خىلاپ ھالدا بۇ يولنى تاللىغىنىمنى كەچۈرگەيسەن. سالىنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلا. ئۇنىڭ كېيىنكى ئۆمرىگە بەخت-سائادەتنى يار قىلغايسەن...»

ھارۋا دەريانىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە بۇسارەم ئۇنسىز خىياللىرىنى يىغىدى-دە، بار كۈچىنى يىغىپ، ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي كوتۇلداۋاتقان ماينۇرغا قاراپ ئېتىلدى. دولقۇنلاپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى بىر كۆتۈرۈلۈپ پەسەيدى. كۈچلۈك قايناملا بۇسارەمنىڭ يۈرتىدىن ئايرىلىش ئالدىدا گۈلسارىخان يوللۇق تۇتقان يۈلغۇن چېچىكى رەڭلىك

يېپ ياغلىقى بىر پەس ئايلانغاندىن كېيىن، بۇزغۇچ كەلگەن دولقۇن ئاستىغا چۆكۈپ غايىب بولدى.

ــ ۋۇي، ھېلى ئىككى ئايال دەريا‌غا كىرگەندەك قىلغان، بىردەمدە كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ــ ئەمدىلا دەريا قىرغىقىغا ئولاشقان ھارۋىدىكى ئىككى كىشى بىر-بىرىگە قاراشقاندىن كېيىن، ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشتى-دە: «ئادەم ئۆلدى، ئادەم ئۆلدى، تېز كېلىپ قۇتقۇزۇڭلار!!...» دەپ توۋلىغىنىچە دەريا لېۋىنى بويلاپ يۈگۈردى.

ئېتىزلىقتا ئىشلەۋاتقان بىر توپ كىشىلەر يۈگۈرۈپ كېلىشتى. ئۇلار بۇسارەمنىڭ جەسىتىنى ئانچە ھايالليشمايلا تاپقان بولسىمۇ، ماينۇرنىڭ جەسىتىنى تاپالمىدى. نەچچە سائەتلەپ ئىزدەشتىن كېيىن، ئالتە كىلومېتىرچە يىراقتىكى لانقا ئارىسىدىن سۈزۈۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن سالىنىڭ قويغان-تۇتقىنى جايىدا بولمىدى، تۇرمۇشىمۇ رېتىمسىزلاشتى. ھالى كۇندىن-كۈنگە خاراپلىشىپ باردى. ئەس-يادى بىر يەردە بولمىغاچ، ئوقۇتۇش ھۆددىسىدىنمۇ تولۇق چىقالماس ھالغا يەتتى. قىشتا كۇزلۇك كىيىم كىيۋالمىغان، ئىسسىقتا قوشلاپ، جۇدۇندا يالاڭاچلىنىپ تىترەپ يۇرىدىغان، كىشىلەر يولدا گەپ قىلسىمۇ ئۆزىچە تېرىكىپ چېچىلىدىغان، نە ياخشىلىق، نە يامانلىق دېگەننى ئايرىۋالمايدىغان تەرسا مىجەزى ئۇنىڭغا «بولۇمسىز» دېگەن لەقەمنى سىڭدۈرگەندى. مانا بۇگۈنمۇ ئۇ كۆك سارجا چاپانىنىڭ ئۈستىگە ئاپئاق دىچۆلىيىڭ كۆڭلەكنى ياقىسىغىچە تولۇق ئېتىپ كىيىۋالغاندى.

سامساق مۇدىرنىڭ مەڭزىنى بويلاپ ئېقىۋاتقان قان سالىنىڭ تەشۋىشىنى ئۇلغايتتى. سامساق مۇدىر چاپانىنى سېلىپ، پېشانىسىنى سۈرتكەندىن كېيىن چاپانىنى چۆرۈپ تاشلىدى-دە، ئىككى مېتىر نېرىسىدىكى كەتمەنگە قاراپ يۈگۈرۈۋىدى، سالى ئالدى-كەينىگە قارىماي بەدەر قاچتى.

سالى ئۇدۇل ئۆيگە قايتىپ كەلدى، ئۆزىنى سۇيغا تاشلاپ خىيالغا پاتتى.

«يېزىنىڭ ھاشىرىغا تۇتۇپ بەرگەنگە توي تازا. بۇنىڭدىن كېيىن سەن قانخورغا ھەرگىز يۇز-خاتىر قىلمايمەن.. مېنىڭ ئىشتاتىم دېگەن ئوقۇتقۇچى. گەپ قىلمىسام تېخى قىلغان ئىشنى كۆرۈڭلا...» سالى تۇرۇپلا يەنە ئويلىنىپ قالدى: «بۇ پېتىم لاغايلاپ يۈرسەم، مائاشىمنى كۈلاپ ئالمىسۇن يەنە... نېمىدىن قورقاتتىم. ئەتە يەنە باراي، ئۆزىنى بىلمەي قوپاللىق قىلسا، ئاندىن...»

سالى سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ مەكتەپ قورۇسىغا يېتىپ كەلدى. نېمە ئىشلارنى قىلىشنى بىلەلمەي بىرھازا گاڭگىراپ يۈرگەندىن كېيىن مۇدىرنىڭ ئىشخانىسى ئالدىغا كېلىپ، ئىشكىنى بوش، ئەمما رېتىملىق قىلىپ قايتىلاپ چەكتى. ئىچىدە ھېچقانداق شەپە يوق ئىدى. بۇ قېتىم ئۇ تېخىمۇ كۈچەپ چېكىۋىدى، مۇدىرنىڭ «كىرىڭ» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. سالىنىڭ يۈرەكلىرى دۈپۈلدەپ، پۇت-قوللىرى تىترەشكە باشلىدى.

«ئەسلىدە سامساق بار ئىكەن ئەمەسمۇ، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق»...ئۇ، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئەمدىلا مېڭىشىغا ئىشىك ئېچىلدى:

— بوسۇغىغا كەلگەن ئادەم ئىچىگە كىرمەي نەگە بارماقچى ئىدىڭلار؟ — سامساق مۇدىر شۇنداق دېگىنىچە كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئىشخانىغا قاراپ ماڭدى. سالى كىيىملىرىنى تۈزەشتۈرۈپ مۇدىرنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى.

— ھە نېمە گەپ بار؟ — دېدى سامساق مۇدىر سالىغا كۆزىنىڭ قىرىدا سەت قاراپ قويۇپ، — قېنى ئولتۇرۇپ سۆزلەڭلار.

سالى مۇدىرنىڭ داكا بىلەن تېڭىلغان قاپىقىغا يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ، بىر پەس ئۇندىمىدى.

— ھە قېنى، گېپىڭلار بولسا ئېيتمامسىلەر؟ — سامساق مۇدىر پىشانىسىدىكى تېڭىقنى بوشقىنا بېسىپ قويۇپ داۋام ئەتتى، — تۈنۈگۈنكى نوچىلىقىڭلار نەگە كەتتى ئەمدى؟

— بۈگۈن نېمە ۋەزىپە بارئىكەن، دەپ يولىورۇق سوراپ كىرگەن شۇ، — سالى بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە بارماقلىرىنى سىجاپ ئولتۇراتتى، —

تۇنۇگۈن قان قىزىقلىق قىلىپ قويۇپتۇق، كۆڭۈللىرىگە ئېلىپ كەتمىگەن بولسىلا.

ــ نېمە ؟ شۇ گەپكە كىرگەنمۇ؟ ئۇخلىماي چۈش كۆرۈۋاتمايدىغانسىلەر، تەشكىلنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇڭلار...

مۇدىرنىڭ قالغان گەپلىرى سالىنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى.

«ھەممە قوپاللىقنى ئۆزى قىلىپ، ئاۋۋال مۇشت كۆتۈرۈپ، يەنە دەۋاتقان گېپىگە قارا. بىر تەرەپ قىلسا قىلمامدۇ. مېنى بىرى ئوقۇتۇپ قويغاندەك، مائاشىمنى بەرسە ھۆكۈمەت بەردى. خۇددى ئۆز يانچۇقىدىن پۇل چىقىرىپ، مائاش بېرىۋاتقاندەك، دەپ كەتكەن گېپىنى...»

سالىنىڭ غودۇڭشىغان ئاۋازى مۇدىرنىڭ قۇلۇقىغا يېتىۋىدى، غەزىپى تاشتى:

ــ تىلىڭلىنى چاينap ئولتۇرماي، ئىشىڭلارنى قىلىپ تۇرۇڭلار، ۋاقتى-سائىتى كەلگەندە چاقىرتىمەن.

سالى بىرنېمىلەرنى دېمەك بولۇپ ئاغزىنى ئاچتى-يۇ، نېمە ۋەجدىنىدۇر زۇۋان سۈرمىدى، ئاغزىنى ئۆمەللىگىنىچە توختاپ قالدى. ئورنىدىن ئاستا تۇرۇپ سىرتقا ماڭغان سامساق مۇدىرغا ئەگەشتى. مەكتەپ دەرۋازىسىدىن چىققاندىن كېيىن ئۆيىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

سالى ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن پېشايۋان ئاستىدىكى كونا كاتقا تاشلاندى.

پېشايۋان شاخ-شۇمبىلار بىلەن قول ئۇچىدىلا يېپىلغانىدى. ئاستا-ئاستا تىك ئۆرلەۋاتقان قۇياشنىڭ تەپتى سالىنىڭ بېرەر-يېرىمدەم سالقىنلاپ يېتىشىغا ھەسەت قىلىۋاتقاندەك، تەدرىجىي پېشايۋان ئاستىدىكى كىچىكىنە دائىرىگە قاراپ سىلجيتتى. چۈشىلەرنىڭ توختىماي گىژىلداشلىرى سالىنىڭ ئارامنى بۇزاتتى. سالى ئامالسىز ئورنىدىن تۇرۇپ باغقا ئۆتتى. باغ ئىچى سۆرۈن، ئەمما دىمىق ئىدى. سالىنىڭ نەزىرى تۆكۈلۈپ ياتقان ئۆرۈكلەر ئۈستىدە گىژىلدىغىنىچە ئۇچۇپ يۈرگەن چۈشىلەرگە چۈشكىنىدە كۆڭلى بۇزۇلدى. تىرگەن

بويلاپ، باغنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى يوغان قاپاق تېرەكنىڭ يېنىغا باردى. ئېسىپ قويۇلغان تال سېۋەتلەر ئىچىدىن يوغان بىر سېۋەتنى ئېلىپ كېلىپ، ئۆرۈكلەرنى بىر-بىرلەپ تېرىشكە باشلىدى. يەرگە تۆكۈلۈپ كەتكەن ئۆرۈكلەرنىڭ ھەممىسىنى تېرىپ قاق سالماقنى نىيەت قىلدى، ئەمما ئىش تەگكەندىن ئاشقاندا يېلى چىققان تۇپتەك بوشاپ قالدى. قورساقنىڭ كولدۇرلاشلىرى بىلەن ئاشقازىنى لۆمۈلدەپ، پۇت-قولىدىن ماغدۇر قاچقانىدەك بولدى. ئىشتىن رايى يانىدى. بىر تۇپ ئۆرۈككە يۆلەنگىنىچە سېۋەتتىكى ئۆرۈكلەرگە باقتى. مەي باغلاپ پىشقان كىشمىش ئۆرۈكلەرگە قارىغان ئادەمنىڭ ئاغزىغا سېرىقسۇ كېلەتتى. سالى ئۆرۈكلەردىن بىرنەچچە تال يەپ باقتى. سايىدىن قايتىپ كەلگەن بىرقانچە كۈندىن بېرى ئۆرۈك بىلەن غىزالانىپ، تولا يەپ چىقىپ كەتكەن چېغى، ھەسەلدەك تاتلىق، سۇلۇق، بال تېمىپ تۇرغان ئۆرۈكلەر ئەمدىلىكتە ئاغزىغا پەقەتلا تېتىمىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە ئوخشىغان بىر تەخسە لەگمەن ئوت بولۇپ كۆرۈندى. بۇسارەمنىڭ ئوخشىتىپ ئەتكەن لەگمەن، چۆچۈرە، ئۇگرە، پولۇلرىنى، تۇجۇپىلەپ قۇيغان ئۆپكە-ھېسىپلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى... خىيال بىلەن كۆزىنى يۇمۇپ، ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەستىنلا ئۇيقۇغا ئەسىر بولۇۋىدى، كۆز ئالدىدا بۇسارەم پەيدا بولدى.

بۇسارەم بىر قولىدا پولۇ، بىر قولىدا لەگمەن سېلىنغان تەخسىلەرنى كۆتۈرۈپ سالىغا يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى:

— سالى، سىز ياخشى كۆرىدىغان تاماقلارنىڭ ھەممىسىنى تەل قىلدىم. مانا قاراڭ، پولۇ بىلەن لەگمەننى ھازىر كەلتۈردۇم، قالغان تاماقلارنى ھايال قىلماي ئاچىقمەن. تويغۇچە يەڭ، — بۇسارەم سالىنىڭ قولىغا تەخسىلەرنى تۇتقۇزۇپ، ئۇنىڭ يۈز-كۆزلىرىنى سىلىدى، — ئورۇقلاپ قاپسىز. قارىغاندا، مەن يېنىڭىزدا يوق ئاچ- توق قالغان ئوخشىمامسىز...

بۇسارەمنىڭ يۇمران قوللىرىدىن كېلىۋاتقان ئىللىق بىر سېزىم سالىنىڭ ۋۇجۇدىغا ئاستا-ئاستا سىڭىپ، يۈرەك تارلىرىنى يېنىك

چەكتى. ۋۇجۇدىدا ھاسىل بولغان، تىل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز بىر سېزىم بىلەن كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولدى.

— جېنىم بۇسارەم، مېنى تاشلاپ نەلەرگە كەتتىڭ؟ سېنىڭدىن ئايرىلىپ يۈرەك-باغرىم لەختە بولدى، كۆزلىرىم قانغا تولدى. نېمىشقىدۇر قويغان-تۇتقىنىم جايىدا ئەمەس، كۆڭلۈم پەقەتلا ئارامسىدا يوق. مۇشۇ كۈنلەردە نەگىلا بارماي دەشنەملا ئىشتىپ يۈردۈم. سېنى بەكمۇ زارىقتىم، جېنىم...، — بۇسارەمنىڭ قوللىرى سالىنىڭ مەڭزىنى بويلاپ ئېقىۋاتقان ياشلىرىنى سۈرتۈشكە كىرىشۈندى، سالى ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى، — ئەمدى مەندىن ئايرىلماسلىققا ۋەدە بەر، كەل سېنى باغرىمغا بېسىۋالاي.

سالى قوللىدىكى تەخسىنى يەرگە قويۇپ، بۇسارەمنى مەھكەم قۇچاقلىدى. بۇسارەمنىڭ يۈمران لەۋلىرى نېمىلەرنىدۇر دەپ توختىماي مىدىرلايتتى. ئۇنىڭ ئاتەشتەك ئوتلۇق كۆزلىرىدىن چىقىۋاتقان كۈچلۈك نۇر سالىنىڭ كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشۈندى، قەلبىدە بىر پارچە يانغىن ۋاللىدە يورۇپ كەتتى. سالى بۇسارەمنىڭ لەۋلىرىگە لەۋلىرىنى ياقتى. ۋۇجۇدىدا تېپچەكلەۋاتقان شېرىن سېزىم بىلەن بۇسارەمنىڭ لېۋىنى شۇنداق بىر شورىۋىدى، قاڭسىق توپا ئۆپكىسىگە تەگىدى. سالى قاتتىق يۆتەلگىنىچە چۆچۈپ ئويغانىدى. يېلىملاپ كەتكەن قېرى ئۆرۈك دەرىخىنىڭ كۆرۈمسىز قوۋزاقلىرىدىن بۇرۇنىنى ئېچىشتۇرىدىغان قاڭسىق پۇراق دىماققا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى...

سالى توپتوغرا بىر كۈن ئاچ يۈردى. ئاچلىق دەستىدىن كېچىچە تولغىنىپ چىقتى. سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ، مەھەللە ئارىلاپ ھەربىر ئۆيگە سەپسېلىپ چىقتى. ھەممە ئۆيلەردە ئادەم قالمىغانىدەك، موربىدىن چىققان تۈتۈن تۈگۈل دېرىزىلەردىن چۈشۈۋاتقان چىراغ يورۇقىمۇ كۆزگە چېلىقمايتتى. سالى مەھەللىداشلىرىنىڭ ئۆيىدە پىشۇاتقان بىر ۋاق غىزا ئۈستىگە كىرىپ تويۇنۇۋېلىش ئىستىكىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ ئارقىغا قايتماق بولۇپ تۇرۇۋىدى، مەھەللىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى بىر قورۇدىن چۈشۈۋاتقان غۇۋا چىراغ يورۇقى كۆزىگە چېلىققاندەك بولدى.

سالى ئۆز كۆزلىرىگە ئىشەنمىگەندەك كۆزلىرىنى تەكرار سۈرتتى. راستلا چىراغ نۇرى. ئورمانلار ئارىسىدىن شۇڭغۇپ ئۆتۈپ، مەھەللە يولىغا خىرە تاشلىنىپ تۇرغان چىراغنىڭ ئاجىز نۇرى ئىدى.

«چىراغ ياندۇرۇپ قويغىنىغا قارىغاندا چوقۇم تاماققا تۇتۇش قىلغان گەپ...» سالى قەدەملىرىنى تېزلەتتى. خىرە ئوچۇق ئىشىكتىن قورۇ ئىچىگە تىكىلگىنىچە بىرھازا قاراپ تۇرغاندىن كېيىن پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئىشىك تۈۋىگە كەلدى. ئۆيدىن كىملەرنىڭدۇر پاراڭلاشقان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

سالى بۇ ئۆينىڭ تەۋرۈكى بولغان موماينى ئوبدان تونۇيتتى. بىراق، ئۇ موماينىڭ ئىسمىنى ئېسىگە ئالالمىدى.

«تووا ! تېخى تۇنۇگۈن ئەتىگەندە سالاملاشقان...زىبىدىخان، ياق، زىيادەم. بۇمۇ ئەمەس، نېمىتى زادى؟...»

ئىشىك تىرىققىدە ئېچىلىپ موماي چىقىپ كەلدى:

ـــ ۋۇي، سالى مۇئەللىم. قەدەملىرى يېتىپ قاپتىغۇ؟! قېنى ئۆيگە كىرسىلە، ـــ موماي سالىنى ئىززەت-ئىكرام بىلەن ئۆيگە تەكلىپ قىلدى، ـــ قېنى ئۆيگە كىرسىلە.

هور دەستىدىن ئۆيئىچىدىكى نەرسىلەرنى پەرق ئېتىش قىيىن ئىدى. سالى سەل ئېڭىشىپرەك كاڭ ئۇستىگە سەپسېلىۋىدى، يەنە ئىككى كىشىنى ئىلغا قىلدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. كەلسىلە سالى مۇئەللىم، يۇقىرى ئۆتسىلە.

سالى مېھمانلار بىلەن قىزغىن سالاملاشقاندىن كېيىن تۆرگە چىقىپ ئولتۇردى ۋە:

ـــ ئاللاھۇ ئەكبەر، ـــ دېگىنىچە ئورنىدىن بىر قوزغىلىپ، ئاندىن پۈتىنى چاسا قۇرۇپ ئولتۇردى.

هورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان بىر قاچا سۈيۇقئاش داستىخانغا كەلتۈرۈلدى. كۆتۈرۈلۈپ چىققان هور سالىنىڭ دىمىقىغا ئۇرۇلۇۋىدى، نەپسى تاقىلداپ

تۇرالمايلا قالدى. ساھىبخانىنىڭ تەكلىپىنى كۈتمەستىنلا ئاشنى قولىغا ئالدى. ئارقا-ئارقىدىن كەلتۈرۈلگەن ئۇچ قاچا ئاشنى پاك-پاكىز قۇرۇقدىغانىدىن كېيىن مومايغا رەھمەت-ھەشقاللا بىلدۈرۈپ قايتىپ چىقتى.

«يېزا دېھقانلىرى نېمىدېگەن ئاق كۆڭۈل، نېمىدېگەن سېخىي-ھە! ئۇلارنىڭ داستىخىنىمۇ كۆڭلى-كۆكسىدەك كەڭرى. تاماق ئۈستىگە بىر ئەمەس، بىرقانچە ئادەم كىرىپ كەلسىمۇ ئىككى يېنىغا قاراپ قالمايدۇ. ئەتكەن تامىقى كەڭتاشا يېتىدۇ. تۇيۇقسىز كىرىپ كەلگەن مېھمان ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ‹خۇدايى مېھمان› بولۇپ، بۇنداق مېھماننىڭ ئۆيىگە قەدەم بېسىشى ئاللانىڭ ئىرادىسى، بەرىكەتنىڭ بېشارىتى. ‹خۇدايى مېھمان› قانچە كۆپ كىرسە، ئۆيىنىڭ بەرىكىتى شۇنچە زىيادە بولىدۇ...دېھقانلار ئەنە شۇنداق خىياللىرى بولغاچقىمۇ، تاماق ئۈستىگە كىرگەنلەرنى بەكمۇ ئەتىۋارلايدۇ. ئۇلاردىن ھېچنېمىسىنى ئايىمايدۇ. خېمى بولسا پىشۇرۇپ، پىشقىنىنى تەڭ تالىشىپ تۇرۇپ بىللە يەيدۇ...»

سالىنىڭ قورساق غېمى بىرئاز يەڭگىللىگەندەك بولدى...

بۇ بىر ھەپتىمۇ ئۆتۈپ كەتتى. يېڭى بىر ھەپتىنىڭ ئىككىنچى كۈنى كۈن يانغا قايرىلغان چاغدا سالىنىڭ بىر خىزمەتدىشى ئۇنىڭغا مۇدىرنىڭ چاقىرغانلىق خەۋىرىنى ئېلىپ كەلدى.

سالى ئىشخانىغا كىرىپ كەلگەندە سامساق مۇدىر گويا مۇھىم بىر مەسىلە ئۈستىدە جىددىي ئويلىنىش قىلىۋاتقان كىشىدەك ئىشخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇياقتىن-بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى. ئۇ سالىنى كۆرۈپلا سۆز ئالدى:

— ئەتىدىن باشلاپ شۆبە مەكتەپكە ئىشقا چۈشىدىغان بولدۇڭلار،— مۇدىر سالىغا بىر ۋاراق قەغەزنى ئۇزاتقاچ شۇنداق دېدى، — بۇ يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقى. ھېچكىم ئۆزگەرتىشكە قادىر ئەمەس. بۇگۈنىنىڭ ئۆزىدىلا تەييارلىق قىلىپ ئەتىدىن باشلاپ ئىشقا چۈشسەڭلا بولىدۇ.

چاقماق چېقىلغاندەك بىر سېزىم بىلەن سالىنىڭ كۆزلىرى

قاراڭغۇلاشتى. مۇدىرنىڭ يولسىزلىقىغا نارازىلىقى كۈچەيگەن بولسىمۇ، ئارتۇق گەپ تالىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى ئويلاپ ئۇن-تۇنسىز ھالدا ئىشخانىدىن ئايرىلدى.

2

شۆبە مەكتەپ مەركىزىي مەكتەپتىن ئون نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتىكى بىر ئەترەتكە جايلاشقان بولۇپ، بىر ئېغىزلىق سىنىپ ۋە بىر ئېغىزلىق ئىشخانىسىلا بار ئىدى. ئوقۇغۇچى سانىمۇ ناھايىتى ئاز بولۇپ، 1-يىللىقتىن 4-يىللىققىچە بولغان ئوقۇغۇچىلار قوشما سىنىپ قىلىپ ئوقۇتۇلاتتى. سىنىپنىڭ ئىككى تەرىپىگە بىردىن دوسكا قويۇلغان بولۇپ، بىر تەرەپتىكى دوسكىدا 1- ۋە 2-يىللىقتىكى ئون نەچچە ئوقۇغۇچى؛ يەنە بىر تەرەپتىكى دوسكىدا 3- ۋە 4-يىللىقتىكى ئون نەچچە ئوقۇغۇچى قوشما يىللىق بويىچە دەرس ئاڭلايتتى. سىنىپنىڭ پارتا-ئورۇندۇق ئەسلىھەلىرى كەمچىل بولۇپ، بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرى ئۆيلىرىدىن ئېلىپ كەلگەن شالنى ئورۇندۇق قىلىۋالغان بولسا، يەنە بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار داق يەردىلا ئولتۇرۇپ دەرس ئاڭلايتتى، تىزى جوزا رولىنى ئۆتەيتتى. سالى ئالدىنقى ئىككى سائەتتە يۇقىرى يىللىق قوشما سىنىپقا دەرس بېرىپ بولغاندىن كېيىن، بۇ بالىلارنى سىرتتا يەرگە يېزىپ مەشىق قىلىشقا تەشكىللەپ قويۇپ، ئاندىن تۆۋەن يىللىق قوشما سىنىپقا دەرس بېرەتتى. بالىلارنىڭ ئۆيلىرى ناھايىتى تارقاق بولغاچقا، بىر كۈندە ئەڭ كۆپ بولغاندا تۆت سائەت دەرس ئۆتۈشكىلا ۋاقىت چىقاتتى. مەكتەپنىڭ ئوتتۇز موچە يېرى بولۇپ، دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش مەزگىللىرىدە يەرنىڭ ئىشى بىلەن ئالدىراش بولغاچ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋاقتى بىكار ئۆتۈپ كېتەتتى. بەزى ۋاقىتلاردا، ھەتتا ھەپتىلەپ دەرس ئۆتۈلمەيدىغان ئەھۋاللارمۇ بولاتتى. يەنە بەزى ۋاقىتلاردا سالى چۈشكىچە بالا يىغىپ، چۈشتىن كېيىن دەرس ئۆتۈشكە مەجبۇر

بولاتتى. شۇبه مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش ئىشى ھەقىقەتەن تەس ئىدى. ئوقۇتۇش شارائىتىنىڭ ناچارلىقىغا باقماي دەرسلەرنىڭ ئۆزلەشتۈرۈلۈش كۆرسەتكۈچى مەركىزىي مەكتەپنىڭكىدىن قېلىشمايتتى. دەرسلەر يۇقىرىنىڭ پىلان-كۆرسەتكۈچى بويىچە پىلانغا، ئوقۇغۇچىلارغا ئۆزلىشىش نىسبىتى ئۆلچەمگە يەتمىسە جەريمانە قويۇلۇپ، ئىش ھەققىدىن تۇتۇپ قېلىناتتى.

ھايات-ھۇيت دېگۈچە ئالدىنقى مەۋسۇملۇق ئوقۇتۇش ئاخىرلىشىپ، كېيىنكى بىر مەۋسۇملۇق ئوقۇتۇش ۋاقتىمۇ توشۇپ قالدى. مۇشۇ كۈنلەردە سالىنىڭ ئەندىشىسى ئېشىپ بارماقتا ئىدى.

«ئالدىنقى مەۋسۇمدا 33 بالىدىن ئىمتىھانغا 25 بالا قاتنىشىپ، لاياقەتلىك بولغىنى ئاران يەتتە. دەرس ئۆزلەشتۈرۈش نىسبىتىنى ئىمتىھانغا قاتناشقان بالىغا سۈندۈرغاندا 28%؛ ئومۇمىي بالىغا سۈندۈرغاندا ئاران 15% بولۇپ، مۇدىرنىڭ كەڭچىلىك بىلەن بىر تەرەپ قىلىشى ئارقىسىدا قويۇلغان 130 يۈەن جەريمانىنى ئىككى ئايلىق مائاشىدا ئاران دېگەندە تۆلەپ تۈگەتكەن. بۇ قېتىممۇ ئىمتىھان نەتىجىسى ياخشى بولمىسا يەنە جەريمانە تۆلەپ، بىرقانچە ئاي بىكارغا ئىشلەيدىغان گەپ...»

سالى سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ شۇلارنى خىيال قىلدى. ئېشەكنى ھارۋىلاپ يولغا چىقتى-دە، ئائىلىمۇئائىلە قاتراپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاتا-ئانىلىرىغا «بالىلارنى مۇشۇ بىر ھەپتە مەكتەپكە تولۇق ئەۋەتىپ بېرىش» ھەققىدە خەۋەر يەتكۈزۈپ، يېلىنىپ يالۋۇردى. سۆھبەت جەريانىدا چۈشەندۈرۈشلىرىگە قۇلاق سېلىپ سەممىي پوزىتسىيەدە بولغانلارمۇ؛ گەپنىڭ ئۇچى چىقىپ بولغىچە، چېچىلىپ-چالۋاقاپ سەتلەپ چۈشكەنلەرمۇ، ھەتتا ئىتتىرىنى قويۇپ بېرىپ قوغلاپ سالغانلارمۇ بولدى. لېكىن، كىشىلەرنىڭ چۈشەنچىسى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا كۆپ ياخشى بولۇپ، سۆھبەت ئومۇمىي جەھەتتىن ئۈنۈملۈق بولغانىدى. ئۇ مەھەللىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى بىپايان ئوتلاقنىڭ ئىچكىرىسىگە

جايلاشقان ئىدرىس ئىسملىك بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ بارغاندا ئەھۋال باشقىچە بولۇپ، يەتكۈچە خاپىلىق تارتىۋالدى.

سالى مەھەللىنىڭ چېتىدىكى جىگدىلىك يولنى بويلاپ بىرھازا ماڭغاندىن كېيىن ئۇزۇندىن-ئۇزۇنغا سوزۇلغان، ئەتراپى يۇلغۇن بىلەن ئورالغان ئوي-دوڭغۇل يولغا قايرىلدى. يول بويىدىكى ئېرىقتا سۇيسۈزۈك سۇ شىلدىرلاپ ئاقاتتى. يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى يۇلغۇن ئارىسىدا بۇك-باراقسان ئۆسكەن يۇمران ئوت-چۆپلۈكتە قوي، ئۆچكە پادىلىرى توپ-توپى بىلەن ئوتلاشماقتا، قۇشقاچلار توپى بىلەن گۈرۈلدەپ ئۇچۇپ يۈرمەكتە ئىدى. سالى كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلىدىغان گۈزەل تەبىئەت مەنزىرىلىرىدىن ھۇزۇرلانغاچ، قوي پادىلىرى ئارىسىدىكى قوزىلارنىڭ شوخ ھەرىكەتلىرىنى تاماشا قىلىپ، ئۆز مەنزىلىگە يېتىپ قالغانلىقىنى سەزمەيلا قالدى. ئېشەكنىڭ خىرتىلدىغىنىچە يەرنى تېپىچەكلەپ كەينىگە داجىشى بىلەن، دەققىتىنى يىغىپ كۆز ئالدىدىكى مەنزىلگە نەزەر سالدى.

ئۇچ ئېقىنىنىڭ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولغان بەش مېتىرچە كەڭلىكتىكى ئېرىققا سېلىنغان كۆۋرۈكنىڭ ياغاچلىرى كۆرۈنۈپ قالغانىدى. نەچچە قېتىم كۆۋرۈك توشۇكىگە پۇتى كىرىپ كېتىپ، يۈرىكى سۇ بولۇپ كەتكەن بىچارە جانۋار قايتىلاپ قىسمەتكە يولۇققۇشىدىن قورقىسا كېرەك، دۇمبىسىگە تەگكەن تاياق زەربىسىدىن ئالدىغا قاراپ بىرقانچە رەت داجىدى-يۇ، يەنە كەينىگە تېيىشىپ تېپىرلاشقا باشلىدى. سالى ھاۋرىدىن چۈشۈپ، ئېشەك چۈلۈۋۈرىنى كۆچەپ تارتىۋىدى، چۈلۈۋۈر ئۈزۈلۈپ، ئوڭدىسىغا يىقىلىپ چۈشتى. ئەمدىلا ئۆزىنى ئوڭشاپ ئورنىدىن تۇرماق بولۇۋىدى، ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئېشەك كەينىگە قايرىلغىنىچە بەدەر قاچماقتا ئىدى. سالى ئەمدىلا يولغا چىقىشى، ئارقىدىن تەگكەن قاتتىق زەربە بىلەن، يول چېتىدىكى يۇلغۇن ئازگىلىغا دومىلاپ چۈشتى. ئۇنىڭ تېقىمى سىرقىراپ ئاغرىيتتى. تېقىملىرىنى سىلاشتۇرۇپ كۆرۈۋىدى، ئالقانلىرى قىپقىزىل قان بىلەن تولدى. سالى تېقىمنى چاڭگاللىغىنىچە ئازگالدىن يولغا

چىقتى. قۇيۇندەك كېتىۋاتقان ھارۋىنىڭ ئارقىسىدىن ئۇچ ئىت تاپانداپ قوغلاپ كېتىۋاتاتتى. سالى ئىشىنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى بىلسىمۇ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەيتتى. شۇ ئەسنادا ھارۋا يولدىن چەتلەپ يۇلغۇنلۇق ئارىسىغا كىرىپ كۆزدىن غايىب بولدى. سالى يېنىدىكى غىلاپىتىن پىچىقىنى سۇغۇرۇپ ئالدى -دە، باشىمالتاق چوگلۇقىدىكى يۇلغۇن كۆچىتىدىن بىرنى كېسىپ ئالغاندىن كېيىن ھارۋا تەرەپكە قاراپ ئاقسىغىنىچە يۈگۈردى. بىر-بىردىن قاۋۇل كەلگەن ئىتلار چىشلىرىنى ھىڭگايتقىنىچە سالىنىڭ ئەتراپىدا ئەگىيتتى. سالى تاياق بىلەن ئۆزىنى بىرمەھەل مۇداپىئە قىلىپمۇ ئىتلاردىن قۇتۇلالمىغاندىن كېيىن، دەرغەزەپكە كەلدى-دە، ئىتلارغا قاراپ ئېتىلدى، تاپانداپ كېلىپ بىرقانچىنى ساۋىدى. تاياق زەربىسىدىن ئالاقزادە بولغان ئىتلار غىڭشىغىنىچە يۇلغۇنلۇق ئارىسىدا كۆزدىن غايىب بولدى. ھارۋا بىر مېتىرچە چوگقۇرلۇقتىكى ئازگالغا ئۆرۈلگەن بولۇپ، بىغەرەز ئېشەك بەدەنلىرىنى قامالغا ئالغان ھارۋا شوتىسىدا توختىماي تېپىچەكلەيتتى. سالى خېلى بىر پەس جېدەللىشىپ، ئېشەكنى ھارۋا شوتىسىدىن بوشاتتى. ھارۋىنى ئۆرۈپ تۈزلىدى.

سالىنىڭ پۈتۈن بەدىنى قارا تەرگە چۆمۈلگەن بولۇپ، تېنىدە ماغدۇر يوق ئىدى. يۈرەكلىرى ئەنسىز سوقاتتى. ئۇ، ئۆزىنى يۇلغۇنلۇققا تاشلاپ كۆيكۆك ئاسمانغا باققىنىچە خېلى بىرمەھەل ياتتى. يۈرەك رېتمى تۇراقلىشىپ، كۆزى ئەمدىلا ئۇيقۇغا ئىلىنىۋىدى، قوگۇراق ئاۋازى ئاگلاندى. قوگۇراق ئاۋازى بىر خىل رېتمدا بولۇپ، تەدرىجىي يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى.

ھەيۋىسى بىلەن كېلىۋاتقان تۆت ئاتلىق پىگلىو ھارۋىنىڭ ئۈستىدىكى ئاسمان-پەلەك بېسىلغان ئۆت-چۆپلەر ئۈستىدە ئىدرىسىنىڭ سىياسى ئەكس ئەتكەن بولۇپ، ئوقۇغۇچىسىنى يىراقتىنلا تونۇغان سالى بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

— ئىدرىس...ئىدرىس...، — سالى يولىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىقىپ،

قول ئىشارىتى قىلغاچ تېخىمۇ كۈچەپ توۋلىدى، ــ ئىدرىس... ئىدرىس...

ھارۋا سۈرئىتى ئاستىلاپ تەدرىجىي توختىدى.

ــ مۇئەللىم، ــ ئىدرىس ئىككى مېتىر ئېگىزلىكتە بېسىلغان ئوت-چوپ ئۈستىدىن سەكرەپ چۈشكىنىچە، سالىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى، ــ مۇئەللىم، بۇ يەردە نېمە قىلىۋاتىسىز؟!

ــ سېنى مەكتەپكە سۈيلەپ كەلگەن.

ــ مۇئەللىم، سىزنىڭ پۇتىڭىز، ــ ئىدرىسنىڭ مۇئەللىمنىڭ يارىلانغان پۇتىغا قاراپ ئىچى سىيرىلدى، ــ ئىتلار سىزنى ئاۋارە قىپتۇ-دە.

ــ ھېچقىسى يوق ئىدرىس، بىرقانچە كۈندە ياخشى بولۇپ كېتىدۇ. ئىمتىھان ئالمىز دەۋاتساق، مەكتەپكە بارماي نېمە قىلىپ يۈرۈيسەن؟

ــ...

ئىدرىس تىرناقلىرىنى جىجىغنىچە زۇۋان سۈرمەي تۇرغان شۇ دەقىقە ھارۋا لەڭگارىسىدا ئاتنىڭ چۈلۈۋۇرىنى تۇتقىنىچە ھېلىتىن بولۇنغان گەپكە زەن سېلىپ تۇرغان، گەۋدىلىك كەلگەن، بۇرۇتلۇق، ئۆڭكى قارىمۇتۇق كىشى ئېغىز ئېچىپ:

ــ ھوي ئەپەندىمچاق، نېمە دېگەنلىرى بۇ، كىمنىڭ ئېشىنى يەپ، سۈيىنى ئىچسە شۇ يەردە بولمامدۇ، ــ دېدى

بۇ كىشى ئىدرىسنىڭ ئاتىسى ھۈسەن ئاخۇن بولۇپ، مەھەللىدىكىلەر ئۇنى ھۈسەن دېھقان دەپ چاقىرىشاتتى. ھۈسەن دېھقان ئاتا-بوۋىسىدىن تارتىپ مۇشۇ بىپايان يايلاقتا پادا بېقىپ تىرىكچىلىك قىلغانىدى. شۇ سەۋەب ھۈسەن دېھقانىنىڭ ئاتا-ئانىسى ئۇنى كۆپ ئوقۇتمايلا پادا باققىلى قويغانىدى. ئەمما، مال-ۋاران، يەرلىرى كۆپ بولغاچقا تېزلا بېيىپ قالغاچ، باشقىلارنىڭ ئۇنىڭغا بولغان قارىشىدا ئۆزگىرىش بولۇپلا قالماي، يەنە ئۆز كۆزقارىشىدىمۇ ئۆزگىرىش بولغان، «مەكتەپكە ئۆتمىسىمۇ جاننى جان ئەتكىلى بولىدىغۇ» دېگەن ئىدىيەگە كېلىپ قالغانىدى، شۇ سەۋەبلىك مەكتەپنىڭ گېپى چىقسىلا ئۇنىڭ

جۇدۇنى ئۆرلەيتتى. مانا ھازىرمۇ ئۇنىڭ ئەرۋايى ئۈچۈپ تۇراتتى، ئىدرىس گەپ ئالدى:

ــ ئاتا، نېمە دېگىنىڭ بۇ؟ سالى مۇئەللىم دېگەن مۇشۇ كىشى.

ــ ساقال تاراپ كەتمىسەڭمۇ بىلىمەن ئەپەندىمىگىنى، ــ ھۇسەن دېھقان قوپاللىق بىلەن شۇنداق دېدى ۋە ئوغلىغا قاراپ سەتلا بىرنى ھومايغاندىن كېيىن ئاتنى دېۋىتتى.

ــ ھۇسەن ئاكا، دېگەنلىرى تازا ئورۇنلۇق بولمىدى. بالا دېگەن ئاتا-ئانا بولغۇچىنىڭ ھامىيلىقىدا چوڭ بولىدۇ. بىراق، ئوقۇش يېشىغا توشقاندىن كېيىن مەكتەپكە بىرىپ تەربىيە ئېلىشى كېرەك-تە، ــ دېدى سالى يولدا توغۇرداپ تۇرۇپ.

ــ ئوھۇش، نېمە دېگەنلىرى بۇ. ھېلىھەمدىمۇ 4-سىنىپقىچە ئوقۇدى. مەنمىچۇ ئاران 2- يىللىققىچە ئوقۇغان ئادەم. قارىسلا سىلىدەك ئەپەندىمچاقتىن ئوبدانراق كۆن ئۆتكۈزۈۋاتامدىم مانا. نەچچە يىل ئوقۇتقان بىلەن يەنە ئۆيگە قايتىپ دېھقان بولىدىغان ئىشقۇ شۇ. قارىسلا، بالىنى مەكتەپكە ئەۋەتتىم دەپ يۇرگەن بىلەن شۇنچە كۆپ چاڭنىڭ قىشلىق يەم-خەشەكنىڭ غېمىنى قىلمىساق بولمايدىغان گەپ. بىزگە يا سىلىگە ئوخشاش بىكارلىق مائاش بولمىسا، چاڭلارنى قىشتىن ئامان-ئېسەن چىقارمىساق، ئەتىيازغا چىقىپ بىرمۇنچە پاقلانغا قەرز بولىدىغان ئىش دېسىلە.

ــ ئۇغۇ شۇنداق. بىراق، بىزگىمۇ تەشكىلنىڭ بەلگىلىمىسى بار. بالىلار مەكتەپكە تولۇق بارمىسا يىل ئاخىرىدىكى ئىمتىھان نەتىجىسى ياخشى بولمايدىغان گەپ. ئاشۇ نەتىجىگە قاراپ مائاش ئالىدىغان ئىش دېسىلە. ئۇنىڭسىزمۇ ئوقۇش يېشىغا يەتكەن بالىلارنىڭ مەكتەپتە ئوقۇش مەجبۇرىيىتى بار. بالىلارنى ئوقۇتۇش يالغۇز مەكتەپنىڭلا ئىشى بولۇپ قالماستىن، ئاتا-ئانا ۋە جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئىشى، ھەممىمىزنىڭ ئورتاق بۇرچى.

ــ بۇرچ، نېمە بۇرچكەن ئۇ. ئىشلىمسە بىكارلىققا ئاش-نان نەدىكەن.

سىلى تېخى ئاڭلىمىدىلىمۇ... ـــ ھۈسەن دېھقان گەپنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ، ئوغلىغا قاراپ زەردە بىلەن ۋارقىرىدى، ـــ چىقە هارۋىغا، ئەپەندىمىڭ بىلەن گەپ تالىشىپ ئولتۇرىدىغانغا بىكار ۋاقتىم يوق.

ـــ نېمىنى ئاڭلاپتىمەن، گەپلىرىنى ئوچۇقراق بىر دېمەملا، ـــ سالى ئاتىسىنىڭ يامان ئەلپازىدىن قورقۇپ هارۋىغا چىقىشقا تەمشىلۋاتقان ئىدرىسنىڭ بىلىكىدىن كاپلا تۇتتى، ـــ بالىنى قانداقلا بولمىسۇن بۇگۈن ئېلىپ كەتمەسەم بولمايدۇ. يەنە بىر هەپتىلىك ئوقۇش قالدى، بۇ جەريانىدىكى ياتاق، تامىقىنى ئۆزۈم ئورۇنلاشتۇرىمەن. ئوقۇش ئاخىرلىشىپ تەتىلگە قويۇپ بەرگەندە ئۆزۈم ئۆيلىرىگە يەتكۈزۈپ قويايي.

ـــ ئەپەندىم، بەك ئالدىراپ هاياجانلىنىپ كەتمەسلە، بالىنى مۇشۇ ئەپكەتكەنچە مەڭگۈ بېقىپ بولالمايدىغانلا؟ ـــ ھۈسەن دېھقان چىرتتىدە قىلىپ تۇكۇرۇۋۆتكەندىن كېيىن سۆزىنى داۋام ئەتتى، ـــ «گازىر ياغچى بادىر بولماس، دېھقان بالىسى كادىر» دېگەننى ئاڭلىمىغان چاغلىرى. هەرقانچە ئوقۇسىمۇ يەنە دېھقان بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە، خەت ساۋاتى چىقىپ بولغاندىكىن ماڭا يارەملىشىپ پادا باققىنى تۇزۇك.

سالى ھۈسەن دېھقانغا گەپ يېگۈزەلمىدى. گەپ يېگۈزەلمىگەننى ئاز دەپ، خاپىلىق ئۈستىگە خاپىلىق تارتىۋالدى.

سالى ئىدرىسنى مەكتەپكە ئېلىپ كېتىش نىيىتىدە چىڭ تۇرۇۋالغانىدى، ھۈسەن دېھقاننىڭ ئەرۋايى قىرىق گەز ئۇچتى. هارۋا شوتىسىدىن سەكرەپ چۈشكىنىچە سالىنىڭ ئېڭىكىگە كۈچەپ بىرنى ئۇردى. سالىنىڭ بورنىدىن ئوقچۇپ چىققان قان كىيىملىرىنى قىپقىزىل بويىدى. مۇشت زەربىسىدىن مىدىرلاپ قالغان چىشى قاتتىق ئاغرىيتتى. ھۈسەن دېھقان ئېڭەكدەپ ئولتۇرغان سالىغا تىرىك يۇتۇۋەتكۈدەك ئەلپاز بىلەن هومايغىنىچە ئوغلىنى كاچاتلاپ هارۋىغا باستى-دە، يولىغا راۋان بولدى.

كۈتۈلمىگەن خاپىلىق سالىغا ئېغىر خورلۇق ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ

كۆڭلىچە، ھۈسەن دېھقاندىن ئاغرىنىشىنىڭمۇ ئورنى يوق ئىدى. چۈنكى، ئۇ ئون نەچچە يىللىق ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىدا بۇنداق خورلۇقنى كۆپ قېتىم تارتقانىدى.

قۇياش ئۇپۇققا باش قويۇپ، بىپايان دالا قىزغۇچ رەڭگە كىرگەنىدى. تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان مەيىن شامالدا يۇلغۇن كۆچەتلىرى توختىماي يەلپۈنەتتى. سالى چەكسىز ئۇپۇققا نەزەر سالغىنىچە چوڭقۇر خىياللار قاينىمىغا غەرق بولدى:

«نادانغا ئىش ئۆگەتمەك ئۆلۈم بىلەن ئېلىشقاندىنمۇ تەس ...ھەي! نادانلىق. ئازادلىقتىن بۇرۇنقى نەچچە يۈز يىللار داۋامىدا قانچىلىغان جاپا-مۇشەققەت، ئاچارچىلىقنىڭ دەردىنى تارتمىدۇق-ھە! ئاشۇ كۈلپەتلىك يىللاردىكى جەبىر-جاپانىڭ ھەممىسى ساۋاتسىزلىقنىڭ ئاسارىتىدىن، خۇراپاتلىقنىڭ ئىسكەنجىسىدىن ئەمەسمىدى. ئەمدىلىكتە ھەممە يەردە مەكتەپلەر قۇرۇلۇپ، ئىشىك ئالدىغچە ئوقۇتۇش يەتكۈزۈلگەن تۇرۇقلۇق، يەنە ئازغىنا پايدا-مەنپەئەتنى دەپ بالىلارنى مەكتەپتىن ئايرىپ نادانلىق پاتقىقىغا سۆرەۋاتىمىز ...»

3

بۈگۈن قارىغول كەنت مەكتىپى باشقا كۈندىكىگە قارىغاندا ئالاھىدە بىر تۈسكە كىرگەن بولۇپ، مەكتەپ مەيدانىنىڭ ئىچى-سىرتى پاكىز تازىلىنىپ سۇ سېپىلگەنىدى، ئىشخانىنىڭ ئۈدۈلىدىكى ئورمان بەلبېغىغا لوزۇنكا ئېسىلىپ، يىغىن مۇنبىرى ھازىرلانغان بولۇپ، يىغىن قاتناشچىلىرى ئولتۇرىدىغان ئورۇنغا شال پالىكى يېيىتىلغانىدى. لوزۇنكىدىكى «ئارائۆستەك يېزا باشلانغۇچ مائارىپى 1987-يىللىق ئوقۇتۇش خىزمىتى خۇلاسە چوڭ يىغىنى» دېگەن خەتلەر كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىپ تۇراتتى. يىغىنغا يېزا باشلانغۇچ مائارىپ سىستېمىسىدىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر؛ قارىغول كەنت مەكتىپىنىڭ بارلىق

ئوقۇغۇچىلىرى ۋە كەنت تەۋەسىدىن يۈزگە يېقىن ئاممىا ۋەكىلى قاتناشقاندى. رەئىس سەھنىسىنىڭ ئالدىدىكى بەش مېتىرچە يىراقلىققا قويۇلغان ئىككى رەت جوزىدا ھەرقايىسى مەكتەپلەرنىڭ مەسئۇللىرى، قارىغول كەنت رەھبەرلىك بەنزىسىدىكى يولداشلار ۋە بىر قىسىم پېشقەدەم دېھقانلار ئولتۇرۇشقاندى...

يىغىن قاتناشچىلىرى يىغىن مەيدانىدىن ئورۇن ئېلىپ بولغاندىن كېيىن يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ مائارىپقا مەسئۇل مۇئاۋىن يېزا باشلىقى مۇھەممەد نايۇپ، مائارىپ ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى ئوسمان ئەرشى، مۇئاۋىن مۇدىرى تۇرسۇن ئەمەر، قارىغول كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇدىرى سامساق توختى قاتارلىقلار رەئىس سەھنىسگە چىقىپ كەلدى.

سامساق توختى رەھبەرلەرنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغاچ، ئۆزىمۇ چەتتىن ئورۇن ئالدى. ئۇنىڭ قارا كۆك رەختتىن تىكىلگەن، تۆت يانچۇقلۇق چاپىنى چىرايىغا ئالاھىدە ماسلاشقان بولۇپ، ئايتەپپەرەستەك ئېچىلىپ كەتكەن چىرايىدىن كەيپىياتىنىڭ ياخشىلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ، ئوسمان ئەرشىگە قاراپ نېمىلەرنىدۇر دېۋىدى، ئوسمان ئەرشى جاۋاب ئورنىدا باش لىڭشىتتى. سامساق توختى شۇئان ئورنىدىن تۇردى، يىغىن ئىشتىراكچىلىرىغا بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن سۆز ئالدى:

— يولداشلار، ئۇستازلار، ساۋاقداشلار، ياخشىمۇ سىلەر ؟! — گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى. سامساق توختىنىڭ كەيپىياتى يەنە بىر بالداق ئۆرلىدى. ئۇ، گەۋدىسىنى ئالدىغا سوزغىنىچە، قول ئىشارىتى بىلەن كۆپچىلىكنى تىنچلىنىشقا ئىشارەت قىلغاندىن كېيىن تېخىمۇ روھلۇق بىر كەيپىياتتا سۆزىنى داۋام ئەتتى، — ئارائۆستەك يېزا باشلانغۇچ مائارىپىنىڭ 86 — 87- يىللىق ئوقۇش خىزمەت خۇلاسە چوڭ يىغىنى ھازىر رەسمىي باشلاندى. مەن ئالدى بىلەن قارىغول كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىدىكى بارلىق ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر نامىدىن، بۇنداق كاتتا يىغىلىشنىڭ مەكتىپىمىزدە ئۆتكۈزۈلۈش شەرىپىگە ئېرىشكەنلىكىدىن مىننەتدار ئىكەنلىكىمنى بىلدۈرىمەن، شۇنداقلا بۇ شەرەپكە نائىل قىلغان

يېزىلىق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى ۋە يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسىدىكى رەھبەرلەرگە ئالىي ئېھتىرام بىلدۈرىمەن. تۆۋەندە مەن كۆپچىلىككە يېغىنغا قاتناشقان ھەرقايسى رەھبەرلەرنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن...

دەبدەبىلىك تونۇشتۇرۇشتىن كېيىن مۇئاۋىن يېزا باشلىقى مۇھەممەد نايۇپ سۆزگە تەكلىپ قىلىندى. مۇھەممەد نايۇپ ئارائۆستەك يېزىسىنىڭ مائارىپ ئەھۋالىنى قىسقىچە خۇلاسىلەپ ئۆتكەندىن كېيىن بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەرنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى تەكتىلىدى، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلەردىن جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىپ، يېزا مائارىپىنىڭ پارلاق كەلگۈسى، ئەۋلادلارنىڭ گۈزەل ئەتىسى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەشنى تەلەپ قىلدى. مۇھەممەد نايۇپنىڭ سۆزى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئوسمان ئەرشى سۆزگە تەكلىپ ئېتىلدى. ئوسمان ئەرشى سۆزىدە بىر يىللىق خىزمەتلەردە قولغا كەلتۈرگەن ئاساسلىق نەتىجىلەرنى مۇئەييەنلەشتۈردى، مۇنەۋۋەر ئورۇن ۋە شەخسلەرنىڭ تىزىملىكىنى ئوقۇپ ئۆتتى.

داغدۇغىلىق تەقدىرلەش مۇراسىمىدىن كېيىن سۆزنى داۋاملاشتۈردى:

— يولداشلار، بۇ يىللىق ئوقۇ-ئوقۇتۇش خىزمىتىدىكى قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىلەر ناھايىتى كۆپ. ھەممىمىزگە مەلۇمكى، ئارائۆستەك يېزىسى چاغئېرىق يېزىسىدىن ئايرىلىپ چىققان قىسقىغىنا نەچچە يىل ئىچىدە يېزىلىق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۇغرا رەھبەرلىكى ۋە غەمخورلۇقى ئاستىدا مائارىپ ئىشلىرىدا زور يۇكسىلىشلەر بارلىققا كەلدى. بۇنى بىز مائارىپ قوشۇنىمىزدىكى جاپاكەش باغۋەنلەرنىڭ مىننەتسىز ئەجرىدىن ئايرىپ قارىيالمايمىز، ئەلۋەتتە. مۇشۇ پەيتتە مەن مائارىپ قوشۇنىمىزدىكى بارلىق يولداشلار نامىدىن ئاشۇ جاپاكەش باغۋەنلەرگە ئالىي ئېھتىرام بىلدۈرىمەن... بۇ بىر يىلدا قوشۇنىمىزدىكى كۆپ قىسىم يولداشلار ئۆز خىزمىتىگە سادىق بولۇپ، جان كۆيدۈرۈپ ئىشلىدى. ئۇلارنىڭ تەر ئاققۇزۇپ ئەجىر سىڭدۈرۈشى ئارقىسىدا ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىمىزدا زور يۇكسىلىشلەر بارلىققا كەلدى. ئۇلار ئۆز مېھنىتىگە، تارتقان جاپاسىغا

تۇشلۇق تەشكىلىنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە، مۇكاپاتىغا نائىل بولدى. بىر ئۇلارغا چوڭقۇر تەشەككۈر ئېيتىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە ئاز بىر قىسىم يولداشلىرىمىز ئۆز كەسپىنى چوڭقۇر سۆيمەي، كەسىپكە ئىشتىياق باغلىماي، ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى ئۆز خاھىشى بويىچە قالايمىقانلاشتۇرۇپ، دېھقانلارنىڭ نورمال تېرىقچىلىقىغا تەسىر يەتكۈزۈپ، خەلىق ئوقۇتقۇچىسىنىڭ ئوبرازىغا تەسىر يەتكۈزدى. ئوقۇتۇش ھۆددىسىدىن...

سامساق مۇدىرنىڭ غەزەپ ئۇچقۇنلىرى يېلىنجىغان چېغىر كۆزلىرى سالىغا تىكىلگەندەك قىلىۋىدى، سالىنىڭ تېنى شۇركۈنۈپ كەتتى. مۇدىرنىڭ غەزەپلىك ئالىيىشلىرىدىنمۇ ياكى يۇقىرىدا ئېيتىلغان سۆزلەردىنمۇ سالىنىڭ يۈزلىرى قىزىرىپ، تەنلىرى ئۇيۇشاتتى. ئەنە شۇ ھالەتتە ئوقۇتۇش خىزمىتىدىكى بىر قىسىم ئوقۇشسىزلىقلار كۆڭۈل ئېكرانىدا ئەكس ئەتمەكتە ئىدى. ھەئە، ئۇنىڭ كۆڭۈل ئەستىلىكىدە ھۇسەن دېھقان ۋەقەسىدىن كېيىنكى بىر قىسىم ئىشلار ئىدى.

شۇ قېتىمقى ھۇسەن دېھقان بىلەن بولغان كۆڭۈلسىزلىكتىن ئۈچ كۈن كېيىن، سامساق مۇدىر يەنە بىر نەپەر ئوقۇتقۇچىنى ئەگەشتۈرۈپ شۆبە مەكتىپىگە مەۋسۇملۇق ئىمتىھان ئېلىشقا يېتىپ كەلدى. ئەمدىلا سىنىپ بوسۇغىسىدىن ئاتلىغان مۇدىر سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئازلىقىدىن ئۆزىنى توتۇۋالالماي سالىغا قاراپ چاللاقاپلا كەتتى:

— قېنى باللار، سىلەرگە ئىمتىھان ئېلىنىدىغانلىق خەۋىرىنى بىر ھەپتە ئىلگىرى ئوقتۇرغىنىمىزنىڭ ئەھمىيىتى نېمە بولدى ئەمدى. باللارنى يىغماقتا تۇگۈل قاچۇرۇۋېتىپسىلەرغۇ؟ قېنى دەڭلا، باللارنى يىغماي نېمە قىلدىڭلار-ھە ؟...

مۇدىرنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان گەپلەر بارغانسىرى قېلىپىدىن چىقىپ، ئادەم چىدىغۇسىز دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنىدى.

— مەن...مەن...كۆپ كۆچەپ باقتىم. دېھقانلار شۇنچە نادان،

شۇنچە خۇراپىي تۇرسا، ئامالىم قانچە. خەقنىڭ بالىسىنى بۇلاپ كېلىشنىڭ ئورنى بارمۇ-يا.

— گېپىڭلار چوڭغۇ يەنە.

— گەپ قىلمىسام ئۆزلىرىنى بىلمىسلە. ھەر قېتىم ئىمتىھان ۋاقتىدا پاراڭ سېلىشقا كەلمەي، باشقا ۋاقىتتىمۇ كېلىپ، ئەھۋال ئۇقۇشۇپ باقمامدىلا. ئۆزلىرى كېلىپ ھەپتە ئىشلەپ باقسىلىتى، ئاندىن چۈشىنىپ قالاتتىلە.

...

سالى بىلەن سامساق مۇدىر بىرھازا تەگەشكەندىن كېيىن پەسكويغا چۈشتى. كۆڭۈلسىزلىك ئىچىدە باشلانغان ئىمتىھان چۈشكە يېقىن ئاخىرلىشىپ، چۈشتىن كېيىن قەغەز تەكشۈرۈلۈپ خۇلاسە قىلىندى. بۇ قېتىمقى ئىمتىھان نەتىجىسىمۇ چارەكلىك سىناقتىكىدىن قېلىشمايتتى. سامساق مۇدىر بىر كۇن كەچكىچە بىر بۇردا نان ياكى بىر يۇتۇم سۇغىمۇ ئىغىز تەگمىدى. مېڭىش ئالدىدا سالىغا: «ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىدىيەۋى باھالاش خىزمىتىنى ئوبدان ئىشلەپ، تەتىل مەزگىللىك ئىشلىرىنى كونكرېت ئورۇنلاشتۇرۇپ ئائىلىسىگە قويۇپ بەرگەندىن كېيىن مەكتەپكە يېتىپ بېرىشنى، قالدى گەپنى يىللىق خىزمەت خۇلاسىسىدە قىلىشىدىغانلىقى» نى ئېيتىپ يولىغا راۋان بولدى.

سالى مەكتىپىدىكى ئىشلىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، مەركىزىي مەكتەپكە يېتىپ كەلگەن ئون نەچچە كۇندىن بېرى مەكتەپنىڭ يۇگۇر-يېتىم ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش ئۆتۈپ كەلگەنىدى...

— قارىغول كەنت باشلانغۇچ مەكتىپى شۆبە ئوقۇتۇش ئورنىنىڭ مۇئەللىمى يولداش سالى.

ئوسمان ئەرشىنىڭ خىرقىراپ چىققان ئاۋازى بىلەن چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرغان سالى سەھنىگە تىكىلگىنىچە داڭ قاتتى.

تۆۋەندە كۆتۈرۈلگەن كۈچلۈك كۈلكە ساداسى بىلەن سەھنىدىكىلەرمۇ

ھەيرانلىققا چۆمۈلگەنىدى.

ئەسلىي ئوقۇتۇش نەتىجىسى لايىقەتسىز بولغان ئون نەچچە نەپەر كىشىنىڭ ئىسىملىكى ئوقۇپ ئۆتۈلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىدىن تۇرۇشى تەلەپ قىلىنمىغانىدى. سالىنىڭ ئىسمى ئاخىرىدا ئوقۇپ ئۆتۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدا ئىسمى تىلغا ئېلىنغانلار ئورنىدىن تۇرمىغانىدى. سالىنىڭ تۇيۇقسىز ئورنىدىن تۇرۇشى ھەممەيلەننىڭ دىققىتىنى تارتىپ، كىشىلەر تۇيۇپ ئىچىدە كۈلكە ساداسىنىڭ كۆتۈرۈلۈشىگە سەۋەب بولغانىدى.

ــ نېمىگە ئورنۇڭدىن تۇرۇپ كەتتىڭلار. ئۆزۈڭلىچە بەك پەخىرلىك ھېس قىلىپ قالغان ئوخشىمامسىلەر-ھە؟ قارىڭلار تۇرقۇڭلىغا، خىجىل بولماقتا يوق، باشنى تىك تۇتۇپ قاراپ تۇرغىنىڭلىنى. سىلىدەك لايىقەتسىز كىشىلەرنىڭ قوشۇنىمىزدا لاغايلاپ يۈرۈشى مائارىپچىلار ئۈچۈن نومۇس، ھاقارەت ئەمەسمۇ ؟...

ئوسمان ئەرشىنىڭ زەھەردەك سۆزلىرى سالىنىڭ جان تومۇرىغا تەگدى. چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقىنىچە ئۆز-ئۆزىگە پىچىرلىدى:

«نېمەڭگە بۇنچىۋالا كوتۇلدىشىسەن. سەنلەر قانچىلىك نېمىتىڭ. تۆۋەنگە چۈشۈپ، ئەمەلىيەتكە چۆكمەي، ئىشخانىغا بېكىنىۋىلىپ، قۇرۇقتىن-قۇرۇق كوتۇلداشنى كىم بىلمەيدۇ. مەن شۆبە مەكتەپكە بارغان بىر يىلدىن بۇيان قايسىبىرىڭ بىرەر قېتىم بېرىپ، ئەمەلىي ئەھۋالنى ئىگىلەپ كۆرۈشتۇڭ. مەنمۇ ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتكۈزگەن زىيالىي، ھەرقايسىڭدىن قېلىشقۇچىلىكىم يوق. نوچى بولۇشساڭ ئاشۇ چەت جايغا ئۆزۈڭ بېرىشىپ، بىر ئاي ئوقۇتۇش ئېلىپ بېرىپ بېقىشە قېنى. شۇ چاغدا قانداقلىكى گەپىڭ بولسا مانا مەن سەنلەرگە مىڭ، ئونمىڭ مەرتىۋە ناماقۇل بولسەن...»

ــ يەنە نېمىگە تىلىڭنى چاينىپ غودۇڭشىيسەن؟ ــ دېدى سالىنىڭ غودۇڭشىغان ئاۋازىدىن دەرغەزەپلەنگەن مۇدىر، ــ ئۆز سەۋەنلىكىڭنى ئۇستۇڭگە ئېلىشتا يوق، قارارغا قارشى چىقماقچىمىدىڭ. بىلىپ قوي،

بۇ قارارنامىگە يېزا باشلىقى ئىمزا قويغان... قانداق گەپ بۇ، يىغىندىن كېيىن تونۇشنى ئۆزگەرتىش ئېلىپ بارسۇن. مەسلىسىنى تونۇمىغىچە ئىشقا قويماڭلار. ئوقۇتۇش سېپىدىن چىقىرىلىپ، ئارقا سەپ ئىشلىرىغا قويۇلسۇن. ئورنۇڭدا ئولتۇر...

ئەتراپتا غۇلغۇلا كۆچەيدى. دېمىسىمۇ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىدا سالىغا ئوخشاش ئوتتۇرا تېخنىكوم مەدەنىيەت سەۋىيەسىدىكىلەرنىڭ سانى ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى. بىلىم قۇرۇلمىسى جەھەتتە خېلى ئالدىنقى قاتاردا سانىلىدىغان بۇ زىيالىي بىر مەزگىل تۇرلۇك شەرەپلەرگە نائىل بولۇپ، تۆتىنىڭ بىرى سانىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، سامساق توختىنىڭ قولىغا قالغان بىرقانچە يىلدىن بېرى روھىي بېسىم ۋە خىزمەتنىڭ قولايسىز مۇھىتى دەستىدىن كۈندىن-كۈنگە چۈشكۈنلىشىشكە قاراپ يۈزلەنگەنىدى. قىلغان ھەربىر ئىشلىرىدىن پۈتاق چىقىرىلىپ، زادىلا كۆزگە كۆرۈنۈش پۇرستى بولمىدى. ئەمدىلىكتە شۇنچە كۆپ كىشىلەر ئالدىدا يۈزى تۆكۈلدى.

سالى ئارتۇقچە گەپ تەگىشىشنىڭ ئۆزى ئۇچۇن پايدىسىز ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. «ھوقۇقنىڭ كۈچىدىن لاتا قورۇق يەرگە مېڭىپتۇ» دېگەندەك، ھەممە كىشىلەر ئۇلارنىڭكىنى توغرا دېيىشۋاتسا يەنە نېمە دېگۈلۈك. ئىشنىڭ جەريانى بىلەن كىمنىڭ كارى دەيسىز. سۆيەتنى ئۆلچەيدىغىنى نەتىجە. دېمىسىمۇ ئەمەلىي نەتىجە شۇنداق تۇرسا، سۈكۈتكە پاتماي ئىلاج قانچە. بۇ دەردىنى كىمگە ئېيتقۇلۇق... كىممۇ ھەق-ناھەق مەسىلىلىرى ئۈستىدە ئۆز خاھىشى بويىچە بىر-ئىككى ئېغىز لىلا گەپ قىلىشقا پېتىنالسۇن دەيسىز...

سالى سالپايغىنىچە ئورنىدا ئولتۇرۇپ قالدى. يېقىنقى بىرنەچچە ھەپتە ئىچىدە كەينى-كەينىدىن بولۇۋاتقان كۆڭۈلسىزلىكلەر ئۇنى ئېغىر دەرد-ئەلەمگە مۇپتىلا قىلغان بولۇپ، چىرايلىرى ساماندەك سارغىيىپ، بېشى زىڭىلدايتتى. ئاخىرقى گەپلەر ئۇنىڭ قۇلىقىغا زادىلا كىرمىدى.

يىغىن ئاخىرلىشىپ، كىشىلەر توپى بىر-بىرلەپ تارقىلىشقا باشلىدى.

سالى ئورنىدىن تۇردى-دە، چويۇندەك قېتىپ كەتكەن پۇتلىرىنى ئاستا-ئاستا يۆتكىگىنىچە مەكتەپ قورۇسىدىن چىقىپ، مەھەللىنىڭ ئۇ چېتىدىكى چەكسىز جاڭگاللىققا تۇتىشىدىغان چىغىر يولىنى بويلاپ يۇرۇپ كەتتى.

ئۇچىنچى باب

ئۇچ تالاق

1

ئىشلار ئۆز رىتمىدا داۋاملىشىپ، مىنۇت سائەتنى، كۈن ئايىنى قوغلىشىپ دېگەندەك ناھايىتى تېزلا يىگىرمە كۈنچە ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى. بۇ جەريانىدا سالى نورمال ئىش ۋاقتى بويىچە خىزمەتكە كېلىپ، مەكتەپنىڭ يۇگۇر-يېتىم ئىشلىرىغا يارەملەشكەچ، ماتېرىيال كۆرۈپ، كەسپىي ۋە سىياسىي جەھەتتىن ئۆز-ئۆزىنى تەربىيەلەش بىلەن مەشغۇل بولدى. گەرچە ئۆزىنى ئىلگىرىكىدىن سەل-پەل يەڭگىللەپ قالغاندەك ھېس قىلىۋاتقان بولسىمۇ، كەچ كۈز سوغۇقنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ كۆڭلىدە قانداقتۇر بىر ئىستەكنىڭ كۈنسېرى ئېشىپ بېرىۋاتقانلىقىنى سېزەتتى. ئەنە شۇ ئارمانلار يولىدا پۇچىلىناتتى. كەچ كىرىشى بىلەن ئوچاقنىڭ كۈلۈڭىغا تىقىلغىنىچە سوغۇقتىن پاناھلانغاچ تېگى يوق خىياللار قاينىمىدا ئۆزەتتى. ئۆزۈندىن-ئۆزۈنغا سوزۇلغان ھەربىر كېچە ئۇنىڭ ئۈچۈن چىدىغۇسىز ئازاب ئىدى. شۇنداق، بۇ كۈنلەردە ئۇ ئۆزىنى تولىمۇ يېگانە ھېس قىلماقتا ئىدى. ئوچۇقنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ ئۆيلىنىش ئىستىكى ئېشىپ بارماقتا ئىدى. ئەنە شۇ ئىستەكنىڭ تۈرتكىسى بىلەن دەم ئېلىش كۈنىنىڭ بىرىدە، مەھەللە ئارىلاپ لايىق

تاللاش ئويى بىلەن ئېشەكنى ھارۋىغا قاتقان، «ئىككى قېتىمدىن كەم نىكاھلانغان، باللىق بولمىغان، 35 ياشلار چامىسىدا لايىق ئىزدەيمەن» دېگەن خەتنى چوڭ خەتچىلەپ يېزىپ تەييار قىلغان كارتون قەغەزنى ھارۋىنىڭ چوققا ياغىچىغا مۇقىملاشتۇرغاندىن كېيىن مەھەللە تامان يولغا چىققانىدى.

بازار كۈنى بولغاچ يولدا ئادەملەر كۆپ ئىدى. كىشىلەر ھارۋىنىڭ چوققا ياغىچىغا بېكىتىلگەن كارتون تاختىدىكى خەتنى كۆرۈپ، ھەيرانلىق تەرزدە سالغا تىكىلىشەتتى. ئات-ئۇلاغلار، ۋېلىسىپىت، تىراكتورلار مېڭىشتىن توختايتتى...

سالى قارىغول كەنتىدىن ئېگىزدۆڭ كەنتىگىچە بولغان ئوتتۇز نەچچە چاقىرىمدىن ئارتۇق يولنى بېسىپ، مەھەللىلەرنى ئارىلاپ چىقتى. ئادەملەر كۆپرەك توپلاشقان ئورۇنلاردا توختاپ، ئۆزى ئۇچۇن لايىق كېلىدىغان بىرەرسىنىڭ بار-يوقلۇقىنى تەكشۈلاپمۇ كۆردى.

كەچ كىردى. قۇياش نۇرىنىڭ ئاجىزلىششى بىلەن تەبىئەت دۇنياسى تۆگۈلۈشكە باشلىدى. كىشىلەر، قوي، كالا پادىلىرى، ئۇچار قاناتلار... ھەممە ئالدىراش بىر ھالەتتە ئىدى. مەھەللە يولدا دۇپۇرلىشىپ كېتىۋاتقان قوي پادىلىرىنىڭ تاپانلىرىدىن توزۇپ چىققان توپلار ئاستا-ئاستا كۆتۈرۈلۈپ ھاۋاغا سىڭىشمەكتە، كالا، قويلارنىڭ مەرەش-مۆرەشلىرى كۈچەيمەكتە ئىدى. سالى كەچ كۈز سوغۇقىدا يالىڭاچلىنىپ قالغان دەرەخلەرگە، سارغايغان ئوت-چۆپكە، تاقىرلاشقان ئېتىز-تىرگەنلەرگە سەپسالغىنىچە، قورسىقىنىڭ ئەنسىز كورکىرىشىغا ئەسىر بولغانىدى. ئۇنىڭ قورساقلىرى ئاچلىقتىن تارتىشاتتى.

قۇياشنىڭ تاغ باغرىغا تاشلىنىپ، ئاستا-ئاستا پېتىشى سالىنىڭ ئۈمىد يۈلتۈزىنى خىرەلەشتۇرگەندەك قىلاتتى. ھەي، شۇ تاپ ئۇ، ئۆزى ئۇچۇن لايىق كەلگۈدەك بىرەر چوكانىنىڭ تېپىلىشىدىن ئۈمىدسىزلەنگەن، ئۆزىنىڭ بۇ ئەخمىقانە قىلمىشىدىن يىرگەنگەندەك قىلاتتى.

«بۇ دۇنيادا ماڭا لايىق بولىدىغانلار يوق. بار دېگەنىدىمۇ...»

سالىنىڭ پىكرى چېچىلغان بولۇپ، خىيالىنىڭ ئاخىرىنى قانداق داۋاملاشتۇرغانلىقى ھەققىدە ئۆزىمۇ ئېنىق بىر نېمە دېيەلمەيتتى. شۇ تاپ ئۇنىڭ خىيالىغا مەھەللە ئارىلاپ يۈرگىنىدە باشقىلارنىڭ كۈسۈرلىشىپ قىلىشقان مۇنۇ سۆزلىرى كەچتى:

«بۇ كىشىنىڭ نېرۋىسى جايىدا بولمىسا كېرەك. شۇ ئەمەسمۇ، خوتۇن ئالىدىغان ئىشقا ئېلان بەرگەن نەدە بار. قاراڭلار تۇرقىغا، قارىسا بىر يەرنىڭ كادىرىدەكلا، مەيدە يانچۇقىغا قىستۇرۇۋالغان قەلەمچۇ تېخى، ھاھ...ھاھ...ھاھ...»

— ئۇلارنىڭ ھەممىسى سارىڭ، — دېدى سالى ئۆزىنى مازاق قىلغانلارنى خۇپىيانە تىللاپ، — ئۆزلىرى قىلالمايدۇ، قىلغانلارنى كۆرەلمەيدۇ. پىتنە-پاساتچى دېگەننىڭ ئۆزى شۇ-دە. بۇنىڭ نەرى يامان بولسۇن...

سالىنىڭ نەزىرىدە لايىق دېگەننى مانا مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن، ئوچۇق-ئاشكارا تاللاش تولىمۇ ئاقىلانىلىك ئىدى. ئۇ ئەمدى ئۆز تاللىشىنىڭ توغرا ياكى خاتالىقى ھەققىدە ئويلىنىپ قالدى:

«بۇنداق بولغاندا ئەر-ئايال ئىككىلا تەرەپ ئۆز رازىلىقى بىلەن بىر ياستۇققا باش قويىدىغان گەپ. مانا بۇ نىكاھ ئەركىنلىكىنىڭ ھەقىقىي نامايەندىسى، باراۋەرلىكنىڭ ئەمەلىيەتتە ئىپادىلىنىشى. مۇشۇنداق بولغاندا ھەر ئىككىلا تەرەپ كۆڭۈلدىكىدەك لايىققا ئېرىشكەن بولىدۇ-دە، كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئوتتۇرىدا بولۇنىدىغان ئۇششاق-چۈشەك ئىشلاردىن خالىي بولغىلى، ئۆزئارا بۇتنا-بۇتاقتىن يىراق تۇرغىلى بولىدۇ...»

سالىنىڭ خىيالىدىكى قىلۋاتقىنىنىڭ دانا بىر تەدبىر ئىكەنلىكىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. «نېمە دېسە دېيىشمەمدۇ. ئىتلار قاۋاۋىرىدۇ، كارۋان يۈرۈۋېرىدۇ» دەپتىكەن...

— ئوكام، قورساقلىرىمۇ ئېچىپ قالغاندۇ، يۈرسىلە ئۆيگە كىرەيلى.

سالى خىيالىدىن ئويغاندى. تەبەسسۇم قىلىپ تۇرغان كىشىگە قاراپ:

— رەھمەت، كۈنمۇ كەچ بولدى، مەن قايتاي، — دېۋىدى، ئۇ كىشى بولدى قىلمىدى:

— مۇسۇلماندارچىلىقتا بۇنچە تۇزۇت قىلىشنىڭ ئورنى بارمۇ ئۇكام. جانۋارنىڭ بەدەنلىرىدىكى تەر يۇقىغا قارىغاندا كۆپ يول باسقاندەك قىلىدىلا، يۇرسىلە، بۇ چاغقىچە ئۆيدە تاماقمۇ پىشىپ قالغاندۇ، — بوي-تۇرقى ئۆزىدىن ئانچە پەرقلەنمەيدىغان، قارىماققا ياش جەھەتتىن ئاتمىشنىڭ بىرىسىدە كۆرۈنگىنى بىلەن، گەپ-سۆز، ھەرىكەتتىكى سالماقلىقى، قائىدە-يوسۇنلۇقى بىلەن كىشىگە مويىسپىتلەردەك تۇيغۇ بېرىدىغان بۇ كىشىنىڭ ھەربىر سۆزلىرى تولىمۇ يېقىشلىق بولۇپ، ئادەمگە ئىللىق تۇيغۇ بېرەتتى. سالى سەل ئىككىلەنگەندەك بولۇپ تۇرۇۋىدى، ئۇ كىشى ئۇدۇل كېلىپلا سالىنىڭ قولىدىكى ئېشەك چۇلۇۋۇرىغا قول ئۇزاتتى، — ئەكەلسىلە مەن ئالاي، بالىلار سۇغىرىپ، بوغۇز بېرىپ قويسۇن.

— بۇ... بۇ...

— بولدى، تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرمىسلا. بىزدە «ئۆزى كەلگەن مېھمان خۇدايى مېھمان» دەيدىغان گەپ بارغۇ، كونىلارنىڭ ئېيتىشىچە، «ئۆيگە مېھمان قانچە كۆپ ئايىغ باسقانسېرى، ئۆينىڭ بەرىكىتى شۇنچە ئاشارمىش»، ھازىر جاھان توقچىلىق بولۇپ قالدى. تۆت كۈنلۈك ئالەمدە بىر-بىرىمىزنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتىنى قىلىپ ياشىمىساق، تالاشقۇدەك نېمە بار بۇ جاھاندا...

— ئۇغۇ شۇ، ئەمما، مەن قايتايمىكىن دېگەن.

— جىق ھايال بولمايدىلا.

ئۆيئىچى ھورغا توشقان بولۇپ، سەل ئېڭىشىپ، ئىنچىكە كۆزەتمىگەندە كۆز ئالدىدىكى نەرسىنىمۇ پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. سالى كاڭ تاپىسىغا جايلىشىپ دەقىقىلىك ۋاقىتتىن كېيىن ئۆيئىچىنى ئېنىق كۆردى. توغرا تام يېنىدا چۆپ كېسىۋاتقان ئايالغا قاراپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — دېگىنىچە ئورنىدىن قوزغىلىپ سالام قىلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، قەدەملىرى قۇتلۇق بولغاي، — دېدى

ئايال سالامنى ئىلىك ئېلىپ.

ــ ئىتتىك چۆپ سېلىڭلار، ــ دېدى ھېلىقى ئەر سىرتتىن بىر تۇتام قوناق شادىسىنى ئېلىپ كىرىپ ئوچاققا سالغاندىن كېيىن.

ــ مانا ھازىر، قازان قاينىسىلا سالىمەن...

سالى بىر ئاياق ئاشنى قولىغا ئەمدىلا ئېلىپ تۇرۇۋىدى، سىرتتىن ئون ياشلار چامىسىدىكى بىر بالا چۈلدۈرلىغىنىچە كىرىپ كەلدى :

ــ ئاتا، ئاتا ئېشەك بوغۇز يەپ بولدى.

ــ ئوبدان، سۇغارغانمىدىڭ ئوغلۇم؟

ــ سۇغىرىپ بولۇپ، ئاندىن بوغۇز بەرگەن.

ــ ناھايىتى ياخشى قىلدىڭ، كېلە ئېشىڭنى ئىچ.

ــ ئاتا، ھارۇننىڭ چوققىسىغا ئېلان چاپلاپ قويۇپتۇ، نېمىشقا...

ــ ئارتۇق ئىشنى سورىماي ئېشىڭنى ئىچ، چوڭ بولغاندا چۈشىنىپ قالسەن، ــ دېدى ئاتا ئوغلىغا. بالا نارازىلىق كەيپىياتتا بىرده سالىغا، بىرده ئاپىسىغا قاراپ بىرئاز تۇرغاندىن كېيىن قاچىسىنى كۆتۈرۈپ ياندىكى ئۆيگە كىرىپ كەتتى. تاماقتىن كېيىن سالى ئۆيدىكىلەر بىلەن خوشلىشىپ قايتىپ چىقتى. ھارۇننى يولغا تارتىپ تۇرۇشى، قارشى تەرەپتىكى ئاچا يولدىن بىر چوكان چىقىپ كەلدى. چوكان بەست-بوي، قارىماقتا ئەمدىلا ئوتتۇزنىڭ قارىسىنى ئالغان بولۇپ، چىرايىدىن كۈلكە تۆكۈلۈپ تۇراتتى.

«پاھ ! كۆڭلۈمدىكىدەك بىرى ئاخىر چىقتى...»

چوكان سالىدىن ئۇچ مېتىرچە ئارىلىقتا شاپىسىدە توختىۋىدى، سالىنىڭ نەپىسى تېزلىشىپ، يۈرىكى گۈپۈلدەپ سوقۇپ كەتتى، ئۆزىنى بىر قۇر تۇزەشتۈرۈپ، ئەمدىلا قەدەم ئېلىشىغا، چوكان سەتلا بىر ئالايغىنىچە نەزىرىنى باشقا ياققا ئاغدۇرۇپ يۈرۈپ كەتتى. چاقماق تېزلىكىدە پەيدا بولغان شېرىن سېزىم سالىنىڭ مېڭىسىدىن كىرىپ يۈرىكىدە توختاپ قالدى. سالىنىڭ ئەمدىلا ئالغان قەدىمى كۆكتە بىر پەس لەيلىگەندەك بولۇپ، يەرگە تېگىشى بىلەن سەنتۈرلۈپ يىقىلىپ چۈشتى.

ـــ هاھ...ھاھ...ھاھ...

چوكانىڭ قاقاقلاپ كۈلگەن ئاۋازى سالىنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ئەكس سادا پەيدا قىلدى...

«كاساپەت، ئەسلىي تاختايدىكى خەتكە قىزىقىپتىكەن-دە... ھەي، خام يۇتۇۋالغۇچىلىكى باركەنتۇق...»

ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازى سالىنىڭ خىيالىنى بۆلدى. خىيالدىن چۆچۈپ ئويغانغان سالى زادى نېمە ئىشنىڭ بولغانلىقىنى ئاڭقىرىپ بولغىچە ئېشەك تېپىرلاشقا، چۈلۈۋرنى سۆرەپ چاپچىشقا باشلىدى. ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان ئۇچ ئىت گويا بىغەرەز ئېشەكنىڭ بەل قويۇۋەتكىنىنى سەزگەندەك تېخىمۇ چوڭ ئاۋاز بىلەن ھاۋشىماقتا، ھازىرلا ئېتىلىپ كېلىپ بۇغۇچلايدىغاندەك ئەلپازدا خىرىس قىلماقتا ئىدى. ئېشەك ھاڭرىغىنىچە ھارۋىنى سۆرەپ يۈگۈردى. ئانچە يىراق بولمىغان يول ئاچىلدا بىغەرەز جانۋارنىڭ يەنە بىر نەسلى كۆزگە چېلىققاندەك قىلاتتى. سالى ھارۋا شوتىسىغا قونۇۋېلىشقا ئۈلگۈرمىگەچ، ئېشەككە يانداش يۈگۈرۈشكە باشلىدى. ئەھۋال خەتەرلىك، سەللا بوش كەلگەندە ئېشەك ھارۋىنى سۆرىگىنىچە دەرەخلەرگە سوقۇشى، ئورەكلەرگە دۈم كۆمتۇرۈپ سۇندۇرۇشى، ھەتتا ئۆزىنىمۇ نابۇت قىلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. سالى چۈلۈۋرنى بار كۈچى بىلەن تارتاتتى، كەينىگە داجىپ، ئېشەكنى بويسۇندۇرۇشقا ئۇرۇناتتى، ئەمما كۈچى يەتمەيتتى. گاھ مۇدۇرۇپ، گاھ تۇرۇلۇپ قىرىق-ئەللىك مېتىرچە يۈگۈردى...

يول ياقىسىدىكى ئورمانلىقتا خارقىراپ ياتقان ئېشەكنىڭ ھارۋا شوتىسىغا توختىمايلا تېپىچەكلىشى سالىنى تېخىمۇ ساراسىمگە سالدى. ئىش ئۇستىگە كېلىپ قالغان بىرقانچە دېھقان ئاپەتنى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈرۈش غېمىدە كۈچىمەكتە، «ھە - ھۇ» دېيىشكىنىچە ھارۋىنى يۆلەشكە ئۇرۇنماقتا ئىدى.

ـــ توختاڭلار... توختاڭلار، ـــ ئاردىدىن ياشقا سەل چوڭراق بىرەيلەن ھارۋىنى يۆلەپ-تۈزلەشكە كىرىشكەنلەرگە قاراپ شۇنداق دېدى، ـــ

بۇنداق قىلساق ئىشتىن چاتاق چىقىدۇ، «موللا كۆپ بولسا قوي ھارام بوپتۇ» دېگەندەك، ئېشەكنى نابۇت قىلمىز. ئاۋۋال ئېشەكنى بوشتايلى، ئاندىن ھارۋىنى تۈزەپ، يولغا ئېلىپ چىقايلى...

مويسىپت كىشىنىڭ سۆزى بىلەن ئىشلار ئوڭۇشلۇق بولغاندى. ئېشەكنىڭ ئارقا پۇتى ھارۋا شوتىسىنىڭ زەربىسىدە ئازراق سۇرۇلگەندىن باشقا زىيان-زەخمەت كۆرۈلمىگەنىدى. سالى يارەمگە كەلگەنلەر تارقاشقاندىن كېيىن ئېشەكنى قامچا بىلەن بىرقانچىنى ساۋاش ئارقىلىق ئەدەپلىدى، چوققا ياغاچتىكى قىڭغىيىپ قالغان ئېلان تاختىسىنى تۈزەشتۇرۇپ، ئۆزىنى قېقىشتۇردى، ھارۋا لەڭگازىسىغا لىككىدە سەكرەپ چىقىپ جايلاشتى. ئېشەك چۇلۇۋۇرنى يېنىككىنە سىلكۈندى، ئېشەك بېشىنى ئېگىز كۆتۈردى. ئېشەكنىڭ بۇ چاغدىكى ھالىتى تولىمۇ كۆرەڭ بولۇپ، سالى بۇ جانۋارنىڭ شۇ تۇرقىدىن بەكمۇ سۆيۈنەتتى. بىغەرەز جانۋارنىڭ بېشىنى تىك تۇتقىنىچە خۇددى ھۆرمەت قەدەم تاشلاپ ماڭغاندەك، بېشىنى ئىككى تەرەپكە يېنىك چايقاپ، چوڭ-چوڭ قەدەملەر ئېلىشى ئۇنىڭدا چەكسىز ئىپتىخارلىق پەيدا قىلاتتى. «چۇۋا!» يېنىككىنە ئۇرۇلغان قامچا بىلەن ھارۋا كۈنپېتىش تەرەپتىكى كۆجۇم مەھەللىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ھارۋا ئائىلە ئولتۇراق رايونىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، قوشنا مەھەللىگە سوزۇلغان چوڭ يولغا چىققاندا بەزى ئۆيلەردىن چىراغ يورۇقى كۆرۈنگەنىدى. سالى گۇگۇم پەردىسى ئىچىدە تەدرىجىي خىرەلىشىۋاتقان مەھەللىگە، گويا ۋىدالىشىش ئالدىدا تۇرغان ئۆز مەشۇقىغا باققاندەك چوڭقۇر مېھىر بىلەن باقتى...

ئەتراپ قاراڭغۇلاشتى. يوللاردا ئۆتۈۋاتقانلارنىڭمۇ ئايىغى بېسىققان بولۇپ، مەھەللە تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئىتلارنىڭ بەس-بەستە قاۋاشلىرى، كەچ كۈزنىڭ ئىزغىرىن شامالىدا ئۇچۇۋاتقان خازانلارنىڭ شىلدىرلاشلىرىدىن باشقا شەپە يوق ئىدى. كۆپكۆك ئاسماندا تەدرىجىي نۇرلىنىۋاتقان يۇلتۇزلار توختىماي چىمىرلايتتى. سالى كۆز ئالدىدىكى چەكسىز بوشلۇققا ــ يۇلتۇزلار توپىغا قاراپ چوڭقۇر ئۇھسىندى.

سالى يولبويى قىلغانلىرى ئۇستىدە كۆپ ئويلاندى. «لايىق تاللاشنىڭ نەرى يامان بولسۇن. خوتۇن دېگەننى ھەركىم ئۆز رايى بويىچە، خالىغان ئۇسۇل بىلەن تاللايدىغان گەپ. بۇنداق ئۆمۈر سودىسىنى يەڭ ئىچىدە پۈتكۈزگىلى بولسۇنمۇ. باشقىلارغا يالغان سۆزلەپ، نەيرەڭ ئۇزاتقۇچى بىلەن ئۆيگە ئەكىرىۋالغان خوتۇننىڭ نېمە ئەتىۋارى بولسۇن...»

سالى قىلغانلىرىنىڭ تۇغرىلىقىنى جەزم قىلاتتى. گەرچە بۇگۈنچە چىش يېرىپ بىرنەرسە دەيدىغانلار چىقمىسمۇ، ھامان بىر كۈنى ئۇنى ئىزدەپ ئەلچى ماگدۇرىدىغانلار چىقاتتى.

ئەنە شۇنداق ئىشەنچ بىلەن ئۆيگە يېنىپ كەلگەن سالى خىيال سۈرگەچ ئارام ئېلىپ قالدى ...

مۇشۇ نەچچە كۈندىن بېرى سالىنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ، جۇشقۇنلىشىپ قالدى. ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ ھويلا - ئارانلارنى تازىلىدى. كىشىلەر توپلىشىپ قالغان جايغا بېرىپ، قانداق مۇھىم ئىشنىڭ بارلىقىنى تىكتىگلايدىغان، ئۆزى توغرىسىدا بىرەر گەپ-سۆزنىڭ چىقىپ قېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ھامان بىر كۈنى ئۆزى توغرۇلۇق ياخشى بىر ئۇچۇرنىڭ يېتىپ كېلىدىغانلىقىغا شەكسىز ئىشىنەتتى. خىيالىچە كىمدۇر بىرى، ئۇنىڭ ئەلچىلىك خېتىنى قورۇ ئىشىكىگە قىستۇرۇپ قويىاتتى ياكى بولمىسا ئەتە-ئاخشامدا ئىشىك قېقىپ بۇاستە يەتكۈزەتتى. شۇ چاغدا ئۇ ھازىرقىدەك يالغۇزچىلىق تۇرمۇشىدىن قۇتۇلىدۇ. ئىسسىق ئائىلىگە ئېرىشىپ، كۈننى خاتىرجەم ئۆتكۈزەلەيدۇ...

ئارىدىن ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى. سالىنىڭ ئۈمىد يۇلتۇزلىرى ئۆچۈپ، كۆڭۈل خۇشلۇقى، ئارزۇ-ئارمانلىرى تەدرىجىي تارىدى. لايىق ئىزدەپ چىققان كۈنى كېچىچە كۆزۈپ چىققان ئۇزۇن چۈشىنىڭ رېئاللىقى بولمىدى. بۇگۈن كېچە ئۇ ھەممە يەردىن ئىس پۇراپ تۇرىدىغان، رەڭگى ئۆچكەن كونا يوتقىنىغا مەھكەم ئورالغىنىچە شېرىن چۈشىنى خىيالەن ئەسكە ئالدى.

پاھا! قالتىس قاملاشقان چوكان. قاش-كىرپىكىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، سۈتتەك ئاپئاق يۈزىدىكى بىر جۇپ زىننخلىرى بۇلاقتەك قارا ھەم چوڭ-چوڭ كۆزلىرىگە خويمۇ ياراشقان، بوي -بەستى ئېگىزمۇ ئەمەس، پاكارمۇ ئەمەس، بەللىرى ئەۋرىشىم كەلگەن لاتاپەتلىك بىر ئايال ئىشىك ھالقىسىنى يېنىك ھەم رىتىملىق قىلىپ ئۇچ قېتىم شاراقشىتقاندىن كېيىن تەكەللۇپسىزلا ئۆيگە كىرىپ كەلدى.

— ئەسسالام سالى مۇئەللىم، ياخشى تۇردىڭىزمۇ ؟ — ئايال تۇۋۇت قىلىپ ئولتۇرماستىن كالا سۈپىسىغا كېلىپ ئولتۇردى، — مېنى تونۇمىدىڭىزمۇ مۇئەللىم ؟

— مەن...سىز، — سالى دۇدۇقلىغىنىچە ئورنىدىن قوزغالدى، — ئۆزىڭىز...

ئايال سالىنىڭ ئەندىشىلىك تۇرقىغا قاراپ قاقاقلاپ كۈلدى. كۈلكىدىن ئۆزىنى تەستە تۇتۇۋېلىپ سۆزىنى داۋام ئەتتى:

— ئەجەبا مېنى تونۇمىدىڭىزمۇ مۇئەللىم؟ تېخى ھېلىتىن بىزنىڭ مەھەللىگە ئۆتكەنتىڭىزغۇ ؟

— شۇنداق... شۇنداق. بىراق، بىز سالاملاشمىغان، — سالى بۇ ئايالنى قايسى مەھەللىدە كۆرگەنلىكىنى جەزم قىلالمايتتى، كۆڭلىدىكىنى ئېيتىشقا جۈرئىتى كەمچىل ئىدى، — ئۆزىڭىز قايسى مەھەللىدىن بولسىز ؟

— بۇنىسى ئانچە مۇھىم ئەمەسقۇ دەيمەن. مۇھىمى ئارىمىزدا ئورتاقلىقىڭ بار-يوقلۇقى. شۇنداق ئىكەن بىز... — ئايال گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ، پېشىنىشكە كىرىشتى، — مانا قاراڭ. مەندە سىز ئىزدىگەن تەن، ناز-كەرىشمە، لاتاپەت... بارمىكەن. تولغان بەدەن، كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان شەھلا كۆز، مەھلىيا قىلغۇدەك خۇلق-مىجەز. قېنى كېلىڭ. مەندە سىزنى سەسكەندۇرىدىغان سۈت پۇرۇقى، رايىڭىزنى قايتۇرىدىغان تەن بوشلۇقى يوق. سىزگە يارامدىم-يوق، سىناپ كۆرۈڭ. سىز ئۇچۇن جەننەتتىڭ ھۇزۇرىنى ئاتا قىلالمىسام باسقان قەدىمىم ھارام،

سۆزلىگەن تىلىم بىزۇۋان بولسۇن...

چوكانىڭ بارغانچە يېقىنلاپ كېلىشى سالىنىڭ كەيپىياتىنى جىددىيلەشتۈرەتتى.

— ياق... ياق. مەن ئۇنداق دېمەكچى ئەمەس. دېمەكچى بولغىنىم...

— بولدى، چۈشەندۈرۈپ ئولتۇرۇشىڭىزنىڭ ھاجىتى يوق. ھازۇا چوققىسىغا ئېسىۋالغان تاختىڭىزدىن ھەممىنى كۆرگەنمەن. «تۇغمىغان، ئىككى نىكاھلىقتىن كەم نىكاھلانغان، 35 ياشتىن تۆۋەن لايىق ئىزدەيمەن» دېگەنلىرىڭىزنىڭ ئۆزىدىنلا سىزنىڭ پەرزەنتلىك بولغان ئايالنى سۈت پۈرايدۇ. كۆپ نىكاھلانغان بولسا، ئەتلىرى بوشاپ، ئادەمنى ئۆزىگە رام قىلغۇدەك تەن قۇرۇلۇشى قالمايدۇ، يېشى بەك چوڭ بولۇپ كەتسە ئانچە ھۇزۇرلۇق بولمايدۇ، دېگەن ئويلىرىڭىزنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. ئەقىللىك ئايال ئەر كىشىنى تولا جۇۋاتمايدۇ ئەمەسمۇ؟ مانا مەن ئۆزۈمنى سىزگە ئەڭ لايىق نامزات دەپ قارىپ كەلدىم. قانداق، سىناپ باقامتۇق ؟!

ئايالنىڭ كۆتۈرۈلۈپ چىققان كۆكسى ئەت قېلىنلىقىدىكى ئىچ كىيىملىرىدىن رەڭ تالىشىپ مانا مەن دەپلا كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. تولغان بەدەنلىرى خۇش پۇراق ئەتىر ھىدى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، سۇمبۇل چاچلىرى، جانىنى ئېلىپ يانىدا قويىدىغان شەھلا كۆزلىرى، ھېلىتىن دەپ ئۆتكەن كۆڭۈلدىكىدەك گەپلىرى بىلەن قوشۇلۇپ سالى ۋۇجۇدىنى تەسۋىرلىگۈسىز سېزىمغا مۇپتىلا قىلاتتى. شۇ ۋەجلىك سالىنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئۇيقۇ ھالىتىدە تىنچلانغان كۆڭۈل ئەركىلىرى تېپىرلاشقا باشلىدى. ۋۇجۇدىدا تەدرىجىي كۈچلىنىۋاتقان ئەرلىك جاسارىتى ئۇنى ئايال تەرەپكە قاراپ سىلجىشقا دەۋەت قىلاتتى...

پاھ ! قالتىس قاملاشقان چوكان. سالى ئايالغا ئەسەبىيلەرچە ئېتىلدى. بار كۈچى بىلەن مەھكەم قۇچاقلىدى، قېنىپ-قېنىپ سۆيدى...

ئادەمنى سەسكەندۈرگۈدەك بەتبۇي پۇراق. تەر تېتىمىدىكى غاشا لەۋ...

سالی دەرھال کۆزىنى ئېچىپ، كۆز ئالدىدىكى مەنزىرىدىن داڭ قاتتى. ئۇنىڭ قۇچاقلىۋالغىنى رەڭگى ئۆچكەن كونا يوتقىنى بولسا، قېنىپ سۆيگىنى ئەنە شۇ يوتقان ئەستىرىگە قېتى-قېتىدىن سىڭىشىپ كەتكەن تەر قېتىندىلىرى ئىدى.

ئەجەبمۇ بىر چۈش كۆرۈپتىمەن. ناۋادا ئاشۇ چوكان رېئاللىقىمدا ھازىر بولۇپ قالغان بولسا...

سالىنىڭ نەچچە كۈنى ئاشۇ چوكانىنى ئۇچرىتىش خىيالىدا ئۆتۈپ كەتتى، ئەمما رېئاللىق ئۇنىڭغا ئۆزى ئارزۇ قىلغىنىنى تەقدىم ئەتمىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئاشۇ لەززەتلىك چۈشىنى قايتا بىر قېتىم كۆرۈۋېلىشقا چىن كۆڭلىدىن تەشنا ئىدى.

سالى چۈشىدىكى خىيالىي رېئاللىقنى قايتا ئىزدەپ كۆزىنى مەھكەم يۇمدى.

2

ئەتراپ قاراڭغۇلۇققا چۆمۈلگەن بولۇپ، باراقسانلىشىپ كەتكەن دەرەخلەرنىڭ سايىسىدا كۆز ئالدىدىكى نەرسىلەرنى ئىلغا قىلىشمۇ تەس ئىدى. ئانچە يىراق بولمىغان جايدىكى ئائىلىلىكلەردىن چىقىۋاتقان چىراغ يورۇقى كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان تاشيولدا بىر قارا گەۋدە پەيدا بولدى. بۇ سالى ئىدى. ئۇ ھارغىن قەدەملىرى بىلەن يولدىكى تاشلارغا پۈتلىشىپ دېگۈدەك، پىلدىرلاپ تۇرغان چىراغ يورۇقىنى نىشان قىلىپ كېتىپ باراتتى.

سالى يولنىڭ ئاخىرقى ئۇچىغا تۇتاشقان ئېرىق بويىغا كەلگەندە قەدىمىنى توختاتتى. ئەتراپ تىپتىنچ بولۇپ، سۇنىڭ بىر خىل رېتىمدا شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان ئاۋازىدىن باشقا ھېچقانداق بىر شەپە يوق ئىدى. سالى پۈتى بىلەن كۆڭۈرۈكنى ئىلغا قىلماقچى بولۇۋىدى، تېيىلىپ چۈشۈپ، بىر پۇتى سۇغا كىرىپ كەتتى. شۇئان پۈتىنى تارتىپ، نىشانىنى باشقا ياققا تۇغرىلاپ، قەدەملىرىنى ئاستا - ئاستا يۆتكەپ ئېرىقتىن

ئۆتتى. توغرا يولنى كېسىپ ئۆتۈپ، مەسچىت تېمىنى ياقلاپ ماڭدى. مەسچىتتىن بەش يۈز مېتىر نېرىسىدىكى، قوشنا كەنت بىلەن چېگرالىنىدىغان ئورمان بەلبېغىنىڭ پاسىل قېشىغا سېلىنغان ئاۋۇت ئىمارەتنىڭ قورۇسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

قورۇ ئىچى يوپيۇرۇق بولۇپ، پېشايۋان ئاستىغا ئېسىلغان يوغان چىراغنىڭ كۈچلۈك نۇرى قىيا ئېچىلىق ياغاچ دەرۋازىنىڭ يوچۇق ۋە پەنجىرلىرىدىن سىرتقا تاراپ تۇراتتى. قۇشناچىم پېشايۋان يان تېمىغا يانداشتۇرۇپ سېلىنغان ئوچاق بېشىدا تۇرۇپ قازانىنى ئىلەشتۈرۈۋاتاتتى. ئەتراپقا تارالغان قوي پاچىقىنىڭ مەززىلىك پۇرىقىدىن كاللا ـ پاقالچاق پىشۇرۇۋاتقانلىقىنى جەزملەشتۈرمەك قىيىن ئەمەس ئىدى. سالىنىڭ ئاچلىقتىن تارتىشقان قورسىقى كۇركىراپ كەتتى. نۇرى خىرەلىشىپ، پولتىيىپ قالغان كۆزلىرى تېخىمۇ يوغان ئېچىلدى. ئاغزىغا يىغىلغان سېرىقسۇنى غۇرتتىدە يۇتقاندىن كېيىن يېنىك قەدەملەر بىلەن ھويلا ئىچىگە ئاياغ باستى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئانا.

ـــ ئاپەي، ـــ قاتتىق چۆچۈگەنلىكتىن مومايىنىڭ قولىدىكى چۆمۈچ پورۇقشۇپ قاينىۋاتقان قازانغا چۈشۈپ كەتتى، ـــ ۋۇي! سالىمۇ سەن. ئوغرىدەك شەپسىز كىرگۈچە يۆتىلىپ ـ قېقىلىپ كىرسەك بولماسمىدى. ماۋۇ بالىنىڭ قىلغان قىلىقىنى كۆرمەمدىغان، يۈرە ئۆيگە كىر، ـــ مومای سالىنى ئۆيگە باشلاپ كىردى.

ۋاسا جۈپ قىلىپ يېپىلغان كەڭرى مېھمانخانا ئۆينىڭ كۈن ئولتۇرۇش تەرىپىگە جايلاشتۇرۇلغان كات ئۈستىدە ئايزۆھرە رېشىلىيە ئىشلەپ ئولتۇراتتى. مومايىنىڭ «مېھمان كەلدى» دېگەن سۆزى بىلەن ئايزۆھرە ئالدىراپ ـ تېنەپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئەدەپ بىلەن چوڭقۇر ئېگىلىپ سالام ئەتتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ـــ ئايزۆھرە دەققىلىك ئېگىلىشتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ مېھمانغا سەپسالدى ۋە مېھمانىنىڭ سالى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ،

باللارچه بىر قىلىق بىلەن ئۇنى يۇقىرىغا تەكلىپ ئەتتى، ـــ سالى مۇئەللىم، قېنى تۆرگە ئۆتسىلە.

شەيتان قىز پوسۇققىدە كۈلۈۋىدى، سالى قۇلاقلىرىغچە قىزىرىپ كەتتى.

«ماۋۇ شەيتانىنىڭ يامانلىقىنى كۆرمەمدىغان. قائىدە بويىچە بوسۇغا ئاتلىغاندا ‹ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم› دەپ سالام بەجا كەلتۈرۈپ كىرىشىم كېرەك ئىدى. شۇ چاغدا ئۇ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ، ‹ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام› دەپ جاۋاب قايتۇرسا بولاتتى. بۇنى ئاز دەپ يەنە...يەنە تېخى تۆرگە ئۆتسىلە دېگىنى نېمىسى. بىزنىڭ بۇ يۇرتتا نەدىمۇ مېھماننى شۇنداق تەكلىپ قىلغان بار. مېھمانلارغا ‹يۇقىرى ئۆتسىلە› دېگەننى ئىشلىتىدىغان تۇرساق شىماللىقلارنى دوراپ، ‹تۆرگە ئۆتسىلە ئەپلەپ قويايلى› دېگەننى پۇراتقانىدەك، ‹قېنى تۆرگە ئۆتسىلە› دەپلا كۈلۈپ كەتكىنىنى كۆرمەمدىغان. قاراپ تۇرۇپ ئادەمنى زاڭلىق قىلىۋاتقىنىنى ماۋۇ شۇمنىڭ...»

ئايزۆھرە كەشتىلىك لاتىلىرىنى يىغىشتۇرغاندىن كېيىن كات قىرغىقىنى بويلىتىپ كۆرپە سالماقتا ئىدى. سالىنىڭ كۆزى قىزىنىڭ ئوتلۇق كۆزلىرىگە قادالغىنىدا تەنلىرى شۇركۈنۈپ كەتتى. ئىختىيارسىز ھالدا قىزدىن نەزىرىنى تارتتى.

ـــ قېنى مۇئەللىم، كۆرپىگە كەلسىلە.

«مانا، ئويلىغىنىمنىڭ دەل ئۆزى كەلدى. بۇ شەيتان بىكارغا كۈلمەپتىكەن-دە!؟...»

ـــ مانا كەلدى، ـــ زىبىدىخان ئانىنىڭ ئاۋازى سالىنى خىيالىدىن ئويغاتتى. ھوري كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان بىر تەڭنە كاللا-پاقالچاقنىڭ مەززىلىك پۇراقلىرى ئۆيئىچىگە تارالغانىدى، ـــ ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام دەپتىكەن، قېنى سالى ئوغلۇم ئۆزلىرى ئېغىز تېگىپ بەرسىلە، ـــ مومايى تەڭلىنى سالىنىڭ ئالدىغا سەل سۈرۈپ قويدى، ـــ قېنى ئالسىلا. ھېلىتىن ئوڭ قاپىقىم توختىماي تارتىۋىدى، ئۆزۈمچە بىر خۇشاللىق بولسا

كېرەك، دەپ ئويلىغانىدىم. دېگەندەك، سىلىنىڭ ئايالغلىرى يېتىپتۇ بۇ ئۆيگە. ئۆزى كەلگەن مېھمان خۇدايى مېھمان، قېنى ئالسلا ئوغلۇم، بۇ ئۆيمۇ ئۆز ئۆيلىرى بىلەن ئوخشاش، تارتىنماي ئالسلا...

ئۇلار تاماقتىن كېيىنمۇ خېلى ئۇزۇنغىچە پاراڭلاشتى. سالى ئەتىگەندىن بېرى مەكتەپتە بولغان ئىشلارنى ۋە بۇ ئىشلارنىڭ سەۋەبىنى بىر-بىرلەپ سۆزلەپ چىقتى. گەپ ئاخىرىدا بۇسارەمدىن ئايرىلغان ئون نەچچە يىلدىن بېرى تارتقان تارتقۇلۇقلىرىنى سۆزلەپ كېلىپ چوڭقۇر ئۇھسىندى.

— كونىلار دائىم «يالغۇز ئادەمنى ئۆي چاقىدۇ» دېسە نېمە دەيدىغاندۇ، تاممۇ ئادەم چاقامدۇ دەپتىكەنمەن، ئەمدىلىكتە ھېس قىلدىم. يالغۇزچىلىق تۇرمۇش ئەمەسكەن ئەمەسمۇ. يالغۇز ئادەمنىڭ جەمئىيەتتىمۇ يۈز-ئابرۇيى، ئورنى بولمايدىكەن. ئۇنى ئاز دەپ كىشىلەرنىڭ پىتنە-پاساتلىرىدىنمۇ خالىي بولالمىغان، ھېرىپ-ئېچىپ كىرگەندە بىر پىيالە قاينىق سۇغا زار بولۇپ ئۆتىدىغان گەپكەن. يالغۇزچىلىقنىڭ دەردى ھەقىقەتەن يامانكەن. بىر يولدىلا ھەممىدىن ۋاز كېچىپ ئۆلۈۋېلىشنىڭ ئورنى بولمىغان يا...، — سالىنىڭ ئۇنى پەسلەپ كۆزلىرى ياشقا تولدى.

— كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما بالام. تۇرمۇش دېگەننىڭ نەچچە بىر ئەگرى-توقىيى بولىدىغان گەپ. سەن تېخى ياش. ياخشى كۈنلىرىڭ ئالدىڭدا، تۇرمۇشقا ئۈمىدۋار قاراپ، تىرىشىپ ئىشلىسەڭلا خۇدا ھەممە ئىشىڭنى ئاسان قىلىدۇ، — زىبىدىخان ئانا شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ كۆڭلىنىڭ بىر يەرلىرىدىن كەملىكنى ھېس قىلدى. نەزىرى ئايزۆھرەگە چۈشۈۋىدى، ئېچ - ئېچىدىن يىغا تۇتتى، — مانا قارا ! ئايزۆھرە سىڭلىڭمۇ ئون گۈلدىن بىرى ئېچىلماي تۇرۇپ يالغۇزچىلىق دەردىگە مۇپتىلا بولدى، — دېدى ئانا مىڭبىر تەسته ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، — ئۆزۈڭمۇ بىلىسەن، ئاتىسى رەھمەتلىك ھەممە ئىشتا باشقىلارنىلا ئويلايدىغان ئاق كۆڭۈل، تەقۋادار ئادەم ئىدى. تۇيۇقسىز چاپلاشقان كېسەل بىلەن ئورۇن تۇتۇپ ياتقىنىچە قايتا ئورنىدىن تۇرالمىدى، ئانا-

بالا ئىككىمىزنى يالغۇز تاشلاپ كەتتى، ـــ موماي باش ياغلىقىنىڭ ئۇچى بىلەن كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ داۋام ئەتتى، ـــ بىزمۇ نېمە كۆرگۈلۈكنى تارتمىدۇق دەيسەن. تۆل خوتۇنىنىڭ ئاتىقى شۇنداق ياماق بولىدىكەن. بىر كىشىدىن سورىساڭمۇ پۈتمىگەن. سودا-سېتىقلارىمۇ «خوتۇن كىشى بىلەن سودا قىلغىلى بولمايدۇ» دەپ ئىشلىرىڭ ئوڭغا تارتمىغان. يەنە تېخى ئۆزى بىلەن كەتمەي باللىرىمۇ ياماق ئاتاقا قالغان. مانا سىڭلىڭ ئايزۆھرەمۇ بۇ يىل توپتۇغرا 25 كە كىرىپتۇ، شۇ ياشقا بارغىچە بىرەر ئەرنىڭ پېشىگە ئېسىلالمىدى. بۇنىڭ بىلەن تەڭ دېمەتلىك باللارنىڭ ئىككى-ئۈچ بالىسى بولۇپ بولدى. بىز ئايالالار شۇنداق ئاجىز يارىلىپتىكەنمىز. سەن ئاتا-ئاناڭدىن كىچىك قالغان بولساڭمۇ، قانداقلا بولمىسۇن بىر قېتىم ئۆيلەندىڭ...

سالى تىرىشقىنى سىنچىغىنىچە يەرگە قاراپ، ئېغىر تىنىپ ئولتۇرغان ئايزۆھرەگە يەر تېگىدىن قارىدى. ئايزۆھرەنىڭ باللىقىدىكى تەنتەكلىكى يادىغا كېچىۋىدى، ئىختىيارسىز كۈلۈپ سالدى.

سالى ئاۋۇت ئىمامدىن تەلىم ئېلىۋاتقان مەزگىلدە ئايزۆھرەنى كۆرۈپ تۇرغان بولسىمۇ، پەننىي مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىنكى بەش يىل جەريانىدا ئايزۆھرە بىلەن يۈز كۆرۈشمىگەنىدى، پەقەت تولۇقسىز ئوتتۇرىدا ئوقۇۋاتقان يىلى يازلىق تەتىلدە بۇ ئۆيگە بىر قېتىم كەلگەن، شۇ چاغدا ئايزۆھرە بىلەن دىدارلاشقانىدى. ئۇ قېتىمدا سالى ئاتىسى ساۋۇتخانىنىڭ كېسىلىگە سەۋەب قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئاۋۇت ئىمامدىن مەسلىھەت ئالغىلى كەلگەنىدى.

ساۋۇتخان قۇلىقى ئاڭلىغانىنىڭ ھەممىسىنى قىلىپمۇ ھېچ ياخشى بولالماي يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۆزىنى يوقلاپ كىرگەن كەنت يالاڭ ئاياغ دوختۇرى خۇدابەردى، ھاشىم باخشىم توغرىسىدا ئېغىز ئاچىدۇ:

ـــ ھاشىم باخشى يېقىندا شەھەرلىك بىر ئادەمنى داۋالاپ ساقايتىپتۇ. بىمار شەھەردىكى بىر ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، ئورنىدىن

قىمىرلىيالمايدىكەنتۇق. باخشىم ئۇ كىشىنى، قىرىق كېچە-كۈندۈز كېپەنلەپ ئوقۇپ ساقايتقانمىش. ئۇ كىشىنىڭ بىر يىلدىن بۇيان بارمىغان يېرى قالمىغانىكەن. ئۇ يېزىدىكى بىر تۇغقان ئاكىسىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ھاشىم باخشىمنىڭ داۋالىشىنى قوبۇل قىلغانكەنمىش. توپتوغرا قىرىق كۈندىن كېيىن ئورنىدىن دەرس تۇرۇپ، باغقا چىقىپ، كەتمەننى قولىغا ئاپتۇ، يەرلەرنى چاناپ كېتىپتىمىش.

بۇنداق كاتتا كارامەتلەر، بەش ۋاق نامازنى قازا قىلماي ئوقۇپ كەلگەن بولسىمۇ، پىرىخونلۇققا ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمەيدىغان ساۋۇتخانىنى قىزىقتۇرغانىدى. ساۋۇتخان شۇ كۈنىلا ھاشىم باخشىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ پال سالغۇزدى.

كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە، ھاشىم باخشىم غايىبتىن بېشارەت كېلىدىغان ئادەم بولۇپ، سالغان پالى دەل جايىدا چىقاتتى. كىشىلەرنىڭ ئېيتىشچە، ئۇ كىشى دەسلەپ غايىبتىن ئۆيلەنگەن بولۇپ، يېشى 40 تىن ئاشقاندىلا غايىب خوتۇننىڭ رۇخسىتى بىلەن ئادەمزاتقا ئۆيلەنگەنمىش. ئۆيلەنگەندىمۇ ئارقا-ئارقىدىن يەتتە قېتىم ئۆيلەنگەن بولۇپ، نىكاھىغا ئالغانلىرىنىڭ ھەممىسى ئون سەككىزنىڭ بېرىدىكى نارەسىدىلەرمىش. يەنە بەزىلەرنىڭ دېيىشچە، ئۇنىڭ كۆپ نىكاھلىنىشىنىڭ سەۋەبىمۇ غايىب خوتۇننىڭ كاساپىتىدىن بولۇپ، غايىب خوتۇنى ئۇنى ئۆي تۇتقۇزمىغانمىش. پەقەت سەككىزىنچى قېتىملىق ئايالىلا غايىب خوتۇننىڭ دىتىغا سىغقاچقا نىكاھىدا توختىغانمىش.

ھاشىم باخشىم ھەقىقەتەن كىشىلەر نەزىرىدىكى پىر كامالەت ئۇستىسى ئىدى. شۇنداق ئىكەن، ھەممە ئادەم ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلاتتى، چوقۇناتتى، ئەيمىنەتتى، ئارقىسىدىن گەپ-سۆز قىلىپ يامان ئاقىۋەتكە دۇچار بولۇشتىن قورقاتتى.

باخشىم ئۆزىگە ئەيمىنىش نەزىرىدە ئاستىرتىن قاراپ ئولتۇرغان ساۋۇتخاننىڭ تاتىراڭغۇ چىرايىغا بىرمەھەل تىكىلگەندىن كېيىن گەپ-سۆز قىلماستىنلا ئورنىدىن قوزغالدى. ئىچكىرى ئۆيگە كىرىپ كېتىپ،

ئانچه هايالالاشمايلا يوغانلا بىر داس، بىر چاڭگال پاختا، دەپتەر، قەلەم دېگەندەكلەرنى ئېلىپ چىقتى. داسقا سۇ لىقلاپ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، رەمچىلىككە كىرىشتى. ئاۋۋال چۆمگەك سالدى، ئارقىدىن قەغەزگە ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدىغان ئۆمۈچۈك پاچىقى خەتلەرنى ۋە بىرمۇنچە سىزىقلارنى سىزىپ نېمىلەرنىدۇر دېگىنىچە خېلى ئۇزاق ئولتۇرغاندىن كېيىن كېسەلنىڭ شامال دارىشتىن بولغان سىل كېسىلى ئىكەنلىكىنى، ۋاقىت ئۇزىراپ كەتكەچكە كېسەل بىمارنىڭ يۈرەك، تال، جىگەر قاتارلىق ئىچكى ئەزالىرىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى، بۇنىڭ بىرلا چارىسى: تۇم قارا قوچقارغا يەتتە كېچە - كۈندۈز ئوقۇپ، قوچقارنىڭ ئىچ باغرىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، تۆڭلۈكتىن چىقىرىپ يۇلتۇز كۆرسىتىپ، گۆشىنى يەپ، ئۈستىخىنىنى ئىنسان ئايىغى تەگمەيدىغان پاكىز جايغا كۆمۈش ئىكەنلىكىنى، بۇنىڭغا ئۆزىنىڭ يالغۇزچىلىق قىلىدىغانلىقىنى، يەنە ئىككى ئادەم يانداشتۇرمىسا بولمايدىغانلىقىنى، يانداشتۇرۇلىدىغانلار چوقۇم تەقۋادار كىشىلەردىن بولۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېيتتى.

ساۋۇتخان ئۆيىگە بېرىپ تەييارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلەپ بولغاندىن كېيىن خەۋەر قىلىشنى ئېيتىپ باخشىم بىلەن خوشلىشىپ قايتقان ۋە ئۆيگە يېتىپ كېلىپلا سالىنى ئاۋۇت ئىمامدىن مەسلىھەت ئېلىشقا ماڭدۇرغاندى.

جايناماز ئۈستىدىن ئەمدىلا چۈشكەن ئاۋۇت ئىمام ئۆيگە ھاسىرىغانچە كىرىپ كەلگەن سالىغا ھەيرانلىق نەزىرى بىلەن قاراپ، ھەر ئىش بولسا ئالدىرىماي سۆزلەشنى ئېيتقان، سالى ئەھۋالنى ئەمدىلا يورۇتۇشىغا، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتكەندى:

— يۈرەك ئاجىزلاپ كەتكەن ئادەمنى دۇئا بىلەن ساقايتىدىغان ئىش ئەدىكەن. سەۋەب قىلىدىغانغا سەۋەب قىلغۇلۇق، دوختۇرغا ئاپىرىدىغانىنى دوختۇرغا ئاپارغۇلۇق. كېسەلنىڭ خاراكتېرىگە قاراش مۇھىم، بالام. ساۋۇتخان كۆپ جەبىر-جاپا تارتتى. يەقىن ئەتراپتىكى كۆرۈنمىگەن

دوختۇر، تېۋىپ قالمىدى. ئاللادىن بىسوراق قىل تەۋرىمەس. شۇنداقتىمۇ سەۋەب قىلغۇلۇق. ناۋادا ئەھۋالىڭلار يار بەرسىدى، ئورۇمچىدىكى چوڭ دوختۇرخانىغا ئاپارغان بولساڭلار ئوبدان بولاتتى، ـــ ئاۋۇت ئىمام ئۆزىنى تىكشاپ بىرھازا ئولتۇرغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇرغاندى، ـــ ئاتاڭ شۇنداق ئويلىغان بولسا كۆپ سۆزلەپ ئولتۇرماي بالام، سەۋەب قىلساق قىلىپ باقايلى ...

شۇ قېتىمقى ئۇچرىشىشتىن بىر ئايچە ئۆتكەندە سالى بېيجىڭ سەپىرىگە ئاتلاندى. سەپەردىن قايتىپ كەلگىنىدە ئاتىسى ئۇنى قارا تۇپراق ئاستىدا كۈتۈپ تۇرغانىدى. كېيىنكى يىلى ئەتىيازدا ئاۋۇت ئىمام ئالەمدىن ئۆتكەن، سالى ئوقۇش ئىشى بىلەن ئاۋۇت ئىمامنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىغا قاتنىشالمىغانىدى...

ئەنە شۇ قېتىمدا ئايزۆھرە سالىغا چاي قۇيۇپ بەرگەن، قايتىشىدا دەرۋازا ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىققانىدى. سالىنىڭ كۆز ئالدىدا ئايزۆھرەنىڭ كۈلۈپلا تۇرىدىغان گۈزەك چىرايى زاھىر بولدى. راستلا بىر گۈزەك قىز...

ئايزۆھرەنىڭ يېنىك يۆتىلىشىدىن چىققان نازۇك ئاۋاز سالىنى سەگىتتى. سالى ئايزۆھرەگە تىكىلدى. يۈز-كۆزلىرىگە سىنچىلاپ قارىدى. ئايزۆھرەنىڭ كۆز چاناقلىرىدا، پېشانىلىرىدە قورۇقلار پەيدا بولغان، يۈز تېرىلىرىمۇ تاتىراڭغۇ بىر ھالەتكە كىرگەنىدى.

ـــ ئۆيلىنىدىغان بوپتىمش دەپ ئاڭلىغانىدىم، لايىق قەيەردىن بولدى بالام؟ ـــ سورىدى زىبىدىخان ئانا ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ.

ـــ مۇۋاپىقراق بىرەرسى يوق ئانا.

ـــ مۇنداق-دە. بىر ئوبدان مائاشلىڭ تۇرسا بىرەرسى چىقماي قالسۇنمۇ؟ تاللاپ بولالمايۋاتىمەن دېگىنە، ـــ سالىنىڭ گۈزەكلەرچە ھەجىيىشلىرىدىن زىبىدىخان ئانىنىڭ كۆڭلىگە جىن كىردى،ـــ راستلا لايىقى يوق بولسا، ئايزۆھرەنى... ـــ ئانا سالىنىڭ چىرايىغا قايتىلاپ نەزەر سېلىپ كۆردى. «ئانچە قېرى دەپ كەتكىلىمۇ بولمىغۇدەك، ناھايىتى ئون نەچچە ياشلا

پەرقلىنىدىغان گەپ...» — بىرنىڭ ئايزۆھرە، — ئانا ئىختىيارسىز دەپ سالغانلىرىدىن خىجىل بولۇپ، دەرھال ئاغزىنى ئەتتى. سالى ئايزۆھرەگە لاپىيدە بىر قارىۋىدى، ئايزۆھرە سىرتقا ماڭدى.

— ھېلى نېمە دېمەكچىدىلە ئانا؟ — سورىدى سالى ئۆزىنى تىڭشاپ ئولتۇرغان زىبىدىخان ئانىغا قاراپ.

— ھە ھېچنېمە. ئۆزۈمچە مۇنداقلا، ئاغزىمدىن چىقىپ كەتكەن چېغى.

— ئەگەر ئۆزلىرى مۇڭلۇق دەپ قارىسىلا، ئاي...ئاي... ئايزۆھرەگە ئۆي...ئۆي...ئۆيلەنسەم قانداق بولار-ھە.

— باشقا پىكرىم يوق بالام. قىز بالا ئەردە ياخشى، بولمىسا يەردە ياخشى، دەپتىكەن. شۇنداق ئويلىغان بولساڭ ئوبدان بوپتۇ، — زىبىدىخان ئانا پىيالىگە چاي لىقلاپ، سالىنى چايغا تەكلىپ ئەتكەندىن كېيىن سۆپىدىن ئاستا قوزغالدى-دە، — ئايزۆھرە، قىزىم ئايزۆھرە بۇ ياققا كىرىگە، — دەپ توۋلىغىنىچە سىرتقا ماڭدى...

3

كەچ كۈز، دەل-دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى تۆكۈلگەن، تاغ چوققىلىرى ئاقىرىپ، دالالار تاقىرلاشقاندى. كەچ كۈزنىڭ جاندىن ئۆتكۈدەك سوغۇقىدا كالپۇكلىرى كۆكىرىپ، يۇز تېرىلىرى تارتىشىپ كەتكەن ئايزۆھرە نېمىلەرنىدۇر غودۇڭشىغىنىچە ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن كونا ئۆينىڭ ئارقا تېمىغا ئۇماچتەك سۈيۈق سېغىز لاينى زەردە بىلەن ئۇراتتى. سوغۇق تەپتىدىن مۇزلاپ چىرىمدانلاشقان لاي قۇرمىغا ئۇرۇلۇپلا ھاۋىسى تەڭشەلمىگەن تونۇردىن سىرغىپ چۈشكەن خېمىردەك پوك... پوك قىلىپ يەرگە چۈشەتتى.

— ئوھۇش نېمە بۇ، لاي دېگەننى لايدەك ئەتمەي، ھۇرۇن خوتۇنىنىڭ پىشمىغان خېمىردەك بىردە مونەك، بىردە سۈيۈق، بىردە بولسا قېتىپ قالغان كالا تېزىكىدەك. شۇمۇ ئەر كىشىنىڭ قىلغان ئىشى بولدىمۇ

ئەمدى، ئەجەبمۇ قينالدى بۇ جان...

سالى ھېلىلا خاماندىن بوشانغان قېرى ئۆكۈزدەك پۇشۇلدايتتى، كۆزلىرى ھازىرلا پولتىيىپ چىقىپ كېتىدىغاندەك يامان ئەلپازىدا ئايزۆھرەگە ھومايغىنىچە لاينى سامان سېلىپ قايتا - قايتا ئىلەشتۇرۇپ تەڭشىدى.

— نەچچە يىلنىڭياقى سوغۇققا بىمالال دال بولۇپ كەلگەن ئۆي ئەمدىلىكتە دىتىڭغا سىغمىغىلى تۇردى. خوتۇن خەق دېگەنغۇ بىكار قالسا دۇمبىسى قىچىشىدىغان گەپ.

ئايزۆھرە سالىنىڭ دېگەنلىرىگە جاۋاب قايتۇرماق بولۇپ ئۇنىڭغا قارىدى-يۇ، تامدەك تاتىرىپ كەتكەن چىرايىنى كۆرۈپ، ئۇنىنى ئىچىگە يۇتتى. ئەتىگەندە سالىنىڭ: «كۇن چىققاندىراق تۇتۇش قىلايلى، بەك بولمىغاندا لاينى ئىسسىق سۇ بىلەن ئېتەيلى، بۇگۈن تۇگىمىسە ئەتە قىلارمىز» دېگەنلىرىگە مەمەدانلىق قىلىپ: «شۇنچىلىك شۇرغاندىن قورقۇپ، تۆت ئەتراپى ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن،گويا كى قۇشقاچ ئۇۋىسىغىلا ئوخشاپ قالغان ئۆيگە بېكىنىپ ئولتۇرۇۋېرەمدۇق، قويسىلا» دېگەنچە ئۇنى ئالدىغا سېلىپ دېگۈدەك ھەيدەپ چىققانلىرىنى ئەسكە ئېلىپ، چوڭقۇر ئۇھسىندى. ئۆز-ئۆزىگە غودۇرىدى:

«ئۆزۈمگىمۇ ئاز. ھېچبولمىغاندا تامچى تېپىپ كۆتۈرە بەرسىلە، دېگەن بولسامچۇ كاشكى. ئۆزۈمگىمۇ قىلدىم، ئۇنىڭغىمۇ قىلدىم...»

ئايزۆھرەنىڭ پۇت-قوللىرى سوغۇقتا غال-غال تىترەيتتى، قوللىرى ھېچ ئىشقا قولاشماي قېلىۋاتاتتى. ئىشنىڭ چالىسىنى ئەتە قىلىشنى ئېيتماق بولدى-يۇ، يەنە ئىككىلىنىپ گەپ قىلالمىدى. سالىنىڭ بىر ئىشقا ئۆگەيلىقچە ماقۇل دېمەيدىغان، ماقۇللا دەپ سالدىمۇ ئاخىرىنى چىقارمىغىچە بولدى قىلمايدىغان جاھىل مىجەزىنى ئويلاپ چىشىنى چىشىغا چىشلەپ چىداپ ئىشلىدى. شۇ تاپتا سالىنىڭمۇ پۇت-قوللىرى ئۇيۇشۇپ، كالپۇكلىرى گەز باغلىغان، كۆچ-ماداري خوراپ تېقىملىرى لىككاڭشىپ قالغان بولۇپ، ياداڭغۇ پۇتلىرى چويۇن بىلەن قاتۇرۇلغاندەك

ئېغىر ئىدى. ناۋادا ئايزۆھره قۇلاققا ياققۇدەك بىر ئېغىز تاتلىق گەپ قىلغان بولسا ئىدى، ئۇنىڭغىمۇ تازا خۇشياقاتتى. بىراق، ئۇلار كۆڭلۈمدىكىنى تاپ دېگەندەك بىر-بىرىگە ئۇندىمەستىن باش چۆكۈرۈپ ئىشلىدى. ئېغىر يانتۇ بىلەن ئۆيگە قايتىپ كىرىشتى.

ئۆيىگىچى ئادەتتىكىدىن خېلىلا ئىللىپ قالغاندەك بىر تۇيغۇ بىلەن، ئايزۆھرەنىڭ هارغىنلىقى تەسەللى يېدى. ئۇ تاماققا تۇتۇش قىلماق بولۇپ تەڭلىگە ئۇن سېلىپ تۇرۇشى سالى ئېغىز ئاچتى:

— ئاتا-بوۋامدىن تارتىپ ياشاپ كەلگەن ئۆي سېنىڭ زامانەڭگە كەلگەندە يارىماستا قالدى. تېشى پال-پال، ئىچى غال-غال دېگەندەك كونا ئۆينى مېڭ مەرتەم سۇۋاپ، سىرلىساڭمۇ يەنىلا شۇ كونا قورۇم تام. سوغۇقتا پانتاققا مىلىنىپ نېمە كۈن بۇ...

— ۋوي ! گەپنى ئويلاپراق قىلسىلا. كونا تام دەپ سۇۋاپ ئولتۇرماي، ئادەم يوق تاشلاندۇق ئۆيدەك ئولتۇرامتۇق ئەمدى. ما گەپنى كۆرۈڭ، ئەر كىشى بولغاندىكىن ئۆزلىرى ئامال قىلسىلا بولاتتى. يالغۇزچىلىق تارتىپ قالمىسۇن دەپ هە-هۇ دېيىشىپ بەرسەم گۇناهكار بولدۇممۇ نېمە؟

— خۇدانىڭ كۈنى تۇغۇپ قالدىغاندەك، قاق سەھەردە چىققان ئادەم تا هازىرغىچە لاي-پاتاققا مىلىنىپ جان ئاز قالدى دېسە.

— قاقشىمىسىلا. باشقا بىرى ئەمەس، ئۆزلىرى ئولتۇرىدىغان ئۆي بۇ. ئۆتكەن يىلى قىشتا قانداق بولدى، تاس قالدۇق توڭلاپ قالغىلى. سېغىزخانەدەك يازنىڭ يېزىنى ئۇ ئىش-بۇ ئىش دەپ ئۆتكۈزۈۋەتتۇق، ئەمدى يەنە كەينىگە سۆرىسەڭ قىشچە كۆرىدىغان كۈنىمىز بار.

— مەن يالغۇز ئولتۇرامدىمەن؟

— مەن سىلىنى يالغۇز ئولتۇرىدۇ دېمىدىمغۇ؟

— شۇنداق دېمەي نېمە دېگىنىڭ ئۇ؟

— تولا تەتۈرلۈك قىلماي ئوچاقلىرىغا ئوت ياقسىلا غوجام.

سالى پۇت-قوللىرىدىكى پاتاقنى ئوچاق كۈلۈڭدىكى چاۋار- چانقاللار بىلەن سىرىپ چۈشۈرگەندىن كېيىن ئوتۇن ئەكىرىش ئۈچۈن سىرتقا چىقىپ كەتتى.

تاڭ ئاتتى. كۈن خېلى ئېگىز ئۆرلىگەن بولسىمۇ سالى يوتقانغا ئورانغىنىچە تۆگۈلۈپ ياتاتتى. ئەتىگەنلىك تاماقنى پىشۇرۇپ خېلىدىن بېرى ساقلاپ تاقىتى تاق بولغان ئايزۆھرەنىڭ ئاغزى يەنە ئېچىلدى:

ــ قويسىلا ئورۇنلىرىدىن. كۈن چۈش بولاي دېدى ھازىر. بىر كۈن ئىشلىگەنگە بولالماي قالدىلمۇ نېمە ؟...

ــ ھەئە بولالمىدىم. نوچى بولساڭ پاتقاقتا ئۆزۈڭ چۈشۈپ باقە قېنى،ــ ئايزۆھرەنىڭ كوتۈلداشلىرىدىن بىزار بولغان سالى يوتقاندىن يېرىم بويۇنداپ تۇردى-دە، بويۇنلىرىنى سوزۇپ، گۈرەن تومۇرلىرىنى كۆپۈشتۈردى، ــ جېنىڭ بىر چىشلەم بولغان بىلەن گېپىڭ يوغان ئىكەن سېنىڭ، ئەتىمۇ خۇدانىڭ كۈنى بارغۇ ساڭا.

ــ ھە قويسىلا، ئىش دېگەننى كۈن ئارىلاپ كەتمىگۈلۈك، ئارقا - ئارقىدىن قىلىپ تۈگەتكۈلۈك.

ــ قانداق قىلغۇڭ كەلسە شۇنداق قىل. توڭلاپ كەتكەن بولساڭ ئۆزۈڭ چاپلا قورمىنى.

ــ ئوھوش تولا تەتۈرلۈك قىلمىسلا، ئۈچ تېمىنى چاپلاپ قويۇپ بىر تېمىنى تاشلاپ قويسىلا باشقىلار كۆرسە نېمە دەيدۇ؟

ــ خەق بىلەن نېمە ئىشىم. ئۆيگە چىللايدىغان مېھمىنىڭ بارمىتى-يا؟

ــ مېھمان... مېھمان بولمىسا ئۆيىنى تۈزەشتۈرمەيدىغان گەپمىكەن؟ ئاتا-بوۋىمىزدىن تارتىپ ئۆيىنى تۈزەشتۈرۈپ ئۆتكەن خەق بىز...، ــ ھەرقانچە قىلىپمۇ ئېرىگە گەپ يېگۈزەلمىگەن ئايزۆھرەنىڭ جۇدۇنى تۇتتى. كاڭ ئۇستىگە ئالدىراپ-تېنەپ چىقتى-دە، يوتقانىنى قايرىپ ئېچىۋەتتى، ــ مانا ئەمسە، مۇشۇنداق ياتقىنىڭنى بىر كۆرەي قېنى...

ئىشىك ھالاڭ ئوچۇق. كۇھىقاپنىڭ ئاغزى ئېچىلغانىدەك گۇپپىدە تەگكەن سوغۇق سالىنىڭ ئۇستىخانلىرىغا ئۆتكەندەك بولدى. سالى يوتقانىنى قايتىلاپ يېپىنماق بولۇۋىدى، ئايزۆھرە يول قويمىدى.

ــ قويۇپ بەر... قويۇپ بەر دەيمەن. ھېلى بىكار.

ــ قويۇۋەتمەيمەن.

ـــ هېلى بىكار، ـــ سالىنىڭ چىشلىرى كاسىلدايتتى، ـــ هېلى جۇمۇ، ئويناشقىنىڭغا تويمىسەن.

ـــ تۇرسىلا، لايلىرىنى ئەتسىلە. ئۆينىڭ قالغان بىر تېمىنى چاپلاپ تۈگىتەيلى.

ـــ بولدى، ئۆزۈڭ قانداق قىلساڭ قىل.

ـــ نېمە ؟ سىلى تۇرۇقلۇق مەن قىلامتىم بۇ ئىشنى؟

ـــ ئۆزۈڭ قىل، ـــ سالى ئايزۆھرەنىڭ دولىسىدىن ئىتتىرىۋىدى، ئايزۆھرە سەنتۈرۈلۈپ تاپسىدىلا ئولتۇرۇپ قالدى.

ـــ بولۇمسىز.

ـــ نېمە، يەنە بىر دېگىنە گېپىڭنى، ـــ سالى دەرغەزەپتىن تىترەيتتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرغىنىچە ئايزۆھرەگە قاراپ دېۋىيلەپ كەلدى، ـــ نېمە دەۋاتسەن رەسۋا، سەن تېخى مېنى تىللىغۇچى بولدۇڭمۇ؟

ـــ بولدى قىلسىلا، ئاغزىمدىن مۇنداقلا چىقىپ كەتتى.

سالى ئايزۆھرەنىڭ دېگەنلىرىگە پىسەنت قىلماستىن مۇشت-پەشۋالىرىنى بىردەك ئىشقا سالدى. ئايزۆھرە بولسا ئارقا-ئارقىدىن تېگىۋاتقان تاياق زەربىسىدىن ئېكرايتتى، «قۇتقۇزۇڭلار!» دەپ بار ئاۋازى بىلەن توۋلايتتى...

سالى بىلەن ئايزۆھرەنىڭ توي قىلغىنىغا ئاز كەم بىر يىلچە بولۇپ قالغانىدى. بۇ جەريانىدا ئۇلار ھەرھالدا ئوبدان ئۆتۈپ كەلگەن بولسىمۇ، ئۇششاق ئىشلار تۈپەيلى پات-پاتلا تەگشىپ قالاتتى، بەزىدە جېدەلنى ئۇلغايتىپ خېلى قاتتىق دېيىشەتتى. بىرقانچە قېتىملىق جېدەلدە ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ، بارچە تارتقۇلۇقنى ئۆزى بىلەن بولدى قىلغان ئايزۆھرە، بۇ قېتىممۇ ئائىلىسىدىكى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئانىسىغا بىلدۈرمەسلىكنى نىيەت قىلدى. ئۆز ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتۇشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى، بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى بىرقانچە قېتىمدا ئۇ سالىدىن يامانلاپ ئۆيىگە بارغان، ئانىسىغا دەرد ئېيتقان بولسىمۇ، ئانىسى يەنىلا گۇناھنى ئۇنىڭغا قويۇپ، ئۇنى ئۆيىگە ئۆزى بىر قوللۇق ئەكېلىپ

قويغانىدى. ئايزۆھره ئانىسىنىڭ بۇنداق قىلىشىدىكى سەۋەبىنىمۇ چۈشىنەتتى-يۇ، داۋاملىق بۇنداق قىلىشقا چىدىمايتتى. سەۋەبى، ئانا قارىماققا گۇناھنى قىزىغا ئارتقانىدەك قىلغان بىلەن ئۆز كۆڭلىدە ئازابلىناتتى. بۇ تەرىپى ئايزۆھرەگە بەش قولدەك ئايان، ئۇنىڭسىزمۇ ھەر قېتىمدا ئانىسىنىڭ ئۆزىنى ئۆيگە ئەكىلىپ قويۇپ، سالىغا نەسىھەت قىلىشلىرى بۇ نۇقتىنى يورۇتۇپ بېرەتتى...

ئايزۆھره چۈشلۈك تاماققا تۇتۇش قىلىپ، قازانغا ئەمدىلا ماي قۇيۇپ تۇرۇشىغا سالى پەيدا بولدى. ئۇ، تۇنۇگۈنكى جېدەلدىن كېيىن سىرتقا چىقىپ كەتكىنىچە ئۆيگە قايتىپ كىرمىگەن، تۆتىنچى ئەتىرەتتە ئۆتكۈزۈلگەن ئوغلاق تارتىشىشقا بېرىپ كەچكىچە تاماشا كۆرگەندىن كېيىن، كەچتە ئوغلاقنىڭ مەشرەپ چېيىغا قاتناشقاندى. كېچىچە ئىچكەن ھاراق دەستىدىن ئەتىگەن ئورنىدىن ۋاقچە تۇرۇپ،ئىشقا كېچىككەندى. ئەتەي ئۇنىڭ يولىغا قاراپ تۇرغان مەكتەپ مۇدىرى ئۇنىڭ ئەلەك-سەلەك تۇرقىغا قاراپلا ئۇنى بولۇشىغا تىللاپ يولغا سالغاندى. ئىشقا كېچىككەنىنىڭ دەشنىمىنى يەتكۈچە ئىشتىپ، خاپىلىق ئۈستىگە خاپىلىق تارتىۋالغان سالى كۆڭۈل ئازابىنى ئىچىگە يۇتقىنىچە، مەھەللە ئەتراپىدا ئەگىپ يۈرۈپ، قورساقلىرىنىڭ تارتىشىشىدىن ئۆيگە قايتىپ كېلىۋىدى، ئايزۆھره ئېغىز ئاچتى:

— ئۆيده ماي قالماپتۇ، ئەكىلىپ...

— مايىنى سۇدەك قۇيغىچە ئايىپراق ئىشلەتسەڭ بۇنچە تېز تۈگەپ كېتەمتى، — سالى ئايزۆھرەنىڭ گېپىنى ئاخىرلاشماستىنلا ئېغىز ئاچتى. ئۇ، قازاندىكى مايغا قارىغىچە توختىماي چالۋاقايتتى، — ھازىرغىچە ماي ئادەمگە پايدىلىق دېگەننى ئاڭلاپ باقمىدىم. نوگاي بىلەن سۇمۇرۇپلا ئىچىۋالمىدىڭ تايىنلىق. سۇيۇقئاشقىمۇ بىر پولۇلۇق مايىنى قوشقىنىڭنى قارا سېنىڭ. ھەرقانچە بايۋەچچىنىڭ قىزى بولۇپ كەتسەڭمۇ لايقىدا ئىش قىل. مېنى سورۇپ تۇگىشۈتمىگۈچە بولدى قىلمامتىڭ-يا...

— ئىشلەتسەم ئۆزۈمىزگە ئىشلەتتۈققۇ، سۇدا قوروپ ئېتىشنىڭ ئورنى بولمىسا-يا.

— بىر موچەنلىك كىرىمىڭ يوق، يەنە بۇنچە چوڭچىلىقنى كىم قويدى ساڭا...

ئايزۆھرە ئېرى بىلەن يەنە تاكاللىشىپ ئولتۇرۇشنى راۋا كۆرمىدى. بۇنىڭسىزمۇ بۇنداق جېدەلنىڭ چىقىشى تۇنجى قېتىملىق بولمىغاچ، سالىنىڭ چالۋاقاشلىرىغا تاقەت قىلىشتىن ئۆزگە چارە يوقلۇقىنى خېلى بۇرۇنلا ھېس قىلىپ يەتكەنىدى. بىراق، نەتىجە يەنىلا ئوخشاش — كۆڭۈلسىز بولۇپ چىقتى. سالى مەسىلىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىپ جېدەلگە بېشىچىلاپ كىرىپ كەتتى. قازان-قومۇچلار دۇم كۆمتۇرۇلۇپ، چىنە-قاچىلار چېقىلدى. يەنە قاراپ تۇرۇشقا تاقىتى تاق بولغان ئايزۆھرە سالىغا تىزلىنىپ تۇرۇپ يالۋۇرۇشقا كىرىشتى:

— ئۇنداق قىلماڭ، ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ. نەرسە-كېرەكلەرنى چېقىپ يۇرمەڭ. باشقىلار ئالدىدا يۈزۈمىزگە سەت بولىدۇ. گەپ بولسا چىرايلىق دېيىشەيلى...

ئۆزىنىڭكىنىلا توغرا دەيدىغان بىر كىشىگە گەپ يېگۈزۈش مۇمكىن بولسۇنمۇ؟ بۇنداق كىشىلەر باشقىلارغا پەقەت ئۆزى ئۈچۈنلا ياشاۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزىگە ئىتائەت قىلىپ، سىزغان سىزىقى بويىچە ھەرىكەت قىلىشىنى ئۇمىد قىلىدۇ. ئۇلار قارىماققا تولىمۇ ئېھتىياتچان، سەمىمىي بولۇپ، ھەمىشە باشقىلارنىڭ غېمىنى يەيدۇ، ئەمەلىيەتتە بولسا ھەممە ئىشنىڭ ئۆز خاھىشى بويىچە بولۇشىنى ئۇمىد قىلىدۇ.

سالى دەل شۇلار جۇملىسىدىن بولۇپ، ئايزۆھرە سەللا يۇز-خاتىر قىلىپ پەسكويغا چۈشتىمۇ، تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ كېتەتتى. ئايزۆھرەنىڭ پەسكويغا چۈشۈشى جېدەل پىلتىسىگە ئوت ياققاندەكلا بىر ئىش بولدى. سالى قورۇ ئالدىغا توپلىشىۋالغان قولۇم-قوشنىلارنىڭ توۋلىغان ئاۋازىنى ئاڭلىشى بىلەن تېخىمۇ ئەدىدى، ئايزۆھرەنى دۇمبالاشقا كىرىشتى.

— سوقۇشماڭلار، ئۆيۈڭلەردىن بەرىكەت قاچىدۇ.

— ئەپەندىم دېگەن ئاڭلىق تۇرۇپ ئادەم ئۇرۇپ يۈرسە قانداق بولىدۇ؟

— سالى مۇئەللىم... سالى مۇئەللىم، قورۇ ئىشكىنى ئېچىڭ، ئايال كىشى بىلەن تەڭ بولماڭ...

قولۇم-قوشنىلار ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇلارنى بېسىقتۇرالمىدى. قورۇ ئىشكى ئېچىلمىغاچ ئاجرىتىشقا ئەسلا ئىمكان يوق ئىدى. ئايزۆھرە ئۇن سېلىپ يىغلاۋاتقان پەيتتە چاچلىرى چۈۋۈلغان بىر ئايال قورۇ ئالدىدا پەيدا بولدى. ئايالنىڭ كىيىملىرى يېلىڭ ھەم رەتسىز بولۇپ، غال-غال تىترەيتتى.

— ۋۇي! بۇ ساۋۇت مەمەتنىڭ ئوتتۇرانچى قىزى بۇۋىمەريەم ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق.

— بۇۋىمەريەم شەھەردىكى قادىر موللىنىڭ ئوغلى قۇربان دامولا ھاجىمغا ياتلىق قىلىنغان ئەمەسمىدى. بۇ نېمە ئىش ئەمدى؟

— ئىلگىرى بىرقانچە قېتىم بۇ ئۆيگە كەلگىنىنى كۆرگەنمەن. ئۇ چاغدا كىيىنىشلىرىمۇ شۇنداق پۈزۈر، تەق-تۇرقى جايىدا ئىدى، ئەمما، بۇ قېتىم...

بۇۋىمەريەم ئۆزى توغرىسىدا ئۇ ئالەمدىن بۇ ئالەمگىچە مۇنازىرىگە چۈشۈشكەن جامائەتكە ئەيمىنىش نەزىرىدە قارىدى، نۇرسىز كۆزلىرىگە مۆلدىرە ياش ئالدى. بوغچىسىدىن ئاختۇرۇپ يۇرۇپ بىر تۇتام ئاچقۇچنى سۇغۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن قورۇ ئىشكىنى ئېچىپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى.

ئوچاق كۆلۈڭىدا پۈكلەنگىنىچە ناله-زار قىلىۋاتقان ئايزۆھرەگە قول شىلتىپ سۇر-ھەيۋە قىلىۋاتقان سالى ھەدىسىنى كۆرۈپ داڭ قاتتى.

— ھەدە، بۇ نېمە ئىش؟ — سالى ھەدىسىنىڭ ئۇستباشلىرىغا سەپسالدى، — ساڭا نېمە بولدى ھەدە؟ تولىمۇ بىچارە ھالەتتە قايتىپ كەپسەنغۇ؟

بۇۋىمەريەم ئايزۆھرەگە تاشلانغىنىچە ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى ۋە

يىغلاپ تۇرۇپ دېدى:

ـــ ئاھ خۇدا ! تارتقۇلۇقىنىڭ ھەممىسىنى بىز ئايالالارغىلا بەرگەنمىدىڭ. ئاجىز يارانقىنىڭنى ئاز دەپ، بىر ئۆمۈر خورلۇق، ھەسرەت ئىچىدە ئۆتىسۇن دېگەنمىدىڭ. سەن بارچە مەخلۇقاتلارنىڭ يارانقۇچىسى، شەپقەت يانغۇرغۇچىسى، باشپاناھى تۇرۇقلۇق بىزدەك ئاجىز، مۆمىن بەندىگە نېمە ۋەجدىن شۇنچە رەھىمسىزلىك قىلدىغانسەن- ھە!...جېنىم سىڭلىم، مەن سىزگە ئوبدان قارىيالمىدىم...

ئىككى دەردەمەن بىرھازا يىغلاشتىن كېيىن بىر-بىرىنى يۆلەشكىنىچە ئوچاق كۆلۈڭدىن قوزغىلىپ كاڭنىڭ تاپسىغا بېرىپ ئولتۇرۇشتى. بۇ چاغدا سالى ئاللىبۇرۇن پېشىنى قاقتىنىچە چىقىپ كەتكەنىدى.

ـــ بۇ نېمە ئىش؟ ـــ دەپ سۆز ئالدى بۇۋىمەريەم، ـــ كۆيكۆنىدۇزدە جېدەللەشكىنىڭلار نېمىسى؟

ـــ دائىم شۇنداق ھەدە. مەكتەپتىكى ئىشلىرى خەيرلىك بولمىسلا ئۆيگە كىرىپ جېدەل تېرىيدۇ. ئالدىنقى كۈنى ئارام ئېلىشتىن پايدىلىنىپ ئۆينى چاپلايلى، دېسەم ئاران بىر كۈنلۈككە پايلىدى. مەكتەپتىن ئىككى كۈنلۈك ئارامغا قويۇپ بېرىپتىكەن. تۇنۇگۈن كۈن خېلى بىر ۋاق بولغۇچە يوتقانغا يۆگىنىپ ياتتى. ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا ئۆينىڭ قالدى يەرلىرىنى چاپلۇۋېتەيلى، دېيىشىم ئاغزى ئېچىلدى، بىرمۇنچە جېدەلنى تېرىپ قويۇپ، چاپىنىنى دولىسىغا ئارتقىنىچە چىقىپ كېتىپ، پەيدا بولۇشى ھېلى ئىدى. ئاش ئېتەي دەپ قارىسام تۇڭدا ماي ئاز ئىكەن، ئەمدىلا ئېغىز ئېچىشىم، سۆزلەپلا كەتتى. چىنە-قاچا، قازان-قومۇچلارنى چېقىپ تاشلىدى، ـــ ئايزۆھرە شۇلارنى دەپ بۇۋىمەريەمگە تىكىلىدى. بۇۋىمەريەمنىڭ تاتارغان چىرايى، نىمكەش كىيىملىرىگە قاراپ، نېمىلەرنىدۇر خيال قىلدى، ئارقىدىن، ـــ ھەدە، سىزگە نېمە بولدى ؟ ھالىڭىز بەكلا خاراب تۇرىدىغۇ، بىرەر كېلىشمەسلىك بولدىمۇ - قانداق؟ـــ دەپ سورىدى.

ـــ بۇنى بىر دېمەڭ سىڭلىم. بۇ دەردىمنى كىمگىمۇ ئېيتاي،

كىملەرگە تۆكەي، پىشانەمگە پۈكۈلگىنى شۇ بولسا كېرەك...

بۇۋىمەريەمنىڭ ئىچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرى ئايزۆھرەنىڭ باغرىنى ئەزدى...ئۇلار بىرھازا يىغا-زار قىلىشقاندىن كېيىن يەنە جىمىپ قېلىشتى.

— مەن ئانامنىڭكىگە قايتىپ كېتەي ھەدە، — دېدى ئايزۆھرە ئاربدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ.

— ئىغررراق بولۇڭ سىڭلىم، كەتمەكنىڭ يەنە كەلمىكى بار، مەن سالى بىلەن پاراڭلىشىپ كۆرەي، يۈزۈمنى قىلىپ، قېپقېلىڭ...

بۇۋىمەريەم ئايزۆھرەگە خىلى كۆپ چۈشەندۈرۈش ۋە نەسىھەتلەرنى قىلدى. ئايزۆھرە قېينىئاچىسىنىڭ تالاي نەسىھەتلىرىدىن كېيىن ئۆز ئويىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— سىزنىڭ دېگىنىڭىزغۇ ئورۇنلۇق، بىراق سالى بىلەن بىر قېتىم ئەمەس، نەچچە ئون قېتىملاپ سوقۇشۇپ بولدۇق. نېمە ۋەجدىندۇر ئۇ ماڭا قىلچىمۇ يول قويمايدۇ، ھە دېسىلا قۇسۇر ئىزدەپ يۈرىدۇ. ئىككى گەپنىڭ بىرى بولۇپ بولغۇچە مۇشت كۆتۈرۈپ چىقىدۇ. بۇنداق كېتىۋېرسەك ئاخىر بىرەرسىمىز جىنايەتچى بولۇپ قالىمىز. مېنىڭ بۇ ئۆيدە بولۇش-بولماسلىقىم ئۇنىڭ ئۇچۇن بەربىر. پەمىچە سالى يالغۇزچىلىق تۇرمۇشقا كۆنۈپ قالغاندەك...

— خاپا بولماڭ سىڭلىم. مەن ئۇنىڭغا تەربىيە ئىشلەي، نەسىھەت قىلاي.

— رەھمەت ھەدە. سىزنى ئاۋارە قىلغۇم يوق. يەنە كېلىپ سالىغا تەربىيە-نەسىھەت يۇقمايدۇ. يۇقىدۇ دېيىش توغرا كەلسە، نەچچە قېتىم تاياق يەپ ئۆيگە يامانلاپ بارغىنىمدا، ئانامنىڭ ئۆزى يانداۋرۇپ كېلىپ، ئىككىمىزنى دەرقەمتە ئولتۇرغۇزۇپ قىلغان تەربىيە-نەسىھەتلىرى يۇققان بولاتتى. ئۇ ئۇنداق ئادەملەردىن ئەمەس. ھەممە ئىشتا ئۆزىنىڭكىنى توغرا دەيدۇ...

بۇۋىمەريەم ئايزۆھرەگە خىلى يالۋۇرۇپمۇ گەپ يېگۈزەلمىدى. ئۇنىڭ

مۇڭ-ھەسرەت، ئازاب-ئوقۇبەت، دەرد-ئەلەم ئىچىدە لەختە بولغان يۈرىكى ئېچىشۇاتقاندەك، ئازابلىق ئىگىراۋاتقاندەك قىلاتتى، ئايزۆھرەنىڭ ئېيتقانلىرىدىن ئۇنىڭ قۇربان دامۇللا ئائىلىسىدە تارتقان خورلۇقلىرى كۆز ئالدىدا قايتىلاپ زاھىر بولغانىدى. بۇۋىمەريەم قۇربان دامۇللا ھاجىمغا ياتلىق بولغان 25 يىلدىن بېرى ئايالىلىق بۇرچىنى تولۇق ئادا قىلىپ، دامۇللىنىڭ قولىغا قول، پۇتىغا پۇت بولدى. نەچچە ئون ئادەمنىڭ ئاش-تامىقىنى ئېتىپ، كىر-قاتلىرىنى يۇيۇش، كەلدى-باردىنى ئۇزىتىش، قېينىئانىسىنى كۆتۈش ... دېگەندەك ئايىغى چىقماس ئىشلارنى قىلچىمۇ ۋايسىماستىن باش كۆتۈرمەي قىلدى. قۇربان دامۇللا ھاجىمنىڭ ئۆگەي ئانىسى تولىمۇ ئازارۇل، بەرھەمدىل ئايال بولۇپ، بۇۋىمەريەمنى بىر مىنۇتمۇ ئارام ئالدۇرمايتتى. بۇۋىمەريەم چىرايلىقراق كىينىپ تارانسىمۇ، ئاي ئاتلاپ بەرەر-يېرىمدەم سىرتلارغا چىقسىمۇ ئېغىزغا ئالغۇسىز ھاقارەتلەر بىلەن ھارغىچە تىللاپ، قۇربان دامۇللىغا دادلايتتى. سىرتنىڭ ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش يۈرۈپ ئۆيدىكى ئىشلاردىن قىلچىمۇ خەۋىرى بولمىغان قۇربان دامۇللا، ئۆگەي ئانىنىڭ يالغان-ياۋداق گېپىگە بىلەنلا ئاق-قارىنى سۈرۈشتۈرمەستىن بۇۋىمەريەمنى ئۇرۇپ-دۈمبالاپ كېتەتتى. بۇۋىمەريەم بۇنىڭغىمۇ چىداپ كەلگەن، ھامان بىر كۈنى ھەممە ئىش ئايدىڭ بولىدۇ، دېگەن ئۈمىد بىلەن ياشاپ كەلگەن. ئىنىم تېخى كىچىك، ئۆز دەردى ئۆزىگە، ناۋادا بۇ ئۆيدىن چىقىپ كەتسەم نەگىمۇ بارىمەن، يەنە كېلىپ يالغۇز ئايالنىڭ ئاتىقى يامان تۇرسا، كىشىلەرنىڭ يالغان-ياۋداق گەپلىرىدىن تاياق-توقماق زەربىسى ياخشىراق. خەير، بىر كۈنلەردە بۇ ئىشلارمۇ ئۆتۈپ كېتەر، دېگەنلەرنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، چىشىنى چىشىغا چىشلەپ ئۆتكەن، دەرد-ئەلەمنى ھېچكىمگە تىنمىغانىدى. ھەتتا ئىنىسى سالى ئۇنى بىرقانچە قېتىم يوقلاپ كەلگەندە: «چىرايىنىڭ تولىمۇ سولغۇنلۇقى، قارىماققا نەچچە يىل كېسەل ئازابىنى تارتقان كېسەلمەندەك بولۇپ قالغانلىقىنى، قارىغانىدا ئېغىر دەرد-ئەلەمنىڭ بارلىقىنى ئېيتىپ،

قانداقلىكى ئىش بولسا ئۆزىگە ئېيتىشنى» ئۆتۈنگەن بولسىمۇ، ئۇ ھېچنېمە دېمىگەنىدى، پەقەت ئازراقلا يۆتىلىمەن، بەزىدە دىمىم سىقىلغاندەك بولۇپ قالىدۇ. قارىغاندا چارچاپ قالغان ئوخشايمەن. خاتىرجەم بول، بىرقانچە كۈن يېتىپ ئارام ئالسامىلا ياخشى بولۇپ كېتىمەن، دېگەنىلا تىلغا ئالغانىدى، خالاس...

يىللار ئەنە شۇ تەرىقىدە بىرىنسىك كەينىدىن بىرى قوغلىشىپ ناھايىتى تېز ئۆتۈپ كەتتى. ھاشىرخان باقي ئالەمگە سەپەر قىلىپ، بۇۋىمەريەمنىڭ قۇلاق-مېڭىسى خېلىلا ئارام تاپتى. قۇربان داموللا ھاجىمنىڭ ئۇنىڭغا بولغان مۇئامىلىسىدىمۇ زور ئۆزگىرىش بولدى. ئائىلىدىكى تۇغقىمەس جېدەل-ماجىرالار ئاخىرلىشىپ، كۆڭلى ئارام تاپتى. بۇ ئائىلىمۇ ئىللىق بىر ماكانغا ئايلاندى. بىراق، يېتىمنىڭ ئاغزى ئاشقا تەگسە بۇرنى قانايتۇ، دېگەندەك، بۇۋىمەريەمنىڭ بۇ كۈنلىرى ئانچە ئۇزۇنغا بارمىدى. قۇربان داموللا ھاجىم ئۇنىڭدىن پەرزەنت يۈزى كۆرۈشنى بەكلا ئارزۇ قىلاتتى. ئىلگىرى قېيىنئانىسىنىڭ چەكلىمىسى بىلەن قورساق كۆتۈرەلمىگەنلىكىدىن ئۆكۈنۈپ يۈرگەن بۇۋىمەريەم، ئېرىنىڭ تەلىپىنى ئاڭلاپ ئېچ-ئىچىدىن خۇشاللانغانىدى. ئەمما، نېمە ۋەجدىندۇر ئاردىدىن ئىككى يىل ئۆتكەن بولسىمۇ قورساق كۆتۈرەلمىدى. خېلى كۆپ سەۋەب قىلغان بولسىمۇ ھېچقانداق ئۈنۈمى بولمىدى. ئۇ، ئىلگىرى ئىككى پەرزەنتلىك بولۇشنى نەقەدەر ئارزۇ قىلاتتى-يۇ، ئەمما ئارزۇسىغا يېتەلمەيتتى. چۈنكى، ئۇ بۇ ئۆيگە كېلىن بولۇپ كىرگەن ئۇچىنچى كۈنىلا ھاشىرخان ئۇنى چاقىرتىپ، تۇغماسلىقنى، ناۋادا قورساق كۆتۈرۈپ قالسا بالىنى چۈشۈرۈۋېتىدىغانلىقىنى ھەمدە بۇ ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىلىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى. مانا ئەمدى ئېرى تۇغۇشنى بۇيرۇۋاتىدى تۇغالمىدى. تەقدىر، ئۇ نېمىدېگەن شور پېشانە-ھە! بۇۋىمەريەم كېچە-كېچىلەپ خۇداغا نالە قىلدى، يىغلىدى، دۇئا-تىلاۋەت، خەير-ساخاۋەت قىلدى. قۇلقى ئاڭلىغانلىكى دوختۇرغا قىلدى. بىراق، ئۈنۈمى بولمىدى. قۇربان ھاجىمنىڭ ئۇنىڭغا بولغان كۆزقارىشى، مۇئامىلىسىدە ئۆزگىرىش

بولدى. هه دېگەندە تىلغا ئېلىنىپ تۇرۇلىدىغان «تۇغماس» دېگەن ئاتاق ئۇنىڭ يۈرىكىگە تىغ بولۇپ تېگەتتى. بۇۋىمەريەم قۇربان ھاجىمغا ياتلىق بولغىنىدا بۇرنىدىن ئانا سۈتى كەتمىگەن، تېخى ئەمدىلا ئون سەككىزگە ئايىغ باسقان گۆدەك ئىدى. مانا ئەمدى قىرىق ئۇچنىڭ قارىسىنى ئالغان پىشقان ئايال بولدى. يىگىرمە بەش يىل، توپتوغرا يىگىرمە بەش يىللىق ھايات قۇربان ھاجىمنىڭ خىزمىتى ئۈچۈن سەرپ ئېتىلدى. ئۇنىڭ ياشلىق باھارى خازان بولۇپ، قەلبى ھەسرەت- پىغان بىلەن تولدى، يۈرەك-باغرى لەختە-لەختە قان بولدى.

قۇربان دامۇللا ھاجىمنىڭ نىكاھ قىلىپلا ئەكىرىۋالغان ئايالى ئازازۇللۇقتا چېكىگە يەتكەن بولۇپ، ئۆگەي ئانا ھاشىرخاندىن قېلىشمايتتى. يات بىر ئايالنىڭ، يەنە كېلىپ ئۆز جۈپتى ھالالىنىڭ قوينىغا قانۇنسىز كىرىپ كېتىۋاتقان نومۇسسىز، ئازازۇل بىر ئايالنىڭ خىزمىتىنى قىلىش نېمىدېگەن مۇشكۇل-ھە !...

بۇۋىمەريەم قۇربان دامۇللا ھاجىم ئائىلىسىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى. ئۇ ھېچبىر گۇناھسىزلا ئۇچ تالاق قىلىنىپ ئەتىسلا خېتىنى قولىغا ئالغانىدى. قۇربان دامۇللا ھاجىم بۇۋىمەريەمگە نەچچە مىڭ يۈەن كۇتۇنۇش پۇلى بەرگەندىن باشقا ھېچنېمە ئايرىپ بەرمىدى. بۇنىسى ئازدەك تۇغماسنىڭ ئاتىقىنى ئارتىپ يولغا سالدى...

ئۇ يىغلىماي كىم يىغلىسۇن. بۇۋىمەريەم يولبويى يىغلاپ كەلدى. سۇنغان كۆڭلىنىڭ ئازراق بولسىمۇ ئەمىن تېپىشىنى نەقەدەر ئارزۇ قىلاتتى، بىراق رېئاللىق ئۇ ئويلىغانىنىڭ ئەكسىچە. گويا كۆز ئالدىدىكى بۇ قىسمەتكە شاھىت بولغىلى كەلگەندەكلا جېدەلنىڭ ئۇستىگە چۈشكەندى.

«ئايىاللار ئەنە شۇنداق ئاجىز يارىتىلغانمۇ؟ ئەرلەر ئۆز كۈچ - قۇدرىتىنى ئايال زاتى ئۈچۈن ئىشلىتىشكە يارالغانمۇ؟ يارالمىغان ئىكەن، ئۇ نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئېرىم بولۇپ تۇرامدىغاندۇ ؟ شۇنداق بولغىنىدا، بۇنداق خورلۇقلارغا نېمە ئۈچۈن جاۋاب قايتۇرمايدىغاندۇ ؟...»

بۇۋىمەريەمنىڭ يۈرىكى گويا ھازىرلا توختاپ قالىدىغاندەك جانسىز تېپىرلايتتى.

ـــ هەدە، مەن قايتاي. ئۆزىگىزنى كۆپ ئاسراڭ، ـــ ئايزۆھرە بۇۋىمەريەمنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ خوشلاشتى، ـــ خوش ھەدە، ئامان بولساق يەنە كۆرۈشەرمىز.

ـــ خوش سىگلىم، سىزمۇ ئۆزىگىزنى ئاسراڭ، ـــ بۇۋىمەريەمنىڭ كۆز چاناقلىرىدا ياش تامچىلىرى قايتىلاپ سىرغىشقا باشلىدى، ـــ خوش، ئامان بولغايسىز.

سالى كەچتە ئۆيگە قايتىپ كىرىپ، ھەدىسىنىڭ سولغۇن ۋە تاتىراڭغۇ چىرايىدىن چۆچۈپ كەتتى. بۇۋىمەريەمنىڭ يۈزلىرى تاتارغان بولۇپ، كۆز قارىچۇقى قېتىپ قالغانىدەك بىر نۇقتىغا تىكىلىپ تۇراتتى. نۇرى ئۆچكەن كۆزىنىڭ تەكسىز چوكۇرلۇقىدا ئاندا-مۇندا ئەكس ئېتىپ تۇرغان، گويا ئۆچۈش ئالدىدىكى شامنىڭ نۇرىدەك ئاجىز ھەم سوغۇق نۇر ئۇچقۇنلىرى گاھ پەيدا بولۇپ، گاھ يوقاپ تۇراتتى. ئەنە شۇ نۇر ئۇچقۇنلىرى بولمىسىدى، قاراشتىنلا نەپەستىن توختاپ قالغان كىشىدەك تۇيغۇ بېرەتتى. جاۋۇغىيىدىن سىرغىپ چۈشكەن سىرىق زەردار ئېكىكىنى بويلاپ بوينىغىچە چۈشكەن بولۇپ، بىر ئۇچى ئاغزىدا ئىدى.

ـــ ھەدە... ھەدە... ساڭا نېمە بولدى ھەدە، ـــ سالى بۇۋىمەريەمنىڭ يۈز-كۆزلىرىنى سلايتتى، ـــ كۆزۈڭنى ئاچ ھەدە.

ـــ ئىنىم، مەن، ـــ بۇۋىمەريەم سالىنىڭ قولىنى مەھكەم سىقتى. ئۇ، سالىنىڭ چىرايىغا سەپسېلىپ تۇرۇپ، خىرقىراق ۋە تولىمۇ پەس بىر ئاۋازدا سۆزىنى داۋام ئەتتى، ـــ مەن بۇنداق بولۇپ قالغىلى خېلى بولۇپ قالدى. بىرەر ئىشقا خاپا بولدۇممۇ، بېشىم پىرقىراپ، كۆز گەرىم تارتىشىپ كەتكەندەك بىر ئالامەت بىلەن جانسىزلىنىمەن. تېنىمدىن روھىم چىقىپ كەتكەندەك بولۇپ قالىمەن. ئىچىمدە ئاچچىق بىر نەرسە قاينىاپ تاشقىنلاۋاتقاندەك بولۇپ كېتىدۇ. نەپىسىم بوغۇلۇپ خارقىراپ قالىمەن. بەلكىم ئازاب ۋە خورلۇقتىن قۇتۇلدىغان چاغلىرىمۇ بولۇپ قالغاندۇ. بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق، مۇھىمى ئايزۆھرەنى ئازابلىما. بىز ئاياللار تولىمۇ ئاجىز كېلىمىز، خورلۇققا، تىل-ئاھانەتكە چىدىيالمايمىز.

ئايزۆھرە ياخشى ئايال، ئۇنى قەدىرلە ئىنىم...

بۇۋىمەريەمنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئىچىدە قالدى. ئۇ سۆزلەۋېتىپ قاتتىق بىر ھۆ قىلۋەتتى، ئاغزىدىن قېپقىزىل قان ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتى.

— ھەدە...ھەدە...بەرداشلىق بەر. مەن سېنى دوختۇرغا ئاپىراي...

بۇۋىمەريەم ھوشىدىن كەتكەنىدى. سالى ھەدىسنى يۇدىگىنىچە چوڭ يول تامان يۈرۈپ كەتتى.

4

ئايزۆھرەنىڭ يىغا - زارى زىبىدىخان ئانىنىڭ يۈرەك باغرىنى ئېزەتتى. ئانا بۇ دۇنيالىقتا ئەتىۋارلىق بۇ يالغۇز قىزىنىڭ كىچىككىنە كۆڭۈل غەشلىكىنىمۇ كۆڭلىگە سىغدۇرالمايتتى. قىزى ئۇچۇن ئوت دېسە ئوتقا، سۇ دېسە سۇغا كىرىشكە رازى ئىدى. ئولتۇرسا-قوپسا ئويلايدىغىنى، دۇئا-تىلاۋەتلىرىدە تىلەيدىغىنىمۇ ئايزۆھرەنىڭ بەختى ئىدى. زىبىدىخان ئانا ئاچچىق بىر نەرسىنى يۇتۇۋالغان كىشىدەك تۆكۈرۈكىنى قايتىلاپ يۇتتى-دە، قىزىنى بەزلەشكە كىرىشتى:

— بولدى قىل قىزىم. بۇنداق يىغلاۋەرسەڭ ئۆزۈڭنى تۆگەشتۇرۇۋالسەن.

— ئانا، سالىدىن ئاجراشمىسام بولمايدۇ. شۇنچە قىلسامۇ، كۆيۈنسەمۇ، ھەممىدە ئۆيۈم، ئېرىم دەپ ياشاپ كەلسەمۇ قىلغىنىمنى بىلمىدى، — دېدى ئايزۆھرە يىغىدىن ئۆزىنى توختىتىپ.

— ئاجراشماقچىمۇسەن؟ — ئانىنىڭ يۈرىكى پىژىرىدە ئېچىشقاندەك بولدى. «دېمەككىغۇ ئاسان، بىراق...» زىبىدىخان ئانا خىيالىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئاجىز ئىدى، — ئالدىرىما قىزىم. مەن ساڭا دېسەمچۇ، مۇشۇ تۇرقۇمدا سالىنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ، نەچچىنى كاچاتلىغۇم، ئەر كىشى بولغاندىكىن ئەردەك ياشىسىڭىز، خوتۇن كىشىنىڭ قازان-قومۇچ ئىشلىرىغا ئارىلاشمىسىڭىز بولماسمىدى، دەپ تازا

بىر تېرىكتۇرۇپ، سېنى ئۇرۇپ-دۇمبالىغىنىغا ئوبدان بىر تويغۇزۇپ قويغۇم بار ئىدى، بىراق، شۇ...، ـــ ئانا سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇۋېدى، ئايزۆھرە جىددىيلىشىپ قالدى:

ـــ سۆزۈڭنىڭ ئاخىرىنى ئېيتمىدىڭغۇ ئانا؟

ـــ بولدىلا، ئاجرىشىدىغان ئادەمگە بۇ گەپلەرنى دەپ نېمە قىلاي.

ـــ ئاۋۋال دەپ باقمامسەن؟

ـــ دېمەيمەن.

ـــ دېمىسەڭمۇ بىلىپ بولدۇم. سالىنىڭ قول يانىدۇرۇپ قېلىشىدىن قورقتۇڭ، شۇنداقمۇ ؟!

ـــ ۋۇي جۇۋايىنمەك، دېگەن گېپىڭگە قارا ! نەدىمۇ قېيىنئانا بىلەن كۆيۈ ئوغۇل مۇشتلاشقان ئىش بار. مەن مۇنداقلا دەپ قويسام، راست ئوخشايدۇ دەپ قالدىڭمۇ. ساڭا دېسەمچۇ، بۇنداق ئائىلە ماجىراسىغا ئارىلاشقان ئاتا-ئانىنىڭ ئۆزى ئەخمەق. تۇرمۇش دېگەن بىردە ماي تارتىشقۇلۇق، بىردە ياراشقۇلۇق. بەك بولمىغانىدا تەرىيە-نەسىھەت قىلىپ، ئىشنىڭ يولىنى كۆرسىتىپ قويساقلا بولدى. يالغۇز قولدىن چاۋاك چىقمايدىغانىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. جېدەلمۇ يالغۇز بىر تەرەپنىڭ ئىشى بىلەن چىقمايدۇ، شۇڭا سەنمۇ ھەممە گەپنى سالغا يۈكلەپ قويماي، ئۆزۈڭ توغرىسىدىمۇ ئوبدانراق ئويلان. قارا، قىلغان ئىشىڭنى، يەڭگەڭ شۇنچە يالۋۇرۇپ-يېلىنسىمۇ قايتىپ كەپسەن، ـــ زىبىدىخان ئانا قىزىنىڭ يۈز-كۆزلىرىدىكى كۆككە قاراپ ئىچى ئاچچىق بولغان، سالغا نەپرەتلەنگەن بولسىمۇ، قىزىنىڭ ئاجرىشىش توغرىسىدىكى گەپلىرىدىن، يەنىلا سالى ئۇچۇن ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ قويۇشنى لايىق تاپتى. ئۇ، قىزىنى باغرىغا بېسىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام ئەتتى، ـــ قارا قىزىم، بىزدە «پۇت يۇگۇرۈكى ئاشقا، ئېغىز يۇگۇرۈكى باشقا» دېگەن گەپ بار، كۆڭلۈمدىكىنى دېسەم، سېنىڭ مۇشۇ ئاغزىڭمۇ ئانچە گال ئەمەس، سالاخۇن بەلكىم مۇشۇ ئىنتىك ئاغزىڭدىن چىققان پىلموت ئوقلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، يەل قويۇۋەتسە كېرەك، ھە، ـــ ئانا ھېقىقداپ

كۆلۈپ كەتتى، ـــ شۇڭا، ئۇ ساڭا مۇشت كۆتۈرگەن گەپ. بولمىسا قارىغايدەك بىر ئەركەك تۇرۇپ، سەندەك ئاجىز بىر مەجنۇنغا مۇشت ئاتماس ئىدى.

ـــ ئانا، ساڭا ئويۇن بولۇپ بەردىمۇ نېمە. قېنى دېگىنە، ئاجرىشىشمغا قوشۇلدۇڭمۇ - يوق؟

ـــ راستىمنى دېسەم ئاجرىشىشىڭغا قوشۇلمايمەن. بولسا پاقلاندەك ئوغۇلدىن بىرنى تۇغۇپ بەر.

ـــ ئۇ ئۆيگە ئىككىنچى ئايالغ باسقۇم يوق، ـــ ئايزۆھرە دومسايغىنىچە يەنە يىغلاشقا كىرىشتى.

ھەرقانداق بىر ئانا ئۆز پۇشتىنىڭ بەخت-سائادىتى، خاتىرجەم، ئاسايىشلىقىنى ئويلايدۇ. پەرزەنتىنىڭ ئوتتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئاقىدۇ. پەرزەنت خۇشاللىقىنى ئۆز خۇشاللىقى دەپ بىلىدۇ ۋە شۇ خۇشاللىق ئۈچۈن بارلىقىنى قۇربان قىلىشتىن يانمايدۇ. شۇڭا، ئۇلار پەرزەنتىنىڭ قان-ياشلىق قىسمىتىنى كۆرۈشتىن قورقىدۇ. زىبىدىخان ئانا ئۈچۈنمۇ شۇنداق، ئەلۋەتتە. زىبىدىخان ئانا كۆڭۈل غەشلىكلىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ، قىزىنى بەزلەشنى، ئۇنىڭغا تەربىيە-نەسىھەت قىلىشنى راۋا كۆردى.

ـــ قىزىم، ـــ دەپ گەپ باشلىدى ئانا، ئايزۆھرەنىڭ مەگزىنى بويلاپ سىرغىغان ياش تامچىلىرىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ، ـــ تولا يامانلاپ يۈرۈشنىڭ ئۆزىمۇ بىر ئەقىلسىزلىك. خوتۇن كىشى تولا يامانلىسا ئەر كىشىنىڭ كۆڭلى سوۋۇيدۇ، دەيدىغان گەپ بىكار ئېيتىلغان ئەمەس. يەنە كېلىپ تۇرمۇش دېگەن شۇنداق مۇرەككەپ، ئەگرى-توقاي، مەنزىلى تولىمۇ مۇشكۈل. ئادەمنىڭ ھاياتى جاپا-مۇشەققەتلىك قىسمەتلەرنىڭ بولغانلىقى بىلەن مەنىلىك ۋە ئەھمىيەتلىك. ئويلاپ باقتىڭمۇ، ئادەم كۇنبويى ھېچكىم بىلەن گەپلەشمەي، زاكونلاشماي، ھەممە ئىشتا ئۆزۈمنىڭ توغرا، مەندىن نوچىسى يوق، دەپ بىرقانچە يىل يېگانە ئۆتسە، كېيىن كىشىلەر تۇپىي ئىچىگە كىرگىنىدە ئۇ نېمىگە ئېرىشىدۇ؟ ئۇنىڭ ئېرىشىدىغىنى ھەممىدىن كېيىن قېلىش، ھېچكىمنىڭ ھۆرمىتىگە

ئېرىشەلمەسلىك. دېمەك، ئىنسان رىقابەت ۋە جەبىر-جاپا ئىچىدە تاۋلىنىپ پىشىپ يېتىلىدۇ، مۇكەممەللىشىدۇ. ھېچقانداق بىر جەبىر-جاپاسى بولمىغان تۇرمۇشنىڭ مۇكەممەل بولۇپ كېتىشى ناتايىن. مەن مۇنداق بىر ھېكايىنى ئاڭلىغان، ساڭا ئېيتىپ بېرەي:

بىر جۈپ ئاشىق-مەشۇقلار توي قىپتۇ. تويدىن كېيىن ناھايىتى ئېجىل-ئىناق ئۆتۈپتۇ. ئۇلار ھەر ئىككىلىسى ئۆز ئىشلىرى بىلەن بولۇپ، بىر-بىرىنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمايدىكەن. گەپمۇ تالاشمايدىكەن... مۇشۇ تەرىقىدە يېرىم يىلچە ئۆتكەن بىر كۈنى، ئايالى ئېرىگە كۇلۇپ تۇرۇپ ئېغىز ئېچىپتۇ:

— بىز ئايرىلىپ كېتەيلى .

— چاقچاق قىلماڭ، — دەپتۇ ئەر ھەيرانلىق بىلەن.

— راست دەۋاتىمەن.

ئەر ئايالىنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى جەزم قىپتۇ ھەمدە ئۆزىنىڭ نېمە سەۋەنلىك سادىر قىلغانلىقىنى ئويلاپ يېتەلمەي، ئايالىدىن سوراپتۇ:

— مەن سىزنى ئوبدان كۈتەلمىدىمۇ ؟

— ياق.

— كۆڭلىڭىزگە ئازار بەردىمۇ ؟

— ياق.

ئەر نېمىنىلا سورىسا ئايالى ياق دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ شۇنداق ئىكەن. ئەر ھەممە جەھەتتىن لايىقەتلىك ئىكەن. تاقەتسىزلەنگەن ئەر بار ئاۋازى بىلەن توۋلاپتۇ:

— ئۇنداقتا نېمە ئۈچۈن ئاجراشماقچىسىز ؟

— مۇشۇنداق بىر سالاپەتكىرنى بۇرۇنراق كۆرمىگەنلىكىمگە ئاجراشماقچىتىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئايال مەيۈس ھالەتتە.

زىبىدىخان ئانا قىزىغا ئوتلۇق مېھىر بىلەن قاراپ تۇرۇپ سورىدى:
— مانا بۇ ھېكايىدىن نېمىنى چۈشەندىڭ قىزىم ؟
— بۇ دېگەن ھېكايە، ئانا.
— ئۇنداق دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ. مەسىلەن، بىركىم بىركىمنى ياخشى كۆرمىسە ئۇنىڭ بىلەن نېمە كارى. توختام سۈدەك تۇرمۇشنى تۇرمۇش دېگىلى بولمايدۇ. بۇنداق دېگىنىم ئۇرۇشۇپلا ئۆتۈش دېگەنلىك ئەمەس. دېمەكچىمەنكى، كىچىكىدىن ئىككى ئائىلىدە، ئىككى خىل مۇھىتتا چوڭ بولغان ئىككى كىشىنىڭ بىر ئۆيگە كىرىپلا ئېچىل-ئىناق بولۇپ كېتىشى ناتايىن. بىر-بىرىنى چۈشىنىشكە مەلۇم ۋاقىت كېتىدۇ. شۇڭا، ئاجرىشىشنىڭ گېپىنى قويۇپ، ئۆيۈڭگە قايتىساڭمىكىن دەيمەن. نەسىھەتىم: ئېرىڭگە ئىشەن، ئۇنى قوللا، ھۆرمەت قىل، ئىتائەتمەن بولۇپ، كۆتكەن يېرىدىن چىق. ئاغزىڭنى ئىتتىك قىلما. ئورۇنسىز ئىشلارغا بەكلا چالۋاقاپ كەتمە. ئېغىز غېرىچلىما. جازىبىلىك، مۇلايىم ھەم ئاق كۆڭۈل بول. ئەدەپ، ھايا، پاكلىقنى ئۆزۈڭگە مەڭگۈلۈك دوست تۇت. ئېرىڭنىڭ خۇشاللىقغا خۇشاللىق، قايغۇسىغا قايغۇ بېغىشلا. ئۇ ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغاندا ئۇنىڭغا ياخشى مەسلىھەتلەرنى بېرىپ، كۆڭۈل تۇغۇچىنى يېشىشگە ياردەمدە بول، ئەپۇچان بول، ئۆتكەن ئىشنى تەگەپ ئولتۇرما. ئايال كىشى شۇنداق قىلغاندا ئېرىنىڭ ئىززەتلىشىگە، كۆيۈنۈشىگە ئېرىشەلەيدۇ، تۇرمۇشى ئىشەنچ ۋە ئۇمىدكە تولۇپ، بەختلىك ياشايدۇ. سېنىڭ نەسىھەتلىرىمدىن ئۆرنەك ئېلىپ، ئۆز سەۋەنلىكلىرىڭ ئۈستىدە ئوبدان ئويلىنىپ، نۇقسانلىرىڭنى تۈزىتىشكە تىرىشىشىڭنى ئۈمىد قىلىمەن. ماڭ بارغىن، ئۆيۈڭگە كەت قىزىم...
ئەتىسى ئايزۆھرە ئۆيگە يېتىپ كەلگەندە قورۇ ئىشكى يېپىقلىق بولۇپ، ئۆيدە ئادەم كۆرۈنمەيتتى. «ئادەتتە سىرتقا چىققان ھامان قۇلۇپلىنىپ تۇرىدىغان ئىشىكنىڭ ئوچۇقلۇقىغا قارىغاندا ئانچە يىراققا كەتمىسە كېرەك» دەپ ئويلىدى ئايزۆھرە ئېشەككە ئوت تاشلاۋېتىپ، ئۇ، ئۆي، ھويلا -ئارانلارنى سۈپۈرۈپ پاكىزلاپ يىغىشتۇرغاندىن كېيىن

كەچلىك تاماققا تۇتۇش قىلدى. تاماقنى پىشۇرۇپ، سالىنىڭ يولىغا قاراپ ئولتۇردى. ئەلياتقۇ بولغان بولسىمۇ سالىدىن ھېچبىر سادا يوق ئىدى.

«بەلكىم بۇۋىمەريەم ھەدەمنىڭ ئۆيىگە كەتسە كېرەك...»

ئايزۆھرە قورسىقىنى توقلاپ بولغاندىن كېيىن ئارام ئالماق بولۇپ تۇرۇۋىدى، قورۇ شادلىقىنىڭ تاراقشىشىغا قوشۇلۇپ بىرنىڭ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

ـــ سالى مۇئەللىم...ھوي سالى مۇئەللىم.

ئايزۆھرە سىرتقا چىقتى. قورۇ سىرتىدا تام قوشنىسى سوپاخۇن پالتا تۇراتتى. ئۇ، سوپاخۇن بىلەن ئادەتتىكىدەك سالام-سەھەت قىلىشقاندىن كېيىن قورۇ شادلىقىنى ئېچىۋېتىپ دېدى:

ـــ ئانامنىڭكىگە بېرىپ قايتىپ كەلسەم ئۆيدە ئادەم يوق تۇرىدۇ، بۇۋىمەريەم ھەدەمنىڭكىگە كەتسە كېرەك

ـــ بۇۋىمەريەمنىڭكىگە، ـــ دېدى سوپاخۇن .

ـــ شۇنداق، قېنى ئۆيگە كىرسىلە.

ـــ ئۇنداقتا كېسىلى ئېغىر ئوخشايدۇ...

ـــ كىمنىڭ ؟ـــ سورىدى ئايزۆھرە ئۆز-ئۆزىگە پىچىرلىغىنىچە يانماق بولۇپ تەمشىلىۋاتقان سوپاخۇندىن.

ـــ كىمنىڭ بولاتتى، بۇۋىمەريەمنىڭ.

ـــ بۇۋىمەريەم ھەدەمنىڭ ؟

ـــ شۇنداق، سالى ئۇنى تۇنۇگۈن دوختۇرغا ئېلىپ كەتكەن. شۇ چاغدا بۇۋىمەريەم ھوشسىز ئىكەنىدۇق. مەن ئات ھارۋىسىنى قوشۇپ بەردىم. ھارۋىغا سېلىپ يېزىلىق دوختۇرخانىغا ئېلىپ ماڭغان. ھېلىتىن قارىسام ئۆيدە چىراغ يورۇق تۇرىدۇ، قايتىپ كەلگەن چېغى دەپ كىرىشىم ئىدى. گېپىڭىزگە قارىغاندا سىزنىڭ بۇ ئىشلاردىن خەۋىرىڭىز يوق ئىكەن-دە.

ـــ بۇ، بۇ... ـــ ئايزۆھرە دۇدۇقلىغىنىچە نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي گاڭگىرىدى. سوپاخۇننى ئۆزىتىپ قويغاندىن كېيىن ئۆيگە يۈگۈرۈپ

كىرىپ كەلدى، كىيىملىرىنى ئالماشتۇردى، ھويلا-ئارانىنى قۇلۇپلاپ دوختۇرخانا تامان يول ئالدى.

ئايزۆھرە دوختۇرخانىغا يېتىپ كەلگەندە يېرىم كېچە بولغانىدى. سالى كېسەلخانىغا كىرىپ كەلگەن ئايزۆھرەگە لاپپىدە بىر قاراپ قويۇپ، سىرتقا چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن سوغۇق بىر نۇر يالىت قىلىپ ئۆتكەنىدەك بولۇپ، ئايزۆھرەنىڭ يۈرىكى قارتىلا قىلىپ قالدى. ئايزۆھرەنىڭ بەدەنلىرى سوغۇق تەرگە چۆمۈلگەنىدى. ئۇ تاماق قاچىسىنى دېرىزە تەكچىسىگە قويۇپ قويغاندىن كېيىن كارىۋاتقا يېقىنلاپ كەلدى.

بۇۋىمەريەمنىڭ كالپۇكلىرى گەز باغلاپ كەتكەن بولۇپ، كۆزىنى يۇمغىنىچە ئېغىر نەپەس ئېلىپ ياتاتتى. ئايزۆھرەنىڭ ئەمدىلا 43 ياشىنىڭ قارىسىنى ئالغان تۇرۇقلۇق مومىاي بولۇپ كەتكەن بۇۋىمەريەمنىڭ جانسىز تۇرقىغا، يىداپ كەتكەن تاتىراڭغۇ چىرايى، پېشانىسىدىكى ۋاقىتسىز چۈشكەن تال-تال قورۇقلارغا قاراپ كۆڭلى بۇرۇلدى، كۆز چاناقلىرىدا ياش تامچىلىرى پەيدا بولۇپ، ئاستا-ئاستا سىرغىدى...

5

«ئۆزى كەتكەن يارەي، ئۆزى كەلگەن يارەي»... ئايزۆھرەنىڭ قايتىپ كېلىشى سالى ئۇچۇن خۇشاللىق بولماستىن، ئەكسىچە ئايزۆھرەنىڭ زىتىغا تېگىدىغان كوزىر بولۇپ قالغانىدى. سالى ئورۇنسىز ئىشلار بىلەن جېدەل قىلغانىنىڭ ئۈستىگە ھە دېسىلا ئايزۆھرەگە تاپا-تەنە قىلىپ، ئۇنى ئۆيدىن چىقىشقا قىستايتتى. ئاردا-قانچە قېتىملاپ جېدەللەر بولغىنىغا ئېنىق بىر نېمە دېمەك تەس ئىدى. مانا بۇگۈنمۇ ئورۇنسىز يۇز بەرگەن جېدەل ئايزۆھرەنىڭ بۇ ئۆيدىن ئايرىلىشىغا سەۋەب بولدى.

ئايزۆھرە سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ يولدىشىغا ناشتىلىق تەييار

قىلدى. ئۇنى مەكتەپكە يولغا سالغاندىن كېيىن ھەدىسىگە تاماق ئەتتى. ھويلا-ئارانلارنى سۈپۈرۈپ، ئوچاقنى يۇزلەپ، باغنىڭ سۈيىنى تۆتتى. ھەدىسىنىڭ دورىلىرىنى قاينىتىپ، چۈشلۈك تامىقىنى تەييار قىلدى. چۈشتىن كېيىن سالىنىڭ كىرلىرىنى يۇدى. يوتقان-كۆرپىلەرنى قېقىشتۇرۇپ ئاپتاپقا سالدى. زاۋال بىلەن كەچلىك تاماققا تۇتۇش قىلماق بولۇپ ئوچاقنىڭ كۈلىنى ئېلىۋاتاتتى، سالى كىرىپ كەلدى.

سالىنىڭ چىرايى تولىمۇ سولغۇن ئىدى. ئۇ ئوچاق بېشىدا پايپېتەك بولۇۋاتقان ئايزۆھرەگە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدى. تاپسىدا ئولتۇرۇپ پۇتىنى كۆچەپ سىلكىۋىدى، لاي-پاتقاقتا مىنەلگەن ئاياغ قازانىنىڭ ئۈستىگىلا چۈشتى. سالى مىيقىدا كۈلگىنىچە كىيىملىرىنى تاپسىغا سېلىپ تاشلىدى. كاڭنىڭ بۇلۇڭىغا سۇرۇلۇپ، ئورۇن-كۆرپىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، كۆك تاماكىدىن بىر پىنەك ئوراپ چېكىشكە باشلىدى.

ئايزۆھرە قازانىنى قايتىلاپ يۇغاندىن كېيىن سالىنىڭ ئايىغى ۋە تاپسىدىكى لاي-پاتقاق دەستىدىن رەڭگىنى پەرق ئەتكىلى بولماس ھالەتكە چۈشۈپ قالغان كىيىملىرىنى يېغىشتۇرۇپ، سىرتقا ئاچىقىپ سۇپا ئۈستىگە تاشلاپ قويدى. ئەنە شۇ دەقىقىدە ئېغىر خورلۇق تارتقاندەك ھېس قىلدى-يۇ، يەنە ئۆزىنى زوربىغا باستى. ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل بولۇۋەردى. تاماكىنىڭ ئاچچىق ئىسى ئۆيىنى بىر ئالغاندى. ئايزۆھرە ئىشكىنى شۇنداقلا ئېچىشى سالىنىڭ ئاغزى ئېچىلدى:

— ھەي، ئەتىگەندىن بېرى سۇ تۇتىمەن دەپ مۇزدەك سۇدا يۇرۇپ توڭلاپ كەلسەم ئىشكىنى ئاچقىنىڭ نېمىسى؟ ئىچىڭ قىزىپ كەتكەن بولسا تالاغا چىقىپ شامالداپ كىرمەمسەن. ئاتاڭنىڭ بېزى كەتكىلى نەۋاق-ھە ! ئەتىگەندىن بېرى بىكار يېتىپ، ئەمدى تىمسىقلاپ يۇرگىنىنى. كۈن يورۇقىدا ئەتسەڭ بولمامدۇ تامىقىڭنى. قېنى ئېيتە، نەلەردە غىلجىڭلاپ يۈردۈڭ؟ ياپە ئىشكىنى، — ئايزۆھرە سالىغا شۇنداقلا بىر قارىدى-يۇ، ئۈن-تىنسىز ھالدا ئىشكىنى يېپىۋىدى، سالى تېخىمۇ

ئەدەپ كەتتى، ــ نېمىگە ئالىيسەن، نېمىگە. ئالايغۇدەك نېمە قىلدىم ساڭا. بېقىپ قويغۇنۇم گۈناھ بولغان ئوخشىمامدۇ؟

ــ ئېغىر كەلگەن بولسام ئانامنىڭكىگە كېتەي.

ــ ئەنە يول. ئۆزۈڭ كېتىپ يەنە ئۆزۈڭ كېلىسەن. ئارقاڭدىن بارىدىغانغا ۋاقتىم يوق مېنىڭ...

ــ بولدى قىل ئۇكام. سەنمۇ بەكلا ئۇششاق سۆز ئىكەنسەن. بىر ئېغىز گەپتىن قالساڭ بىرەر يېرىڭ كەملەپ قالامدۇ سېنىڭ.

ھېلىتىن ئەر-ئايال ئىككىسىنىڭ گەپلىرىگە قۇلاق سېلىپ ياتقان بۇۋىمەريەم ئىلاجسىز ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولغاندى.

ــ نېمە دەۋاتىسەن ھەدە. قارا ئۇنىڭ گېپىنىڭ يوغانلىقىنى. ئەتىگەندىن بېرى ئۆيدە بىكار يۇرۇپ، شۇ كەمگىچە بىر قازان ئاشنى پىشۇرۇپ بولالمىغىنىنى قارا. داۋاملىق شۇنداق قىلىدۇ. باشقا ۋاقىتنىغۇ تىلغا ئالمايلى، بۈگۈن سەن تۇرۇقلۇقمۇ شۇ كەمگىچە ئاش ئەتمەپتۇ.

ــ مېنى بىردەم بولسىمۇ ئارامخۇدا ئولتۇرسۇن دېسەڭ قارىسىغا گەپ قىلما ئۇكام، ئۇنىڭ ئەتىگەندىن بېرى يېنى يەرگە تەگمىدى. بۇنداق كۆزۈڭنى يۇمۇپلا گەپنى قىلىۋەرسەڭ يامان بولىدۇ، ــ بۇۋىمەريەمنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار ئەگىيىتتى، ــ ئاھ خۇدا ! ئايال كىشى نېمىدېگەن ئاجىز-ھە ! ئەر كىشى نېمە دېسە بىز ئۇچۇن گۇناھ بولۇۋېرىدۇ، ــ بۇۋىمەريەم ئېسەدەپ يىغلايتتى، ــ ئاش ئەتمىدى دەمدۇ، سىرتقا قارىدى دەمدۇ، ماڭا گەپ يانىدۇردى دەمدۇ ياكى گۆلەيدى، ئايالنىڭ بۇرچىنى ئادا قىلمىدى... ئىشقىلىپ نېمە دېسە بولۇۋېرىدىكەن.

ــ ھەدە، بۇ سېنىڭ نېمە دېگىنىڭ ؟

ــ ساڭا دېسەم، ئايرۇھرە ئەتىگەندىن بېرى پۇت-قولى يەرگە تەگمەي ئىشلىدى. ئەتىگەندە ساڭا تاماق قىلىپ مەكتىپىگە يولغا سالغاندىن كېيىن ماڭا ئايرىم تاماق تەييارلىدى. ھويلا-ئارانلارنى سۈپۈرۈپ پاكىزلاپ، ئوچاق يۇزلىدى، كىر-قات يۇيۇپ، ئوتۇن كەسلىدى. يەنە نېمە قىلىپ بەرسە بولاتتى ساڭا؟

— سەن بىلمەيسەن ئاچا. بۇگۈن سېنى بار دەپ شۇنداق قىلغان گەپ، — سالى ئايزۆھرەگە نەزىرىنى ئاغدۇرغانىدى، ئايزۆھرە سەتلا بىرنى ئالىيىپ، ئاغزىدا قىلىق چىقىرىپ سالىنى دورىدى، — ساددا كۆرۈنگىنى بىلەن قاغجالما بولۇپ كەتكەن نېمە بۇ!

— كىم قاغجالمىكەن، قاغجالما دېگەن ئۆزۈڭ.

— كوت-كوت.

— سەن دەۋالغۇچە مەن دەۋالاي، دەپ ماۋۇ بولۇمسىزنىڭ دەپكەتكىنىنى. قاراپ باقا تۇرقۇڭغا، زادى كىمكەن كوت-كوت.

— نېمە دەيسەن، ھە نېمە دېمەكچىسەن. ھېلى دېگەن گېپىڭنى يەنە بىر دېگىنە قېنى...

ئۇلار بۇۋىمەريەمنىڭ بەزلەشلىرىگە، ۋارقىراشلىرىغا قۇلاق سالماستىن ئۆز جېدىلىگە كىرىشىپ كەتتى. ھەدىسىدىن ئەيمەنگەندەك قىلىپ ئۆيدىن سىرتقا چىقىپ زاكونلاشتى. بۇۋىمەريەمنىڭ سىرتقا چىقىپ ئۇلارنى بېسىقتۇرغۇدەك مادارى بولمىغاچقا، ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتۇپ يېتىشقا مەجبۇر بولدى. ھاۋا بەكلا سوغۇق ئىدى. سىرتتا ئۇلارنى بەزلەيدىغانغا ياكى ئۇلار سەت بولارمۇ دەپ ھېيىقىدىغانغا ئەتراپتا ھېچكىم بولمىغاچقا جېدەل بارغانچە ئەدەشكە باشلىدى. ئايزۆھرە قانچە ئېغىر بولغانسېرى سالى شۇنچە ھەپشەيدى. بولۇنغان گەپلەر تىلغا ئالغۇسىز دەرىجىدە بولۇپ، جېدەلنىڭ ئاخىرى ئۇرۇپ-دۇمبالاش بىلەن ئاياغلاشتى.

كونىلار: «ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا، ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە» دەپ تۇغرا ئېيتسا كېرەك، سالى ئەپەندىم قاراشتا شۇنداق ياۋاش، مۇلايىم، بىر كىشىگە تىكىلىپ قارىغۇچىلىكى يوق دېيەرلىك بولغىنى بىلەن، گەپلىرى تولىمۇ سېسىق ھەم تۇتۇرۇقسىز ئىدى. نەچچە ئون يىللاپ ئۆتكۈزگەن بويتاقلىق تۇرمۇشىنىڭ يالدامسىمۇ ياكى شۇنداق بىر خۇيىمۇ، ئەيتاۋۇر ئۇنىڭ چوڭ-كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە ئارىلىشىدىغان چېپىلغاق مىجەزى ئايزۆھرە ئۇچۇن ئېغىر ئازاب ۋە ئەلەم

ئىدى. «ئەر دېگەن ئەردەك بولسا» دەيتتى ئايزۆھرە بەزى چاغلاردا ئۆز-ئۆزىگە. «ماي كۆپ كېتىپتۇ. ئاشنى كۆپ ئېتىۋېتىپسەن. بۇنچە بالدۇر ئاش ئېتىپ كىمنى ساقلىماقچىتىڭ. بۇگۈن بەك ياسىنىپ كېتىپسەن، بىرى بىلەن مەخپىي كۆرۈشمەكچىمۇ نېمە ؟...» دېگەندەك چويلىدا توختىمايدىغان ئۇششاق گەپلەر بىلەن جېدەل قىلغان. بىرەر ئىشقا مەسلىھەت سورىسا، «شۇنچىلىك ئىشنىمۇ مەندىن سورامسەن. كىمنىڭ زاكىلىق قىلىسەن» دەپ ئۈرۈشقان. سورىماي قىلسا، «سەن نېمانداق باشباشتاق. ئىش دېگەننى بار مەسلىھەت بىلەن قىلمامسەن» دەپ ئۈرۈشقان...

ئايزۆھرەنىڭ ئەمدى چىدىغۇچىلىكى قالمىغانىدى. ئۇ، ئامالىنىڭ يوقلۇقىدىن ئانىسىنىڭكىگە يەنە بىر قېتىم يامانلاپ بېرىشقا مەجبۇر بولدى.

قىزىنى ئارقا-ئارقىدىن تۆت نۆۋەت تەربىيە-نەسىھەت بىلەن ماگدۇرۇپمۇ كۆڭلى ئەمىن تاپمىغان زىبىدىخان ئاخىنىڭ يۈرەك-باغرى ئېزىلىپ، كۆزلىرى قان-ياشقا تولدى. ئۇياققا قارىسا يۈرەك پارىسى — قىزى، بۇياققا قارىسا ئەل-جامائەت... «شۇنچە ياشقا كىرگەندە بالىنى ئېرىدىن ئاجرىتىۋالمەن، دەپ يۈرۈشنىڭ ئۆزىمۇ بىر ئەخمىقانىلىك. خەلقئالەم ئالدىدا سەت ئەمەسمۇ» دەيتتى ئانا چوڭقۇر خىياللار قاينىمىغا ئەسىر بولۇپ.

«قانداق قىلغۇلۇق؟ ھە دېگەندە ئۇرۇپ-دۇمبالاپ، ئۆيدىن قوغلاپ چىقارسا، ئۆزىزىخاھلىققا بىرەر ئېغىز تاتلىق سۆزنىمۇ بولمىسا، يەنە نېمە دەپ ئاپىرىپ قويغۇلۇق. ئايزۆھرەنى يەنە قىستاۋەرسەم ئالمىدىس بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالسا، ئۇ ھالدا...» ئانا يەنە ئۆز قىزىغا نەسىھەت قىلىشقا كىرىشتى:

— ئېغىر بول قىزىم. ياخشى كۈنلەر تېخى ئالدىڭدا. سالىمۇ كۆپ ئوقۇغان، تەربىيە كۆرگەن، يەنە كېلىپ ئوتتۇرا ياشىنىڭ بوسۇغىسىغا ئاياغ باسقان ئادەم. ئاق-قارىنى پەرق ئەتكۈچىلىكى بار. بەلكىم ئۇمۇ

يالغۇزچىلىقتا ئۆگىنىپ قالغان خۇيىنى ئۆزگەرتەلمەي ھەس-ھەسىتە بولۇۋاتقانىدۇ، سەۋەنلىكلىرىنى تۈزىتىشكە تىرىشىۋاتقاندۇ. بۇنچىلىك ئىشنى دەپ ئاجراشتىك دېگەندىمۇ، ئەر دېگەننى سوقتۇرۇپ تېگىۋالغىلى بولمايدۇ، يەنە بىرىگە تەگسەك، ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق خۇيى-پەيلى بار-دە. يەنىلا سالدەك كۆپنى كۆرگەن، تۇرمۇشنىك ئىسسىق-سوغۇقىدا تاۋلانغان ئادەم ياخشىراق. پىشقان ئەرلەر يىراقنى كۆرەرلىك كېلىدۇ، ئايالالارنى قانداق ئاسراشنى بىلىدۇ، بۇزۇپ-چاچمايدۇ. تېجەشلىك بىلەن ئائىلە باشقۇرۇپ، تۇرمۇشمۇ بايىاشات ئۆتىدۇ...

«كۆپنى كۆرگەنمىش تېخى. تۇرمۇشى بايىاشات ئۆتىدۇ دەپ كەتكىنىچۇ. ئۆلدىغان جانغا بىر سىنتىنىك تۆشۈكىدىن 41 ئۆتۈپ كېۇن كەچۈرگەنىنىك نېمە ئەتىۋارى بولسۇن. يا بىرەر دوستىنىك تاينى بولمىسا، يا تىترىمەي تۇرۇپ تۆت تەگمە پۇلنى ئۆيى ئۈچۈن چىقىم قىلىشقا چىدىمىسا. ھە دېسە قازان بېشىغا چېپىلىپ، ئۇششاق گەپ سېتىپ كوتۇلداپلا يۈرسە...»

ئايزۆھرە كاللىسىدىن ئۆتكۈزىلمىگەن بەزى ئىشلارنى ئانىسى بىلەن ئورتاقلاشماقچى بولدى-يۇ، يەنە ئانىسىنى چارچىتىپ قويماسلىق ئۈچۈن ئېغىز ئاچمىدى...

ئاپئاق لىباسقا ئورالغان زېمىن 14 كۈنلۈك تولۇن ئاينىك سۈتتەك سۈزۈك نۇرى ئاستىدا كۆمۈشتەك يالتىراپ تۇرغان تېپتىنچ كېچە، ئانا قىزىنى باغرىغا باستى. كۆز يېشى قىلدى-يۇ، ئۆز ھالىتىنى قىزىغا كۆرسەتمىدى. ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ، بار غەيرىتىنى يىغىپ قىزىغا يەنە نەسىھەت قىلدى، ئېرى بىلەن تەڭ بولماسلىقنى، ئۇنى ھۆرمەتلەپ، خىزمەتتە بولۇپ، ئايالنىڭ بۇرچىنى تولۇق ئادا قىلىشنى قايتىلاپ تاپىلىدى.

— بۇۋىمەريەم ھەدەمگە ئېچىم ئاغرىپ قالدى ئانا. قارىسام بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قاپتۇ. چىرايىمۇ شۇنداق نۇرسىز. ئىلگىرىكى گۈزەل رۇخسارىدىن قىلچىلىك ئەسەر قالماپتۇ. شۇنىڭغا قاراپ، ئەرنىڭ زۇلمى

ھەرقانداق بىر جەبىر-جاپا، مۇشەققەتتىن نەچچە ھەسسە ئېغىر بولىدىكەن، دەپ ئويلاپ قالدىم. قارا ئۇنىڭغا، بىر ئەرگە 25 يىل خوتۇن بولۇپ، خىزمىتىنى قىلىپ، كېسەل چاقاندا ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىلغىنىنى. شۇنىڭغا قارىسا، ئەرگە تەگمەي ئۆتكەنمۇ تۈزۈككەن دېگۈسى كېلىدۇ ئادەمنىڭ.

ئانا قىزىنىڭ دېگەنلىرىدىن بىرئاز ئويلىنىپ قالدى ۋە ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ سۆزىنى داۋام ئەتتى:

— ئۇنداق دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ. «بىر پەلەكتە مىڭ خەمەك» دېگەنىدەك، ھەقىقەتەن شۇنداق ئائىنىساب، نامەردلەرمۇ يوق ئەمەس، بىراق، ئۇلار دەۋر ئەركەكلىرىگە ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. بىزدە يەنە ئەل-ۋەتەن، ئائىلە، پەرزەنت ئۈچۈن بارلىقىنى تەقدىم قىلىشتىن قىلچىمۇ باش تارتمايدىغان ئەركەكلەر تولىمىمىكەن. ئىشىنىڭ يامان تەرىپىنى كۆپ ئويلىماي، ياخشى تەرىپىنى ئويلا قىزىم. ئاللا بەختىگىنى بەرسۇن...

ئانا-بالا ئېغىر يانتۇغۇچە مۇڭداشتى. ئايزۆھرە كېچىچە كىرپىك قاقماي دېگۈدەك تاڭنى ئاتقۇزدى. سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ، تاماق تەييارلىدى. تاماقتىن كېيىن ئانىسىنىڭ قايتىلاپ دەۋەت قىلىشى ئارقىسىدا ئائىلىسىگە قاراپ يول ئالدى.

※ ※ ※

قار ياغقىنىغا قارىماي ھاۋا خېلىلا ئىسسىق ئىدى. بىراق، كېچىدىن بېرىقى ھاۋا شۇنىڭغانلىق بولغاچ، قار ئۈچقۇنلىرى ئادەمنىڭ يۈزىگە نەشتەردەك سانجىلاتتى.

سالى سەھەر ئورنىدىن تۇرۇپ ھەدىسىگە ناشتىلىق تەييارلىغاندىن كېيىن ئالدىراپ يولغا چىقتى. يوللار مۇز تۇتقان بولۇپ، يول يۈرمەكمۇ تەس ئىدى.

«ئەستا، كېچىكىدىغان بولدۇم-دە... — سالى تېز-تېز قەدەملەر

بىلەن كېتىپ باراتتى، تۇيۇقسىزلا يېقىلىپ چۈشتى، ـــ ئەكەتسە ئاتامنىڭكىنى ئەكەتمىگەندىكىن، تۇنۇگۈن كەچتە تەقسىم قىلىۋېتىپ كەلسەمغۇ مۇشۇ بالا يوق ئىدى. ھەسسىنىمەي...»

سالى غۇدۇرىغىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ، كىيىملىرىنى قېقىشتۇردى.

«مەكتەپتىن، ئوتۇن-كۆمۈرنى ھەر كۈنى كەچتە باللارنى قويۇپ بەرگەندىن كېيىنلا تارقىتىپ بېرىڭ، دەپ ئورۇنلاشتۇرسا ئاكتىپلىق قىلىپ، ئەتىگىنى بالدۇراق ئىشقا كېلىپ تارقىتىپ بېرەي دېگەندىكىن ئۆزۈمگىمۇ ئاز. كەچتە تارقاتقۇچىلار ئۆيلىرىگە ئەكېتىپ قالمىسۇن، دەپ ئەنسىرەپ نېمىمۇ قىلار ئىدىم. يېقىن يولاپ بولغۇچە قارىسى يۇقۇپ تۇرغان نېمىنى كىمۇ ئۆيلىرىگە ئوغرىلىغچە سۆرەپ يۈرەر ئىدى...»

خىيال بىلەن مەكتەپكە يېتىپ كەلگەن سالى سىنىپلارنىڭ ئوتۇن-كۆمۈرلىرىنى جاي-جايىغا تارقىتىپ بولغاندىن كېيىن ئىشخانىلارنى سىيرىپ-سۈپۈرۈپ، مەشكە ئوت ياقتى. گۈللەرگە سۇ قۇيدى. ئارقىدىن ھەربىر سىنىپنى ئارىلاپ چىقىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىنىپلارغا ئوت يېقىش ئەھۋالىنى نازارەت قىلدى. 5-يىللىققا كىرىشىدى، ئەھۋال باشقىچە بولۇپ چىقتى. سالى ئۆزىنى ھاردۇقى چىقىپ قالغاندەك ئازادە ھېس قىلدى. چىرايىغا قىزىللىق تېپىپ، ئىچ-ئىچىدىن خۇشاللاندى.

«ھە، ئەمدى ئىش ئوخشايدىغان بولدى. مۇئەللىملەر بىزنىڭ نەمۇنچىمىزنى بىر كۆرۈپ قويسۇنچۇ؟ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى شۇنچە قىلىپمۇ قاپقانغا چۈشمىگەندى. چاشقان ھەرقانچە ھىيلىگەر بولسىمۇ، ماھىر ئوۋچى مۇشۇكىنىڭ قولىدىن قېچىپ قۇتۇلغىنى يوق. ھامان بىركۈنى تۇزاققا چۈشىدىغان گەپ-تە... مانا بۈگۈن، يەنە كېلىپ قار ياغقان سوغۇق كۈندە، خۇددى قاردا ئىز قالدۇرۇپ قويغان توشقان ناھايىتى تېزلا تۇتۇلۇپ قالغىنىغا ئوخشاش... تازىمۇ بىر ئىش بولدى-دە»، ھا...ھا...ھا... سالى خىيالىنىڭ ئاخىرىنى تېزلا يىغىشتۇرۇپ قانغىچە بىر كۈلۈۋالغاندىن كېيىن دەرس مۇنبىرى ئۈستىدىكى تاپشۇرۇق دەپتىرىدىن بىر ۋاراقنى يىرتىپ ئالدى ۋە مەشكە ئوت يېقىش بىلەن ئاۋارە بولۇپ

تۇرغان ئوقۇغۇچىغا قاراپ دېدى:

— مۇئەللىملەر ئۆزى ئوت ياقىدۇ، دەپ ئورۇنلاشتۇرغان تۇرۇقلۇق سەن نېمىش قىلىۋاتىسەن ؟

— مەن... مەن... ، — دۇدۇقلىدى ئوقۇغۇچى قورقۇمسىراپ.

— ئالدىرىماي سۆزلە. ھەر كۈنى سەن ئوت ياقىسەن، شۇنداقمۇ ؟

— يا...يا...ياق، شۇ بۈگۈن.

— ھە بۈگۈن. بۈگۈن نېمە بولدى ؟

— بۈگۈن مۇئەللىمنىڭ ئازراق ئىشى بار ئىكەنىدۇق. شۇڭا، مېنى ئوت يېقىۋەت دەپ بۇيرۇغانىدى.

— ھە بولدى. مۇشۇ گەپنىڭلا كۆپايە. مانا ماۋۇ يەرگە ئىسمىڭنى يېزىۋەت.

سالى ئوقۇغۇچىنىڭ دېگىنى بويىچە خاتىرە قالدۇرغانىدىن كېيىن، ئوقۇغۇچىنىڭ ئىمزاسىنى قويىدۇردى-دە، ماھىر رازۋېدكىچىنىڭ بىرەر دېلوىنى پاش قىلىپ، جىنايەت گۇماندارىنىڭ ئۆز ئىقرارنامىسىنىڭ ئاخىرىغا ئىمزاسىنى قويدۇرغان دەقىقىلەردىكى ھالىتىگە ئوخشاش روھلۇق بىر كەيپىيات بىلەن سىنىپتىن ئايرىلدى.

5-يىللىقنىڭ سىنىپ مۇدىرى مولا تاش مۇئەللىم خىزمەتتە ئەستايىدىل، ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئىشىغا پۈختا ئادەم بولۇپ، ئىزچىل تۇرده مەكتەپ بويىچە نەمۇنىچى بولۇپ كېلىۋاتاتتى. ھەر قېتىم يېغىن ئېچىلغانىدا مەكتەپ مۇدىرى مولا تاشنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىپ، باشقىلارنىڭ ئۇنىڭدىن ئۆگىنىشىنى تەۋسىيە قىلاتتى. ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقانىدا، مۇدىر كۆپىنچە ھاللاردا مولا تاشنى سالى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، سالىنى ئۇنىڭدىن ئۆگىنىشكە چاقىراتتى. شۇ سەۋەب سالى مولا تاشقا غۇم ساقلاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭدىن بىرەر قۇسۇر تېپىشنى كېچە-كۈندۈز ئارزۇ قىلاتتى. مولا تاشنىڭ بۇ قېتىمقى قىلمىشى ھەرگىز كىچىك ئىش ئەمەس، بولۇپمۇ سالى ئۇچۇن شۇنداق. تۇغرا، ئالدىنقى يىلدىكى يېزا بويىچە ئېچىلغان يىللىق خىزمەت خۇلاسە چوڭ يىغىنىدىمۇ مولا تاش نەچچە يۈزلىگەن ئوقۇغۇچى، ئاتا-ئانىلار ۋە ئوقۇتقۇچى،

ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئالدىدا مەيدىسىگە شەلپەر تاقاپ سەھنىگە چىققانىدى. بۇنىسى ئازدەك مۇدىرنىڭ نەچچە قېتىملىق سالىغا ئېلىپ بارغان نەسىھەتلىرىدىمۇ يەنە شۇنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنغانىدى. بۇگۈنچۇ؟ بۇگۈن تامامەن ئەكسىچە، چوڭ بىر خاتالىق سادىر قىلدى. مەكتەپنىڭ مۇشۇ مەۋسۇمدا تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن قائىدە-تۈزۈمىدىكى بىردىنبىر يارقىن نۇقتا بولغان «قىش پەسلىدە سىنىپلارغا ئوت يېقىش ئىشىنى ئوقۇتقۇچىلار ئۆزلىرى قىلىدۇ. ئوقۇغۇچىلارغا ئوت قالاش ۋەزىپىسىنى يۈكلەشكە بىردەك يول قويۇلمايدۇ. كىمكى بۇ بەلگىلىمىگە خىلاپلىق قىلىدىكەن ئىقتىسادىي جەھەتتىن قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىپ، يىل ئاخىرىدا مۇنەۋۋەر قىلىپ باھالانمايدۇ» دېگەن بەلگىلىمىسىگە خىلاپلىق قىلغانىدى.

«ئەتىۋارلىق ئوقۇتقۇچىنى قانداق بىر تەرەپ قىلارکىن، قېنى»

سالى مۇدىر ئىشخانىسى ئالدىدا خېلى ئۇزاق تۇردى. بىر ۋاقىتتىن كېيىن، ئېغىر قەدەملىرىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن سۆرەپ كېلىۋاتقان مۇدىرنى كۆرۈپ ئالدىغا قاراپ چاپتى.

— قانداق مۇدىر، ئوبدان تۇرۇپلىمۇ؟ مىجەزلىرى ئوبداندۇ؟ — سالى مۇدىرغا قاراپ ياسالما بىر هالەتتە كۈلدى.

— قانداق، بىرەر ئىشكىلار بارمىدى؟ — سوردى مۇدىر بىرنى ئەسىۋەتكەندىن كېيىن سالىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ يولنى داۋاملاشتۇرغاچ.

سالى مۇدىرغا ئەگەشكىنىچە سۆزىنى داۋام ئەتتى:

— شۇنداق. سىلىگە مەلۇم قىلىدىغان ناھايىتى مۇھىم بىر ئىش بار ئىدى، شۇڭا...

— شۇڭا مېنى، ساقلاپ تاقىتىكلار تاق بولدى، شۇنداقمۇ ؟

— ياق...ياق، شۇ...

— هە قېنى نېمە گەپ بولسا ئىشخانىغا كىرگەندە دېيىشەيلى، — مۇدىر قولىنى كەينىگە تۇتقىنىچە ئۆزىنى تېخىمۇ رۇسلاپ ئالدىرىماي قەدەم ئالدى.

«ئىززىتىنىي بىلمەيدىغان دۆت ئېشەك. ھە دەپ قويسام ئېشىۋالغىنىنى كۆرمەمدىغان.تۇ...، ــ سالى تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن تۇكۇرۇكىنى دەرھال ئىچىگە يۇتتى، ــ تاس قاپتىمىنا تۇكۇرۇپ سالغىلى. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالغان بولسا، بۇ تاز بىلەن يەنە بىر قەپەس ئېلىشىدىغان گەپ ئىدى. ئۇ چاغدا موللاخۇنۇمنىڭ ئىشى قايرىلىپ قېلىپ...ھەر نېمە بولسا خۇدا ساقلىدى»

سالى شۇلارنى خىيال قىلغاچ، مۇدىرنىڭ كەينىدىن كېتىۋېتىپ ئۆزىنىڭ يېقىنقى بىر مەزگىللىك ئىشىنى ئەسكە ئالدى:

ئاشۇ قېتىملىق يېزا بويىچە ئېچىلغان خۇلاسە چوڭ يىغىنىدىن كېيىن، سالى بىر ئاي چامىسىدا ئىشتىن توختىتىلىپ، ئايلىق مائاشىنىڭ 2/3 قىسمى تۇتۇپ قېلىندى. يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسىغا تولا قاتراپ مېڭىر مۇشەققەتتە مائارىپ ئىشخانىسىنىڭ «مەكتەپنىڭ يۇگۇر-يېتىم ئىشلىرىغا يارەملەشسۇن، كېيىنچە ئىپادىسىگە قاراپ ئايرىم ئىش تەقسىم قىلىنىدۇ» دېگەن ئۇقتۇرۇشنى ئېلىپ كەلدى. شۇنىڭدىن بۇيان ئىشخانىلارنى تازىلاش، گۇل-گىياھلارنى، باغلارنى سۇغىرىپ پەرۋىش قىلىش ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش ئۆتتى. قىش كىرگەندىن كېيىن، ئىشخانىلارغا ئوت قالاش، سىنىپلارغا ئوتۇن-كۆمۈر تارقىتىپ، ئىسسىنىش ئەھۋاللىرىنى نازارەت قىلىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولدى.

«ئىلاج قانچە. ئىشنىڭ چوڭ-كىچىكى بولمايدۇ، دەپتىكەن، بىر ھېسابتا بۇمۇ ئوبدان بولغىنى. بالا يىغلاڭ، كېچە-كېچىلەپ تاپشۇرۇق تەكشۈرۈڭ يوق. ئېشىكى يوق موللامنىڭ قۇلىقى تىنچ، دېگەندەك كۈندىلىك ئىشنى كۈندىلىك تاماملىسلا بولدى دېگەن گەپ.»

سالى دەسلەپكى كۈنلەردە شۇنداق ئويلىغان بولدى. كېيىنچە بولسا ئۆز ئىشىغا بېشىچىلاپلا كىرىشىپ كەتتى. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ كۆزىدىن مەكتەپتىكى چوڭ-كىچىك ئىشلارنىڭ ھېچقايسىسى قېچىپ

قۇتۇلالمايتتى. مۇدىرمۇ ئۇنىڭ تەرسا مىجەزىنى ئوبدان بىلگەچكە، ئۇنىڭ ئىنكاس قىلغانلىرىنى ۋاقتىدا ھەل قىلىپ ماڭدى...

— ھە، قانداق مۇھىم ئىش ئىدى ئۇ؟

سالى مەكتەپ مۇدىرىنىڭ قوپال ئاۋازىدىن ئۆزىگە كەلدى ۋە يانچۇقىدىكى ئەتىگەندە ئوقۇغۇچىغا ئىمزا قويدۇرۇۋالغان قەغەزنى دەرھال چىقىرىپ، مۇدىرغا سۇنغاچ ئېغىز ئاچتى:

— بۇگۈن ئەتىگەندە مولا تاش سىنىپتىكى مەشكە ئوتنى ئۆزى ياقماي، ئوقۇغۇچىسىغا ياقتۇرۇپتۇ مۇدىر.

— راستمۇ ؟!

— راست بولمايچۇ. مانا ماۋۇ قەغەزدە سىنىپقا ئوت قالىغان ئوقۇغۇچىنىڭ ئىمزاسى بار، — سالى مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ھەيرانلىق قاپلىغان چىرايىغا كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن، سەل ئويلىنىۋېلىپ داۋام قىلدى، — ياكى بولمىسا ئوقۇغۇچىنى چاقىرتامدۇق ؟

— بولدى. ئوقۇغۇچىنى چاقىرتىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق، — مۇدىر خەتكە سىنچىلاپ قاراپ چىققاندىن كېيىن سالىغا قاراپ سوغۇق بىر تەرزدە جىلۋىلەندى، — ئوبدان، ناھايىتى ئوبدان قىپتىلا. بۇ ئىشنى قاتتىق بىر تەرەپ قىلىمىز. بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ دادىل ئىشلەۋەرسىلە. مۇشۇنداق قاتتىق تۇتمىغاندا بەزى ئىشلاردىن چاتاق چىقىدۇ.

— شۇنداق... شۇنداق. ئوقۇتۇش خىزمىتىنى باشقا خىزمەتكە سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. خاماننى بىرىگە سورۇپ تۇر دېسە بولىدۇ. ھاشارغا ئادەم سالسا، ئۆزى بارالمىغان يەرگە ئائىلىسىدىكىلەرنى ئەۋەتسە بولىدۇ. بىراق، ئوقۇتۇشتىكى ئىشلارغا باشقىلارنى ھاشارغا سۈرسە بولمايدۇ، — سالى شۇلارنى دەپ مەسخىرىلىك ھىجىيىۋىدى، مۇدىرنىڭ قاپىقى تۇرۇلگەنىدەك بولدى.

بىراۋنىڭ دېگەنلىرىنى شېپى كەلتۈرۈپ ئارقىدىنلا كۈلسە كىممۇ

تېرىكمىسۇن دەيسىز. مۇدىر سالىنىڭ دائىم ئۆزى مىسالەنگە مىسال قىلىپ سۆزلەيدىغان سۆزلىرىنى يۇزىدىن-يۈزىگە سېلىۋاتقىنىدىن خاپا بولغانىدى.

— تەپ تارتماي كۈلۈۋاتقىنىنى كۆرمەمدىغان، ماۋۇ بولۇمسىزنىڭ.

مۇدىرنىڭ ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا غۇدۇراپ سالغان سۆزلىرى سالىنىڭ دىققىتىنى تارتتى:

— نېمە...نېمە دېدىلە، ئانچە ئېنىق ئاڭلىيالمىدىم.

— بەك ئوبدان بولدى، دەۋاتىمەن.

— ھە، شۇنداقمۇ ؟! ئۇنداقتا مەن چىقاي، چۈشتىن كېيىن كۆرۈشەيلى.

سالىنىڭ يېرىم كۈنلۈك ئىشى توگىگەنىدى. ئەتىگەنىدە باشقىلاردىن ئىككى سائەتچە بالدۇر ئىشقا كېلىپ، سىنىپلارنىڭ ئوتۇن-كۆمۈرلىرىنى تارقىتىپ، ئىشخانىلارغا ئوت يېقىپ، تازىلىقىنى قىلىش، سىنىپلارنىڭ ئوت يېقىلىش ئەھۋالىنى نازارەت قىلىش دېگەندەك دائىملىق ئارقا سەپ ئىشلىرىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، ئۆيىگە كېتىپ چۈشتىن كېيىنگە ئۇلگۈرۈپ كەلسە بولاتتى...

دەسلەپتە ئۆز ئىشىدىن ئانچە رازى بولماي كەلگەن سالى كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ئىشنى ياقتۇرۇپ قالدى. بەزى چاغلاردا ئۆزىنى خېلى چوڭ بىر ئەمەلنى باشقۇرۇپ كېلىۋاتقان رەھبەردەك ھېس قىلىپمۇ قالاتتى. شۇ ۋەجلىك گاھىدا مەندىن باشقا كىم مەكتەپنىڭ ئوتۇن-كۆمۈرلىرىگە قول تەگكۈزمەيدۇ. ھەممە ئوقۇتقۇچىلار مەن ئەكىرىپ بەرگەنگە شۈكۈر قىلىپ ئولتۇرۇشىدۇ. ئۇۋاق ياكى تېشى كۆپ بولۇپ قاپتۇ، دېگەننى زىنھار ئاغزىدىن چىقىرالمايدۇ. چىقاردىمۇ، يىغىندا تەنقىد قىلىنىدىغان گەپ. سالىنىڭ نازارەتچىلىكى بولغانلىقى ئۈچۈن ھەممە ئوقۇتقۇچىلار سەھەردە پاتىپاراق بولۇشۇپ، سىنىپلىرىغا ئوت قالاش ئۈچۈن يېرىم سائەت بۇرۇن مەكتەپكە ئۇنۇپ بولىدۇ. يەنە... يەنە تېخى گۈل-گىياھلارنى قانداق باشقۇرۇش، چاتاش، كۆمۈش، سۇغىرىش... دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىگە بىر سالىدىن باشقا قايسىبىرىنىڭ چىشى پاتسۇن. مۇدىردىن باشقا ھېچكىم ئۇنىڭغا، ئاياقتا تۇر، مايماقتا ئۆت دەپ

بولالمايدۇ. دېمەك، ئۇنىڭ ھازىرقى مەرتىۋىسى، بىر دۆۋە قەغەز ئارىسىغا چۆكۈپ كۇنىۋىيى باش كۆتۈرمەي ئىشلەيدىغان ئىلمىي مۇدىرىدىن خېلىلا ئۈستۈن تۇرىدۇ. نېمىشقا دېگەندە، ئىلمىي مۇدىرنىڭ بىر ۋاراق قەغەزگە كۇچى يەتمىگىنى بىلەن، سالىنىڭ نەچچە ئون كىلوگىرام كۆمۈرنى بىر تەرەپ قىلىشقا تامامەن قۇدرىتى يېتىدۇ...

سالى ئەنە شۇنداق ئوي بىلەن ئۆز-ئۆزىگە تەسەللى بېرەتتى ھەمدە مۇدىرغا يۇزەكى بولسىمۇ مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشنى ئادەتكە ئايلاندۇرغانىدى. لېكىن، ئۇ مۇدىرغا چىن دىلىدىن قايىل ئەمەس. نەزىرىچە، مۇدىرنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيەسى ئۆزىدىن تۆۋەن، خىزمەت ئىستاژىمۇ قىسقا بولۇپ، ئۆزىگە باشقۇرغۇچى بولۇشقا سالاھىيىتى توشمايتتى.

سالى ئۆيگە قايتىپ كەلگەندە كۇن خېلىلا تىكلەنگەن بولۇپ، تېمپېراتۇرىمۇ ئۆرلەپ قالغانىدى. ئۇ قورۇ ئالدىغا كېلىپ، پاك-پاكىز تازىلانغان ھويلا-ئارانغا قاراپ ھەيران قالدى.

«ئەستا، ئاچامنىڭ قىلغان قىلمىشى كۆرمەمدىغان. كېسەل ئادەم سوغۇققا يولۇقۇپ، ئىشنى ئوخشاتتىمۇ نېمە ؟! خەپ...خەپ»

سالى قورۇ ئىشكىنى ئالدىراپ ئاچتى-دە، چوڭ-چوڭ قەدەم تاشلىدى. ئىشكىنى شۇنداق ئىتتىرىشى، ئىشىك تاراققىدە ئېچىلىپ كەتتى.

— ئوبدان تۇردىلىمۇ ؟ — ئايزۆھرە سالىنى كۆرۈپلا سالام قىلىشى، سالى سەتلا بىرنى ئالايدى. ئۆيىنچى كۆكۈچ ئىس بىلەن تولۇپ كەتكەن بولۇپ، سالىنىڭ چىراي ئىپادىسىنى ئايزۆھرە ئىلغا قىلالمايتتى. ئايزۆھرە رايىشلىق بىر تەلەپپۇز بىلەن سۆزىنى داۋام ئەتتى، — بالدۇرلا يېنىپ كەپلىغۇ ؟!

— سېنىڭچىغۇ ئۆيگە قايتىپ كەلمەسەم بولاتتى. بولسا بىرەر پېشكەللىك بىلەن ئۆلگەن بولسام، شۇنداقمۇ ؟ — سالى يەنە چېچىلدى، — بىر ئاخشاملىقتا پايلىماي، يەنە قايتىپ كەپسەنغۇ ؟ ئاناڭنىڭ ئۆيگە سىغمىدىڭمۇ يا؟

ـــ سىلى، بۇنداق دېسىلە قانداق بولىدۇ؟ ئانام شۇ «ئايال كىشى تولا يامانلاپ يۈرسە ئەر بولغۇچىنىڭ يۈزىگە سەت بولىدۇ، باشقىلار سۆز-چۆچەك قىلىشىدۇ، ئۇنىڭسىزمۇ ھەدەڭ كېسەل ياتسا بۇ ئۆيدە يۈرسەڭ ئوبدان بولمايدۇ، ئۆيۈڭگە قايتىپ يولدىشىڭ ۋە ھەدەڭنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئال، قىش قورۇدا ئايال كىشى يوق ئۆيدىن مۇز ياغىدۇ» دەپ...

ـــ سۆز-چۆچەك. نېمە سۆز-چۆچەككەن ئۇ؟ نەچچە يىل بويىتاق ياشىسام بولۇنمىغان سۆز-چۆچەك ئەمدىلىكتە پەيدا بولامدىكىنا؟ سۆز-چۆچەك بولغاندىمۇ سىلەردىن چىقىدۇ. لەقەم نەدىن تاپىلىدۇ ـــ ئۆيدىن دېگەننى ئاڭلىغان بولغيتتىڭ. كىم بىلىدۇ ئاخشامدىن بېرى نېمە ئىشلارنى قىلدىڭ.

ـــ نېمە ئىش قىپتىمەن ؟

ـــ مەندىن سوراۋاتامسەن تېخى. موللامغا قاتراپ بېشىمنى چۆرۈيدىغانغا تەييارلىق كۆرۈپ كەلگەنسەن تاينىلىق.

ـــ كىم چاغلاپ قالدىلا مېنى؟

ـــ سېنى كىم بىلمەيدۇ. ئۇرۇق-ئەۋلادىڭنىڭ ھەممىسى موللا خەق تۇرسا، ئۇنچىلىك ئىشلار ھېچقانچە گەپ ئەمەستە.

ـــ خۇدا گۇۋاھ.

ھېلىتىن يۆتىلىپ-قېقىلىپ، ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن ئولتۇرغان بۇۋىمەريەم ئۇلارنىڭ گېپىگە ئارىلاشماسلىقنى نىيەت قىلغان بولسىمۇ، يەنىلا چىداپ تۇرالمىدى:

ـــ پارىڭلارنى مەن يوق يەردە قىلىشساڭلار قانداق ئوكام. ئاخىرقى تۆت كۈنلۈكۈمنى ئارامخۇدا ئۆتكۈزەرمەن دېسەم، سېنىڭ جېدىلىڭ زادىلا بىسقمىدى. ئايالىڭدا نېمە گۇناھ. بىرنى دەپ قايتىپ كەلگىنىڭنى نەرى يامان، ـــ بۇۋىمەريەم قاتتىق قەي قىلىپ بىرھازاغچە يۆتىلىپ كەتتى.

ـــ ھەدە...بۇۋىمەريەم ھەدە، ئاچچىقلانمىسلا ھەدە، ـــ دېدى ئايزۆھرە بىر پىيالە قايناق سۇنى بۇۋىمەريەمگە سۇنۇۋېتىپ، ـــ قېنى ئىسسىقىدا ئىچىۋالسىلا.

ئۇلارنىڭ پارىڭى شۇنىڭ بىلەن پەسكويغا چۈشتى. ئايزۆھرە بىر چىنە سۈيۈقئاشنى داستىخانغا كەلتۈرۈۋىدى، سالى ئولتۇرغان ئورنىدىن چاچراپ كەتتى:

— ئۆزۈڭ ئىچىۋال يۇنداڭنى. ماڭا بىر بۇردا قاتتىق نان بولسىلا خۇدانىڭ سۈيى بىلەن يەۋالسام كۇپايە. يۇنداڭغا نېمە سالغىنىڭنى كىم بىلىدۇ. ئۆزۈڭ ئىچ. قورسقىڭنى تويغۇزۇپ ئاناڭنىڭكىگە ۋاقتىدا كېتىۋال. كەچتە قايتىپ كەلگىنىمدە سېنى يەنە بۇ ئۆيدە ئۇچرىتىپ قالماي.

ئايزۆھرە ھەدىسى بۇۋىمەريەمنىڭ يۈزىنى قىلىپ، سالى بىلەن ئارتۇقچە گەپ تالىشىپ ئولتۇرۇشنى راۋا كۆرمىگەچ، بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۈرمىدى. سالى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن قازان-قومۇچنى يىغىشتۇرۇپ، ئۆيلەرنى پاكىز سىيرىپ-سۈپۈردى، ئېشەككە ئوت سالدى. بۇۋىمەريەم بىلەن بىرمەھەل ھال-مۇڭ بولۇشقاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئەمدى قايتىپ كەتمىسە بولمايدىغانلىقىنى ئەسكەرتىپ خوشلاشتى.

— خوش ھەدە. شۇنچە ئېغىر بولساممۇ زادىلا چىقىشالمىدۇق. سىلىنى ئويلىسام بۇ ئۆيدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتكۈم يوق. بىراق، سالى ئۇنداق قارىمايدۇ. ئۇنىڭ خىيالى باشقا. قىسقىسى، مەن ئۇنىڭغا يۈك بولۇپ قالدىم. خەير، خۇداغا ئامانەت.

ئايزۆھرە بۇۋىمەريەمنىڭ ياشلانغان نۇرسىز كۆزلىرىگە، سولغۇن چىھرىگە قاراپ ئۇنسىز ياش تۆكتى. ئىككىيلەن ئاخىرقى رەت قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى:

— خوش ھەدە، مېنى كەچۈرۈڭ. سىزنى ئاللاغا تاپشۇردۇم.

— خوش سىگلىم. ئۆزىڭىزنى كۆپ ئاسراڭ. ئامان بولساق يەنە كۆرۈشەرمىز...

6

جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرگەن ئىشخانا بىردىنلا قاينىاپ كەتتى. ئاخىرقى بىر سائەتلىك دەرس باشلىنىپ تېخى 15 مىنۇتچە ئۆتكەندە

ۋاقتسىز چېلىغان قوڭغۇراق ئاۋازى بىلەن دەرسلىرىنى يېرىمىدا توختىتىپ ئىشخانىغا كىرىپ كەلگەن ئوقۇتقۇچىلار، قانداق مۇھىم يوليورۇقنىڭ بارلىقىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرۇشسا، ئىشنىڭ ماھىيىتىنى سالىدىن بىلىشكەنلەر بولسا گويا ناھايىتى مۇھىم بىر خەۋەرنى بىلۈپلىشقاندەك بىر-بىرىگە قۇلاق يېقىشقىنىچە، موللا تاشقا قانداق جازا بېرىلىدىغانلىقى ھەققىدە قىياسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشاتتى. يەنە بىر قىسملار قايسىبىر تېما ئۈستىدە مۇنازىرىگە چۈشۈشكەنىدى. سالى بولسا بۇنىڭ ئەكسىچە، ھېچكىم بىلەن باش قوشماستىن، يېگانا ھالدا خىيالغا پاتقانىدى. شۇ تاپ ئۇ، مۇدىرنىڭ سوئاللىرىغا قانداق جاۋاب بېرىش ھەققىدە باش قاتۇرماقتا، موللا تاشقا قايسى دەرىجىدىكى سەۋەنلىكلەرنى ئارتقاندا جازاسىنى ئېغىرلىتىپ، ھەيۋىسىنى سۇندۇرغىلى، يۇز-ئابرۇيىنى بىراقلا چۈشۈرگىلى بولىدۇ، دېگەن مۇھىم مەسىلە ئۈستىدە ئىنچىكە پىلانلارنى تۈزمەكتە ئىدى.

«نەچچە قېتىم بولدى. موللا تاشنىڭ، ياق موللا تاش مۇئەللىمنىڭ سىنىپىغا كىرسەم ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەشكە ئوت يېقىۋاتقىنىنى كۆرىمەن. بەزى كۆنلىرى گىمناستىكىدىن يانغانىدىن كېيىن ئوت يېقىلىدۇ. ئەتىگەندە سوغۇق يەپ توڭلاپ كەلگەن بىچارە بالىلار نەچچە سائەتكىچە ئىسسىيالمايدۇ. ھەتتا بەزى ئوقۇغۇچىلارنىڭ قولى خەتكە بارماي تىترەپ ئولتۇرۇشىدۇ. بۇ خىل ھالەت ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىشىگە بىۋاستە تەسىر قىلامدۇ-قانداق؟ بىر مۇنەۋۋەر خىزمەتچى مۇشۇنداق قىلىپ يۈرسە باشقىلار قانداق قىلسۇن. شۇڭا، بۇ ئىشنى ئاسانلىقچە بولدى قىلۋېتىشكە بولمىسا كېرەك. كۆپچىلىك قانداق قارايدىكىن؟»

مۇشۇنداق دېسەم گەپلىرىم جىڭ باسسا ئەجەب ئەمەس. سالىنىڭ كۆڭۈل ئەينىكىدە خۇلاسە چوڭ يىغىندىكى بەزى كۆرۈنۈشلەر غىل-پال ئەكىس ئېتىۋىدى، ئىچى ئاچچىققا تولۇپ، ھەسرەت-پىغانى ئۆرلەپ كەتتى. شۇ قېتىمقى يىغىندا موللا تاش شەلپەر تاقاپ سەھنىگە چىققاندا چاۋاك سادالىرى خېلى ئۇزۇنغىچە ئۇزۇلمىگەنىدى. ماتارىپ ئىشخانا

مۇدىرى ئۇنىڭ ئىسمىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ، يېزا مائارىپ سىستېمىسىدا مۇللا تاشتىن ئۆگىنىش يولىيورۇقىنى بەرگەن. ئەنە شۇ دەقىقىلەردە سالى ئىچ-ئىچىدىن ئاچچىق يۇتقان. سىدىقنىڭ كاساپىتى بىلەن ھەممە ئىشلىرى يوققا چىقىپ، ئوقۇتۇش ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغان لاياقەتسىز ئوقۇتقۇچىلار قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ قالغانلىقىغا بەكمۇ ئۆكۈنگەنىدى..

«مانا ئەمدى نېمە بولدى؟ يېزا مائارىپ سىستېمىسىنىڭ ئۆگىنىش ئۇلگىسى بولغان مۇللاخۇنۇمنىڭ كارامىتىنى كۆرىدىغان چاغ يېتىپ كەلدى. قېنى ئۇ نېمە دەپ چۇشەندۇرەركىن ؟...»

مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئىشخانىغا سۇر-ھەيۋە بىلەن كىرىپ كېلىشى سالىنى سەگىتتى. ئىشخانا تىمتاسلىقىغا چۆمۈلگەن بىر پەيتته مۇدىر ئېغىز ئاچتى:

— بۈگۈنكى يىغىندا بىرلا مەسىلىنى مۇزاكىرە قىلىمىز. ئۇ بولسىمۇ مەكتەپنىڭ قىشلىق تۇزۇم مەسلىسىدىكى بىر قىسىم نامۇۋاپىق ئىشلارنى خۇلاسە قىلىش، — مۇدىر ھەممە كىشىگە تەپسىلىي قاراپ چىققاندىن كېيىن داۋاملاشتۇردى، — ھەممىگلارغا ئايدىڭكى، بىز بىر ئاي ئىلگىرى، مانا مۇشۇ ئىشخانىدا يىغىن ئېچىپ، ئولتۇرغانلار بىلەن بىرلىكته قىش پەسلىدىكى بىخەتەرلىككه كاپالەتلىك قىلىش يۇزىسىدىن مەشكە ئوت يېقىش ئىشىنى ئوقۇتقۇچىلار ئۆزى قول تىقىپ ئىشلىشىنى قارار قىلىشقانىدۇق. كۆپ سانىدىكى بولداشلار بۇ قارارغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قىشلىق ئىسسىنىش مەسلىسىنى پىرىنسىپ بويىچه بېجىرىپ كەلگەن بولسىمۇ، يەنە ئاز سانىدىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلاردا بەلگىلىمگه خىلاپلىق قىلىش ئەھۋاللىرى كۆرۈلدى. بۇ ھەقته ئاتا-ئانىلارنىڭ ئىنكاسى بار. شۇڭا، بۇ مەسىلىنى ۋاقتىدا ھەل قىلىشقا تۇغرا كېلىدۇ،— ئوقۇتقۇچىلار بىر-بىرىگه قارىشىپ، بۇ ئىشلارنىڭ كىم تەرىپىدىن سادىر قىلىنغانلىقىنى بىلىشكه تەقەززا بولماقتا ئىدى. مۇدىر تۇكۇرۈكنى غۇرتتىدە يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن سۆزىنى

داۋاملاشتۇردى،ــ مەكتىپىمىزدە پىرىنسىپقا خىلاپ بۇنداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشى بىزدىكى تۈزۈم قارىشىمىزنىڭ يېتەرلىك بولمىغانلىقى، بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلىرىمىزدىكى مەكتەپ قائىدە-تۈزۈمىگە رازى بولمىغانلىقى، ئورۇنلاشتۇرۇشقا پىكرى بارلىقىنىڭ دەللىلى. ئوقۇغۇچىنىڭ ۋەزىپىسى ئۆگىنىش. جىسمانىي جەھەتتىن چىنىقىش ئەمەس. ئۇلارنى جىسمانىي جەھەتتىن چىنىقتۇرۇشمۇ مۇھىم، بىراق، چىنىقتۇرۇشمۇ لايىقىدا، قانۇن-نىزاملار يول قويغان دائىرىدە بولۇشى كېرەك-تە. ئاتا-ئانىلار بالىلىرىمىز ياخشى تەربىيەلەنسۇن دەپ مەكتەپكە يولغا سالسا، بىز ئۇلارنى ئوبدان ئۆگىنىش مۇھىتى بىلەن تەمىن ئەتمەكتە يوق، ئۆزىمىزنىڭ ئىشىغا سىلىپ يۈرسەك، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپكە كېلىش نىسبىتى چۈشۈپ كەتمەي قانداق بولماقچى...

مۇدىرنىڭ گويا نەچچە يۈز كىشىلىك چوڭ يىغىندا سۆزلەۋاتقاندەك، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن مەغرۇر ھالەتتە سۆزلەشلىرى ئارانلا يەتتە كىشى ئولتۇرغان، يەنە كېلىپ كۆلىمى نەچچە ئون كىۋادرات مېتىردىن ئاشمايدىغان كىچىككىنە ئىشخانىغا ئانچە ماسلاشمىغاندەك قىلاتتى. مۇدىرنىڭ ئۆزى نېمىلا دېسە ھە دەيدىغان، بىر ئېغىز لىلا گەپ قىلىشقىمۇ جۈرئىتى يوق، يۈرەكسىز ئوقۇتقۇچىلارغا شۇنچە كايىپ، چىڭقىلىپ سۆزلەشنىڭ نېمە ھاجىتى. بوشراق سۆزلىسىمۇ بولاتتى، ئەلۋەتتە. بىراق، مۇدىر تېخىمۇ چىڭقىلماقتا ئىدى. سالى گويا مولا تاش ھازىرلا ئېتىلىپ كېلىپ ياقىلىرىنى سىقىپ، تارتىشتۇرۇپ جېدەل قىلىدىغاندەك بىر ھېسسىيات بىلەن مولا تاشقا پاپ-پاتلا يەر تېگىدىن قاراپ قويياتتى. مۇدىر يېرىم سائەتچە كايىغاندىن كېيىن مولا تاشنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىۋىدى، غۇلغۇلا كۆچەيدى. مولا تاش ئىپادىسىز ھالدا خىرامان ئولتۇراتتى. ئۇ، بىر پەس سۈكۈتتىن كېيىن سالىغا قاراپ مەسخىرىلىك ھىجايدى، ئالدىرىماي ئېغىز ئاچتى:

ــ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاتا-ئانىسى دەۋا-دەستۇر قىلىپ كەپتۇ، دېگىنى بەكلا ئارتۇق كېتىپتۇ. ئوقۇغۇچىلارنى مەشكە ئوت يېقتۇرۇپتۇ، دېگىنىنى

ئىنكار قىلمايمەن. بىراق، ئەتىگەندە ئوت ياققىنى ئۆزۈمنىڭ ئوغلى. زۆرۈر ئىشىم چىقىپ قالغاچقا ئوغلۇمغا تاپىلىغان، بۇنىڭ نەرى يامان؟

ئەتىگەندە قەغەزگە ئىمزا قويغان ئوقۇغۇچىنىڭ سىياسىي سالىنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۆتكەندەك بولدى.

«راست، چىرايى موللا تاشقا ئوخشاپلا تۇرىدىغۇ. مەن نېمە دەپ تەپسىلىيرەك سۈرۈشتۈرۈپ كۆرمىگەندىمەن...»

ـــ ئۆزىمىزدە كۆرۈلگەن بولسا تۈزىتەيلى. بولمىغاندا دىققەت قىلايلى. ئەھۋال ئېنىق بولمىغان بولسا ئۆزئارا چۈشىنىشىپ ئىش قىلايلى...

مۇدىر گەپنىڭ ئاخىرىنى ناھايىتى سىپايىلىك بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇپ، يىغىنىنىڭ تۈگىگەنلىكىنى جاكارلىدى-دە، ئىشخاندىن ئايرىلدى. ئىشخانىدا كۈلكە ئەۋج ئالدى. سالى مۇدىرنىڭ ئارقىسىدىن سىرتقا چىقىپ تۇرۇشى، مۇدىر ئۇنى چاقىردى ۋە قول شىلتىغىنىچە چالۋاقاشقا باشلىدى:

ـــ سلىچۇ، بىر ئىشنىڭ ئالدى-ئارقىسىنى ئويدان دەگسەپ، تېگى-تەكتىنى چۈشىنىپ ئاندىن ئەھۋال ئىنكاس قىلىگلار. قاراڭلار نەچچە سائەتلەپ ئېغىز ئۈپرىتىپ ئاخىرىدا ئۆزىمىزنى ئوسال قىلدۇق، ـــ مۇدىر سوغۇق تەرزدە شۇنداق دېدى-دە، يەنە نېمىلەرنىدۇر غۇدۇڭشىغىنىچە كېتىپ قالدى.

سالى ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىدىن كەچكىچە ئاچچىق يۇتۇپ يۈردى. كۈن قارايغاندا ئائىلىسىگە قايتىپ كېلىۋىدى، ئۆيدە ئايالى كۆرۈنمىدى. ھەدىسى بۇۋىمەريەم كاگنىڭ بۇلۇڭىدا يىرىم ئۇيقۇلۇق ھالەتتە ياتاتتى. ئادەتتە خېلى بۇرۇنلا قازان قاينىتىلىپ، ئىللىپ كېتىدىغان ئۆي مۇزدەك سوغۇق بولۇپ، تولىمۇ يېقىمسىز ئىدى.

ئاقىللار «ئايال كىشى يوق ئۆي گۆرگە ئوخشايدۇ» دەپ تۇغرا ئېيتقان. سالى ئۇچۇنمۇ مۇشۇ دەقىقە ئەڭ غېرىبلىق تۇيۇلدى. ئۆزىنىڭ بىردىنبىر پاناھكارى بولغان، كونا، ئەمما يېقىملىق ئائىلىسى شۇنچىلىك غېرىب ئىدى. ئۆينىڭ ھەممە بۇلۇڭ-پۇچقاقلىرىدىن بوران ھۇۋلاۋاتقاندەك

بىلىنەتتى. ئۇ، ھەدىسىدىن ئەھۋالىنىڭ تەپسىلاتىنى بىلگەندىن كېيىن دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ كەچلىك تاماققا تۇتۇندى.

ئاردىدىن ھەپتە ئۆتكەن بىر كۈنى سەھەردە سالى ئايالىنى ئەكبىلۇبلىش ئۈچۈن قېينىئانىسىنىڭ ئۆيىگە قاراپ يول ئالدى. يولبويى ئايالى ئۈچۈن قېينىئانىسىغا ئىككى ئېغىز ياخشى گەپ قىلىپ، يىلىنىپ تۇرۇپ كۆڭلىنى ئۇتۇپ، ئايالىنى قايتۇرۇپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئەمما، مەنزىلگە يېتىپ بارغاندا ئىش بۇنىڭ ئەكسىچە بولدى. ئايالىنى كۆرۈش بىلەنلا جۇدۇنى قىرىق گەز ئۆرلەپ، كونا كېسىلى يەنە قوزغالدى:

— نېمە دەپ قېچىپ كېلىۋالدىڭ؟

سالى بۇ گەپنىڭ قانداقلارچە ئاغزىدىن چىقىپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالغانىدى. گەپ بارا-بارا كۆپىيىپ، جېدەل ئۇلغايدى. زىبىدىخان ئاننىڭ ھايى-ھايلىرى ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا ئەسلا كىرمەيتتى. قولۇم-قوشنىلار قورۇغا بىر كەلگەن بولۇپ، ھېچكىممۇ ئۇلار ئۈچۈن ئىككى ئېغىز نەسىھەت قىلمايتتى. قىلمايتتى ئەمەس، سالىنىڭ گەپ يېمەس خۇيى-پەيلىدىن زۇۋان سۇرمەسلىككە مەجبۇر بولۇشقانىدى...

تۇيۇقسىز تەگكەن زەربە سالىنى يىقىتتى. سالىنىڭ سۇر-توقاي قىلىشىغا چىداپ بولالمىغان ئايزۆھرە، ئىشىك تاقايدىغان دەم بىلەن سالىنىڭ باش قىسمىغا قاتتىق ئۇرۇشى، سالى ئورنىدىلا ئولتۇرۇپ قالدى.

— بولدى، بۇگۈندىن باشلاپ كەچتىم سەندىن.

— كەچكەن بولساڭ تالاق دە. قېنى نوچى بولساڭ تالاق دېمەمسەن،— ئەتراپتىكىلەرنىڭ «ھاي...ھاي، ئايال كىشى بۇ گەپنى تىلغا ئالمىغۇلۇق» دەپ نەسىھەت قىلىشى ئايزۆھرەنىڭ قۇلىقىغا ئەسلا كىرمەيتتى، «تالاق دە» دېگەننى تەكرار تىلغا ئېلىپ، سالىغا كانىدەك يېپىشاتتى، بار ئاۋازىدا توۋلاپ جار سالاتتى. تاقىتى تاق بولغان سالى بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

— تالاق، ئۈچ تالاق. بۇگۈندىن ئېتىبارەن كەچتىم سەندىن.

ئايزۆهره بۇقۇلداپ يىغلىغىنچه يۈزىنى ئالىقانلىدى-ده، يۇگۇرگىنىچه ئۆيگه كىرىپ كەتتى...

7

سالىنىڭ مەكتەپتىكى ئىشلىرى خەيرلىك بولمىغانلىقى ئۈستىگه تۇرمۇش ئىشىدىمۇ دوقالغا ئۇسۇپ، بەزى ئوقۇشسىزلىقلارغا دۇچ كەلدى. «توققۇز قىزنىڭ تولغىقى تەڭ تۇتۇپتۇ» دېگەندەك، ئايزۆهره ئانىسىنىڭ ئۆيگه يامانلاپ كېتىپ، ئىككى ئايچه بولغان بىر كۈنى خۇپتەن بىلەن هەدىسى بۇۋىمەريەم بۇ دۇنيا بىلەن مەڭگۈلۈك ۋىدالاشتى...

زىبىدىخان ئانا، ئايزۆهرەلەر بۇۋىمەريەمنىڭ نەزىر-چىراغ ئىشلىرىنىڭ ئالدى-كەينىدە سالىنىڭ ئۆيىدە بولدى، كۈدە-كۆرپىلەرنى يىغىشتۇرۇپ، ئۆي، هويلا- ئارانىنى پاكىزلىدى. بۇۋىمەريەمنىڭ يەتته نەزىرىسىنى بېرىپ بولغاندىن كېيىن، سالىغا «قىرىقىغا يېقىنلاشقاندا كېلىدىغانلىقى» نى ئېيتىپ قايتىشتى...

سالى هەدىسىنىڭ يەتته نەزىرىسىنى تۈگىتىپ مەكتەپكه يېتىپ كەلگەن كۈنى مەكتەپته يىغىن ئېچىلدى.

— ئەسلىي يەنه بىرقانچه كۈن ئىشلىرىڭىزنى قىلىۋالسىڭىز بولاتتى، بىراق، جىددىي ئىش بولغاچقا چاقىرتىشنى تاپتۇق، — دېدى مۇدىر سالىدىن تىنچ-ئامانلىق سورىغاندىن كېيىن.

— هەدەمنىڭ قىرىق نەزىرىنى بېرىدىغانغا خېلى كۈنلەر بولغاچقا، مەنمۇ ئىشقا چىقاي دەپ تۇرغان.

سالى مۇدىرنىڭ ئوڭايسىز بىر هالەتته ئېيتقانلىرىغا جاۋابەن شۇنداق دېدى ۋە مۇدىرنىڭ نامايىش كۈنىدىن تارتىپ يەتته نەزىرىگىچه بولغان بىر هەپته ئىچىده ئۆزى ئۈچۈن قىلغان خەيرخاهلىقىغا رەهمەت ئېيتىپ:

— سىلىگه كۆپتىن-كۆپ رەهمەت مۇدىر، مۇشۇ بىرقانچه كۈن ئىچىده مەن ئۈچۈن كۆپ پايپىتەڭ بولدىلا، — دېدى.

شۇنداق، مۇشۇ بىر ھەپتە جەريانىدا مۇدىر كۆپ رىيازەت چەككەن، ناماز ۋە نەزىر ئىشلىرىنىڭ ئالدى-كەينىدە مەكتەپتىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ سالىنىڭ قولىغا قول، پۇتىغا پۇت بولۇپ، يالغۇزچىلىقىنى بىلىندۇرمىگەنىدى. مۇدىرنىڭ ھالقىلىق پەيتتە ئوتتۇرىدىكى ئادەۋتىنى قايرىپ قويۇپ، خۇددى ئۆز قېرىنداشلىرىدەك مۇئامىلىدە بولۇشى سالىنى تەسىرلەندۇرگەنىدى.

— قانداق قىينچىلىق بولسا بىزگە ئېيتىڭ. بىزدە، «بىرلەشكەن ئوزار، بىرلەشمىگەن توزار» دەيدىغان ھېكمەت بار. مەكتەپتىكىلەر بىر ياقىدىن باش، بىر يەكدىن قول چىقىرىپ ھەمدەمدە بولساقلا ھەرقانداق قىينچىلىق بىزنى باش ئەگدۇرەلمەيدۇ سالى. ھەدىگىز تولىمۇ ياش كېتىپ قالدى. بۇنىڭغا مەكتەپتىكى ھەممىمىز قايغۇردۇق. قانداق قىلىمىز، ئۆلۈم دېگەننىڭ ياش-قېرىسى، كېسەل-ئاغرىقى يوقكەن. ھەممىمىزگە بار ئىش بۇ. شۇڭا، ئۇنچىلىك قىلغىنىمىزنى تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق. نەسىھەتىم، ئىچىگىزگە بەكمۇ ئېلىپ كەتمەڭ، ئۆزىگىزنى تاشلىۋەتمەي، روھلۇق يۈرۈڭ ...

مۇدىر سالىنغا بىرمۇنچە ۋەز-نەسىھەت قىلغاندىن كېيىن يىغىنىڭ باشلىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۇنى ئىشخانىغا تەكلىپ ئەتتى:

— قالغانلار بىزگە قاراپ قالدى. قېنى ئىشخانىغا كىرەيلى...

بۇ قېتىمقى يىغىن مەكتەپكە يېگىدىن سېلىنغان تۆت يۈرۈش ئۆينىڭ تەقسىمات ئىشلىرىنى مۇزاكىرە قىلىش يۈزىسىدىن ئېچىلغانىدى. تۇتۇش قىلىنغىلى ئىككى ئايچە بولغان، ھەربىر يۈرۈشى ئەللىك نەچچە كىۋادرات مېتىرلىق، پىشىق خىشتىن سېلىنغان، تۆت يۈرۈش ئۆي ئىنچىكە سۇۋاقلا كىرگەن بولۇپ، مەكتەپتىكى توققۇز نەپەر خادىمنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئۆيدىن بىر يۈرۈشىگە ئىگە بولۇشنى ئارزۇ قىلىشاتتى. سالى ئۇچۇن تېخىمۇ شۇنداق. ئۇنىڭ خۇددى ئەتە-ئاخشامدا بېسىپ چۈشىدىغاندەك كۆرۈنىدىغان، ماكچىيىپ ھالى قالمىغان كونا تارتما ئۆيى كۆرگەنلا كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتاتتى. «مۇشۇ ئۆيدىمۇ ئادەم ئولتۇرغىلى

بولسۇنمۇ» دېيىشەتتى بەزىلەر سالغا ئىچ ئاغرىتقان تەرزدە. بىراق، ئۆي تەقسىملەش ئىشىدا ھېچكىممۇ سالى ئۈچۈن ئېغىز ئاچمىدى. ھەممە ئادەم ئۆز غېمىدە بولۇپ، ئۆز ئىسمىنىڭ بىر يۇرۇش يېڭى ئۆينىڭ ئىگىدارى سۈپىتىدە ئاتىلىپ قېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈشەتتى.

— مەكتەپكە يېڭىدىن كەلگەنلەر بىلەن، ئائىلىلىك سانالمايدىغانلار بۇ قېتىمقى ئۆي تەقسىماتىنىڭ ئوبيېكتى قىلىنمايدۇ، — دېدى مۇدىر كەسكىن بىر تەلەپپۇز بىلەن مەكتەپنىڭ نۆۋەتتىكى ئۆي قىينىچىلىقى مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتكەندىن كېيىن، — قالغانلار ئويلىغانلىرىڭلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ باقساڭلار بولىدۇ.

مەكتەپكە بۇ مەۋسۇمدا يۆتكىلىپ كەلگەن ئىككى نەپەر ئوقۇتقۇچىنىڭ بىرى تېخى توي قىلمىغان بولۇپ، بىر ئېغىزلىق پىيونېرلار ئەترىتى ئىشخانىسى ۋە رادىيو ئۆيىنى ياتاق قىلىپ ئولتۇرغانىدى. يەنە بىرەيلەن بۇ مەكتەپكە يۆتكىلىپ كېلىشتىن بۇرۇن قوشنا كەنت مەكتىپىدە ئىشلىگەن بولۇپ، ئاتا-ئانىسى بىلەن بىر قورۇدا ئىدى. مەكتەپتە ئەسلىدىنلا ئىشلەپ كېلىۋاتقان يەنە يەتتە نەپەر ئائىلىلىك خادىم بۇ تۆت يۇرۇش ئۆينى تالىشاتتى.

— ماڭمۇ خىزمەتكە چىققىلى ئون نەچچە يىل بوپتۇ، ھازىرغىچە مۇقىم تۇرالغۇم بولمىغاچقا ئاتا-ئانام بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ كەلگەنىدىم. بالىمۇ ئىككى بولدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە تەشكىل بۇ مەكتەپكە تەڭشىگەن بىرىم يىلغا يېقىن ۋاقىتتىن بېرى ئون نەچچە كىلومېتىر مۇساپىنى بېسىپ، قاتناپ ئىشلەپ كېلىۋاتىمەن، شۇڭا مەكتەپ رەھبەرلىكىنىڭ مېنىڭ ئىلتماسىمنى ئويلىشىپ كۆرۈشىنى تەلەپ قىلىمەن، — دېدى يېڭىدىن يۆتكىلىپ كەلگەن ئوقۇتقۇچى ئاربدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ.

غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى. ھەممە ئادەم ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن، ئۆي تالىشىدىغانلارنىڭ سان جەھەتتىن ئازلاپ مېڭىشنى ئۈمىد قىلاتتى. شۇ ۋەجلىك ھەممىسى ئۆزىنىڭ خىزمەت ئىستاژى، ھازىرقى ئولتۇراق ئەھۋالى، نەتىجىلىرى...دېگەندەكلەرنى تىلغا ئېلىشاتتى. سالى بولسا

هېچقانداق پىكىر بايان قىلماستىن، «بۇ ئىشنى تەشكىلنىڭ ئادىل بىر تەرەپ قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن» دەپلا بېشىنى ئىچىگە تىقىپ ئولتۇراتتى-يۇ، ئۆز كۆڭلىدە ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان: «ئايالىم يامانلاپ كەتكىلىمۇ ئىككى ئايدىن ئاشتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تالاق قىلىنغانلىق بىلەن يامانلاقتا، بۇنى مەكتەپتىكى ھەممەيلەن بىلىدۇ، ناۋادا بىرەرسى «ئۇچ تالاق قىلىنغان خوتۇننىڭ قايتا ئۆيگە كىرىشى مۇمكىنمۇ؟ سالىنمۇ ئائىلىلىك ھېسابلاب كەتكىلى بولمايدۇ» دېگەننى تىلغا ئېلىپلا قالسا تۆگەشكىنىم شۇ...» دېگەن خىيال بىلەن دەككە-دۈككىگە چۈشكەنىدى.

«ھەي، مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە كەم ئەقىللىك قىلىپ خوتۇننى ئۈچ تالاق قىلىپ قوغلاپ سالغىنىمنى. ناۋادا خوتۇن يامانلاقتا بولمىغان بولسىدى، خىزمەت ئىستاژىم ۋە ھازىرقى ئائىلە شارائىتىم جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقانداق، ئۆي تەقسىملەشنىڭ بىرىنچى نامزاتى بولالمىساممۇ، ئىككىنچى نامزاتى بولالىشىمدا گەپ يوق ئىدى...»

سالى ئەندىشە بىلەن ئولتۇرغان بىر پەيتتە مۇدىرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— يولداشلارنىڭ خەۋىرىدە بار، — مۇدىر سالىغا قاراپ دەقىقىلىك توختاشتىن كېيىن سۆزىنى داۋام ئەتتى، — سالى مۇئەللىم ئىككى قېتىم ئۆيلەنىدى. بىرىنچى ئايالى ۋاقتىسىز قازا قىلغاندىن كېيىن قايتا ئۆيلەنگەن بولسىمۇ، نىكاھىدا ئارقا-ئارقىدىن كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرىپ ھازىر ئۆزى يالغۇز ئولتۇرۇۋاتىدۇ. ئولتۇرۇۋاتقان ئۆيىمۇ كۆچىلىككە ئايدىڭ. ئادەتتە قول-ئىلكىدە بار دېھقانىنىڭ ئېغىلىمۇ ئۇنىڭ ھازىرقى ئۆيىدىن ياخشىراق. بەلكىم مۇشۇ ئىشلار تۈپەيلى ئايالى ئۆيدە تۇرماي، تولا يامانلاپ...

مۇدىر سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە سالى گەپنىڭ بېلىگە تەپتى:

— ئېغىلدا ئولتۇرىمەنمۇ-ئۆيدىمۇ، بۇ ئۆزۈمنىڭ ئىشى. ياخشى بولسۇن-يامان بولسۇن ئاتام چىققان ئۆي ئۇ. ماڭا گەپ ئەگىتىشنىڭ ھاجىتى يوق. قېنى مەن بىر ئاڭلاپ باقاي. ماڭا زادى ئۆي تېگەمدۇ-يوق؟

سالى ئۆزى ئۇچۇن پايدىسىز بولغان «ئۇچ تالاق» گېپىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلغانىدى. بىراق، مۇدىرنىڭ مۇددىئاسى ئۇ ئەمەس، ئەكسىچە، سالى توغرۇلۇق ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ، باشقىلارنىڭ ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش، شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭغا بىر يۈرۈش يېڭى ئۆي تەقسىم قىلىش ئىدى.

سالىنىڭ ئويلىمىغان يەردىن مۇدۇرۇپ قويۇشى مۇدىرنىڭ ئەرزۇيىنى ئۆرلەتتى:

ــ ئۇنداق بولسا بۇگۈنكى يىغىن مۇشۇ يەردە ئاياغلاشتى. كېيىنكى نۆۋەتلىك يىغىندا قايتا مۇزاكىرە قىلىندۇ. ئۆزىنى ئائىلىلىك دەپ ھېسابلايدىغانلار خوتۇن ـ بالىلىرىنى تەق قىلسۇن. ئۆيىدە يوق خوتۇننى دەستەك قىلىپ، ئۆي تالىشىشقا رۇخسەت يوق ...

ئىككى سائەتتىن ئارتۇق غۇلغۇلا قىلىش ۋە پىكىر بايان قىلىشلار بىلەن ئۆي تەقسىملەش ئىشىدا ھېچقانداق ئىلگىرىلەش بولمىدى. سالى ئۇچۇن پايدىلىق مۇھىتمۇ پايدىسىز ئاملىغا ئۆزگەردى. بۇنىڭ ھەممىسى سالىنىڭ ئالدىراڭغۇلۇقى، تەتۈر مىجەزىنىڭ نەتىجىسى ئىدى.

ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ ئۇچ تالاق قىلىپ قوغلىۋەتكەن خوتۇننى قايسى يول بىلەن ئەكەلگۈلۈك؟ خېتىنى بېرىپ بىراقلا ئادا ـ جۇدا بولايمۇ ـ يە؟...

سالى كېينكى قەدەمنى قانداق بېسىشنى ئەسلا بىلمەيتتى. ناۋادا ئۆي تەقسىملەشنىڭ گېپى بولمىغان بولسىدى، خوتۇنىنىڭ خېتىنى بېرىپ، يەنە بىرىنى نىكاھلاپ، ئاددىيغىنا تۇي رەسمىيىتىدىن كېيىن ئۆيگە ئەكىرىۋالسىلا ئىش پۈتەتتى، بىراق، ھازىر ئۇنداق قىلىدىغان چاغ ئەمەس. ھەدىسىنىڭ قىرىق نەزىرىسى تېخى ئاخىرلاشماستىلا خوتۇننى قويۇپ بېرىش، قايتا ئۆيلىنىش دېگەنلەرنى خىيالىغا كەلتۈرۈشنىڭ ئۆزىمۇ بىر گۇناھ. يەنە كېلىپ بۇنچىۋالا كۆپ ئىشلارنى بىر ھەپتە ئىچىدە پۈتكۈزۈشىمۇ بەسىي مۇشكۇل...يەنىلا ئايزۆھرەنى ئەكېلىشتىن ئۆزگە ئۇبدان چارە يوق...

تۆتىنچى باب

قايتا نىكاھ

1

ئۇيۇ تەقسىملەش توغرىسىدىكى يىغىنىنىڭ ئېچىلغىنىغىمۇ ئىككى كۈن بولۇپ قالدى. بۇ ئىشتا يەنە سۈكۈت قىلىشقا، ئازراق ساقلىسام ئىشلار ئوڭغا تارتىپ قالارمىكىن، دېگەن تامادا تۇرۇشقا بولمايتتى. چۈنكى، كېلەركى نۆۋەتتىكى يىغىن ئېچىلىپلا قالسا، ئۇيۇنىڭ تەقسىمات نامزاتلىرى بېكىتىلەتتى. ئۇ چاغدا ھەرقانچە قىلغان بىلەنمۇ بىكار. سالى مانا مۇشۇ ئەندىشە ئىچىدە ئىككى كۈننى گويا ئىككى ئايدەك جىددىيچىلىك ئىچىدە ئۆتكۈزدى. بۇ ئىككى كۈن ئىچىدە ئايزۆھرەنى قايسى يول بىلەن ئەكېلىۋېلىش ھەققىدىكى تالاي خىياللارغا ئەسىر بولۇپ، بارمىغان يېرى، مەسلىھەت قىلمىغان كىشىسى قالمىدى.

«ناۋادا تالاق قىلمىغان بولسام ئىدى، ئازراق قەنت-گېپىمگە، رەخت-پەخت بىلەن ئۆزىرىخاھلىق ئېيتىپ ئۇيگە ئەكېلىۋالغان بولاتتىم. ھەي، ئاسمان يىراق، يەر قاتتىق دېگەندەك بىر ئىش بولدى دېسە. ئەمدى قايسى يۈز بىلەن بارغۇلۇق...»

سالى چوڭقۇر ئۇھسىندى. ئۇ ئىشلارنى ئويلىماسلىقنى، بېشىغا

كەلگەننى كۆرۈپ بېقىشنى نىيەت قىلىپ، ئۆز خىيالىنى مەكتەپتىكى كەسپىي ئىشلىرىغا يۆتكەشكە تىرىشتى، بىراق، ھەرقانچە قىلىپمۇ بۇ خىياللاردىن نېرى بولالمىدى. ئۇنىڭ كاللىسىدا ئەكس ئېتىۋاتقىنى يەنىلا مەكتەپكە يېگىدىن سېلىنغان ئاشۇ بىر يۈرۈش يېڭى ئۆيگە ئىگە بولۇشتا ئىدى.

«بىر يۈرۈش ئۆيگە ئىگە بولۇشقا تامامەن ھەقلىقمەن» تەكرارلايتتى ئۇ بىر نۇقتىغا تىكىلگىنىچە.

ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى ئەملىيەتكە ئۇيغۇن بولۇپ، مەيلى ياش جەھەتتىن، خىزمەت ئىستاژى ياكى ئوقۇش تارىخى جەھەتتىن بولسۇن بىر يۈرۈش يېڭى ئۆيدە ئولتۇرۇشقا تامامەن ھەقلىق ئىدى.

سالى قەلب ئالمىدە ئەكس ئەتكەن ئەنە شۇنداق ئوي بىلەن بىر يۈرۈش يېڭى ئۆيگە ئىگە بولۇش ئىشەنچىسى ئاشقاندەك بىر تۇيغۇغا كېلىپ، ئۆزىنى خېلى يېنىكلەپ قالغاندەك ھېس قىلدى-يۇ، ئەنە شۇ دەقىقىدە كۆڭۈل خەستىلىكىدە ئەكس ئەتكەن بىر ئوي بىلەن ئەندىكىپ كەتتى. كۆز ئالدىدا مەكتەپ مۇدىرى سىدىقنىڭ سىيماسى ئىدى. ئۇ بار ئاۋازى بىلەن سۆزلەيتتى:

«يېڭى ئۆينى تەقسىملەشنىڭ شەرتى: خىزمەت ئىستاژى، يېشى، ئوقۇش تارىخى، كەسپىي ئۇنۋانى، خىزمەت نەتىجىسى... يەنە تۇرمۇشلۇق بولۇش ئەھۋالى قاتارلىق بىرقانچە تەرەپلەرگە چېتىلىدۇ. ھەممىزنىڭ ئەھۋالى ئۆزىمىزگە ئايان. شۇڭا، يولداشلارنىڭ ئۆز ئەھۋالىنى ئۆزلىرى دەڭسەپ كۆرۈشىنى ئۇقتۇرىمىز. ئاخىرىدا تەكىتلەيدىغىنىمىز يەنىلا...»

سالى مۇدىرنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىنى ئەسلەشكە پېتىنالمايۋاتقاندەك، بېشىنى تەكرار چايقىدى. مۇدىرنىڭ ئېيتقىنى بويىچە، ئۆي تەقسىملەشتە ئائىلە تاۋابىئاتلىقلارنى ئاۋۋال ئويلىشاتتى. ناۋادا ئايزۆھرەنى ئۆيگە ئەكېلىۋالمىسا، ئۇنىڭ ئىشىدىن خەۋەر تاپقان بىرەرسى ئەھۋالنى مەكتەپكە يېيىۋېتىدۇ-دە، «خوتۇنى بىلەن ئاجرىشىش ئالدىدا

تۇرغانىكەن، ئاز كۈندىن كېيىن بويتاق بولىدۇ ، بۇنداق ئادەمنى قانداقمۇ ئائىلىلىك دەپ ھېسابلىغىلى بولسۇن» دېگەندەك چوڭ بىر پەتۋانى كۆتۈرۈشۈپ چىقىدۇ. ئۇ ھالدا... ــ ياق، ھازىر دېگەن قايسى دەۋر، «تالاق» دېگەنگىلا نىكاھى ئۈزۈلىدىغان گەپ نەدە بار، يەنىلا ھۆكۈمەتنىڭ توي خېتى ئاساس. قانۇننىڭ ئالدىغا بېرىپ، تالاق قىلغان، شۇڭا ئاجراشماقچى دەپ باقايلىچۇ قېنى؟ ئۇ ھالدا تازا دەككىمزنى يەيمىز. ئۇنىسى ئاز كېلىپ، ھۆكۈمەت كادىرى، مارکسزمچى، باللارغا ئاتېئىزم تەربىيەسى سىڭدۈرىدىغان بىر ئوقۇتقۇچى تۇرۇپ، مۇشۇنداق قانۇنسىز گەپنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ئايالىنى خورلاپ، مەجبۇرلاپ خېتىنى بەرمەكچى بولغان دېگەن قالپاقنى كىيىپ، ئىدىيە ئۆزگەرتىش ئۆگىنىشىگە تەشكىللىنىدىغان گەپ...ۋۇي ! قولۇمدا ھۆكۈمەت بەرگەن قىزىل ئانكېت تۇرغانىدىكىن، بېرىۋەرمەمدىم. ئۆزۈمدىن-ئۆزۈم خۇدۇكسىرەپ، باش قاتۇرۇپ كەتكىنمنى. قانۇنىي نۇقتىدىن چۈشۈپ تازا بىر قىستىسام... سالىنىڭ كۆز ئالدىدا ئايزۆھرەنىڭ بىچارە ھالىتى، يېلىنىپ-يالۋۇرۇشلىرى خىيالىمدىن زادىر بولدى: «ياق، مېنى قانۇننىڭ ئالدىغا بېرىشقا قىستىماڭ سالى، ناۋادا ھۆكۈمەت مېنىڭ «ئوچ تالاق» قىلغانلىقىڭنى ئۇچۇن خېتىمنى ئالماقچى بولغانلىقىمنى ئۇقسا، سىز ئېيتقانىدەك، مېنى كونا ئەقىدىنى تەرغىب قىلغان، دىنىي قائىدىنى قانۇن ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرغان، دەپ جازالىشى مۇمكىن. ئۇ چاغدا ئانام قانداق قىلىدۇ. بولدى مەن سىز بىلەن كېتەي. سىز ماڭا بۇنىڭدىن كېيىن بۇ گەپلەرنى ئاغزىڭىزدىن چىقارماسلىققا ۋەدە بېرىڭ...»

ــ ھاھ...ھاھ...ھاھ...

سالىنىڭ كۆڭۈل ئەندىشىسى تۈگىگەندەك، ھەممە ئىش ئۆز يولىدا ھەل بولۇپ كېتىدىغاندەك تۇيغۇ بىلەن كۆزلىرى چاقناپ كەتتى-يۇ، خىيالىغا يەنە بۇنىڭدىن نەچچە يىل بۇرۇن يۈز بەرگەن بىر ئىش كېچىشى بىلەن چېھرىدىكى خۇشاللىق ئاللىقاياقلارغىدۇر غايىب بولدى.

ئۇ كۈنى سالى ئاۋۇت ئىمامنىڭ ئۆيىگە ئاتىسىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن بىر ئىشنى مەسلىھەت قىلغىلى بارغانىدى، ئۇلار گەپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ تۇرۇشىغا، ئەللىك بەش ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى چىرايلىرى سولغۇن ھالدا ئۆيگە كىرىپ كەلدى. تىنچ-ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن كېلىشتىكى مۇددىئاسىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— ئىمام ئاخۇنۇم، بېشىمغا ئېغىر بىر كۈلپەت كەلدى، — دەپ گەپ باشلىدى ئۇ كىشى، — بۇ يۇرتتا ئۆزلىرىدىن كۆپ ئوقۇغان، دىن بىلەن پەندە تەڭ يېتىلگەن يەنە بىر كىشى تېپىلماس، شۇڭا ئۆزلىرىنى لىللا بىر ھۆكۈم چىقىرىپ بېرەرمىكىن دەپ كېلىشىم.

— قېنى، ھەر گەپ بولسا ئۇدۇللا ئېيتسىلا، — دېدى ئاۋۇت ئىمام ئۇ كىشىنىڭ ياغلىما گەپلىرىگە سەل نارازى بولغاندەك قوپالراق بىر تەلەپپۇزدا.

— ئايالىم بىلەن ئۆي-ئوچاقلىق بولغىلى 22 يىل بولغان. ئۇچ بالىمىز بار ئىدى. بىر ئاي ئىلگىرى قولۇم - قوشنىلاردىن بىرقانچەيلەن ئۆيگە ھېيىت پەتىسى قىلىپ كىرىپتۇ. شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسى بىلەن ئۆزۈم ئېچىتقان مۇسەللەستىن بىر كومزەك قۇيۇپتىمەن، مېھمانلار ئۇزىغاندىن كېيىن ئەر-ئايال ئىككىمىز گەپ تالىشىپ سوقۇشۇپ قالدۇق. ئايالىم مېنى يۇندىخور، ئىشتىنى تىزىدىن ئاشمايدىغان ھاراقكەش دەپ قاتتىق تىللاپ كەتتى. ئاچچىقىمغا پايلىماي «ئۇچ تالاق» قىلىپ ساپتىمەن...

— ئۇچ تالاق، — ئاۋۇت ئىمام گەپنىڭ ئاخىرى ئۇزۇلمەستىنلا ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى، — ئۆزلىرى نېمە ئىش قىلدىلا؟

— دېھقان.

— دېھقان. سىلىنىڭ نەرىڭلا دېھقانغا ئوخشىسۇن. ئاشۇنچىلىك بىر ئىشنى بىلمەي يۈردۇڭلىمۇ؟ بۇنىڭ ھۆكمى بەك ئېغىر. دەيدىغانىنى دەپ بولۇپ، يەنە نېمىگە كەلدىڭلا ؟...

دېھقـان يىغلايتتـى. ئۆزىنـىڭ كەم ئەقللىـك قىلغـانلىقىنى، نـاۋادا ئايـالىنى قويـۇپ بەرسـە، بالىلىرىغـا ئـۇۋال قىلىنـىدىغانلىقىنى ئېيتـىپ يـالۋۇرۇپ- يېلىنـىاتتى. ئـاۋۇت ئىمـام بىرھـازا كايـىشتىن كېـيىن چۈشەندۈرۈشكە كىرىشتى:

— «ئـۇچ تـالاق» قىلـىش ئاتـا-بـوۋىمىزدىن تارتـىپ ئېلىـپ كەلگەن ئىش. شەرىئەتتىمۇ بەكلا ئېغىر ئالىدۇ، شۇڭا ئۇنىـڭ ھۆكۈمىمـۇ ئېغىر، — ئىمام ئاخۇنۇم دېھقانغا بىرھازا تىكىلگەنـدىن كېيىن، تولىمـۇ پەس ئـاۋازدا سـۆزىنى داۋام قىلـدى، — بولغۇلـۇق بوپتـۇ. ئەمـدى مـىڭ پۇشايمان قىلغان بىلەن ئورنىغا كەلمەيدۇ. قەتئىي ئۆي تۈتۈشـنى نـىيەت قىلغان بولسىڭىز، ئۇنىڭ بىرلا يولى بار. ئۇ بولسىمۇ، ئايالىڭىزنى باشقا بىر ئەرگە نىكاھلاش. ئايالىڭىزنى ئەمرىگە ئالغان ئەر، ئايالىڭىزنى ‹ئۇچ تالاق› قىلغاندىن كېيىن، يەنە ئـۇچ ئـاي ئۆتكـۈزۈپ، ئايالنـىڭ بويـدا قالمىغانلىقىنى جەزملەشتۈرگەندىن كېيىن، ئاندىن نىكـاھلاپ ئـۆيىڭىزگە ئەكىرىشتۈر. بۇ جەريانلارنى باشتىن ئۆتكۈزمەي تـۇرۇپ يېنىكلىـك بىلەن ئـۆيگە ئەكىرىۋالسىڭىز، تـۆگىمەس بالايىقـازا بىلەن بىر ئۆمـۈر بېشىڭىز ساقايمايدۇ. ھازىر چـوڭ بولۇۋاتقان نـۇرغـۇن ياشـلىرىمىز شـەرىئەتنىڭ بـۇ ھۆكۈمىگە سەل قاراپ ئۆز مەيلىچە ئىش كۆرۈۋاتـىدۇ: خالىسا ئەتـىۋارلاپ خوتـۇن قىلىۋاتىدۇ، خالىمىسا «ئۇچ تالاق» قىلىپ، تاكلا بەش كۈنـدىن كېيىن يەنە ئـارمىنىنى يەپ قايتـا نـىكاھلاپلا ئـۆيگە ئەكىرىۋاتـىدۇ. بۇمـۇ ئۇلارنىـڭ قارىـشى، بىـراق سـىزگە يەنە بىـر قېـتىم تەكرارلايمەنكـى، شەرىئەت ھـۆكمى ھېچقانـداق بىـر سەۋەبسىزلا ئوتتۇرىغـا چىقىـپ قالغـان ئەمەس. بۇنـىداق دېگـىنىم سـىزنى دىنىـي ئەقىـدىلەر بىـلەن قورقۇتقانلىقىمـۇ، باشقا غەرەز-مۇددىئالار بىـلەن ئېيتقـانلىرىمـۇ ۋە يـاكى چوقـۇم شـۇنداق قىلىـڭ دېگىنىممـۇ ئەمەس. قانـداق قىلـىش ئـۆز ئىختىيارلىقىڭىزدا، ئەلۋەتتە. ئۆزىڭىز قاراپ بىر ئىش قىلارسىز...

ئەينـى چاغـدا، دېھقـانمۇ خـۇددى ھـازىرقى مۇشـۇ دەقىقـدە سـالى ئويلىغاندەك خىياللاردا بولغان بولسا كېـرەك، ئىمامنـىڭ سـۆزىگە ئـۇلاپلا:

«بۇنىڭدىن باشقا بىرەر يول يوقمۇ ئىمام ئاخۇنۇم؟» دەپ سورىغاندى. ئاۋۇت ئىمام دېھقانغا قاتتىق چالۋاقاپ :

ــ دېگەنلىرىمدىن شۇبھىلەنسىڭىز باشقىلاردىن سوراپ كۆرۈڭ. مەن پەقەت سىزگە شەرىئەت ھۆكۈمىنى يەتكۈزدۇم. مەندە شەرىئەت ھۆكۈمىنى بۇرمىلاپ، يالغاندىن پەتىۋا پىچقۇدەك ئۇنداق يوغان يۈرەك يوق، ــ دەپ جاۋاب بەرگەندى.

سالى شۇ دەقىقىلەردە، دېھقاننىڭ قان-ياشلىق كۆزىدىن چىقىپ تۇرغان ئېغىر خورلۇق ۋە پۇشايمان ھېسلىرىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئاز-تولا ئىچ ئاغرىتقاندەك قىلسىمۇ، يەنىلا دېھقاننىڭ ئەخمەقلىقىغا قارىتا مەسخىرىلىك كۈلگەن، «ئۆز ئايالىنى باشقا بىر ئەركەككە بىر كېچە نىكاھلاپ، يەنە قايتىلاپ خوتۇن قىلغۇسى كەلسۇنمۇ ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۇلگۇرگەندى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، بۇ قىسمەتلەرنىڭ ئۆز بېشىغا كېلىپ قېلىشىنى ئوڭى تۇگۈل چۈشىدىمۇ خىيال قىلمىغانىدى...

ــ ئاھ خۇدا ! بىرىگە چوڭ سۆزلەيدىغان جاھان ئەمەسكەنغۇ بۇ ! ــ سالى بېشىنى قامالليغىنچە سۈكۈتكە چۆمدى. ئاشۇ نومۇسلۇق ئىشلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈۋىدى، ۋۇجۇدى تىترەپ كەتتى. ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا توۋلاپ سالدى:

ــ ياق...ياق...مەن ئۇنداق قىلالمايمەن. مەن ئۇنداق قىلالمايمەن...

2

ئۆي تەقسىملەش ئىشى سالىنىڭ ئارامىنى بۇزغاندى. ئۇنىڭ قېنىپ ئۇخلاپ باقمىغىنىغا نەچچە كۈن بولدى. مەكتەپتە ئېچىلغان يىغىندىن كېيىنكى تۆتىنچى كۈنى كەچتە، ئۇ ناھىيە بازىرىدىكى چوڭ مەسچىتنىڭ ئىمامىنى ئىزدەپ بارماق بولدى. شەھەرگە كەچتە

قاتنايدىغان ماشىنا بولمىغاچقا يېزا مەركىزىدىكى بىر ئاشپۇزۇل غوجايىنىنىڭ ئۇچ چاقلىق موتوسىكلىتىنى كىرا قىلدى.

— مۇئەللىم، بۇنچە كەچتە شەھەرگە نېمە زۆرۈر ئىش بىلەن ماڭدىلا؟ — غوجايىنىڭ ئوغلى موتوسىكلىتنى ئوت ئالدۇرۇۋېتىپ شۇنداق دەپ سورىدى.

ئۇنىڭ قارىشىچە، سالى ئەپەندىم ئىنتايىن زۆرۈر بىر ئىش بولمىغاندا بۇنچە كۆپ پۇلغا كىرا قىلمايتتى. شۇنداق، سالى ئادەتتە ئورۇنسىز پۇل چىقىم قىلمايدۇ. ھازىرغىچە خىزمەتداشلىرىدىن بىرەرسى ئۇنىڭ ئاشخانىغا كىرىپ تاماق يېگىنىنى ئۇچراتقىنى يوق. شۇ ۋەجلىك ئاشخانا غوجايىنى، زۆرۈر ئىشىم بار ئىدى دېيىشتىن ئۈيۈلۈپ، كىرانى قىممەترەك دېسەم يالتىيىدۇ دەپ ئويلىغان ھەم يۇقىرى باھا قويغانىدى. ئەمما، ئىش ئۇنىڭ ئويلىغىنىنىڭ ئەكسىچە بولدى. سالى مۇئەللىم باھا تالىشىپ ئولتۇرماستىن، غوجايىنىڭ دېگىنىگە كۆندى.

— باشقا زۆرۈر ئىشمۇ ئەمەس، — جاۋاب قايتۇردى سالى مۇئەللىم موتوسىكلىتقا جايلىشىۋېتىپ، — شۇ بىرەيلەن بىلەن جىددىي كۆرۈشىدىغان ئىش چىقىپ قالغانىدى.

— ۋاي-ۋۇي ! بىرى بىلەن كۆرۈشىدىغانغىمۇ كېچىلەپ مېڭىش كېتەمدۇ، ئەتە ئاپتوبۇستا بارسىلا نەچچە ئون كويغىلا بېرىپ- كېلەلەيتتىلا ئەمەسمۇ، قارىغاندا بىرەر ئايال كىشى بىلەن كۆرۈشىدىغان ئوخشىمامىلا- ھە ؟! — يىگىت قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىۋىدى، سالى پاتىڭغىچە قىزىرىپ كەتتى ۋە ئالاق-جالاق بولۇپ، ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى:

— مەن... مەن ئىزدەيدىغان ئۇ كىشى پەيشەنبە كەچتىن جۇمە پېشىنگىچە ئۆيىدە مۇنتىزىم ئولتۇرۇپ، باشقا ۋاقىتلاردا ئاساسەن تىجارەت ئىشى بىلەن ئالدىراش، سىرتتا بولغاچقا ئەتە بارسام ئۇچرىشالماسلىقتىن ئەنسىرەپ، ھازىر مېڭىشىم.

— چۈشەندىم. بىرەر باشلىققا خۇشامەت قىلغىلى مېڭىپلا-دە.

ـــ ياقەي. كاناي ياغلىغلى ياغ يوق، سۇناي ياغلىغلى ياغ نەدە، دېگەندەك نەدىكى خۇشامەتكەن ئۇ، مېنى كىم چاغلاپ قالدىڭ ئۇكام؟

ـــ خۇشامەت بولمىسا خالتا كۆتۈرۈۋاپلىغۇ ؟

ـــ ھە، خالتىنى دەمسەن، شۇ، باغ مېۋىسى، ئۆزىمىزنىڭ بېغىدا بولغان ئالمىدىن ئازراق ئالغاچ ماڭدىم شۇ...

موتوسىكلىت ئاسفالت ياتقۇزۇلغان تاغ يولىغا كىرىۋىدى، سۇرئەت تېزلەشتى. سۇرئەتنىڭ بارغانچە ئېشىپ ببرىشى سالىنىڭ ئەندىشىسى ھەسسىلەپ ئاشۇرغانىدى، ئۇ، موتوسىكلىت رولىغا مەھكەم چاپلاشقىنىچە كۆز ئالدىدىكى مەنزىلگە چېكەتكىدەك تىكىلىپ ئولتۇرغان يىگىتكە پات-پاتلا قاراپ قويغاندىن باشقا، بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۇرمەيتتى. شامالنىڭ كۈچىيىشى، ھەممىدىن بەك ئۇياقتىن-بۇياققا ئۆتۈشۈپ تۇرغان ماشىنىلارنىڭ كۆپلۈكى سالىنىڭ ئەندىشىسىنى تېخىمۇ ئاشۇرغانىدى، «ئاستىراق، ئاستىراق ماڭ» دەيتتى ئۇ پات-پاتلا...

موتوسىكلىت مەنزىلگە يېتىپ كەلگۈچە سالىنىڭ كۆزى تۆت بولدى. ھەتتا «كىشىلەر بۇنى جانئالغۇ، دەپ بىكار ئېيتماپتىكەن، راستلا جاننى ئېلىپ يانىدا قويىدىكەن ئەمەسمۇ، ئەمدى ئىككىنچى ئولتۇرماسمەن بۇنداق شەيتانىنىڭ ھارۋىسىغا» دەپ كۇرمىڭ قېتىم ۋايسىغانمۇ بولدى. موتوسىكلىت شەھەر يولىغا كىرىشى سالى مۇئەللىم سەل-پەل روھلىنىپ، ئۆزىنى تۇزلىدى.

ـــ خۇداغا شۈكۈر، ساق-سالامەت كېلىۋالدۇق، ـــ سالى شەھەرگە ساق-سالامەت ئۇلاشقانلىقىدىن خۇشال ئىدى-يۇ، ئۆزلىرىنىڭ قايسى دوقمۇشقا كېلىپ قالغانلىقىنى تازا ئاڭقرالماي، تاقتىنى تاق ئىدى، ئۇياق-بۇياققا قارايتتى، شۇ ئەسنادا يىگىت سۆز ئالدى:

ـــ قايسى تەرەپكە ماڭمىز ؟

ـــ قايسى تەرەپكە ماڭىدىغانلىنى پەرق ئېتەلمىدىم، چوڭ خانىقا مەسچىت بار كوچىغا بارساق بولاتتى.

موتوسىكلىت بىر خىل رېتىمدا يېنىك سىلكىنگىنىچە، مەركىزىي

كوچىدىن ئۆتۈپ ئوڭغا قايرىلدى، كۈنچىقىشقا قاراپ بەش يۈز مېتىرچە ماڭغاندىن كېيىن چوڭ مەسچىتكە قايرىلىدىغان يول ئاغزىغا كەلدى. تۆت-بەش قەۋەت ئىمارەت ئېگىزلىكىدىكى مەسچىت قىبلىسى دەرۋازا ئالدىغا ئورنىتىلغان ئېلېكتىر لامپىسىنىڭ سۇس يورۇقىدا كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى.

— كەپمۇ قالدۇق، موتوسىكلىتنى مۇشۇ يەردە توختاتقىن، — دېدى سالى.

موتوسىكلىت توختىغان دوقمۇشتىن يىگىرمە-ئوتتۇز مېتىرچە نېرىسىدىكى رېمونتخانا كۈندۈزدەك يورۇپ كەتكەن بولۇپ، ئىشىك ئالدىغا قويۇلغان سەندەل، كۆرۈك ۋە باشقا تۆمۈر-تەرسەك، ياغاچ-تاشلارنىڭ ئۈستىگە قونۇشۇۋېلىپ تېلېۋىزور كۆرۈۋاتقانلارنىڭ قىيقاس-چۇقان پاراڭلىرى ئوچۇق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. سالى يىگىتكە ئۆزىنى رېمونتخانىنىڭ ئالدىدا ساقلاپ تۇرۇشنى تاپىلىغاندىن كېيىن، يول دوقمۇشىدىن ئوڭغا قايرىلىپ يۈرۈپ كەتتى.

ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ قورۇسىغا كىرىپ-چىقىۋاتقانلار كۆپ بولۇپ، قورۇ ئىچىدە بىرقانچە كىشى ئۆچەرەت ساقلاپ تۇراتتى. سالى شۇلار قاتارىغا ئۆتۈپ ئولتۇردى. خېلى بىرمەھەلدىن كېيىن بىرەيلەن ئۇنى ئىشارە قىلىپ تەۋلىدى:

— ئۇستام، مېھمانلانىڭ ئايىغى ئۇزۇلدى، كىرسىلە بولىدۇ.

ئىمام ئاخۇنۇم قارىماققا ناھايىتى تېتىك ۋە ساغلام ئىدى. مەڭزى گويا ئانارىدەك قىزىل، يۈز تېرىلىرى پارقىراق بولۇپ، بىر قاراشتىنلا ئادەمنى سۈر باساتتى. بۇ كىشى نەچچە ئون يىل ئاۋۋال مەككە-مەدىنىنى تاۋاپ قىلىپ كەلگەن، جامائەتنىڭ يۈكسەك ھۆرمىتىگە سازاۋەر كىشى بولۇپ، ئىسمىنى تىلغا ئالسا تونۇمايدىغانلار يوق دېيەرلىك ئىدى، چوڭ-كىچىك ھەممەيلەن ئۇنىڭغا چىن دىلىدىن ئىتائەت قىلاتتى.

— ھە قېنى، يۇقىرى ئۆتسىلە، — دېدى ھاجىم سالىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالغاندىن كېيىن تۆردىكى كۆرپە ئۈستىدىن سەل-پەل مىدىرلاپ

قويۇپ. هاجىم كۆكرىكىگە يېيىلىپ چۈشكەن ئاپئاق ساقاللىرىنى سىلاپ تۇرۇپ داۋام ئەتتى ـــ قانداق بىر ئىش بىلەن قەدەملىرى يەتتىكىن.

ـــ شۇ...شۇ... ـــ سالىنىڭ گەپ-سۆزلىرى قولاشماي قالغاندى، هاجىم ئېغىز ئاچتى:

ـــ قېنى ئالدىرىماي سۆزلىسىلە.

ـــ شۇ...شۇ... ئۇچ تالاقنىڭ شەرىئەت هۆكۈمىنى ئاڭلاپ باقاي دەپ.

هاجىم كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ، قولىدىكى تەسۈنى سىيرىغىنىچە ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر ئوقۇدى. بىرنەچچە مىنۇتتىن كېيىن سالىغا تىكىلدى. سالىغا مۇشۇ نەچچە مىنۇت بىرەر يىلدەك ئۇزۇن بىلىنىپ كەتتى. ئۇ هاجىمغا يەر تېگىدىن بىر رەت غىل-پال قارىغاندىن باشقا، بېشىنى ئۇستۈن كۆتۈرۈشكىمۇ جۈرئەت قىلالماي ئولتۇراتتى.

ـــ ئۆزلىرى بىرەر خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنامدىلا-قانداق؟ ـــ سورىدى هاجىم.

ـــ شۇنداق هاجىم، يېزا باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلمەن.

ـــ ئايالىرىچۇ؟

ـــ ئائىلىدە، ئۆي ئىشلىرى بىلەن.

ـــ مۇنداق دېسىلە، ـــ هاجىم ئەپسۇسلىنارلىق بىر هالەت بىلەن سالىغا تەپسىلىي قاراپ چىقتى، ـــ ئايالىرىنى ئۇچ تالاق قىلغان تۇرۇقلۇق يەنە نېمىگە كەلدىلە؟

ـــ يارىشۋالاي دېگەن نىيەت بىلەن هاجىم.

ـــ شەرىئەتتە تالاق قىلىش ئەمەس، تالاق قىلىشنى ئويلاشنىڭ ئۆزىمۇ بىر گۇناھ دەپ ئېيتىلغان. قىلغان-ئەتكەنلىرىمىز، ئويلىغانلىرىمىز يارىتەقۇچىغا ئايان، ـــ هاجىم ئېغىر تىناتتى. دەققىلىك سۆكۈناتتىن كېيىن، قولىدىكى تەسۈنى تېز-تېز سىيرىپ ئاخىرلاشتۇردى-دە، سۆزىنى ئاستا رەۋىشتە داۋام قىلدى، ـــ ئىلگىرىكى زامانلاردا «ئۇچ تالاق» دېگەن بىلەنلا نىكاھ ئاجراپ ئەر-خوتۇنلۇق مۇناسىۋەت

ئۇزۇلەتتى. ھازىر ئۇنداق ئاددىي ئەمەس، نىكاھ ئوقۇلۇش بىلەن بىللە يەنە تۇي خېتى بولمىسا قانۇنلۇق ھېسابلانمايدۇ. قانۇن نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئاق ئانكىت كېسىلمىگۈچە، ئۈچ تالاق قىلىنغان ئايال يەنىلا ئەرنىڭ ئەمرىدە بولۇۋېرىدۇ. بىراق، دىنىي ئەمر - قائىدە بويىچە ئېيتقاندا، ئۈچ تالاق قىلىنغان ۋاقتىتىن تارتىپ ئوتتۇرىدىكى نىكاھ ئۇزۇلگەن بولىدۇ، ــ ھاجىم تەكچىگە قويۇلغان كىتابلار ئارىسىدىن قاتتىق مۇقاۋىدا تاشلانغان چوڭ بىر كىتابنى ئېلىپ ئىخلاس بىلەن ۋاراقلاشقا كىرىشتى. بىرقانچە بەتنى ئارىلاپ ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام ئەتتى، ــ شەرئىەتتە، نىكاھسىز بىر ئۆيدە تۇرسا پۇتمەس-تۈگىمەس بالا-قازاغا مۇپتىلا بولىدىغانلىقى ئېنىق ئېيتىلغان. ئەگەر كۆڭۈللىرى تارتقىنىدا، قايتا نىكاھ ئوقۇشتىن ئىبارەت بىرلا يول بار. بۇ ئىشلارمۇ ئۆز ئىختىيارلىرىدا بولىدۇ، ئەلۋەتتە. ھازىر چوڭ بولۇۋاتقان بىر قىسىم ياشلىرىمىز بۇ ئەھكاملارنى ھېسابقا ئالماي، ئايالىنى تالاق قىلىپ، ئارقىدىن قايتىلاپ نىكاھ ئوقۇتۇپلا يەنە خوتۇن قىلىپ كېلىۋاتقان ئەھۋاللارنىمۇ ئاڭلىغانمەن. ئەمما، ئەمرىمەرۇپتا ئىش ئۇنداق ئاددىي ئېيتىلمىغان. ئىلىم نۇقتىسىدىن ئېيتقاندىمۇ، مەيلى كەلسە خوتۇن قىلىپ، مەيلى ئۇچقاندا «تالاق» دەپلا قوغلاش ئايال زاتىغا قىلىنغان چوڭ بىر ھاقارەت، كىشىلىك قەدىر-قىممەتنى دەپسەندە قىلغانلىقتۇر،ــ ھاجىم گېپىنى قايتىلاپ قىرغاندىن كېيىن ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىدى،ــ يەنى مۇقەددەس «قۇرئان كەرىم» دە: ئەگەر ئەر خوتۇنىنى ئۈچ قېتىم تالاق قىلسا، خوتۇن باشقا ئەرگە تەگمىگۈچە ئۇنىڭغا دۇرۇس بولمايدۇ. ئايال كېيىنكى ئەر تالاق قىلغاندىن كېيىن، ئىددىتىنى توشقۇزۇپ بۇرۇنقى ئەر بىلەن قايتا ياراشسا دۇرۇس بولىدۇ، دەپ ئېيتىلغان. بۇ يەردىكى ئىددەت تالاق قىلىنغان ئايالنىڭ ئۈچ ھەيز ۋاقتى ئۆتكۈچە بولغان ۋاقتىنى كۆرسىتىدۇ...

ھاجىمنىڭ ئېيتقانلىرى سالىنىڭ ئىلگىرى ئاڭلىغانلىرى بىلەن تامامەن ئوخشاش بولۇپ، ئۇنىڭغا ئايالىنىڭ خېتىنى بېرىشى ياكى باشقا

ئەر بىلەن نىكاھلاپ، ئۇ ئەر تالاق قىلغاندىن كېيىن، ئۇچ ئاي كۆزىتىپ، ئايالنىڭ ھامىلدار بولغان-بولمىغانلىقىنى جەزملەشتۈرگەندىن كېيىن، قايتا نىكاھ ئوقۇتۇشتىن ئىبارەت ئىككىلا يول بار ئىدى.

سالى ئاتىغىنىنى ھاجىمنىڭ ئالدىغا قويۇپ خوشلىشىپ قايتىپ چىقتى.

ـــ قانداق مۇئەللىم، ئىشلىرى پۈتۈپ قالدىمۇ؟ ـــ ئېغىز ئاچتى يىگىت سولغۇن چىراي يېتىپ كەلگەن سالىغا قاراپ، ـــ ئۇسساپمۇ قالغانلا، ئاشخاندىن بىرنى تېپىپ قىزىق چايدىن بىر پىيالىدىن ئوتلايلىمۇ ؟

ـــ بولدى ئوكام، ۋاقتىمۇ خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالدى، قايتساقمىكىن دەيمەن.

ـــ قايتساق قايتايلى ئەمىسە...

سالىنىڭ كۆزىگە زادىلا ئۇيقۇ بارمايتتى. تۇمەنمىڭ خىياللار ئۇنىڭ ئارامىنى بۇزاتتى. ھاجىمنىڭ دېگەنلىرى بويىچە ئەتىسىلا ئىشنى پۈتكۈزۈشنى ئويلايتى-يۇ، تۇرۇپلا يالتىياتتى...

«ھەي، مۇشۇ ئىشمنى باشقا بىرى بىلىپ قالمىغان بولسا نومۇس ئەمەسمۇ. بولۇپمۇ سامساق بىلىپ قالسا تۆگەشكىنىم شۇ. باشقىسىنىمۇ قويۇپ تۇرايلى، يۇقىرىغا دوكلاتلا قىلىپ سالمىغان بولسا، ئۆزى دۆلەت كادىرى تۇرۇپ دىنغا ئىشىنىپتۇ، دەپ چوڭ بىر قالپاقنى كىيدۈرۈپ... سالىنىڭ تەنلىرى شۇركۈنۈپ كەتتى. كىم بىلسۇن، ئاغزىدا ۋاي سالى، دەپ قويغىنى بىلەن، كۆڭلىدە نېمە يامانلىقلارنى ئويلاپ يۈرىدۇ. ئۇنىڭسىزمۇ باشقىلارغا نىكاھ ئوقۇتۇپ ئاندىن قايتىلاپ خوتۇن قىلىشنىڭ ئۆزىمۇ بىر...ھەي، بۇ قانداق بولۇپ كەتكىنى ئەمدى...»

سالى كۆپ ئويلىنىشتىن كېيىن، زىبىدىخان ئانا بىلەن مەسلىھەتلىشىشنى تاپتى. ئەنە شۇنداق مەقسەت ـ مۇددىئا بىلەن كەچقۇرۇن قېينىئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئاياغ باستى:

ـــ ئانا، ئايزۆھرە بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئىشى توغرۇلۇق مەسلىھەت

قىلاي دەپ كېلىشىم، ـــ سالى خىجىل بولغان بىر ئاھاڭدا سۆزلەيتتى، ـــ دېمەيدىغان گەپ ئاغزىمدىن چىقىپ كەتتى. ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدىمۇ خىجىلمەن. بىرەر ئامالىنى قىلىپ ئايزۆھرەنى ئۆيگە ئېلىپ كېتەي، دېگەنىدىم.

سالى زىبىدىخان ئاننىڭ سۆكۈت ئىچىدە بىر پەس قاراپ تۇرغانىدىن كېيىن، بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە يەرگە باقتى. زىبىدىخان ئانا دەممۇدەم ئۇھسىنىپ، بىرمەھەل ئۆزىنى تىڭشاشتىن كېيىن سەل تىترىگەندەك بىر ئاھاڭدا ئېغىز ئاچتى:

ـــ شەرىئەتتە، ئوچ تالاقنىڭ ھۆكمى يامان. ئۆزلىرى ئايزۆھرەنى ئۆيگە مۇنداقلا ئېلىپ كېتەي دەپ كەلمىگەندىلا ـ ھە ؟

سالى دېمەكچى بولغانلىرىنى ئاغزىدىن چىقىرالماي دۇدۇقلاپ كەتتى:

ـــ مەن...مەن.

ـــ بىلىمەن، ئۆزلىرى دۆلەت كادىرى بولغاچ، دىنىي قائىدىلەرنى ئانچە بىلىپ كەتمەيدىلا. باشقا ئىش بولغان بولسا ھازىرلا قېتىپ قويغان بولاتتىم. بۇ ئىشقا ئالدىراپ بىر نېمە دېمەك مۇشكۇل.

ـــ ئۇنداقتا، سىلىچە...

ـــ بۇ ئىشنى ئوڭۇشماق ئاسان ئەمەس. خېلى كۆپ قائىدىلىرى بار. بۇنىڭدىن خەۋرلىرى بارمىكىن؟

ـــ باشقىلارغا نىكاھ ئوقۇتىدىغان ئىشنى دەمدىلا؟ ـــ سالىنىڭ ئاۋازى تىترەپ كەتتى، ـــ بۇنى مەن باشقىلاردىن ئاڭلىغان. بىراق، ئۇ ئۆتكەن زامانلاردىن قالغان دىنىي قائىدە. ھازىر دېگەن ئانكىت بىلەن ئىش پۈتىدىغان بولغانىدىكىن، ئۇ تەرەپلىرىگە ئېسىلىۋالماي ئۆزئارا يارىشىۋالساق بولارمىكىن دەيمىنا.

زىبىدىخان ئانا كۈيۈ ئوغلىنىڭ ئۆزى يېتىلىگەنگە ماڭمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. شەرىئەت ئەھكامى بويىچە ئىش قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئەسكەرتىپ، گەپنى ئۇزۇشنى كۆپ قېتىم كۆڭلىگە پۈكتى ـ يۇ، يەنە: «بەك ئالدىراپ كەتمەي. ناۋادا سالى ئۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئۇركۈپ

كەتسە، ئۇ ھالدا بۇ ئىشنى جايىغا كەلتۈرمەك تەس. شۇنداق بولغىنىدا ئايزۆھرە تۆل خوتۇنىنىڭ ئاتىقىغا قالىدۇ. بۇنداق يامان نام-ئاتاق مەن بىلەنلا كەتسۇن. سالىنى ئايزۆھرە بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بىرنېمە دېيىش باھانىسى بىلەن يولغا سالاي-دە، قالدى ئىشلارنى ئۆزۈم توغرىلاپ...» دېگەنلەرنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، ئوڭايسىزلانغان بىر ھالەتتە مۇنداق دېدى:

— دېگەنلىرىمۇ ئورۇنلۇق. مەنمۇ ئىككىلارنى ئېچىل-ئىناق ئۆتىسەكەن دەيمەن. مېنىڭچە بولسىغۇ ئايزۆھرەنى ھازىرلا ئەكەتسىلە بولاتتى. بىراق، ئايزۆھرە نەچچە كۈندىن بېرى قاپاق-قاچىلىرىنى زادىلا ئاچماي يۈرىدۇ. ماڭمۇ ئېچىلىپ- يېيىلىپ بىر-ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ باقمىدى. شۇڭا، بۈگۈنچە قايتىپ تۇرسىلا، ئارىدىن بىر-ئىككى كۈن ئۆتسۇن. مەن ئايزۆھرە بىلەن ئوبدان بىر سۆزلىشىپ كۆرەي، تەرىىيە-نەسىھەت قىلاي. ئۆزلىرىگە ئىشنى توغرىلاپ بولۇپ خەۋەر قىلاي.

— ماقۇل ئەمىسە، سىلى دېگەندەك بولسۇن. ئەسلىي ئايزۆھرە بىلەن ئۆزۈم پاراڭلىشىپ كۆرەي دېگەنىدىم، بۇ ئەھۋالدا بۈگۈنچە كۆرۈشمەي تۇراي.

سالى قېينىئانىسى بىلەن خوشلىشىپ قايتىپ چىقتى. زىبىدىخان ئانا كۆيۈ ئوغلىنى يولغا سالغاندىن كېيىن، كېيىنكى قەدەمنى قانداق بېسىش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ تۇراتتى، ئايزۆھرە كىرىپ كەلدى. ئۇ بايىاتتىن بېرى يانىدىكى قازناق ئۆيىدە بولۇپ، سالىنىڭ نېمە ۋەجدىن كەلگەنلىكى، ئانىسى بىلەن نېمىلەرنى دېيىشكەنلىكىنى بەكلا بىلگۈسى كەلگەنىدى. شۇڭا، ئۇ ئىشكىتىن كىرىپلا ئانىسىدىن سورىدى:

— ئانا، سالى نېمە دەپ كەپتۇ ؟

— ئەر كىشى بولغان ئادەم نېمە دەپ كېلەتتى، ئايالىمنى ئەكەتسەم دەپ كەپتۇ شۇ.

— ئۇخلاپ چۈشى. تالاق قىلىپ بولۇپ، نېمىگە ئەكېتىدىكەن ئەمدى، — ئايزۆھرە دوماسايغىنىچە نېمىلەرنىدۇر دەپ غۇدۇرىدى، زىبىدىخان ئانا چۈشەندۈردى:

ـــ ئېرىكنىڭ سېنى ئۆيگە ئەكىتەي دەپ كەلگىنىنگ ئۆزى ئوبدان ئىش، «تالاق» دېدى دەپ قالايمقان بىلجىرلاپ يۈرسەڭ خېتىگىنى بېرىدۇ شۇ.

ـــ بەرسە بەرمەمدۇ. تېپىلماسنىڭ خورمىسمىتى ئۇ. ئۇنداق لايغەزەل ئەر دېگەن كۈرمىڭ.

ـــ جۆيلۈمە، نېمەگگە چوگچىلىق قىلسەن؟ قويۇۋەتسە ئولتۇرىسەن شۇ. ھەر ئايدا چىقىپ تۇرىدىغان تەييار ماڭاش. مۇقىم ئىش ئورنى يوق باشقا بىر ئادەمگە تەگكەن بولساڭ، بۇگۈن تاپساڭ ئەتىگە يوق، ئۇچاڭغا تاپساڭ گېلىڭغا يوق سارغىيىپ، تاتىرىپ ياشايتتىڭ، راھەت ياراشمىغىلى تۇردى ساڭا. ناۋادا سېنى قويۇۋېتىدىغان بولسا، سالىنىڭ ئارقىسىدىن يۇگۈرىدىغان نى- نى قىزلار بار. كۆرمەيۋاتامسەن، ماڭاشلىق، دەپ ئاق باش بولۇپ كەتكەنلەرگە تېگىۋاتقان قىزلارنى...

ـــ ئوھۇش، ـــ ئايزۆھرە گەپنىڭ بېلىگە تەپتى، ـــ تەگسە تەگمەمدۇ. پۇلنى دەپلا ياشامدۇ كىشى. مۇھىمى كۆڭۈل. تاغار-تاغار پۇلنىڭ ئارىسىدا يۇرۇپ، كۆڭلى خاتىرجەم ئۆتمىگەن تۇرمۇشنى بەختلىك تۇرمۇش دېگىلى بولسۇنمۇ ؟

ـــ دېگىنىڭمىغۇ ئورۇنلۇق. شۇنداقتىمۇ ئويلىنىپ ئىش قىلمىساڭ بولمايدۇ. بېشىڭ بۇ يەرگە يەتكەندە قايتا توي قىلمەن، دەپ يۈرسەڭ ئۆزۈڭگىمۇ ياخشى ئەمەس. باشقىلارغا بۇزۇلۇپتۇ، دېگەن ئاتاقنا قالسەن قىزىم.

ـــ ئۇنداقتا قانداق قىلىشىدىكەنمىز. ئۇ مېنى تالاق دېگەن تۇرسا، قانداقلارچە يەنە بىر ئۆيگە كىرگىلى بولسۇن؟

زىبىدىخان ئانا قىزىغا ئىشىنىڭ ھەل قىلىش ئۇسۇلىنى چۈشەندۈرمەك بولۇپ، گەپنى يىراق ئۆتمۈشتىن باشلاپ، ئەتراپلىق چۈشەندۈرۈشكە كىرىشتى. دىنىي قائىدە-مىزانلاردىن توختالدى. ئاخىرىدا باشقا بىرىگە نىكاھ ئوقۇتۇپ، سۆزىنى ئالغاندىن كېيىن سالى بىلەن قايتا نىكاھ ئوقۇتۇپ بىر ئۆيگە كىرىدىغانلىقىنى ئېيتىۋىدى، ئايزۆھرە ئورنىدىن

چاچراپ تۇرۇپ كەتتى:

ــ نەدە ئۇنداق ئىش بار ئىكەن. ئۆلسەممۇ قوشۇلمايمەن، ــ ئايزۆھرە بار ئاۋازى بىلەن توۋلايتتى، ــ مېنى نېمە كۆرۈپ قاپتۇ ئۇ لامزەللە، بولۇمسز كالۋا. ئەخمەق قىلىپ ئويناپدىغان ئويۇنچۇقمىكەنمەن؟...

ئايزۆھرە سالىنى تىلغا ئالغۇسز سۆزلەر بىلەن تىللاۋاتاتتى، زىبىدىخان ئانا ۋارقىردى:

ــ تىلىڭنى تارت، ــ زىبىدىخان ئانىسىڭ تۇيۇقسز ئېيتقانلىرى ئايزۆھرەنى تاڭ قالدۇردى، ــ نەدىمۇ ئەر كىشىگە بىمەنە سۆزلەر بىلەن تىل سالىدىغان ئىش بار. ئايال كىشىنىڭ ئاغزىدىن بال تېمىشى، قىلغان- ئەتكەنلىرىدىن ئەر كىشىنىڭ دىلى سۆيۈنۈشى كېرەك ئىدى. مەن سېنى خېلى ئەدەپ-قائىدىلىك چوڭ قىلدىم، دەپ ئويلىغانىدىم، ئەپسۇس، ئويلىغىنىم ئەمەلىيەتتىن بەكلا يىراق ئىكەن.

ــ ئانا، سەن... قارا دېگەن گېپىڭنى، نەدىمۇ ئۆز خوتۇنىنى باشقا بىر ئەرگە نىكاھلاپ، نەچچە كۈن ئۆتكەندە يەنە ئۆيىگە ئەكېلىۋالىدىغان قائىدە بار ئىكەن. خېتىمنى ئالمەن.

ــ جۆيلۈمە. قېينىئاچاڭ تۇغىپ كېتىپ نەچچە ئون كۈن بولماستىن خېتىمنى ئالمەن، دەپ يۈرسەڭ خەلقئالەم ئالدىدا سەت ئەمەسمۇ؟ بىلىمەن، ساڭىمۇ ئوڭاي ئەمەس، بىراق، ھازىرقى ۋەزىيەت ساڭا شۇنداق قىلىشنى يۈكلەيدۇ.

ــ ئۆلسەممۇ قوشۇلمايمەن. خېتىمنى ئالمەن دېدىم، ئالمەن.

ئانا بىر پەستىن كېيىن داۋاملاشتۇردى:

ــ يېڭىلىشتىڭ قىزىم. يۇقىرىقىلار مېنىڭ ئويۇم. سالمۇ بۇ گەپنى ئاڭلاپلا چىچاڭلاپ كەتكەن. ناۋادا دىنىي ئەھكام بويىچە ئىش كۆرىمىز دېسەڭ ئۇمۇ قوشۇلمايدۇ، خېتىڭنى بېرىۋېتىدۇ شۇ. مەن كۆپ ئويلىنىپ بۇ ئىشنى ئانا-بالا ئىككىمىزلا توغرىلاشنى تاپتىم. شۇڭا ئېرىڭنى، ئايزۆھرەنىڭ ئاچچىقى يانمىدى، بىرقانچە كۈن ئويلىنىۋالسۇن، ئاندىن خەۋىرىنى بېرەي، شۇ چاغدا ئېلىپ كەتسىلە، دەپ يولغا سالدىم.

— سەن، ئۆزۈڭگە ئوقۇتۇۋال نىكاھنى.

زىبىدىخان ئانا مىشىلداشقا باشلىدى. ئۇ ھېقىقداپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى:

— مەن ئانامغا بىر ئېغىز يانغىنىمنى بىلمەيمەن. بىراق، سەن ماڭا يېنىۋاتسەن. گەپ يانداۋۇپ تەڭ تۇرۇۋاتسەن. بۇنداق ياشىغىنىمدىن ئۆلگىنىم تۈزۈك ئەمەسمۇ. ئاھ خۇدا ! ئۆلۈپلا تۈگىگەن بولسام، بۇنداق دىشۋارچىلىقنىمۇ كۆرمەس ئىدىم، ئۇ چاغدا قىلغانلىرىڭغا ئارىلىشىدىغانمۇ ئادەم يوق ئىدى...

ئانا يىغىدىن كېيىن قىزغا يەنە نەسىھەت قىلدى. نەسىھەتتىن كېيىن ئايزۆھرە پەسكويغا چۈشتى. قايتا نىكاھ ئوقۇتۇش ئىشىغا چىش يېرىپ بىرنەرسە دېمىگەن بولسىمۇ، لام-جىم دېمەستىن سۈكۈتكە پاتتى. زىبىدىخان ئاننىڭ ھە دېگەندە كۆز يېشى قىلىشى سەۋەبلىك ئۇنىڭغا شۇنداق قىلماقتىن باشقا يولمۇ يوق ئىدى. ئەمدىكى گەپ ئايزۆھرەنى كىمگە نىكاھلاش مەسلىسى ئىدى. بۇ ئىشقا كىممۇ لايىق كېلەر؟ ئاقىۋىتى قانداق بولۇپ كېتەر؟ مۇھىمى خوتۇن خەققە ئانچە سەپسېلىپ كەتمەيدىغان، گومۇشراق بىرى بولسا بولاتتى. ئۇنداق بولمايدىكەن، نىكاھىغا ئېلىۋېلىپ سۆزىنى بەرمەي تۇرۇۋالسا ئىش تېخىمۇ چاتاق...

زىبىدىخان ئانا خېلى بىرمەھەل خىيالغا پاتتى. ئۆزى تونۇيدىغان ۋە ئۇچرىتقان نۇرغۇن ئەرلەرنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىپ، چىراي ئىپادىلىرىنى بىرمۇبىر ئەسلەپ چىقتى. ئاخىر ئايزۆھرە بىلەن نەۋرە تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋەتتىكى بىرىگە كۆڭلى تايىن تاپتى. ئۇ كىشى يېشى قىرىق بەشتىن ھالقىغان بولسىمۇ تېخىچە ئۆيلەنمىگەنىدى. ئاننىڭ نەزىرىچە: ئايال زاتىغا تىكىلىپ قاراشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدىغان بۇنداق كىشىنىڭ، ئايزۆھرەدەك بوغۇزنىغا كەلگەننى ئانچە يۇتۇپ كەتمەيدىغان چېچەن ئايالغا نەيرەڭۈزلىق ئىشلىتەلىشى ناتايىن، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن بولغان تۇغقاندارچىلىق يۈزىسىدىن بولسىمۇ باشقا ئىشنى ئويلاپ ئولتۇرمايدۇ.

ئانا كۆڭلىگە پۈككەننى ئېيتىۋىدى. قاپاق ئاچماي ئولتۇرغان ئايزۆھرە

تېقىمىغا ئۇرغىنىچە قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى:
ــ ئۆيلەنمىگەن يىگىتتىن بىرنى تاپتىڭمۇ. ها... ها... ها...

3

جاھان تىمتاسلىققا چۆمۈلگەن پەيت. زىبىدىخان ئانا تەكىيگە يانپاشلانغىنىچە ئاللىقانداق خىياللار بىلەن ئولتۇرۇپ، مۈگدەپ قالغانىدى. ئۇ، دەرۋازىنىڭ ئارقا-ئارقىدىن قېقىلىشى بىلەن ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىغىنىچە ھويلىغا چىقىپ كەلدى.
ــ كىم؟ ــ دەپ توۋلىدى ئانا.
ــ مەن، مەن ئانا، موللاخۇن، ــ زىبىدىخان ئانا موللاخۇننى ئاۋازىدىن تونۇۋالغانىدى.
ــ ئېسىم قۇرۇسۇن، مانا ھازىر بالام.
موللاخۇن زىبىدىخان ئانىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن قوشنا كەنتتىكى سىيتاخۇن ئىمام مەزىنىنى تەكلىپ ئېتىپ باشلاپ كەلگەنىدى. زىبىدىخان ئانا مېھمانلار بىلەن تىنچ-ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، مېھمانلارنى مېھمانلىق ئۆيگە تەكلىپ ئەتتى، ئاندىن ئالدىراپ-تېنەپ ھوجرا ئۆيگە كىرىپ كەلدى-دە، تاپسىدا سۇنايلىنىپ ياتقىنىچە ئۇيقۇغا كەتكەن ئايزۆھرەنى دۆشكەلەشكە باشلىدى:
ــ ئايزۆھرە...ھوي ئايزۆھرە، ئۆيگە مېھمان كەلدى، ئورنۇڭدىن تۇر قىزىم، ــ ئانا قىزىنىڭ چاپىنىنى ئۇستىگە ئارتىپ قويغاچ سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ مەن مېھمانلارنىڭ قېشىغا چىقاي، سەن بىر چەينەك چاي دەملەپ كىر قىزىم.
ــ ماقۇل، چاينى مەن ئېلىپ كىرەي، سەن داستىخان بىلەن نانىنى ئالغاچ چىققىن ئانا.
ــ موللىكا، ــ ئايزۆھرە مېھمانلىق ئۆيگە كىرىپلا داڭ قاتتى، ــ «ئايلاپ - يىللاپ بوسۇق ئاتلىمايدىغان ئادەم، بۇگۈن، يەنە كېلىپ

كېچىلەپ كەپقاپتا. بۇنىڭدا بىر ئوي بارمۇ يا. ياكى بولمىسا ئانام ماڭا نىكاھلاتماقچى بولغان ئادەم... ــــ ياق،ياق، نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىم مەن. ھەرقانچە بولسىمۇ ئۇرۇق-تۇغقاننى سۆرەپ يۈرمەس» ، ئايزۆھرەنىڭ كېيىنكى خىياللىرى كۆڭۈل ئەندىشىسىنى پەسەيتكەندەك قىلدى، ــــ راستلا سىزمۇ؟ كېچىلەپ...

موللاخۇن ئايزۆھرەنىڭ سۆزى ئاخىرلاشماستىنلا سۆز ئالدى:

ــــ شۇنداق، مەن موللاخۇن ئاكىڭىز سىكىلىم... ھەھ...ھەھ...، ــــ موللاخۇننىڭ سۇس كۈلكىسى خېلىلا ئەدەپ قالدى. ئۇ دۇدۇقلىغىنىچە سۆزلەيتتى، ــــ زەب...زىبىدىخان ئانام سىيىت... سىيىتاخۇن قاراخۇنۇمنى چاقىرىپ كېلىشنى تاپىلىغانىدى، چاقىرىپ كەلدىم. ھى...ھى...ھى...

زىبىدىخان ئانا ئاۋۇال سىيىتاخۇن موللامغا، ئاندىن موللاخۇنغا خېلى كۆپ بېرىنىمىلەرنى دېگەندىن كېيىن، ئايزۆھرەگە مېھمانلارغا چاي قۇيۇشنى ئېيتىپ، سىرتقا چىقىپ كەتتى ۋە ئانچە ھايالىشمايلا يەنە قايتىپ كىردى. ئۇ بىر دانە پىيالە، چەينەك ۋە بىر پارچە نان سېلىنغان پەتنۇسنى ئېلىپ كىرگەن بولۇپ، پەتنۇسنى داستىخانغا كەلتۇرگەندىن كېيىن ئايزۆھرەنى سىرتقا چاقىرتتى:

ــــ ساڭا نىكاھلايدىغانغا موللاخۇننى گەپكە كىرگۈزدۇم، ــــ ئانا شۇنداق دېيىشى، ئايزۆھرە سەكرەپ كەتتى:

ــــ نېمە ؟!

ــــ كاللاڭنى ئىشلەت. باشقا يات بىر ئادەمنى تاپساق، ئەتىلا ئەل-جاھانغا يېيىپ سالسا ياخشى بولامتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە موللاخۇننى ئانچە بېجىرىم دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ. ئالمادىس بۇ ئىشنى سىرتتا دەپ يۈردى دېگەندىمۇ، ئۇنىڭ گېپىگە ھېچكىم ئىشەنمەيدۇ. يەنە كېلىپ ئۇرۇق-تۇغقان بولغاندىكىن تېخىمۇ شۇنداق، ــــ ئايزۆھرە پەسكويغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئانا قىزىنىڭ مۇرىسىگە يېنىك ئۇرۇپ تۇرۇپ، مەيۈس ھالەتتە سۆزىنى داۋام ئەتتى، ــــ كۆڭلۈڭنى چۈشىنىمەن قىزىم.

مۇشۇنداق قىلمساق بىر ئۆمۈر پېشكەللىككە يولۇقسەن، ھەتتا ھاياتىڭ خەۋپىكە ئۇچرىشىمۇ مۇمكىن. خېتىڭنى ئال دەي دېسەم، يەنە كېيىنلىكىڭنى ئويلاپ قالدىم. قالدى گەپنى موللاخۇن بىلەن دېيىشىپ قويدۇم. خاتىرجەم بول، رەسمىيەت يۈزىسىدىن بولسىمۇ شۇنداق قىلىۋاتىمىز. خۇدايىم بۇيرىسا ئىرادەڭگە خىلاپ ھەرقانداق بىر ئىش يۈز بەرمەيدۇ...

ئايزۆھرە ئىتائەتمەنلىك بىلەن بېشىنى يېنىك لىڭشىتىپ قويغاندىن كېيىن، ئانىسىغا ئەگىشىپ مېھمانلىق ئۆيگە كىرىپ كەلدى. زىبىدىخان ئانا ئۆزىنى كۆرۈپلا تاپسىدىن چۈشۈپ قوزۇقتەك قېتىپ تۇرغان موللاخۇنغا قاراپ سۆز ئالدى:

— موللاخۇن، ھېلىتىن دېگەنلىرىم ئەسلىرىدە باردۇ ؟

— بار ئانا.

— باشقىسىنى ئۇنتۇپ قالسىلمۇ تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋەتىنىڭ بارلىقىنى ئۇنتۇپ قالمىسلا.

— ھى...ھى...ھى، خا.. خاتىرجەم بولسىلا ئانا. ھەرقانچە بولۇپ كەتسىمۇ، ھىھ...ھىھ...ھىھ...

موللاخۇن گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ، بىر نۇقتىغا تىكىلگىنىچە ئىپادىسىز تۇردى. نىكاھ ئوقۇلدى. موللام بىلەن زىبىدىخان ئانا ئۆيدىن يېنىپ چىقتى. زىبىدىخان ئانا سېيىتاخۇن موللامغا ئالدىن كېلىشىپ قويغان ئىش ھەققىنى بېرىۋەتكەندىن كېيىن، ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى.

— زىبىدىخاچا، — سېيىتاخۇن موللام بىرنەرسە دېمەك بولدى-يۇ، نىمە سەۋەبتىندۇر ئۇنىنى يەنە ئىچىگە يۇتتى. بوغۇزىغا كەلگەن تۆكۈرۈكىنى غۇرتتىدە يۇتقاندىن كېيىن، نېمە دېمەكچى بولغىنىغا تەقەززا بولۇپ تىكىلىپ تۇرغان زىبىدىخان ئانىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدى-دە، چوڭقۇر بىر ئۇھسىنىپ يولىغا راۋان بولدى.

ئەتراپ ئانچە قاراڭغۇ بولمىسىمۇ، بۇك-باراقسانلىشىپ كەتكەن

دەرەخلەرنىڭ سايىسىدا كاربدور شەكىللەندۈرگەن يول خىلىلا قاراڭغۇ بولۇپ، يول يۈرۈش ئۇنچە ئاسان ئەمەس ئىدى. سىيىتاخۇن موللام ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر ئوقۇغىنىچە ئورغاق ئايىنىڭ سۇس نۇرى چۈشكەن نىشانىنى قوغلىشىپ تەمتەسلەپ كېتىۋاتقان شۇ دەقىقىدە، زىبىدىخان ئانىنىڭ مېھمانلىق ئۆيىدە سىرلىق، ئەمما، ئەڭ ھارارەتلىك، شېرىن بىر مەيدان تىلسىز ئۇرۇش ھۆكۈم سۈرگەنىدى.

ئۆيئىچىنى خىرە يورۇتۇپ تۇرغان چىراغ ئۆچمەكچى بولغانلىقىدىن بېشارەت بېرىۋاتقانىدەك، ناگان-ناگانىدا لىپىلداپ قويياتتى. موللاخۇن يوتقانلىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئايزۆھرەگە قاراپ گويا گىپىسكە ئالغان كىشىدەك تۇپتۇز ياتاتتى. ئايزۆھرە ئەتىگەنلىكىكە ياقماقچى بولغان ناننىڭ خېمىرىنى پىشۇرۇپ سۈپرا بىلەن مەھكەم چۈمكىگەندىن كېيىن ئۆزىگە چېكەتكەندەك تىكىلىپ قاراپ تۇرغان موللاخۇنغا مەنىستەسلىك نەزىرى بىلەن شۇنداقلا قاراپ قويدى-دە، يېشىنىشكە باشلىدى.

موللاخۇننىڭ نەزىرى ئايزۆھرەنىڭ قوش مۇشت چوگلۇقىدا كۆتۈرۈلۈپ چىققان كۆكسىگە قادىلىشى، بەدەنلىرىدە غەيرىي بىر سېزىم ھاسىل بولۇپ، تەنلىرى شۇركەنگەندەك يېنىك سىلكىنىپ كەتتى.

سېمىزغىنا بەدىنىگە چىپىپىدە كەلگەن، سۈت رەڭ تاۋار رەختتىن تىكىلگەن ئىچ كىيىم ئايزۆھرەنى تېخىمۇ لاتاپەتلىك كۆرسەتكەن بولۇپ، چىرايىنى تېخىمۇ پارقىراق ۋە نۇرلۇق كۆرسىتىۋەتكەنىدى. موللاخۇننىڭ يۈرەكلىرى تېپچەكلەپ كەتتى. كۆزلىرىگە قىزىللىق تېپىپ، بەدەنلىرى ئاتەش بولدى. ئايزۆھرە چىراغنى ئۆچۈرۈپ يوتقانغا كىردى. ئەنە شۇ دەقىقە موللاخۇننىڭ يۈرەك رىتمى تېزلىشىپ گۈپۈلدەپ سوقۇشقا باشلىدى. شۇ تاپ ئۇنىڭ چوگراق تىنىشقىمۇ ماجالى يوق ئىدى. ئايزۆھرەنىڭ يېنىك-يېنىك يۆتىلىپ قېقىلىشى موللاخۇننىڭ ئەمدىلا نورماللىشىشقا باشلىغان يۈرەك رىتمىنى قايتىلاپ قوزغايتتى.

«ئاھ خۇدا ! نېمە ئالامەت بۇ. بۆلەكچىلا بولۇپ قالدىم دېسە...»

موللاخۇن ئۆزىنى گويا سىرلىق بىر جايغا كىرىپ قالغاندەك سېزەتتى.

يېنىك تىنىپ ئايزۆھرەگە تەدرىجىي يېقىنلىشاتتى. تۇرۇپلا ئۆيئىچى چۆرگىلەۋاتقاندەك سېزىم بىلەن ئۇزاقتىن-ئۇزاق ئۆزىنى تىڭشاپ يېتىپ كېتەتتى، يەنە يېقىنلىشاتتى. بىر چاغدا ئۇنىڭ قولى شۇنچىلىك يۇمران ۋە ئىللىق بىر تەنگە شۇنداقلا تېگىشىدى، بەدەنلىرى توك سوقۇۋەتكەندەك سېزىملىشىپ، قولىنى دەرھال تارتتى. «قاتتىق ئىزا-ئاھانەتكە قالدىغان بولدۇم» دەپ ئويلايتتى ئۇ ئىچىدە ئۆزىنى تىڭشاپ تۇگۈلۈپ ياتقىنىچە. بىراق، قارشى تەرەپتىن سادا كەلمىدى. ئايزۆھرەنىڭ رىتىملىق پۇشۇلداشلىرى تەدرىجىي كۈچىيىۋاتقاندەك قىلاتتى. موللاخۇنۇڭ خىيالىي سەزگۈسىدە ئايزۆھرەنى باغرىغا مەھكەم بېسىشتىن ئىبارەت ئەسەبىيلىك پەيدا بولۇپ، پەللىمۇ-پەللە قۇتراشقا باشلىدى. قولىنى ئايزۆھرەگە نەچچە رەت سۇندى-يۇ، يەنە تارتىۋالدى. ئۇ بار غەيرىتىنى يىغىپ ئايزۆھرەنىڭ قولىنى تۇتتى. دەسلەپ قولىنى، ئاندىن يۈز ۋە بەدەنلىرىنى تۇتتى، سىيلىدى. تەدرىجىي يېقىنلىشىپ چاچلىرىنى پۇرىدى، پېشانىسىگە سۆيدى. ئايزۆھرە موللاخۇندىن ئۆزىنى ئەپچىچىۋاتقاندەك يېنىك تولغانغىچە ئۇيۇق-بۇيۇق ئۆرۈلەتتى، موللاخۇنۇڭ قولىنى سىلكىۋېتەتتى. دەسلەپ ئۆز ھەرىكىتىدىن خۇدۇكسىرىگەن موللاخۇن، ئەمدىلىكتە ئايزۆھرەنىڭمۇ ئۆزى بىلەن قارشىلىشىپ ئولتۇرمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەندەك بولۇپ، غەيرەتكە تولدى. ئايزۆھرەنى قۇچاقلاپ ئۆز ئىلكىگە ئالماق بولۇپ تۇرۇشى، يۈزىگە قاتتىق تەگكەن بىر شاپىلاق بىلەن ئەندىكىپ كەتتى.

— نېمە قىلىۋاتىدىلا ؟ — توۋلىدى ئايزۆھرە، — ئۆزلىرىنى بىر تۇغقان ئاكامدىنمۇ ئەزىز كۆرۈپ كەلگەنمەن.

— مەن...مەن... — موللاخۇن دۇدۇقلايتتى، — مەن شۇ پەرزىنى ئادا قىلاي دەپ.

— پەرز، نېمە پەرزكەن ئۇ، نېرى ياتسىلا. سىلى بىلەن بىر يوتقاندا ياتقانىڭ ئۆزى يېتىپ ئاشار.

— بۇ...بۇ...

— نېمە دېمەكچىدىلە، تىللىرىنى چاينىماي ئىيتسىلا قېنى.
— ھازىر بىز دېگەن ئەر-خوتۇن.
— ئانام سىلىگە نېمە دېگەن؟ نەۋرە تۇغقانلاردىن بولغانىدىكىن، باشقا بىر ئىش بولمايدۇ، دەپ بۇ ئىشقا قوشۇلغانمەن.
— دېمەككە شۇنداق. مەنمۇ شۇنداق دېگەن، بىراق، — موللاخۇن بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن، سۆزنى داۋام قىلدى، — شەرىئەت بويىچە سىلى مېنى رازى قىلسىلا، ئاندىن مەن سىلىنىڭ سۆزلىرىنى بېرىمەن، ئۇنداق بولمىغاندا شەرىئەت ھۆكۈمىگە خىلاپلىق قىلىنغان بولىدۇ.
— تولا جۆيلۈمىسىلە.
— چىنپۇتمىسىلە ئىختىيارلىرى.
— دېگەنلىرى راستمۇ ؟
ئايزۆھرەنىڭ ئاخىرقى سوئالى جاۋابسىز قالدى. موللاخۇننىڭ قوپال، كېلەڭسىز بارماقلىرى ئۇنىڭ بىلەكلىرىنى سىلاشقا كىرىشۈندى، ئۇ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي گاڭگىرىدى.
«بەلكىم شۇنداق بولسا كېرەك. ئۇنداق بولمىغاندا ئاتايىتەن بىر ئادەمگە نىكاھلاپ، يەنە سۆزنى ئېلىشنىڭ نېمە ھاجىتى بولسۇن. بوپتۇ، بېشىمغا كەلگىنى شۇ بولغاندىكىن. يامىنى بولسا سالىغا بولىدۇ. ئەر كىشى بولغان ئادەم خورلۇق ھېس قىلمىسا ماڭا نېمە ئىلاج...»
بەدەنلىرىنىڭ ئەڭ نازۇك قىسىملىرىدىن قايتىلانغان ئاغرىق ئازابى ئايزۆھرەنى خىيالىدىن ئويغاتتى. بار كۈچى بىلەن قارشىلىق قىلىپ موللاخۇننى غۇلاپ چۈشۈرمەك بولدى-يۇ، تۇرۇۋىلا نىيىتىدىن يېنىپ، بوشاپ قالدى... ئەمدى ئۇنىڭ بەدەنلىرى شېرىن سېزىملىشىشكە باشلىغانىدى...
— ئەمدى سۆزۈمنى بېرىۋەتسىلە، — ئايزۆھرەنىڭ تاكۇ سۈبھىسى بىلەن قويغان تەلىپى موللاخۇنغا تازا خۇشياقمىغاندەك قىلاتتى.
— پۈتۈنسۈرۈك بىر ئەر تۇرۇقلۇق، بىر كېچىدىلا سۆزنى بېرىدىغان ئىش نەدىكەن؟ — موللاخۇن ئايزۆھرەگە ئېچىرقاپ كەتكەن بۆرىدەك

تىكىلىپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى، ـــ تۇرمۇشلۇق بولۇشنىڭ لەززىتىنىڭ بۇنداق ئۆزگىچە بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلماپتىكەنمەن. راستىمنى دېسەمچۇ، سىلىگە كۆڭلۈم چۈشۈپ قالغانىدەك قىلىدۇ. مۇۋاپىق كۆرگەنلىرىدە سالى ئەپەندىمدىن خەتلىرىنى ئالسىلا، كۇن ئۆتكۈزمەيلا ئانكىت ئېلىۋالساق قانداق؟

ـــ تولا جۆيلۈمسە. چۆچۈرىنى خام سانىماي، ۋەدىلىرىدە تۇرۇپ سۆزلىمنى بېرىۋەتسىلە.

ـــ قارىغاندا ئانچە قېنىشمىغاندەك تۇرىمىز.

ـــ چاقچاقلىرىنى قويۇپ، لەۋزىلىرىدە تۇرسىلا. ئەر كىشىدە لەۋز ھالال، دېگەننى بىلىدىغانلا.

ـــ سۆزلىرىنى بەرسەم بېرەي، بىراق...

ـــ نېمىگە بىراق؟

ـــ بىر شەرتىم بار.

ـــ يەنە نېمە شەرت ئۇ؟ قېنى ئېيتىپ باقسىلا.

ـــ كونىلاردا، بىر كۇنلۇك ئەر ـخوتۇنىنىڭ يۈز كۇنلۇك مېھرى بولىدۇ، دەيدىغان گەپ بار. شۇڭا، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنتۇپ قالماسلىقلىرىنى سورايمەن.

ـــ قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالاي بۇ خورلۇقنى. قېنى ئەزمىلىرىنى ئەزمەي سۆزلىرىنى گاچچىدە قىلسىلا.

موللاخۇن قۇتراپ كەتكەن ياۋايى نەپسىنى قاندۇرغاندىن كېيىن ئايزۆھرەنىڭ سۆزىنى بەردى. ئايزۆھرە بويىنى سۇغا سېلىپ، ھويلا-ئارانلارنى پاكىز تازىلاپ، ئېشىنى ئېتىپ، نانلىرىنى يېقىپ بوشانغاندىن كېيىن، ئانسى ياتقان ئۆينىڭ ئىشكىنى زەربە بىلەن قاقتى.

ـــ ۋۇي، بوشراق ئۇر. ئىشكىنى يېرىپ تاشلىمىغىن يەنە، ـــ زىبىدىخان ئانا جاينامازنى يىغىۋاتقاندىن كېيىن، تاپسىدىن چۈشۈپ ئىشكىنى ئاچتى، ـــ ھە، ئىشلىرىڭ جايىدا پۈتتىمۇ ؟

ـــ چىقىپ ئېشىڭنى ئېچ.

شۇ ئىشتىن كېيىن بىرقانچە كۈنگىچە ئايزۆھرە ئانىسىغا چىراي ئاچماي يۈردى. زىبىدىخان ئانىمۇ قىزىمنىڭ قاپىقى ئېچىلغىچە ساقلاي، دېگەن ئوي بىلەن سالىغا خەۋەر بەرمىدى...

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرى سەھەردە مەكتەپ ئىشخانىسىدا يەنە بىر قېتىملىق ئۆي تەقسىملەش توغرىسىدا يىغىن ئېچىلدى. بۇ قېتىم سالىنىڭ بىر يۈرۈش يېڭى ئۆيگە ئىگە بولۇش ئىشىدا باش قېتىنچىلىقى خېلىلا چوڭ بولدى. سالىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان يولداشلار، ئۇنىڭ ئايالىنىڭ يامانلاقتا ئىكەنلىكىنى شېپى كەلتۈرۈپ، يېڭى ئۆينىڭ سالىغا تەقسىم قىلىنىشىغا قەتئىي قارشى پىكىردە بولۇپ كەلدى. ئاخىردا ھەممەيلەن يېڭى ئۆينىڭ سالىغا تەقسىم قىلىنىشىدا، ئايالىنى ئەپكېلىش-ئەپكەلمەسلىككە قاراشنى بىردەك قارار تېپىشتى. ئەمدى سالى ئۇچۇن ئايالىنى ئۆيگە تېزرەك ئەپكېلىۋېلىشتىن باشقا يول يوق ئىدى.

سالى شۇ كۈنى كەچقۇرۇن قېينىئانىسىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. مەكتەپتە بولغان ئىشلارنى زىبىدىخان ئانىغا تەپسىلىي سۆزلەپ چۈشەندۈرگەندىن كېيىن، ئايزۆھرەنى قوشۇپ بېرىش ھەققىدە سۆز ئاچتى.

— قايتا نىكاھ ئوقۇتمىساق بولمايدۇ، بالام، — زىبىدىخان ئانا چىرايلىرىنى قورقۇنچلۇق ھالەتكە كەلتۈرۈپ، ۋەھىمىلىكرەك بىر ئاۋازدا سۆزلەيتتى، — قايتا نىكاھ ئوقۇلمىسا، پۈتمەس-تۈگىمەس بالا-قازا يېغىپ، ئادەم قۇرۇپ تۈگەيدۇ.

— ئۇنداقتا كىمگە ئوقۇتساق بولار، — دېدى سالى بىرئاز ئىككىلىشتىن كېيىن.

— مۇناسىق بولسۇن. سېلى بۇگۈنچە قايتىپ ئەتە كەچتە كەلسىلە، مەن بىرەر كىشى بىلەن ئۇقۇشۇپ قويايى.

— بولىدۇ، سېلىنى ئاۋارە قىلىدىغان بولدۇم ئانا.

— ھېچقىسى يوق...

ئەتىسى سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرغان زىبىدىخان ئانا، نىكاھ ئىشىنى جايىدا پۈتكۈزۈش ئۈچۈن ئايزۆھرەنى ئەگەشتۈرۈپ سىيىتاخۇن موللامنىڭ

ئۆيىگە قاراپ چاپتى. موللامنىڭ ئۆيى ئۇلارنىڭ ئۆيىدىن ئانچە يىراق بولمىغان قوشنا كەنتتە ئىدى.

ــ ماڭا قارىسلا قارىم، سالاخۇن ئۇلۇشكۇنكى ئىشلاردىن خەۋەرسىز. مەن كەچتە ئايزۆھرە بىلەن ئىككىسىنى ئۆيلىرىگە باشلاپ كەلمەكچىمەن. سىلىدىن ئۆتۈنىدىغىنىم، ئۆتكەن ئىشلارنى تىلغا ئالماي نىكاھىنى ئوقۇپ قويغان بولسىلا، ــ زىبىدىخان ئانىنىڭ چىرايى تەشۋىشلىك تۇسكە كىرگەن بولۇپ، تەلەپپۇزى ناھايىتى جىددىي ئىدى،ــ قائىدە بويىچىغۇ يەنە ئۇچ ئاي ئون كۈن ئىددەتتە تۇرىدىغان ئىش ئىدى. بىراق، سالاخۇننىڭ مەكتىپىدىكىلەر ئايالىنى ئۆيگە قايتۇرۇپ كەلمىسە ئۆي تەقسىملەش ئىشىدا ئۇنى ئويلاشمايدىغانلىقىنى ئېيتىشىپتۇ، شۇ ۋەجلىك نىكاھنى ئوقۇتۇۋەتسەك دەپ چىڭ تۇرۇۋېلىۋاتىدۇ. شۇڭا، باشقا ئىشلارنى كۆپ تىلغا ئالماي، ئىشنى جايىدا پۈتكۈزۈپ بەرگەن بولسىلا.

ــ بۇنداق قىلساق...

سىيىتاخۇن موللام يەنە نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى بولۇۋىدى، زىبىدىخان ئانا ئاتىغىننى موللامنىڭ ئالدىغا قويۇپ، ئىشنى جايىدا پۈتكۈزۈپ بەرسە زىيان تارتقۇزمايدىغىنىنى سۆزسىز ئىپادىلىدى. سىيىتاخۇن موللام كۆز ئالدىدىكى خىلىلا كۆپ پۇلغا نەزىرىنى ئاغدۇرغاندىن كېيىن ئايزۆھرەدىن سورىدى:

ــ موللاخۇندىن سۆزلىرىنى ئالغانمۇ خېنىم؟ سۆزلىرىنى بەرمەگەن بولسا قوش نىكاھلانغانىنىڭ جازاسىنى تارتىدىلا.

ــ سۆزۈمنى ئەتىسلا بەرگەنىدى.

ــ قائىدە بويىچە ئۇچ قېتىم ئاي كۆرگۈچە ساقلايدىغان ئىش. ئۇنداق بولمىغاندا قورساقتا ھامىلە بار-يوقلۇقىنى جەزملەشتۈرگىلى بولمايدۇ. مۇشۇ ئىش تۈپەيلى كېيىنچە ئائىلىدە يەنە ماجىرا قوزۇمايدىغان ئىش بولسا گۇناھ ئۈستىگە گۇناھ بولىدىغان گەپ.

زىبىدىخان ئانا گەپكە لوقما سالدى:

ـــ موللاخوُن بىلەن ئايزۆھرە نەۋرە كېلىدۇ. مېنىڭچە، ئۇنداق ئىش يوق قارىم.

ئايزۆھرەنىڭ چىرايىغا قىزىللىق تەپتى. بىرنېمە دېمەك بولدى-يۇ، يەرگە قارىغىنىچە سۈكۈتكە پاتتى. بىرھازادىن كېيىن ناھايىتى جانسىز بىر ئاۋازدا ئېغىز ئاچتى:

ـــ شۇنداق، باشقا ئىش يوق. ھېچ ئىش يوق.

سىيىتاخوُن موللام بىر پەس سۈكۈتتىن كېيىن ئالدىرىماي سۆز ئالدى:

ـــ بولىدۇ ئەمىسە، سىلى شۇنداق دېگەن يەردە ئېغىز غېرىچلاپ ئولتۇرۇشۇمنىڭ ھاجىتى يوق. خاتىرجەم بولسىلا، قالدى ئىشلارنى مەن كۆڭۈللىرىدىكىدەك توغرىلاپ بېرەي...

جاھان تىنچلانغان بىر پەيتتە، زىبىدىخان ئانا ئايزۆھرە بىلەن سالىنى ئېلىپ سىيىتاخوُن موللامنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى.

ـــ سىيىتاخوُن موللام، بالىلار ئازراق كۆڭۈلسىزلىككە يولۇققانىدى، شۇڭا ئۆزلىرىنى پاناھ تارتىپ كېلىشىم. ئېغىر كۆرمەي بالىلارنىڭ بېشىنى بىر ئوڭشاپ قويغان بولسىلا، رەھمەتلىك ئاۋۇناخوُنۇمنىڭ روھى خۇش بولۇپ قالار ئىدى،ـــ زىبىدىخان ئانا كۆز يېشى قىلىپ تۇرۇپ شۇنداق دېۋىدى، سىيىتاخوُن موللامۇ ھېسداشلىق نەزىرى بىلەن ئېغىز ئاچتى:

ـــ قېنى ئېيتسىلا، نېمە ئىشكىن؟

ـــ بالىلار سوقۇشۇپ قاپتىكەن، سالاخوُن تالاق سۆزىنى ئوچ قېتىم ئاغزىغا ئاپتۇ، شۇڭا بۇنىڭ يولىنى قىلىپ بېرەرمىكىن دەپ كېلىشىمىز ئىدى.

ـــ شەرىئەت ھۆكۈمىنى كار قىلماي، ئۆز مەيلىمىزچە پەتىۋا پىچىساق گۇناھقا مۇپتۇلا بولىمىز ئانا. ئۇ تەرەپلىرىنى سۆزلەپ ئولتۇرمىساممۇ ئۆزلىرى ئوبدان بىلىدىلا، ـــ سىيىتاخوُن موللام ھېچ ئىشتىن خەۋەرسىز كىشىدەك،ئىشنى تېخىمۇ سىرلىقلاشتۇرماقتا ئىدى. شۇنداق قىلغانىدا سالىنىڭ بۇ ئىشقا بولغان گۇمانىنى قوزغاپ قويمايتتى، ئەلۋەتتە، ـــ ئاۋۋال باشقا بىر ئەرگە نىكاھلىماق لازىمدۇر، ئۇ ئەر ئۆز رازىلىقى بىلەن

سۆزىنى بەرگەندىن كېيىن، يەنە ئۇچ ئاي ئون كۈن ئىددەت تۇتۇپ، ئاندىن ئەر-ئايال ئىككى تەرەپنىڭ رازىلىقى بىلەن قايتا نىكاھ ئوقۇشقا بولىدۇ.

سالى مەكتەپتىكى ئىشلارنى بىر قۇر سۆزلەپ ئۆتكەندىن كېيىن ئالدىن تەييارلاپ قويغان پۇلنى موللامنىڭ ئالدىغا قويدى ۋە يېلىنىشلىق تەلەپپۇزدا:

ــ سىيتاخۇن قارىم، ئاڭلىسام ئۆزلىرى كۆپ ئوقۇغان، پەندىمۇ، دىندىمۇ بار ئوقۇمۇشلۇق كىشى ئىكەنلا. شەرئىەت ھۆكمى بويىچە بولغاندا نۇرغۇن ئىشلارغا تەسىرى بولىدىغان گەپ، يەنە كېلىپ ئۇنداق قىلىشقا پۈتۈنسۈرۈڭ بىر ئەر كىشىنىڭ ۋۇجدانىمۇ يول قويمايدۇ، شۇڭا پەتۋانى قىسقارتىپ، مۇرەككەپ يەرلىرىنى ئاددىيلاشتۇرۇپ، نىكاھىمىزنى قايتىدىن ئوقۇپ قويغان بولسلا، ــ دېدى.

ــ شەرئىەت ھۆكمى بويىچە بولمىغاندا، باشقا كېلىشىمەسلىكىنىڭ يۈز بېرىشى ئېھتىمالغا يېقىن. شۇڭا...

سىيتاخۇن موللام سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ، زىبىدىخان ئانىغا مەنىلىك تىكىلىدى ۋە ئايزۆھرەگە لاپىيدە بىر قاراپ، نېمىلەرنىدۇر ئىشارە قىلغاندەك بېشىنى چايقىدى. ئايزۆھرەمۇ موللامنىڭ بېشارىتىنى سېزىپ يەتكەندەك دەرھاللا ئىنكاس قايتۇرۇپ:

ــ قارىم، ئۇ تەرەپلىرىدىن خاتىرجەم بولۇپ، نىكاھىمىزنى ئوقۇپ قويغان بولسلا، ــ دېيىشى زىبىدىخان ئانىمۇ سۆز قاتتى:

ــ شۇنداق... شۇنداق، باللارنىڭ بېشىنى بىر ئوڭشاپ قويغان بولسلا. بۇ ئىشنى ئۆزلىرى ھەل قىلمىسلا بولمايدۇ قارىم.

ــ سىلى شۇنداق دېگەن يەردە، نىكاھ ئوقۇپ قويسام قويماي. لېكىنزە كېيىنلىكىتە مەن ئەسكەرتكەن تەرەپلەردىن مەسىلە كۆرۈلسە، مەندىن رەنجىپ يۈرۈشسىلە بولمايدۇ جۇمۇ.

ــ شۇنداق...شۇنداق قارىم.

قايتا نىكاھ ئوقۇلدى. سالىنىڭ يېڭى ئۆيگە ئىگە بولۇش خىيالىمۇ

رېئاللىققا ئايلاندى. شۇ تەرىقىدە سالى ئەر-ئايالنىڭ كېيىنكى ھايات مۇساپىسىنىڭ يەنە بىر تۈنجى قەدىمى ئېلىندى...

ئادەم باشقىلارنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ بىر ئىشنى بىلىپ تۇرۇپ قىلغىنىدا، ھامان بىر كۈنى ئۆز قىلمىشىدىن پۇشايمان يەيدۇ. باشقىلارنىڭ قىزىقىش، ھەۋەس، ئىرادە، نىشانىنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەي تۇرۇپ قىلىپ سالغان ياخشى نىيەتلىك ئىشلار بۇنىڭ سىرتىدا، ئەلۋەتتە. بىراق، ئىنسان تەبىئىتىگە زىت بولغان ھەرقانداق بىر ئىش، ئوخشاشلا ھامان بىر كۈنى ئۆز پۇشايمىنىغا سەۋەب بولىدۇ، خالاس. شۇنداق، زىبىدىخان ئانىنىڭ ئۆز شەخسىيىتى بويىچە قىلغان بۇ ئىشلىرىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا ئانىنىڭ ئۆزىنى ئازاب ۋە ئىزتىراپقا دۇچار قىلىپلا قالماستىن، ئايزۆھره، سالىلارنىمۇ تۇرمۇش دوقالىرىغا سۆرەپ كىرىپ، ۋىجدان ئازابى ۋە كۆڭۈل ئاغرىقىغا مۇپتىلا قىلدى. ئۇلار ئەنە شۇ خاتا بېسىلغان بىر قەدەمنىڭ سورۇقچىلىقى بىلەن بىر ئۆمۈر ئازاب-ئوقۇبەتكە مۇپتىلا بولىدىغانلىقىنى ئەسلا خىيال قىلمىغانىدى، ئەلۋەتتە.

بەشىنچى باب

قەسەم

1

بۈگۈن ھاۋا ئوچۇق بولۇپ، كەنت كومىتېت دەرۋازىسى ئادەتتىكى كۈنلەردىكىدىن بالدۇر ئېچىلغانىدى. سەھەردىلا يېتىپ كەلگەن كەنت سېكرېتارى:

ـــ ئىدرىس، ھوي ئىدرىس، ـــ دەپ توۋلىغىنىچە كەنت دىجورنىلىق ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى قاتتىق ئۇردى.

ـــ مانا ھازىر، ـــ دەپ جاۋاب بەردى ئىدرىس ئۈيقۇلۇق كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ.

ـــ تېز، تېزرەك بول، سەمەت جۇرىننى چاقىرىپ كەل، ـــ كەنت سېكرېتارى ئەركىن دىجورنى ئۆيدىن نەچچە قەدەم يىراقلاپ، يەنە ئارقىغا يانىدى، ـــ ھە راست، سەمەت جۇرىنىغا ئېيتىپ قوي، منىبىگلارنى يىغسۇن، ئاياللار جۇرىنى پاتىخاننى توۋلىغاچ كەلسۇن.

ـــ ماقۇل.

سېكرېتار سىدىققا ئىش تاپىلاپ بولغاندىن كېيىن ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلدى. تارتمىسىدىن بىر باغلام ئاچقۇچنى ئېلىپ چىقىپ بارلىق

ئىشخانىلارنىڭ ئىشىكىنى بىر-بىرلەپ ئاچتى. ئىشخانا ئالدىدا ئىدرىسقا بۇيرۇغان ئىشنىڭ خەۋىرىنى كۈتۈپ تۇراتتى، كەنت مۇدىرى سەمەت بىرقانچە مىنبىگىلىرىنى ئەگەشتۈرگىنىچە كىرىپ كەلدى.

— ئەتىگەنده شەھەرگە بېرىپ كېلەي دەپ تەرەددۇت قىلىۋاتسام، سامساق شوجاڭ پەيدا بولۇپ قالدى. يېزىدىن جاپپار شاگجاڭ بىلەن ئوسمان مۇدىر يېگىدىن سىلىنىدىغان مەكتەپنىڭ ئىشى بىلەن كەنتكە كەلمەكچىكەن، شۇڭا ئۆزلىرىنى بىر ياقلارغا كېتىپ قالمىسۇن دەپ خەۋەر ماگدۇرۇپتىكەن دېمەمدۇ، ئەرۋايىم قىرىق گەز ئۆرلىدى، كۈن تېپىلمىغانىدەك نەدىكى دەم ئىلىش كۈنى كەلمەك بولۇپ قالغىنىنى كۆرمەمدىغان، — دېدى كەنت سېكرېتارى كەنت ئىشخانىسى ئالدىغا ئالدىراپ-تېنەپ ئەمدىلا كىلىپ تۇرغان سەمەت مۇدىرغا تىنچ - ئامانلىقمۇ سوراشماستىنلا، — نەچچە كۈندىكى بورانىدا ئىشخانىلار كۆرگۈسىز بولۇپ كېتىپتۇ، مىنبىگىلارنى سەپەرۋەر قىلىپ ئىشخانا، مەيدانلارنى تازىلاتقاچ تۇرۇڭلار، مەن چۈشلۈكىنىڭ غېمىنى قىلىپ قويايي. نايۇپ ماگىزىن بارمىكىن. پاقلاندىن بىرنى سويۇپ، قېتىق - قايماق، توخۇ-تۇخۇم، ئالما - نەشپۈت دېگەندەك يەرلىك مەھسۇلاتلاردىن تەل قىلىپ، تاماققا تۇتۇنغاچ تۇرسۇن. جاپپار شاگجاڭ ئۆزى يېزىنىڭ مۇئاۋىنى بولغىنى بىلەن كەسكىن ئادەم. ئىشلىرىمىزدىن سەۋەنلىك كۆرۈلۈپ قالسا چاتاقنىڭ چوڭى چىقىپ، كۈن ئالمىقىمىز تەس بولىدۇ، بىر ئۆمۈر پېشانىدىن كەتمەيدىغان گەپ، — سېكرېتار نەچچە قەدەم ماگغاندىن كېيىن ئارقىسىغا ئۆرۈلدى، ھېلىتىن دېگەنلىرىگە تولۇقلىما قىلىپ، — ئاگلىسام سا شاگجاڭ يۆتكىلىپ ئىزىغا جاپپار شاگجاڭ ئولتۇرارمىش. پاتىخان مۇدىر كېلىپ قالسا يىغىن زالىنى سىيرىپ-سۈپۈرۈپ، تۇزەشتۇرگەچ تۇرسۇن. يەل-يېمىش تىزىدىغان تەخسىلەر بولمىسا مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلاردىن ئارىيەت ئېلىپ بولسىمۇ بىر ئىش قىلسۇن، يەنە ئۆتكەنكىدەك پوچۇق تەخسىلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرمىسۇن...

سېكرېتار ئىشلارنى تەپسىلىي ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن نايۇپ

ماگىزىنىڭ قورۇسىغا كىرىپ كەلدى. نايۇپ ماگىزىن يېزىلىق تەمىنلەش كوپىراتىپىنىڭ كەنت قورۇسىغا تۇتاش سېلىنغان بىر يۇرۇش ئۆيدە ئولتۇرىدىغان بولۇپ، ئەينى يىللاردىلا يېزىلىق كوپىراتىپىنىڭ قارىغول شۆبىسىنىڭ پىرىكازچىكى ئىدى. كوپىراتىپ تەرتىپكە سېلىنغاندىن كېيىنمۇ مۇشۇ كەنتته داۋاملىق قېلىپ يېزىلىق تەمىنلەش كوپىراتىپىنىڭ مۇشۇ كەنتته تۇرۇشلۇق كونا ماگىزىنىنى ماگدۇرۇپ كەلگەنىدى . 20 نەچچە يىللىق پىرىكازچىكلىق ئىستاژىغا ئاساسەن دېھقانلار ئۇنىڭ ئىسمىغا «ماگىزىن» دېگەننى قوشۇپ چاقىرىشقا ئادەتلەنگەنىدى. كەنت سېكرېتارى يېتىپ كەلگەندە، ئۇ ئەمدىلا ئۆيدىن قورۇغا چىقىپ تۇرغان بولۇپ، سېكرېتارنىڭ بۇنچە سەھەردە ئۆز قورۇسىغا ئايىغ بېسىپ قالغىنىدىن ھەيران قالغانىدى.

— ۋۇي، كەنت سېكرېتارى ئەركىن بۇنچە سەھەردە كەپقالغانلىرىغا قارىغانىدا بىرەر مۇھىم يوليورۇق بار ئوخشىمامدۇ؟ — دېدى نايۇپ ماگىزىن.

— ئۆزلىرىنى چۈشەپ بولمامدۇ، مەگدەپ كەپقالدۇق نايۇپكا، — كەنت سېكرېتارى ئەركىن چاقچاققا ياگراپ شۇنداق دېدى، ئارقىدىن، — چاقچاق قىلىپ قويدۇم. ئەتىگەندە سامساق مۇدىر ئۆيگە بېرىپتۇ. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، جاپپار شاگجاڭ بىلەن ئوسمان مۇدىر كەلگۈدەك. مەكتەپنى يەگگۈشلەپ سالىدىغان ئورۇننى، خىراجەت مەسلىسىنى مۇزاكىرە قىلىشىدىغان ئوخشايمىز، شۇڭا ئۆزلىرىنى مالال قىلىپ كىرىشىم.

— سىلى بىزگە تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورنى يوق، قېنى قانداق تاپشۇرۇقلىرى بولسا ئۇدۇللا ئېيتىۋەرسىلە، قولىمىز كۆكسىمىزدە شۇجى، — دېدى نايۇپ ماگىزىن كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ئۇ تەرەپلىرى بولسا ياخشى بولغىنى. ئوبدان سەمرىگەن ئەركەك پاقلاندىن بىرنى سويساق، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە يەرلىك مەھسۇلاتلاردىن، توخۇ-تۇخۇم، قېتىق-قايماق، قاق، كىشمىش، چىلان، ياڭاق، شۇنىڭغا قوشۇپ دۇكانلىرىدا بار يېمەكلىكلەر، ئوبدانراق شارابلىرىدىن تەل قىلىپ

قويغان بولسىلا، قۇشناچىم ئوخشىغان لەگمەندىن بىر تەخسىدىن چىقارسا، مېھمانلارنى كۆكۈلدىكىدەك بىر كۈتۈۋالساق دەيمىنا، سىلىچە قانداق ؟

ـــ چاتاق يوق. سائەت نەچچىلەرگە توغرىلىساق بولار؟

ـــ سەل تۇرۇپ ئۇلار يېتىپ كېلىدۇ. شۇ چاغدا مەن ئۆزلىرىگە ژاقىتنى ژە ئادەم ساننى خەۋەر قىلىۋېتەي.

ـــ شۇنداق بولسۇن ئەمسە.

كەنت سېكرېتارى ئەركىن نايۇپ ماگىزىن قورۇسىدىن يېنىپ چىقىپ، ئانچە ئۇزۇن ژاقىت ئۆتمەستىنلا كەنت قورۇسىغا تۆت نەپەر كىشى كىرىپ كەلدى. ئۇلار مۇئاۋىن يېزا باشلىقى جاپپار ھاشىم، يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى ئوسمان ئەرشى، يېزا مائارىپ ئىشخانىسىنىڭ بوغالتىرى مۇتەللىپ كېرەم، يېزىلىق مالىيە پونكىتىنىڭ مەسئۇلى ئابدۇل جۇمە قاتارلىقلار بولۇپ، ژۇلىسپىتلىك ئىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم جاپپار شاگجاڭ، ـــ كەنت سېكرېتارى ئەركىن مېھمانلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ دېگۈدەك چىقىپ كەلگەندىن كېيىن، تېخى ژۇلىسپىتتىن چۈشۈشكە ئۈلگۈرمىگەن جاپپار ھاشىمنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالام بەجا كەلتۈرگەندى.

ـــ قانداق، ئەھۋالىڭلار ياخشىمۇ؟ ـــ دېدى جاپپار ھاشىم ژۇلىسپىتتىن چۈشۈۋېتىپ.

ـــ ئوبدان، ئوبدان، ئۆزلىرىمۇ ئامان-ئېسەن تۇرغاندىلا ؟

كەنت سېكرېتارى ئەركىن مېھمانلار بىلەن بىر-بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ چىققاندىن كېيىن ئۇلارنى ئىشخانىغا تەكلىپ قىلدى.

ـــ سامساق مۇدىرنى بىرى چاقىرىپ چىقسا بوپتىكەن، ـــ دېدى ئوسمان ئەرشى ئىشخانىغا كىرىپ كېتىۋېتىپ.

ـــ بولىدۇ، مەن ئادەم كىرگۈزەي، ـــ سېكرېتار خەلق ئەسكەرلىرىدىن بىرنى سامساق مۇدىرنى چاقىرىشقا بۇيرۇغاندىن كېيىن دەرۋازا تەرەپكە قاراپ توۋلىدى، ـــ ئىدرىس، ھوي ئىدرىس ھۇسەن دەرۋازىنى يېپىپ قويۇپ تېز كېلىڭلار.

ئىشخانىلار پاك-پاكىز تازىلىنىپ، سۇ سېپىلگەن. يېغىن زالىدىكى جوزىلارغا يەل-يېپمىش، نان، قېتىق قاتارلىق نېمەتلەر رەتلىك تىزىلغانىدى. كەنت سېكرېتارى ئەركىن كۆز ئالدىدىكى تەرتىپتىن رازى بولغاندەك بىر قىياپەتتە چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتتى، ئارقىسىدىن كىرىپ كەلگەن كەنت كومىتېت مۇدىرى سەمەت جۇرۇن ۋە ئايالار مۇدىرى پاتەمنى مېھمانلارغا تونۇشتۇرۇپ چىقتى، مېھمانلارنى نېمەتلەردىن ئېلىشقا تەكلىپ ئەتكەندىن كېيىن، پاتەمگە مېھمانلارغا چاي قۇيۇشنى تاپىلىدى.

— تېرىقچىلىق ئەھۋالى قانداقراق؟ — دەپ گەپ باشلىدى مۇئاۋىن يېزا باشلىقى جاپپار ھاشىم جوزىدىكى ھۇپپىدە قىزىرىپ پىشقان پورەك نانىدىن بىر بۇردا ئوشتۇۋېتىپ.

— كېۋەز تېرىمى ئاساسەن تۈگەپ پەللىسىگە كېلىپ قالدى. مەھەللە سىرتىدىكى پارچە-پۇرات يەرلەرنىڭ تېرىم ئىشى يەنە بىر ھەپتە ئىچىدە تەلتۆكۈس تۈگەيدۇ.

— بۇغدايلارچۇ؟ ئوغۇتلاش، سۇغىرىش ئىشلىرى قانداقراق؟

— كەنتىمىز بويىچە ئۇچ مىڭ مودىن ئارتۇق بۇغداي ئېتىزلىنىڭ ھەممىسىنى ئوغۇتلاپ بولدۇق، ئىككى مىڭ موچە كۆلەمنىڭ سۈيى تۈگىدى، قالدى ئېتىزلارنىڭ سۈيىمۇ يەتتە-سەككىز كۈندە ئاخىرلىشىدۇ شۇڭجاڭ. مايسلارمۇ شۇنداق ياخشى.

كەنت سېكرېتارى ئەركىن جاپپار ھاشىمنىڭ سورالمىلىرىغا شۇنداق دەپ جاۋاب بەرگەنىدى، جاپپار ھاشىم مەمنۇنىيەت بىلەن باش لىڭشىتىپ رازىلىقىنى ئىپادە قىلدى.

— ئوبدان، ناھايىتى ئوبدان ئىشلەپسىلەر. چارۋىچىلىق بىلەن دېھقانچىلىقنى ئوبدان جىپسلاشتۇرمساق بولمايدۇ. بۇ قېتىمقى ناھىيەدە ئېچىلغان يېزا ئىگىلىك يىغىنىدا ھاكىم دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە باغۋەنچىلىكنى بىر گەۋدە قىلغان ئۇنۇمۇرسال يېزا ئىگىلىك ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى.

جاپپار ھاشىم كەنت سېكرېتارى ئەركىندىن دېھقانلارنىڭ تۇرمۇش

ئەھۋالىنى سوربدى. قانداق قىلغاندا كىشى بېشى كىرىمنى يۇقىرى كۆتۈرگىلى بولىدۇ؟ دېگەن تېمىنى چۆرىدەپ، كەنتنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىيات تەپەككۇر يولى توغرىسىدا كونكرېت مەسىلىلەر ھەققىدە تەپسىلىي توختالدى. شۇ ئەسنادا سامساق مۇدىر بىلەن سالى ئىككىيلەن كىرىپ كەلدى. سامساق مۇدىر ئولتۇرغانلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ چىققاندىن كېيىن سالىنى تونۇشتۇرۇپ:

— بۇياق بىزنىڭ مەكتەپنىڭ ئەڭ پىشقەدەم مۇئەللىمى سالى ساۋۇت بولىدۇ، — دەپ تۇرۇشى ئوسمان ئەرشى گەپنىڭ ئېپىلا:

— سالى بىلەن بىز كونا تونۇشلاردىن، مەكتەپداش، — دېۋىدى، سامساق مۇدىر ھىجايغىنىچە:

— شۇنداق، شۇنداق، — دېگەنلەرنى تەكرارلىدى.

ئۇ، قالغانلارنى سالى مۇئەللىمگە تونۇشتۇرماق بولۇپ، گەپنى چاپپار ھاشىمدىن باشلىدى:

— بۇياق يېزىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىكى، مائارىپ، سەھىيە خىزمىتىگە مەسئۇل رەھبىرىمىز چاپپار شاگجاڭ بولىدۇ. ئۆزى ياش ھەم قابىلىيەتلىك، ئاز كۈنگە قالماي يېزىمىزغا باش بولىدۇ.

سامساق مۇدىرنىڭ ئاخىرقى بىر كەلىمە سۆزى چاپپار ھاشىمغا تولىمۇ ياققانىدى. ئۇ، ۋۇجۇدىدا ئەكس ئەتكەن قانداقتۇر بىر شېرىن سىزىملارنى يوشۇرۇشقا ئۇلگۈرمەستىنلا ئېغىز ئاچتى:

— بەك ئۇچۇرۇۋېتىڭلار. يېزىغا باش بولۇش دېگەن نەدىكى گەپكەن، سىلىزە يوق يەردىن گەپ پەيدا قىلىپ، ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئالماقچىمۇ ياكى ئۇچۇرۇپ يۈرۈپ چۆلگە تاشلىماقچىمۇ ـ ھە!؟

— كونىلاردا: «ئەل ـ ئاۋام تونۇغانىنى، بەگ ئاتام يەردە قويماس» دېگەن گەپ بار شاگجاڭ، — چاپپار ھاشىم سامساق مۇدىرغا قاراپ مەمنۇنىيەتلىك كۈلۈپ قويۇۋىدى، سامساقنىڭ كەيپياتى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئۇ، نەزىرىنى ئوسمان ئەرشىگە يۆتكەپ، ھىجايغىنىچە سۆزىنى داۋام ئەتتى، — بۇياق يېزىمىزنىڭ مائارىپ پېشۋاسى، ئاپتونوم

رايون دەربجىلىك مۇنەۋۋەر مائارىپچى، يولباشچىمىز، يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىمىزنىڭ مۇدىرى ئوسمان ئەرشى بولىدۇ.

سامساقنىڭ تونۇشتۇرۇشلىرى قۇلاققا ئانچە ياقمىدىمۇ ياكى قەستەنگە شۇنداق بىر قىياپەتكە كىرىۋالدىمۇ، ئوسمان ئەرشىنىڭ قاپىقى سەل تۇرۇلگەنده‌ك بولدى. ئۇ، ئاۋازىنى سەل يۇقىرى كۆتۈرۈپ سامساق مۇدىرغا قاراپ سۆز ئالدى:

ــ هاي، هاي، بولارمىكىن، مەن تېخى هېلىلا سالى مۇئەللىم بىلەن مەكتەپداش دېگەننى پۈرىتىپ ئۆتتۇم، ئۇنىڭسىزمۇ بۇ يەردە مېنى تونۇمايدىغانلار يوق. تونۇمايدۇ دېسە، ئۆزۈڭلا تونۇماسسىلەرمىكىن-هە، ــ هەممەيلەن پاراققدە كۈلۈشتى. سامساق مۇدىر مېھمانلارنىڭ كۈلكىسىگە جور بولغىنچە ئوسمان ئەرشىنىڭ ئاغزىغا باققانىدى. ئوسمان ئەرشى گېپىنى قىرىپ قويۇپ داۋام ئەتتى، ــ بەلكىم سالىمۇ بىزنى ئۇنتۇپ كەتسە كېرەك، لېكىن مەن ئۇنتۇمىدىم. مەكتەپداشلاردىن بولغانىدىكىن ئۆزئارا ئىزدىشىپ ئۆتسەك ياخشى بولاتتى، ئەمما... ــ ئوسمان ئەرشى گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى، ــ بولىدىلا، بۇ گەپلەرنى دېيىشمەي ئۆزىمىزنىڭ ئىشغا كېلەيلى، مەكتەپنىڭ ئىشىنى ئويلىشايلى، ــ ئوسمان ئەرشى گېپىنى توختىتىپ جاپپار هاشىمغا قارىدى. جاپپار هاشىم بىرئازدىن كېيىن سۆز ئېلىپ مۇنداق دېدى:

ــ مېنىڭچە، مەكتەپنىڭ ئورنىنى باشقا جايغا يۆتكەپ ئولتۇرساق، چىقىم ئېشىپ كېتىدۇ. يېڭىدىن بىنا قىلىنغان مەكتەپنى هازىرقى بۇ هالەتكە كەلتۈرمەكمۇ ئاسان ئەمەس. شۇڭا، ئەسلىدىكى سىنىپ ۋە ئىشخانىلارنىڭ ئارقىسىدىكى ئورمانلىقنى يېڭىدىن سالماقچى بولغان قۇرۇلۇشقا ئاجراتساق، قۇرۇلۇشنى ئارقىغا تارتىپ قىلساق. شۇنداق قىلغاندا بىرىنچىدىن، يېڭى قۇرۇلۇش پۈتكىچە ئوقۇتۇش توختاپ قالمايدۇ، ئەسلىدىكى سىنىپ، ئىشخانىلاردىن پايدىلىنىپ نورمال ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئېلىپ بېرىشقا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ. ئىككىنچىدىن،

مەكتەپنىڭ ھازىرقى ئورنى كۆلەم، كۆكەرتىش جەھەتتىنمۇ ئۆلچەمگە يەتكەن مەكتەپ، ناۋادا باشقا يەرگە يۆتكىمەكچى بولغىنىمىزدا يېڭىدىن باغ بەرپا قىلىشقا، مەيدانلارنى تۈزەشكە توغرا كېلىدۇ، نۇرغۇن ماددىي كۈچ سەرپ بولىدۇ دېگەن گەپ. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مەكتەپنىڭ ھازىرقى ئورنىنى ساقلاپ قېلىپ، قۇرۇلۇشنى ئارقىغا تارتىپ سالغان ئەڭ مۇۋاپىق. ئوقۇغۇچى مەنبەسى كۆپىيىۋاتقان شارائىتتا مەيدانىنى كېڭەيتىشمۇ زۆرۈر ئىدى بولمىسا، شۇنداق قىلساق بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقالايدىكەنمىز. ئەمدى سىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرۇڭلارنى ئاڭلاپ باقايلى.

— مېنىڭچىمۇ سىلى دېگەندەك قىلساق ئوبدان بولىدۇ. يېڭى قۇرۇلۇش پۈتكەندىن كېيىن كونا قۇرۇلۇشنى چاقساق، تەتىل مەزگىلىدىن پايدىلىنىپ ئورمان بەلباغلىرىنى تەييار قىلىپ، كۈزلۈككە ئورمان سالساق دېگەن قاراشتىمەن، بۇنىڭغا كەنتتىكىلەر ۋە سامساق مۇدىرنىڭ پىكرى قانداقكىن، — دېدى ئوسمان ئەرشى.

ئولتۇرغانلار ھاشىم جاپپار بىلەن ئوسمان ئەرشىنىڭ پىكرىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. ئۇلار قۇرۇلۇش ئورنى مەسلىسىدە بىرلىككە كېلىپ بولغاندىن كېيىن، يېڭىدىن قىلماقچى بولغان قۇرۇلۇشنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى، خراجىتى توغرىسىدا تەپسىلىي توختالدى. قۇرۇلۇش ئومۇمىي خراجىتىنى يېزا، كەنت ۋە مائارىپ ئىشخانىسىدىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپ نىسبەت بويىچە ئۈستىگە ئالىدىغان بولدى. قۇرۇلۇشنى ھۆددە بېرىش ۋە قۇرۇلۇش سۈپىتىنى نازارەت قىلىشقا مائارىپ ئىشخانىسى مەسئۇل بولغاندىن تاشقىرى، قۇرۇلۇشنىڭ كۈندىلىك نازارەتچىلىكىنى مەكتەپ ئۈستىگە ئېلىش قارار قىلىندى. ئاخىرىدا، جاپپار ھاشىم يولداشلارنى باشلاپ مەكتەپكە چىقتى، سىنىپ، ئىشخانا، باغلارنى ئارىلاپ، قۇرۇلۇش ئورنىنىڭ دەسلەپكى لايىھەسى ھەققىدە يولىيورۇق بەردى. سامساق مۇدىر جاپپار ھاشىمغا قۇرۇلۇش سۈپىتىنى نازارەتچىلىك قىلىشنى بار كۈچى بىلەن ياخشى ئىشلەيدىغانلىقى، بۇ

ئىشقا ئۆزى باش بولۇپ، پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى سالى مۇئەللىمنى قوشۇمچە نازارەتچىلىككە تەيىنلەپ، ئىشنىڭ ھەربىر ھالقىلىرىنى ئەستايىدىل كۆزىتىپ ماڭىدىغانلىقى، مەسىلە كۆرۈلگەن ھامان تۇزىتىشكە بۇيرۇپ، قۇرۇلۇشنىڭ سان ۋە سۈپەت بويىچە تاماملىنىشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقى ھەققىدە پوزىتسىيە بىلدۈردى. جاپپار ھاشىم باشچىلىقىدىكى يېزىدىن كەلگەن يولداشلار قايتماق بولۇشۇۋېدى، كەنت سېكرېتارى ئەركىن قوشۇلمىدى.

— بۇنداقلا ماڭساڭلار قانداق بولىدۇ. دەم ئېلىش كۈنۈڭلارنى قۇربان قىلىپ، بىز ئۇچۇن پايپېتەك بولىدۇڭلار، ئەمدىلىكتە مۇشۇنداقلا قايتساڭلار ئانچە ئادىل بولماس. كۆپ ھايال قىلمايمىز، ئاددىيلا بىر ۋاق دېھقان لەڭمىنگە ئېغىز تېگىپ ماڭساڭلار.

شۇ ئەسنادا نايۇپ ماگىزىن خوددى بىراۋ ئىشارەت قىلىپ چاقىرىپ كىرگەندەكلا پەيدا بولدى.

— جاپپار شاڭجاڭ، كۇن چۈشتىن ئۆتۈپ كەتتى، سەھرا تامىقىمىزغا ئېغىز تېگىپ ماڭسىلا، — دېدى ئۇ، — كۆڭۈللىرىدىكىدەك بولمىسمۇ، بىر ۋاقلىق غىزا تەييار قىلدۇق، يۇزىمىزنى قىلىپ قويسىلا.

ھېلىتىن كەنتتىكىلەرنىڭ تۇتقىنىغا ئۇنىماي ۋېلىسىپىتىنى تەقلەپ بولغان جاپپار ھاشىم نايۇپ ماگىزىنىڭ دېگەنلىرىدىن سەل-پەل پەسكويغا چۈشكەندەك قىلاتتى.

— شۇنداق بولسۇن، كۆپ ھايال قىلمايمىز، — دېدى كەنت سېكرېتارى ئەركىن.

— چۈشلۈك تاماق ۋاقتىمۇ ئۆتۈپ كەتتى، يېزىغا قايتقان تەقدىردىمۇ ئوخشاشلا تاماق يەيدىغان گەپ، تاماقمۇ تەييار بولدى بولغاي، بىر چوكىدىن ئېغىز تېگىپ ماڭايلى بولمىسا، — دېدى ئوسمان ئەرشى ئۆزىگە ئۆتۈنۈشلۈك تەرزدە قاراپ تۇرغان سامساق مۇدىرغا قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ماۋۇ گەپنىڭ جېنى بار، — دېدى سامساق مۇدىر.

ئوسمان ئەرشى بىلەن سامساق مۇدىرنىڭ كۆڭلى پەۋقۇلئاددە يېقىن بولۇپ، چوڭ - كىچىك ھەرقانداق بىر يىغىلىشلاردا بىللە دېگۈچىلىكى بار ئىدى. سامساقنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ياخشى بولۇپ، بوزدىن ئېچىپ ئۆزلەشتۈرۈۋاتقان يۇز موچە يېرى، ئەللىك - ئاتمىشچە قويى، يەتتە-سەككىزچە كالىسى بار ئىدى. ئۇنىڭغا يانداپ قوشۇمچە توخۇ، كەپتەر باقمىچىلىقى بىلەنمۇ شۇغۇللىناتتى. شۇنداق بولغاچ ئوسمان ئەرشىنىڭ يۇگۇر-يېتىم ئىشلىرىغا ھە - ھۇ دەپ، ئاغزىدىن كىرىپ، بۇرنىدىن چىقاتتى. بىراق، ئوسمان ئەرشىمۇ ئۇنچە گالۋاڭلاردىن ئەمەس بولۇپ، ئۆز قۇيرۇقىنى ئانچە تېز تۇتقۇزمايتتى، ھەر ئىشنى لايىقىدا، يارىشىقى بىلەن، ۋاقتىدا تۇغرىلاپ ماڭاتتى. سامساقنىڭ خەيرخاھلىقلىرىغا ئاز-تولا ھەق تۆلەش بەدىلى بىلەن ئادەمىلىك قەرزىدىن يىراق تۇرۇشقا ئۇرۇناتتى. شۇنداقتىمۇ ئادەمنىڭ كۆڭلى گۆشتىن پۈتۈلگەن، يۇمشاق نەرسە بولغاچ سامساقنىڭ قاپقىنىغا بىلىپ- بىلمەي دېگۈدەك دەسسەپ قالىدىغان چاغلىرىمۇ بولاتتى. «يېگەننىڭ ئاغزى ئۈيۈلۈپتۇ» دېگەندەك، ئوسمان ئەرشى ئۇنىڭ بىر قىسىم تەلەپلىرىنى قاندۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى. گەرچە سامساقنىڭ ئوسمان ئەرشىگە قويىدىغان ئالاھىدە تەلەپلىرى بولمىسىمۇ، يېغىن، ئاممىۋى سورۇنلاردا ئۆزى ئۈچۈن ئىككى ئېغىز ياخشى سۆزلەرنى قىلىپ ماختاپ قويۇشنىڭ ئۆزىمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن چوڭ ئىنئام، ئالاھىدە ئىش قىلىپ بەرگەنلىك بولاتتى. سامساق «ئادەم جاپا تارتىپ پۇل تېپىپ نېمە قىلىدۇ، ئۇنى يە يېگىلى، چاپان ئورنىدا كىيگىلى بولمىسا. ئۆزىنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتىنى، ئابرۇيىنى كۆتۈرۈشكە ئەسقاتمىغان پۇلنىڭ ئەتىۋارى بولمايدۇ» دەپ ئويلايتتى، شۇڭا ئۇ، باشقىلار ئالدىدىكى يۈز- ئابرۇيىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن قانچىلىك بەدەل تۆلىسە رازى ئىدى. ئوسمان ئەرشىنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي ھەپتىدە بىر دېگۈدەك ھەر خىل سوۋغا- سالاملارنى يوللاپ تۇراتتى. بىر يېزىنىڭ مائارىپىنى بىر قوللۇق چۆرۈۋاتقان ئوسمان ئەرشى ئۈچۈنمۇ، سامساقنىڭ ئۇنچىلىك تەلىپىنى ئورۇنلاش قىيىن ئىش

هېسابلانمىغاچ، ئاغزىدا ياق-ياق دېگەن بىلەن، كۆڭلىدە ئوسمانىنىڭ قىلغانلىرىدىن خۇشال بولاتتى، پەقەت ئۇ تاپتىن چىقىپلا كەتمىسە، قالدى ئىشلاردا دېگىنى دېگەنىدى. بىر قىسىم ئۇشتاق ئىشلارنى كۆرمەس ۋە ئاڭلىماسقا سېلىپ يۈرۈۋېرەتتى، ئەلۋەتتە. سامساق شۇ تەرىقىدە ئون نەچچە يىلدىن بېرى يېزا بويىچە ئالدىنقى قاتاردىكى مەكتەپ مۇدىرلىرىدىن سانىلىپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭسىزمۇ، ئۇنىڭ باشقۇرۇش قابىلىيىتى خېلىلا ئۇستۇن بولۇپ، گەپ-سۆزلىرى جايىدا، قىلغان ئىشلىرى ئادەم سۆيۈنگۈدەك دەرىجىدە ئىدى. ئۆز ئىشىغا پۇختا بولۇپ، ئىش قىلغاندا قىلچە يوچۇق قالدۇرمايتتى. شۇ سەۋەب، ھازىرغىچە ئۇ باشقۇرۇپ كېلىۋاتقان قارىغول باشلانغۇچ مەكتىپىدىن بىرەر ئوقۇتقۇچى ياكى كەنت تەۋەسىدىكى دېھقان ئۇنىڭ ئۇستىدىن ئەرز-شىكايەت قىلىدىغان ئەھۋاللار سادىر بولمىغانىدى.

ئەمدى جاپپار ھاشىم بىلەن ئوسمان ئەرشى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە كەلسەك، ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتىمۇ سامساق مۇدىر بىلەن ئوسمان ئەرشى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە ئوخشاش قويۇق ھەم سىرلىق ئىدى. ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى نەچچە يىللىق ئەل-ئاغىنىدارچىلىق مۇناسىۋەتكە سۇ سىغمايدۇ دېگۈچىلىكى بار بولۇپ، جاپپار ھاشىم ئوسمان ئەرشىنىڭ پىكىر-تەلەپلىرىنى قوللاپ-قۇۋۋەتلەيتتى. ئوسمان ئەرشى تېگى-تەكتىدىن مۇشۇ يۇرتلۇق، بۇ يۇرتتا ئۇنىڭ گېپىنى يىرىدىغان بىرمۇ ئوقۇتقۇچى، كەنت رەھبىرى، ھەتتا بىرمۇ دېھقان يوق دېيەرلىك، يەنە كېلىپ باشقۇرۇش ماھارىتىگە پىشىشق. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى، ھەتتا ناھىيەلىك ھۆكۈمەتتىكى بىر قىسىم رەھبەرلەر بىلەن بولغان يېقىن مۇناسىۋىتى ھەرقانداق بىر ئادەمنى ئۇ توغرۇلۇق گەپ-سۆز قىلىشتا ئويلىنىشقا سالاتتى. يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ ئۇنى قوللاپ، ئۇنىڭ ئۇچۇن كەتمەن چېپىشلىرى جاپپار ھاشىم ئەمەس، يېزىدىكى ھەرقانداق بىر رەھبەرنىڭ ئۇنىڭغا قولايلىق يارىتىپ بېرىشىگە يېشىل چىراغ ئىدى، ئەلۋەتتە.

ئوسمان ئەرشىنىڭ بىر ئېغىز گېپى بىلەن جاپپار ھاشىم لاسسىدە بولۇپ قالدى. تۇرۇت قىلماستىنلا نايۇپ ماگىزىنىنىڭ ئىززەت-ئېھتىرامىنى قوبۇل ئەتتى...

نايۇپ ماگىزىنىنىڭ مېھمانلىق ئۆيىگە سېلىنغان داستىخان يەل-يېمىش، تائاملار بىلەن تولدۇرۇلغان بولۇپ، قاراشتىنلا ھەشەمەتلىك ئىدى. ئالما، نەشپۈت، قوغۇن، تاۋۇز، قېتىق - قايماق، تۇخۇم، قۇرۇق يېمىشلەر، توخۇ گۆشى،كاۋاپلار، قورداق، پولۇ قاتارلىق تائاملارنىڭ ھەممىسى تەل قىلىنغان بولۇپ، ئارقا - ئارقىدىن قىلىنغان تەكەللۇپ سۆزلىرى جاپپار ھاشىمنىڭ ئىشتىھاسىنى خېلىلا ئاچقانىدى. تائاملار تارتىلىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەستىن بىر يەشىك ھاراق كەلتۈرۈلدى. جاپپار ھاشىم خىزمەت ۋاقتىدا، يەنە كېلىپ كۈپكۈندۈزدە ھاراق ئىچمەسلىكنى تەۋسىيە قىلىۋىدى، سامساق مۇدىر ئېغىز ئاچتى:

ــ بۈگۈن قائىدە بويىچە دەم ئېلىش كۈنى، ئۆزلىرى يېزىمىزنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن قىممەتلىك ۋاقىتلىرىنى قۇربان قىلدىلا. سىلى شۇنداق قىلغان يەردە بىزلەرنىڭ بۇنچىلىك بىر ئىش قىلىشىمىز ھېچقانچە گەپ ئەمەس شاگجاڭ. مەن بۈگۈنكى ئىشنىڭ ئىگىسى بولغاندىكىن بۈگۈنكى سورۇن ماڭا ھېساب بولسۇن، بارلىق چىقىملارنى مەن ئۈستۈمگە ئالاي، ئۆزۈم يانچۇقتىن ئاتچوت قىلىۋالاي. دەم ئېلىش ئۆزىمىزنىڭ، يېمەك-ئىچمەكمىز شەخسىنىڭ بولغاندىكىن بەرەر-يېرىمدەم كۆڭۈل ئاچقاچ پاراكلاشساق يامنى بولماس. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزلىرىنىڭ بۇ ياقلارغا ئۆتمىكىمۇ ئاسان ئەمەس، شۇڭا يۇزىمىزنى قىلىپ ئولتۇرۇپ بەرگەن بولسىلا خۇش بولۇپ قالاتتۇق.

ــ شۇنداق، شۇنداق، ــ تەستىقلىدى ئوسمان ئەرشى.

ئوسمان ئەرشىنىڭ دېگەنلىرىنى قالغانلارمۇ بىردەك قوللاشتى، جاپپار ھاشىمنىڭ بىرەر رومكىدىن ھاراق قۇيۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىشتى. ھاراق رومكىسى نۆۋەت بويىچە ئايلىنىپ سالىغا كېلىۋىدى، سالى رەت قىلدى.

ـــ مەن ئىچەلمەيمەن.

ـــ نېمىشقا ئەمدى، سورۇننى كىچىك كۆرۈپ قالدىڭلىمۇ-يا، ـــ دېدى جاپپار ھاشىم.

شۇ ئارىلىقتا كەنت سېكرېتارى ئەركىن يەنە بىر رومكىنى ئېلىپ جاپپار ھاشىمغا سۇنۇپ تۇرۇپ سۆز ئالدى:

ـــ جاپپار شاگجاڭ، ماڭمۇ بىر رومكا كەلتۈرۈۋەتسىلە، شۇنچە يىلدىن بېرى سالى مۇئەللىم بىلەن بىرەر رومكىدىن سوقۇشتۇرۇپمۇ باقماپتۇق، ھەر ئىشنىڭ نۆۋىتى بار، بۈگۈن شۇ نۆۋىتى كەپقالسا كېرەك.

ـــ مەن، مەن ئۆزۈن زامانلاردىن بېرى ھاراقنى ئېلىپ باقمىغان.

ـــ ئۇنداقتا نۆۋىتىڭلارنى بىرەرسىگە ئۆتۈنۈپ بەرسەڭلارمۇ بولىدۇ، ـــ دېدى جاپپار ھاشىم.

شۇ ئەسنادا ئىدرىس ھۈسەن بىر لېگەن كاۋاپ كۆتۈرگىنىچە كىرىپ كەلدى. ئۇ، سالى مۇئەللىمنىڭ تەڭقىسلىقتا قالغانلىقىنى كۆرۈپ تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئوتتۇرىغا چۈشمەكچى، ئارىدىكى ئوڭايسىز ھالەتنى ئوڭشىماقچى بولدى-يۇ، ياش ۋە ھۆرمەت جەھەتتىن ئۆزىدىن ئۈستۈن بولغان مېھمانلار ئالدىدا ساقال تارغاقلىق قىلىپ كۆڭۈل ئارازلىقى تارتىۋالماسلىق ئۈچۈن ئالدىراپ ئېغىز ئاچمىدى. سالى مۇئەللىمگە يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ سىرتقا ماڭماق بولۇپ تەمشىلىپ تۇرۇۋۇدى، ھېلىتىن ئۇنىڭ ھەرىكىتىگە سەپسېلىپ ئولتۇرغان كەنت مۇدىرى سەمەت ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئىدرىس ئۇكام، سالى مۇئەللىم مېنى ئوقۇتقان دەپ يۈرەتتىڭ، ئېغىرىنى كۆتۈرۈۋەتمەمسەن.

ـــ ئۇنداق قىلساق قانداق بولىدۇ، ـــ سالى مۇئەللىم ئۆز ئوقۇغۇچىسىغا ئېغىرچىلىق سېلىپ قويماسلىق، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇستاز بىلەن شاگىرت ئوتتۇرىسىدىكى پەردىشەپنى ساقلاپ قېلىش يۈزىسىدىن شۇنداق دەپ تۇرۇشى نايۇپ ماگىزىن گەپكە لوقما سالدى:

ـــ ئۇستازىڭنىڭ ئېغىرىنى كۆتۈرمىگەن شاگىرتنى قانداقمۇ لايىقەتلىك

شاگىرت دېگىلى بولسۇن، قانداق دېدىم ئىدرىس؟

ــ ئىچىۋەتسەم ئىچىۋېتەي. ئەينى يىللاردا سالى مۇئەللىم مېنى ئوقۇتمەن دەپ ئاز جاپا تارتمىغان، ئاتام تەتۈرلۈك قىلىپ مۇئەللىمنىڭ كۆڭلىگە كۆپ ئازارلارنى بەرگەنىدى، بۇ بىر رومكا ھاراق مۇئەللىمدىن ئاتام ۋە ئۆزۈمگە ۋاكالىتەن ئەپۇ سورىغنىم بولسۇن، ــ ئىدرىس تاپسىغا تىزداپ تۇرۇپ سالى مۇئەللىمگە قول سۇندى، رومكىنى قولىغا ئالدى- دە، گۈپپىدە كۆتۈردى.

ئىدرىسنىڭ پۈرلەشكەن چىرايى سالى مۇئەللىمنىڭ كۆڭلىگە بۇنىڭدىن نەچچە يىللار ئىلگىرىكى ئىشلارنى قايتا زاھىر قىلدى. سالى ساۋۇت شۇ قېتىمقى ئوقۇغۇچى يىغىش ئىشىدا دۇچ كەلگەن مەسىلىلەر ئۈستىدە كۆپ ئويلىنىشلارنى قىلدى. ئىدرىسنىڭ ئۆگىنىشتىكى تالانتى، ناتىقلىقى، بولۇپمۇ تەبىئىي پەنلەردىكى ئۆتكۈرلۈكىنى ئويلاپ، بۇنداق ئەقىللىك بىر ئوقۇغۇچىسىنىڭ ئوقۇشىنى تولۇق تاماملىيالماي، يېرىم يولدا قالغانلىقىدىن، ئۆز ئەقىل-ئىدراكىغا تۇشلۇق ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش پۈرسىتىگە ئېرىشەلمىگەنلىكىدىن ئۆكۈندى. ناۋادا تولۇق ئوتتۇرىنەچە ئوقۇغان بولسا نۇقتىلىق بىر ئالىي مەكتەپتە ئوقۇشىدا گەپ يوق ئىدى، دەپ ئويلىدى ئۇ. ئىدرىسنىڭ بۇ ھالغا چۈشۈپ قېلىشىغا ئۇنىڭ تەرسا ئاتىسى ھۈسەن دېھقان سەۋەبچى ئىدى. مانا ئەمدى ئۇ قېنى؟ ئاللىبۇرۇن يەتتە قات يەرنىڭ تېگىگە كىرىپ بولدى. ئۇنىڭ تاپقان مال- دۇنياسىچۇ؟ ئوغلىغا راھەت ئېلىپ كېلەلىدىمۇ؟ بالىنى پادا باقتۇرىمەن دەپ مەكتەپتىن ئايرىۋالدى-يۇ، ئاردىدىن نەچچە يىللار ئۆتۈپلا ئېغىر كېسەلدىن بىرىگە دۇچار بولۇۋىدى، تاپقان-تەرگىنىنىڭ ھەممىسى دوختۇرخانىدا سورۇلۇپ تۈگىدى. ئۇ كەتتى، ئوغلى ــ ئىدرىس قالدى. ئەمدى ئۇنىڭ ئۈچۈن بەش جىڭ كەتمەننى مۇرىگە سېلىپ كۈنبويى جاپالىق ئىشلەپ تىرىكچىلىك قىلىشتىن ئۆزگە يول يوق. باشقا تىجارەت قىلدى دېگەندىمۇ، جاپاغا چىداپ باش چۆكۈرۈپ ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ. ئەقىل، تالانت نابۇت بولدى دېگەن گەپ. جەمئىيەت

ئۇچۇن تۆھپە قوشالايدىغان بىر تالانت ئىگىسى نابۇت بولدى، دېگەن گەپ. ھەي، بىزنىڭ ئالدىمىزنىلا كۆرۈپ كېيىنلىكىنى ئويلىمايدىغان مۇشۇ مىجەزىمىز... مانا ئىدرىس بىلەن تەڭ ئوقۇغان باللارنىڭ بەزىلىرى خىزمەتكە چىقىپ بولدى. ئۇلار مەكتەپ، زاۋۇت، كان-كارخانىلاردا، پۇل مۇئامىلە ئورۇنلىرىدا ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇۋاتامدۇ... ھەممىسى ساۋاتسىزلىقنىڭ، بىلىمسىزلىكنىڭ كاشىلىسى. سالىنىڭ خىيالىغا تۇرۇپلا ئاتىسىنىڭ دائىم ئېغىزدىن چۈشۈرمەيدىغان مۇنۇ گېپى كەچتى:

«ئوغلۇم، ئىنسان بۇ ئالەمگە مېھمان. يارالماق بولغانىكەن، ئۆلمەكمۇ بولىدۇ، ياخشى نام-ئاتاق بىلەن ياشىساڭمۇ، يامان نام-ئاتاق بىلەن ياشىساڭمۇ ھامىنى بىر ئۆلۈم، كونىلارنىڭ: «ياخشىغىمۇ بىر ئۆلۈم، يامانغىمۇ بىر ئۆلۈم» دېگىنى شۇ. شۇڭا، ئادەم ئۆمۈر مەنزىلىدىكى ھەربىر مىنۇتنى ياخشى قەدىرلەپ، تىرىشىپ ئۆگىنىپ ھۈنەر، بىلىم، ماھارەت ئىگىلەپ، جەمئىيەت ئۈچۈن ئاز-تولا ئىش قىلىشى، دۇرۇس ياشىشى كېرەك. مېنىڭ سەندىن كۈتىدىغىنىم: مەكتەپتە ئوبدان ئوقۇ، ئىگىلەشكە تېگىشلىك بارلىق بىلىملەرنى ئىگىلە. بىلىم ئىنسان ئۈچۈن مەڭگۈلۈك بايلىق، ئۇنى باشقىلار تارتىۋالالمايدۇ، نابۇت قىلىۋېتەلمەيدۇ، ئۇ ساڭا مەڭگۈلۈك ئەگىشىتەر بولۇپ، سېنىڭ پارلاپ نۇرلىنىشىڭغا مەدەت، كۈچ-قۇۋۋەت بولىدۇ. پەقەت بىلىم بىلەنلا سەن ئەتىۋارلىق، ھۆرمەتكە سازاۋەرسەن. ئادەم كىچىكىدىن مەلۇم نىشان بويىچە تىرىشىشى زۆرۈر. ئەڭ ياخشىسى سەن ئوقۇتقۇچىلىقتىن ئىبارەت بۇ شەرەپلىك كەسىپنى تاللا ئوغلۇم. سەۋەبى شۇكى، ئوقۇتقۇچى ئۆزىنىڭ جاپالىق ئەجىر-مېھنىتى بەدىلىگە باشقىلارنى نۇرلاندۇرىدىغان ئۇچمەس چىراغ، نادانلارنىڭ دىلىنى يورۇتقۇچى، ئۇلارغا يول باشقۇچى مەشئەل. ھازىر خەلقىمىز ئىچىدە ساۋاتسىزلىق، نادانلىق بىرئاز ئېغىر. بۇ ھال جەمئىيەت تەرەققىياتىغا ئېغىر توسقۇن بولىدۇ. ئىشەنمىسەڭ، جەمئىيەت تەرتىپىنى بۇزۇۋاتقانلارغا، ھاياتلىق يولىدا نېمە قىلارىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ يۈرگەنلەرگە قارا! ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيەسى زادى قانچىلىك،

بىلىم-ماھارىتىچۇ دېگەنلەر ئۇستىدە ئويلان. ئۇلار ئۆزىدىكى ھۇنەر-كەسىپ، بىلىم-ماھارەتنىڭ كەمچىلىكى تۇپەيلى يېتىرقاپ ھەم تېگىرقاپ يۈرۈشمەمدۇ. شۇڭا سەن، كەلگۈسىدە يارىملىق بىر خەلق ئوقۇتقۇچىسى بولۇشقا بەل باغلا. بۇ شەرەپلىك مۇنبەردە كەلگۈسى ئەۋلادلارنى يارىملىق قىلىپ تەربىيەلەپ چىقىش يولىدا ئۇن-تۇنسىز ئىزدەن. بۇ سېنىڭدىن كۈتىدىغان بىردىنبىر ئۈمىدىم. ئوغلۇم! ساڭا يەنە بىر گەپنى ئەسكەرتىپ ئۆتەيكى، ئۆلماسى بولمىغان يۇرت خار-زەبۇن بولىدۇ. يۇرتىمىزنى تەرەققىي تاپسۇن، خەلق گۈللەپ ياشنىسۇن، ئەۋلادلار ياخشى كۈن كۆرسۇن دەيدىكەنسەن، ئېيتقانلىرىمنى مەڭگۈ ئېسىڭدە ساقلا...»

سالى ساۋۇتنىڭ نەزىرى ئىدرىسنىڭ پۈرلەشكەن ياداڭغۇ چىرايىغا چۈشكىنىدە ئويلىنىشلىرى چوڭقۇرلاپ باردى. شۇ تاپ، ئۇنىڭ سورۇندىكى بولۇنۇۋاتقان تاتلىق گەپلەرگە، تېگى-تەكتىگە قانداق مەقسەتلەرنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى بىلىپ بولماس كۈلكە، تەكەللۇپلارغا رەغدادى بارمايتتى، بەزى گەپ-سۆزلەر ئەسلا قۇلىقىغا كىرمەيتتى، گويا ئىشتىھاسى تۇتۇلۇپ قالغاندەك، ھەممەتلەرگىمۇ تاۋى يوق ئىدى.

ئەتراپ قارىڭغۇلۇققا چۆمۈلۈپ، تىمتاسلىق ھۆكۈم سۈرگەن بىر پەيتتە سورۇن ئاياغلاشتى. سالى ساۋۇت ئۆيگە قايتىپ كىرگەندىن كېيىنمۇ تەكسىز خىياللارغا ئەسىر بولۇپ تاڭغا ئۇلاشتى.

2

مەكتەپنىڭ يېڭىلاپ سېلىنغان سىنىپ، ئىشخانا، تەجرىبىخانا ۋە باشقا تۇرلۇك ئەسلىھە ئۆيلىرىنىڭ سىرتى ئاچ سېرىق رەڭدە ئاقارتىلغان بولۇپ، مەكتەپكە ئالاھىدە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى. مەكتەپ ئالدىدا يېزىغا تۇتاشقان ئون نەچچە كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى يول بولۇپ، يولنىڭ ئۇ تەرىپى باغ چىتلاق، بۇ تەرىپى بولسا سۈيسۈزۈك سۇلىرى

شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرىدىغان ئېرىق ئىدى. ئېرىق بويلاپ سوقۇلغان قورشاۋ تامنىڭ ئىچ تەرىپى مەكتەپ تەنتەربىيە مەيدانى، مەيدانىنىڭ تۆت ئەتراپى بەش رەتتىن رەتلىك سېلىنغان ئورمان بىلەن قاپلانغانىدى. قورشاۋ تامنىڭ تۆمۈر ريشاتكىلىرىدىن كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇرىدىغان ئىشخانا بىناسىنىڭ يېگىرمە مېتىرچە بېرىسىدە گۈللۈك، گۈللۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا بايراق خادىسى سۈپىسى بار ئىدى. لەپىلدەپ تۇرغان قىزىل بايراق، بۇ ئورۇننىڭ ئەۋلادلارنى تەربىيەلەشتەك مۇقەددەس ۋەزىپىنى زىممىسىگە ئالغان بىلىم باغچىسى ئىكەنلىكىنى شەرتسىز ئىسپاتلاپ تۇراتتى. مەيدانىنىڭ غەرب تەرىپىگە جايلاشتۇرۇلغان ۋالىبول، ۋاسكېتبول، پېنىك ئاتلېتىكا، تىكتاك توپ مەيدانلىرى سەھەردە يېتىپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ قايناق سورۇنىغا ئايلانغانىدى. شەرق ۋە شىمال تەرەپتىكى رەت-رەتى بىلەن سېلىنغان ئورمانلىق ئارىسىدىن كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىپ تۇرغان ئوقۇتۇش سىنىپلىرىنىڭ ئالدىدا چوڭچە ئېيتىش ئويۇنى، چاچ ئۆرۈش ئويۇنى، يېگىنەم يىتتى ئويۇنى، ئۇي ياساش ئويۇنى، كۆز بېقىش ئويۇنى قاتارلىق ئۆسمۈرلەر ئەنئەنىۋى ئويۇنى ئويىنىشۋاتقان باللارنىڭ قىزىقارلىق ۋە جانلىق كەيپىياتى ئەۋج ئالغانىدى.

يېڭى مەكتەپ ـــ يېڭىچە كەيپىيات. سالى ئۇچۇن ئېيتقانىدا، يېقىنقى بىر مەزگىللىك ئوقۇتۇش هاياتى، ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان يېگىرمە نەچچە يىللىق هايات مۇساپىسىدىكى بىرقەدەر تىنچ، خاتىرجەم ئۆتكەن مەزگىل ئىدى. شۇنداق، مەكتەپ ئۆزگەرتىپ قايتا سېلىنغاندىن كېيىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پىلانى ئاشۇرۇلدى. ئەسلىدىكى سەككىز ياشتىن يۇقىرى باللارنى قوبۇل قىلىدىغان تۈزۈم ئالتە ياشقا توشقان باللارنى قوبۇل قىلىشقا ئۆزگەرتىلگەنىدىن كېيىن، ئوقۇغۇچى سانى ئاشتى. مۇناسىپ هالدا ئىشتات كۆپەيتىلدى. تەجرىبىخانىلار سېلىنىپ، ئۆلچەملىك تەنتەربىيە مەيدانلىرى ياسالدى، ئوقۇتۇش ئۈسكۈنە- ئەسلىھەلىرى تولۇقلانىدى. مەخسۇس ۋەزىپىدىكى

تەنتەربىيە، خەنزۇ تىلى، لابوراتورىيە، رەسىم دەرس ئوقۇتقۇچىلىرى سەپلەندى. ئوقۇتقۇچىلارنى كەسىپلەر بويىچە نىشانلىق تەربىيەلەش يولغا قويۇلدى. ئىلگىرىكىدەك بىر ئوقۇتقۇچى بىر سىنىپقا مەسئۇل بولۇش، بارلىق پەنلەرنى ئۆز زىممىسىگە ئېلىشقا خاتىمە بېرىلدى. ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى سەرخىللاشتۇرۇلۇپ ئوچ ئوقۇغۇچىغا بىر يۇرۇشتىن پارتا-ئورۇندۇق بولۇش تولۇق ئەمەلىيلەشتۇرۇلدى. ئارقا سەپ ئىشلىرى خادىملىرى سەپلىنىپ، مەكتەپ يەرلىرى ۋە باغلىرىنى باشقۇرىدىغان، يۇگۇر-يېتىم ئىشلارغا چاپىدىغانغا ئادەم بار بولدى. بۇنىڭ تۇرتكىسىدە ئوقۇتقۇچىلار ئەمگەكتىن ئازاد قىلىندى. مانا بۇ ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەر سالى قاتارىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى خاتىرجەم قانات يايدۇرۇشىغا ئاساس يارىتىپ بەرگەنىدى. بىراق، كۇنىسايىن جىددىي ئېلىپ بېرىلىۋاتقان دەرس ئىسلاھاتى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلارغا بىلىم كىرىزىسى ئېلىپ كېلىۋاتاتتى. دەرسلىك مەزمۇنىنىڭ ئۆزگىرىشى مۇنتىزىم تەربىيە كۆرمەيلا بۇ قوشۇنغا كىرىپ قالغان ياكى ئەينى يىللاردىكى قالايمىقانچىلىق تۈپەيلى پۈتۈن كۇن ئوقۇپ بىلىم ئىگىلەشتىن مەھرۇم قالغان بىر قىسىم پىشقەدەم ئوقۇتقۇچىلارغا دەرسلىككە پاتالماسلىقتەك قىينچىلىقنى تۇغدۇرۇپ كەلگەنىدى. گەرچە يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسى نۆۋەتتە جىددىي ھەل قىلىش زۆرۈر بولغان بۇ مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، ئوقۇتقۇچىلارغا يېڭا بويىچە ھەپتىدە يېرىم كۇن كەسپىي ئۆگىنىش قىلىش پۈرسىتى يارىتىپ بەرگەن بولسىمۇ، ئۆگىنىش سالمىقىنىڭ زور بولماسلىقى، كەسپىي خىزمەتلەرنىڭ كۆپ بولۇشى، يەنە كېلىپ مەكتەپلەرنىڭ تارقاقلىقى قاتارلىق كۆپ خىل ئامىللار تۈپەيلى، ئۆگىنىشنىڭ ئۇنۇمىگە كاپالەتلىك قىلىشمۇ قىيىن ئىدى. بۇنىڭغا ياندىشىپ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇن قۇرۇلۇشىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيە جەھەتتىكى تەكشىسىزلىك ۋە ياش جەھەتتىكى پەرقىنىڭ چوڭلۇقىمۇ نۆۋەتتىكى دەرسلىك ئىسلاھاتىغا ئۇيغۇنلىشالماسلىقىنىڭ يەنە بىر تەرىپى بولۇپ، يېڭىدىن ئالىي، ئوتتۇرا

تېخنىكوم مەكتەپلىرىنى پۈتكۈزۈپ خىزمەتكە قاتناشقانلارنىڭ سانى تولىمۇ ئاز سالماقنى ئىگىلەيتتى. يېزا شارائىتىنىڭ ناچار بولۇشى سەۋەبلىك، ھەر يىلى يېڭىدىن تەقسىم قىلىنغان ئوقۇتقۇچىلار يىل ئۆرۈلمەستىنلا شارائىتى ياخشى بولغان باشقا يېزىلارغا يۆتكىلىپ كېتىشكە ئۇرۇنىاتتى. ئۇلاردىكى ئىدىيە تۇراقلىق بولمىغاچ ئوقۇتۇش خىزمىتىگە ئانچە چوڭقۇر چۆكۈپ كېتەلمەيتتى، ئەلۋەتتە. جۇملىدىن، مەكتەپ مۇدىرلىرى ئارىسىدىمۇ بۇ خىل پاسسىپ ئامىللار مەۋجۇت بولۇپ، پېشقەدەم سامساق مۇدىرمۇ دەل شۇلار جۇملىسىدىن ئىدى.

مۇشۇ كۆنلەردە «سامساق مۇدىر پېنسىيەگە چىقارمىش» دېگەندەك مىش-مىش گەپلەر كۆنسايىن ئۇلغىيىپ بارغان بولۇپ، سامساق مۇدىرنىڭ ئۆز سايىسىدىن ئۇركۈگەن توشقاندەك، بىر-ئىككى قېتىملىق ئوقۇتقۇچىلار يىغىندا، بۇ ئەپقاچتى گەپلەرگە رەددىيە بېرىشلىرى ئوقۇتقۇچىلار ئېكىدا بۇ گەپنىڭ راستلىقىغا بولغان گۇمانىي تۇيغۇسىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتكەنىدى. سامساق مۇدىر ئۆزىنىڭ يەنە بىرقانچە يىل داۋاملىق ئىشلەيدىغانلىقىنى ھەر ۋاقىت ئەسكەرتىشىنى ئۇنتۇمىغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەت ئۇنىڭ ئىرادىسىنىڭ ئەكسىچە بولغانىدى. ناھىيە بويىچە، مەكتەپ مۇدىرلىرىنى بىر نۆۋەت ئومۇمىيۈزلۈك تەڭشەپ ۋەزىپىگە قويۇش دولقۇنى قانات يايدۇرۇلۇپ، ئاز كۆنگە قالمىغان ۋاقىت ئىچىدە، سامساق توغرىسىدا ئېقىپ يۈرگەن مىش-مىش گەپلەر ربئاللىققا ئايلاندى.

كۆز شامىلىدەك بۇرقۇپ كەلگەن ئىسلاھات شامىلى پۈتكۈل مائارىپ سىستېمىسىدا يېڭى ئۆزگىرىش ياسىدى. سامساق پېنسىيەگە چىقىپ ئورنىغا يېڭى مۇدىر قويۇلدى.

ئەمدىلا يىگىرمە بەشىنىڭ قارىسىنى ئالغان، قاپقارا قاشلىق كېلىشكەن مەكتەپ مۇدىرى يېشىنىڭ كىچىك بولۇشىغا باقماي، كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەت باغلاشقا ئۇستا، گەپ-سۆزلىرى تاتلىق، ھەربىكتى چاققان ئىدى.

سامساق مۇدىرنىڭ پېنسىيە خەۋىرىنىڭ يېتىپ كېلىشى سالى ئۇچۇن تۇتۇق ئاسمان ئېچىلغاندەك بىر خۇشاللىق بولسا، بۇ بويتاق بالا مۇدىرنىڭ ۋەزىپىگە ئولتۇرۇشى پارلاپ چىققان قۇياش نۇرىنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىنى ئىللىتقىنىغا ئوخشاش شېرىن ھەم مەنىلىك ئىش ئىدى. بىراق، يېقىنقى بىر مەزگىلدىن بېرى سالىنىڭ پۈت-قولى زادىلا يەرگە تەگمىدى. بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى ئۇلىشىپ تەكرار كېلىۋاتقان ئىشلارنىڭ كۆپلۈكى ئۇنى ئارامىدا قويمىغانىدى. سالى مەكتەپتىكى پىشقەدەم ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىرى بولۇش سالاھىيتى بىلەن، ئوقۇتۇش گۇرۇپپىسى باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى زىممىسىگە ئالدى، قوشۇمچە كاسسىرلىق خىزمىتىنى ئىشلىدى. ئوقۇتۇش ۋە مالىيەگە دائىر ئۇششاق-چۈك ئىشلار ئۇنى خېلىلا ھاردۇرغانىدى. بۇنىسى ئاز كەلگەندەك، پاراللېل ئىككى سىنىپنىڭ ماتېماتىكا دەرسىنى تەييارلاپ ئۆتۈش، بىر سىنىپنىڭ سىنىپ مۇدىرلىق خىزمىتىنى زىممىسىگە ئېلىشمۇ ئۇنىڭ باش تارتماس مەسئۇلىيەتلىرىدىن بىرى ئىدى.

بۇگۈن سالىنىڭ باش قېتىنچىلىقى ھەسسىلەپ ئېشىپ، كۆڭۈل خاتىرجەملىكى پۈتۈنلەي بۇزۇلغان بىر كۈن بولدى. ئۇ يېرىم كېچىدە ئايالى بىلەن تازا سوقۇشۇپ، ئۆيىدىن چىققىنىچە مەھەللە يولى، ئېتىز-تېرگەن، باغلارنى نىشانسىز ئارىلاپ يۈردى. ئىشقا چۈشۈش ۋاقتىغا نەچچە ئون مىنۇتچە قالغاندا مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىغا يېتىپ كېلىشى، ئاتمىش ياشلار چامىسىدىكى بىر بوۋاي ئون نەچچە ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالىنى يۈدىگىنىچە مەھەللە تەرەپتىن چىقىپ كەلدى.

— بالام، بىردەم دېمىرزنى ئېلىۋالايلى، — بوۋاي بالىنى ئاۋايلاپ چۈشۈرۈپ، كۆۋرۈك بازىسىغا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن سالى بىلەن سالاملاشتى، — تىنچلىقمۇ مۇئەللىم. ئۆي مەكتەپنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ بۇ تەرەپتىن كېلىۋاتقىنىڭلا، ئەتىگەنىدە بىرەر يەرگە بېرىپ كەلگەن ئوخشىمامدىلا ؟ — بوۋاينىڭ كۆز چاناقلىرىدا لىغىرلاپ قالغان ياش تامچىلىرى بىلىنەر-بىلىنمەس يالتىرايتتى. ئۇ سالى بىلەن تىنچ-

ئامانلىق سوربىشۇپتىپ، بالىغا قايتىلاپ قاربىدى ۋە ئۆكۈنۈش ئاھاڭىدا سۆزىنى داۋام قىلدى،ــ ھەي، قارىسىلا بۇ نەۋرەمگە. ئۆز ۋاقتىدا باشقىلار شۇنچە نەسىھەت قىلسا قۇلاق سالماي، قىزىمنى ئاچامنىڭ ئوغلى بىلەن تويلاشتۇرۇپتىمەن، ئارقا-ئارقىدىن ئالتە بالىلىق بولۇۋىدى، تۆتى مېيىپ چىقتى. تۇنجىسى گاچا، ئىككىنچىسى پالەچ، ئۈچىنچىسىنىڭ ئاغزى جايىدا ئەمەس، مانا بۇ بالا بارغانچە دەسسىيەلمەس بولۇپ قالدى. كىچىكىدە ساقتى بولمىسا. بىر ئادەم يۆلەپ ماڭمىسا نەچچە مېتىر مېڭىپلا يىقىلىپ چۈشىدۇ.

ــ يىگىتنىڭ ئىسمى ئابلەتقۇ؟

ــ ئەسلىدە بار ئىكەن-دە.

ــ مەن بۇلارنىڭ سىنىپىغا ماتېماتىكا دەرسى بېرىمەن. ئىلگىرى ئانچە دىققەت قىلىپ كەتمەپتىكەنمەن، يېقىندىن بېرى قارىسام ئەھۋالى مۇشۇنداق، ــ سالى ئىچ ئاغرىتىش تەرزدە سۆزلەيتتى، ــ بەكمۇ چىرايلىق چوڭ بولۇپتىكەن. قاراپ تۇرۇپ مېيىپ بولۇپ قالغىنىنى. قانچىلىك ۋاقىت بولدى مۇشۇنداق ماڭالماس بولۇپ قالغىلى ؟

ــ بۇنداق بولۇپ قالغىلى ئىككى ئايچە بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئالدىدا ساق ئىدى بولمىسا.

ــ دوختۇرخانىغا ئاپاردۇقمۇ ؟

ــ بىر ئاي ئىلگىرى ۋىلايەتلىك بىرىنچى دوختۇرخانىغا ئاپارغان.

ــ نېمە دەپ دىياگنوز قويدى؟

ــ نېرۋا خاراكتېرلىك پالەچ، داۋالاش ئۇنۇمى تۆۋەن دەيدۇ. بۇنىڭدىن چوڭمۇ كىچىكىدە ساپمۇساق ئىدى، چوڭ بولغانچە پالەچ بولدى. گاچا ئاكىسىنى ئۆيلەپ قويايلى دەپ خېلى جايغا قاتىرغان بولساقمۇ بەش ئەزايى بېجىرىم قىز چىقمىدى. ئالغان خوتۇنىمۇ پاڭقاي. ھازىر ئۆيدە ئون بىر جان ئادەمدىن بەشى مېيىپ. ئۇنىسى ئازدەك ئاتىسى تۇغۇپ كەتتى، چاپاغا مەن قالغان چېغىم. شۇ تاپ ئۆز ۋاقتىدا باشقىلارنىڭ نەسىھەتىگە كىرمىگىنىمگە مىڭبىر پۇشايمان...

بۇۋاي نەۋرىسىنى يۆلەشتۇرگىنىچە سۆزىنى داۋام قىلماقتا ئىدى. بىراق، بۇۋاينىڭ دېگەنلىرى سالىنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. ئۇ، بۇۋاينىڭ يارىدىمىدە ئىككى يانغا ئىرغاڭلىغىنىچە مىڭبىر جاپادا قەدەم ئېلىپ كېتىۋاتقان ئوقۇغۇچىنىڭ بىچارە ھالىتىگە قارىغىنىچە قېتىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ كۆڭۈل ئېكرانىدا ئۆزىنىڭ يۇرەك پارىسى، كەلگۈسى ۋارىسى بولغان قوشكېزەك پەرزەنتىنىڭ بىنورمال ھالىتى ئەكس ئەتكەندىن كېيىن، كۆڭۈل بېغىدا كېچىدىن يۇز بەرگەن ئورۇنسىز ماجرانىڭ كارتىنىلىرى بىر-بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

قايتا نىكاھتىن كېيىن، سالىنىڭ تۇرمۇشىدا ئانچە چوڭ ئۆزگىرىش بولمىغان بولسىمۇ، ئايالىنىڭ نەچچە ئايدىن كېيىنكى تەكشۈرتۈش نەتىجىسىدە ئايان بولغان خۇش خەۋەر بىلەن ئۇنىڭ ئىلگىرىكى جىمغۇر ھالىتىدە خېلىلا ئۆزگىرىش بولغانىدى.

ئايالىنىڭ ئېغىر ئاياغ بولغانلىق خەۋىرى سالى ئۈچۈن راستلا بىر خۇشاللىق بولۇپ، ئەمدى ئۇ كىشىلەر نەزىرىدىكى بالا يۇزى كۆرەلمەيدىغان سالى ئەمەس، بەلكى پەرزەنت كۆرۈش ئىقتىدارىغا ئىگە بېجىرىم سالى، ئۇچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا، ئەۋلاد قالدۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە ھەقىقىي ئەركەك زاتى ئىدى. شۇلارنى ئويلىغاندا سالىنىڭ كۆڭلى ئاسمانچە بولدى، ئۆز خۇشاللىقىنى ئايالىغا قانداق ئىپادىلەشنى، قايسى ئۇسۇل بىلەن رەھمەت ئېيتىشنى بىلمەيتتى. بالىنىڭ قوشكېزەك، يەنە كېلىپ ئىككىلىسىنىڭ ئوغۇل بولۇپ تۇغۇلۇشى سالى ئۈچۈن تېل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز بىر خۇشاللىق بولدى.

«سالىغا يېڭى ئۆي ياراشتى» دېيىشەتتى بۇ ئىشلاردىن خەۋىرى بارلار...

كونىلار: «بىر خۇشاللىقنىڭ بىر خاپىلىقى بار» دەپ تۇغرا ئېيتسا كېرەك، سالىنىڭ خۇشاللىقى ئانچە ئۇزۇنغا بارمىدى. بالا تۇغۇلۇپ نەچچە ئون كۈن بولغاندا، زىبىدىخان ئانىنىڭ ئېيتقان بىر جۈملە بىمەنە سۆزى

ئۇنىڭ كېيىنكى ھايات مۇساپىسى ئۇچۇن ئازاب ۋە قايغۇ-ھەسرەت ئېلىپ كەلگەنىدى. شۇ چاغدا زىبىدىخان ئانا نەۋرىسىنى قۇچىقىغا ئېلىپ تۇرۇپ:

— توۋا، ماۋۇ بالىنىڭ موللاخۇن تازنى دوراپلا چۇشكىنىنى. ئادەم بالا دېگەننى كىمگە ئوخشىمىسۇن دېسە شۇنىڭغا ئوخشاپ قالىدىكەن... — دېگەنلەرنى ئۆزىمۇ تۇيماستىنلا ئاغزىدىن چىقىرىپ سالغانىدى.

شۇ چاغدا سالى بىلەن ئايزۆھرە بىر-بىرىگە قاراشقانىدى. ئايزۆھرەنىڭ يۈزلىرى شەلپەردەك قىزاغان بولۇپ، ئانىسىغا قىلچە يۈز-خاتىر قىلماستىن:

— ئانا، بۇ نېمە دېگەنلىرى؟ — دەپ رەددىيە بەرگەنىدى .

— مۇنداقلا دەپ قويدۇم قىزىم، — دېدى ئانا ئۇڭايسىز بىر ھالەتتە، — قارىمامسەن ئىككىلىسى دادىسىغا قۇيۇپ قۇيغاندەك ئوخشاپ تۇرمامدۇ...

«موللاخۇن، ئانام نېمە دەپ بۇ تازىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالىدۇ، يەنە كېلىپ بالىلارنى ئۇنىڭغا ئوخشاتقىنىچۇ، بۇنىڭدا بىر سىر بارمۇ نېمە... ئېسىم قۇرۇسۇن، كونىلىققا قاتتىق ئىشىنىدىغان بىر ئادەم بىر كېچىدىلا رايىش بولۇپ قالدى، تەشەببۇسكارلىق بىلەن بىزنى سىيىتاخۇننىڭ ئۆيىگە باشلاپ بېرىپ، نىكاھىمىزنى ئوقۇپ قويۇشنى قايتا-قايتا تاپىلىدى. بۇنىڭدا بىر سىر بولمىسۇن يەنە ... ياق، ياق، موللاخۇن دېگەن ئايزۆھرەنىڭ نەۋرە ئاكىسى. ھەرقانچە بولسىمۇ ئادەم تېپىلمىغاندەك ئۇنىڭ بىلەن ...»

باش-ئايىغى يوق چىگىش خىياللار سالىنى ئازابلىغاچ، تۇرلۇك-تۇمەن قىياسلار بىلەن تالاي كېچىلەر ئۇيقۇسىز ئۆتەتتى. ئۇ بۇ ئىشلارنىڭ راست-يالغانلىقىنى ئىسپاتلىماقچى بولغىنىدا باللىرىغا سىنچىلاپ قارايتتى-يۇ، باللىردىن ئۆز ئەكسىنى كۆرەلمەيۋاتقاندەك بىر ھېسسىياتنىڭ قاينىمىدا تىنىمسىز چۆرگىلەيتتى، يەنە دەرھال نەزىرىنى ئەپقاچاتتى.

سالىنىڭ تۇيغۇلىرى ئورۇنسىز ئەمەس ئىدى. كۇنلەرنىڭ ئۆتۈشى

بىلەن بالىلاردا ئەكس ئېتىۋاتقان بىنورمال ئالامەتلەر، زىبىدىخان ئانىنىڭ ئېيتقانلىرى ئۆز قىياسلىرىنىڭ توغرىلىقىنى دەللىلەپ تۇرغاندەك قىلاتتى، شۇنداق بىر ئىشىنىڭ يۈز بەرگەنلىكىگە شۈبھىلىنەتتى. بىراق، بۇ ئىش توغرۇلۇق ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. كىمنى ئەيىبلەشنى، كىمگە شىكايەت قىلىشنى ئەسلا بىلمەيتتى... ئاردىن ئۈچ يىل ئۆتۈپ كەتتى. بالىلاردا نە ئاڭلاش، نە ھەرىكەت ئىقتىدار سېزىمى يوق ئىدى. ئادەتتە ئون تۆت، ئون بەش ئايدا ئايىغى چىقىدىغان بالا ئۈچ ياشقا كىرگەن تۇرۇقلۇق ماڭالمايتتى. بالىلار ئادەتتىكى نورمال بالىلاردىن راستلا پەرقلىنەتتى. قۇلاقنى يارغۇدەك يىغىسى كېچىچە ئارام‌لىق بەرمەيتتى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە يەنە مۇنداق بىر ئىشمۇ يۈز بەردى:

كۈن ئولتۇرۇشى بىلەن يىغلاشقا كىرىشكەن بالىلار ئېغىر ياتقۇغىچە يىغىدىن توختىمىدى. سالى ئەر-ئايال بالىلارنى كەنت دوختۇرىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ كەلدى. بالىلار توختىماي يىغلايتتى. بىرى پەس بولسا، يەنە بىرى يىغلايتتى. كەنت دوختۇرى بالىلارنى تەپسىلىي تەكشۈرۈپ چىققاندىن كېيىن قورساق ئاغرىقى دورىسى ۋە قىزىتما دورىسىدىن بىرنەچچە بولاق دورىنى تۇتقۇزۇپ يولغا سالدى. سالىنىڭ كۆزى ئەمدىلا يۇمۇلۇشى، ئايزۆھرەنىڭ قوپال ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ئېشەك ئۆلسە كۆتى غىجەك تارتىپتۇ، دېگەندەك بالا يىغلاۋاتسا بەخرامان ئۇخلاۋاتقىنىنى. ئېشەك تەخىيگە ئىگە بولماپتۇ، دېگەن شۇدە.

— ھەي، نېمە دەۋاتىسەن؟ مەن ئەتە يەنە ئىشلەيدىغان تۇرسام. بىردەم-يېرىمدەم كۆزۈمنى يۇمسام نېمە يامىنى. قارا چىرايىڭنىڭ بوپكەتكىنىنى.

— ۋۇيت، مېنىڭ چىرايىمنى چىشلەپ تارتماي، ئۆزلىرىنىڭ ھېلىلىدەك قورۇلۇپ كەتكەن چىرايىغا سەپسېلىپ باقسىلا غوجام. بولۇمسىزنى بىلدۇرۇپ بولالمىدىم، خۇرجۇن-خالتىسىنى تولدۇرۇپ» دېگەن شۇدە،

شۇنچە خورلۇققا چىداپ ئولتۇرۇپ كەلسەم، ئۆزىنى بىلمەي توك تېگىپ كەتكىنىنى. بالا يالغۇز مېنىڭكىدەك...

ــ نېمە، قايسى خورلۇق ئۇ، سەن نەدە خورلۇق تارتتىڭ؟ قېنى مەندىن يوشۇرۇپ كەلگەن سىرلىرىڭ بولسا ئېيتە. مەنمۇ مۇشۇ ئىش توغرۇلۇق سەندىن سورىماقچى ئىدىم. زادى قانداق ئىشلار يۈز بەرگەن؟ــ دېدى سالى زەردە بىلەن.

ئايزۆھرە ئۆز ئاغزىدىن پەملىمەي چىقىپ كەتكەن گېپىگە سەل پۇشايمان قىلدى. شۇنداقتىمۇ سالىنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويماسلىق ئۈچۈن تېخىمۇ ئۆكتەملىك قىلىپ، بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراشقا باشلىدى:

ــ سەن نېمە دەۋاتىسەن. مېنى تالاق قىلىپ ئۆيدىن قوغلاپ چىقارغىنىڭ مەن ئۈچۈن خورلۇق بولماي نېمىكەن. يەنە نەدىكى گەپنى دەپ يۈرۈيسەن. مېنى كىمگە ئوخشىتىپ قالدىڭ؟...

ئۆزىنى زورىغا بېسىپ ياتقان سالىنىڭ تاقىتى تاق بولدى.

ــ گەپ قىلمىسام، نېمە هەددىدىن ئاشقانلىق بۇ. گەپ تالىشىپ يەنە سوقۇشۇپ ئولتۇرمايلى، دەپ جىم بولسام ئەزۈەيلەپ كەتتىڭغۇ ؟! سېنىڭ يالغۇز بالاڭ بولماي، ئورتاق بالىمىدى-يا. نېمە ۋەجدىن تا ھازىرغىچە ماڭالمايۋاتقانلىقىنى بىلىدىغانسەن؟ ــ سالى ئاۋازىنى تېخىمۇ كۆتۈرۈپ سۆزلىدى، ــ ئۆتكەندە ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدا دوختۇرنىڭ دېگەنلىرى ئېسىڭدە باردۇ ؟...

بىر ئاي ئىلگىرى سالى بالىلارنى ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىدا ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرتكەن، ئاخىرقى دىياگنوزدا دوختۇر بالىدا تۇغما نېرۋا پالەچ كېسىلىنىڭ بارلىقى، بۇنداق كېسەلنىڭ تولىراق ھاراق-شاراب، چېكىملىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ياكى بولمىسا قانداشلىق مۇناسىۋەتتىكىلەر توي قىلغان ئەھۋال ئاستىدا يۈز بېرىش ئېھتىماللىقى يۇقىرى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرگەنىدى. سالىنىڭ دوختۇرخانىدىكى ئىشلارنى تىلغا ئېلىشى كۆيۈۋاتقان ئوت ئۈستىگە ياغ سەپكەندەك بىر ئىش بولغانىدى. ئايزۆھرە ئۆز-ئۆزىنى كاچاتلاپ، چاچلىرىنى يۇلۇپ،

ئەسەبىيلىك بىلەن سالغا ئېتىلغان، سالى يېرىم كېچە بىلەن ئۆيدىن چىققىنىچە مەكتەپ ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ تاڭنى ئاتقۇزغاندى...

سالىنىڭ كۆز نۇرىدا بىردىنلا ئۆيدىكى ئىككى بوۋاقنىڭ ھالىتى ئەكس ئېتىشى بىلەن، يۈرىكى ئەلەملىك ئېچىشتى. ئۆز-ئۆزىگە ئۇنسىز ئىدا قىلدى:

«ئاھ خۇدا! بالىلىرىم، سىلەرمۇ چوڭ بولغاندا مۇشۇنداق ھالغا چۈشۈپ قالارسىلەرمۇ؟ ناۋادا راستلا شۇنداق قىسمەتكە دۇچار بولۇپ قالساڭلار، ئۇ چاغدا مەن ... سالىنىڭ بەدەنلىرى تىترەپ كەتتى، ــ ياق، نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىم. ئۇلار چوقۇم ماڭىدۇ، ھامان بىر كۈنى ماڭىدۇ...»

سالىنىڭ كۆڭۈل غەشلىكى دەقىقە ئىچىدە تۇمان كەبى تارىدى-يۇ، كۆڭۈل ئالمىگە كەچكەن قورقۇنچلۇق بىر سېزىم بىلەن تىنچلىقى يەنە بۇزۇلدى. ئۇ ئەمدى بالىلىرىنىڭ راستلا نورمال ئەمەسلىكىگە شەكسىز ئىشەنگەندەك قىلاتتى. ئۇ ئەلەم بىلەن ئۆز خىيالىنى داۋام قىلماقتا، ئۆز-ئۆزىگە پىچىرلىماقتا.

«... ئايزۆھرە، مەن سېنىڭ ۋە بالىلىرىڭ ئالدىدا جىنايەتكار. ھەممىسى مېنىڭ نادانلىقىمنىڭ، ئەخمەقلىقىمنىڭ كاساپىتى. مىجەزىمنىڭ ئوسالىلىقىنىڭ نەتىجىسى، ــ سالىنىڭ كۆز چاناقلىرىدا ئەگىپ يۈرگەن ياش تامچىلىرى سىرغىشقا باشلىدى، ــ ئېھ خۇدا! قايسىبىر گۇناھىم ئۈچۈن بۇنداق قىسمەتلەرگە مۇپتىلا قىلغان بولغىيتىڭ-ھە!؟... بالىلارغا نىجاتلىق ئاتا قىلغايسەن. ئۇلارنى مۇشكۈلۈكلەردىن ئازاد قىلىپ، ئەركىن-ئازادە ماڭالايدىغان، بىمالال سۆزلىيەلەيدىغان، تەندۇرۇس، تەپەككۇرى تېمىنلەردىن قىلىپ يېتىلدۇرگەيسەن...»

ــ مۇئەللىم، سالى مۇئەللىم، ئەكرەم مۇئەللىم سىزنى چاقىرۋاتىدۇ.

سالى ئوقۇغۇچىنىڭ چۈچۈك ئاۋازىدىن خىيالىنى يېغىپ،

ئەندىكىشلىك تۇيغۇدا ئەتراپقا قارىدى. ئەتىگەنلىك گىمناستىكىدىن چۈشۈپ سىنىپلارغا كىرىپ كېتىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئايىغى ئۆزۈلمىگەن بولۇپ، گۈللۈك ئالدىدا ئەكرەم ئۆزى تەرەپكە قاراپ تۇراتتى.

ئەكرەم بۇ مەكتەپكە مۇشۇ ئوقۇش مەۋسۇمىنىڭ بېشىدا تەقسىم قىلىنغان تۆت نەپەر ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئەمدىلا ئون توققۇزلارنىڭ قارىسىنى ئالغىنىغا قارىماي، يۈرۈش-تۇرۇشلىرى سالاپەتلىك، گەپ-سۆزلىرى جايىدا ئىدى. ئوقۇغۇچىلارغا خۇددى پېشقەدەم ئۇستازلاردەك كۆيۈنەتتى. خىزمەتتە بەكمۇ مەسئۇلىيەتچان بولۇپ، ھەربىر ئىشنى پۇختا قىلاتتى. بولۇپمۇ ھەربىر سائەتلىك دەرسلەرنى ئەستايىدىل تەييارلاش بىلەن، ۋاقتىدا تەستىقلىتىپ ئۆتەتتى. قىيىن مەسىلىگە يولۇقسا، پېشقەدەم ئۇستازلار بىلەن مەسلىھەت قىلىشاتتى، ئۇلارنىڭ تەكلىپ، تەۋسىيەلىرىنى ئاڭلايتتى. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇنى مەكتەپتىكى ياشلارنىڭ ئالدى دېيىشكە بولاتتى.

— تىنچلىقمۇ مۇئەللىم؟

سالى ئەكرەمنىڭ سالىمنى ئىلىك ئېلىپ، ئۆزىنى نېمە ئىش بىلەن چاقىرتقانلىقىنى ئاڭقىرىۋېلىش ئۈچۈن ئالدىراۋاتقانلىقىنى بىر تەرزدە ئۇنىڭغا تىكىلدى.

— بىرىنچى سائەتتە دەرسىم بار ئىكەن، شۇڭا دەرسكە كىرىشتىن بۇرۇن تېزىسنى تەستىقلىتىۋالاي دېگەن.

ئەكرەم پوكانىدەك قىزىرىپ كەتتى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ يادىغا مەكتەپنىڭ دەرسلەرنى بىركۆن ئاۋۋال تەستىقلىتىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى كەچكەنىدى. ئۇنىڭسىزمۇ، دەرسنى ۋاقىت قىستاپ كەلگەندە تەستىقلاتسا ئانچە ياخشى بولمايتتى، ئالمادىس بىرەر مەسىلىدە ئېنىقسىزلىق بايقالسا، چۈشىنىپ، تۈزىتىپ ئۆلگۈرۈشكە ۋاقىت يار بەرمەيتتى.

— ئالدىكىزدا خىجىلمەن مۇئەللىم.

— ئالدىن تەييارلاشقا ۋاقىت چىقىرالماپسىز-دە ؟ — دېدى سالى بوشقىنا ئاۋازدا.

— شۇنداق، مۇھىم بىر ئىش بىلەن دەرس تەييارلاشقا ۋاقىت چىقرالماي قالدىم.

شۇ ئارىدا بىر ئوقۇغۇچى ئەكرەمنى توۋلىدى. سالى ئۇنى ئىشخانىدا ساقلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇ، ئىش جوزىسىغا كېلىپ ئەمدىلا ئولتۇرۇپ تۇرۇشى، زۇلھايانىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— بىر مەسىلىنى پەقەتلا يېشەلمىدىم، غاچچىدە ئىشلەپ، ئىسمىگىزنى شاققىدە يېزىۋىتىڭە ئەكرەم.

ئەكرەم ئۇندىمەستىن ئىشخانىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ تارتمىسىدىن كونىسپېكتنى ئالماق بولۇپ ئۇستەلگە كېلىشىگە، زۇلھايات ئۇنىڭ دولىسىغا پاققىدە بىرنى قويۇپ، سۆزىنى داۋام قىلدى، — گاچا بولۇپ قالدىڭىزمۇ؟ — ئەكرەم قول ئىشارىتى بىلەن زۇلھايانىنى بەزلەشكە ئۇرۇنانتتى، بۇلۇڭدىكى جوزىدا يېنىك تىنىپ ئولتۇرغان سالىنى ئىشارە قىلاتتى، بىراق، زۇلھايات ئۇنىڭ مەقسەت-مۇددىئالىرىدىن مۇستەسنا، ئەتراپىغا ئەسلا نەزەر سالمايتتى، — ۋاي-ۋۇي، گاچا، دەپ قويسام گاچىنى دورىغىلى تۇردۇڭغۇ ئەمدى، بولە ئىتتىك، ھازىرلا ئۆتىدىغان دەرس...

زۇلھايانىڭ كۆزى ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان سالىنىڭ قارىدىغان چىرايىغا تىكىلگىنىدە يۈرەكلىرى گۈپۈلدەپ كەتتى، پۈتلىرى تىترەپ، ئاغزى گەپكە كەلمىدى:

— بۇ... بۇ... مەن.

— ھە، ئىككىلىڭلار تېزىسىڭلارنى بۇياقتا ئەپكېلىڭلار، مەن ئاۋۋال كۆرۈپ باقاي.

ھەپتىنىڭ بىرىنچى كۈنى ئوقۇتۇش گۇرۇپپا باشلىقلىرى باشقا كۈندىكىلەرگە قارىغاندا سەل ئالدىراش بولۇپ كېتىدۇ. چۈنكى، ئوقۇتقۇچىلار ئارام كۈنلىرىدىن پايدىلىنىپ ئالدىن تۈزۈپ كەلگەن نەچچە كۈنلۈك تېزىسلىرىنى بىراقلا تەستىقلىتىپ ئالىدۇ-دە، شۇ ئاساستا بىر تەرەپتىن دەرسلىرىنى ئۆتكەچ، يەنە بىر تەرەپتىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ

تاپشۇرۇقلىرىنى تەكشۈرۈپ، باھا سۆزى يازىدۇ، تۇزىتىش ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنداق بولمايدىكەن، تاپشۇرۇق تەكشۈرۈشكە پەقەتلا ۋاقىت ئاجرىتالمايمىز قالىدۇ. مانا ئەتىگەنىدە بىر ئولتۇرغان سالى ئىككى سائەتلىك دەرس ئاخىرلاشقانغا قەدەر ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تېزىسلىرىنى كۆرۈپ، ئىمزا قويۇش بىلەن ئالدىراش ئۆتتى. ئۇچىنچى سائەتلىك دەرس قوڭغۇرىقى چېلىنىشى بىلەن، كۆرۈڭلۈقان تېزىسلارنى جايىدىلا قاتلاپ قويۇپ سىنىپقا چاپتى.

دەرستىن ئەمدىلا چۈشۈپ تۇرۇشى، بىر ئوقۇغۇچى يۈگۈرۈپ كىرىپ:

— مۇئەللىم، ئايالىڭىز چاقىرىدۇ، — دېدى.

سالى ئىلگىرىكى تەكرار چاقىرتىشلاردا يۈز بەرگەن ئىشلارغا قىياس قىلىپ: «ھەرقاچان باللارنىڭ قورسىقىغا تاماق بېرىپ بولالمايمىز چاقىرتىسا كېرەك. يا بولمىسا قىزىپ قالدى» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. كۆز ئالدىدا كېچە يۈز بەرگەن جېدەل-ماجىرا قايتىلاپ ئەكىس ئېتىۋىدى، ئۆيگە كىرىشتىن سەل-پەل رايى سوۋۇدى. ئۆز ئورنىدا دەقىقىلىك توختىدى. زىددىيەتلىك ئويلىنىش ئىچىدە، نېمىلا بولمىسۇن ئۆيگە بىر كىرىپ ئەھۋال ئۇقۇپ چىقىشنى تايىن تاپتى.

يېراقتىنلا ئاڭلىنىپ تۇرغان خىرقىراق، ئەمما كۈچلۈك يىغا ئاۋازى سالىنىڭ يۈرەك-باغرىنى ئەزدى. ئىچ-ئىچىدىن تاشقىنلانغان كۈچلۈك بىر ئېقىن تومۇرلىرىدا مەۋج ئۇرۇپ، بەدەنلىرى قىزىدى، ۋۇجۇدىدا جىددىيلىشىش ئالامەتلىرى ئەكس ئەتتى. يۈگۈرۈپ دېگۈدەك ئۆيگە كىرىپ كەلدى.

ئۆيئىچى شۇنچىلىك رەتسىز بولۇپ، ئورۇن-كۆرپىلەر بۇزۇلغان، چىنە-قاچىلار چېقىلغانىدى. باللار كاڭ ئۇستىدە ئاندىن تۇغما ھالەتتە يىغىغا چۈشكەن، ئايزۆھرە بولسا چاچلىرى چۈۋۈلغان، تولا يىغلىغانلىق دەستىدىن بولسا كېرەك، قاپاقلىرى ئىششىغان، يۈز-كۆزلىرى بەتبەشىرە بىر ھالەتتە باللارنىڭ يىغىسىغا تەڭكەش قىلىۋاتقانىدى. ئۇ سالىنى كۆرۈپ ئېزىلىپ يىغلاشقا باشلىدى، ئۆز-ئۆزىنى كاچاتلىدى:

— بۇنداق كۇننى كۆرگۈچە ئۆلسەم بولماسمىدى. نېمە تارتقۇلۇق بۇ...

— بولدى ئۆزۈڭنى بېسىۋال. سەن بۇنداق يىغلاپ بەرسەڭ بالىلار قورقۇپ كېتىپ تېخىمۇ قاتتىق يىغلىمامدۇ؟ — سالى بالىلارنى يۆگەككە يۆگىگەچ، ئايالىنى بەزلەيتتى، — قارا تۇرقۇڭغا، بوۋاق بالىدىنمۇ ئۆتە بولۇپ كېتىپسەن. بالا بىلەن تەڭ يىغلاپ ئولتۇرغىچە ماڭا بالدۇرراق خەۋەر بەرسەڭ بولماسمىدى.

— ھارامدىن بولغان بالا بولغاندىكىن يىغلاپلا جېنى چىقسۇن دېدىم شۇ.

سالىنىڭ كۆڭلۈل جاراھىتى يەنە قوزغالدى. ئۇ ئۆز كۆڭلىدە بالىلارنىڭ ئۆز پۇشتى ئەمەسلىكىنى جەزم قىلسىمۇ، ئەمما، باشقىلارنىڭ «بالا ئۆزىڭنىڭ ئەمەس» دېيىشىنى راۋا كۆرمەيتتى. ھەممىدىن بەك ئەندىشە قىلىدىغىنى، بۇ سۆزلەرنى ئايالىنىڭ كۆتۈرۈپ چىقىشى ئىدى. «لەقەم نەدىن چىقار — ئۆيدىن» دېگەندەك، باشقىلار ئايزۆھرەنىڭ ئاغزىدىن «بۇ بالىلار سالىنىڭ پۇشتى ئەمەس» دېگەننى ئاڭلاپلا قالدىمۇ، ئىشنىڭ تۈگەشكىنى شۇ. ئۇ چاغدا سالى تۇغماسنىڭ ئاتىقىغا قالىدۇ- دە، تەڭتۇشلىرى ئارىسىدا باش كۆتۈرەلمەيدۇ... مەيلى نېمىلا بولمىسۇن ئۇ ھازىر ئىككى بالىنىڭ ئاتىسى. پىنھان كېچىدە بېجىرىلگەن ئۇ ئىشلارنى زىبىدىخان ئانا، ئايزۆھرە ۋە يەنە كىملەردۇر بىرقانچىلا كىشى بىلەن بىر خۇدالا بىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ھېچكىم بۇ بالىلارنىڭ ئۆز پۇشتى ئىكەنلىكىدىن شۈبھىلەنمەيدۇ، بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالمايدۇ. سالىنىڭ نامىغا شەك يەتكۈزمەيدۇ... بىراق، بۇ سىر ئايزۆھرەنىڭ ئۆز ئاغزىدىن تارالسىچۇ ؟ ئۇ چاغدا ئىش تامامەن ئەكسىچە...

سالى كۆڭۈل ئېكرانىدا ئەكس ئەتكەن قورقۇنچلۇق بۇ خىيال بىلەن چۆچۈپ كەتتى. بېشىنى چاڭگاللىغىنىچە مىشىلداپ ئولتۇرغان ئايالىغا قاراپ زەردە بىلەن ۋارقىرىدى:

— نېمە ؟ نېمە دەۋاتسەن؟ قىزىتماڭ ئۆرلەپ قالمىغاندۇ سېنىڭ؟!

ـــ هه ئۆرلىدى قانداق. ئۇزۇڭ شۇنداق دېگەن تۇرۇقلۇق، نېمىگە چىچاڭشىيتتىڭ. ھارامدىن بولماي نەدىن بولغان ئىدى بۇ شۇملار؟...

قاتتىق تەگكەن شاپىلاق ئايزۆھرەنى سەگىتتى. ئۇ ئەمدى كۆز ئالدىدىكى بىر نۇقتىغا تىكىلگىنىچە ئولتۇراتتى.

ـــ ئاپلا ! بالا قىزىپ قالدىمۇ نېمە ؟

بۇتتەك قېتىپ ئولتۇرغان ئايزۆھرە سالىنىڭ سۆزىدىن چاچراپ تۇردى. بالىلارنىڭ بېشانىسىنى تۇتۇپ كۆردى.

ـــ قىزىپ قاپتۇ. تېز...تېزرەك بولۇڭ، كىيىملىرىنى كىيدۈرۈپ دوختۇرغا ئاپىرايلى.

ئەر - ئايال بالا دەردى بىلەن ئوتتۇرىدىكى ئازارلىقنى ئۇنتۇپ، دوختۇرخانىغا چاپتى. شۇنداق، تۇرمۇشتىكى نۇرغۇن ئىشلار مانا مۇشۇنداق بىر ھالەتتە ئۆز رېتىمىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. مەجەز-خۇلۇق، گەپ-سۆز، يېمەك-ئىچمەك ئادەتلىرىدىن تارتىپ كىشىلىك تۇرمۇش قارىشى، قىزىقىشى دېگەندەكلەرگىچە تامامەن ئوخشاش بولۇپ كەتمىگەن، يەنە كېلىپ ئىككى ئائىلىدە چوڭ بولغان كىشىلەرنىڭ توي قىلىپ بىر ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن، بىر يولدىلا ئېجىل-ئىناق ئۆتۈپ كېتەلىشى مۇمكىن بولسۇنمۇ؟ ئەر-خوتۇنچىلىقتا ئەنە شۇنىڭغا ئوخشاش گاھ تالىشىپ، گاھ يارىشىدىغان ئىشلار كۆرمىسىڭ. مۇھىمى ئۆزئارا ئەپۇچان، كەڭ قورساق بولۇشتا. ئۆزگىنى چۈشىنىپ، ئۇنىڭ ئارتۇقچىلىق، قىزىقىشلىرىغا ھەمدەمدە بولۇش بىلەن بىللە قايغۇسىغا قايغۇرۇش، خۇشاللىقىغا خۇشاللىنىش، ئالدىرىغانغا ئالدىراپ، تېرىككەنگە ئېغىز يۇگۇرتمەسلىك، يېغىرنىي تاتىلاشتىن ساقلىنىش كېرەك. كۆپىنچە ئەر- خوتۇنلار ناھايىتى كىچىك مەسىلىلەردىمۇ ئۆز كۆزقارىشى بويىچە داۋالىشىپ پىكىر يۈرگۈزۈشىنىڭ ئورنىغا، قارشى تەرەپنىڭ كەمتۈكلىرىنى تىلغا ئېلىپ ئۇنىڭدىن ئۈستۈنلۈك تالىشىشقا ئىنتىلىدۇ. نەتىجىدە، جېدەلنىڭ پىلتىسىگە ئوت يېقىلىپ، مەسىلە مۇرەككەپلىشىدۇ. سالى ئەر-ئايال ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بىرقانچە

يىلدىن بېرى مانا مۇشۇنداق تەرزدە ئىزچىل داۋاملىشىپ، دېگىز دولقۇنىدەك گاھ كۆتۈرۈلۈپ، گاھ پەسىيىپ كەلدى. بولۇپمۇ بالىلارنىڭ ئۇچ ياشتىن ئاشقان تۇرۇقلۇق ئايىغى چىقماسلىقى بۇ ئائىلىنىڭ ئىچكى زىددىيىتىنى كۈنسايىن ئېغىرلاشتۇرماقتا ئىدى. سالى ئۆز كۆڭلىگە سايىدەك ھەمراھ بولۇپ كەلگەن، ئايزۆھرە بىلەن موللاخۇن ئوتتۇرىسىدىكى بىر قىسىم ئىشلار توغرىسىدىكى گۇمانىي قاراشلىرى ئىچىدە ئۇنسىز ئىزتىراپ چەككەن، جۇملىدىن ئۆزىنىڭ ئاشۇ بىر قېتىملىق ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىكىگە قاتتىق پۇشايمان يەپ كەلگەن بولسا، ئايزۆھرە ئۆز ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا يۈز بەرگەن ئاشۇ بىر قېتىملىق ئىشتىن ئېغىر خورلۇق ھېس قىلىپ كەلگەنىدى. ئايزۆھرە بۇ سەۋەنلىكلەرنىڭ ھەممىسنى سالىدىن كۆرەتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە سالى بىر ۋىجدانسىز، ئۆزىنى قاراپ تۇرۇپ باشقا بىر ئەرگە خوتۇن بولۇشقا قىستىغان ئەبگار، روھىي غالىبىيەتچى، چىدىماس. ئايزۆھرە شۇ قېتىمقى ئىشتىن كېيىن ئۆزىنى باشقىلار تەرىپىدىن زورلۇق بىلەن ئايىغ ئاستى قىلىنغان كىشىدەك ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالدى. شۇ دەقىقىدىن باشلاپ چىرايىدىكى خۇشاللىق جىلۋىسى ئۆچتى. ئەمدىلىكتە، ئىلگىرىكى باشقىلار بىلەن باردى-كەلدىنى ياخشى كۆرىدىغان، ھەر جايدا تۇمۇچۇقتەك سايراپ تۇرىدىغان مىجەزىدىن ئەسەر قالمىغانىدى.

ئايزۆھرىنىڭ جىمغۇر ھالىتى سالىنىڭ كۆڭۈل خەستىلىكىدە، گويا ئايزۆھرە ئۆزى ئۈچۈن بىرەر كىلىشمەسلىكنى پىلانلاۋاتقاندەك گۇمانىي قاراشنى شەكىللەندۈرۈشكە سەۋەب بولاتتى، دائىم بىرەر ئىشتىن ئۆز-ئۆزىچە خۇدۇكسىرەيدىغان، ئايزۆھرەنى باشقىلاردىن ئورۇنسىز كۈنلەيدىغان بولۇپ قالغانىدى.

سەمەر بىلەن سەمى دوختۇرخانىدا ياتقىنىغا بەش كۈن بولغاندا مەكتەپ مۇدىرى ئەكرەم ۋە زۇلھايياتلارنى ئەگەشتۈرۈپ كىرىپ كەلدى. سالى ئەر-ئايال بىلەن تىنچ-ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، بالىلارنىڭ پېشانىسىنى سىلاپ تۇرۇپ سورىدى:

ـــ باللارنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟

ـــ ھەر ھالدا ياخشى. يەنە بىر-ئىككى كۈندىن كېيىن چوڭ تەكشۈرۈشنىڭ نەتىجىسى چىقىدىكەن، دوختۇر شۇ چاغدا ئېنىق بىر نەرسە دەيلى دەيدۇ، ـــ دېدى سالى ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن،ـــ قارىغاندا باللاردا تۇغما مېيىپلىك كېسىلى بارەك.

ـــ كىچىك بولغاندىكىن داۋالاتسا ئۇنۇمى بولۇپ قالار؟

زۇلھايات‌ننىڭ قوڭغۇراقتەك ئاۋازى ئەكس سادا قىلغاندەك سالىنىڭ قۇلاق تۈۋىدىن خېلى ئۇزاق كەتمىدى. زۇلھايات دېگەنلىرىنىڭ ئېتىبارسىز قالغانلىقىدىن خىجىللىق ھېس قىلدى بولغاي، تىرىنقىنى سىنچىغىنچە باللارچە غەمگە پېتىپ شۇكلەپ ئولتۇرۇپ كەتتى.

ـــ چوڭراق دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ باقساق بولاتتى، ـــ ئايزۆھرەنىڭ يىغلامسىراپ تۇرۇپ ئېيتقان سۆزى ھەممەيلەننىڭ دىققىتىنى تارتقانىدى. ئۇلار باشلىرىنى يېنىك لىڭشىتىپ، ئېغىر تىنىپ ئولتۇرۇشاتتى، مەكتەپ مۇدىرى ئېغىز ئاچتى:

ـــ شۇنداق، ـــ مۇدىر مويىسپىتلەردەك ئالدىرىماي، ۋەزىنلىك قىلىپ سۆزلەيتتى، ـــ بالا كىچىك بولغاندىكىن ئۇنۇمى بولۇپ قېلىش ئېھتىماللىقى يۇقىرى بولىدۇ. بەلكىم، نېرۋا جەھەتتە قىسمەن يېتەرسىزلىك بولۇشى مۇمكىن، شۇڭا چوڭراق دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ كۆرسىتىپ باققان ياخشى.

ـــ قېنى، نەتىجىسى چىققاندا بىر گەپ بولار، ـــ دېدى سالى ئىشكاپ تارتمىسىدىن نەرسە-كېرەك ئېلىۋېتىپ.

كارىۋات ئۈستىگە سېلىنغان داستىخانغا نان، ئالما، نەشپۈت، بانان قاتارلىقلار كەلتۈرۈلگەنىدى. ئۇلار مېۋە-چىۋىلەردىن ئالغاچ خېلى بىرمەھەل قىزغىن پاراڭلاشقاندىن كېيىن، كېيىن يەنە كېلىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشۈپ خوشلاشتى...

ـــ مۇدىرنىڭلا ئۆزى ياش بولغان بىلەن ھەممە ئىشنى ئەتراپلىق ئويلايدىغان ئېسىل ئادەم ئىكەن، ـــ دېدى ئايزۆھرە مېھمانلار ئۆزاپ

بولغاندىن كېيىن.

— توغرا دەيسەن. بالا بولغىنى بىلەن بوۋاي سۈپەت. ئۇ دەسلەپتە كەلگەن ۋاقتىدا، ئەمدى كىچىك بالىنىڭ قولىدا جان تازا قىينىلىدىغان بولدى دەپ ئويلىغانىدىم، ئەمەلىيەتتە بۇ بالا مۇدىر سابىق مۇدىردىن ئېشىپ چۈشتى ئەمەسمۇ، ئەمەلىيەتتىمۇ شۇنداق بولغىنى تۈزۈك. ھەر نېمە دېمىگەنبىلەن يېڭى زاماننىڭ بالىلىرى. ئىلغار ئىدىيە، ئىلغار كۆزقاراشقا ئىگە-دە...

سالىنىڭ كۆڭۈل بېغىدا يېڭىچە بىر پىكىر ئېقىمى پەيدا بولغانىدەك بولدى. شۇ تاپ ئۇ «يەنە بىر قېتىملىق ئوقۇش پۈرسىتى بولسا ئىدى، زامانغا لايىق بىر تەربىيەلىنىپ كەلگەن بولاتتىم» دېگەنلەرنى ئويلاۋاتاتتى. ئەينى زامانلاردىكى قالايمىقانچىلىق تۈپەيلى قانغۇدەك بىلىم ئىگىلەش پۈرسىتىدىن مەھرۇم قالغانلىقىدىن بەكمۇ ئۆكۈندى. شۇنداق، بىلىمنىڭ قۇدرىتى ئۆتۈلۈۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە داۋاملىق تەربىيەلىنىش نەقەدەر مۇھىم ئىدى. نۆۋەتتىكى مائارىپ ئىسلاھاتىدا يولغا قويۇلۇۋاتقان نىشانلىق ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا ئەنە شۇنداق يېڭىچە تەپەككۇرغا ئىگە، جاپالىق ئىشلەش ئىرادىسى كۈچلۈك بولغان ئىلغار پىكىرلىك ياشلارلا ياخشى ماسلىشىپ كېتەلەيتتى. ئەكرەم، زۇلھايات مىسالى سانسىز يېڭى نوتىلار ئەنە شۇلارنىڭ تىپىك مىسالى. ئۇلار يېڭى بىر ئەۋلاد مايىسلارنى تەربىيەلەپ يېتىشتۈرۈپ چىقىشتىكى تايانچ كۈچ ئىدى.

شۇ كۈنى سالى ناھايىتى ئوبدان ئۇخلىدى. ئەتىسى سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ، دوختۇرخانا ئىچىنى ئومۇمىيۈزلۈك بىر ئايلىنىپ چىقتى. دوختۇرخانا قورۇسى گۈل-گىياھ، دەل-دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان بولۇپ، باغچىنىڭ ئۆزى ئىدى. ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئېگىز بىنالار، گويا مېھمانسارايلاردەك بېزەلگەن كېسەلخانىلار...كۆز ئالدىدىكى ھەربىر مەنزىرە ئۇنى ئىختىيارسىز ئويغا سالاتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئاتا-ئانىسى ۋە ھەدىسى ماھىرە، بۈۋىمەربىەملەر نامايان بولدى. ئەينى يىللار مېدىتسىنا بۈگۈنكىدەك تەرەققىي قىلغان بولسا، ئاتا-ئانىسىنىڭ

يەنە نەچچە ئون يىل ئارتۇق ئۆمۈر كۆرىدىغانلىقىنى ئويلاپ ئېغىر ئۇھسىنىدى. ئۆكۈنۈش ئىچىدە ئەمدىلا كۆتۈرۈلۈپ چىققان قۇياشنىڭ سۇس كۈل رەڭ نۇرىغا ئۇزاقتىن-ئۇزاق سەپسالدى. شەرق تەرەپتىن كۆتۈرۈلۈپ چىققان قۇياش هارغىن قىياپەتتە ئاسمان بوشلۇقىدا ئېسىلىپ تۇراتتى. قۇياشنىڭ ئالدىرىمايلا-تېنىمەي كۆتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، ئېگىز ئىمارەتلەر بىلەن بوي تالىشىپ ئۆسكەن سېدە دەرىخىنىڭ قاپقارا ئۆچلىرىدىن يالقۇن كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. ئەتراپ ئاقۇچ رەڭگە كىرگەنىدى.

سالىنىڭ كۆڭلى قۇياش نۇرى بىلەن تەڭ ۋىللىدە يورۇغاندەك بولدى. شۇ تاپ ئۇ يېڭى بىر دۇنيانى ـــ ھەممە يەر شادلىققا، خۇشاللىققا تولغان، گۈزەللىككە پۈركەنگەن غايىۋى دۇنيانى كۆرگەندەك قىلاتتى...

3

مائارىپ سىستېمىسىدا ئۇمۇميۈزلۈك يولغا قويۇلغان نىشانلىق ئوقۇتۇش ئەندىزىسىنىڭ بۇ خىلۇەت كەنت مەكتىپىگە يېتىپ كەلگىنىگە ھەش-پەش دېگۈچە ئىككى يىلچە بولغان بولسىمۇ، تېخىچە بۆسۈش خاراكتېرلىك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلمىگەنىدى. ئوقۇتقۇچىلار سىنىپ بىرلىك قىلىپ تارقىتىپ بېرىلگەن ئىككىدىن دوسكىغا ئۆتمەكچى بولغان دەرسىنىڭ مۇھىم، قىيىن نۇقتىلىرى ۋە نىشانغا يېتىش سىناق سوئاللىرىنى تەييارلاپ كۆتۈرۈپ كىرگەندىن باشقا، ئالاھىدە كۆرسەتمىلىك قورالالاردىن پايدىلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىنمىغانىدى. ئىلگىرى بىر-ئىككى سائەتتە تەييار بولىدىغان تېزىسلار ئەمدىلىكتە تۆت-بەش سائەتتە ئاران تەل بولاتتى. ھەپتىدە نەچچە سائەتلەپ ئېلىپ بېرىلىدىغان، «نىشانلىق ئوقۇتۇشنى قانداق يولغا قويۇش» توغرىسىدىكى مۇلاھىزىلەرمۇ بىر خىل رېتىمدا بولۇپ، يانداشما دوسكىلارنى كۆپەيتىش، سايە چۈشۈرۈش ئاپپاراتىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىش، دەرس مەزمۇنىغا ماس ھالدىكى

كۆرسەتمىلىك قوراللارنى تەييارلاش دېگەندەك كونا مەزمۇنلاردىن ھالقمايتتى. مەكتەپتىكى بارى-يوق بىرلا سايە چۈشۈرۈش ئاپپاراتىنىڭ ھەممە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ پايدىلىنىشىغا يەتمەسلىكى؛ دەرس مەزمۇنىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان كۆپ قىسىم كۆرسەتمىلىك ئوقۇتۇش قوراللىرىنى ياساش مۇمكىنچىلىكىنىڭ تۆۋەنلىكى؛ يانداشما دوسكىلار ھەددىدىن زىيادە كۆپ بولۇپ كەتكەندە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپ قىسىم ۋاقتى دوسكا تەييارلاش بىلەن بولۇپ، دەرس مەزمۇنىغا مۇناسىۋەتلىك باشقا مەزمۇنلاردىن خەۋەردار بولۇشقا ۋاقىت ئاجرىتالمايدىغانلىقى قاتارلىق ئامىللار ئۇستىدە دادىللىق بىلەن پىكىر قىلىدىغانغا ئادەم يوق ئىدى. يوق ئەمەس، بۇ مەسىلىلەر ئۇستىدە پىكىر بايان قىلغاندا رەھبەرلىكىنىڭ تەنقىدىگە ئۇچراشتىن قورقۇپ، ئېغىز ئېچىشقا ھىچكىممۇ جۈرئەت قىلالمايتتى. قىسقىسى، مەكتەپ ئىقتىسادىنىڭ ئاجىز بولۇشى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يېتىشمەسلىكى، نىشانلىق ئوقۇتۇشتىكى مۇكەممەل بىر ئەندىزىنىڭ بولماسلىقى قاتارلىق كۆپ خىل ئامىللار ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بېشىنى قاتۇرۇپ كېلىۋاتقان گەۋدىلىك مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالغانىدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپ قىسىم ۋاقتى تەكشۈرۈشكە تاقابىل تۇرۇش بىلەن ئۆتۈپ كېتەتتى. ئۇلار بىر تەرەپتىن، يۇقىرىنىڭ تەكشۈرۈپ باھالاش كۇنتەرتىپىدىكى دەرس ئۆزلەشتۈرۈش نىسبىتى، دەرس تەييارلىقى، تاپشۇرۇقلارنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆزگەرتىلىشى، يوقلىما، يېغىن، ئۆگىنىش خاتىرىلىرى، نىشانلىق باھالاش قوللانمىسى، سىنىپ مۇدىرلىق قوللانمىسى ۋە ئوقۇتقۇچىلار خىزمەت قوللانمىسى، ئائىلە سۆھبەت خاتىرىسى، ئارقىدا قالغان ئوقۇغۇچىلارنى يېتەكلەش خاتىرىسى دېگەندەك ئىشلار ۋە نىسبەتلەرگە باغلاپ خۇلاسىلەش خىزمىتىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش يولىدا تىنىم تاپماي ئىشلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن، يۇقىرىنىڭ بەلگىلىمىسىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇراقلىق نىسبىتىنى ئەمەلدە كۆرسىتىش ئۈچۈن كونىبويى ئوقۇغۇچى يېغىش ھەلەكچىلىكى بىلەن ئالدىراش. تەتىل مەزگىللىرى بولسا ھەر خىل ئۆگىنىش، ياش،

ئوتتۇرا ياشلىقلار ئارىسىدىكى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش كۈرسىغا دەرس ئۆتۈش ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش ئىدى. كۆپ قىسىم مەكتەپلەردە بىر سىنىپقا بىردىنلا ئوقۇتقۇچى تۇغرا كەلگەچكە، زاپاس ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ بولماسلىقى سەۋەبلىك ئاغرىق-سىلاق، توي-تۆكۈن، نەزىر-چىراغ ئىشلىرىغىمۇ ۋاقىت ئاجرىتالمايتتى...

20-ئەسىرنىڭ 90-يىللىرىنىڭ ئالدىنقى بىرقانچە يىلى ئەنە شۇنداق گاڭگىراش ۋە ئالدىراشچىلىق ئىچىدە ئۆتۈپ كەتتى. شۇ يىللارنىڭ بىر كۈنى سەھەردە قارىغول كەنت مەكتىپى ۋەھىمىلىك تۇسكە كىردى.

ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ ھەرقايسى يېزا-مەيدانلارنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇش خىزمىتىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈپ خۇلاسىلەش تۇغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى ئارائۆستەك يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسىغا يېتىپ كېلىشى بىلەن، ئوسمان ئەرشى ئىشخانا كاتىپى (قوشۇمچە كاسسىر) ئەكرەمگە جىددىي تەلەپپۇز بىلەن بۇيرۇق سوقتى:

ـــ دەرھال ئۇقتۇرۇش يېزىڭ. ئىدارە بۇ يىللىق باھالاش خىزمىتىنى باشلاپتۇ. باھالاش گۇرۇپپىسى يېتىپ كېلىشتىن ئاۋۋال، يېزا مائارىپ ئىشخانىسى كۆچ تەشكىللەپ يېزا تەۋەسىدىن ھەرقايسى مەكتەپلەرنى ئالدىن بىر قېتىم تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدۇ. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ھەرقايسى مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرى ئەتە سەھەردىلا مائارىپ ئىشخانىسىغا يىغىلىدۇ. مۇشۇ بىر ھەپتە ئىچىدە مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇش، ئەخلاقىي تەربىيە خىزمىتىنى تەكشۈرىمىز. تەكشۈرۈش نەتىجىسى مەكتەپلەرنىڭ يىللىق باھالاش خىزمىتىگە چېتىشتۇرۇلىدۇ. تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكى خادىملارنىڭ تامىقى تەكشۈرۈلگەن مەكتەپكە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. كىمدىكىم بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشكە ماسلاشمايا، خىزمەتلەرنىڭ ئىلگىرى سۈرۈلۈشىگە تەسىر يەتكۈزىدىكەن، مائارىپ ئىشخانىسىنىڭ مەكتەپلەرنى يىللىق نىشانلىق باشقۇرۇش مەسئۇلىيەتنامىسىدىكى بەلگىلىمە بويىچە قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ...

ئۇقتۇرۇش ناھايىتى تېزلا يېزا تەۋەسىدىكى ھەرقايسى مەكتەپلەرگە

يەتكۈزۈلدى. قارىغول كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىدىمۇ جىددىي يېغىن ئېچىلىپ ئىشلار تەپسىلىي ئورۇنلاشتۇرۇلدى. سالى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ تاماق مەسلىسىنى ھەل قىلىش خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالدى.

يېغىن ئېچىلغان شۇ دەقىقىدىن باشلاپ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەربىرىتى جىددىي تۈسكە كىرگەن بولۇپ، ئۇلار بىر تەرەپتىن تەكشۈرۈلمىگەن تاپشۇرۇقلارنى تەكشۈرۈپ، تۈزۈلمىگەن دەرسلەرنى تەييارلاش، يوقلىما، خاتىرە ئىشلەكلەرنى بويىاش، تاپشۇرۇق ئىشلىمەي نەتىجىسى ئاق قالغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاپشۇرۇقلىرىغا ھەيدەكچىلىك قىلىش، قوللانمىلارنى تولدۇرۇش دېگەندەك كەم قالغان كەسپىي ئىشلىرىنى تاماملاش بىلەن ئالدىراش بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئوقۇغۇچىلارغا «ئوقۇغۇچىلار قائىدىسى»، «ئوقۇغۇچىلار ھەربىكەت ئۆلچىمى»، «تۆتتە گۈزەل، بەش بولۇش»...قاتارلىقلارنى يادقا ئالدۇرۇش ۋە دەرسلەرنىڭ مۇھىم، قىيىن نۇقتىلىرىدىن تەكرار ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن ئالدىراش ئىدى. سالىمۇ ئەنە شۇلار قاتارى تۈرلۈك ئىشلەكلىرىنى تەپسىلىي ۋاراقلاپ چىقتى. ئىشلەكلەر ھەرھالدا تولۇق بولۇپ، مۇھىمى ئوقۇغۇچىلاردىن ئېلىنىدىغان ئىمتىھانغا قانداق تاقابىل تۇرۇش مەسلىسى ئىدى. تېخى نەچچە كۈن ئاۋۋالقى چارەكلىك سىناقتا سىنىپتىكى قىرىق بەش نەپەر ئوقۇغۇچىدىن لايىقەتلىك بولغىنى يىگىرمە سەككىز نەپەر بولغاچقا، بۇ ئىشقا جىددىي مۇئامىلە قىلمىغاندا ئىشتىن چاتاق چىقاتتى. ناۋادا دەرس ئۆزلەشتۇرۇش نىسبىتى بەلگىلەنگەن كۆرسەتكۈچكە يەتمىسە مەۋسۇم ئاخىرىدا يېزا بويىچە ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ تەنقىد قىلىنغاندىن باشقا، ئىش ھەققىمۇ تۆتۈپ قېلىنىپ ئىقتىسادىي جەھەتتىن زىيان تارتاتتى. سالىنىڭ بېشى خېلىلا قاتتى. ئۇيان ئويلاپ- بۇيان ئويلاپ، ئىلگىرىكى قوللانغان كونا ئۇسۇلنى قوللىنىشنى لايىق تاپتى. يوقلىمىنى ئالدى-دە، ئۆگىنىش نەتىجىسى ياخشى ئوقۇغۇچى بىلەن ئۆگىنىش نەتىجىسى ناچار ئوقۇغۇچىلارنى ئارىلاشتۇرۇپ رەتكە تىزدى. ئورۇن تەڭشەش ئېلىپ

بارغاندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلارغا بۇ جەدۋەلنى ھەرىكەتنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دېدى:

ــ ساۋاقداشلار، مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسى مەكتەپلەرنى تەكشۈرۈپ باھالاشقا چىقماقچى، ئۇنىڭدىن كېيىن ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسىدىن كېلىدۇ. مەكتىپىمىز يېزا تەۋەسىدىكى ئوقۇغۇچى سانى كۆپ، نۇقتىلىق مەكتەپلەرنىڭ بىرى بولغاچقا، تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ مەكتىپىمىزگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈرۈشىدە شەك يوق. بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتىن ياخشى نەتىجە بىلەن ئۆتۈش ئۈچۈن ھەرقايسىڭلارنى قايتىدىن تەڭشەپ ئولتۇرغۇزدۇم. ھەربىر ئورۇندۇقتا ئۆگىنىش نەتىجىسى ياخشى ئوقۇغۇچى بىلەن ئۆگىنىش نەتىجىسى ئانچە ياخشى بولماي كەلگەن ئوقۇغۇچىلار ئارىلاشتۇرۇپ ئولتۇرغۇزۇلدى، ــ سالى ئوقۇغۇچىلارغا تەپسىلىي كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن، ئاۋازىنى تېخىمۇ كۆتۈرۈپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ ساۋاقداشلار، مۇشۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇپ ئولتۇرغۇزۇشتىكى مەقسەتنى چۈشەندىڭلارمۇ ؟

ــ چۈشەندۇق، ــ بىردەك چۈرقىراشتى ئوقۇغۇچىلار، ــ بىر- بىرىمىزگە ياردەمدە بولۇپ ئىمتىھانىدىن ئورتاق ئۆتىمىز، ھەممىمىز لاياقەتلىك بولىمىز.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ قەتئىي تەلەپپۇزدىكى ياڭراق ئاۋازىدىن سالىنىڭ كۆڭلى ئەمىن تاپقاندەك بولدى. ئۇ ئومىدۋار كۆزلىرىنى ئوقۇغۇچىلارغا تەكشى يۈگۈرتۈپ تۇرۇپ سۆزىنى يەنە داۋام ئەتتى:

ــ ئۇنداقتا ياخشى. يۇقىرىنىڭ مەكتەپ تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاخىرلاشمىغىچە يېڭى دەرس ئۆتۈلمەيدۇ. ماتېماتىكا، تىل-ئەدەبىيات، ئەخلاق، خەنزۇ تىلى قاتارلىق پەنلەردىن تەكرارلاشنى كۈچەيتىسەڭلار قانداق؟ سىلەرچە شۇنداق قىلساق بولامدۇ؟

ــ بولىدۇ، ــ بىردەك ۋاقىراشتى ئوقۇغۇچىلار سومكىلىرىدىن ئۆگىنىش ماتېرىياللىرىنى ئېلىۋېتىپ.

مەكتەپ ئىچى قاينىق بىر كەيپىياتقا چۆمگەن بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلار ئىشلەكلىرىنى تەقلەش بىلەن، ئوقۇغۇچىلار تازىلىق قىلىش ۋە ئۆگىنىش بىلەن تاكى تەكشۈرۈش ئۆمىكى كەلگۈچە ئالدىراش ئۆتتى.

يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسىنىڭ تەشكىللىشىدىكى تەكشۈرۈش ئۆمىكى مەكتەپلەرگە تەكشۈرۈش بىلەن ئاتلانغان بولۇپ، قارىغول كەنت مەكتىپىگە تەكشۈرۈش باشلانغان تۇنجى كۈنى سەھەردە يېتىپ كەلدى.

مەكتەپ ئىچى-سىرتى پاكىز-پاكىز سۈپۈرۈپ تازىلانغان بولۇپ، ھەممە يەر تىمتاسلىققا چۆمگەنىدى. ئوقۇغۇچىلار تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ قاچىلاردا ئۆز سىنىپلىرىغا قەدەم باسىدىغانلىقىغا قىزىقسىنىپ، سىنىپ دېرىزىلىرىدىن ماڑىشاتتى.

تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكىلەر سالىنىڭ ئۆيىدە تەييارلانغان ناشتىدىن كېيىن ئىشخانىغا كىرىپ كېلىشتى. مائارىپ ئىشخانا مۇدىرى ئوسمان ئەرشى بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشنىڭ مەقسىتى، تەكشۈرۈش قەدەم-باسقۇچلىرى، ئۇسۇللىرى ھەققىدە تەپسىلىي توختالدى. تەكشۈرۈش خادىملىرىنىڭ خىزمەت تەقسىماتى ئوقۇپ ئۆتۈلگەندىن كېيىن، تەقسىمات دائىرىسى بويىچە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىشلەكلىرىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىنى باشلىۋەتتى. سالىنىڭ ئىشلەكلىرىنى تەكشۈرۈشكە ئەكرەم مەسئۇل بولغانىدى.

«ئەكرەم ئىلگىرى مەن بىلەن بىر يىلچە بىللە ئىشلىگەن. قانداقلا بولمىسۇن، خىزمەتداشلىق يۈزىنى قىلىپ، ئىشلەكلەردىن كۆپ پۈتاق چىقىرىپ يۈرمەسلىكى مۇمكىن، بىراق، ئىمتىھاندا قانداق بولۇپ كېتەر. ناۋادا ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىناق نەتىجىسى يەنە لايىقەتسىز چىقىدىغان بولسا تۆگەشكىنىم شۇ...»

سالىنىڭ كۆڭۈل تەشۋىشى بارغانچە ئېشىپ بارغان بولۇپ، سىنىپىدىن ئىمتىھان ئېلىشقا ئوسمان ئەرشىنىڭ مەسئۇل بولۇشى، ئۇنىڭ ئەندىشىسىنى تېخىمۇ يوقىرى پەللىگە كۆتۈردى.

ئوسمان ئەرشى سالى بىلەن دارىلمۇئەللىمىنده پاراللېل ئوقۇغان

ساۋاقداشلاردىن بولۇپ، خىزمەتكە قاتنىشىپ بىر يىلدىن كېيىنلا ئوتتۇرا مەكتەپ مۇدىرى بولغان. شۇ يىللاردا مەكتەپ باشقۇرۇش خىزمىتىدىكى نەتىجىسى ئالاھىدە گەۋدىلىك بولۇپ ناھىيە بويىچە داڭ چىقارغاندى. ئۇ تەربىيەلەپ يېتىشتۇرگەن ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى سەرخىل، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ساپاسى يۇقىرى بولغاچ، ھەممە كىشىلەر ئۇنى ئوسمان زاۋۇت دەپ تەرىپلىشەتتى. ناھىيە بويىچە مائارىپ سىستېمىسىدا، ئوسمان زاۋۇت دېسە تونۇمايدىغانلار يوق دېيەرلىك ئىدى. شۇ يىللاردا ئارائۇستەڭ يېزىسىنىڭ باشلانغۇچ مائارىپى بىرقەدەر چېچىلاڭغۇ بولۇپ، تولۇقسىز مائارىپىنىڭ ئاساسىي ئۆلى بولغان بالىلار مائارىپىدىكى بۇ خىل قاتمالليق يېزا رەھبەرلىرىنىڭ دىققىتىنى تارتقانىدى. «يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسىغا قابىل رەھبەردىن بىرنى سەپلەپ، ئاساس مائارىپىنىڭ ئۆلىنى ياخشىلاش زۆرۈر» دەپ قاراشقانىدى رەھبەرلەر. كۆپ تالاش - تارتىشتىن كېيىن ئوسمان ئەرشى ئەڭ مۇۋاپىق نامزات بولۇپ تاللانغان ۋە مائارىپ ئىشخانىسىغا مۇدىر بولغان ئون نەچچە يىلدىن بۇيان، خىزمەت نەتىجىسى گەۋدىلىك بولۇپ كەلگەنىدى. شۇ سەۋەب، يېزا ياكى مائارىپ ئىدارىسى رەھبەرلىرى ئالدىدىكى يۈز-ئابرۇيىمۇ چوڭ ئىدى. بىراق، سالى بىلەن ئوسمان ئەرشى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت بىرقەدەر مۇرەككەپ بولۇپ، بۇنى چۈشەنمەك ئادەتتىكى كىشىلەر ئۈچۈن مۇشكۈل بىر ئىش ئىدى. ئۇلار 1967-يىلىدىكى بېيجىڭغا بېرىپ رەئىس ماۋ زېدۇڭ بىلەن ئالاقە باغلاش پائالىيىتىدىكى سەپەرداشلاردىن بولسىمۇ، ئەيتاۋۇر نېمە سەۋەبتىندۇر ئوسمانىنىڭ سالىغا بولغان قارىشى ئانچە ياخشى بولماي كەلگەنىدى. سالى بۇ خىل سەۋەبنى، ئۆزىنىڭ شۇ قېتىمقى بېيجىڭ سەپىرىدە يۈز بەرگەن بىر قىسىم ئىشلارنى كەسىپداشلار ئارىسىدا سۆزلەپ يۈرگەنلىكىنىڭ كاساپىتىدىن بولسا كېرەك، دەپ ئويلايتتى. شۇنداق، سالى شۇ قېتىمقى سەپەردە ئوسمان ئەرشىنىڭ داخىيەنگە ئاز قالغاندا قاتتىق ئاغرىپ يېتىپ قېلىپ ئالاقە باغلاش سەپىرىنى داۋاملاشتۇرمىغانلىقى، شۇ قېتىمدا ئۇنى ئۇرۇمچىگە دوختۇرخانىغا

يەتكۇزۇش تولىمۇ مۇھىم ئىكەنلىكى قاتارلىق ئىشلىرىنى خېلى كۆپ يەردە تىلغا ئالغاندى. بۇ گەپنى ئاڭلىغۇچىلارنىڭ بىر قىسمىلىرى نەق مەيداندىلا، بۇ خۇددى يېرىم ھەج بولغاندەك بىر ئىش بولۇپتۇ، دەپ ئوسمان ئەرشىنى زاڭلىق قىلغاندەك قىلسىمۇ، ئەمما شۇ كۈننىڭ ئۆزىدىلا ئوسمان ئەرشىگە يەتكۇزۇپ بولاتتى. بۇ جەريانىدا گەپنىڭ بىرى ئىككىگە كۆپىيەتتى.

بۇ ھال ئوسمان ئەرشىنىڭ غەزىپىنى قوزغىغان بولۇپ، ئۇ ھەر قېتىم قارىغول كەنت مەكتىپىگە خىزمەت تەكشۈرۈشكە كەلگەندە سالىنىڭ يۇزىنى يەرگە قارىتاتتى. شۇنچە كۆپ ئىشلار ئىچىدە سەۋەنلىكىنىڭ ساقلانماسلىقى مۇمكىنمۇ، ھەر قېتىم ئوسماننىڭ مەكتەپكە ئايىغ باسىدىغانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلگىنىدە سالى كىچىك-كىچىلەپ ئىشلەكلىرىنى تولۇقلاپ، ئوقۇغۇچىلىرىنى تەكرار مۇزاكىرىگە تەشكىللەيتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا تىل تۇتۇقىدا قالماسلىققا تىرىشاتتى. ئەمما، ئىش ئۇنىڭ ئۈمىد قىلغىنىنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، ئوسمان ھەر ئامال بىلەن سالىنىڭ خىزمىتىدىن يوچۇق ئېچىپ ئۇنى تەنقىد قىلاتتى.

سالى ئوسمان ئەرشىنىڭ دائىم ئۆزىدىن قۇسۇر ئىزدەيدىغانلىقلىرىنى ئويلىغىنىدا، بەدەنلىرىگە تىترەك ئولاشقاندەك بولدى. بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتىن ئامان-ئېسەن ئۆتۈۋىش ئىشەنچىسى سۇسلاشتى. شۇنداق، سالى ئوقۇغۇچىلارنى ئىلگىرىكى نەچچە قېتىملىق مەكتەپ تەكشۈرۈش ئىمتىھانىغا تەييارلىققا تەشكىللىگەندە ماتېماتىكىلىق فورمۇلا، مەسىلە، مىساللارنىڭ جاۋابلىرىنى ئوقۇغۇچىلارغا قايتا-قايتا يادقا ئالدۇرغان، تەكرار سىناق ئېلىپ قاتتىق پىشۇرغانىدى. ئىمتىھان نەتىجىسىنىڭ جەزمەن لايىقەتلىك بولىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزلىدە شەكسىز جەزملەشتۇرگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق بولمىغانىدى. ئالدىنقى يىللىق مەكتەپ تەكشۈرۈش ئەھۋالى بۇنىڭ جانلىق پاكىتى بولۇپ، شۇ قېتىمدىمۇ ئۇ، ئوقۇغۇچىلارنى ئون نەچچە كۈن مەخسۇس مۇزاكىرىگە تەشكىللەپ، دەرسلىكتىكى ھەربىر مەزمۇننى زىر-زىۋىرىگىچە تولۇق يادقا

ئالدۇرغان، مانېۋىر سىناق ئورۇنلاشتۇرۇپ توقسان تۆت پىرسەنتلىك نەتىجە بىلەن ئىشەنچ تۇرغۇزغانىدى. لېكىن، تەكشۈرۈشتە قانداق بولدى. ئوسمان ئەرشى نەدىكى بىر كىتابتا يوق مەسىلىلەردىن سوئال چىقاردى. ھەربىر مەزمۇننى يادقا ئېلىشقىلا ئادەتلىنىپ كەتكەن ئوقۇغۇچىلار مەزمۇنى بىر بولسىمۇ، شەكلى ئوخشىمىغان ئىمتىھان سوئاللىرىدىن گاڭگىراپ نېمە قىلارىنى بىلمەيلا قېلىشتى. ئاقىۋەت ئون سەككىز پىرسەنتلىك نەتىجە بىلەن يېڭا بويىچە پاراللېل سىنىپلار ئارا ئارقىدىن سانغاندا ئىككىنچىلىككە ئېرىشىپ يۈزى پوق بولدى...

سالى تەشۋىشلىك خىياللار قاينىمغا غەرق بولغان شۇ دەقىقىدە ئوسمان ئەرشى ئېغىز ئاچتى:

ــ ئىشلەكلەرنى تەكشۈرۈش ئاخىرلاشقان بولسا، ئىمتىھان دېڭى چېلىنسۇن. سىنىپ مەسئۇللىرى ئوقۇغۇچىلارنى ئۆز سىنىپىنىڭ ئالدىغا بوي تەرتىپى بويىچە تىزىپ چىقىڭلار.

سالى ئوقۇغۇچىلارنى بوي تەرتىپى بويىچە تىزىپ تۇرۇشى ئوسمان ئەرشى يېتىپ كەلدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانىنى ئىگىلەپ چىققاندىن كېيىن، ئارىلاپ ئون بەش نەپەر ئوقۇغۇچىنى سەپتىن ئايرىپ چىقىپ، سىنىپقا كىرىشكە بۇيرۇدى ۋە سالىغا قاراپ:

ــ قالغان ئوقۇغۇچىلارنى مۇزاكىرىگە تەشكىللەپ قويۇپ، قەغەز، قەلەم ئېلىپ سىنىپقا كىرىڭلار، سىلىمۇ ئىمتىھان بېرىسلەر، ــ دېدى.

«كۆرۈڭە ماۋۇ تازىنىڭ قىلغان قىلىقىنى. قىلغىلى قىلىق تاپالمىغاندەك، ئوقۇتقۇچىنى ئوقۇغۇچىلار بىلەن تەڭ ئىمتىھان بېرىسەن دەۋاتقىنىنى. ئوقۇغۇچىلاردىن ئېلىنىدىغان سىناقتىن ئۆتەلمىگەن ئادەم مۇئەللىم بولدۇم، دەپ يۈرەمدىكىنا! قاراپ تۇرۇپ ئادەم ھەجگالاشتۇرغانلىقتە[1] - بۇ...»

سالى ئىچ -ئىچىدىن غەزەپلەنگىنىچە ئۆز - ئۆزىگە شۇنداق

---

[1] ھەجگالاشتۇرۇش ــ زاڭلىق قىلىش، كەمسىتىش مەنىسىدە.

غۇدۇرىدى. ئوقۇغۇچىلارنى ئۆگىنىشكە تەشكىللەپ قويغاندىن كېيىن، ئىشخانىغا كىرىپ قەغەز، قەلەمنى تەقلەپ سىنىپقا چاپتى.

ئون بەش نەپەر ئوقۇغۇچى ھەربىرى بىردىن پارتىغا ئولتۇرغۇزۇلغان بولۇپ، ئوسمان ئەرشى دوسكىغا سوئال يېزىۋاتاتتى. سالى ئالدىنقى رەتتىن ئورۇن ئالغاندىن كېيىن دوسكىغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتتى-دە، تېز-تېز قەلەم تەۋرەتتى.

سوئاللار قارىماققا ئاددىي بولسىمۇ، دەرسلىك ماتېرىياللاردىن چەتلەشتۈرۈلگەنىدى. سالى دەسلەپكى بىرقانچە مەسىلىلەرنى ناھايىتى تېزلا ئىشلەپ تۈگەتكەن بولسىمۇ، ئاخىرقى ئىككى سوئالدىكى مىسىللارغا كەلگەندە ئۇزۇندىن-ئۇزۇنغا ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇ گويا بۇ مىسىللارنى ھېلىلا ئۇچراتقاندەك بىر ھالەتتە دوسكىغا يېنىش-يېنىشلاپ قارايتتى. ئۇزاقتىن-ئۇزاق خىيالغا پاتاتتى. بىراق، ئىلگىرى نەچچە قېتىملاپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزگەنلىرى ئىچىدە، بۇنداق بىر مىسالنىڭ بارلىقى خىيالىدا زاھىر بولمىغانىدى. كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئوقۇغۇچىلارغا كۆز يۈگۈرتكەنىدى، ئۇلارنىڭ قېرىنداش ئۆچۈرگۈچىنى چىشلىگىنىچە ئولتۇرۇپ كەتكەنلىكلىرىنى كۆرۈپ، روھىي ھالىتى تېخىمۇ چۈشۈپ كەتتى.

سالى ئەندىشە قىلغان ئىشلار ئاخىر يۈز بەردى. ماتېماتىكىلىق مەسىلىلەرنى يادقا ئېلىپ كۆنۈپ كەتكەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزى ئۇچراتقان مەسىلە-مىسىللاردىن باشقا ھېسابلارغا ئاز-تولا مېڭە ئىشلىتىپ ئويلىنىشقا رەغدايى بارمايتتى. ئىمتىھان سوئاللىرىدىكى ھەربىر مەسىلە-مىسىللار ئۇلار ئۇچۇن يېڭى بىر ئۇقۇمدەك تۇيۇلغاچ، قەلەملىرىنى چىشلەشكىنىچە ئۆزلىرى يادقا ئېلىۋالغان ھېسابلاشلارنى ئويلىنىپ ئۇزاقتىن - ئۇزاق ئولتۇرۇشتىن باشقىغا كاللا ئىشلەتمىگەنىدى...

ئىمتىھان قەغەزلىرىدىكى جاۋابسىز بوشلۇقلار ئوسمان ئەرشىنىڭ ئوغلىنى قاينىتاتتى. بىر ياكى ئىككى ئوقۇغۇچى ئەمەس، ئونغا يېقىن ئوقۇغۇچى تەڭدىن تولا سوئاللارنى ئاق قويۇپ چىقىشقان بولۇپ، تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە لاياقەتلىك نومۇرغا ئېرىشكەن ئوقۇغۇچىلار سانى

يەتتە نەپەر ئىدى. بۇ نەتىجىنى ئومۇمىي ئوقۇغۇچىغا سۇندۇرۇپ ھېسابلىغاندا، دەرس ۋاقتىشىش نىسبىتى ئوتتۇز بەش پىرسەنت بولغانىدى. بۇنىسى ئازدەك سانلىنىڭ ئاتمىش نومۇردىن ھالقىيالماسلىقى، دەرس ۋاقتىشىش نىسبىتىنىڭ تۆۋەن بولۇشىدىكى تۈپكى سەۋەبنىڭ ئوقۇتقۇچىدا ئىكەنلىكىنى شەرتسىز ئىسپاتلاپ تۇراتتى.

ــ ئوقۇتقۇچىنىڭ نەتىجىسى ئوقۇغۇچىلىرىدىن تۆۋەن تۇرسا بۇ سەۋەنلىكنى يەنە كىمدىن كۆرگۈلۈك. دېھقانلار ئۆزلىرى يېمەي، ئىچمەي، تاپقان ـ تەرگىنىنى بالىلىرىنى ياخشى ئوقۇتۇش ئۈچۈن سەرپ ئېتىۋاتسا، كەلگۈسىدىكى ئۈمىد ـ ئىشەنچىسىنى بىرگە ئىشىنىپ تاپشۇرسا، بىز ئۇلارغا مۇشۇنداق جاۋاب قايتۇرساق، بۇنى قانداقمۇ ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىي ئىستىلىغا خاس دېگىلى بولسۇن؟ ــ ئوسمان ئەرشى چىڭقىلىپ سۆزلەيتتى، ــ دېھقانلارنىڭ بىزدىن كۈتكەن ئۈمىدلىرى نەگە كەتتى؟! قېنى ۋىجدان نۇقتىسىدا تۇرۇپ لىلا بىر گەپ قىلىپ بېقىڭلارچۇ؟ ئەجەبا خەلق ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ بۇرچى مۇشۇنداق لاياقەتسىز ئىزباسار تەربىيەلەشمۇ؟ مۇشۇ نەتىجىلىرىمىز بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ بىرگە بەرگەن تەمىناتىغا يۇز كېلەلەيمزمۇ؟ خەلقىمزگە ،ئاشۇ سەبىي قەلبلەرگە يۇز كېلەلەيمزمۇ؟ خاتىرە ئىشلەكلىرىمزگە تىزىۋەتكەن نومۇرلىرىمز، يېزىۋەتكەن خەتلىرىمىز قانداق پەيدا بولۇپ قالغان؟ بالىلارنىڭ تاپشۇرۇق نومۇرلىرىچۇ؟ ئىمتىھان سوئاللىرىنىڭ دەرسلىك كىتاب دائىرىسىدىكى مەزمۇنلاردىن چەتلەپ كەتكىنى يوق، ئەلۋەتتە...

ئوسمان ئەرشىنىڭ تەكشۈرۈش خۇلاسە سۆزلىرى گويا ئۆزى ئۈچۈن ئېيتىلغاندەك ھېس قىلغان سالى ئۆز ئورنىدا ئولتۇرالماي قالغانىدى. ئۆزىنىڭ ئوسمانىنىڭ ئالدىدا يەنە بىر قېتىم ئوسال ھالغا چۈشۈپ قالغانلىقىدىن ئۆكۈنگەنىدى. بىر مەكتەپتە پارالىل ئوقۇغان ئىككى كىشىنىڭ بىرى تەنقىد قىلغۇچى، يەنە بىرى تەنقىدلەنگۈچى بولۇش نېمىدېگەن ئازابلىق ئىش ـ ھە. ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىدىن قېلىشقۇدەك نەرى

بار. يەنە كېلىپ بىر خىل تۇزۇم، بىر خىل شارائىت ئاستىدا ئوخشاش بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ دەرسىنى تىڭشاپ يېتىشىپ چىققان، مەدەنىيەت سەۋىيەسى، يېشى، خىزمەت ئىستاژى دېگەندەكلەر تامامەن ئوخشاش...

سالى ھاقارەت ئىشتۇالغاندەك سەزگۈ بىلەن تېخىمۇ چوڭقۇر ئازاب ئىلكىدە تولغاندى.

«مېنىڭ ئۇنىڭدىن قېلىشقۇدەك نەرسەم بار. بىزنىڭ دىپلومىلىرىمىزمۇ، مەدەنىيەت سەۋىيەمىزمۇ ئوخشاش. نوچى بولسا بىر سىنىپنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ باقسۇنچۇ؟ تۆرگە چىقۇېلىپ ئاغزىدىن ماغزاپ چاچرىتىپ سۆزلەشنى كىم بىلمەيدۇ؟...»

سالىنىڭ ئۆز سەۋەنلىكلىرىنى بويىنغا ئالغۇسى كەلمىدى. مۇمكىن بولسىدى، ئوسمان ئەرشى بىلەن ئۆزىنىڭ ئورنىنى كۆپ ئەمەس بىر مەۋسۇم ئالماشتۇرۇپ كۆرۈپ باققان بولاتتى. بۇ ئاغرىنىشلىرى ئاز كەلگەندەك شۇ كۈنى كەچتە يۈز بەرگەن ئىشلار ئۇنىڭ ئوچۇن پۈتمەس-تۈگىمەس باش قېتىنچىلىقى ئېلىپ كەلدى.

شۇ كۈنى كەچتە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئوچۇن داستىخان ھازىرلاندى. سورۇن تەجرىبىلىك ئوقۇتۇش سىنىپىغا راسلانغان بولۇپ، ئولتۇرۇشقا مەكتەپتىكى بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە كەنت كومىتېتىنىڭ سېكرېتار، مۇدىرلىرىمۇ قاتناشقانىدى. ئۇنىڭغۇ قويۇلۇپ، تانسا، ئۇسسۇللار ئويناندى. ھاراقلار ئىچىلىپ، قوشاقلار قېتىلدى. سالى ئەزىلدىن ھاراق ئىچىپ باقمىغانلىقىنى ئېيتىپ، نەچچە دورەمنى ئۆتكۈزەلمىدى. باشقىلارمۇ ئۇنىڭ ھاراق ئىچىپ مەست يۈرگىنىنى كۆرۈپ باقمىغاچقا، ئانچە زورلاپ كەتمىگەنىدى. شۇ تەرىقىدە نەچچە شىشە قۇرۇقدالدى. سورۇن ئەھلى كەيپىلىك ھالىتىگە كىرىشكەن بولۇپ، ھېلىتىن لام-جىم دېمەستىن تەلمۈرۈپ ئولتۇرۇشقانلارمۇ ئۆزئارا ھال-مۇڭغا چۈشۈشكەنىدى.

قايسىبىرى رومكىسىنى ئەمدىلا قويۇپ تۇرۇشىغا، ئوسمان ئەرشى سورۇن كەيپىدىن ئانچە رازى بولمىغان تەرزدە توۋلىدى:

ـــ ماموت ئاخۇن، هاراقتىن ئىككى شىشە كەلتۈرۈڭلار، ئۆزۈم بىر قۇيايلى.

ماموت مۇشۇ مەكتەپتىكى سالىدىن قالسىلا ياشقا چوڭ ئوقۇتقۇچىنىڭ بىرى بولۇپ، قۇلىقى يۇمشاق، ئايىغى چاققان ئادەم ئىدى. مەكتەپتىكى چوڭ-كىچىك يىغىلىشلاردا ئۇنىڭ رولى خېلىلا چوڭ بولۇپ، ئۇنىڭغۇ قويۇش، چاي-پاي، سەي-پەيلەرنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر ئېلىش دېگەندەكلەرنى بىر قوللۇق قىلاتتى. سورۇندىكى چوڭ-كىچىك ئىشلار ئۇنىڭ نەزىرىدىن دەقىقمۇ ساقىت بولمايتتى. ئانچە-مۇنچە بىر-ئىككى رومكا ئوتلۇۋالغاندىن كېيىن ئۇنى-بۇنى دەپ يۇرۇپ ساقىينىڭ نۆۋەت هارىقى قۇيۇشىغا ئاسانلىقچە تۇتۇق بەرمەيتتى. ناۋادا سورۇنلاردا مىللىي سازلار چېلىنىپلا قالىدىكەن، داپ بولسا داپنى، داپ تاپالمىغاندا لېگەننى چېلىپ، ناخشىنى بولۇشىغا توۋلاپ سورۇننىڭ هۆسنىگە هۆسن قوشاتتى.

ـــ بولىدۇ ئوسمان مۇدىر.

ماموت هايت دېگەننىڭ ئورنىدا ئىككى شىشە هاراقنى ئوسمان ئەرشىنىڭ ئالدىغا تىكلىدى.

ئوسمان ئەرشىنىڭ سېرىقتا مايىل چىرايىغا قىزىللىق تەپكەن بولۇپ، قۇلاقلىرىغىچە هۆپپىدە قىزارغانىدى. ئۇ جۇپ رومكىنى بىر باشتىن ئايلاندۇرغىنىچە بىرمۇ كىشىنى ئايرىپ قويمىدى، هەتتا ئۇ ئىش-بۇ ئىش دەپ هېچكىمگە تۇتۇق بەرمەي كەلگەن ماموتنىمۇ ئالا قويمىغانىدى. نۆۋەت سالىغا كەلگەندە، سەل ئىككىلىنىشتىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ـــ قېنى سالى، ئىككىمىز بىر رومكىدىن سوقۇشتۇرۇپ قويايلى، ـــ دېدى ئوسمان ئەرشى لىقلاپ قۇيۇلغان ئىككى رومكا هاراقنىڭ بىر رومكىسىنى سالىغا تەڭلەپ. سالى رايىشلىق بىلەن ئورنىدىن تۇردى ۋە قول قوۋۇشتۇرغىنىچە:

ـــ ئوسمان مۇدىر، مەن ئەزەلدىن ئىچىپ باقمىغان، شۇڭا كەچۈرگەيلا، ـــ دېدى.

ـــ ئۇنىسى مۇهىم ئەمەس. گەپ هازىرقى مۇشۇ بىر رومكا هاراقنى

ئېلىش-ئالماشلىقىكىلىدا. شۇنچە خەقنىڭ ئالدىدا ساۋاقداشلىقنىڭ يۈزىنى قىلساڭلار ئالسىلەر، قىلمىساڭلار ئالمايسىلەر شۇ.

— ھاراق بىلەن كۆڭۈلنى قانداقمۇ تەڭلەشتۈرگىلى بولسۇن؟ — سالى ئوسمان ئەرشىنىڭ تەكەللۇپ بىلەن سۇنغان ھارىقىنى رەت قىلدى،— ساۋاقداشلىق، ئەل-ئاغىنىدارچىلىق مېھىر - مۇھەببىتى ھاراق بىلەن ئەمەس، بەلكى قەلب تۆرىدىكى ئىززەت-ھۆرمەت بىلەن بولىدۇ. ھاراق ئىچكەنگە بىر-بىرىنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتىنى قىلغانلىق بولسا، ھاراقكەشلەر ئۆزئارا ئۇرۇشۇپ ئولتۇرماس ئىدى. بۇ نەرسە رومكىدا جىم تۇرغىنى بىلەن قورساقتا كىرگەندە ئادەمنى مۆڭدۈرىدۇ. ئەقلىنى بۇلغاپ، ئىمانىنى سۇسلاشتۇرىدۇ. شەيتىننىڭ غالىب كەلتۈرۈپ جېدەل-ماجىراغا سالىدۇ...

— ۋاي-ۋۇي، بىر ئېغىز دەپ قويسام، ئەزۈمىلەپلا كەتتىڭلىغۇ ئەمدى. خۇددى بۇ تەرەپلىرىنى باشقىلار بىلمەيدىغاندەك. يامان تەرىپىگە ئېسىلۋالماي، ياخشى تەرىپىنىمۇ كۆرۈڭلار بۇنىڭكى. بۇ نەرسىنىڭمىچۇ ئۆزىگە تۇشلۇق ئارتۇقچىلىقى بار. مۆرىمەسنى مۆرىتىدۇ. يۈزى نېپىز ئايال سۈپەت ئەرلەرنى ئەرلىك غۇرۇرغا، بېتى قېلىن پىخسىقلارنى مەرد، سېخىيغا ئايلاندۇرىدۇ. قېنى گۈپپىدە بىر ئىچىپ بېقىڭلار بۇنى.

— بولدى رەھمەت. ئۆزۈڭدىن بېرى ئىچمەپتىمەن، ئىچمەيلا قويای.

— سىلىنىڭ مۇشۇ تەرىپىڭلار پەقەتلا بولمايدۇ. ئادەمنىڭ قىلچىلىك يۈزىنى قىلمايسىلەر جۇمۇ.

— ئۇنداق دېسىلە بولمايدۇ. مەن شۇ ئىچىپ كۆنمەپتىكەنمەن.

— ئېغىزغا ئېلىپ سۇ يۇتقاندەك يۇتىدىغان نەرسىگمۇ كۆنۈش كېتەمتى. سىلى يا ئانىسىنىڭ ئوغۇز سۈتىدىن ئاش-تاماقتا ئۆگىتىلىدىغان زاكا بالىسى بولمىساڭلار.

ئەتراپتىكىلەردىن بىرقانچىسى تېلىققۇدەك كۈلۈشۈپ، ئارقىدىن سالا قىلىشقا كىرىشتى:

— بۇنچە جاھىللىق قىلغۇچە گۈپپىدە كۆتۈرۈۋەتسىلە ئىش پۈتمەيمۇ.

ـــ هېچبولمىغاندا قوللىرىغا بىر ئالماملا. زادىلا ئىچەلمىسىلە مانا بىز بارغۇ.

ـــ شۇنداق قىلسىلا. بىر رومكا ئىچكەنگە ئادەم ئۆلىدۇ، دەيدىغان گەپ بولمىسا يا. ئىلگىرى قانداق ئىچكەن بولسىلا ھازىرمۇ شۇنداق ئىچمەمدىلا ئۇنى.

گەپ تاياقتىن يامان، دېگەندەك سورۇندىكىلەرنىڭ ئۇنى - بۇنى دەپ گەپكە ياڭزاپ مازاق قىلىشلىرىغا سالى چىداپ بولالمايتتى. ئۇلارغا يەنە گەپ قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى قالمىغاندەك قىلاتتى. سالى ئىلاجسىز ئوسمان ئەرشىنىڭ قولىدىكى بىر رومكا ھاراقنى ئالدى. تەكرار ئىككىلىنىشتىن كېيىن كۆزىنى چىڭ يۇمغىنىچە تاماققا گۈپپىدە ئاتتى.

ـــ ھەببەللى، مۇشۇنچىلىكلا ئىش، ـــ ئوسمان ئەرشى ئەتراپتىكىلەرگە تەكشى بىر قاراپ قويۇپ سۆزىنى داۋام ئەتتى، ـــ نازلىنىپ ئولتۇرغىچە دەسلىپىدىلا مۇشۇنداق قىلىدىغان ئىش ئىدى...

سورۇن شۇ تەرىقىدە داۋاملىشىپ ئېغىر ياتقۇ بىلەن ئاخىرلاشتى. سالى ئەمدىلا ئىشىك ئالدىغا كېلىپ تۇرۇشى، بىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ سالى مۇئەللىم، مەجەزلىرى قانداقراق ؟

ـــ ئەكرەم.

سالى ئەكرەمنى ئاۋازىدىن تونۇۋالغانىدى. بىرقانچەيلەن سالىنىڭ ئۆيىگە قايرىلىدىغان دوقمۇشتا تۇرۇشاتتى.

ـــ يەنە بىرەم ئولتۇرۇپ كەلمەيمىزمۇ ؟ ـــ دېدى ئەكرەم.

ـــ بۇنچە كەچتە يەنە نەگە بارىمىز ؟

ـــ يۇرسىلە نايۇپكامنىڭ ئۆيىگە كىرىمىز، ـــ ئەكرەم سالىغا يېقىنلاپ كېلىۋېتىپ داۋام قىلدى، ـــ ئەنۋەر ئاشۇ يەردە خېلى بالدۇرلا بىر سورۇن تەييار قىلىپ قويۇپتىكەن.

ـــ نايۇپ ئاخۇنىنىڭ ماگىزىنىغىمۇ؟

ـــ شۇنداق، ـــ ئەكرەم سالىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەشتۇردى، ـــ يۇرسىلە.

ـــ ماڭسىلا مۇئەللىم، بىرەم - يېرىمدەم ئۆز پارىڭىمىزنى قىلىشىپ

كېلەيلى، ــ دېيىشتى ئەنۋەر، تۇرغۇن قاتارلىق ئەكرەمگە ھەمراھ بولۇپ ماڭغان ياشلار.

نايۇپ پىرىكازچىكلىكتىن باشقا يەنە قوشۇمچە بورداقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، كۈندە بىرەر پاقلاننىڭ گۆشىنى كانارىغا ئاساتتى-دە، جىگلاپ ياكى پىشۇرۇپ دېگەندەك، خېرىدارلارنىڭ ئېھتىياجى بويىچە سېتىپ چىقراتتى.

ئەكرەم قاتارلىقلار نايۇپ ماگىزىننىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلگەندە، نايۇپ ماگىزىن ئەر-ئايال مېھمانلارنىڭ يولىغا قاراپ ئولتۇرۇشقان بولۇپ، ئۆيئىچى مەززىلىك شورپا پۇراقلىرى بىلەن تولغاندى.

ــ ۋۇي سالى مۇئەللىمغۇ بۇ، ــ نايۇپ ماگىزىن سالى مۇئەللىمنىڭ تۇنجى قېتىم ماگىزىنىغا ئۆز رايى بىلەن ئايىغ باسقىنىدىن ھەيران قالغاندى. ئۇ سالىنىڭ پىشقان ئاناردەك ھۆپپىدە رەڭ ئالغان چىرايىغا قاراپ، كۈلگىنىچە سۆزلەيتتى، ــ قېنى يۇقىرى ئۆتسىلە. بۇگۈنزە جىڭ ئەركەك كىشىدەك ئىش قىلىپلا. ماڭمۇ داۋالىنىمەن دەپ ھاراققا ئېغىز تەگمىگىلى خېلى كۈنلەر بولغاندى، بۇگۈن ھەممىنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ قانغىچە ئىچىشەيلى.

بىر لېگەن قوي گۆشى داستىخانغا كەلتۈرۈلۈشى، نايۇپ ماگىزىن بىر شىشە ھاراقنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ئەكرەمنىڭ ئالدىغا قويىدى-دە، كۆڭۈل ئىزھارى قىلدى:

ــ بۇگۈن ئەزىز مېھمانلارنىڭ قەدىمى ئۆيىمىزگە يەتتى. ئىنىمىز ئەكرەممۇ مۇشۇ مەكتەپتىن يۆتكىلىپ كەتكەن بىر يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان تۇنجى قېتىم بىزنى يوقلاپ كىردى. سالى مۇئەللىمنىڭمۇ نەچچە ئايلاردىن بېرى بۇياقلارغا ئۆتۈشى تۇنجى قېتىملىق ئىش. شۇڭا، مەن سورۇننىڭ دەسلىپىنى كۆڭۈل ئىزھارى قىلىپ ئالدىڭلارغا قويدۇم، قالدى-قاتتىسىنى ھەرقايسىمىز بولغاندىكىن، ئازنى كۆپكە تاۋاپ قىلىپ، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ جۆندەپ كېتەرمىز.

ــ شۇنداق... شۇنداق.

نايۇپ ماگىزىنىنىڭ سۆزىنى هەممەيلەن بىردەك تەستىقلىشىپ، ئەكرەمگە قاراپ ئىتتائەتمەنلىك بىلەن ئولتۇرۇشتى.

ـــ قېنى ئالغاچ ئولتۇرۇڭلار. مەن خىزمەتكىلاردا بولاي. لېكىنىڭ يۈزۈمنى قىلماي قولۇمنى قايتۇرساڭلار خاپا بولۇپ قالمەن جۇمۇ، ـــ ئەكرەم هاراقنى پىيالىگە تولدۇرۇپ قۇيدى، ـــ مانا هەممىز مۇشۇ ئۆلچەمدە ئىچىمىز، كىم ئۆز نۆۋىتىنى ئالمايدىكەن، هاراقنى شۇ كىشى قۇيىدۇ.

هاراق ئۆز نۆۋىتىدە ئايلىنىپ، شېشىلەر بىكارلانغاندا يېگىدىن تولۇقلىنىپ تۇردى. ئىختىيار قىلغانلار كۆڭلىنى ئىپادىلەپ بىر-ئىككى شېشىدىن هاراق سېتىۋېلىشىپ، سورۇننىڭ داۋاملىشىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشتى. شۇلار قاتاردا سالمۇ بوش كەلمىدى.

ـــ ئىنىمىز تۇرغۇنجان كۆپ كايىپتۇ، بىزمۇ قاراپ تۇرساق بولماس،ـــ دېدى سالى نايۇپ ماگىزىنغا ئىككى بوتۇلكا هاراقنىڭ پۇلىنى سۇنۇۋېتىپ. بۇ سالىنىڭ مۇشۇ ئۆمرىدە تۇنجى رەت هاراق ئۈچۈن پۇل چىقىم قىلىشى بولغاچقىمۇ، ئۇنىڭ قوللىرى بىلىنەر-بىلىنمەس تىترەپ كەتتى. يۇرىكى جىغىدە قىلىپ ئۆتكۈنچە ئېچىشىشتىن كېيىن، تەدرىجىي ياخشىلىنىپ ئۆزىنى ئازادە هېس قىلدى. كۇلۇپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام ئەتتى، ـــ ئۇكىمىز ئەكرەم يۆتكىلىپ ماڭغاندىمۇ ئۇزىتىۋالالمىغان، مۇشۇ پۇرسەتتە لايىقىدا بولمىسىمۇ ئازراق كۆڭلۈمنى ئىپادىلەپ قويای.

ئۇلار نايۇپ ماگىزىنىنىڭ ياتاق ئۆيىدە ئولتۇرۇشقان بولۇپ، ئىچكىرى- تاشقىرى بۇ ئىككى ئېغىزلىق ئۆينىڭ ئىچكىرىسىدىكى ماگىزىن، تاشقىرىدىكىسى ياتاق ئىدى. نايۇپ ماگىزىن دۇكانغا كۆپ قاتراپ يۈرمەسلىك ئۈچۈن بىر يەشىك هاراقنى ئوچاق بېشىغا قويۇۋالغانىدى.

ـــ مانا ئىككى شېشە مەي، ـــ توۋلىدى نايۇپ ماگىزىن يەشكىتىن ئىككى بوتۇلكا هاراقنى سۇغۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن سالىغا تەڭلىگەچ.

سالى هاراقنى قولىغا ئالدى. بوتۇلكىنى ئۆرۈپ-چۆرۈپ، سىرتىدىكى

چۈشەندۈرۈشلەرگە ئوبدان بىر قاراپ چىققاندىن كېيىن ئەكرەمگە سۇندى:
ــ ماۋۇ مېنىڭ كۆڭلۈم، لايىقىدا بولمىسمۇ قوبۇل كۆر ئۇكام.
ــ مۇئەللىم، سىلى كايىپ ئولتۇرمىسىلىمۇ بولاتتىغۇ ؟
ــ ئەسلىي ئۆزۈم خۇسۇسىدا بىر سورۇن قىلسام بولاتتى.
ــ ياقەي مۇئەللىم. بىز كۇندە دېگۈدەك كۆرۈشۈپ تۇرۇۋاتقانلار تۇرسۇق، ئۇنچە تۇزۇت قىلىش كېتەمدۇ...

ئىتتلارنىڭ ئاچچىق قاۋاشلىرى مەھەللە جىمجىتلىقىنى بۇزغان بولۇپ، نايۇپ ماگىزىنىڭ كىملەرگىدۇر كايىشلىرى سالىنىڭ ئارامىنى بۇزدى. ئولتۇرغان ئورنىغلا يېقىلىپ چۈشۈشكەن سورۇن ئەھلى جەڭگاھتا يارىلانغان ئەسكەرلەردەك ئېغىر تىنىشىپ پۇشۇلدىشاتتى. سالى تاڭ خورازلىرىنىڭ ئۇزۇن-ئۇزۇن چىللاشلىرىدىن ئويغىنىپ كەتتى. ئاخشام ئولتۇرغان ئورنىدا يېتىپ قالغانلىقىنى جەزملەشتۈرۈپ، قىلغانلىرىدىن پۇشايمان يېگەندەك بولدى. ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، تاپسىغا چۈشتى. ئايىغىنى سىيلاشتۇرۇپ تاپقانىدىن كېيىن ساپمىلىدى، پۈتىنى سۆرىگىنىچە هويلىغا چىقتى.
سۈتتەك ئايدىڭ كېچە. ئەتراپ شۇنچىلىك يورۇق بولۇپ، يىتتۈرۈپ قويغان يىگىنە چاغلىق نەرسىنىمۇ هايالىشمايلا تېپىۋالغىلى بولىدۇ دېگۈچىلىكى بار ئىدى. سالى ئەمدىلا قورۇ شادىسىغا يېقىنلاپ كېلىشىگە، نايۇپ ماگىزىن كەنت ئىشخانىسى تەرەپتىن كېلىۋاتىپ سۆز ئاچتى:
ــ مۇئەللىم، بۇ ۋاق بولغاندا نەگە باردىلا ؟
ــ تاڭ...تاڭمۇ سۈزۈلۈپ قاپتۇ، ئۆيگە قايتايمىكىن دەيمەن.
ــ تاڭ ئاتقاندا بىراقلا چىقسلا بولاتتىغۇ ؟
ــ بالىلار ئەنسىرەپ قال... قالمىسۇن دەيمىنا.
ــ يا بولمىسا بىللە ئاچىقىپ قويايلى.
ــ بو...بو...بولدى، ئاي ئايدىڭى بولغاندىكىن ئاۋارە بولۇپ يۈرمىسىلە.

— ماقۇل ئەمسە، ئەتە كۆرۈشەيلى.

— خو...ش، ئەتە كۆ...رۈشەيلى.

ئايزۆھرە يولدىشىنىڭ ئاخشام قايسى چاغلاردا ئۆيگە قايتىپ كىرگىنىنى بىلمەيتتى. سەھەردە سەھەر بىلەن سەمىنىڭ تەڭلا ئىگىراپ قويۇشىدىن كۆزىنى ئېچىپ، سالىنىڭ تاپسىدىلا ياتقانلىقىنى كۆردى. ئۇنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى توپا-تاماننىڭ دەستىدىن كۆرگۈسىز بىر ھالەتكە كېلىپ قالغان بولۇپ، كىشىنى يىرگەندۈرەتتى. ئۇ ئېرىنى مىڭبىر جاپادا يۆلەشتۇرۇپ ئۈستۈن چىقارغاندىن كېيىن بېشىغا ياستۇق قويۇپ بەردى.

سالى چۈشكە يېقىن ئورنىدىن تۇردى. ئۈستباشلىرىدىكى رەسۋاچىلىقنى كۆرۈپ ئۆزىمۇ ھەيران قالدى. ھەرقانچە ئويلاپمۇ بىرەر جايدا يېقىلىپ چۈشكەنلىكىنى جەزم قىلالمىدى. كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇۋېتىپ يانچۇقلىرىنى سىلاشتۇردى. قايتىلاپ ئاختۇرۇپ كۆرۈۋىدى، تۈنۈگۈن كەچتە سېلىۋالغان ئون بەش يۈەن پۇلى ھېچ يەردە كۆرۈنمىدى.

«قىزىق ئىش، تېخى تۈنۈگۈن كەچتە سېلىۋالغان پۇل بىر كېچىدىلا غايىب بوپتۇ-يا، بۇ ئۆيدە باشقا ئادەم بولمىسا يا، باللارنى ئالدىمكىن دېسەم، ئۇلار پۇل خەجلەشنى بىلمىسە...»

سالى گۇمانىي قاراش بىلەن ئايزۆھرەگە تىكىلەتتى. ئايزۆھرە بولسا ئۆز ئىشى بىلەن ئالدىراش... سالى خوتۇنىنىڭ دىققىتىنى تارتىش مەقسىتىدە ئۇنلۇك قىلىپ سۆزلىدى:

— تۈنۈگۈن 15 يۈەن پۇلنى چاپسىمىنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويسام كېچىدىن يوقاپ كېتىپتۇ.

ئۇ ئايالىنىڭ پەرۋاسىز ھالىتىدىن سەل تېرىككەندەك بولدى-دە، كۆڭلىدىكىنى ئۇدۇللا ئېيتتى:

— سىلى ئېلىپ قويدۇڭلىمۇ يا؟

— نېمىنى، نېمىتى ئۇ مەن ئېلىپ قويىدىغان؟

— پۇل، — تەكرارلىدى سالى بارماقلىرى ئارقىلىق پۇل سانىغانىنىڭ ئىشارىتىنى قىلىپ، — شۇ نەرسىنى كۆردىڭىزمۇ دەۋاتىمەن. ئەمدىغۇ چۈشەنگەنسىز؟

— توۋا دېسىلە، — يولدىشىنىڭ پۇل دېسە جېنىنى بېرىدىغانىدەك يامان ئەلپازىنى بىلگەچكىمۇ ۋە ياكى ئېچىشقان يەرگە تۇز سەپمەي دېگەننى ئويلاپ قالدىمۇ، ئايزۆھرەنىڭ تەلەپپۇزى خېلىلا يۇمشاپ قالغانىدى، — سىلىنىڭ يانچۇقلىرىنى ئاختۇرىدىغانغا بېشىم ئونمىدى مېنىڭ، — دېدى ئۇ ھېسداشلىق نەزىرىدە يولدىشىنىڭ جىددىي، ئەمما تولىمۇ مىسكىن چىرايىغا بېقىپ.

— ئۇنداقتا يەر يۈتۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ.

— ئاخشام ئويىنغان يەرلىرىگە بېرىپ سۈرۈشتۈرسىلە، — سالىنىڭ سۆزى ئايزۆھرەنىڭ زەردىنى قاينىتاقاچ ئاۋازىمۇ قوپال ئىدى، — قايسى خوتۇن خەققە بەرگەنلىكلىرى ئەسلىرىدىن كۆتۈرۈلۈپ قالغان چېغى.

— ھەي، تۇزۇك بىر گەپ قىلە. نەدىكەن شۇ پۇل خەجلەيدىغان چوكانلار.

— ئۆزلىرى بىلىدىغانلا ؟

— تولا گەپ يورغۇلاتماي پۇلنى چىقىرە.

— قايسى پۇلنى ؟

— خۇپسەنلىك قىلما. سەنزە مېنى ھاراق ئىچىپ كاللىسىدىن كېتىپ قالدى، دەپ چاغلاپ قالغان ئوخشىمامسەن؟ پۇلنى سەن ئالمىساڭ كىم ئالىدۇ؟

— ئادەمگە قارا چاپلىمىسىلا.

— كىم ساڭا قارا چاپلاپتۇ؟

— قارا چاپلىغان بولماي نېمە ئۇ؟

....

ئەر-ئايال شۇ تەرىقىدە خېلى ئۇزاق گەپ تەگەشتى. بىردە يۇمشاق، بىردە قاتتىق تەگىشىپ، ئاخىر چىڭغا چىقىشتى، خېلى يەرگىچە

دېيىشتى. ئايزۆھرە ھەس-ھەستە بولۇپ، ئىچىگە پاتماي يىغلاشقا باشلىۋىدى، سالى ئۇنى تار يەردىن قىستاشقا كىرىشتى:

— قەتئىي ئالمىدىم، دەپ تۇرۇۋالساڭ ماڭا قەسەم ئىچىپ بەر.

— قەسەم!؟

— ھەئە، قەسەم ئىچەلىسەڭ سېنىڭدىن ئۆتىتۇم .

— ئاۋۋال ئۆزۈڭ ئىچ.

— مەن نېمە دەپ قەسەم ئىچكۈدەكمەن؟

— ئۇنداقتا مەن نېمە دەپ قەسەم ئىچكۈدەكمەن؟

— پۈلنى مەن ئالمىدىم، دەپ قەسەم ئىچ.

— قەسەم ئىچىش گۇناھ.

— گۇناھ؟ پۈلنى راستلا ئالمىغان بولساڭ قەسەم ئىچىشتىن قورقمايسەن. گۇناھى بولسا ساڭا ئەمەس، ماڭا بولىدۇ.

سالىنىڭ قاتتىق قىستاپ تۇرۇۋېلىشى نەتىجىسىدە، ئايزۆھرە قولىغا قۇرئاننى ئالدى، كۆز ياشلىرىنى مۆلدۈردەك تۆككىنىچە قەسەم سۆزى قىلدى:

— ئېھ ئاللا ! سەن ھەممىگە قادىرسەن. قەسەم قىلىشنىڭ گۇناھ ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرسامۇ، ئىلاجسىزلىقتىن ئىرادەمگە خىلاپ ھالدا قەسەمگە ئولتۇرۇۋاتىمەن. مېنى كەچۈرگەيسەن، — ئايزۆھرە قۇرئاننى باغرىغا باسقىنىچە ئېسەدەيتتى، — بىر تەكىيگە باش قويغىلى خېلى يىللار بولغان تۇرۇقلۇق، ئون بەش يۈەن پۈلنى دەپ قەسەم ئىچىشكە قىستىدى. مەن شۇنداق قەسەم قىلمەنكى: سالىنىڭ پۈلىنى ھەرگىز ئىلىۋالمىدىم، يالغان ئېيتقان بولسام مېنى يەر يۇتسۇن، دوۋزەخى بولاي...

— بۇنىڭ بىلەن بولدى قىلغىلى بولمايدۇ، يەنە تۆز دەسسەپ قەسەم قىل، — سالى ئايزۆھرەنىڭ گېپىنى تۆگىمەستىنلا شۇنداق دېدى.

— دەسسىمەيمەن. كونىلاردا: «تۆز دەسسىگەن كور بولار» دېگەن گەپ بار. تۆز دېگەن ئۇلۇغ نەرسە، دەسسىگۈڭ بولسا ئۆزۈڭ دەسسە، —

دېدى ئايزۆھره سالىنىڭ بىمەنە تەلەپلىرىدىن خورلۇق ھېس قىلىپ.

ـــ مانا... مانا دېمىدىمۇ، بىر يەرلىرىگىدىن خۇدۇكسىرەيسەن-ده...

ئايزۆھره سالىغا نەپرەتلىك كۆزلىرى بىلەن تىكىلگەندىن كېيىن بىر بۇردا ئانىنى يەرگە قويدى-ده، ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن:

ـــ يارانقۇچى ئۇلۇغ ئاللا. ئامالسىزلىقتىن قىلىۋاتقان گۇناھىمنى كەچۈرگەيسەن،ـــ دېدى. ئارقىدىنلا ئانىنى دەسسەپ تۇرۇپ، بايا دېگەنلىرىنى تەكرارلىدى...

«ئاپلا، ئازغىنا پۇلنى دەپ ئۇنى قىستاپ ئولتۇرمىسام بوپتىكەن...»

ئايزۆھرەنىڭ يۈرەكنى ئېزىدىغان زارلىنىشلىق يىغىسى سالىنى ئويلاندۇرغانىدى. ئايزۆھره قەسەم سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن ئۆزىنى كارىۋات ئۈستىگە تاشلاپ يىغلىغىنىچە پەسكويغا چۈشمىگەنىدى. كەچكىچە يىغلىغاچ قاپاقلىرى غورىدەك ئىششىپ چىققانىدى.

ئالتىنچى باب

جازا

1

بۇگۈن يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسى جىددىي تۈسكە كىرگەنىدى. يېزا تەۋەسىدىكى ھەرقايسى مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرى تېخى بىر سائەتنىڭ ئالدىدا تارقىتىلغان ئۇقتۇرۇشنىڭ روھى بويىچە مائارىپ ئىشخانىسى يىغىن زالىغا تەل بولۇشقان بولۇپ، بەزىلىرى قانداق مۇھىم ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ بارلىقىنى بىلمەك بولۇشقاندەك بىر-بىرىگە مەنىلىك بېقىشقىنىچە ئۆزىنى تىكشاپ ئولتۇرۇشقان بولسا، يەنە بەزىلىرى ئۆزئارا ئويلىغانلىرى بويىچە پىكىر بايان قىلىشاتتى. شۇ تەرزدە ئون بەش مىنۇتچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ئوسمان ئەرشى سۆزلۈك بىر قىياپەت بىلەن يىغىن زالىغا كىرىپ كەلدى-دە، ئىشىك تەرەپكە قويۇلغان يالغۇز كىشىلىك سافاغا تاشلىنىپ، ھەربىرەيلەنگە تەپسىلىي قاراپ چىققاندىن كېيىن چاي ئۈستىلىگە يېيىلغان ماتېرىياللار ئارىسىدىن بىر پارچە ھۆججەتنى قولىغا ئېلىپ، يىغىن ئىشتىراكچىلىرىغا كۆرسەتكەچ سۆزىنى باشلىدى.

ــ ئەتىگەندە ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ «مائارىپ سىستېمىسىدىكى ئۆگىنىش تەربىيە پائالىيىتىنى كەڭ كۆلەمدە قانات يايدۇرۇش»

توغرىسىدىكى ھۆججەتنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. ھۆججەت روھىنى جەددىي يەتكۈزۈش، سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئېچىپ خىزمەتلەرنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇش زۆرۈر بولغاچقا ھەرقايسىلارنى يەنە چاقىرتىشقا مەجبۇر بولدۇق...

ئوسمان مۇدىر ھۆججەت مەزمۇنىنى يەتكۈزۈپ بولغاندىن كېيىن نۆۋەتتىكى ۋەزىيەت توغرىسىدا توختالدى. نۆۋەتتە بىر قىسىم جايلاردا ئاز سانىدىكى دىنىي ئەسەبىي ئۇنسۇرلار دىندىن پايدىلىنىپ كەڭ خەلق ئاممىسىنى قايمۇقتۇرۇپ، ۋەزىيەتنىڭ نورمالللىقىنى بۇزۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىقى، خەلق ئىچىدىكى تىنچ ۋەزىيەتنى بۇزۇپ، ئاممىنىڭ مال-مۈلكى ۋە ھاياتىغا خەۋپ ئېلىپ كېلىۋاتقانلىقى، ئۇلار يەنە تىغ ئۇچىنى ياش ئەۋلادلارغا قارىتىشتەك رەزىل سۇيىقەستىنى پىلانلىغانلىقى، شۇنداق ئىكەن، ھەرقايسى جايلار، بولۇپمۇ ماۋارىپ سىستېمىسى بۇ ئىشقا يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئۆگىنىش- تەربىيە پائالىيىتىنى كۈچەيتىش بىلەن بىللە، مەكتەپلەردە ئاتېئىزم تەربىيەسىنىڭ سالمىقىنى زورايتىش، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ئىچىدىكى دىنىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش ئەھۋالى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەتىل مەزگىللىك بوش ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ يەر ئاستى دىنىي ئوقۇتۇش ئورۇنلىرىدا ساۋاق ئېلىش مەسىلىلىرىنىڭ بار-يوقلۇقىنى جەددىي ئېنىقلاپ چىقىشنىڭ ئىنتايىن زۆرۈرلۈكى ھەققىدە تەپسىلىي توختالغانىدى، ئاخىرىدا ئارائۆستەڭ يېزىلىق ماۋارىپ سىستېمىسى ئۆگىنىش-تەربىيە پائالىيىتىگە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ ئىسملىكى ۋە بۇ پائالىيەتنى قانات يايدۇرۇشنىڭ قەدەم-باسقۇچلىرى ھەققىدە ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بارىدى. مەكتەپ مۇدىرلىرىدىن بۇ خىزمەتلەرنى پىلان بويىچە سىستېمىلىق قانات يايدۇرۇشنى تەلەپ قىلدى.

يىغىن ئاخىرلىشىشى بىلەن مەكتەپ مۇدىرلىرى ئالدى - كەينىگە قارىماي مەكتەپلىرىگە چېپىشتى. جۇملىدىن قارىغول كەنت مەكتىپىنىڭ مۇدىرىمۇ ئۇدۇل مەكتەپكە قايتىپ كەلدى-دە، نۆۋەتچى ئوقۇتقۇچىغا

ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى تېزدىن يىغىشنى ئۇقتۇردى. يىغىن سۆرلۈك بىر ھالەتتە ئېچىلدى. ئاۋۋال مائارىپ ئىشخانىسىدا ئېچىلغان يىغىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى، ئاندىن ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلەردىن يۇقىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، دەسلەپكى باسقۇچتا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماتېرىياللارنى ئۆگىنىش ۋە ئۆز-ئۆزىدە ساقلانغان مەسىلىلەرنى تېپىپ چىقىش خىزمەت كۇنتەرتىپىگە ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، ئوقۇ- ئوقۇتۇش، تۇرمۇش جەريانلىرىدا بىلىپ-بىلمەي سادىر قىلغان سەۋەنلىكلىرىنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، تۈزىتىش پىكرىنى بېرىش تەلەپ قىلىندى.

مائارىپ ئىشخانىسىدا يىغىن ئېچىلىپ، نەچچە سائەت ئۆتمەستىن يېڭا تەۋسىدىكى بارلىق مەكتەپلەردە سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئېچىلدى. ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئۆز-ئۆزىنى ئانالىز قىلىش، ئېنىقلاش، ئۆگىنىش، تەربىيەلەش خىزمىتىگە ئومۇميۈزلۈك ئاتلاندى. بۇ خىزمەت يالغۇز ئارائۆستەڭ تەۋسىدە ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ناھىيە تەۋسىدە ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلغانىدى. ئەمما، سالى ئۇچۇن ئۇنداق ئەمەس، ئۇنىڭ ئويىچە بۇ ئىش گويا ئۆزى ئۇچۇن ئوتتۇرىغا قويۇلغانىدەك ئىدى. ئۇ، ئۆز-ئۆزىچە: «بۇ بەلكىم ئوسمانىنىڭ ماڭا قارىتىپ چىقارغان بىر قېتىملىق جازالاش ھەرىكىتى بولسا كېرەك. تېخى بىر ئاينىڭ ئالدىدا مەكتەپ تەكشۈرۈش خىزمىتىدىن خۇلاسە قىلىپ، مېنى يېڭا بويىچە ئوقتۇرۇش چىقرىپ جازالىغانىنى ئاز دەپ، يەنە بىر قېتىم ئوسال قىلماقچى... ئۇنىڭ ئۆچى نېمانداق قاتتىق؟ ئەينى يىللاردا ئۇنىڭغا يامانلىق قىلمىغانىدىمغۇ؟ ئۇنى تېزدىن دوختۇرغا ئاپىرايلى دېگىنىمنىڭ ئۆزى بىر ئەخمەقلىق بولسا كېرەك...» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزەتتى. كەچكىچە شۇ خىيال بىلەن ئىچ پۇشۇقىدا يۇرۇپ، ئىشتىن چۈشۈپلا ئۆيگە قايتىپ كىرىۋىدى، ئوغلى سەمەر چۈۋۈرلىغىنىچە ئالدىغا چىقتى:

— دادا، ئاپام يىغلاۋاتىدۇ.

— ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك دېگەندەك، مەكتەپتىكى باش- ئايغى ئۇرۇلمەس ئىشلار ئاز كەلگەندەك، ئۆيدە بىكار ئولتۇرۇشالماي ماڭقىسىنى ئېقىتىپ ئادەمنى بىسەرامجان قىلغىنىنى، — سالى ئوغلىنى يېتىلەپ ئۆيگە كىرىۋېتىپ شۇنداق دېدى. ئوچاق ئالدىدا مىشىلداپ ئولتۇرغان ئايزۆھرەگە بىزارلىق تۇيغۇسى بىلەن سەتلا بىر قارىدى-دە، ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىدى، — ۋوي، تامىقىڭنى ئېتىپ بالىلارنىڭ قارنىنى تويغۇزماي، يەنە نېمىگە مىشىلدايسەن؟ نېمە بولدى ساڭا ؟

— مېنى خورلىغىنىڭغا يىغلاۋاتىمەن. قىلغان-ئەتكىنىڭنى سەزمەي يۇرۇۋاتامسەن تېخى؟

— مەن نېمە قىلدىم ساڭا. يىغلاڭغۇنىڭ جېنى چاپلىشىپ قالمىغاندۇ-ھە ؟

— ئۆتكەندە پۇلۇڭنى سىرتتا خەجلەپ كىرىپ مېنى قارىلاپ، قەسەم قىلدۇرغانلىقىڭنى ئويلاپ خورلۇق ھېس قىلدىم. ئادەم قىلمايدىغان ئىشنى قىلىپ ماڭا ھاقارەت كەلتۈردۇڭ، — ئايزۆھرە ئېسەدىگىنىچە بويىنىنى سوزۇپ تۇرۇپ چىڭقىلىپ سۆزلەيتتى، — شۇ كۈنى مەنمۇ ساراڭدەك، سەندەك بىر بولۇمسىزنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپتىمەن. ئىسىت سار يەپ كەتكەن ئەقلىم.

— ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە، — سالى قولىنى شىلتىغىنىچە دېۋىنىپ كەلدى، — ھېلى بىكار.

— ھە، ھېلى نېمە قىلاتتىڭ؟ قېنى كېلە.

— ھېلى بىكار، كونا خاماننى سورۇپ جېدەل تېرىغىنىڭغا بۇرنى-قۇلىقىڭغىچە تويغۇزمەن.

— بۇرنى-قۇلىقىڭغىچە؟ قېنى كۆرەرمىز كىم تويدۇرىكىن.

— قانداق، گېپىڭ بار ئوخشىمامدۇ سېنىڭ؟

— بولمامدىغان، ئەلۋەتتە بار.

— كۆكەمىلىك قىلماي ئېيتە گېپىڭنى.

— ساڭا دەيدىغان گېپىم يوق. گەپنىچۇ دەيدىغان يەرگە بېرىپ ئېيتىمەن، تەشكىلگە ئېيتىمەن.

ـــ قايسى گەپنى؟ نەگە بېرىپ، كىمگە ئېيتماقچىدىڭ؟ بىلىپ قالاي، تاكلا بەش كۈندە بىرەر گۈندىخانىغا كىرىپ قالسام، نېمە گۈناھ قىلغىنىمنى ئاڭقىرالماي قالماي يەنە.

ئايزۆھرە ئۈندىمىدى. كاللىسىدا بايىلا زۇلھايياتتىن ئاڭلىغانلىرى ئەكس ئەتكەن بولۇپ، ئىشنىڭ جەريانى مۇنداق ئىدى:

سەمەر بىلەن سەمى ئاشۇ يىللىرى ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدا داۋالانغاندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق بالىلار دوختۇرخانىسىغا ئاپىرىپ ئىككى ئايچە داۋالىتىلدى. ئۇلارغا مېڭىدە سۇ بار، دېگەن دىياگنوز قويۇلغان بولۇپ، كېسەل ئاساربتىدىن ئۇزۇل-كېسىل قۇتۇلغۇچە ھەر يېرىم يىلدا بىر قېتىم قەرەللىك تەكشۈرۈپ دىياگنوز قويۇلاتتى. شۇنىڭدىن كېيىنكى ئىككى يىل جەريانىدا بالىلار دوختۇرخانىغا قەرەلدە ئاپىرىپ تەكشۈرتۈپ تۇرۇلغان، دوختۇرنىڭ مەسلىھەتى بويىچە داۋالاش ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلى بالىلار دوختۇرخانىغا ئېلىپ بېرىلمىدى. سالىنىڭ بۇ ئىشقا ۋاقتى يەتمىگەن، ئايزۆھرەنىڭ ئۆزى يالغۇز بۇنچە يىراق سەپەرگە ئاتلىنىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن سەمەرنىڭ سالامەتلىكىدە كۆپ ياخشىلىنىش بولغان، ئەقلىي ئىقتىدارى ئاساسەن يېتىلىپ نورماللىشىشقا قاراپ يۈزلەنگەن بولسىمۇ، سەمىنىڭ ئەھۋالىدا ئانچە زور ئۆزگىرىش بولمىدى. روھىي ھالىتى كۈندىن-كۈنگە يامانلىشىپ بارغانىدى. ئەر-ئايال ئولتۇرسا-قوپسا بالىلارنى ئوبدان تەربىيەلەپ قاتارغا قوشۇشنى ئويلايتتى. ئۇلارنىڭ كېيىنكى تەقدىرى ھەققىدە ئۇزاقتىن-ئۇزاق پاراڭغا چۈشۈپ كېتەتتى...

ئالدىنقى كۈنى كەچلىك تاماقتىن كېيىن سالى ئېلىپبە كىتابىنى كۆتۈرۈۋالغىنىچە ئوقۇتقۇچىنى دوراپ يۈرگەن ئوغلى سەمەرنى چاقىرىپ: «ئوغلۇم، بىرىنچى سىنىپتا ئوقۇيدىغان بالىلارنى تىزىملاش باشلاندى، مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇغىن، بولامدۇ؟» دېۋىدى، سەمەر رەت قىلدى:

— يالغۇز ئوقۇمايمەن، سەمىمۇ ئوقۇسۇن.
— ئۇكاڭنى كېلەر يىلى بېرەيلى، سەن ھازىر ئوقۇغىن، بولامدۇ؟
— ياق...ياق، سەمى ئويىنسا مەن مەكتەپتە ئوقۇيمەنمۇ؟
— ماڭا قارا بالام، ئۇكاڭ تېخى كىچىك. ئۇمۇ سەن بىلەن تەڭ بولغاندا ئوقۇسۇن، سەن بۇ يىل ئوقۇغىن. مەن ساڭا يېڭى سومكا، قەلەم، قەلەم ئۇچلىغۇچ، يەنە تېخى يۇگۇرۈش ئايىغى ۋە جىق دەپتەر ئېلىپ بېرىمەن، بولامدۇ ؟
— راستمۇ؟
— راست بولمايچۇ.
سەمەر ئاتىسىنىڭ دېگەنلىرىگە خېلىلا قىزىققان بولسىمۇ، ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يەل تۇپىنى قوغلاپ يۈرگەن ئىنىسى سەمىگە قارىلا يەنە يېنىۋالدى:
— ئوقۇمايمەن... ئوقۇمايمەن، سەمى بىلەن توپ ئويىنايمەن، — سەمەر قولىدىكى كىتابنى چۆرۈپ تاشلىدى-دە، يۈگۈرۈپ بارغىنىچە سەمى قوغلاپ كېتىۋاتقان تۇپىنى كاپىيدە قىلىپ تۇتۇۋالدى، سەمىنىڭ يىغىسىغا بىپەرۋا ھالدا چۇقان سالغىنىچە سىرتقا قاراپ چاپتى:
— تۇتۇۋالدىم...تۇتۇۋالدىم...ھوي...ھوي...
سالى ئوغلىغا مەكتەپكە بېرىش ھەققىدە كۆپ خىزمەت ئىشلىگەن بولسىمۇ ئۇنۇمى بولمىدى. سالىمۇ «بالىنى يىغلىتىپ ئولتۇرماي، ئەتىگىچە قوشنىلارنىڭ ئۆزى بىلەن تەڭتۇش بالىلىرى مەكتەپكە ماڭغانىنى كۆرسە ئوقۇش قىزغىنلىقى قوزغىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دېگەنلەرنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ئىشىغا مېڭىۋەرگەنىدى. مانا، ئاردىدىن نەچچە سائەت ئۆتىمەيلا سالىنىڭ ئويلىغىنى كەلدى. سەمەر چۈشتىن كېيىن سىرتتا ئويناۋېتىپ، قوشنىسىنىڭ ئوغلى مەردانىنىڭ سومكا ئېسىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، ئۆيگە ئوقتەك ئېتىلىپ كىرگىنىچە:
— ئانا...ئانا... مەردان مەكتەپتە ئوقۇپتۇ، مەنمۇ مەكتەپتە ئوقۇيمەن. دادامغا دە، ماڭا سومكا، دەپتەر-قەلەم ئېلىپ بەرسۇن، — دەپ جېدەل قىلىپ تۇرۇۋالدى...

ئايزۆھرە بۇ خەۋەرنى سالىغا يەتكۈزۈپ، تۇيۇقسىز خۇش قىلىۋېتىش مەقسىتىدە ئىشخانىغا قاراپ چاپقانىدى. مەكتەپ مەيدانىدا بىر قۇچاق تاپشۇرۇقلىرىنى كۆتۈرگىنىچە سىنىپ تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتقان زۇلھايات بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.

— ۋوي، بۇنچە ئالدىراش نەگە ماڭدىڭىز ھەدە؟ — دېدى زۇلھايات ئايزۆھرەگە.

— سەمەر مەكتەپتە ئوقۇيمەن دەيدۇ. ئىككى كۈننىڭياقى دادىسى نەسىھەت قىلسىمۇ قۇلاق سالمىغان، شۇڭا بۇ خۇشاللىقنى سالىغا ئېيتاي دەپ مېڭىشىم، ئىشخانىسىدا باردۇ-ھە؟

— بار، لېكىن بەك ئالدىراش، — زۇلھايات بىرنەچچە قەدەم ئۇزاپ ماڭغانىدىن كېيىن ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ توۋلىدى، — ھەدە، ئايزۆھرە ھەدە، توختاپ تۇرۇڭ.

ئايزۆھرە زۇلھاياتقا يېقىنلاپ كەلدى. زۇلھاياتنىڭ چىرايىدىكى بىنورماللىقنى كۆرۈپ «چىرايلىرى ئۆڭسىلەڭ بولۇپ كېتىپتۇ، بىرەر ئىش بولدىمۇ نېمە؟» دېگەنلەر كۆڭلىگە كېچىشى بىلەن، ۋۇجۇدى ۋەسۋەسىگە چۈشكەندەك بولدى.

— نېمە گەپ بار ئىدى سىڭلىم؟

— ئالاھىدە بىر گەپمۇ ئەمەس. شۇ...شۇ... — زۇلھايات سەل - پەل دۇدۇقلاپ گېپىنى ئىچىگە يۇتتى. ئايزۆھرەنىڭ بىرئاز جىددىيلىك تەپكەن چىرايىغا قاراپ، دەققىلىك ئويلىنىشتىن كېيىن كۆڭلىدىكىنى تۆكتى، — مەكتىپىمىزدە بۈگۈن چۈشتىن بۇرۇن جىددىي يىغىن ئېچىلدى. نۆۋەتتە مائارىپ سىستېمىسىدا ئاتېئىزم تەربىيەسىنى قانات يايدۇرۇش، سىرتقى كۈچلەرنىڭ دىنىدىن پايدىلىنىپ مەكتەپلەرگە سۇقۇنۇپ كىرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلىدىكەن. مۇدىرنىڭ ئېيتىشىچە، ھەربىر ئىشچى-خىزمەتچى ئۆز-ئۆزىمىزنى ئوبدان تەكشۈرۈپ، ناموۇاپىق مەسىلىلەرنى، يەنى دىنغا ئىشىنىش ئەھۋالىنىڭ بار-يوقلۇقىنى تېپىپ چىقىدىكەنمىز.

ـــ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىشى ئەجەبمۇ تۇگىمەيدىكەن. بىر كۈنى نىشانلىق ئوقۇتۇشنى يولغا قويىمىز دېسەڭلار، بىر كۈنى تەجرىبىلىك ئوقۇتۇشنى قانات يايدۇرىمىز دەيدىكەنسىلەر. بىر كۈنى ئاتا-ئانىلار مەكتىپى قۇردۇق دېسەڭلار، يەنە بىر كۈنى نېمىتى، ھېلىقى دەم ئالماي دەپتەر بويايدىغان ئىش.

ـــ قايسى ئىشنى دەيدىلا ؟

ـــ ۋۇي، نەچچە ئايدىن بېرى دەپتەر بوياپ يۈردۈڭلارغۇ؟

ـــ ھە، ئىككى ئاساسەننى دەيدىغان ئوخشىمامدىلا؟

ـــ توغرا...توغرا، ئىككى ئاساسەن، ـــ ئايزۆھرەنىڭ چىرايىدا جىددىيلىك ئارىلاشقان سۈس كۈلكە ئەگىيىتتى، ـــ نەچچە ئون يىل ساۋاتسىزنى ئوقۇتىمىز، دەپ پايپېتەك بولۇشتى ئۇلار. ئەمدىلىكتە يەنە نېمە...نېمە تەرىبىيەسى، نېمە دېدىڭىزا سىكلىم؟

ـــ ئاتېئىزم تەرىبىيەسى.

ـــ شۇنداقمۇ؟ ـــ ئايزۆھرە قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى، ـــ مانا قارا، ئادەم دېگەنچۇ، ئۆيدە ئولتۇرۇپ سىرتقا چىقمىسا، ئانچە-مۇنچە ماتېرىيال كۆرۈپ، خەۋەر-پەۋەرلەردىن خەۋەردار بولۇپ تۇرمىسا، مانا مۇشۇنداق تۆرۈك بولۇپ كېتىدىغان گەپكەن. ئىككى ئېغىز گەپنى دېيەلمەي كېكەچ ئادەمدەك ھىتتى-پىتتى دەپ تىلمنى چاينىاپ كەتتىم دېسە... ھە راست، بۇ ھەربىكەتنىڭ مەقسىتى نېمىكەن ئەمدى؟

ـــ نېمە بولاتتى. ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدىكى دىنغا ئىشىنىش مەسىللىرى، كەسىپتىكى بوشاڭلىق، ئوقۇتقۇچىلىق كەسىپىي ئەخلاقىغا يات قىلمىشلارنى تېپىپ چىقىش، تۆزەش ئىكەن.

ـــ دىنغا ئىشەنگەنلەرنى قوشۇنۇڭلاردىن ھەيدەمدىكەن؟

ـــ ياقەي، ھەيدىمەيدۇ، ئۆز خاتالىقىنى تونۇتۇپ، تۇۋا قىلدۇرىدىغان، ئىدىيەسىنى ساپلاشتۇرۇپ كاللىسىنى سەگەكلەشتۈرىدىغان گەپ.

ـــ مۇنداق دەڭە.

ئايزۆھرەنىڭ كۆز ئالدىدا ئاشۇ قېتىمدا سالىنىڭ ئۆزىگە قەسەم

قىلدۇرغانلىقلىرى نامايان بولۇۋاتىدى، ئۇنىڭ قىلغانلىرى دىنغا ئىشەنگەنلىك بولامدۇ ـ قانداق ؟ دېگەنلەرنى ئويلاپ قالدى. دەقىقىلىك تاللاشتىن كېيىن سالىنىڭ قىلغانلىرى مۇشۇ قېتىمقى ھەرىكەتنىڭ تۈزەش دائىرىسىدىكى ئىشلار ئىكەنلىكىنى جەزم قىلدى. زۇلھاياتنى دەرسىگە كېچىكتۈرۈپ قويماسلىقنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشماق بولۇپ تۇرۇۋېدى، زۇلھايات يەنە ئېغىز ئاچتى:

ــ ھەدە، ئاڭلىسام سالى مۇئەللىم ئۆتكەندە سىزنى قەسەم قىلدۇرۇپتىكەنغۇ؟

ــ نېمە؟ نەدىكى بولمىغۇر گەپنى كۆتۈرۈپ يۈرۈيسىز سىڭلىم، ــ كايىدى ئايزۆھرە.

ــ ۋاي-ۋۇي، مەندىن يوشۇرغۇدەك قانچىلىك ئىش ئىدى ئۇ. سىز دېمىسىڭىزمىچۇ، سالى مۇئەللىمنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىغانمەن.

ــ قۇلىقىڭىز خېلى ئۇزۇن ئوخشىمامدۇ؟ نەدە تۇرۇپ ئاڭلىغانىدىڭىز؟

ــ ئۆتكەندە ئەكرەم كەلگەندە مېنىڭ ياتقىمدا ئاڭلىغان. ئەكرەم ئىككىسى ھاراق ئىچىۋېتىپ دېيىشكەن. مۇئەللىم بىلەن چوقۇشۇپ يۈرمەكچى يەنە، ــ دېدى زۇلھايات مېڭىشقا تەمشىلىۋېتىپ، يەنە، ــ ئۇ كۈنى مۇئەللىم كۆپرەك ئىچىپ سالغانىدى، شۇ ئىشلارنى چاقچاق ئورنىدا دەپ سالدى،ــ دېگەنلەرنى قوشۇپ قويدى.

ئايزۆھرەنىڭ بېشى پىرقىراپ كەتتى. سالىنىڭ شۇنچىلىك دۆتلۈك قىلغىنىدىن، ئۆز چاۋۇسىنى چىقىپ يېيىپ يۈرگىنىدىن قاتتىق خاپا بولۇپ، ئارقىسىغا يېنىپ ئۆيگە قايتىپ كىرگىنىچە يىغلاشقا باشلىغانىدى.

...

ــ پاقا تەشكەن سويمىدەك كۆزۈڭنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغىچە، دەيدىغىنىڭنى ئېيتمامسەن قېنى! ــ توۋلىدى سالى خىيال بىلەن جىمىپ كەتكەن ئايزۆھرەگە قاراپ، ــ سەنزە قالايمقان بېلجىرلاپ مېنى قورقۇتمەن، دەپ ئويلاپ قالدىڭمۇ؟...

باللارنىڭ يىغىسى بىلەن ئۇلارنىڭ پارتكى ئۇزۇلدى. باللار قورساق دەۋاسى بىلەن ئۆكتە قويۇشقانىدى. ئايزۆھره باللارنىڭ قولىغا بىرەر تالدىن كەمپۈت تۇتقۇزۇپ بەزلەپ پەس قىلغاندىن كېيىن تاماققا تۇتۇندى...

2

ئىنساننىڭ ھاياتلىق مەنزىلى مۇرەككەپ ھەم مۇشكۇل بىر جەريان. ئىنسان ئەنە شۇ مەنزىلدە گاھ خۇشاللىق ئىلكىدە ئالەمچە شادلانسا، گاھ ئازاب ئىلكىدە قاتتىق پۇچىلىنىدۇ. ئۆز تەقدىر پەلەكنىڭ كاجلىقىدىن ئۆكۈنىدۇ، ھەتتا بۇ ئالەمگە تۆرىلىپ قالغانلىقىدىن پۇشايمان يەيدۇ. بۇ ھەممە ئۇچۇن، جۇملىدىن سالى ئەر-ئايال ئۇچۇنمۇ ئورتاق، ئەلۋەتتە. ئالتۇن كۆز ئايلىرىنىڭ بىرىدە سالى ئۆزى ئويلاپ يەتمىگەن ئىشلار تۇپەيلى تەشكىلنىڭ جازاسىغا ئۇچرىدى. جاۋابكارلىققا تارتىلىشنىڭ سەۋەبكارى ئۆز ئايالى ئىكەنلىكىنى بىلگىنىدە ئىچ-ئىچىدىن قاتتىق ئازابلاندى.

ھاۋا ئوچۇق بىر كۈنى سالى ئەتىگەنلىك ناشتىلىقتىن كېيىن ئوغلى سەمەرنى ئەگەشتۇرۇپ كەنت ئەتراپىدىكى ئېتىز-دالالارنى ئايلانماق بولۇپ ئۆيدىن چىقتى. ئارقا رەتتىكى كېسەك قۇرۇلمىلىق بىر دوم ئۆينىڭ ئۇدۇلىغا كېلىشىگە ۋېلىسىپىت يېتىلۋالغان بىرىنىڭ زۇلھايانىنىڭ ياتقىدىن چىقىپ كەلگەنلىكىنى چىلىقتۇردى. زەن سېلىپ قارىۋىدى، ئەكرەم ئىكەنلىكى نامايان بولدى. سالى ئىشنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنەلمەي تۇرغىنىدا زۇلھايات چىقىپ كەلگەنىدى. سالى ئۇلارنى كۆرمەسكە سېلىپ ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، ئەكرەم توۋلىدى:

— مۇئەللىم، سالى مۇئەللىم،— ئەكرەم تېز-تېز قەدەملەر بىلەن كېلىۋاتاتتى. سالى نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، ئۆز ئورنىدا قاققان قوزۇقتەك تۇرۇپ قالدى. شۇ ئەسنادا زۇلھايانىنىڭ يۈزىنى تۇتقىنچە ياتقىغا كىرىپ

كەتكەن ھالىتى سالىنىڭ كۆز نۇرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىغانىدى.

ـــ سەھەردە ئوغلىڭىزنى ئېلىپ نەگە ماڭدىڭىز؟ ـــ ئەكرەم يېقىنلاپ كېلىۋېتىپ شۇنداق سورىدى.

ـــ قارىسام ھاۋا بەكلا ئوچۇق تۇرىدۇ. شۇڭا ئەتراپنى ئايلاندۇرۇپ كېلەي دەپ مېڭىشىم.

ئۇلار قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن سۆھبىتىنى داۋام ئەتتى:

ـــ ئۆزىڭىزچۇ، قاچان كەلگەنىدىڭىز ؟

ـــ مەن...

ئەكرەم ھۆپپىدە قىزارغىنىچە گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتتى، سالى ئەكرەمنى ئوسال ھالدا قويغانلىقىنى پەملەپ، گەپنى دەرھال باشقا ياققا بۇرىدى:

ـــ قايتماق بولۇپ ماڭغان ئوخشىمامسىز؟

ـــ شۇنداق، بۈگۈن ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىمەكچى ئىدۇق، شۇڭا قايتىپ ماڭدىم.

ـــ ھە راست، بۇ ئايمۇ چىقىپ كېتەي دېدى، تېخىچە مائاش توغرۇلۇق گەپ بولۇنمايدىغۇ؟ ئوقۇتقۇچىلار چۈرقىرىشىپ كېتىۋاتىدۇ.

ـــ مالىيە پونكىتىدىكىلەر ناھىيەگە يىغىنغا كېتىپ كېلىپ بولالمىدى. شۇڭا، مائاش تەستىقلىتىش ئىشى كەينىگە سۈرۈلۈپ كەتتى. ئېھتىمال مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە تارقىتىپ قېلىشىمىز مۇمكىن.

ـــ ئۇنداق بولغاندا بەكمۇ سۈرۈلۈپ كەتمىگۈدەك.

ـــ خوش ئەمىسە ،كېيىن كۆرۈشەيلى.

ـــ ئۆيگە كىرىپ ناشتا قىلىپ ماڭمامسىز؟

ـــ رەھمەت، مەن مېڭىۋېرەي...

سالى ئوغلىنى ئەگەشتۇرگىنىچە كەنت ئارقىسىدىكى چوڭ يولنى كېسىپ ئۆتۈپ، كۈنپېتىش تەرەپتىكى مەھەللىگە سوزۇلغان تار ھەم توپىلىق يولغا كىردى. يولنىڭ ئىككى تەرىپى نەچچە ئون رەتتىن قاتار كەتكەن ئورمانلىق، ئورمانلىقنىڭ شەرق تەرىپىنى ئائىلىلىكلەرنىڭ

باغباراڭلىرى، شىمالىي تەرىپى بولسا چەكسىز كەتكەن سالا ئېتىزلىق ئىدى.

قاشا، ئېتىز، دەل-دەرەخ، تاغ-دالالار يېشىل قېنىق رەڭگىگە كىرگەن بولۇپ، يول بويىدىكى ئورمانزارلىق، باغ چېتلاقلىرى، ئېتىز-تېرگەنلەر ئارىسىدىكى قويۇق ئۆسكەن ئوت-چۆپ، چاتقاللىقلاردا قۇشلارنىڭ نەغمە-ناۋالىرى، قۇرت-قوڭغۇزلارنىڭ چىرىلدىغان، ۋىڭىلدىغان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

سالى يولنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئوشۇققىچە چىقىدىغان توپىلارغا قاراپ چوڭقۇر ئۇھسىندى ۋە توپا كېچىپ كېلىۋاتقان ئوغلىغا قاراپ بۇيرۇق ئاھاڭىدا توۋلىدى:

— يولنىڭ چېتىدىكى قاتتىق يەردە ماڭ، ئايىغىڭ توپا ئاستىدا قالمىسۇن يەنە.

— دادا، بۇ يولدا نېمىشقا توپا جىق؟ دوغاپقىلا ئوخشايدىكەن دېسە.

— شۇنداق، بۇ دېگەن يەر مېڭىسىدىن ھاسىل بولغان قېتىق، توپا دوغاپ، — سالى دېگەنلىرىگە ئۆزىچە كۈلۈپ كەتتى.

— سەن مېنى گوللاۋاتسەن. يەرنىڭمۇ قېتىقى بولامدۇ ؟!

— بولمايچۇ، ھەممە نەرسىنىڭ قېتىقى بولىدۇ-دە.

— ئۇنداقتا ئادەم مېڭىسىنىڭمۇ قېتىقى بولامدۇ ؟

— بولىدۇ. ئادەم مېڭىسىنىڭ قېتىقى بولىدۇ. ئەگەر مېڭىنىڭ قېتىقى چۈۋۈلۈپ كېتىدىغان بولسا ئۆلدى دېگەن گەپ.

سەمەر ئاتىسىنىڭ دېگەنلىرىدىن بىرئاز گاڭگىرىغاندەك بولۇپ، دەقىقىلىك ئويلىنىشتىن كېيىن سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى:

— چۈشەندىم، ئۆتكەنده ئاپام ئۆيده قوينىڭ كاللىسىنى پىشۇرغاندا، مېڭىسىنى چېقىپ ئىچىدىن قېتىقىنى ئېلىپ بەرگەن. يەنە تېخى قوي كاللىسىنىڭ مېڭە قېتىقىنى يېسە، ئادەمنىڭ كاللىسىغا پايدا قىلىدۇ. جىگەر جىگەرگە، تال تالغا پايدا قىلغاندەك، مېڭە مېڭىگە پايدا قىلىدۇ، دېگەنىدى...

— دادا، قۇشقاچ نېمىشقا ئۇچالايدۇ؟ — دەپ سورىدى سەمەر باغ

چىتلاقلىرىدىن پۈررىدە ئۈچۈپ، بېشىدىن ئەگىپ ئۆتكەن بىر توپ قۇشقاچلارنى كۆرۈپ.

ــ قانىتى بولغاچقا ئۇچالايدۇ.

ــ ئۇنداقتا، ئادەمگە قانات بېكىتسە ئۇمۇ ئۇچالامدۇ ؟

ــ ئەلۋەتتە. ئادەملەر قانداق قىلىپ ئۇچۇش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ، ئاخىر ئايروپىلانىنى ئىجاد قىلدى ئەمەسمۇ؟

سەمەر كۆزى كۆرگەن ۋە ھېس قىلغانلىرى بويىچە توختىماي سوئال سورايتتى. سالىمۇ ئىرىنمەستىن تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ چىقاتتى. ئۇلار شۇ تەرىقىدە ئۆزلىرىنىڭ مەھەللە ئائىلە ئولتۇراق ئىچىدىكى ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغانلىقىنى سەزمەي قېلىشقانىدى.

ــ دادا، ئۆيىمىزگە كەلدۇق.

سەمەر يۈگۈرگىنىچە سالىدىن بۇرۇن ھويلا ئىشكى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ھويلا ئىشكىنى ئاچماق بولدى-يۇ، قۇلۇپلانغانلىقىنى كۆرۈپ توختاپ قالدى. سالى يانچۇقىدىن بىر تۇتام ئاچقۇچنى ئەمدىلا سۇغۇرۇپ ئېلىشى، غەلۋە قىلدى:

ــ ئەكەل، ئاچقۇچنى ماڭا بەر. ئۆزۈم ئاچىمەن.

ــ ئەخمەق، بۇنىڭغا ئاچقۇچ كېتەمدۇ، ــ سالى ئوغلى بىلەن چېقىشىپ قەستەنگە يانچۇقىدىن ئاچقۇچنى سۇغۇرۇپ ئالغانىدى. سالى قۇلۇپنى شۇنداقلا بىر تارتىۋىدى، «چارس» قىلغان ئاۋاز بىلەن قۇلۇپ ئېچىلدى.

ــ ھوي...ھوي، ــ سەمەر سارغىيىپ يەرگە چۈشكەن ئاندا- ساندا يوپۇرماقلار ۋە شامالدار ئۈچۈرۈپ كەلگەن چاۋار-چاتقاللار قاپلىغان ھويلا ئىچىدە ۋارقىرىغىنىچە ئايلىناتتى.

ھويلا ئىچىگە قەدەم بېسىشى بىلەن سالىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى.

نەچچە ئون سانتىمېتىر قېلىنلىقتا ئۆرلەپ چىققان شور توپا كىشىگە مىسكىنلىك تۇيغۇسىنى بېرەتتى. سالىنىڭ نەزىرى ئاستى قىسمىدىن غىرىچچە ئاپئاق شور كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ئۆي تېمىغا چۈشۈۋىدى، يۇرىكى

ئېچىشقاندەك بولدى. قەلب ئالمىدە ئاتا - ئانىسىنىڭ ئايىغى تەگكەن بۇ مۇقەددەس تۇپراق ئاستا-ئاستا خارابلىشىشقا قاراپ يۈزلەنگەندەك، يەنە نەچچە يىلدىن كېيىن باشقىچە بىر تۈسكە كىرىپ، ئۆز ئىزناسىدىن ئەسەرمۇ قالمايدىغاندەك تۇيغۇ پەيدا بولدى.

«بىر ئايچە ۋاقىتتىن بېرى بۇ قورۇغا ئاياغ باسالمىغانىدىم، خۇددى نەچچە ئون يىل تاشلىنىپ قالغان خارابلىكنىڭ ئۆزىگىلا ئايلىنىپ قاپتۇ». سالى كۆز ئالدىدىكى خارابە مەنزىرىلەرگە قارىغىنىچە، ئۆز - ئۆزىگە خىتاب قىلاتتى:

«تۇۋا، ئۇيۇ دېگەنىدە ئادەم ئولتۇرمىسا، ئۆيگە ئوخشىمايلا قالىدىكەن، خۇددى خارابلىكنىڭ ئۆزى... ئاتا-بوۋامدىن تارتىپ نەچچە ئەۋلاد ياشاپ كەلگەن بۇ زېمىن مېنىڭ قولۇمدا مۇشۇنداقلا خارابلىشىپ كەتسە ھەرگىز بولمايدۇ. بۇنداقلا تاشلىۋەتمەسلىكىم، ئەجىر قىلىپ تۇرۇشۇم، كۆكەرتىشىم كېرەك. ئەگەر ئاخىرىدا ئەسقاتىدىغىنى يەنىلا ئۆزۈمنىڭ مۇشۇ زېمىنىغۇ...»

ئۇ باغباراڭلارنى ئايلانغاچ ئاندا - ساندا چېكىلىگەن ئۇزۈملەردىن بىر-ئىككى تال تېتىپ كۆردى.

— پاھ ! قالتىس چۈچۈك.

سالىنىڭ كۆڭۈل غەشىلىكلىرى بىرئاز تارىغاندەك بولدى . شۇنداق، ئەجىر-مېھنەت بىلەن ئاپىرىدە بولغان ھەرقانداق نەرسە ئۆزى ئۈچۈن ئەگە شېرىن، ئەگە تاتلىق. ئۇنىڭ لەززىتىنى ھېچقانداق بىر بال شەربەت باسالمايدۇ. خۇددى قايسىبىر پەيلاسوپنىڭ: «كىشى قايسى نەرسىگە كۆپرەك ئەجىر سىڭدۈرگەن بولسا، شۇ نەرسە ھەممىدىن ئەزىز ۋە سۆيۈملۈك» دەپ ئېيتقىنىغا ئوخشاش...

سالى ئىشقا چىقىش ۋاقتىغا ئۈلگۈرۈپ ئۆيگە يېنىپ كەلدى. ئوغلىغا ئەتە مەكتەپكە بېرىشنىڭ تەييارلىقىنى ئوبدان قىلىشنى تاپىلىغاندىن كېيىن، ئىشقا چىقىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆيدىن چىقتى.

مەكتەپ ئىشخانىسى نەچچە كۈندىكىدىن باشقىچە بىر تۈسكە

كىرگەن بولۇپ، ھەممەيلەن ئۆگىنىش خاتىرىسىنى تولۇقلاش، يېڭى ئوقۇش مەۋسۇملۇق ئوقۇتۇش پىلانىنى يېزىش، ئوقۇغۇچىلار سانىنى بېكىتىش، دەرس تەييارلاش دېگەندەك ئىشلار بىلەن ئالدىراش ئىدى. مەكتەپ مۇدىرىنىڭ كىرىپ كېلىشى بىلەن ھەممەيلەن قولىدىكى ئىشنى قويۇپ دىققەتنى مەركەزلەشتۈردى. مۇدىر بىر كۈنلۈك خىزمەتلەرنى تەپسىلىي ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن كۆپچىلىكتىن بىر يىللىق ئوقۇتۇش خىزمىتىنىڭ ئاخىرقى بۇ بىر كۈنىنى ئوبدان ئۆتكۈزۈشنى، قىلچىمۇ سەۋەنلىك سادىر قىلماسلىقنى، بولۇپمۇ يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسىنىڭ تەتىل مەزگىللىك ئۆگىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشتىن ئۆكۈشلۇق ئۆتۈپ كېتىش ئۈچۈن بىرلىكتە كۈچ چىقىرىشنى تەلەپ قىلدى.

ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە، چۈشتىن بۇرۇن ھەرقايسى يىللىقلارنىڭ ئوقۇغۇچى سانىنى بېكىتىش، يىللىق خىزمەتلەردىكى ئىلغار سىنىپ كوللېكتىپى ۋە مەكتەپ دەرىجىلىك ئىلغار شەخسلەرنى تۇرغۇزۇش، خاتىرە ئىشلەش، ئوقۇتۇش پىلانلىرىنى تولۇقلاش ئىشلىرى ئورۇنلاندى. چۈشتىن كېيىن ئوقۇتقۇچىلار ئۆز ئىشلىرىنى قىلىشقاچ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنى كۈتۈۋالدى.

بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشنىڭ مەقسىتى، مەكتەپلەرنىڭ يازلىق تەتىلدىكى بىر ئاي ۋاقىت ئىچىدە ئېلىپ بېرىلغان سىياسىي ۋە كەسىپىي ئۆگىنىش پائالىيىتى ھەم ئوقۇش باشلاش تەييارلىق خىزمىتى ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ خۇلاسە قىلىش، خىزمەتلەرگە ھەيدەكچىلىك قىلىش ئىدى. تەكشۈرۈش نەتىجىسى يىللىق خىزمەت باھالاپ دەرىجىگە تۇرغۇزۇشقا، مۇنەۋۋەرلەرنى بېكىتىشكە چېتىشتۇرۇلاتتى. ئەنە شۇ ۋەجلىك مۇدىردىن تارتىپ ئوقۇتقۇچىلارغىچە ھەممەيلەن بۇ ئىشقا يۈكسەك ئەھمىيەت بىلەن قارىشاتتى...

تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن ۋاقىت ئاخىر يېتىپ كەلدى. ئوسمان مۇدىر باشچىلىقىدىكى بەش نەپەر خادىمدىن تەشكىللەنگەن تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچلەردىن ئاشقاندا مەكتەپ

مەيدانىدا ھازىر بولدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا مائارىپ پارتىيە باش ياچىيكىسىغا قاراشلىق ئۇچ بىرلەشمە ياچىيكىنىڭ شۇجىلىرى بىلەن بىللە، مائارىپ ئىشخانىسىنىڭ كاتىپ، كاسسىر ۋە مائارىپ ئىتتىپاق ياچىيكىسىنىڭ شۇجىلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ كېلىۋاتقان يولداش ئەكرەمجۇ بار ئىدى. ئۇلار خىزمەتلەرنى ئەتراپلىق تەكشۈرۈپ چىقتى. ھەربىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆگىنىش خاتىرىسى، تەسىرات، ئۆز - ئۆزىنى ئانالىز قىلىش دوكلاتى، مەسىلىلەرنى تېپىپ چىقىش ۋە مەسىلىلەرگە قارىتا تۈزىتىش، ئۆزگەرتىش تەدبىرى تۈزۈش... دېگەندەكلەرنى بىرمۇبىر كۆرۈش بىلەن بىللە يەنە ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئايرىم سۆھبەتلىشىش، پىكىر ئېلىش، سوئال سوراش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق ئۆگىنىشنىڭ ئۈنۈمىنى سىناپ كۆردى. ئاخىرىدا قارىغول كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ بۇ قېتىمقى تەتىل مەزگىللىك سىياسىي، كەسپىي ئۆگىنىشتە لايىقەتلىك بولغانلىقىنى جاكارلىدى ھەمدە مەكتەپتىكى ئون نەچچە نەپەر خادىمدىن بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئۆگىنىشنى قەتئىي بوشاشتۇرماي، بايقالغان مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا ئىنكاس قىلىپ، ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ ساغلام قانات يايدۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۆز ھەسسىسىنى قوشۇشنى ئۈمىد قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ئۇلارنى خەلق تەرىپىدىن ئۆز زىممىسىگە يۈكلەنگەن ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقىش يولىدا قەتئىي تەۋرەنمەي، دادىل ئىلگىرىلەپ، مەسئۇلىيەت ۋە بۇرچ تۇيغۇسىنى يەنمۇ ئاشۇرۇپ، مائارىپ ئىشلىرىنىڭ پارلاق كەلگۈسىنى يارىتىش يولىدا ئۆز ھەسسىسىنى قوشۇشقا چاقىردى.

تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى خىزمەتلەرنى ئاخىرلاشتۇرۇپ قايتىپ مېڭىشى، ئوقۇتقۇچىلارمۇ ئۇلارنى تاپاندەك دېگۈدەك ئىشخانىدىن چىقىشتى. بەزىلەر پۇخادىن چىققۇچە بىر ئۇخلىماقچى بولغانلىقىنى ئېيتىشسا، بەزىلەر قانغۇچە ئىچىپ پەيز قىلىشىدىغانلىقىنى، يەنە بىر قىسىملار بولسا نەچچە ۋاقىتتىن بېرى يوقلىيالمىغان تۇغقانلىرىنى يوقلاپ كېلىشىدىغانلىقىنى ئېيتىشىپ، بىردىن-ئىككىدىن تارقاشماقتا ئىدى.

پەقەت سالىلا بۇنداق خىياللاردىن مۇستەسنا ئىدى. شۇنداق، ئۇنىڭ نەدىمۇ بىر تۇغقان قېرىندىشى، ئۇرۇق-تۇغقان، دوست-بۇرادەرلىرى بولسۇن... قېيىنئانىسى زىبىدىخان ئانا ئالەمدىن ئۆتكەن بىر يىلدىن بۇيان ئۇ ئەنە شۇنداق يېگانە. ئىلگىرى ئانچە-مۇنچە ئىچى پۇشقان كۈنلىرىدە ئايالى ۋە بالىلىرىنى ئېلىپ ئايلىنىپ كېلىدىغان ئۇ مەھەللىمۇ ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ ئۈچۈن يوچۇن ئىدى. شۇ چاغدىلا ئۇ، ئۆزىنىڭ نەقەدەر غېرىب، مىسكىنلىكىنى ھېس قىلغانىدەك بولدى. تۇرۇپلا ئۆيىنى — ئەتىگەنىدىن ئوغلى سەمەر بىلەن يوقلاپ چىققان، غېرىبلىق بورىنى ئۈچۈپ تۇرىدىغان كونا زىمىننى سېغىنىپ قالدى-دە، مەھەللە تامان يول ئالدى...

سالى قورۇ ئىچىدە ئۆزىنى تىكشاپ بىرھازا تۇرغاندىن كېيىن ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئۆيئىچىدىكى چىنە-قاچا، ئورۇن-كۆرپە، كىگىز-پالاسلارغا قاراپ ئۇزاقتىن-ئۇزاق تۇرۇپ كەتتى. ئاتا-ئانىسىدىن قالغان، ئۆزىگە نەچچە ئون يىل ھەمراھ بولغان بۇ تەۋەررۈكلەر ئۇنىڭ بىردىنبىر قىممەتلىك بايلىقى ئىدى. شۇنداق بولغاچ ئۇ، مەكتەپ قورۇسىدىكى بىر يۇرۇش يېڭى ئۆيگە كۆچىدىغان ۋاقتىتا، ئاتا-ئانىسىنىڭ روھىنى قورۇندۇرماسلىق يۈزىسىدىن بۇ تەۋەررۈكلەرنى جايىدىن قوزغاتمىغانىدى. ئۇلار يېڭى ئۆيگە كۆچۈپ چىققاندىن كېيىنكى ئىككى يىل جەريانىدا ھەر چارشەنبىدە بۇ ئۆيدە تۇنەپ، پەيشەنبىسى ئاتا-ئانىسىنىڭ روھىغا ئاتاپ ياغ پۇرىتىپ، دۇئا-تىلاۋەت قىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ئىشلار ئەسلىمىگە ئايلانغانىدى.

سالىنىڭ كۆز ئالدىدا مەرھۇم ئاتىسى ساۋۇت مەمەت، ئانىسى مەرەمخان ۋە ھەدىسى ماھىرەلەرنىڭ سىيماسى ھازىر بولدى. شۇ تاپ، ئانىسى ئوچاق بېشىدا سالى ئۈچۈن ئاش سېلىش بىلەن پايپىتەك بولسا، ھەدىسى ماھىرە تاپسىدا چۆپ ئېشىۋاتاتتى. ئاتىسى ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ، ئەل-ۋەتەن، ئىلىم-ئىرپان، ئادەمىيلىك ھەققىدە نەسىھەتلەرنى قىلماقتا ئىدى. قاياقتىندۇر ھەدىسى بۇۋىمەريەمنىڭ

ئېچىنىشلىق ئاھ-پەريادى ئاكلانغاندەك بولۇۋىدى، دەرھال يان تەرەپتىكى قارىناق ئۆيگە يۈگۈردى. قارىناققا ئەمدىلا ئايىغ بېسىشىغا، ئاۋاز باشقا بىر ياقتىن چىقتى. يەنە ياتاق ئۆيگە قايتىپ كىردى. ئۆيئىچىدە نە ئاتا-ئانىسى، ھەدىسى يوق. بۇلارنىڭ ھەممىسى سالىنىڭ سەرگۈسى ئىدى. شۇ چاغدىلا سالى ئۆزىنىڭ يېگىلىشكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى. ئاتا-ئانا، قېرىنداشلىرىنىڭ روھى قورۇنغانلىقىنى چۈشەنگەندەك بولۇپ ۋۇجۇدىنى يېغا قاپلىدى، ئۇنىڭ ئۈن سىلىپ يىغلىۋالغۇسى، بار ئاۋازى بىلەن ئاتا-ئانا، ھەدە، سىلەر قەيەردە؟ دەپ توۋلىۋالغۇسى كەلگەنىدى. سالى ئۇندىق قىلمىدى. ئۇ، كالۇ تاپىسىغا تىزداپ چىققاندىن كېيىن، ئاستا-ئاستا ئالغا قاراپ سىلجىپ ھەدىسى بۇۋىمەريەم نەچچە ئايلاپ ئورۇن تۇتۇپ ياتقان يەرگە كېلىپ توختىدى-دە، مەھكەم چاپلانغىنىچە بۇقۇلداپ يىغلىدى.

«جېنىم ھەدە! مەن ساڭا ئوبدان قارىيالمىدىم. قىلچىمۇ راھەت كۆرمەي، ئازاب-ئوقۇبەت بىلەن كېتىپ قالدىڭ. ھەدە! مەندەك بەگۈباش، ئەقىلسىز ئىنىڭنى كەچۈر. ئەينى يىللاردا تارتقان خورلۇقلىرىڭنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ تۇرۇپمۇ، ئۆيدىكىلەرگە تىنمىغانلىقىمنى، شۇ ۋەجلىك ياشلىق باھارىڭنىڭ ۋاقتىسىز چەيلىنىپ بۇ ئالەمدىن بالدۇرلا كېتىپ قېلىشىڭغا سەۋەبچى بولغانلىقىمنى كەچۈر. شۇنچە خورلىنىپ قايتىپ كەلگىنىڭدە ھالىڭ نېچۈن دېمەستىن، جەڭگى-جېدەل بىلەن ھەسرەت-پىغانىڭنى ھەسىلەپ ئۆرلەتكەنلىكىمنى، تىمەن بىر ئەركەك زاتى تۇرۇقلۇق سېنى خورلىغان نائەھلىلەردىن قىلچىلىك ھېساب ئالمىغانلىقىمنى كەچۈر...»

سالى بىر مەھەلدىن كېيىن ئورنىدىن ئاستا تۇردى. ئۆيئىچى-سىرتىنى پاكىز سۈپۈرۈپ، سۇ چاچتى. يوتقان-كۆرپىلەرنى قېقىشتۇرۇپ تازىلىدى. گۈگۈم چۈشۈشكە ئاز قالغان بىر پەيتتە ئۆيدىن يېنىپ چىقتى.

ئۇ ئوغلىنى ئۇدۇل ئۆيگە ماڭدۇرۇپ ئۆزى كەنت قورۇسى بىلەن ئايلىنىپ ماڭغانىدى. نايۇپ ماگىزىنىڭ قورۇسى ئۇدۇلىدىن ئەمدىلا

ئۆتۈپ تۇرۇشىغا كەنت بوغالتىرىنىڭ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

ــ سالى مۇئەللىم، ۋوي سالى مۇئەللىم. كەمبەغەلدىن قاچمىسىلا دەيمەن، ــ كەنت بوغالتىرى توۋلىغىنىچە يۈگۈرۈپ كەلدى. سالىنىڭ قولىنى چىڭ سقىملىغىنىچە سورۇنغا تەكلىپ ئېتىپ، نايۇپ ماگىزىنىنىڭ قورۇسىغا يېتىلەپ كەلدى.

هويلىغىلا قۇراشتۇرۇلغان تاۋكادا ئوقۇتقۇچىلار، كەنت كادىرلىرى، دېھقانلاردىن بولۇپ ئون بەشچە ئادەم ئولتۇرۇشقانىدى.

ــ هە، سالى مۇئەللىمنى قارشى ئالايلى، ــ دېدى بوغالتىر سالىنى ئولتۇرغۇزۇپ تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن، مىرابقا كۆز قىسىپ، يۈز گىرامىلىق ئىستاكانغا تولدۇرۇپ قۇيۇلغان هاراق رومكىسى سالغا سۇنۇلدى، ــ قېنى مۇئەللىم، هېلىتىن مەكتەپتىكىلەردىن ئۆزلىرىنى سوربغانىدۇق. نەگە كەتكەنلىكلىرىنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىشتى. ئۆيلىرىدىن سۇرۇشتە قىلساق، ئۇلارمۇ ئۇقمايدىكەن. كۆڭلىمىز يېرىم ئولتۇرۇشقان، مانا، ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن ئۆزلىرى يېتىپ كەلدىلە. ياخشى مېهمان تائام ئۈستىگە، دېگەن شۇ دە...

بوغالتىرنىڭ پاساھەتلىك سۆزلىرى بىلەن سورۇن ئەھلىنىڭ هەـ هۇسى قوشۇلۇپ، سالىنى بۇ بىر رومكا مەينى رەت قىلىش ئىمكانىيىتىدىن يىراقلاشتۇرغانىدى. بۇ ئەھۋالنى ئويلاپ يەتكەچ سالىمۇ ئانچە تۇزۇت قىلمايلا ئىستاكاننى قولىغا ئالدى ـ دە، قايسىبىر مەتبۇئات يۇزىدە كۆرۈپ ئۆزلەشتۇرۇۋالغان مۇنۇ رۇبائىيىسىنى ئوقۇدى:

مەست ئەمەسمەن، مەستانىمەن، مەستلىك ـ قارامىلىق،
قارامىلارچە ئىچ! «مەي هالال، كەيپى هارامىلىق»،
نەق ئىمان شۇ مەي خۇمارى بەرگەن ئارامىلىق،
قىلغاي شاراب خۇي ـ مىجەزىنى قابىل، يارامىلىق!...
دەيمەن شۇڭا: مەست بولغۇدەك هاراق ئىچمەك تەس...

سالى يادقا ئېلىۋالغانلىرىنىڭ دەل پەيتىدە ئەسقاتقانلىقىدىن مەمنۇن بولغاچ، كەيپى خۇش ئىدى. ئۇ رومكىنى ئېگىز كۆتۈرگىنىچە قولىنى ئۇزۇن سوزدى:

ــ خوش!

رۇبائىينىڭ سېھرىي كارامىتىدىن مەستخۇشلانغان سورۇن ئەھلىمۇ سالغا تەڭكەش قىلىپ رومكا ۋە چاي پىيالىلىرىنى قوللىرىغا ئېلىشتى:

ــ خوشە!...

ــ خوش!... خوش!.. خوش!...

سورۇن شۇ تەرىقىدە يۇقىرى كەيپىيات بىلەن داۋاملاشماقتا ئىدى.

ــ نايۇپكا، پاقلان گۆشىدىن ئوخشىتىپ كاۋاپ تارتمامدىلا؟ ــ دېدى سالى دۇكاندىن پات-پاتلا چىقىپ، تاۋۇكا ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرگەن نايۇپ ماگىزىننى توۋلاپ.

ــ ۋۇي، قالتىسقۇ مۇئەللىم. نەچچە يىلنىڭياقى ھاراق ئىچمەي يۈرۈيتتىلە، يېقىندىن بېرى خېلىلا كۆتۈرىدىغان بولۇپ قالدىلىغۇ ئەمدى.

ــ سىلىنى خېرىدارسىز قالمىسۇن دېدىمغۇ شۇ. قارىسام بوينىڭلىنى قىسىپ قاپسىلە. ھېلىتىن بېرى ئالتە-يەتتە مەرتەم كېلىپ بولدۇڭلا بولمىسا.

سورۇندىكىلەر پاراققىدە كۈلۈشتى. نايۇپ ماگىزىنىمۇ ئۇلارغا تەڭكەش كۈلدى ۋە سالى مۇئەللىمگە قاراپ:

ــ ئەللىك زىخ ئۆتكۈزمەدىم يا ؟ ــ دېۋىدى، سالىمۇ ھازىر جاۋاب بولدى:

ــ سورۇندىكىلەر بولدى دېگۈچە ئۆتكۈزۈڭلار...

سورۇندىكىلەرنىڭ سانى ئاينىپ ئوتتۇزچە بولدى. خېلى كېچىگىچە داۋام ئەتتى. ھاراقلارمۇ چوققا بېشىغا بىردىن دېگۈدەك توغرىلىنىپ ئىچىلدى. گىرادۇسى توشقانلار بىردىن-ئىككىدىن قېچىشىپ ئاخىرىدا تۆت-بەشچە كىشى قېلىۋىدى، نايۇپ ماگىزىن «خوتۇنىنىڭ ئانچە مىجەزى يوقلۇقىنى، شۇڭا دۇكانىنى بالدۇراق يىغىشتۇرۇپ، ئىشكىنى

تاقىمىسا بولمايدىغانلىقى» نى ئېيتىپ، ئۇلارنى ئۆيلىرىگە قايتىشقا دەۋەت قىلدى. ئۇنىڭسىزمۇ سورۇندا بىرەر پىيالە چاي، بىرەر بۇردا نان چاغلىق نەرسىلەر قالمىغانىدى. سالى ئۇلپەتداشلىرى بىلەن سورۇننى ئاخىرلاشتۇرۇشقا كېلىشكەندىن كېيىن، قورۇدىن يېنىپ چىقتى. كەنت ئالدىدىكى مەكتەپ بىلەن مەھەللىگە تۇتاش چوڭ يولغا ئايرىلىدىغان دوقمۇشقا كەلگەندە ئۇلار بىلەن خوشلاشتى.

ئاي ئەمدىلا تۇغۇشقا باشلىغان چاغ. ئەتراپ خېلىلا قاراڭغۇ ئىدى. سالى مەكتەپ ئائىلىلىكلەر قورۇسىغا كىرىپ كەلگىنىچە چىراغ يېنىپ تۇرغان بىر ئۆيگە قىزىقسىنىپ قالدى. «شۇ كەمگىچە چىراغ ئۆچمىگەنگە قارىغاندا ئولتۇرۇش قىلىۋاتسا كېرەك» دەپ ئويلايتتى ئۇ. دېرىزە تۈۋىگە يېقىنلاپ كېلىشى چىراغ ئۆچۈرۈلدى.

ـــ نېمە قىلىۋاتىسىز ؟ ـــ ياتاق ئىچىدىن بىر قىزنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ سىرتتا ئادەم بارەك قىلىدۇ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى ئەر.

ـــ ئادەم بولسا چىراغنى ئۆچۈرەمسىز؟ ياندۇرۇڭ، ـــ قىز خۇددى سىرتتىكى ئىنسان ئاڭلاپ قوي، دېگەندەك ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلەيتتى، ـــ قورسىقىڭىڭ ئاغرىقى بولمىسا تاۋۇز يېيىشتىن قورقما، دەپتىكەن. ئىشى بولسا كىرىۋەرسۇن، ـــ سالى ئۆزىنى چەتكە ئالدى. رام تۇۋۇدە پۈكلىنىپ ئولتۇرغىنىچە، ئەتراپقا ئاستا سەپسالدى-يۇ، زۇلھايانىڭ ياتقىنىڭ دېرىزىسىگە كېلىپ قالغانلىقىدىن قاتتىق چۆچۈپ كەتتى.

«ئاپلا ! ئەكرەم كەلدى دېگەن گەپ. ئاياغ تۇشىمنى ئاڭلاپ قالغان چېغى. مەن ئىكەنلىكىمنى بىلمىسلا بولاتتىغۇ بۇلار. نېمە دەپ كەلدىم بۇياققا. ناۋادا ئەكرەم چىقىپ قالسا، ئىشىم چاتاق. ھەر باب بىلەن...خىزمەت تەكشۈرۈش، ئۇنۇڭ باھالاش...ھېچبولمىغاندا ھېسابات-ئىمنى تەكشۈرگەندە بولسىمۇ ئەدىپىمنى بېرىدۇ. ھېساب ئالماي قويمايدۇ...»

ـــ مەن چىقىپ قاراپ باقاي.

سالى ئىشىنىڭ چاتاقلىقىنى پەملەپ، بۇ يەردىن دەرھال ئايرىلماق بولۇپ، ئۆزىنى قاراڭغۇلۇق ئىچىگە ئاتتى، ئەمما، نەچچە قەدەم مېڭىپلا يىقىلىپ چۈشتى.

— ۋايجان!

سالى ياتاق ئالدىدىكى ئېتىزلىقنى بويلاپ مەكتەپ مەيدانى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمەك بولغانىدى، ئويلىمىغان يەردىن ئېتىز تىرگىنىدىكى كاۋا پىلىكىگە پۇتلىشىپ يىقىلىپ چۈشكەنىدى.

ياتاق ئىشكى ئېچىلىپ بىرى چىقىپ كەلدى. سالى ئۆزىنى ئوڭشاپ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە شۇڭغىماق بولدى-يۇ:

— سالى مۇئەللىم، — دېگەن ئاۋازدىن داڭ قاتتى، — ئۆزلىرى، — دېدى ئەكرەم سالىنىڭ كىيىم-كېچەكلىرىدىكى توپا-تۇمانلارنى قېقىشتۇرغاچ.

— مەن...مەن...مەنشۇ...

— زۇلھايات بىلەن جىددىي مەسلىھەت قىلىشىدىغان بىر ئىش بار ئىدى، شۇڭا كەلگەن، قايتاي دەپ تەمشىلىپ تۇرسام گۈپۈرلىگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ كەتتى. ئەسلىي سىلى ئىكەنلا-دە.

— مەن... مەن... مەنشۇ، كۆپ ئىچىپ سىلىپ، ئۆيىنى تاپالماي بۇ ياقلارغا ئۆتۈپ ساپتىمەن.

— قېنى بۇياق بىلەن، تۇز يولچە ماڭسىلا.

ئۇلار ياتاقنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئەكرەم ياتاق يېنىغا يانداش ياسالغان لەمپە ئىچىدىن ۋىلىسپىتىنى سۆرەپ چىقتى. دەقىقە ئىچىدە يەرگە ئۆزىنى تاشلاپ ئۈلگۈرگەن سالىغا قاراپ توۋلىدى:

— سالى مۇئەللىم، قوپسلا ئورۇنلىرىدىن، ئۆيلىرىگە كىرىپ ياتسىلا.

ئەكرەم سالىنى سۆرەشتۇرۇپ يۇرۇپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى ۋە بىر قولىدا ۋىلىسپىتىنى يېتىلىگەچ، يەنە بىر قولىدا سالىنى يېتىلەپ ماڭدى. ئىچىدە: «ساقالغا چار سانجىلغان بىر ئادەمنىڭ بالىلارچە ئىش قىلىپ، ئىشىك ماربلاپ يۇرگىنىنى. قايسى زامان بۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ

ئۆزىچە قورساق كۆپۈكى تارتىۋالغاندەك بولدى. سالىغا ئۆزىنىڭ زۇلھايات بىلەن توي قىلىشقا خېلى بۇرۇنلا پۈتۈشۈپ بولغانلىقىنى ئېيتماق بولدى- يۇ، يەنە نېمە سەۋەبتىندۇر ئېيتقۇسى كەلمىدى. تۇرۇپلا مۇنداق بىر خىيالغا كېلىپ قالدى:

«ھەرقانچە پۈتۈشتى دېگەندىمۇ، توي مۇراسىمىنى ئۆتكۈزۈپ خەلقئالەمگە رەسمىي جاكارلىماي تۇرۇپ، ئۇيەر-بۇيەردە يۈرمىگۈلۈكتە. ئۇنداق بولمايدىكەن، ئوغۇلغىمۇ، قىز بولغۇچىغىمۇ سەت. بولۇپمۇ يېزا يېرى دېگەندە بۇنداق قائىدە-يوسۇن، ئەنئەنىگە ئەڭ ئېتىبار بېرىلىدۇ. ئەخلاق-ئېتىقادقا يات قىلمىشلار بىرەركىمنىڭ كۆزىگە چېلىقىپلا قالىدىكەن، گويا ئۆلۈم خەۋىرىدەك ناھايىتى تېزلا جاھانغا پۇر كېتىدۇ. ھەممە كىشىنىڭ ئەيىبلىشىگە دۇچار بولىدۇ. مۇشۇ ئىشلارنىڭ ئۈجۈر-بۈجۈرىگىچە بىلىپ تۇرۇپ قىلغان قىلىقىنى بۇ بولۇمسىزنىڭ. ناۋادا سەزمەي قالغان بولساق قانداق قىلار بولغىيتتى-ھە. ئىشكنى قۇلۇپلاپ مەكتەپتىكىلەرنى چاقىرىپ چىقىشى... ياق، ئۇنىڭدىنمۇ قەبىھ. بەلكىم كەنتتىن بىرقانچە دېھقانىنى باشلاپ چىقىپ چاۋىمىزنى چىتقا يېيىشى... نېمىدېگەن قەبىھ، نېمىدېگەن رەزىل-ھە...»

— ھە، كەل...كەلدۇق، ئۆي... ئۆيگە كەلدۇق، — سالى ئۆيىنىڭ ئارقا رېمنىسى كۈچەپ ئۇرغىنىچە توۋلىدى، — ئاي...ئايزۆھرە، ئىشىكنى ئاچەۋە.

ئەكرەم سالىنى سۆرەپ دېگۈدەك ئىشىك تۈۋىگە كېلىپ تۇرۇشى، چىراغ يورىدى.

— خوش مۇئەللىم، مەنمۇ قايتاي، ئۆزلىرىمۇ ئۆيلىرىگە كىرىپ ئارامىلىرىنى ئېلىۋالسىلا.

— ۋۇي، بۇنچە كېچىدە، قونۇپ ئەتە ماڭسىڭىز...

سالى ئارقىسىغا ئۆرۈلگەندە، ئەكرەم ئاللىبۇرۇن ئۆز يولىغا مېڭىپ بولغانىدى. ئەكرەمنىڭ ئۇزىشى سالىنىڭ مەستلىكىمۇ يېشىلدى. شۇ تاپ ئۇ ئۆز قىلمىشىنىڭ توغرا ياكى خاتالىقىنى ئاڭقىرالمايۋاتقاندەك ئەنە شۇ

ئىككى خىل قاراش ئىچىدە زىددىيەتلىك كۈرەشلەر قاينىمىغا چۆكۈپ كەتكەندەك قىلاتتى. ئەكرەم سىڭىپ كەتكەن ئاشۇ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە تىكىلگىنىچە ئۆزۈ-ئۆزىنچە نېمىلەرنىدۇر دەپ شۇرلايتتى...

※ ※ ※

مەكتەپتە سالى توغرۇلۇق مىش-مىش گەپلەر پەيدا بولدى. گەپ كۆتۈرۈپ يۈرگەنلەرنىڭ ئېيتىشىچە، سالى بىر ھەپتە ئىلگىرىكى بىر كۈنى كېچىدە ھاراق دېگەننى بولۇشىچە ئىچىپ كىرىپ، ئايالىنى راسا دۇمبالىغانمىش. باشقىلار بىلەن چاتىقىڭ بارمۇ-يوق، دەپ سوراقلا تارتقانمىش. ئايالى ئۇنداق ئىش يوق، دەپ يېلىنىپ-يالۋۇرسا، ئەگەر دېگەنلىرىڭ راست بولسا قەسەم ئىچ، دەپ قىستاپ تۇرۇۋالغانمىش. بۇنداق ئەھۋال ئىلگىرىمۇ كۆرۈلگەچ ئايزۆھرە سالىنىڭ بۇ قىلمىشىدىن قاتتىق خورلۇق ھېس قىلىپ، مائارىپ ئىشخانىسىغا دارىتىملاپ بارغانمىش. سالىنىڭ قىلمىشى دىنىي خۇراپاتلىقنى تەرغىب قىلغانلىق بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلار قانۇنىدىكى بەلگىلىمىگە خىلاپ بولغاچ، ئۇنىڭ مەسلىسى ناھىيىلىك مائارىپ سىستېمىسى ئۆگىنىش-تەربىيە پائالىيىتىگە رەھبەرلىك قىلىش ئىشخانىسىغا يوللانغان، رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى بۇ ئىشقا يۈكسەك ئېتىبار بىلەن قاراپ، ئۇنىڭ مەسلىسىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا مەخسۇس ئادەم ئورۇنلاشتۇرغانمىش. يېقىندا ئادەم كېلىپ بۇ ئىشلارنى ئېنىقلاپ ھەل قىلارمىش....

كىشىلەرنىڭ ئۇيغۇر - بۇيەردە ئۆزىگە قاراپ نېمىلەرنىدۇر دەپ كۈسۈرلاشلىرى سالىنىڭ ئوغىسىنى قاينىتاتتى. مىش-مىشلاردىن بىخەۋەر بولغاچ، ئۆزىنىڭ نېمە ئىشلارنى خاتا قىلىپ قويغانلىق سەۋەبلىك باشقىلارنىڭ غەيۋەت خالتىسىغا كىرىپ قالغانلىقىنى ئاڭقىرالماي پۈچىلىناتتى. بىراق، تۆمۈر ئىشتانىنىڭ ئىچىدىكى ئوسۇرۇقنىڭمۇ بۇسى چىقىدۇ، دېگەندەك، بۇ خىل ھالەتمۇ ئانچە ئۇزۇن داۋام ئەتمىدى.

مىش-مىشلار پەيدا بولۇپ 3-كۈنى سائەت 10 دىن سەل ئاشقان بىر مەزگىلدە، مەكتەپ مەيدانىغا «بېيجىڭ 212» تىپلىق بىر كىچىك ماشىنا كىرىپ كەلدى.

ماشىنىنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازى بىلەن ھەممەيلەن سىنىپ، ئىشخانىلارنىڭ دېرىزىسىدىن باشلىرىنى سوزۇشقىنىچە، ئادەتتە كەمدىن-كەم پەيدا بولۇپ قالىدىغان بۇ شەيئىنى ھارۋىسىدىن كىملەرنىڭ چۈشۈپ كېلىدىغانلىقىغا دىققەت قىلىشماقتا ئىدى. كۆرۈۋاتقان تېزىسلارنى جايىدىلا قاتلاپ قويۇپ، دېرىزىدىن قاراپ تۇرغان سالى كەلگەنلەرنىڭ ئالدىغا چىقىش ئۈچۈن ئىشخانىدىن چىقتى. ئۇ ماشىنىنىڭ قېشىغا يېتىپ بارغۇچە، ماشىنا ئىچىدىن مائارىپ ئىشخانا مۇدىرى ئوسمان، مەزكۇر مەكتەپنىڭ سابىق مۇدىرى سامساق ۋە يەنە سالاپەتلىك كىيىنگەن يوغان قورساق بىر كىشى بىلەن ئېگىز بويلۇق ئورۇق بىر كىشى بولۇپ، جەمئىي تۆت ئادەم چۈشتى. شۇ ئارىدا موتوسىكلىتنى چاپتۇرغىنىچە ئەكرەم يېتىپ كەلدى.

— بۇياق مۇشۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى سالى مۇئەللىم بولىدۇ، — دېدى ئوسمان ئەرشى كۆرۈشۈش ئۈچۈن قول ئۇزىتىپ كەلگەن سالىنى مېھمانلارغا تونۇشتۇرۇپ.

ھەممەيلەن سالىغا مەنىلىك بېقىشقاندەك قىلاتتى. سالى مېھمانلار بىلەن بىرمۇبىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈۋاتقان شۇ دەقىقىلەردە، ئوسمان ئەرشى مېھمانلارنى سالىغا تونۇشتۇرۇپ چىقتى.

سالاپەتلىك كەلگەن كىشى ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىدىن، ئورۇق، ئېگىز كەلگەن يېگىت مائارىپ مۇپەتتىش ئىشخانىسىدىن ئىدى.

— سىكرېتارىڭلار بارمۇ؟ — دەپ سورىدى ئوسمان ئەرشى نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرغان سالىدىن.

— مېنىڭ سىنىپىمغا دەرسكە كىرىپ كەتكەن.

— چاقىرىپ چىقىڭلار.

سالى نەچچە قەدەم مېڭىپ تۇرۇشىغا، مەكتەپ مۇدىرى سىنىپتىن چىقىپ كەلدى.

شۇ سائەتلىك تەنەپپۇستا سالى باشقىلارنىڭ ئۆزىگە بولغان قاراشلىرىدىمۇ ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى تونۇپ يەتتى. ھېچكىم ئۇنىڭغا بىر ئېغىزمۇ گەپ-سۆز قىلمايتتى. بىر-ئىككىدىن باش بىر يەرگە كېلىپ نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىشاتتى. سالى كارىدورغا چىققانىدى، مۇدىر ئىشخانىسىدىن ھېلىتىن كىرىپ كېتىشكەنلەرنىڭ بەس-مۇنازىرە قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارىلاپ-ئارىلاپ ئۆز ئىسمىنى تىلغا ئالغان ئاۋاز سالىنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ تۇراتتى.

«بۇلار مەن توغرۇلۇق بىرەر ئىش بىلەن كەلگەنمىدۇ يا. بولمىسا بىكاردىن-بىكارغا ئىسمىمنى تىلغا ئالماس. ئۆستۈرەمدۇ يا. ئالمادىس بىرەر مەكتەپكە...»

سالى ماڭارىپ ئىشخانىسىدىكىلەر تەكشۈرۈشكە كەلگەن كۈنى كەچتىكى سورۇندا ئوسمان مۇدىر بىلەن قىلىشقان پاراڭلىرىنى ئەسكە ئالدى:

شۇ كۈنى كەچلىك ئولتۇرۇشتا شىر كەيپ بولغان ئوسمان ئەرشى مەكتەپدىشى سالىنى چاقىرىپ سىرتقا ماڭدى.

ـــ ئۆيۈڭلەردە خوتۇن-بالىلىرىڭلار باردۇ؟ـــ دەپ سورىدى ئۇ سىرتقا چىقىپلا.

ـــ بار.

ـــ چاي-پاي قاينىتاقاندۇ-ھە؟

ـــ ئەلۋەتتە قاينىتىدۇ-دە.

ـــ ساۋاقداش بولغىنىمىز بىلەن خوتۇن-بالىلىرىمزنى تونۇمايمىز. يۇرۇڭلا تونۇشقاچ بىرەر پىيالىدىن قىزىق چاي ئىچىپ چىقايلى. سورۇن چېيى ئادەمنىڭ ئۇسسىغان يېرىگە پەقەتلا بارمايدىكەن، بەتتەم ھەم لاۋزا...

بالىلارغا نېمىلەنىدۇر ئۆگىتىۋاتقان ئايزۆھرە مېھمانىنى كۆرۈپ

قولىدىكى ئىشنى تاشلىدى. مېھماننى تۆرگە تەكلىپ قىلىپ، داستىخان سالدى، يەل-يېمىش، قېتىق-قايماق، قوغۇن، تاۋۇزلاردىن كەلتۈردى، ناۋات دەملەپ چاي قۇيدى.

ـــ پاھ ! ھەم ياش، ھەم كېلىشكەن خوتۇن ئېلىۋاپسىلەر جۇمۇ، ـــ ئوسمان ئەرشى كەيپ بىلەن قىزارغان كۆزلىرىنى ئايرۇھەردىن ئۈزمەيتتى،ـــ باشقىلار «سالىنىڭ خوتۇنىنىڭ جېنى بار» دېسە، نېمە دەيدىغاندۇ، جېنى بولمىسا ياشىيالامتى دەپتىكەنمەن، ئەسلىي ئۇلار بىكار ئېيتماپتىكەن-دە، ھا...ھا...ھا...

ـــ شۇنداق، شۇنداق، ـــ تەكرارلىدى سالى مۇدىرنىڭ كۆلكىسىگە جور بولغاچ.

ئۇلار خېلى ئۇزاق پاراڭلاشتى. ئەزەلدىن ئۆزىگە دۇشمەنلەردەك سۇر-ھەيۋە بىلەن قاراپ كەلگەن ئوسمان ئەرشىنىڭ رايىش، مۇلايىم تەلەپپۇزى سالىدا نۇرغۇن ئويلىنىشلارنى پەيدا قىلغانىدى.

ـــ مۇنداق بولسۇن، بۇنىڭدىن كېيىن بېرىش - كېلىش قىلىپ ئىزدىشىپ ئۆتەيلى. بىز دېگەن قانداقلا بولمىسۇن بىر مەكتەپداش، ساۋاقداش، يېشىمزمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى. تۆت كۇنلۇك ئالەمدە ھەمدەمدە بولۇپ ئۆتەيلى. سىلىمۇ ئىلگىرىكى ئىشلارنى كۆڭلۇڭلەردىن چىقىرىۋېتىڭلار، بەزى چاغدا شۇنداق قىلمىساق ئادەم باشقۇرغىلى بولمايدىغان ئىشكەن. ھەممەيلەن بىزنىڭ مەكتەپداشلىقىمىزنى بىلگەچكە، دىققەت-ئېتىبارى بىزدە. سەللا دىققەت قىلمىساق ئۆسەك سۆز تارقىتىشىدۇ. سىلىمۇ ئوبدان ئىشلەڭلا. بىر ئۆمۇر باشقىلارغا بېقىنىپ ئىشلىمەي، بىرەر مەكتەپنى مۇستەقىل چۆرۈپ بېقىڭلا...

ئوسمان مۇدىرنىڭ خۇددى ئايزۆھرەگە ۋەدە بېرىۋاتقاندەك بىر ئەلپازدا ئېيتقانلىرى سالىنىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالغانىدى. ئۇ سورۇنغا قايتىپ كىرگەندىن كېيىن، ئۆز نۆۋىتىنى قايتۇرۇپمۇ ئولتۇرمىدى. خېلى كۆپ ئىچتى. سورۇندىن يېنىپ نايۇپ ماگىزىنىڭكىدە ئىچتى...

ئەسلىمىسىنىڭ ئاخىرىدا سالىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلغاندەك بولدى. ھەئە،

ئۇ شۇ كۈنى ئەتىگىنى يۈز بەرگەن كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئەسلىگىنىدە، ئاشۇ نىجىس ھاراقنى ئىچكەنلىكىدىن قاتتىق پۇشايمان يېدى. شۇ قېتىمقى جېدەل ئۇنىڭ ئۈچۈن خېلى كۆپ كۆڭۈل ئاغرىقىنى ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىرقانچە قېتىملىق جېدەلمۇ ھاراقتىن ئىبارەت نىجىسنىڭ كاساپىتىن بولغانىدى.

«ھەي، كونىلار: ‹ھاراقنىڭ ئۆزى ھارام› دەپ بىكار ئېيتماپتىكەن. ھارام نەرسە بولغانلىقتىن ئەقلىنى بۇلغاپ سارىڭ قىلىدىكەن ئەمەسمۇ. ئادەم گاھى ۋاقىتتا مەستلىكىدە قىلغانلىرىنى ساقايغاندا ئويلىسا نومۇستىن ئۆلۈۋالغۇسى كېلىدۇ، ئىككىنچى ئاغزىمغا ئالماسمەن، دەپ قەسەمەمۇ ئىچىدۇ. شۇنداق دەيدى-يۇ، نەچچە كۈن ئۆتەر-ئۆتمەي، ئەسلىمىسى خىرەلەشكەن، بىتاپلىقى ئوڭشالغىنىدا يەنە ئىچىدۇ...»

ــ سالى مۇئەللىم، ئىشخانىغا كىرىڭ.

ئەكرەمنىڭ ئاۋازى سالىنىڭ خىيالىنى بۆلدى. ئىشخانىدا جىددىي بىر كەيپىيات ھۆكۈم سۈرگەن بولۇپ، ھەممەيلەن دىققەت-نەزىرىنى مۇدىرنىڭ ئىش ئۈستىلىدە ئولتۇرغان سالاپەتلىك كىشىگە مەركەزلەشتۈرگەنىدى. سالى سامساق مۇدىرنىڭ يېنىدىكى بوش ئورۇندىن ئورۇن ئالدى.

ــ سالى مۇئەللىم، بىزنىڭ كېلىشتىكى مەقسىتىمىز سىزگە ئايدىڭ بولمىسا كېرەك. شۇڭا، مەن مەقسەتنى يورۇتۇپ ئۆتەي، ــ ئۇ كىشىنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزى شۇنچىلىك ئۇرغۇلۇق بولۇپ، قۇلاققا يېقىشلىق ئىدى. ئەتراپقا تەكشى نەزەر تاشلاپ ئالدىرىماي سۆزلەيتتى، ــ يېقىندا مائارىپ ئىشخانىسى بىر پارچە ئەرز تاپشۇرۇپ ئاپتۇ، ئەرز مەزمۇنى بىزگىچە يېتىپ بارغانىكەن. ئەتىگەندە ئىدارە مەسئۇللىرى بۇ ئىشنى ئېنىقلاپ كېلىشنى ئېيتىپ بىزنى بۇياققا خىزمەتكە ئەۋەتتى. شۇڭا، سىزنىڭ سابىق مەكتەپ مۇدىرىڭىز سامساق ۋە مائارىپ ئىشخانىسىدىن ئوسمان بىلەن ئەكرەمنى ئېلىپ مەكتىپىڭلارغا يېتىپ كېلىشىمىز. خىزمىتىمىزگە

يېقىندىن ماسلىشىپ بېرىشىگىرنى ئۈمىد قىلىمەن. ئىشنىڭ كونكرېت جەريانىنى ئوسمان مۇدىر يەتكۈزىدۇ.

ئوسمان ئەرشىنىڭ بايانلىرىدىن ھەممە ئىش ئايدىڭ بولدى. ئايزۆھرە سالىنىڭ ئۆزىنى كۆپ قېتىم قەسەم قىلىشقا زورلاپ، ھە دېگەندە ئۇرۇپ-دۇمبالاپ خورلىغانلىقلىرى ئۈستىدىن مائارىپ ئىشخانىسىغا شىكايەت قىلغانىدى. مائارىپ ئىشخانىسى بۇ ئىشنى مائارىپ ئىدارىسىگە نۆۋەتتىكى ئۆگىنىش-تەربىيە پائالىيىتىدە تېپىپ چىقىلغان مەسىلىلەر قاتارىدا يوللىغان بولۇپ، مەخسۇس تۈزەش گۇرۇپپىسىنىڭ بۇ ئىككى نەپەر خادىمى سالىنىڭ مۇشۇ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن يېتىپ كېلىشكەنىدى.

— ئۇنداق ئىش يوق. قىسمەن چاغلاردا ئايالىم بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغىنىم راست، لېكىن ئۇنى تالاق قىلىپ ئۆيدىن قوغلاپ سالغىنىم، قەسەم سۆزىگە قىستىغىنىم يوق، — دېدى سالى مەخسۇس تۈزەش گۇرۇپپىسىدىكى خادىملارنىڭ تەكرار سوربغان سوئاللىرىدىن بىزار بولغان بىر كەيپىياتتا، — ئايالىم ئۆزى ئۆز سۆزىنىڭ تۇغرىلىقىنى ئىسپاتلىماق بولۇپ قۇرئان تۇتقان. ئىشەنمىسەڭلار ئۇنى چاقىرىپ كىرىپ يۈزلەشتۈرۈڭلار...

سالىنىڭ ئېيتقانلىرىدىن تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكىلەر ئوڭايسىز ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. ئوتتۇرىدىكى قاتمالليقنى يوقىتىش ئۈچۈن ئايزۆھرەنى چاقىرتىشمۇ زۆرۈر بولۇپ قالغانىدى. ئۇلار مەسىلىھەتلەشكەندىن كېيىن، ئايزۆھرەنى ئىشخانىغا چاقىرتتى. يولدىشى بىلەن يۈزلىشىپ قېلىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەن ئايزۆھرە ئىشخانىدىكىلەرگە قاراپ داڭ قاتتى. ئىشنىڭ تېگى-ماھىيىتىنى كۆڭلى تۇيۇپ يەتكەندىن كېيىن، ئىنكاس قىلغانلىرىدىن يېنۈۋىلىشنى، ئەر-خوتۇن ئارىسىدا زورلۇق قىلمىشلىرىنىڭ يوقلۇقىنى، پەقەت بىر قېتىم ئۆزىنى ئاقلاش يۈزىسىدىن ئۆزلۈكىدىن قەسەم قىلىمەن، دەپ قۇرئانىنى تۇتقانلىقىنى ئېيتىپ، ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋىلىشنى ئويلىدى، ئەمما،

ئۇلار سوربغان سوئالغا جاۋاب بېرىۋاتقان دەقىقىلەردە، ئوسمان ئەرشىنىڭ قولىدىكى نەچچە ئون بەت ماتېرىيالغا نەزىرى ئېلىنىشى بىلەن ئويلىغانلىرى ئاللىقاياقلارغىدۇر ئۇچۇپ كەتتى. ئوسمان ئەرشىنىڭ قولىدىكى ئايزۆھرەنىڭ نەچچە كۈن ئاۋۇال مائارىپ ئىشخانىسىغا ئۆزى يوللاپ بەرگەن شىكايەتنامە ئىدى. ئايزۆھرە كۆز ئالدىدىكى رېئال پاكىت ئالدىدا يالغان ئېيتىشقا پېتىنالمىدى. لام-جىم دېمەستىن ئوسمان ئەرشىنىڭ جاۋابسىز قالغان سوئاللىرىدىن كېيىنكىسى، شۇنداقمۇ دېگەنلىرىگە باش لىڭشىتىپ سۆكۈت ئىچىدە ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى .

ئۇ ئۆزىنىڭ بۇنداق ئوسال ھالغا چۈشۈپ قېلىشىنى ئەسلا ئويلاپ باقمىغانىدى. بىر ئۆيدە، يەنە كېلىپ نەچچە ئون يىل بىللە ياشاپ كەلگەنلەرنىڭ بىرىنىڭ ئۇستىدىن بىرى شىكايەت قىلىشىنىڭ نەقەدەر ئېغىر ئىكەنلىكىنى تۇنجى رەت ھېس قىلغىنىدا، ئۆز قىلمىشىغا قاتتىق پۇشايمان يېدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى يالغان، دەپ ئۇنلۇك ئاۋازدا جار سېلىپ توۋلىغۇسى، ئوسماننىڭ قولىدىكى شىكايەتنامىنى شارتتىدە تارتىپ ئالغىنىچە پارە-پارە قىلىپ يىرتىپ تاشلىغۇسى كەلدى، بىراق ئۇنداق قىلالمىدى.

ئايزۆھرە يولدىشىنىڭ تولىمۇ مىسكىن ھالىغا قاراپ ئىچ-ئىچىدىن يىغا قىستىدى.

«ھەي، ‹ئايال كىشىنىڭ چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا› دېگىنى شۇ بولسا كېرەك. نېمە دەپ ئەرز قىلغانىدىمەن. خۇددى مۇشۇ ئەرز بىلەن مەڭگۈلۈك ئادا-جۇدا بولۇپ كېتىدىغانىدەك بىر ئىش قىلىپ ساپتىمەنغۇ... ‹ئوسما كېتىپ قاش قالدۇ، سۇ كېتىپ تاش› دېگەنىدەك، بۇلار كېتىپ يەنە سالى بىلەن مەن قالىمەنغۇ. ئەجەب ئويلىماپتىمەنيا. ئىككى بالا بىلەن قويۇۋەتسە نەلەردە تېنەپ يۈرەرمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىرى مېيىپ تۇرسا. ئوغۇل بالا ئاتا تەربىيەسى كۆرمىسە نېمىگە ئوخشاپ قالار... ھەرقانچە ياخشى بىر ئەرگە تەگسەم دېگەندىمۇ، بالىلارنى ئۆز ئاتىسىچىلىك كۆيۈنۈپ بېقىپ كېتەلىشى مۇمكىنمۇ ؟

بولدىلا، ھەممىدىن بىراقلا تېنىۋالاي. ياق، ئۇنداق قىلسام بۇلاردىن يەتكۈچە خاپىلىق ئىشتىمەن. باشقىلارغا بوھتان چاپلىغانلىقنى ئېتىغا ياتمەن... ئەمما، بۇ پېتىم بېشىمنى ئىچىمگە تىقىپ ئولتۇرۇۋەرسەم، سالىغا ئالمادىس ئېغىر جازا بېرىپ قالسا، ئۇ ھالدا...»

ئايزۆھرە خىيالىنىڭ داۋامىنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا ئاجىز ئىدى. شۇنداقتىمۇ بۇ ئىشنى يەنىلا لايىقىدا يۇغۇشتۇرمىسا بولمايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى ۋە بۇ تەرەپلەردىن ھەرقانداق بىر ئىشنىڭ يۈز بېرىشىدىن قەتئىينەزەر كۆكرەك كىرىپ ئوتتۇرىغا چىقىشنى جەزم قىلدى. ئاخىر ئۇ، ئۆزىنىڭ ئاچچىقىغا ھاي بېرەلمەي، ئەر-ئايال ئوتتۇرىسىدا بولغان بىر قىسىم ئۇششاق ماجىرالارنىڭ بىرىنى ئىككىگە، ئازنى كۆپكە كۆپىتۈرۈپ مەلۇم قىلغانلىقىنى، ئەمەلىيەتتە ئۇنچىۋالا چوڭ ئىشنىڭ يوقلۇقىنى ئېيتىپ، ئەرزىدىن يېنىۋالىدىغانلىق توغرىسىدىكى ئىپادىسىنى بىلدۈردى. بىراق، ئەكرەمنىڭ ئايزۆھرەنى قەسەم قىلىشقا قىستىغانلىق ئىشنى سالىنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇشى بىلەن پەسكويغا چۈشۈپ قالدى. تەكرار سوئال-سوراقتىن بىزار بولغان سالمۇ ئاخىر راست گەپنى ئېيتىپ، ئايزۆھرەنىڭ يازغانلىرىنى ئېتىراپ قىلدى، سەۋەنلىكنى تامامەن بوينىغا ئالدى.

ئايزۆھرەنىڭ ئەرزنامىسىنى تەكشۈرۈپ دەلىللەش خىزمىتى ئاخىرلىشىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى مەخسۇس تۈزەش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ سالىنىڭ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشنامىسى ھەرقايسى مەكتەپلەرگە تارقىتىلدى. ئۇقتۇرۇش قارىغول مەكتەپكە يېتىپ كەلگەن كۈنى، ئوقۇتقۇچىلار دەرستىن چۈشكەن پەيتتە ئىشخانىدا يىغىن ئېچىلدى. يىغىندا ئۇقتۇرۇش ئوقۇپ ئۆتۈلدى.

سالىنىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ ھەممە نەرسە بىر خىل رەڭدە قاپقارا كۆرۈنەتتى. ئاشۇنچىلىك ئاددىي بىر ئىش، يەنە كېلىپ ئائىلىسىدىكى خۇسۇسىي ئىشقا تەشكىلنىڭ بۇنچىلىك كۆڭۈل بۆلۈپ

كېتىشلىرىنى ئىدىيەسىدىن پەقەتلا ئۆتكۈزەلمەيتتى.

«ئوقۇساڭ ئوقۇۋەر. ئېقى قەغەز، قارىسى سىياھ» دەپ ئويلايتتى ئۇ ئىچىدە. ھۆججەت يەتكۈزۈلۈۋاتقان شۇ پەيتتە، مەكتەپ مۇدىرىنىڭ دەقىقىلىك توختىشى ئۇنىڭ دىققىتىنى تارتتى. مۇدىر سالىغا خۇددى تۇنجى ئۇچراشقان كىشىدەك قارايتتى. سالى مۇدىرنىڭ بۇنداق قاراشلىرىدىن نارازى بولغان بولسىمۇ، ئاغزىدىن چىقىرالمايتتى.

«ئاشۇنچىلىك بىر ئىشقا يەنە نېمە جازا كەلمەكچىدى. بۇ گەپلەر قانۇندا بولمىسا يا... تەكەببۇرلۇق بىلەن قاراپ كەتكىنىنى، خېتىنى ئوقۇماي...»

سالى بىلەرمەنلىك قىلىۋاتقان دەقىقىدە، مەكتەپ مۇدىرى ئۇقتۇرۇشنىڭ داۋامىنى ئۇلاپ ئوقۇدى:

ــ خەلق ئوقۇتقۇچىلىق سالاھىيىتىنى ئۇنتۇپ، كونا ئەقىدىلەرنى تەرغىب قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئوقۇتقۇچىلار قانۇنى ۋە نۆۋەتتە مەكتەپلەردە ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلۇۋاتقان ئۆگىنىش تەربىيە پائالىيىتىنى يولغا قويۇش چارىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەرگە تەتبىقلانىدى... مەزكۇرغا ئوخشاش مەسلىسىنى تونۇش ئىپادىسىنىڭ ياخشى بولغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئىككى دەرىجە ئىش ھەققىنى كېمەيتىش، ئالتە ئاي سىناقتا قويۇلۇپ ئىپادىسىگە قاراش چارىسى بېرىلدى...

ئاخىرقى گەپلەر سالىنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. يېغىن ناھايىتى سوغۇق تەرزدە ئاياغلاشتى. سالى ئوڭ ئورنىدا قانچىلىك ئولتۇرغىنىنى بىلمەيتتى. ئىشخانا ئىچىنى قاپقاراڭغۇلۇق قاپلىغان بىر چاغدىلا ئەسلىگە قايتىپ، ئېغىر قەدەملىرىنى سۆرىگىنىچە ئۆيىگە قاراپ يول ئالدى.

يەتتىنچى باب

كۈنداشلىق

1

مەكتەپ ئالدىدىن جەنۇبقا ئەللىك مېتىرچە يىراقلىقتىكى يولنىڭ دوقمۇشىغا ئورنىتىلغان، كۆك سىرلانغان قەلەي بوتكا قارىماققا توختىتىپ قويۇلغان ئاپتوبۇسنىڭ ئۆزىلا بولۇپ، سودا-سېتىق ئۇچۇن كەلگەنلەرنىڭ كۆپلۈكى بىلەن يىراقتىن قاراشتا نەچچە ئون يىل ئاۋۋالقى يولۇچىلارنىڭ ھەپتىدە بىر قاتنايدىغان نۆۋەتچى ئاپتوبۇسقا ئىنتىرىشىپ چىقىۋاتقان ھالىتىنى ئەسلىتەتتى. بوتكا تاللانغان ئورنى ۋە قۇرۇلمىسىنىڭ ئەپچىللىكى بىلەن مەھەللە ھۆسنىگە ھۆسن قوشقان بولۇپ، كۈنبويى ئادەم توختىمايدىغان بۇ دوقمۇشنى باشقىچە ئاۋات قىلىۋەتكەنىدى. بوتكىغا قەنت-گېزەك، سەرەڭگە-سوپۇن، گازىر-پۇرچاق، ئالما، نەشپۈت، ئۆپكە-زاسۇي، لەڭپۇك... قاتارلىق يېمەك-ئىچمەك ۋە كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرى، دەپتەر، قەلەم دېگەندەك مەدەنىيەت بۇيۇملىرى قويۇلغان بولۇپ، تەنەپپۇس ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ يۈگۈرۈشۈپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلار ۋە يولدىن ئۆتكەن-كەچكەن يولۇچىلارنىڭ كۆپلۈكى بىلەن بېسىق ئىدى.

ئايزۆھره كۈندۈزى سودا-سېتىق ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولسا، كەچلىكى يەنە بىر كۈنلۈك تىجارەتنىڭ غېمى — لەڭپۇڭ ئۇيۇتۇش، ئۆيكە-زاسۇي قۇيۇش بىلەن ئالدىراش بولاتتى.

بۇ مەھەللىدە نايۇپ ماگىزىنىدىن باشقا بىرقانچە ئائىلىلىك دېھقان ئۆيلىرىگە كىچىك تىپتىكى دۇكانلارنى قۇرۇپ، ھاراق، تاماكا، قەنت-گېزەك سودىسى بىلەن شۇغۇللانغاندىن باشقا، ئايزۆھرەگە ئوخشاش زاسۇيىپەزلىك ۋە لەڭپۇڭچىلىقنى قوشۇپ تىجارەت قىلىۋاتقانلار يوق دېيەرلىك ئىدى. بار دېگەندىمۇ ھەپتە ئارىلىقىدىكى بازار قوغلىشىپ تىجارەت قىلىدىغانلار ياكى ھېيت-بايرام، تۆي-تۆكۈن، مەشرەپلەردە ئاندا-ساندا قىلىپ قويىدىغانلار بىلەن چەكلىنەتتى. شۇ ۋەجدىنمۇ ياكى يېمەك-ئىچمەك تىجارىتىنىڭ سودا-سېتىق قىلغۇچىنىڭ چىراي قۇرۇلمىسى بىلەن مۇناسىۋىتى چوڭقۇر بولۇشتەك ئالاھىدىلىكى سەۋەبىدىنمۇ، ئەيتاۋۇر قانداقتۇر بىر سەۋەب تۈپەيلى ئايزۆھرەنىڭ خېرىدارلىرى كۈندىن-كۈنگە ئاۋۇپ بارماقتا ئىدى.

«يېمەك-ئىچمەك دېگەننى مۇشۇنداق چىراي دېسە چىرايدا، گەپ دېسە گەپتە بار، ئوچۇق-يورۇق، خۇش پېئىل، قاملاشقان چوكانىنىڭ قولىدىن يېسە يېيىشلىك ھەم سىڭىشلىك بولىدۇ» دەپ چاقچاق قىلىشاتتى بەزىلەر.

شۇ قاتاردا مەكتەپتىكى بويتاق يىگىتلەرمۇ ئانچە-مۇنچە بىكار ۋاقىتلىرى بولۇپلا قالسا ئاشۇ بوتكىغا قاراپ چېپىشاتتى. ئىلگىرى ئەتىگەنلىك ناشتا ئۈچۈن قاتتىق نانىنى ئىلمان چاي بىلەن يۇمشىتىپ يېيىشتىن باشقا ئامالى بولمىغان يىگىتلەر، ئەمدىلىكتە بىرىنچى سائەتلىك مۇزاكىرە ۋاقتى ياكى تەنەپپۇس ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ غىپپىدە چىقىشقىنىچە لەڭپۇڭ ياكى ئۆيكە-زاسۇي بىلەن ناشتا قىلىشۋالىدىغان بولغانىدى. گاھىدا مەكتەپ مۇدىرىنىڭمۇ بوتكا ئەتراپىدا ئەگىپ قالغىنىنى كۆرگىلى بولاتتى. ئوخشىتىپ قۇيۇلغان ئۆيكە-زاسۇينى سۇيى بىلەن يېيىش ياكى ئاچچىق-چۈچۈك تەڭشەكلىرى ئوبدان تەڭشەلگەن

لەگپـۇگنى بىـر دانە ئىسسىق گـىردە نـان بىـلەن يېـيىش ھەقـىقەتەن ھۇزۇرلۇق ئىش...

ئايزۆھرەنىڭ ھۇنىرى كۈندىن-كۈنگە كامال تېپىپ كەنـت تەۋەسـىدە خـېلىلا تەسـىر قوزغىغانـىدى. دەسـلەپكى چـاغلاردا ئوقۇغـۇچى باللارنـىڭ بەش مـوچەنلەپ قىلغـان سودىـسىغا قاراشـلىق بـۇ بوتكىغـا ئەمـدىلىكتە پۈتكـۈل كەنتتىكىلەرنـىڭ كـۆزى چۈشـكەنىدى. نـايۇپ ماگـىزىننـىڭ خېرىـدارلىرى ۋە يـىراق-يېقىنـىدىكى قوشـنا مەھەلـلە دېھقانلىرىنـىڭ زاكوسكـىسى ئۈچۈنمـۇ مۇشـۇ بوتكىنـىڭ لەگپـۇگ، ئـۆيكە-زاسـۇيلىرى توشۇلاتتى. شۇ ۋەجلىك ئىلگـىرى ئوقۇغۇچىلارنـىڭ ئائىلىسـىگە قايتـىشى بىـلەن تاقىلـىدىغان بوتكـا ئەمـدىلىكتە خېلـى كەچكـىچە ئوچـۇق تۇرىدىغان بولدى.

«خېرىدارىڭ بولمسا زىبالقىڭ نە كېرەك...»

شـۇنداق، بىـر تىجـارەتچى ئۈچـۈن ئـايىغى ئـۆزۈلمەس خېرىـدارىنىڭ بولۇشى تولىمۇ مۇھىم بولغىنىدەك، خېرىدار ئۈچۈن ئېيتقاندىمۇ كـۆزگە ۋە تىلغـا يـارىغۇدەك ئېسىل مـال بـار دۇكـان بولـۇش بىـلەن بىللـە، يەنە ئېھتىياجى چۈشكەندە ئۆز ھالىغا يېتەلەيدىغان ئوبـدان بىـر سـودىگەرنىڭ بولۇشـىمۇ ئىنتـايىن مـۇھىم. خېرىـدار بىـلەن تىجـارەتچى بىـر-بىرىنـى تولۇقلايـدۇ. ئۆزئـارا ھـاجەتمەن بولۇشـتەك زۆرۈرىـيەت تـۇيۇلى ئۆزۈكسىز مۇكەممەللىككە قاراپ يۈزلىنىدۇ. سودىگەر خېرىدارنىڭ ئېھتىياجىغا ماس سودا پىرىنسىپى ئىگىلەش ۋە سـودا مېلىنـى تولـۇقلاش كويـدا پـاياپىتەك بولـسا، خېرىـدار سـودىگەرنىڭ مېلىنـى تـاللاش بىـلەن بىللـە يەنە سودىگەرنىڭ سودا-سېتىقتىكى ئۆزلىرىگە قىلغان مۇئامىلىسى، تەسـىرىگە ئاساسەن سودا نـىشانىنى (چـۆيقىتىنى) تـاللاش بىـلەن ئـاۋارە بولۇشـىدۇ. ناۋادا بۇ ئىككـى خـىل ئۆزئـارا تولـۇقلاش جايىـدا بولمايـدىكەن، ئـېلىم-سـېتىمدىكى ئەنـئەنە بۇزۇلـۇپ، سـودا ئىـشلىرىنى ساختىلىق قـاپلاپ كېتىدۇ...

سالى بۇگۈنمۇ نەچـچە كۈنـدىكى ئـادەتى بويىچە، ئىشتىن چۈشـۈپلا

مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدىكى كۆۋرۈك لەگگازىسىدىن ئورۇن ئالدى-دە، ئۇدۇلدىكى بوتكىغا نەزەر تاشلىدى.

ساي تەرەپتىكى توپا يولىدىن چىقىپ كەلگەن ئاتلىق ئوچ كىشى ئاتلىرىنى چاپتۇرۇشقىنىچە بوتكا ئالدىغا كېلىپ توختىدى-دە، ئاتلارنى بوتكا يېنىدىكى قىڭغىيىپ قالغان يوغان سۆگەتكە باغلاپ قويغاندىن كېيىن، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى تاپ باستۇرۇپ بوتكىنىڭ يان تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىشتى. بوتكىنىڭ رامى يول تەرەپكە، ئىشكى باغ تەرەپكە قارىتىپ قويۇلغان بولۇپ، ئىشىك ئالدىدىكى بوشلۇق پاكىز سۈپۈرۈپ تازىلىنىش بىلەن بىللە، يەنە ئىككى پارچە كىگىز چوڭلۇقىدىكى دائىرە لاتا تارتىلىپ توسۇلغان، توسۇق ئىچىگە ئىككى دانە تاماق ئۈستىلى قويۇلغانىدى. ئۆيكە-زاسۇي ۋە لەڭپۇك ئىچىدىغانلار ئاشۇ ئۈستەلدىن ئورۇن ئېلىشاتتى.

ئاتلىقلارنىڭ بوتكا ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكىنىچە قايتىپ چىقماسلىقى سالىنىڭ دىققىتىنى تارتقاندەك بولدى. بىر بېسىپ-ئىككى بېسىپ بوتكا يېنىغا كېلىشى، ئۇلارنىڭ پارىڭى ئاڭلاندى:

ـــ خانىم، يەنە بىر تەخسىدىن لەڭپۇك، بىر كىلو زاسۇي توغرىڭا.

ـــ ۋوي ! ئادەتتە ئۆيكە-زاسۇينى بۇنچە كۆپ يېمەيتتىڭغۇ، بۈگۈن نېمە بولدى ساڭا. خۇددى ئېچىرقاپ كەتكەن كىشىدەك...ھېلىھەمدىمۇ ئادەم بېشىغا بىر كىلودىن يەپ بولدۇق بۇنى.

ـــ خاتالاشتىڭ. جۇرۇپكام ئۆيكە-زاسۇيگە ئەمەس، مۇنۇ چوكانچاقتا قىزىقىپ، بىردەم بولسىمۇ ئۇزاقراق ئولتۇرۇۋېلىشنىڭ غېمىدە بىلەن بۈيرۇتۇۋاتىدۇ بۇنى، ـــ دېدى ئاۋازى غاراڭ-غۇرۇڭ چىقىدىغان يەنە بىرى.

«جۇرۇپ، جۇرۇپكام». سالىنىڭ يۈرەكلىرى گۈپۈلدەپ كەتتى.

ـــ ھەي ئالاقۇش، گەپنى ماڭا دۆڭگىمەي ئۇدۇلىنى ئېيتىۋەرمەمسەن. قارىسام كۆزۈڭنىڭ ئاق پاختىسى چىقىپلا قالدى، شۇڭا بىردەم بولسىمۇ كۆزىنىڭ پىتىنى ئولتۇرۇۋالسۇن، دېدىم شۇ.

ـــ ها...ها...ها...

«ئەجەبمۇ تونۇشلا بىر ئاۋاز» سالى ساتما بوتكا ئالدىغا ئۆتۈپ كۆز ئالدىدىكى مۆجىزىدىن ھەيرانۇھەستە قالدى. سەپەرداشلىرى بىلەن قىزغىن بەس-مۇنازىرىگە چۈشۈپ كەتكەن كەكە ساقال كىشىنىڭ يول-يول تاراملار باسقان يادائغۇ چىرايىغا ئىنچىكىلىك بىلەن سەپسېلىشقا باشلىدى. گەرچە بۇركۈتنىڭكىدەك ئۆتكۈر كۆزلەرنىڭ نۇرى سەل-پەل خىرەلەشكەن بولسىمۇ، چەبدەس ۋە جازىبىلىكى خىرەلەشمىگەن، ئۇۋچىلارغا خاس ھوشيارلىقنى يوقاتمىغان بىر جۈپ كۆز سالىنىڭ كۆزى بىلەن ئۇچراشقاندا يۈرەكلەر تېپچەكلەپ، نەپەسلەر قىسىلدى.

ـــ سالى!

ـــ جۇرۇپكا!

ئۇلار بىر-بىرىگە قۇچاق ئاچتى. ئۇزاقتىن-ئۇزاق قارىشىپ، تويماي بېقىشتى، يۈز-كۆزلىرىنى سىلاشتۇرغىنىچە كۆز يېشى قىلىشتى.

ـــ ئۇكام، سېنى بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە، بۇنداق بىر پەيتە ئۇچرىتىپ قالارمەن، دەپ ئويلىماپتىكەنمەن.

ـــ مەنمۇ شۇ ئاكا. ئۆزۈڭ ئوبدان تۇردۇڭمۇ؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر، ھەرھالدا ئوبدان تۇردۇم ئۇكام.

ـــ تۇرسۇنئايخان ھەدەمچۇ؟ ئوبدان تۇرغاندۇ؟

جۇرۇپنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، كۆزلىرىدە ياشلار ئەگىپ قالدى. ئۇ كۆزىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ پەس ئاۋازدا سۆزىنى داۋام ئەتتى:

ـــ رەھمەتلىكنىڭ كېتىپ قالغىنىغا توپتوغرا بەش يىل بوپقالدى. ئالدىنقى يىلى كۈزدە سىدىق كېتىپ قالدى.

ـــ سىدىقكاممۇ تۈگەپ كەتتىمۇ؟

ـــ شۇنداق. بىچارە گۈلسارىخانمۇ بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالدى. ئۆزى تىكەندەكلا يالغۇز. نە بالىلىرى، نە يېقىنراق ئۇرۇق-تۇغقانلىرى يوق.

گۈلسارىخاننىڭ تولغان قەددى-قامىتى سالىنىڭ كۆز ئالدىدىن

ئۆتكەندەك قىلىپ، بۇنىڭدىن يىگىرمە توققۇز يىل مۇقەددەم بۇسارەمنى ئېلىپ خوشلىشىش ئالدىدىكى كۆرۈنۈشلەر نامايان بولدى. شۇنداق، ئۇ چاغدا گۈلسارىخان چىرايلىرى گۈلدەك پارقىراپ تۇرىدىغان، گەپ - سۆز، ھەرىكەتتە چاققان، سېمىزغىنا ئايال ئىدى. ئەمدىلىكتە بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالدى دېگەن نېمە گەپ. سىدىقجۇ ؟ قارىماققا مەڭگۈ يېڭىلمەس پالۋانەك كۆچتۇڭگۇر كۆرۈنىدىغان تىمەن ئادەم ئىدى...توۋا! دۇنيادىكى ئىشلار ئاجايىپ بولىدىكەن. بۇگۈن بار ئادەم ئەتە يوق. ھەممە ئارزۇ-ئارمان، مال-دۇنياسىنى قالدۇرۇپ، قانداق كەلگەن بولسا شۇنداق كېتىدىغان جاھانكەن بۇ.

سالى شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى تېترىغا بىرەر قېتىم ئايىغ بېسىپ، ئەينى يىللىرى ئۆزىگە باشپاناھ بولغان سىرداشلىرى ۋە مەھەللىداشلىرىنى، كۆرگەن، بىلگەنلىرىنى يوقلىمىغىنىدىن پۇشايمان يېدى. كۆڭلىدە «ئادەم نى-نى ئىشقا كۈچ، ۋاقىت چىقىرىدىكەن-يۇ، خاتىرىلەشكە تېگىشلىك بولغان بەزى مۇھىم ئىشلارغا سەل قاراپ، پەيتىنى ئۆتكۈزۈۋېتىدىكەن. ئاقىۋەت پۇشايمان يەيدىكەن. بىراق، ھەرقانچە پۇشايمان قىلسىمۇ ئورنىغا كەلمەيدىكەن، بىر ئۆمۈر ۋىجدان ئازابى تارتىدىغان گەپكەن. شۇڭا، ئىنسان ئۆز كۆڭلىدە ئويلىغانلىرىنى ئامال بار ۋاقتىدا ئەملىدە كۆرسىتىشكە ئالدىرىشى، بۇگۈنكى ئىشنى ئەتىگە قالدۇرۇپ، ئاخىرىدا پۇشايمان يەپ، ھەسرەت-پىغان چېكىدىغان ئىشلاردىن ساقلىنىشى تولىمۇ زۆرۈر ئىكەن...» دېگەنلەرنى ئويلىدى.

— ئايزۆھرە، بۇياق ساڭا دائىم گېپىنى قىلىپ بېرىدىغان جۇرۇپكام بولىدۇ، — سالى ئايالىنى جۇرۇپقا تونۇشتۇرۇۋىدى، جۇرۇپ ئايزۆھرەگە قاراپ قېتىپلا قالدى.

— تىنچلىقمۇ جۇرۇپ ئاكا، سالى ئۆزلىرىنىڭ ۋە تۇرسۇنئايخان ئاچامنىڭ گېپىنى دائىم سۆزلەپ بېرەتتى، — ئايزۆھرە ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن مېھمانلار بىلەن قايتىلەتتىن سالام- سەھەت قىلىشقاندىن كېيىن، جوزىلارنى يېغىشتۇرغاچ، — خۇدايىم بۇگۈن كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىلىپتۇ. ئۆيگە كىرەيلى، — دېدى.

— بۇ...بۇ... — جۇرۇپ بايىلا قىلغان چاقچاقلىرىدىن خجىل بولۇپ، دۇدۇقلىغىنىچە سالىغا تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى، — بۇ راستلا سېنىڭ ئايالىڭمۇ ئۇكام ؟

— شۇنداق جۇرۇپكا، ئۇ نەچچە يىلىنگىياقى بالىلارنى بېقىش بىلەن ئائىلىدە ئىدى. بالىلارمۇ چوڭ بولۇپ مەكتەپكە كىرىۋىدى، «بىرەر ئىش قىلسام بولاتتى» دەپ تولا غەلۋە قىلىپ، توسقۇنلۇقنى ئۇنىماي مۇشۇ كونا ئاپتوبۇس جازىسىنى سىرلاپ، يۆمەپ دېگەندەك بۇ بوتكىنى ئېچىۋالدى.

— بۇمۇ بولغىنى. ئادەم دېگەن بىرەر ئىش-ئۇقەت بىلەن مەشغۇل بولماي، ئۆيدىلا ئولتۇرسىمۇ تۈگۈشۈپ كېتىدۇ. يەنە كېلىپ ھازىرقى كۈندە، بىر كىشىنىڭ قولىغا قاراپ جان باقماقمۇ تەس. شۇڭا بىر ئۆينى بېشىغا كىيگەن ئەر-خوتۇن ئىككىلا ئادەم تەڭ كۈچ چىقىرىشى، بىرلىكتە ھەرىكەتلىنىشى كېرەك.

— بىراق بۇ...

— نېمە؟ ئايالىڭنىڭ مۇشۇنچىلىك بىر تىجارەتكە تۇتۇش قىلغىنىدىن خۇشال بولماقتا يوق، نارازى ئوخشىمامسەن.

— مەنغۇ ئۇنداقمۇ ئويلاپ كەتمىگەن، بىراق...، — سالى گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئېچىگە يۇتقىنىچە پاتىڭنى قاشلىدى، — بىراق، شۇ قوشنا - قولۇملار تولا گەپتە چېقىپ.

— نېمە دەپ ئەمدى ؟

— ئايالىڭلىنى بېقىش تەس كېلىپ تىجارەتكە سېلىپسىلەر، دېيىشىدۇ شۇ.

— ۋاي-ۋۇي ! شۇنچىلىك گەپمىتى. قايسىبىر كىشى بىرەر ئىش قىلسا گەپ تاپماي قالغان دەيسەن. ئۇ تەرەپلىرىنى ئويلىماي، ياخشى تەرەپلىرىنى كۆرەك ئويلا.

— شۇنداق. قېنى ئۆيگە كىرىپ پاراڭلىشايلى.

— ھە راست، ئاش كەلسە ئىمان قېچىپتۇ، دەپ ماۋۇلارنى ساڭا تونۇشتۇرماي ئۆز گېپىم بىلەن بولۇپ كېتىپتىمەن دېسە. قېرىغاندا كاللامدىن كەتكىلى تۇردۇممۇ نېمە. بۇلار بىزنىڭ قوشنا كەنتتىن... بىز

چاغئېرىق يېزىلىق ئۇرۇقچىلىق پونكىتىغا بۇغداي ئۇرۇقى ئۇقۇشقىلى ماڭدۇق. يېزىمىزدا بىز تېرىيمىز دېگەن ئۇرۇق سورتى تۇگەپ كېتىپتۇ. ئۇچەيلەن تۇنۇگۈن يېزىدا ئۇچرىشىپ قېلىپ، بىزگە لازىملىق ئۇرۇقنى بۇيىاقتىن ئىزدەپ باقايلى، دەپ مەسلىھەت قىلىشقانىدۇق. بۇز بىلەن ئايلىنىپ ئەمدى بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتۇق. مەھەللە يولغا كىرگىنىمىزدە، ئوخشىغان ئاسۇينىڭ مەزىلىك پۇرىقى بۇرنىمىزغا پۇرىغىلى تۇردى. بۇنداق ئوخشاپ كەتكەن تائام زادى قاياقتا، قايسى ساھىبجامالنىڭ ھۇزۇرىدا بولغىيتتى، دەپ ئىزدەپ كەلسەك، مانا بۇ ئاپتوبۇستىكى ساھىبجامال سىگىلمىزغا مەركەزلەشتى ئەمەسمۇ. بۇنداق بىر پەرىزاتنىڭ ئايالىڭ بولۇپ قېلىشىنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمەپتىكەنمەن. ھا...ھا...ھا... ـــ جۇرۇپنىڭ يۇمۇرلۇق تەلەپپۇزىدا ئېيتقانلىرىدىن ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كەتتى، ـــ سىگىلمىزنىڭ قولى گۈل ئىكەن. بۇنداق ئوخشىغان ئاسۇينى بىرلا يېگەن ئادەم ئىككىنچى بىر كىشىنىڭ ئاسۇيلىرىنى ياراتمىغۇدەك. لەگپۇگىنى ئىچىپلا سالدىمۇ، نەچچە كۈنگىچە تىلىدىن كەتمەي ئۇۋالدا قالغۇدەك...

ـــ بەك ماختىۋەتتىلە جۇرۇپكا، ـــ دېدى ئايزۆھرە يۇزلىرى قىزارغان ھالدا.

ـــ بۇنىسى ئەمەلىيەتكەنغۇ سىگىلىم. ھېلىتىن بەش پىگىزا لەگپۇڭ تۇگىدى، دېگەندەك قىلدىگىز. بىزنىڭ يېزىدىكى ئەر-خوتۇن ئىككى يەردە غالتەك ئېچىپ لەگپۇگچىلىق قىلغانلارمۇ بىر كۈندە بەلكىم جىق بولسا شۇنچىلىك سودا قىلار. بىر كەنتتە تۇرۇپ بىر بازارنىڭ سودىسىنى پۈتكۈزدىگىز دېگەن گەپ...

سالى مېھمانلارغا يول باشلاپ ماڭدى. مېھمانلار ئاتلىرىنى يېتىلەشكىنىچە سالىغا يانداشتى.

ـــ ماۋۇ كەنتنىڭ بېغى، ـــ سالى كۆز ئالدىدىكى بىر يۈرۈش قۇرۇلۇشلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى، ـــ باغنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئۆيلەر كەنت ئىشخانىسى. ماۋۇ تەرەپتىكىلەر بىزنىڭ مەكتەپنىڭ ئائىلىلىكلىرى.

كېسەك قوروُلمىلىق بىر يۇرۇش ئۆينىڭ ئالدى تەرىپىدە پىشىق خىشتىن سېلىنغان ئۈچ دوم ئۆي بار بولۇپ، مەكتەپ بېغىغا يانداش سېلىنغان بىر يۇرۇش ئۆينىڭ ئوڭ تەرەپتىكىسى سالىنىڭ ئىدى.

مېھمانلار ئاتلىرىنى قاڭتۇرۇشۇپ ئۆيگە قەدەم تەشرىپ قىلدى. ئايزۆھرە داستىخان سېلىپ نان، چاي ۋە يەل-يېمىشلەردىن كەلتۈرگەندىن كېيىن تاماقتا تۇتۇش قىلماق بولۇۋىدى، جۇرۇپ ئۇنىمىدى:

— سالى ئۇكام، بىز بۇگۈن تەرەپبالا كېلىپ قالدۇق. مەھەللىدىكى نەچچە يۈز ئائىلىلىك دېھقان بىزنىڭ يولىمىزغا قاراپ قالدى. بەكلا ئالدىرايمىز، شۇڭا تاماقتا تۇتۇش قىلمىسۇن. يەنە بىر كۈنى كېلىپ هال-مۇڭ بولۇشارمىز.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى جۇرۇپكا، شۇنچە ئۇزۇن يىل كۆرۈشمىگەن تۇرۇقلۇق، ئاران بىر دىدارلاشقاندا ئوبدان هال-مۇڭ بولۇشماي، مۇشۇنداقلا قايتىماقچىمۇ؟ — سالى ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتكەندى، — بىزمۇ ئۆي تۇتقان ئادەم. يەنە كېلىپ هازىر كۈنمۇ خېلى كەچ بولدى، ئۇرۇق شىركىتىدىكىلەرمۇ ئىشتىن چۈشۈپ بولسا كېرەك، شۇڭا هەر ئىش بولسا ئەتە بىرنېمە قىلىشمايمىزمۇ...

— دادا...دادا... تالادا ئات تۇرىدۇ، — سەمەرنىڭ چۈچۈك تىلى مېھمانلارنىڭ دىققىتىنى تارتتى.

— كەل ئوغلۇم، مېھمانلارغا سالام بەر، — سالى ئوغلىنى قۇچىقىغا تارتىپ تۇرۇپ دېدى، — قارا، ساڭا گېپىنى قىلىپ بېرىدىغان ئوڭچى داداڭ، جۇرۇپ بوۋاڭ كەلدى.

سەمەر مېھمانلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ بىرمۇبىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن جۇرۇپ ئاكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىكىلىپ قاراپ تۇردى.

— ئوغلۇم، نېمىگە قاراۋاتىسەن؟ — دەپ سورىدى جۇرۇپ سەمەرگە قاراپ.

— دادام ئوۋچىلارنىڭ كۆزى بۇركۇتنىڭكىدەك بولىدۇ. بىر نەرسىنى بىرلا كۆردىمۇ كۆز قارىچۇقىدا ئۈيۈپ قالىدۇ، دېگەندەك. بىراق، سىزنىڭ كۆزىڭىزمۇ دادامنىڭكىگە ئوخشاش ئىكەن. يەنە كېلىپ كۆزىڭىزدە ھېچنېمە ئۈيۈپ قالماپتۇ.

— مەن دېگەن ھەققىي ئوۋچى ئەمەس. داداڭنىڭ دېگىنى ھەققىي ئوۋچىلارنىڭ كۆزى ئوغلۇم.

سەمەر ئىشىك تۈۋىگە كېلىپ توختىدى ۋە كەينىگە ئۆرۈلۈپ جۇرۇپقا يەنە بىر نۆۋەت سەپسېلىۋەتكەندىن كېيىن، ئاتىسىغا لاپپىدە بىر قارىدى-دە، تاشقىرىقى ئۆيگە چىقىپ كەتتى.

— بالىنىڭ ئىسمى نېمە؟ — سورىدى جۇرۇپ قىزىقىپ.

— سەمەر.

— قالتىس تەربىيەلىنىپتۇ بۇ. مۇشۇ بىرمۇ ؟

— يەنە بىرى بار. ئىسمى سەمى. ئۇلار قوشكېزەك.

شۇ ئەسنادا سەمەرنىڭ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— دادا، سەمى سۇ كېچىۋاتىدۇ...

ئۇستىبېشى لاي-پاتقاققا مىنەلگەن سەمى ئۆيگە كىرىپلا ئۆزىنى دادىسىنىڭ قۇچىقىغا ئاتقاندى، سالىنىڭ ئۇستىبېشى كۆرگۈسىز بولۇپ كەتتى.

— دا...دا...دادى مەن شىيمە.

سەمىنىڭ بېچارە ھالىغا قاراپ ھەممەيلەننىڭ ئىچى سىيرىلىپ كەتتى.

«توۋا ! ياراتقۇچى ئىگەم بەندىسىنى ھەر خىل يارىتىپ قويىدىكەن. چىراي دېسە شۇنچىلىك چىرايلىق...»

— كىچىكىدە خېلى ياخشى بولۇپ قالغان. چوڭ بولغانچە گېپىنى تېپىپ قىلالمايدىغان بولۇپ قالدى.

— چوڭراق دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ باقتىڭىزمۇ ؟ — سورىدى جۇرۇپنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان قاڭشارلىق كىشى.

— ناھىيە ۋە ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىغا ئاپارغان.

ـــ ئۇرۇمچىگە ئاپىرىپ باقمىدىڭىزمۇ؟

ـــ ئۇرۇمچىگە بىر نۆۋەت ئاپىرىپ ئىككى ئايچە داۋالىتىپ كەلگەن، كېيىن بارغۇدەك بىر پۇرسەتمۇ بولمىدى. بوسۇغا داۋىنىدىن ئاشالماي ئۆتۈپ كەتتى كۈنلەر...

ـــ داد...دادا شىيىمە.

سالى ئوغلىنى سىرتقا ئېلىپ چىقىپ كەتكەن دەقىقىدە جۇرۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ سالىغمۇ تەس. ئاتا - ئانىسىدىن كىچىك قېلىپ، تارتمىغان خورلۇقلىرى، كۆرمىگەن كۈنلىرى قالمىدى. بىر كىشىلىك ئىش ھەققى بىلەن ئۆي-ئوچاقلىق بولۇپ، پەرزەنتىنى ئوقۇتۇپ بىر ئۆينىڭ ھۆددىسىدىن چىقمىغمۇ تەس. يەنە كېلىپ مائارىپ دېگەننىڭ گېپى جىق يەر. تەتىلى بار دېگەن بىلەنمۇ، ئۇ ئۆگىنىش، بۇ ئۆگىنىش، دەپ بىكار بولالمايدۇ. ئازراقلا قولى ئارىچۈل (بىكار، دېگەن مەنىدە) بولسا چوڭلارنى ئوقۇت دەۋاتقان. يېقىنقى بىرقانچە يىل مابەينىدە «ئىككى ئاساسەن» گە ئىشلەيمىز، دەپ كېچىسىمۇ ئارامسىز كېتىۋاتامدۇ...

ـــ «ئىككى ئاساسەن» دېگەن گەپ، ئاساسەن دەم ئالماسلىق بىلەن ئاساسەن ئۇخلىماسلىقمىش، ـــ گەپكە لوقما سالدى چاشقان بۇرۇتلىرىنى تەتۈرسىگە يۆگىۋالغان ياغاق يۈز مېھمان، ـــ بىزنىڭ سىڭلىچاقنىڭ ئوغلىمۇ ئەپەندىم ئىدى، يازدىن ئىككى-ئۈچ قېتىمدەك سىڭلىمنى يوقلاپ بارسام ئۆيىدە يوق، ئۇقۇشسام ئىككى ئاساسەن دېگەننى ئىشلىگىلى كېتىپتۇ. گاھىدا نەچچە كېچىلەپ ئۆيگە قايتماي ئىشلەيدىكەن...

ـــ «ئىككى ئاساسەن» دېگەن زادى نېمىگە قارىتىلغان؟ ـــ سوردى ياندا ئولتۇرغان يەنە بىرەيلەن.

جۇرۇپ ياغاق يۈزگە قاراپ قويغاندىن كېيىن، چۈشەندۈرۈپ دېدى:

ـــ «ئىككى ئاساسەن» نىڭ بىرى توققۇز يىللىق تۈزۈمدىكى مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش، يەنە بىرى بولسا، ياش، ئوتتۇرا ياشلىقلار

ئارىسىدىكى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش، پەن-تېخنىكا ئومۇملاشتۇرۇش دېگەن گەپ. مۇشۇ ئىككى ئىش ئومۇملاشسا «ئىككى ئاساسەن» ئومۇملاشقان بولىدۇ.

ئاشخانا ئۆيىدىن چىقىۋاتقان «گاڑ-گۇڑ» قىلغان ئاۋاز جۇرۇپ ئاكىنىڭ دىققىتىنى تارتقانىدى. ئۇ دەۋاتقان سۆزىنى توختىتىپ:

— ۋۇي ! سەي قورۇۋاتامدۇ نېمە، — دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ ئاشخانا ئۆيگە چىقىپ كەلدى.

ئايزۆھرە ئەتىگەندە توغراپ تەييار قىلىپ قويغان سەيلىرىنى قازانغا سېلىپ بولغانىدى.

— سىڭلىم، بولدى توختىتىڭ، بايا تىن ئۆيكىدىن تازا يەپ قورساقنىمۇ توقلاپ بولدۇق. ئاش-نان پاتقۇدەك يەرمۇ يوق. يەرلەرنى ئاغدۇرۇپ قويغىلى ھەپتە بولۇپ قالدى. ئۇرۇقنى ۋاقتىدا چاچمىساق، ئاقىرىپ كەتكەن تۇپراقتا ئۇرۇق بىخلانمايدۇ. يالغۇز بىزلا ئەمەس، نەچچە يۈز ئائىلىلىك دېھقانمۇ ئوخشاش.

— مانا ھازىرلا تەييار بولىدۇ جۇرۇپكا، ھېچبولمىغاندا سەي بىلەن بىر بۇردا نان بولسىمۇ ئېغىز تېگىپ مېڭىشسىلا. شۇنچە يىراقتىن كېلىپ، ئولتۇرا-ئولتۇرمايلا قايتىشسىلا ماڭا سەت بولىدۇ، يۈزىمىزنى قىلمىغان، بىزنى كۆزگە ئىلمىغان بولسىلەر...

— ئايزۆھرە توغرا ئېيتىدۇ جۇرۇپكا. بىز دېگەن توپتۇغرا ئوتتۇز يىلچە دىدارلاشمىغان ئاكا-ئىنىلەردىن. بۇگۈن بىر كېچە ئوبدان ھال-مۇڭ بولۇشمساق بولمايدۇ، — سالى ئىشكىتىن كىرىۋېتىپ ئايزۆھرەنىڭ پىكرىنى تولۇقلاپ شۇنداق دېۋىدى، جۇرۇپ رەت قىلدى:

— دېگىنىڭىزمۇ ئورۇنلۇق ئىدى، بىراق، نەچچە يۈز ئائىلىلىك دېھقان بىزنىڭ يولىمىزغا قاراشلىق. ئۇرۇق ۋاقتىدا ھەل بولمىسا ھەيدەپ قويغان يەرلەر ئاقىرىپ كېتىدۇ. ئۆزىڭىزمۇ دېھقانىنىڭ ھال-كۈنىنى ئوبدان بىلىسىز. مۇشۇ بىر كۈن، بىر مىنۇت، بىر دەقىقىنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، بىر يىللىق ھوسۇلدىن قۇرۇق قالسا بەكمۇ ئەپسۇسلىنارلىق

ئىش بولىدۇ. شۇڭا، بۇگۈنچە قايتايلى. كېيىن يە سىز ئۆتەرسىز، يا بىز ئۆتەرمىز. ئۆينىمۇ كۆرۈۋالدۇق مانا. ھېچبولمىغاندا سىگىلمىزنىڭ ئۆيىكە- زاسۇيىنى يېگىلى بولسىمۇ كېلىمىز.

سالى ئەر-ئايال يەنىلا ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ، ئاخىر ئۇلارنى سەيگە ئېغىز تېگىپ مېگىشقا كۆندۈردى. مېھمانلار بىر تەخسىدىن سەينى نان بىلەن يەپ قورساق ئەستىرىنى ئوبدانلا چىگدىۋالغاندىن كېيىن، سالى ئەر-ئايال بىلەن خوشلىشىپ يولغا راۋان بولدى. ئۇلار مېھمانلارنى ئۇزىتىپ تۇرۇشىغا، كەنت تەرەپتىن مەكتەپ مۇدىرى يېتىپ كەلدى.

مۇدىرنىڭ كۆزلىرى قىزارغان بولۇپ، پۇتلىرى ئالمىشىپ تۇراتتى.

— ھەدە، لەگپۇگلىرىگىزدىن بارمۇ ؟ — سورىدى مۇدىر سالى بىلەن ئاددىيلا سالام قىلىشقاندىن كېيىن.

— يوق.

— ئۇنداقتا ئۆيىكە-زاسۇيلىرىگىزچۇ ؟

— تۇگىدى.

— ۋۇي، — مۇدىر ھېقىقدىۋىدى، ھاراقنىڭ قاگسق ھىدى ئەترايقا تارىدى. ئايزۆھرە تۇمشۇقىنى ئەتكىنىچە ئۆيىگە كىرىپ كەتتى، — ئەجەب بالدۇرلا تۇگەپتا. بۇگۈن ئاز ئۇيۇتۇپ قويغان ئوخشىمامدۇ سالىكا-ھە؟

— بۇگۈن بالدۇرراق تۇگەپتىكەن.

— بىز ئېغىز تەگمەستىلا تۇگەپ كېتىدىغان ئىشمۇ باركىنا تېخى.

مۇدىر شۇنداق دەپ كۈلۈۋىدى، ساپسېرىق چىشلىرى كۆرۈندى.

«ئەزەلدىن نىيىتىڭ دۇرۇس ئەمەس سېنىڭ. خەپ سەن پور چىشنى ھامان بىر كۈنى قولغا چۈشۈرمىسەم...»

سالى ئىچىدە ئويلىغانلىرىنى چاندۇرماسلىق يۈزىسىدىن مۇدىرغا قاراپ سوغۇققىنا كۈلۈپ قويدى ۋە خۇشياقمىغان بىر تەرزدە:

— ئۆيگە كىرىپ بىردەم ئارام ئېلىۋالاملا، ئىسسىق بىر پىيالە چاي دەملەپ بەرسۇن بولمىسا، — دەپ تەكەللۇپ قىلدى.

— بولدى. مېنىڭ يەنە ئازراق ئىشىم بار. پورتمانىمنى ئىشخانىدا ئۇنتۇلۇپ قاپتىمەن، شۇڭا يېنىپ چىقىشىم. سورۇنغا يەنە قايتىپ كىرمىسەم بولمايدۇ. يا بولمىسا بىللە كىرىپ چىقامتۇق؟

— بولدى، مەن كىرمەي.

— مەيلى ئەمىسە.

مۇدىر قانداقتۇر بىر چۈشىنىپ بولماس ھالەتتە سالىغا قاراپ پىسكىكىدە كۈلۈپ قويغاندىن كېيىن يولىغا راۋان بولدى. شۇ تاپ سالىنىڭ كۆڭۈل خەسلىكىدىن ئۆتكۈنچى بىر خىيال ئەگىپ ئۆتكەنىدەك قىلاتتى.

سالى ئۆزىگە جازا بېرىلگەن نەچچە ئايدىن بېرى ئەنە شۇنداق جىمغۇر، خىيالچان بولۇپ قالغانىدى. كۈنبويى مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا ئولتۇرۇپ، بوتكىغا نەزەر تاشلىغاچ خىيال سۈرۈش ئۇنىڭ ئادىتىگە ئايلانغان بولۇپ، ئۇنىڭ بۇ قىلمىشىنىڭ تېگىگە ھېچكىم يېتەلمەيتتى... ھازىر بولسا ئايالى بىلەن جەڭگى-جېدەل قىلماقتا يوق، چىڭراق بىر-ئىككى ئېغىز گەپمۇ قىلمايدۇ. نېمە قىلىدۇ، نېمە قىلمايدۇ، نەگە بېرىپ نەدە تۇرىدۇ، پەقەتلا كارى يوق. ئەنە، ئايزۆھرە بوتكا ئاچىمەن دېۋىدى، كۆپ قارشىلىق قىلمايلا ئۆز ئىختىيارىغا قويدى. ئىلگىرىكى ۋاقىتلار بولغان بولسا، ئايزۆھرىنىڭ سالىنىڭ رۇخسىتىنى ئالماي تۇرۇپ بۇنداق بىر ئىشنى قىلالىشى مۇمكىن بولمايدىغان ئىش ئىدى. بىراق، يولدىشىنىڭ كۈندىن-كۈنگە جىمغۇر بولۇپ كېتىشى ئايزۆھرە ئۈچۈن گويا بىر شۇملۇقتىن بېشارەتتەك خەۋىلىك تۇيۇلاتتى. سالىنىڭ بىر نۇقتىغا تىكىلگىنىچە سۈكۈتكە پاتقان غەمكىن چىرايىدىن ئېغىر خورلۇقنى ھېس قىلغان ئايزۆھرە ئۇنىڭ قانداق بىر پىلانلارنى ئويلاۋاتقىنىغا بەكمۇ قىزىقاتتى...

كۆز كېتىپ قىش كەلدى. ھەممە يەر ئاپئاق قارغا پۈركەنگەن بىر كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى سالىنىڭ ئۆيىدە يەنە بىر قېتىملىق ئۇرۇش پارتلىدى.

ئۇ كۈنى يېزىلىق ماتارىپ ئىشخانىسىدىن ئوسمان ئەرشى بىلەن ئەكرەم ئىككىيلەن سالىنىڭ بىر يىللىق ھېساباتىنى تەكشۈرۈشكە كەلگەنىدى. ھېسابات تەكشۈرۈشكە تۇتۇش قىلىنىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئوسمان ئەرشى چالۋاقاشقا باشلىدى:

ــ قانداق ئىش بۇ، بىر چىنە قېتىق، بىر دانە تۇخۇمنىمۇ تىزىملاپ ھېسابقا ئاپارغان بارمۇ؟ تاس قاپتۇ ئىچكەن سۈنىمۇ پۇلغا سۈندۈرغىلى، مۇشۇنداقمۇ پېسخەندىلىك بارمۇ؟ ئۆزۈڭلەر بىر كۆرۈپ بېقىڭلا قېنى، ــ ئوسمان ئەرشى قولىدىكى ئاق ھۆججەتلەرنى جوزا ئۈستىگە تاشلىدى، ــ شۇڭىمۇ بۇلارنىڭ بىر پىيالە سۈيىگە ئېغىز تەگكۈزۈشتىن قورقىدۇ ئادەم.

مەكتەپ مۇدىرى تېخى ئىككى كۈن ئاۋۋال ئۆزى بىر - بىرلەپ تەكشۈرۈپ ئىمزا قويغان ئاق ھۆججەتلەرگە تىكىلگىنىچە ئۆزىنى تىڭشاپ ئولتۇردى. ئوسمان ئەرشى ئاچچىقى يامان، تىرتەك ئادەم بولغاچ پىرقىرىغىنىچە سۆزلەيتتى، ــ ھەي سالى، ھەي سالى، قاراپ بېقىڭلار قىلغان قىلىقىڭلىغا. ئوسمان كەلگەندە يىگىرمە تۇخۇم، ئوسمان كەلگەندە بىر توخۇ، ئوسمان كەلگەندە ئىككى چىنە قېتىق، بىر پىيالە قايماق... نېمە جىق ئوسمان ئۇ، مەن شۇنچىۋالا قورسىقى تويماس ئوسمانمۇ؟ ھەممىنى مەن يالغۇز يېدىممۇ؟ سىلى دېگەن ساقلىغا ئاق سانجىلغان ئادەم، مۇشۇنچىلىك بىر ئىشلارنى لايىقىدا بىر تەرەپ قىلالمىساڭلا قانداق بولغىنى، «ياخشى ئىت ئۆلۈكنى ئىگىسىگە كۆرسەتمەس» دېگەندەك، بەزى چىقىملارنى لايىقىدا بىر ئىش قىلىدىغان گەپقۇ...

كۈن بىلەن تەڭ ھېسابات خۇلاسىسى ئېلان قىلىندى. خۇلاسىدە، ئاق ھۆججەتكە چىقىم قىلغان يىگىرمە نەچچە مىڭ يۈەننىڭ باج تالونىنى ئالماشتۇرۇش، چىقىمنىڭ يەتتە ئۈلۈشىنى مەكتەپ مۇدىرى، ئۈچ ئۈلۈشىنى سالى ئۈستىگە ئالىدىغانلىقى بۇيرۇلغاندىن باشقا، ھېساباتتىن كەم كۆرۈلگەن قىرىق نەچچە يۈەن پۇل سالىنىڭ پاتىڭغا ئاپىرىلدى ۋە مەكتەپ ھېساباتىنى يەنىلا سالى داۋاملىق تۇتىدىغانلىقى جاكارلاندى.

ھېسابات تەكشۈرۈشكە كەلگەنلەر مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا سالىنىڭ ئۆيىدە ھازىرلانغان كەچلىك تاماققا داخىل بولۇشتى، تاماقتىن كېيىن مەكتەپ تەجرىبە سىنىپىدا قۇراشتۇرۇلغان سورۇنغا چىقىپ كەلدى. داستىخاندىكى نېمەتلەر مول بولۇپ، بۇيرۇق بويىچە ئىشتىن چۈشۈپلا تەل بولۇشقان ئىشچى-خىزمەتچىلەر مېھمانلارغا ئېھتىرام بىلدۈرۈشۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقاندى. ئوسمان ئەرشى تۆردىن ئورۇن ئېلىپ، سورۇن ئەھلىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن، مەكتەپ مۇدىرى باشلىنىش سۆزى قىلدى، سورۇننىڭ باشلانغانلىقىنى جاكارلىشى بىلەن مۇزىكا چېلىندى.

ئوسمان ئەرشى كىشىلەرنىڭ مىجەزىگە قاراپ ئىش تۇتۇشنى، خىزمەت بىلەن ئويۇننى ماسلاشتۇرۇشنى ئوبدان بىلىدىغان زىرەك ئادەم ئىدى. ئاغزى ھاراقلا تەگمىدىمۇ، ئاياللارنىڭ بېلىدىن تۇتۇپ پىرقىرىتۋالمىسا ھاردۇقى چىقمايتتى. ئۆزىمۇ سېمىز، دۇگلەك ئادەم بولغاچقا ھاراقمۇ خۇددى كۆپكە قۇيۇلغاندەك ئوبدانلا سىڭەتتى. ئۆزىگە ھەمداستىخان بولغانلارنىمۇ قۇلاق مىدىرلىغۇچە ئىچمىسە بولدى قىلمايتتى. ئاخشىمى ھەرقانچە ئېغىر ئىچسۇن، ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ، نەدىن بولمىسۇن بىر تەخسە پولۇ كەلتۈرۈپ سوقاتتى. ئۇنىڭ بۇ تەرەپلىرىنى ئوبدان ئىگىلىگەن مەكتەپ مۇدىرىمۇ پەيتكە قاراپ ئىش تۇتۇشنى، قانداق غىزانى تەييار قىلىپ، قايسى ئۇسۇل بىلەن كۆڭلىنى ئۇتۇشنى ياخشى ئىگىلىۋالغاندى. شۇ ۋەجلىك يېقىنقى ۋاقىتلاردا ئوسمان مۇدىر مۇشۇ مەكتەپكە ئاياغ باسقان چاغدىكى بىرقانچە قېتىملىق تاماقنى سالىنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرغاندى. مەكتەپ مۇدىرىنىڭ بۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇشىمۇ سەۋەبسىزلا بولماستىن، ئوسمان مۇدىرنىڭ بىر-ئىككى يەردە ئايزۆھرەنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغانلىقى سەۋەب بولغاندى. بۇگۈنكى تەكشۈرۈشتىن ئالدىن خەۋىرى بولغاچ پاقلان گۆشى، كەپتەر، يەرلىك توخۇلاردىن تەييارلاتقاندىن باشقا، دەريا بويىدىكى مەھەللىلەرگە ئادەم ئەۋەتىپ دەريا بېلىقلىرىدىنمۇ نەچچە ئون تال ئەكەلدۈرگەنىدى.

ئەتىگەندىلا پايپېتەك بولۇشقان بىرقانچە ئايالالار ئاش ۆە سەيلەرگە، مەھەللىدىن تەكلىپ قىلىنغان كەسپىي كاۋاپچىلار قوي ۆە بېلىق گۆشلىرىدىن كاۋاپقا تۆتۈش قىلغاندى. داستىخان ناھايىتى مول بولۇپ، يېڭا شارائىتىغا نىسبەتەن توخۇ سۈتىدىن باشقىسى تېپىلىدۇ دېگۈچىلىكى بار ئىدى.

كەينى ـ كەينىدىن قۇيۇلغان ھاراق ئۆز كارامىتىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى. ھېلىتىن قىزلارغا گەپ قىلىش ئەمەس، چىگىراق قاراشقىمۇ ئەيمىنىپ ئولتۇرغان ئەكرەم ئەمدىلىكتە خېلىلا ئېچىلىپ قالغان بولۇپ، سورۇندىن چۈشمەي ئويىنماقتا ئىدى. ئوسمان ئەرشىمۇ ئاغزىنى بولۇشىغا قويۇپ بەرگەن بولۇپ، كىمدىكىم دېگىنىگە ئىتائەت قىلماي ساقال تارايدىكەن، شۇ ھامان دەككىسىنى ببرىپ تۇراتتى. پۈتى كەلسۇن ـ كەلمىسۇن تانسىنى قولدىن بەرمەيتتى.

ـــ ھە سالى، ئايالىگىلىنى چاقىرمامسىلەر؟ ـــ دېدى ئۇ تانسا ئويناۋېتىپ...

ئوسمان ئەرشىنىڭ پۈت ـ قوللىرى ئۆز كونترولىدىن يوقاتقاندەك ئۆزى بىلەن تانسا ئويناۋاتقان خانىمغا توختاۋسىز سۇركىلەتتى. خانىمنىڭ نارازىلىقى يۈزىگە تېپىپ چىققان بولۇپ، گاھ پۈتىنى، گاھ قولىنى ئوسماندىن قاچۇراتتى ـ يۇ، يەنە ئوسماننىڭ سۆزىنى كۈلۈپ تۇرۇپ: «قىزىمدەك كۆرۈپ، چېقىشىپ قويدۇم. قانداق قىلىدۇ دېسەم، خاپا بولدۇڭمۇ قىزىم...» دېگەندەكلىرىدىن چىرايىغا زوربغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ چاندۇرماسلىققا مەجبۇر بولاتتى. ئۇنىڭسىزمۇ ئوسماننىڭ چىشىغا تېگىپلا قويسا، يېنىك بولغاندا مەكتەپ مۇدىرىدىن دەككىسىنى يېيىشى، ئېغىرراق بولغاندا يىراق كەنت مەكتىپىدىن بىرىگە پالىنىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. شۇنداق، ئوسمان مۇدىر قارىماققا دىققاتىنا كۆرۈنگەن، كاللىسىدا ئانچە كۆپ تۈكلىرى قالمىغان، كۆرۈمسىزرەك ئادەم بولغىنى بىلەن كارامىتى چوڭ. مۇشۇ يېزىدىكى يۈز نەچچە ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۇنۋان بەلگىلەش، خىزمەت ئورنىنى تەڭشەش دېگەندەكلەرنىڭ ھەممىسى

ئۇنىڭ قولىدىن چىقاتتى. كىمكى ئۇنىڭ چىشىغا تېگىپ قويىدىكەن، يېڭا مەركىزىدىن نەچچە ئون كىلومېتىر، ھەتتا ئەللىك - ئاتمىش كىلومېتىر يىراقلىقتىكى چەت، شارائىتى ناچار مەكتەپلەرگە يۆتكىلىپ ئىشلەشكە مەجبۇر بولاتتى.

— مۇئەللىم، ئاياللىرىنى چاقىرسىلا، — دېدى مەكتەپ مۇدىرى ئوسمان ئەرشىنىڭ قول ئىشارىتى ئارقىلىق دېگەنلىرىگە جاۋابەن باش لىڭشىتىپ قويغاندىن كېيىن سالى مۇئەللىمگە قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ئۇ قازان بېشىدا تۇرسا.

— چاقىرسىلا دېگەنىدىكىن چاقىرمامدىلا. قازان بېشىدا يەنە باشقىلارمۇ بولغاندىكىن يېتىشەلەيدۇ.

سالى مۇدىرغا بىر پەس تىكىلىپ قارىغاندىن كېيىن چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقىنىچە چىقىپ كەتتى ۋە ئانچە ھايالىشمايلا ئايزۆھرەنى ئالدىغا سېلىپ كىرىپ كەلدى. ئايزۆھرە ئىشىك يېنىغا قويۇلغان ئورۇندۇققا ئەمدىلا جايلىشىپ تۇرۇشى، ئوسمان ئەرشى ئېغىز ئاچتى:

— ۋۇي قىزلار، ھەدەڭلەرگە ئورۇن بەرمەمسىلە.

— ۋۇي، دەققەت قىلماپتۇق، — زۇلھايانىڭ جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن ھەممە قىزلار ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، ئايزۆھرەنى تۆرگە تەكلىپ قىلدى:

— ئايزۆھرە ھەدە، قېنى بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇرۇڭ.

— بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇرۇڭ، ھەدە...

ئايزۆھرە زۇلھايانىڭ تەكەللۇپلىرىغا پىسەنت قىلماي، رام تەرەپتىكى چەترەك بىر ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇرۇۋىدى، زۇلھايانىڭ نېرۋىسى ئۆزلەپ كەتتى. ئەتراپىغا تېز - تېز كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن ئايزۆھرەگە قاراپ سەتلا بىر ئالايدى - دە، شەلپەردەك قىزارغىنىچە ئۆز ئورنىدىن ئورۇن ئالدى.

ئايزۆھرە يولدىشى ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ مائارىپ ئىشخانىسىغا بارغىنىنىڭ سەۋەبىنىمۇ، بىرقانچە قېتىملىق ئائىلە ماجىراسىنىڭ سەۋەبىنىمۇ زۇلھايانىڭ سەۋەنلىكىدىن بولغان دەپ قارىغاچقا، ئۇزۇندىن

بېرى ئۆز كۆڭلىدە زۇلھايانقا غۇم سالغان كەلگەنىدى. ئەنە شۇ ۋەجلىك بۈگۈنمۇ زۇلھايانقا يەنە بىر قېتىم سوغۇق تەرزدە قارىغانىدى. زۇلھايات ئايزۆھرەنىڭ كۆڭۈل خەستىلىكىگە يوشۇرۇنغان بۇ تىلسىملاردىن بىخەۋەر بولغاچ، ئالدىراشچىلىقتا مىجەزى شۇنداق بولۇپ قالسا كېرەك، دەپ ئويلاپ كەلگەنىدى. بىراق، بۈگۈن ئۇنداق ئويلىمىدى. كۆڭلىدە، «بۇ ئايالغا نېمە يامانلىق قىلغان بولغىيتتىم، قايسى ئىشنى خاتا قىلىپ سالغاندىمەن؟...» دېگەنلەر ئەگىيتتى.

زۇلھايات خىيال قىلغانسېرى بۇ ئىشنىڭ تېگى-تەكتىدە قانداقتۇر بىر سىرنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى تونۇپ يەتكەندەك قىلاتتى. شۇنداق، سالىنىڭ جازاغا ئۇچرىشىنىڭ سەۋەبىنى زۇلھاياتتىن كۆرگەن ئايزۆھرە، زۇلھاياتتىن ھېساب ئېلىشنى ئويلىغان، كۆڭلىدە زۇلھايانقا ئەر - خوتۇنلار ئوتتۇرىسىدىكى سوغۇقچىلىق دەردىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى تېتىتىپ قويماقچى بولغان، نەچچە ئاينىڭ ئالدىدىكى بىر كۈنى قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىۋالغانىدى.

ئۇ كۈنى ئايزۆھرە يولدىشى بىلەن ئۆيىنىڭ يېنىدىكى ئېتىزلىقتا سەيلەرنى پەرۋىش قىلىش بىلەن ئالدىراش ئىدى، ئەكرەم يېتىپ كەلدى.

— پاھ، قالتىس ئوخشاپ كېتىپتىغۇ بۇ سەيلەر. جاڭدۇلىرىڭىز خاڭگادەكلا يوغىناپتۇ، ھا...ھا...ھا... — ئەكرەم سەيلىك تىرگىنىدە سارغىيىپ ئالتۇنرەڭگە كىرگەن يوپۇرماقلار ئارىسىدا كۆزگە تاشلىنىپ تۇرغان جاڭدۇلارنى ئىما قىلىپ كۆلۈپ كەتتى.

— شۇنداق ئۇكام، بىز تېرىغان جاڭدۇ كۆزۈڭگە خاڭگا كۆرۈنگەنكە قارىغاندا، ھېلىتىن بېرەر ئۆينىڭ ئىشىكىگە ئۇسۇپ سالمىغانسەن-ھە؟!

ئۇلار تەڭلا كۈلۈشتى. سالام-سەھەتتىن كېيىن ئەكرەم «زۇلھاياتنىڭ يانىقىدا يوقلۇقىنى، ئۇلارنىڭ ئۇنىڭ دېرىكىنى بىلىدىغان- بىلمەيدىغانلىقى» نى سورىدى، سالى ئۇندەپ بولغۇچە

ئايزۆهره لوقما سالدى:

ـــ زۇلهايانىنى دەمسىز ؟

ـــ شۇنداق.

ـــ بۇگۈن پۈتۈشۈپ قويۇپ كەلمىگەنمىدىڭىز ؟ـــ ئايزۆهره قاش-قاپاقلىرىنى سۈزۈپ، كۆزلىرىنى ئوينىتاقىنىچە مەسخىرىلىك بىر كۈلكە بىلەن شۇنداق دېۋىدى، سالى قۇلاققىچە قىزىرىپ كەتتى.

ـــ نېمە دەۋاتقانلىقىڭىزنى پەقەتلا چۈشىنەلمىدىم.

ـــ ئۇنداقتا سىزگە ئوچقىنى ئېيتاي. بىراق، بىرلا شەرتىم بار.

ـــ نېمە شەرت ئۇ؟ قېنى ئېيتىڭە.

ـــ گەپنى مەندىن ئاڭلاپ، زۇلهايانتقا دارتمىلىسىڭىز بولمايدۇ.

ـــ ۋاي -ۋۇي، كىچىك بالا چاغلاپ قالمىغانسىز مېنى-هە؟

ـــ سىزگە دېسەمچۇ، يېقىندىن بېرى زۇلهايانىڭ ياتقىغا كېلىدىغان يىگىتلەر كۆپىيىپ قالدى. تېخى تۇنۇگۈن موتوسىكلىت مىنۋالغان بىر يىگىتنىڭ ئارقىسىغا مىنۋاپتىكەن. هېلىتىراق ئۇچ چاقلىق موتوسىكلىت مىنۋالغان يەنە بىر يىگىت بىلەن چقىپ كەتتى.

ـــ ئۇچ چاقلىق موتوسىكلىت مىنۋالغان ؟

ـــ شۇنداق.

سالى ئايالىنىڭ نېمىلەرنى دەۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ يېتەلمىگەچ، هەيرانلىق بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىۋىدى، ئايزۆهره بىگىز بارمىقى بىلەن ئاغزىنى ئىشاره قىلىپ تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ قويدى. بۇ ئۇنىڭ سىز ئارىلاشماڭ دېگىنى ئىدى.

ـــ بۇ... بۇ...

ئەكرەم دۇدۇقلىغىنىچە ئۇننى ئىچىگە يۇتۇپ كېتىپ قالدى.

ـــ هەي، سەن نېمىلەرنى دەپ جۆيلۇۋاتىسەن؟ ـــ سوربدى سالى ئەكرەم يىراقلاپ كەتكەندىن كېيىن.

ـــ بولدى قىلىڭە. بىزگە قىلغانلىرى ئازمىدى ئۇ سېغىزخانىڭ. ئېرىڭىزدىن ئاڭلىدىم، دەپ ئاغزىمدىن گەپ ئېلىۋېلىپ ئەكرەمگە

چاقتى. ئەكرەمدىن مائارىپ ئىشخانىسىدىكىلەر خەۋەر تېپىپ، «ئېرىكىزنىڭ سىزگە قەسەم قىلدۇرغىنى توغرىسىدا ئىسپات يېزىڭ، بىز ئۇنىڭغا تەربىيە-نەسىھەت قىلىمىز» دەپ مېنى قىستىدى. بېشىمنى ئىچىمگە تىقىپ يۇرسەم، بۇ سېغىزخان جاۋۇلداپ يۇرۇپ كاللامنى قوچىدى، ــ ئايزۆھرەنىڭ چىرايلىرى تاتارغان بولۇپ، كۆز چاناقلىرىدا ياش ئەگمەكتە ئىدى. ئۇ سالىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ ئاقىۋەت نېمە بولدى. هەممە تارتقۇلۇقنى مەن تارتتىم، سىزنىڭ ئىش هەققىڭىزنى تۆۋەنلەتتى. ئەر-خوتۇن ئىككىسىنىڭ ئارىسىغا سوغۇقچىلىق يېتىپ قالمىسۇن، دېگەننى پەقەتلا ئويلىمىدى،ــ ئايزۆھرە ئەمدى ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى. ئۆزىنى سالىغا تاشلاپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ ئېسەدىگىنىچە سۆزلەيتتى، ــ نەچچە ئايغىچە ماڭا تەتۇر قاراپ يۇردىڭىز. تا هازىرغىچە ئوچۇق چىراي ئاچمايسىز...

ــ شۇنداقتىمۇ بۇنداق گەپلەرنى قىلىپ، ئەكرەمنىڭ كۆڭلىگە گۇمان سالمىسام بولاتتى.

ــ ئۇلارمۇ ئازابنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى تېتىپ باقسۇن دېدىم شۇ.

ــ قان بىلەن قانىنى يۇغىلى بولمايدۇ. ئىتنى چىشلىدى، دەپ چىشلىگەن نەدە بار؟

ــ ئۆزىڭىزمۇ ئۇلارنىڭ يامان گېپىنى قىلىپ يۈرەتتىڭىز، ئەمدىلىكتە نېمە بولدى سىزگە، تۇرۇپلا ئۇلارنىڭ كەتمىنىنى چېپىپ كەتتىڭىزغۇ؟...

ئەكرەم بىلەن زۇلھايات ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە ئەنە شۇ كۈندىن ئېتىبارەن سوغۇقچىلىق ئۆرۈقى چېچىلغانىدى. زۇلھاياتنىڭ ئۇ ئىشلاردىن خەۋىرى بولمىغاچ ئەكرەمنى باشقا بىرى بىلەن تېپىشىپ قالغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ يۈردى. ئايزۆھرەنىڭ يوق يەردىن گەپ تېپىپ ئەكرەمنىڭ كۆڭلىدە تۇغۇلۇچ شەكىللەندۈرۈپ قويغانلىقىنى ئەسلا خىيال قىلمايتتى. ئايزۆھرە بۇنىڭ ئەكسىچە زۇلھايات ئۇ ئىشلاردىن ئەكرەم ئارقىلىق خەۋەر تېپىپ بولدى، دېگەن ئوي بىلەن ئۆزىنى زۇلھاياتتىن قاچۇرۇپ يۈرەتتى.

ـــ ئايزۆهره، تانسا ئوينىساق ـ قانداق؟

ئوسمان مۇدىر بىر رومكا ھاراقنى سالغا سۈنۈپ بولغاندىن كېيىن ئورنىدىن قوزغىلىۋېتىپ ئايزۆهرەنى تانسىغا تارتتى. ئايزۆهره سالغا كۆز قۇيىرۇقىدا قارىدى. سالى رومكىنى چىكىۋ سىقىملىغىنىچە ئوسمانغا نەپرەتلىك تىكىلىپ ئولتۇراتتى.

ـــ مەن تانسىنى ئانچە ئۇقۇپ كەتمەيمەن مۇدىر، ـــ ئايزۆهره ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان ئوسمان مۇدىرغا سالام تەرەققىسىدە ئېگىلىپ ئۆزرىخاھلىق بىلدۈرگەندىن كېيىن ئورنىدا ئولتۇرماق بولۇۋىدى، ئوسمان مۇدىر بولدى قىلمىدى.

ـــ تانسا دېگەننى مۇشۇنداق ئاممۇى سورۇندا ئويناپ ئۆگىنىدىغان گەپ، كىممۇ تۇغۇلۇشى بىلەنلا ئۇسسۇل بىلىدىغان بولۇپ تۇرەلگەن دەيسىز. پاقا جېنىدا قۇمچاققا ئايلىنىپ ئاندىن سۇ ئۇزۇشنى ئۆگىنىدۇ ئەمەسمۇ.

سورۇندا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ئايزۆهره ئىلاجسىز ئورنىدىن تۇرۇپ، مۇزىكا رىتىمىغا ئەگەشتى.

ـــ سالى بىلەن ئىككىمىز مەكتەپداش ھەم كەسىپداش. شۇنداق بولغاندىكىن بىزمۇ ناتونۇشلاردىن ھېسابلانمايمىز. شۇڭا، بىر قىسىم ئىشلاردا بەك تارتىنىپ ئولتۇرمىسىگىزمۇ بولىدۇ، ـــ ئوسمان ئەرشنى ئالقانلىرىنى تېخىمۇ كەڭرى يېيىپ، كۈچ بىلەن ئايزۆهرەنى ئۆزىگە تارتىۋىدى، ئايزۆهره كەينىگە داجىپ ئۆزىنى قاچۇردى، ـــ تانسا دېگەننى بەك تېيىشىپ كەتسە يارىشىملىق بولمايدۇ، ئۆزىگىزنى ئەركىنرەك تۇتۇڭ ئايزۆهره...

ئوسمان ئەرشى ئايزۆهرەگە خۇددى خام يەۋېتىدىغاندەك تىكىلەتتى. چىرايلىق سۆزلەر بىلەن كۆڭلىنى ئۇتۇشقا ئۇرۇناتتى. ئارىلاپ ـ ئارىلاپ سالىنىڭ نۇقسانلىرىنى يورۇتۇپ ئۆتەتتى. ئايزۆهره بولسا ئۇنىڭ دېگەنلىرىگە ئىپادىسىز ھالدا، ئەس ـ يادى بىلەن ئۆزىنى قاچۇرۇشنىڭ كويىدا ئىدى.

نورمىدىن ئاشۇرۇپ ئىچىلگەن ھاراق سالىنى خېلى ئاۋارە قىلدى. ئاخىرىغىچە ئولتۇرۇشقا كۆپ كۈچەپ باققان بولسىمۇ، بەرداشلىق بېرەلمىدى. ئوسمان ئەرشى دەققەت قىلمىغان پۇرسەتتە غىپپىدە چىقىپ، ئۆيگە قاراپ چاپتى. ھېلىتىن يولدىشىنىڭ ھەربىكتىنى كۆزىتىپ ئولتۇرغان ئايزۆھرە ئارقىسىدىن چىقىپ باقماق بولۇپ مېڭىۋىدى، مەكتەپ مۇدىرى يولىنى توسۇپ:

— ھەممىمىز قېچىپ كەتسەك بولمايدۇ، ئىچمىگەندىكىن چىداپ ئولتۇرايلى، — دېدى چالۋاقاپ.

— سالى ئەزىلدىن ھاراق ئىچەلمەيتتى، شۇڭا ئەنسىرەپ قالدىم. يولدا يىقىلىپ قالمىسۇن دەيمەن شۇ، — دېدى ئايزۆھرە.

— مەن ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇم، سىلى خاتىرجەم ئولتۇرۇپ بەرسىلە، — دېدى مۇدىر سەت ھىجىيىپ. ئايزۆھرە ئالىيىپ قويدى...

سورۇن يېرىم كېچە بىلەن ئاخىرلاشتى. ئايزۆھرە ئۆيگە قايتىپ كىرگەندىن كېيىن ئاۋۋال كات قىرغىقدا تۇگۈلۈپ ياتقان سالىنى نېرى سۈرۈپ جايلاشتۇردى، ئۈستىگە يوتقان يېپىپ قويغاندىن كېيىن، قاچا-قۇچىلارنى يىغىشتۇرۇشقا كىرىشتى.

پاكىزلاپ قويغان بولسىمۇ، قۇيۇشقا ئۇلگۈرەلمىگەن ئۆپكىگە سۇ ماڭدۇرۇۋاتاتتى، ئىشىك يېنىك چېكىلدى. ئۇ قولىدىكى ئىشنى قويۇپ، پۇتىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ ئىشىك يېنىغا كېلىپ سىرتقى تاۋۇشقا قۇلاق سالدى.

— خاتىرجەم بولۇپ ئىشكىنى چەكسىلە.

— سالىنى يالغاندىن يېتىۋالدىمكىن دەيمىنا.

— مۇمكىن ئەمەس. ئۇ ئاللىبۇرۇن ئۇيقۇغا غەرق بولۇپ كەتتى... مەن كىرىپ كەتتىم ئەمىسە.

ئايزۆھرە سىرتتا پىچىرلىشىۋاتقانلارنىڭ ئەكرەم بىلەن ئوسمان ئەرشى ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇردى. «نومۇسنى بىلمەيدىغان قېرى خوراز، مېنى كىمگە ئوخشىتىپ قالدىڭ؟ نوچى بولساڭ ئىشكىنى يەنە چېكىپ باقە

قېنى». ئايزۆھرە ئىشك كېشىكىگە يۆلەپ قويغان دەمنى ئېلىپ تەييارلىق ھالىتىگە ئۆتتى. ئىشك دەسلەپ بوش ھەم رىتملىق قېقىلىپ، تەدرىجىي كۈچەپ ئۇرۇلدى.

كېچە، پۈتكۈل جاھان تىمتاسلىققا چۆمۈلگەن بولىۋۇپ، مەھەللە تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان خورازلارنىڭ چىللاشلىرى ۋە ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرىدىن باشقا ھېچقانداق شەپە يوق ئىدى. ئالاھازەل يېرىم سائەتلەردىن كېيىن ئىشك قاتتىق ئۇرۇلدى، ئارقىدىن ئوسمان مۇدىرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

ــ ئايزۆھرە...ئايزۆھرە، بۇ مەن، ئوسمان، سىرت بەكلا سوغۇق، توڭلاپ كەتتىم، ئىشكنى ئېچىڭ...

كۈچلۈك ئىتتىرىشتىن ئىشك لوكى ئۆزىنى قويۇۋەتتى. گۈلدۇر-غاراپ قىلغان قورقۇنچلۇق ئاۋاز بىلەن ئىشكنىڭ ئېچىلىشى، ئوسمان ئۆز كونتروللۇقىنى يوقىتىپ ئۇدۇل تامغا ئۇسۇپ يىقىلدى.

چۆچۈپ ئويغانغان سالى ئورنىدىن مەڭدەپ تۇرى-دە، تاشقىرىقى ئۆيگە يۈگۈرۈپ چىقتى. ئوسمان ئەرشى يەردە ئىككى پۈكلەنگىنىچە خارتىلدايتتى. قاتتىق زەربىدىن ئۇنىڭ پېشانىسى يېرىلغان بولۇپ، تەپچىپ چىققان قان مەڭزىنى بويلاپ سىرغىپ چۈشمەكتە ئىدى. سالى ئوسمانغا يىرگىنچلىك نەزىرىدە بىرھازا قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، نەزىرىنى ئايزۆھرەگە يۆتكىدى ۋە ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىدى:

ــ نېمەڭگە نېمەڭ يېتىشمەي خەقنى ئۆيگە چىللىغاندىڭ؟ بۇ ئىشنى قانداق يىغىشتۇرىسەن ئەمدى، ھە. خەلقىئالەم ئالدىدا نېمە سەتچىلىك بۇ؟...

ئايزۆھرە نېمە دېيىشنى ۋە نېمە قىلارىنى بىلمەي تەمتىرەيتتى. ئۆزىنىڭ گۇناھسىز تۇرۇپ تىل-ئاھانەتكە قالغانلىقىدىن ناله قىلاتتى. بۇ ئىشنىڭ ئۆزى بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوقلۇقى رېئاللىق بولسىمۇ، چۈشەندۈرۈشكە تىلى ئاجىز ئىدى.

ــ ھەي، ئەقلى - ھوشىڭىز جايىدىمۇ سىزدىڭ. ئىشكنى خەق بۇزۇپ

كىرسە، مېنى نېمە دەپ تىللايسىز؟ ــ دېدى ئايزۆھرە ئاخىر ئېغىز ئېچىپ.

ــ ھەممە ئىش كۆز ئالدىڭدا تۇرۇپمۇ يەنە چوڭ گەپ قىلىسىنا، مانا ئەمىسە، ــ سالى ئايزۆھرەنى بىر شاپىلاق سالدى.

ئايزۆھرە قان - قان يىغلاۋاتقان شۇ دەقىقىدە ئوسمان ئەرشى ئورنىدىن سەنتۈرۈلۈپ قوپتى-دە، ئۆزىگە چېكەتكىدەك قاراپ قېتىپ تۇرغان سالىغا بىر مۇشت ئاتتى. ئىشىنىڭ چېڭىغا چىقىۋاتقىنىنى كۆرگەن ئايزۆھرە ئۆيدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىپ مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئىشىكىنى چەكتى.

ــ مۇدىر، ئوسمان ئەرشى بىلەن سالى مۇشتلىشىپ كەتتى.

ئەكرەم ئۇ كۈنى مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئۆيىدە ئارام ئالغانىدى. ئۇ، ئىشىنىڭ جەريانىدىن تولۇق خەۋىرى بولغاچ، سالىنىڭ ئۆيىگە مۇدىردىن ئاۋۋال يېتىپ كەلدى ۋە ئوسمان ئەرشىنىڭ ئاستىدا خارقىرىغىنىچە تېپچەكلەۋاتقان سالىغا قاراپ چۆچۈپ كەتتى. ئوسمان ئەرشى سالىنىڭ مەيدىسىگە مىنۋالغان بولۇپ، كانىنىنى بار كۈچى بىلەن بوغۇۋاتاتتى. كېكىردەكنىڭ كۈچلۈك بوغۇلۇشىدىن نەپىسى قىسىلغان سالى پۈت-قوللىرىنى پۈلاڭلاتقىنىچە تېپىرلايتتى.

ــ ئوسمان مۇدىر، ئوسمان مۇدىر، بولدى قىلسىلا، سالى ئۆلۈپ قالمىسۇن يەنە، ــ ئەكرەم ئوسمان ئەرشىنى كۈچەپ تارتاتتى، ــ قوللىرىنى قويۇۋەتسىلە دەيمەن. ئادەم ئۆلسە خۇننى تۆلەيدىغان گەپ، ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە...

مەكتەپ مۇدىرى بىلەن ئەكرەم مىڭبىر تەسلىكتە جېدەلنى بېسىقتۇرۇپ، ئوسمان ئەرشىنى يۆلەشتۇرگىنىچە چىقىپ كەتتى.

2

ئىللىق قۇياشنىڭ ئاتەش نۇرىغا چۆمۈلۈۋاتقان پۈتكۈل كائىنات

مەۋجۇداتلىرى ھايـاتلىق سېمفونىيەسـىگە چۆمـۈلگەن، كـىشىلەر ئۆزىنىـڭ بىـــر كۈنلـــۈك تىرىكچىلـــىك ئـــشلىرىنىڭ ئالدىراشـــچىلىقلىرىغا ھازىرلانغانىدى. ئەمما، سالى ئائىلىسى ئۇچۇن ئۇنداق ئەمەس. يېرىم كېچـــدە يـــۇز بەرگەن كۈتـــۈلمىگەن كۆڭۈلـــسىزلىك سـەۋەبلىك، بـــۇ ئائىلىدىكى ئىللىقلىق گويا تاڭ قۇياشى بىلەن ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەن شەبنەم تامچـــسىدەك بـــراقلا يوقالغـــان بولـــۇپ، ئۆينىـــڭ ھەمـــمە بۇلـــۇڭ-پۇچقاقلىرىـــدىن سـوغۇق نـــۇر يېغـــىپ، كۆڭۈلـــسىز بىـــر ھـــالەت ھۆكـــۈم سۈرگەنىدى. تاياق زەربىسىدىن يۇز-كۆزلىرى كۆكەرگەن ئايزۆھرە يوتقانغا بېشىنى پـۈركىگىنىچە ھـــۆكۈرەپ يىغلايتتـــى. سـالى ئانـــسى بـــىلەن تەڭ يىغىغا چۈشكەن باللارنى بەزلەش بىلەن ئاۋارە ئىدى. باللار خېلى كۆپ بەزلەشـــتىن كېـــيىن يىغـــدىن توختـــدى. ئاتـــسى تەييـــارلاپ بەرگەن ناشتىلىقتىن كېيىن مەكتەپكە قاراپ يول ئېلىشتى.

ئـادەم مەســتلىكىدە قىلغـانلىرىنى كەيـپى يانغانـدا ئويلـسا نومـۇس بـــىلەن يەرگە كىرىـــپ كېتىـــشكە ئـــاجىزلىق قىلىـــدۇ. قىلغـــان-ئەتكەنلىرىـــدىن ئۇيلىـــپ، باشـقىلارنىڭ كـــۆزىگە تىكىلىـــپ قاراشـقىمۇ پېتىنالمايدۇ-يۇ، يەنىلا ئۆز سـەۋەنلىكلىرى ئارىـسىدىن پايـدىلىق بولغـان بىرەر ئۇچۇرنىڭ چىقىپ قېلىشىغا تەقەززا بولۇپ، ئۆز سەۋەنلىكىنىڭ تۈپ يىلتىزىنى تۈرمۇش ئەسلىمىلىرىدىن ئىزدەشكە تېۋىنىدۇ.

مەســـتلىكى يېـــشىلگەن ســـالمۇ ئەنە شـــۇ تېمـــدا تەپەككـــۇر يۈرگۈزمەكتە: ئـايزۆھرەنى نـېمە ۋەجـدىن ئۇرغـانلىقى، قايـسى ئـىشلارنىڭ نېرۋىـــسىغا تەســـىر قىلغـــانلىقى، ئوســـمان مـــۇدىر بـــىلەن نـــېمە ۋەجـــدىن تۈتۈشۈپ قالغانلىقى ۋە بۇ ئىشلارنى باشـقىلارغا قانـداق چۈشەندۈرۈشـنىڭ ئەڭ مۇۋاپىـــق ئىكەنلىكـــى ھەققـــىدە ئويلانماقتـــا ئـــدى. دەل شـــۇ پەيتـــتە ئايزۆھرە ئېغىز ئاچتى:

ـــ خېتىمنى بەر. مەن سەن بىلەن ئەمدى ئۆي تۇتمايمەن.

ـــ بۇ گەپنى ئالدىراپ ئېغىزدىن چىقارمىغۇلۇق.

ـــ نېمە قىلغانغا مېنى ئۇراتتىـــڭ، «ئېشەككە كـــۆچى يەتمىـــسە، توقـــۇمنى

ئۇرۇپىتۇ» دەپ، خەقلە كۈچۈكۈ يەتمىسە مېنى ئۇرامسەن؟ ــ ئايزۆھرە كۆكەرگىنىچە سالىنىكۈ ياقسىغا ئېسىلدى، ــ مەن زادى قايسى ئىشنى خاتا قىلدىم، قېنى ۋىجدانىكۈ بىلەن ئېيتتە ؟ مەن بىرى بىلەن يامان ئىش قىلىپ ساڭا يۈز كېلەلمەيدىغان ئىش قىپتىمەنمۇ ؟ ئېيتتە...

ئۇلار خېلى بىرمەھەل جېدەللەشتى، سەۋەنلىكىنىكۈ زادى كىمدىن ئۆتۈلگەنلىكى ھەققىدە كۆپ مۇنازىرە بولدى.

ــ مېنىكۈ يۈزۈمنى تۆكتۈكۈ، ــ دېدى سالى ئايزۆھرەنىكۈ ئارقا ـ ئارقىدىن ئوتتۇرىغا قويغان جانلىق ھەم پاكىتلىق سوئاللىرى ئالدىدا يەنە مۇنازىرە قىلىشنىكۈ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلىپ.

ــ يۈزۈمنى تۆكتۈكۈ؟! قانداقسىگە سېنىكۈ يۈزۈڭنى تۆككەن بولۇپ قالدىم ؟

ــ تىجارەت قىلىمەن، دەپ يايما ئاچتىكۈ. باشقىلار مېنى ئىش ئورنى يوق خوتۇننى ئېلىپ قويغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، خوتۇننىنى كوچىغا چىقىپ سودا قىلىشقا قىستاپتۇ، بىر خوتۇننى باقالماپتۇ. شۇنىمۇ ئەر سانىغلى بولامدۇ، دېيىشتى. مانا بۇ يۈزۈمنى تۆككەن بولماي نېمە؟

ــ توۋا، بىر ئائىلىنى قامداش ئۈچۈن تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغانلىقىممۇ گۇناھ بوپتىمۇ؟! ھەي، خەقلەرنى شۇنداق دېدىمۇ دەيلى، شۇ گەپلەرنى سەن كۆتۈرۈپ يۈردۈڭمۇ؟! شۇنداق دېگەنلەرگە لايىقىدا بىر گەپمۇ قىلالمىدىڭمۇ؟ ھازىر دېگەن قايسى زامان؟ تۆت توك ـ توك ئىش ھەققىگە قاراپ، گېزىرىپ ياشامدۇق... سېنىكۈ نەرىڭمۇ بىر مەلۇماتلىق كىشىگە، زىيالىيغا ئوخشىسۇن؟...

ئايزۆھرەنىكۈ دېگەنلىرى ئورۇنلۇق ئىدى. ئائىلە ئۈچۈن ئەر ـ ئايال ئورتاق كۈچ چىقىرىش، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، ھەمىنەپەس بولۇش زۆرۈر ئىدى. بولۇپمۇ كىشىلەرنىكۈ ئىستېمال سەۋىيەسى كۈندىن ـ كۈنگە ئېشىپ، ئىقتىسادنى ئالدىن تەرەققىي قىلدۇرۇش تەكتلىنىۋاتقان بۇگۈنكىدەك ئۈچۈر زامانىسىدا تېخىمۇ شۇنداق. بۇ نۇقتىنى سالى ئوبدان بىلىدۇ. ھەرقانداق بىر ئادەم ئەل قاتارى ياشايمەن دەيدىكەن، چوقۇم ئۆز قابىلىيىتىگە تۇشلۇق قىممەت

يارىتىش يولىدا ئىزدىنىش ۋە ماددىي ئېھتىياجنى قامدىيالمىغۇدەك ئىقتىسادىي ئاساس يارىتىش يولىدا تىرىشىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنىمۇ تولۇق چۈشىنىدۇ. شۇنداق، ئۇ ئايالىنىڭ دېگەنلىرىدىن بىرئاز گاڭگىراپ قالدى. يەنە تاكاللىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى بولغاي، چاپىنىنىڭ پېشىنى قېقىپلا ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ئەمدىلا ئىش ئۇستىلى ئالدىغا كېلىپ تۇرۇۋىدى، مۇدىر توۋلىدى:

— سالى مۇئەللىم، بۇياققا چىقسىلا.

«تېزىنى باسسا مېزى، دەپ يەنە نېمە گېپى باردۇ بۇنىڭ...»

نېمىلەرنىدۇر كارتىلىدىتىپ يېزىۋاتقان مەكتەپ مۇدىرى بوسۇغىدىن ئاتلاپلا ئۆزىگە مىختەك قادىلىپ تۇرغان سالىغا قارىپلا داڭ قاتتى.

«تۇۋا، بىر كېچىدىلا چىرايلىرى پۈرلىشىپ، خۇددى گۆردىن چىققانىدەك تاتىرىپ كېتىپتىيا. بىرەر كېلىشمەسلىك بولدىمۇ-قانداق؟!...»

مەكتەپ مۇدىرى ئۆتكۈنچى خىيالدىن يېنىپ سالىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى:

— قېنى سافاغا كېلىپ ئولتۇرسىلا، — مەكتەپ مۇدىرى بىر ئىستاكان قاينىق سۇنى ساجىغا كەلتۈرۈۋېتىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — قانداق، مىجەزلىرى ئوبدان تۇرۇپلىمۇ؟

— ياماں ئەمەس.

— ئۆيدە باشقا ئىش بولمىغاندۇ؟

— ياق، ئۆلۈم-يېتىم ئەھۋالى كۆرۈلمىدى. بالىلار مەكتەپتە، خوتۇن ئۆيدە قالدى. مەن ۋاقچىراق بولسىمۇ ئىشقا چىقاي، دەپ چىقىشىم.

سالىنىڭ دېگەنلىرىدىن مۇدىرنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشكەندەك بولسىمۇ، گەپنىڭ سىبىستقلىقىدىن يەنە بىر يەرلىرىدىن غەزىپى تاشقىن بولدى.

«خۇددى جېدەلنى مەن تېرىپ قويغانىدەك، تەپ تارتماي دېگەن گەپلىرىنى كۆرمەمدىغان...»

مۇدىر سالىنىڭ دېگەنلىرىگە لايىقىدا بىر گەپ قىلىشنى ئويلاپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى-يۇ، بوغۇزىغا بىر نەرسە كەپلىشىپ قالغاندەك ئۇنىنى ئىچىگە يۇتتى. تۆكۈرۈكىنى غۇرتتىدە يۇتقاندىن كېيىن سالىغا يەر تېگىدىن كۆز يۈگۈرتتى.

سالىنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ، ياش خالتىسى ساڭگىلىغان. ئەزەلدىن ئانارنىڭ پوستىدەك قىزىرىپ تۇرىدىغان مەڭزى تاتارغانىدى. يۈز - كۆزلىرى بەدرەڭ بولۇپ، نەچچە كۈندىن بېرى سۇ تەگكەنىدەك ئەمەس ئىدى. چاپىنىنىڭ ياقىسى ئىچىگە قاتلانغان بولۇپ، تۆگمىسى ئىلگىرى-كېيىن ئېتىلگەچكە، قارىماققا ئەقىل-ھوشىدىن ئازغان كىشىدەك كۆرۈنۈپ قالغانىدى.

— سىنىپلىرىغا ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇم، كەچكىچە ئارامىلىرىنى ئوبدان ئېلىپ ئەتە چىقسىلا، — دېدى مەكتەپ مۇدىرى سالىنىڭ تۇرقىغا قاراپ قىستاپ كەلگەن كۈلكىدىن مىڭبىر تەستە ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندىن كېيىن سالماق بىر ئاھاڭدا.

سالى ئۇندىمىدى. ئۇ مۇدىرغا تىكىلگىنىچە ئىپادىسىز ئىدى. كۆڭلىدە بولسا، نەچچە يىل ئاۋۇال يۈز بەرگەن سامساق ماجىراسى ئەكس ئەتمەكتە ئىدى. شۇ دورەممۇ ئۇ سامساق مۇدىر بىلەن ئۇرۇشقانلىق سەۋەبى بىلەن شۆبە مەكتەپكە پالىنىپ، چەت جاڭگالدا تارتمىغان جاپاسى ئاز قالغانىدى. ئۇ مەكتەپ ھېلىھەمدىمۇ بار. ناۋادا شۇ ئىشلار قايتا تەكرارلىنىپ قالسا... ياشلىقىدىغۇ بىردە ئاچ، بىردە توق، بىردە كۈلۈپ، بىردە يىغلاپ ئۆتۈپ كېتىدىغان گەپ. ئەمدى بولغاندا قانداق قىلغۇلۇق. ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بولۇپ، شۇ ئىش يەنە تەكرارلىنىپ قالسا ئايالى بارغىلى ئۇنامدۇ؟ بالىلىرىچۇ؟ بالىلارنى قانداق قىلىدۇ؟

— ئەتە؟ — سورىدى سالى بوشقىنا بىر ئاھاڭدا.

— شۇنداق. قارىسام تازا ئوبدان ئارام ئالالمىغاندەك قىلىدىلا، شۇڭا كەچكىچە ئارام ئېلىپ ئەتە چىقسىلا. سىنىپلىرىغا تۇرسۇن مۇئەللىمنى بىر-ئىككى سائەت قاراپ تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇم. تۇرسۇن

چىققاندىن كېيىن ئۆزۈم بىر-ئىككى سائەت يىغلىپ قالغان دەرسلەرنى ئۆتىمەن.

سالى مەكتەپ مۇدىرىنىڭ دېگەنلىرىگە ئانچە ئىشەنچ قىلالمايۋاتقاندەك قىلاتتى. «كېچە شۇنچە كۆڭۈلسىزلىك يۈز بەرسە، ھېچ ئىش بولمىغاندەك يەنە كېلىپ بىر كۈن ئارام ئېلىڭ، دەپ كۆڭۈل بۆلۈپ كېتىشلىرىچۇ ؟ ئەجەبا ئوسمان ئەرشى بىرنېمە دېمىگەنمىدۇ ؟...»، سالىنىڭ كۆڭلىگە تۈيۈقسىز بىر ئوي كېچىشى، يۈرەكلىرى دۈپۈلدەپ كەتتى. «توغرا... توغرا، ئوسمان ئۇ، نەدە يۈرىدىغاندۇ. شۇنچە كېچىدە يېزىغا كېتىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەتىگەندىلا كېتىپ قېلىشمۇ ئەسلا...»

سالى ئوسمان ئەرشىنى خېلىلا چۈشىنەتتى. ئوسمان ئەرشى تەشكىللەش قابىلىيىتى يۇقىرى، پىرىنسىپال ئادەم بولۇپ، مۇناسىۋەتكە پىشىشق ئىدى. مائارىپ خىزمىتىگە بولغان زور ئىشتىياقى، خىزمەتلەردىكى تۈرگۈنلۈكى سەۋەبلىكمۇ ياكى دېگىنىگە كۆنمەيدىكەن كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بىر قاماللاپ پەجمىگە ئالىدىغان ئىتتىك مىجەزى سەۋەبلىكمۇ، يېزا تەۋەسىدىكى ھەرقانداق بىر ئوقۇنقۇچى تۇرماق، كەنت كادىرلىرىمۇ ئۇنى كۆرسە «خوش» دەپ تۇراتتى.

بىر قېتىم ئۇ، يېزىلىق ھۆكۈمەت نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمىدا ئۆزى مەسئۇل بولغان سايلام رايونىدىكى خەلقەرگە يىغىن ئاچىدۇ. ئەمدىلا سۆزىنى باشلاپ، «يېڭىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلىنىش ئالدىدا تۇرغان يېزا باشلىقىنى بىز كۆرمىدۇق. ئۇ كىشى ئاق ئادەممۇ، قارا ئادەممۇ بىلمەيمىز» دېيىشىگە، بولغۇسى يېزا باشلىقى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، ئۇنلۇك ئاۋازدا ۋارقىرايدۇ :

— سىلى كۆرمەكچى بولغان ئادەم مانا مەن، مەن سېرىق شۇ.

ئەتراپتىكى ئاما ھاڭ-تاڭ بولۇشۇپ، «ھەي، چاتاق بولدى، بۇ ئادەم ۋەزىپىگە ئولتۇرۇپ، ئەتىسلا ئوسمان ئەرشىنىڭ مائارىپ

گەنسلىكىنى[1] ئېلىپ تاشلايدىغان بولدى. «پۈت يۈگۈرۈكى ئاشقا، ئېغىز يۈگۈرۈكى باشقا» دېگەن شۇ دە...» دېيىشىدۇ.

بولغۇسى يېزا باشلىقى سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ئوسمان ئەرشى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— بىراق، تەشكىل كۆرسەتكەنكەن، بىزمۇ تەشكىلنىڭ تاللىشىغا ھۆرمەت قىلىشىمىز، پارتىيە ـ ھۆكۈمەتكە ئىشىنىشىمىز، سايلامنىڭ ئوگۇشلۇق بولۇشى ئۈچۈن ئاۋاز بېرىشىمىز كېرەك...

بولغۇسى يېزا باشلىقى سايلامدىن ئوگۇشلۇق چىقىپ رەسمىي ۋەزىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئوسمانلىنىڭ تەقدىرى باشقىلار ئويلىغانلىڭ ئەكسىچە بولىدۇ، مەرتۇنسى ئېلىپ تاشلانماق تۇرسۇن، تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسىنىڭ شۇجى ھەم مۇدىرى، يېزىلىق ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ ھەيئىتى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۈستىگە ئالغانىدى.

شۇنداق، ئوسمان ئەرشى ئۆزىنىڭ خاتا كەتكەن سۆزىنىمۇ بىردەمدىلا ئوگشاپ باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش جەھەتتە خېلىلا قابىلىيەتلىك سانىلاتتى. ئۇ ئەنە شۇنداق قابىلىيەتلەرنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغاچ، خىزمەتكە قاتنىشىپ بىر يىلدىن كېيىنلا يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپ مۇدىرى بولغان. ئۇ مەسئۇل بولغان مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىگە ئۆتۈش نىسبىتى ناھىيە بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇپ كەلگەچ، تېزلا داڭ چىقىرىپ، كىشىلەرنىڭ «ئوسمان زاۋۇت» دەپ تەرىپلىشىگە مۇيەسسەر بولغانىدى. تەشكىل ئۇنى يېزا باشلانغۇچ مائارىپىنى يۈكسەلدۈرۈش مەقسىتىدە يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسىغا مۇدىر قىلىپ يۆتكىگەندىن كېيىنمۇ خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەپ، مەزكۇر يېزىنىڭ مائارىپ خىزمىتىنى ناھىيە بويىچە ئالدىنقى قاتاردىن ئورۇن ئالدۇرغانىدى. مائارىپ ئىشخانا مۇدىرى بولغان 15 يىلدىن بېرى، ئۇ

[1] مائارىپ كەنسى — مائارىپ ئىشلىرىنى قىلغۇچى.

يۇقىرى - تۆۋەن مۇناسىۋەتكە ئالاھىدە دىققەت قىلىپ، خىزمەتلەرنى قاتتىق قوللۇق بىلەن تۇتۇپ كەلدى، يېزا رەھبەرلىرى بىلەن ناھايىتى ياخشى ئۆتتى. مەكتەپ مۇدىرلىرىنى ئىشلىتىش بىلەن دەم ئالدۇرۇشقا تەڭ كۆنۈكتۈردى. ئۇ ھوقۇق تۇتقان شۇنچە يىلدىن بېرى، مائارىپ ئىدارىسى ۋە يېزا رەھبەرلىرىدە كۆپ قېتىم ئۆزگىرىش بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئورنىدا تەۋرىنىش بولمىدى. بۇ جەھەتتە ئۇ، پۇرسەتنى تۇتۇشقا ماھىر بولۇپ، ئىداره، يېزا رەھبەرلىرى ياكى مەكتەپ مۇدىرلىرى مەيلى كىم بولسۇن چوڭ-كىچىك دېمەستىن ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ، خىزمەتنى بولدى. خىزمەت ئۇستىدە دىلىنى رەنجىتىپ قويغان بولسا ئايرىم ۋاقىت چىقىرىپ كۆڭلىنى ئالدى، داستىخان سېلىپ كۆڭۈل تۇتۇچىلىرىنى يەشتى، چۈشىنىشنى چوڭقۇرلاشتۇردى.

بىراق، سالى ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئوسمان ئەرشى ئۇنچىۋالا كەم-كوتىسىز ئادەم ئەمەس. بولۇپمۇ ئۇنىڭ بىرەر كىمگە بولغان ئۆچى باشقىلارغا قارىغاندا ئالاھىدەرەك بولۇپ، بىر ئىشقا قارىتا دەماللىققا ئىنكاس قايتۇرمىغانىدەك قىلاتتى-يۇ، پەيت تېپىپ ئەدىپىنى بەرمەي قالمايتتى. مەلۇم مەزگىلدىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئۇنچىلىك ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىشقا تامامەن قادىر ئىكەنلىكىنى تونۇتۇپ قويياتتى...

— شۇنداق قىلسىلا، بۇگۈن ئارام ئېلىپ، ئەتە چىقسىلا، — مەكتەپ مۇدىرى قەلەمنى قويۇپ يازمىسىنى ئاۋايلاپ قاتلىغاندىن كېيىن كونۇپرتقا ئېھتىيات بىلەن سالدى. ماتېرىيال ئىشكاپىدىن قول سومكىسىنى ئېلىپ، كونۇپرت بىلەن لازىمەتلىك ماتېرىياللىرىنى سالدى ۋە تېخىچە ئورنىدىن قوزغالماي ئولتۇرغان سالىغا قاراپ، — يېزىغا بارىدىغان مۇھىم بىر ئىش بار ئىدى، بېرىپلا كېلىمەن. ئۆزلىرى ئۆيلىرىگە كىرىپ ئارام ئېلىپ تۇرسىلا، — دېگىنچە سىرتقا قاراپ ماڭدى.

سالى ئۆيىگە قايتىپ كىرگەندە ئايزۆھره نەرسە - كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇۋاتاتتى. ئۇنى يىغىشتۇرۇلۇپ، پاكىز تازىلانغان بولۇپ، قارىماققا

ئايزۆهره بۇ ئۆيدىن چىقىپ كېتىدىغانىدەك، شۇ كەتكىنىچە مەڭگۈ قايتىپ كەلمەيدىغاندەك قىلاتتى.

ـــ ئەمدى كەتسەم ھەرگىز قايتىپ كەلمەيمەن. خېتىمنى بەرسەڭ ئىككىنچى ساڭا قارىمايمەن. سەندەك بىر ئادەمنىڭ بارلىقىنى ئەسلا ئەسكە ئېلىپ قويمايمەن، ـــ دېدى ئايزۆهره سالىنى كۆرۈپلا قەلەم ئېلىپ كېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ خېتىمنى بۇگۈن بەر دېسەم ئۇنمايسەن. ماڭا تىلخەت يېزىپ بەر. قاچان دېسەڭ شۇ چاغدا كېلىپ خېتىمنى ئالىمەن. بالىنى ئۆزۈم ئالىمەن، باشقا نەرسىلەر ساڭا قالىدۇ.

ـــ پىتنىڭ ئاچچىقىدا چاپانىنى ئوتقا سالغىلى، ئىتنى چىشلىدى، دەپ چىشلىگىلى بولمايدۇ. تۇرمۇش دېگەن ئەنە شۇنداق رەڭدار نەرسە. ئۇنىڭ قاتمۇ قات دوقاللىرى، ئەگرى-توقايلىرى بولىدىغان گەپ. مۇشۇ ئىشنى دەپ ئاجراشساق ئوبدان بولمايدۇ. ئۆزىمىزگىمۇ، باللارغىمۇ ياخشى ئەمەس. مۇھىمى باللارغا ئوبدان بولمايدۇ. بىزغۇ ھەرنېمە قىلىپ ئۆتۈپ كېتەرمىز، باللار قانداق قىلىدۇ؟ كىمگە بويۇن قىسىدۇ؟ ئاتا-ئانىسى بار تۇرۇپ يېتىملىك دەردى تارتسا ياخشىمۇ؟

ـــ قانچىلىك بەدەل تۆلىسەم باللىرىمنى ئۆزۈم باقمەن. سەندىن بىر پۇڭلۇق نەرسە تەلەپ قىلمايمەن. ئۆيۈ-بىسات ساڭا قالىدۇ، قايتا توي قىلساڭ يەنە باللىق بولالايسەن.

ـــ مەن باللىق بولۇشنىڭ غېمىنى قىلمىدىم. دەۋاتقىنىم، بىزلەر ھايات تۇرۇپ بالىنى يېتىم قىلمىزمۇ ؟ ئاتىسىز ياكى ئانىسىز چوڭ بولغان بالىنىڭ روھىيىتىدىكى نۇقسانلارنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە بولىدىغانلىقىنى، بۇنداق روھىي كەمتۈكلۈكنىڭ بالىنىڭ كەلگۈسىگە قانچىلىك تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى سەن چۈشىنەمسەن؟ بولمايدۇ، ھەرقانچە بەدەل تۆلىسەكمۇ باللارنى ئورتاق بېقىپ قاتارغا قوشۇشىمىز كېرەك، ئايزۆهره. يەنە كېلىپ بالىنىڭ بىرى بېجىرىم ئەمەس. مۇشۇنداق ھالەتتە خېتىڭنى بەرسەم، تەڭرى ئالدىدا كەچۈرگۈسىز گۇناھقا مۇپتۇلا بولماسمەنمۇ؟ مېنى كەچۈر. ئاخشام ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن. نېمىشقىدۇركى،

يېقىنقى بىرقانچە ئايدىن بۇيان، بولۇپمۇ سەن بوتكا ئېچىپ تىجارەت باشلىغاندىن بۇيان كۆڭلۈم پەقەتلا جايىدا بولماي كەلدى. نەگىلا باراي بىرى سەن توغرۇلۇق گەپ - سۆز قىلىۋاتقانىدەك، مېنى مازاق قىلىۋاتقانىدەك ھېس قىلىمەن. كىشىلەرنىڭ ساڭا شەھۋانىي كۆزىدە قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرغانىدەك بىر ھېسسىيات بىلەن قان- قېنىمدىن دەرغەزەپكە كېلىمەن. نېمىشقىدۇر كۈنبويى ساڭا ھەمراھ بولۇپ، سېنى ھېچ يەرگە چىققۇزماي ئۆيدىلا باققۇم كېلىدۇ.

— بولدى، ئۇنداق گەپلىرىڭنى كۆپ ئاڭلاپ كەتكەنمەن. سەن بىر تۇلكە. مۇشۇ سۆزلىرىڭ بىلەن ھەرقانداق بىر ئايال زاتىنى ئالدىساڭمۇ بىردەمدىلا ئىنىدەككە كەلتۈرەلەيسەن...

— ماڭا مۇنداق مۇئامىلە قىلساڭ بولمايدۇ. مېنىڭ دەۋاتقانلىرىمنىڭ تېگى-تەكتىگە يەتسەڭ بولاتتى. مەن بىلىمەن، مۇشۇ دەقىقىدە ئۆزۈڭنى مەندىن ئايرىلىساڭلا ئەڭ بەختلىك بولۇپ كېتىدىغانىدەك ھېس قىلىۋاتىسەن.

— توغرا ئېيتتىڭ. سېنىڭدىن ئايرىلساملا بەختلىك بولالايمەن.

— بىراق، سەن يىراقنى ئويلىشىڭ كېرەك. ئويلاپ باقتىڭمۇ؟ بالىلار چوڭ بولغاندا، بىزدىن دادام، ئاپام قېنى دەپ سورىماسمۇ ؟ ئۇلار ئۆي-ئوچاقلىق بولۇش ئالدىدىكى ئاشۇ دەقىقىلەردە ئۆز ئانام، ئۆز ئانام بولغان بولسا دېگەنلەرنى خىيال قىلماسمۇ؟ ھەممە ئادەم پۇلنى دەپ ياشاۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە، باشقىلارنىڭ بالىسىنى ئۆز پۇشتىدەك كۆرۈپ ئەتىۋارلاپ باقىدىغان ئاتا-ئانا بولغۇچىدىن قانچىلىك باردۇ؟ بىز كەلگۈسى مۇساپىمىزدە ئەنە شۇنداق بەرەرسىنى ئۇچرىتالايمىزمۇ - يوق؟ ئاجرىشىپ باشقا بىر ئادەم بىلەن تۇي قىلدۇق دېگەندىمۇ ھېچقانداق جەڭگى - جېدەلسىز ئۆتۈپ كېتەلەيمەنغۇ دەپ كېسىپ ئېيتالىشىمىز مۇمكىنمۇ ؟...

سالى خېلى ئۇزاق سۆزلىدى، ئايزۆھرە يەنە يىغلاشقا باشلىدى. بۇ قېتىم ئۇ كۆڭلى ئازار يېگەنلىك ياكى سالىنىڭ ئاجرىشىش تەلىپىنى رەت قىلغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى سالىنىڭ ئېيتقانلىرىدىن ئۆزىنى

تۇتۇۋالالماي يىغلىغانىدى. شۇ دەقىقە ئۇ، مەرھۇم ئاتىسى ئاۋۇت دامۇللا ۋە ئانىسى زىبىدىخاننى ئەسلەپ قالغانىدى. ئاتىسىدىن ئايرىلىپ قالمىغان بولسا، قېرى قىز بولۇپ، سالىدەك بىر نامرات ئەپەندىمگە يات‌لىق بولۇپ قالمايدىغانلىقىنى، ئۇ چاغدا بۇنداق خورلۇق تارتمايدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتكەن، شور پېشانىلىكىدىن ئۆكۈنگەنىدى. ئايزۆھرە بىرھازا يىغلاشتىن كېيىن خيال قاينىمىغا پاتتى. ھايات مۇساپىسىدىكى ھەربىر قەدەملىرىنى، ئەگرى-توقايلىقلارنى، بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ئىسسىق-سوغۇقلارنى بىر-بىرلەپ كۆز ئالدىغا كەلتۈردى، سالىنىڭ ياش ئەللىكتىن ھالقىغاندا قىلىپ يۈرگەنلىرىدىن بىزارلىق ھېس قىلغانىدەك بولۇپ، چوڭقۇر ئۇھسىندى. ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى:

«ئىنسانىنىڭ ھاياتلىق مەنزىلى نېمىدېگەن ئەگرى-توقاي ھەم مۇشەققەتلىك-ھە ! ئادەم بۇ دۇنياغا تۆرىلىپ كۆز ئاچقان ئاشۇ دەقىقە يىغا بىلەن مەۋجۇتلۇقنى نامايان قىلىدىكەن. يىغا بىلەن تۆرەلگەنىدەك يىغىغا ئەسرا بولۇپ ياشايدىكەن. راھەت بىلەن پاراغەت، جاپا بىلەن مۇشەققەت، ئازاب بىلەن خۇشاللىق ھەردائىم ھەمراھ بولۇپ، گاھ كۈلۈپ، گاھ يىغلاپ ئۆتىدىكەن. بەزىدە بېشىغا تۇيۇقسىز قونغان ئامەت قۇشىدىن چەكسىز ئىپتىخارلىق ۋە ھۇزۇر ھېس قىلسا، يەنە بەزىدە بېشىغا تۇيۇقسىز كەلگەن ئوگۇشسىزلىق ۋە خاپىلىقلاردىن دەرد چېكىپ، ھەسرەتتە قالىدىكەن. يىغىپ ئېيتقانىدا، ياشىماق بەكمۇ تەس ئىكەن، ھەقىقەتەن تەس ئىكەن، بولۇپمۇ ئادەمدەك ياشىماق...»

سەككىزىنچى باب

خىجالەت

1

شۇ قېتىمقى كۆڭۈلسىز ۋەقەدىن كېيىنكى بىر مەزگىل، سالىنىڭ كۆڭلى دەككە-دۈككە ئىچىدە ئۆتتى. بىرەركىم بىلەن باردى-كەلدى قىلمىدى. تۇرلۇك يىغىلىش، پائالىيەتلەرگە ئەسلا قاتناشمىدى. تۈيۈقسىز بىرى كېلىپ ئۆزىنىڭ يىراق بىر مەكتەپكە يۆتكەلگەنلىك خەۋىرىنى يەتكۈزىدىغاندەك سارا‌سىمە ئىچىدە، پات-پاتلا مەكتەپ دەرۋازىسىغا قاراپ قويغاندىن باشقا، قولىقى گاس، تىلى سۆزلىمەس بولۇپ قالغاندەك، ھېچقانداق بىر ئىشقا ئارىلاشماي، خىيالىي تۈيغۇ ئىچىدە ياشاپ كەلدى. ئۇنىڭ ئەس-يادى سىرتتىن كىرىپ كەلگەن كىشىدە، كۆڭۈل ئەندىشىسى بولسا، ئۆزى ئۇچۇن پايدىسىز بولغان شۇم خەۋەرنىڭ كېلىپ قېلىشىدا ئىدى. ئەندىشىسىنىڭمۇ ئورنى بار ئىدى، ئەلۋەتتە.

ئالمادىس باشقا بىر يەرگە يۆتكىلىپ قالسا، شەخسىي زېمىنىدىن ھازىرقىدەك خەۋەر ئالالمايدۇ، مۇھىمى، ئاتا - ئانىسىنىڭ تۈپراق بېشىغا ۋاقتى-قەرەلدە چىقىپ، دۇئا-تىلاۋەت قىلالمايدۇ، بالىلارنى ئوبدان ئوقۇتالمايدۇ، ئىككى ئارىلىق بولۇپ، كۆپ رىيازەت چېكىدۇ. قىسقىسى،

ياش بۇ يەرگە يەتكەندە ئېغىر كېلىدۇ...

سالى سەھەردىلا مەكتەپكە يېتىپ كېلىپ، ئىشخانىلارنى تازىلاپ، سۇ سەپتى، گۈللەرنى سۇغاردى. ئوقۇغۇچىلارنى سىنىپ، مەيدانلارنى تازىلاشقا تەشكىللىدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىشقا چىقىش ۋاقتىنى تىزىملاپ بولغاندىن كېيىن گىمناستىكىغا داڭ ئۇردى.

ھەيۋەتلىك بايراق چىقىرىش مۇراسىمى ئاخىرلىشىپ، گىمناستىكا ئويناللدى. گىمناستىكىدىن كېيىنكى دەرس قوڭغۇرىقى چېلىنغاندا سالىنىڭ قورسىقى كۇركىراپ كەتتى. ئۇ، ئوقۇغۇچىلار سىنىپقا كىرىپ كەتكەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، قورساقنى ئەستەرلەپ چىقىش خىيالى بىلەن ئەمدىلا بوسۇغا ئاتلاپ تۇرۇشى، يېڭا پوچتىكىشى يېتىپ كەلدى ۋە يىراقتىنلا توۋلىدى:

— سالى مۇئەللىم، بۈگۈنكى نۆۋەتچى مۇئەللىم كىم بولغىيتتى-ھە؟

— نۆۋەتچى مەن ئۇكام.

— مەنمۇ دەل جايىنى تېپىپ سوراپتىمەن، — پوچتىكەش شۇنداق بىر كۈلۈۋىدى، ئەزىلدىن يۇمۇق كەلگەن ئوڭ كۆزى بىر نۇقتىغا تۇتۇلۇپلا يوقاپ كەتتى، — ئۇنداقتا ماۋۇ گېزىت-ژۇرنالنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ ئىمزالىرىنى قويۇپ بەرگەن بولسىلا بوپتىكەن.

ھازىر بۇ مەكتەپتە 18 نەپەر ئوقۇتقۇچى بولۇپ، بۇلاردىن مەكتەپ مۇدىرى، خەنزۇ تىلى، تەنتەربىيە دەرس ئوقۇتقۇچىسى ۋە لابورانتنى چىقىرىۋەتكەندە، مەكتەپتىكى 14 سىنىپقا بىردىن ئادەم تۇغرا كېلەتتى، كۆپ قىسىم ئوقۇتقۇچىلار خەنزۇ تىلى ۋە تەبىئەت دەرسىدىن باشقا بارلىق پەنلىرىنى ئۆزلىرى ئۆتەتتى. بىرەر-يېرىم كۈن رۇخسەت سوراش، ئاغرىق-سىلاق بولۇپ يېتىپ قېلىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنداق بولغاچ، ئۆلۈم- يېتىم ئىشلىرىدىن باشقا چاغدا كىمدىنكىم رۇخسەت سورىسا بىر سائىتىگە ئۇچ سائەتلىك مائاشى تۇتۇلاتتى. بۇنىڭسىزمۇ ھەربىر ئادەمنىڭ پاتىكىدا بىر سىنىپ بار، ناۋادا ئۇ ئىش-بۇ ئىش بىلەن دەرسلەر ۋاقتىدا ئۆتۈلمىسە، باللارغا ئوبدان ئۆزلەشمەي

يللىق سىناق نەتىجىسى بەلگىلەپ بېرىلگەن دەرس ئۆزلەشتۈرۈش كۆرسەتكۈچىدىن چۈشۈپ كەتسە، ئوخشاشلا ئىش ھەققى تۆتۈلاتتى. مانا مۇشۇنداق تۈرلۈك ئامىللار سەۋەبلىك ھېچكىمنىڭ ئادەتتىكى كىسەل ۋە بىۋاسىتە قانداشلىقى بولمىغان تۇغقانلار، تونۇش-بىلىش، ئەل - ئاغىنىلەرنىڭ توي-تۆكۈن، نەزىر-چىراغ ئىشلىرىغا خىزمەت ۋاقتىدىن ۋاقىت ئاجرىتىپ بېرىشقا پېتىنالمايتتى. نۆۋەتچىگە مەكتەپنىڭ شۇ بىر كۈنلۈك ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى يۈكلىنەتتى. كىمدىنكىم نۆۋەتچى بولغان كۈنى، ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا بىرەر ئىش چىقىپلا قالسىكەن، نۆۋەتچى خادىم مەسئۇلىيەتكە تارتىلىدىغان بولغاچ، نۆۋەتچى بولغان ئادەم ئەتىگەندە بىر چىققانچە كەچكىچە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئارقىسىدىلا يۈرەتتى. بىر سائەتلا ئورۇنلاشتۇرۇلغان چۈشلۈك ئارام ۋاقتىدىمۇ مەيدان، سىنىپلارنى ئارىلايتتى. يازنىڭ تومۇز ئىسسىق كۈنلىرى نۆۋەتچىلىك قىلماق تېخىمۇ مۈشكۈل بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ چۈشلۈك ئارامىلاردا ئۆستەكلەردە سۇغا چۆمۈلۈپ، كۆتۈلمىگەن ھادىسىگە يولۇقۇپ قالماسلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن مەكتەپ ئەتراپىدىكى ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرىنى مارىلاشقا توغرا كېلەتتى.

پوچتا يوللانمىسى تىزىملاغ دەپتىرىنىڭ «بىر پارچە خەت» دېگەن ئىستونىغا كۆزى چۈشۈۋىدى، سالىنىڭ قۇلى تىترەپ كەتتى.

«نېمە خەت بولغىيتتى. چوقۇم مەن توغرۇلۇق كەلسە كېرەك.»

كونۋېرت ئۈستىگە:

«بۇ خەت قارىغول كەنت باشلانغۇچ مەكتىپى مۇدىرىغا تېگىدۇ.

ئارائۆستەڭ يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسىدىن» دەپ يېزىلغاندىن باشقا ئۇچۇر بېرىلمىگەنىدى. بۇ ھال سالىنىڭ ئەندىشىسىنى تېخىمۇ ئاشۇرغانىدى. ئۇ، دەقىقىلىك ئويلىنىشتىن كېيىن خەتنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشنىڭ ئۈسۈلىنى ئاخىر تاپتى.

«ئىشكاپ تارتمىسىغا تىقىپ قۇلۇپلىۋەتسەملا ئىش پۈتمەمدۇ».

سالىنىڭ كۆڭلى سەل-پەل ئارام تاپقاندەك قىلدى-يۇ، يەنە «پوچتىكەشىنىڭ كەلگىنىنى بىرەرسى كۆرۈپ قالغان بولسىچۇ» دېگەنلەر خىيالىغا كېچىشى، دەككە-دۈككىسى قايتىلاپ ئەدىدى.

«كونىلار: ‹ئاشكارىلانمايدىغان ئىش يوق، كالپۇكتىن تاشقىرى چىش› دەپتىكەن، بەك قىلسا شۇ ئىش ھەققىدىن تۇتىدىغان ياكى مەكتەپتىن مەكتەپكە ئالماشتۇرىدىغان ئىشقۇ. يىلدا ئۇ مەكتەپتىن بۇ مەكتەپكە ئالمىشىپ ئورنى ئىسسىماي كېلىۋاتقانلارمۇ چىداپ كېلىۋاتقان يەردە ماڭا نېمە قورقۇش. گېزى كەلسە ئۆيىنى يۆتكىمەي، ۋېلىسىپىت بىلەن قاتراپ ئىشلەرمەن شۇ...»

سالى شۇلارنى ئويلاپ تۇرۇشىغا مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— سالى مۇئەللىم، خەت كەپتىمۇ؟

— ھە...ئە...خەت...خەتمۇ؟

سالىنىڭ قوللىرى غال-غال تىترەيتتى. ئالقان كەڭلىكىدىكى كونۇبۇرت كۆز نۇرى كەڭلىكىگە پاتمايۋاتقاندەك، ئەنە شۇ ۋەجلىك كونۇبۇرت ئۇستىدىكى خەتلەرنى سەگىرمەيۋاتقاندەك ئىدى.

بۇگۈن يېتىپ كەلگەن خەت ئۇچ پارچە بولۇپ، ئىككى پارچىسى مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارغا، يەنە بىر پارچىسى مەكتەپكە — مۇدىرغا كەلگەنىدى. سالىنى ساقلاپ تاقىتى تاق بولغان مۇدىر ئىشخانىغا كىرىپ كەلدى. خەتلەرنى تىمسىقلاپ تۇرغان سالىغا بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، شىرە ئالدىغا كېلىپ مەكتەپكە كەلگەن ھېلىقى خەتنى قولىغا ئالدى.

— ئۆتكەنكى يىغىندا جىددىي ئورۇنلاشتۇرۇش بار دەۋاتقان، ھەقاچان شۇ ئىشمىكىن، — مۇدىرنىڭ كونۇبۇرت ئاغزىنى ئېچىۋېتىپ ئېيتقان سۆزلىرىدىن سالىنىڭ ئەندىشىسى تېخىمۇ كۈچەيدى، — شۇ ئىشكەن. ئۆزلىرىگە ئىش چىقىپتۇ. ئىش ھەققى تەگمەيدىغان ئىشى بىلەن يىغىن ئېچىلىدىكەن. ناھىيەگە بېرىپ ئۇچ كۈن كۈرسقا قاتنىشىپ كېلىدىكەنلا مۇئەللىم.

«ئۇھ». سالى ئۆزىنى يەڭگىل ھېس قىلدى. كۈلۈپ تۇرۇپ سۆز ئالدى:

— بۇ بىر مۆجىزە بوپتىغۇ.

— قانداق دەيدىلا؟

— مەن خىزمەتكە قاتناشقان ئوتتۇز نەچچە يىلدىن بېرى ئوقۇتقۇچىلارنى يېزىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان پائالىيەت ۋە يىغىندىن باشقا ناھيەگە يىغىنغا چاقىرىپتۇ دېگەننى ئاڭلاپ باقمىغانىدىم، يېقىنقى بىرقانچە يىلنىڭياقى ئىشلار ياخشىلىنىپ، ئۇزۇكسىز تەرىيەنىڭ باھانىسىدە ئانچە-مۇنچە شەھەر كۆرۈپ كېلىدىغان بولدۇق. ئەمدىلىكتە ناھيەگە يىغىنغا بارىدىكەنمىز.

ئۇلار تەڭلا كۈلۈشۈپ كەتتى.

— شۇنداق، زامان تەرەققي قىلۋاتىدۇ. مائارىپنىڭ ئىشلىرىمۇ كۈندىن - كۈنگە ياخشىلىنىپ كېتىشى مۇمكىن. ئەنە ئىككى ئاساسەن يولغا قويۇلۇۋىدى، مەكتەپلەرنىڭ شارائىتىدا ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئۆزگىرىش بولدى. ئۆلچەملىك سىنىپ، پارتا-ئورۇندۇق، تەنتەربىيە، تەجرىبە ئەسلىھەلىرى ۋە تەجرىبە بازىسى بولماسلىق مەسلىسى دەسلەپكى قەدەمدە ھەل قىلىندى. بەزى رايونلاردا كومپيۇتېر، تېل، يىراق مۇساپىلىك ئوقۇتۇش سىنىپلىرى قۇرۇلغانلىقىنى ئاڭلىدۇق، پات ئارىدا بىزنىڭ مۇشۇ مەكتەپتىمۇ شۇنداق شارائىت يارىتىلىدۇ.

— شۇنداق بولسا ئوبدان بولاتتى. دېھقانلارنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ زامانىۋى ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرىدىن پايدىلىنىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلاتتى،— دېدى سالى. ئۇ سەل ئىككىلەنگەندەك بولۇپ، مەكتەپ مۇدىرىدىن سورىدى:

— مەندەك بىر كاردىن چىققان ئادەم قاتنىشىدىغانغا، نېمە يىغىن بولغىيتتى-ھە ؟

— نېمە يىغىن بولاتتى، ھېسابات باشقۇرۇشنى قېلىپلاشتۇرۇش، كىچىك خەزىنىگە قارشى تۇرۇش يىغىنىكەن. ھېسابات باشقۇرۇش بويىچە كۇرس ئېچىلسا كېرەك.

ـــ بۇ يەنىغا بىزنىڭ قاتنىشىمىزنىڭ نېمە زۆرۈرىيىتى. بىر يەشىك بورغا كۆچمىز يەتمىگەن مەكتەپتە، يەنە نەدىكى كىچىك خەزىنە بولسۇن. ھېسابنىڭ ھەممىسى مائارىپ ئىشخانىسىدا بولغاندىكىن مەن بارمىساممۇ بولار؟

ـــ ئۆزلىرى دەپ باقسىلا قېنى ؟

ـــ مېنىڭچە، ئەمدى ھېسابقا يېقىن يولماي، كۇرسقا ياشلاردىن بىرى بېرىپ كەلسۇن. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئىشخانىغا دەپ ھېسابنى بىر تەكشۈرتەيلى، ئاندىن ھېسابنى شۇ كىشىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ئاستا-ئاستا ئۆگىتىپ كېتەيلى. ئادەم قېرىغاندا قەدەم قىسقىراپ قالىدىكەن. بىر سىنىپنىڭ ئىشى بىلەن يەنە ھېسابقا چېپىپ بەكلا يېتىشەلمەي قالىدىكەنمەن.

ـــ ئوسمان مۇدىرغا ئادەم تولۇقلاپ بېرىش توغرۇلۇق بىرقانچە قېتىم ئېغىز ئاچسام، تۇرۇپ تۇرۇڭلار، ئويلىشىۋاتىمىز، دەيدۇ بولمىسا، لېكىن ئادەم مەسىلىسى قاچان ھەل بولىدۇ، ئېنىق بىرنېمە دېمەك تەس.

ـــ ۋايتاك. مائارىپتا ئادەم مەسىلىسى ئۆزۈل-كېسەل ھەل بولمىقى تەس جۇمۇ. مەن خىزمەتكە قاتناشقىلى ئادەم يېتىشمەيدىكەنتۇق. ھازىرمۇ شۇ. يېزا دېگەندە ئارام، تەتىل دېگەنلەرنى بىر ياقتا قايرىپ قويۇپ ئىشلەيدىغان گەپكەن. ئۆتكەن يىلى شەھەردە بىر ساۋاقدىشىم بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئەھۋاللىشىۋېتىپ، ھەپتىدە نەچچە سائەت دەرس بېرىسەن، دېسەم، بىر خىل تەييارلىق بىلەن توققۇز سائەت دەيدۇ. شەھەر بولغاندىكىن شۇنداق بولغىنى مۇۋاپىق، دەپ ئويلاپ بىرنېمە دېمىدىم، لېكىن ئۇ بۇ سوئالنى مەندىن قايتىلاپ سورىغاندى، مەن بىر سىنىپنىڭ مۇدىرلىقىنى، خەنزۇ تىلى، تەنتەربىيە، تەبىئەت پەنلىرىدىن باشقا پەنلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، دەپ جاۋاب بەرسەم، تولا پوچىلىق قىلماي ئىشكىنى قىلە، بىر جېنىڭغا نەچچە خىل تەييارلىق بىلەن دەرسكە كىرىپ، تاپشۇرۇق تەكشۈرۈپ، نەتىجە خۇلاسىلەپ قانداقمۇ يېتىشسەن؟ ساڭا ئوچ-تۆت كىشىلىك ئىش ھەققى بەرمەيدىغاندۇ

دەيدۇ. قىسقىسى، دېگەنلىرىمگە پەقەتلا ئىشەنمىدى.

ـــ مەكتىپىمىزنىڭ شارائىتىنى شەھەر مەكتەپلىرىگە سېلىشتۇرغىلى بولمىسىمۇ، يېزىمىزدىكى باشقا مەكتەپلەرگە سېلىشتۇرغاندا خېلىلا ياخشى دېيىشكە بولىدۇ. قانداقلا بولمىسۇن، تەجرىبىلىك ئوقۇتۇش سىنىپىمىز، مەخسۇس تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىمىز، لابورانتىمىز بار. «ئىككى ئاساسەن» نىڭ تۈرتكىسىدە بالا قوغلاپ ئوقۇتۇش ئېلىپ بارىدىغان ئىشلىرىمىزمۇ ئاساسەن تۈگىدى...

مۇدىرنىڭ سۆزلىرى سالىغا ھەر كۈنى ئەتىگىنى مەھەللىمۇمەھەللە قاتراپ بالا قوغلاپ يۈرىدىغان كۈنلەرنى ئەسلىتىپ قويدى. ئۇ كۈنلەردە، ئوقۇتقۇچىلار قايسى كۈنىنى كۆرمىگەن دەيسىز. تەتىلدە ياش، ئوتتۇرا ياشلىقلار ئارىسىدىكى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمەت ۋەزىپىسى بويىچە، ساۋات چىقىرىش كۇرسىنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا چاپمىسا تېخى. تەتىلمۇ تەتىل بولمىغان. ھازىر بۇ ئىشلارمۇ ئۆز رېتىمىغا چۈشتى. مەكتەپ شارائىتىمۇ ياخشى، ئىلگىرىكىدەك ھەر يىلى كۆز كىرىشى بىلەن سىنىپ-ئىشخانىلارنىڭ ئۆگزىسىگە لاي سالىدىغان، تېرىلغۇ يەرلەرنى ئوقۇتقۇچىلار ئۆزلىرى باشقۇرىدىغان ئىشلارمۇ يوق. ھۆددىگە بېرىپ توختاملىشىۋەتسە، يىل ئاخىرىدا پۇلىنى يېغىپ ھېسابقا ئۇرۇۋەتسىلا بولىدۇ...

ـــ شۇنداق قىلسىلا، بۇ قېتىمقى كۇرسقا ئۆزلىرى بېرىپ كەلسىلە، قالدى ئىشلارنى كېيىن دېيىشەيلى. ئىشخانىدىكىلەرنىڭ ھېساب تەكشۈرىدىغانغا قاچانلاردا چولىسى تېگىدۇ، مۇشۇ پۇرسەتتە ئەكرەم بوغالتىر بىلەن سۆزلىشىپ باقسىلا.

ناھىيەدە ئېچىلغان ئىككى كۈنلۈك كۇرس ئاخىرلاشقان كۈنى كەچتە سالى ئەكرەمنى تاماققا تەكلىپ قىلدى. ئۇلار ناھىيە بازىرىدىكى بىر ساماۋارخانىدا تاماققا ئولتۇردى. ئەكرەمنىڭ كەيپىياتى ياخشى بولۇپ، ئوچۇق - يورۇق ئىدى. پاراڭ ئارىلىقىدا سالى ئىلگىرى ئېلىپ تاشلانغان ئىككى دەرىجە ئىش ھەققىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىمكانىيىتىنىڭ بار-

يوقلۇقى ھەققىدە ئېغىز ئېچىپ:

ــ خوتۇننىڭ ئىش ئورنى بولمىغاچ ئىقتىسادىي قىينىچىلىقىمۇ ئېغىر بولۇۋاتىدۇ، شۇڭا توختىتىپ قويغان مائاش دەرىجەمنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ ئىمكانىيىتى بولامدۇ-يوق، مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار بىلەن ئالاقىلىشىپ باقسىڭىز. باشقا تەرەپلىرى بولسا مەنمۇ قاراپ تۇرمايتتىم، ــ دېدى.

ــ يانچۇقىمىزدىن بەرمىگەندىكىن، بۇ ئىشنى ئوسمان مۇدىر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ باقاي. ھەل بولۇپ قالسا ھەممىمىزگە ياخشى.

ئارقا-ئارقىدىن ئىچىلگەن ئىككى چەينەك مۇسەللەس سالىنى خېلىلا تۇتقانىدى. ئۇ ئەمدى گەپنىڭ تېمىسىنى زۇلھايانىڭا يۆتكىدى.

ــ زۇلھايات بىلەن توي قىلمىقىڭىزمۇ خېلى تەسكە چۈشتى. بۇ ئىشتا مېنىڭمۇ سەۋەنلىكىم بار ئەكرەم.

ــ بۇ ئىشلارنى قانداقمۇ سىلىدىن كۆرگىلى بولسۇن. بىز خەقتە ئاشۇنداق بىر-بىرىمىزنى كۆرەلمەيدىغان ئەھۋاللار بار. بۇ يالغۇز ھازىرقى زامانىنىڭ ئىشى بولماستىن، ئەلمىساقتىن ساقلىنىپ كەلگەن يامان ئادەتكەن. سىلى دەپ ئۆتكەندەك، باشقىلارنىڭ يالغان-ياۋىداق سۆزلىرى بىلەن تاس قاپتىمەن ئۇنىڭغا ئۇۋال قىلغىلى.

ــ ھېلىقى ۋاقىت ئېسىڭىزدىمۇ ؟

ــ قايسى چاغنى دەيدىلا ؟

ــ ئايزۆھرە ئىككىمىز سەيلىكتە تۇرغان بىركۈنى، سىز مەكتەپكە كېلىپ زۇلھايانىنى سورىغان ۋاقتىچۇ؟

ــ ھە، ئېسىمگە كەلدى. بىر شەنبە كۈنىغۇ دەيمەن.

ــ شۇنداق. ئۇ كۈنى ئايزۆھرە سىزگە يالغان سۆزلىگەنىدى، بىراق، مەن ھەممىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ سىزگە راست گەپنى قىلمىدىم. ئۇ كۈنى زۇلھايات مەكتىپىمىزدىكى بىر ئايال ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆيىگە، ئۆي ئىشلىرىغا ياردەملەشكىلى چىقىپ كەتكەن، ــ سالى ھېلىلا ئەكرەم قۇيۇپ قويغان نۆۋەت ھارىقىنى گۈپپىدە قىلىپ كۆتۈرۈۋەتكەندىن

كېيىن، سۆزنى داۋاملاشتۇردى، ـــ راستىنى ئېيتسام زۇلھايات ھەقىقەتەن تېپىلغۇسىز ئېسىل بالا، دائىم باشقىلارنىڭ غېمىنى يەپلا يۈرىدۇ. بىرلا يېتەرسىزلىكى شۇكى، خەنزۇچە مەكتەپتە ئوقۇغانلىقى ئۈچۈنمۇ، گەپنى ئۇدۇللا دەيدۇ. پەقەت يالغان سۆزلەشنى بىلمەيدۇ. شۇ سەۋەبتىن بىزنىڭ ئايزۆھرە بىرمەزگىل ئۇنىڭدىن يامانلاپ يۈردى. ئۇ مېنىڭ ئىككىي دەرىجە مائاشىمنىڭ تۆۋەنلىتۈلگەنلىكىنى زۇلھايات ئېيتقاندا، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشلىرىنى قىلماي، ئۆيدە ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ ئۈستىدىن كۈلۈپ ئولتۇرىدىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى ئېيتقاندا، ئۇ ئۆزىنى تۇتالماي ئۇنىڭ ئۈستىدىن كۈلۈپ كەتكەنىدى.

ـــ سالى مۇئەللىم، بۇ گەپلەرنى قىلىشمايلى. سىلى مېنىڭ ئۇستازىم. مەن يېڭى خىزمەتكە چىققاندا ماڭا كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگەتكەن، تۇز-تاماق بەرگەن. مەن سىلەردىن ھەرگىزمۇ يامانلاپ يۈرمەيمەن. ئايزۆھرە ھەدەم شۇ ئىشلارنى تونۇپ يەتكەن بولسىلا بولدى. مەن ئويلايمەنكى، بىر ئادەم ئۆچۈن ئەڭ خەتەرلىك بولغىنى، خاتالىق سادىر قىلىش بولماستىن، ئۆز خاتالىقىنى تونۇپ يېتەلمەسلىكتۇر. ھازىر زۇلھايات ئىككىمىزنىڭ ئەھۋالى ياخشى. ئوماققىنا بىر بالىمىزمۇ بار. ئۇمۇ يېزىدىكى ئىشلار بىلەن ئالدىراش.

زۇلھايات توغرىسىدىكى بۇ بىر جۈملە سۆز كىتابخانىلارنى گاڭگىرىتىپ قويمىدى دەپ كىم ئېيتالايدۇ. شۇنداق، بىز سالى توغرىسىدا سۆزلەۋېرىپ، ئەزىز ئوقۇرمەنلىرىمىزگە زۇلھايات توغرىسىدا ئۇچۇر بېرىشنى ئۇنتۇپ قاپتۇق.

زۇلھايات ھازىر ئارائۆستەڭ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن يېزا باشلىقى بولۇپ، ئۇنىڭ بۇ ۋەزىپىگە ئولتۇرۇش جەريانلىرى مۇنداق ئىدى:

سالى ئائىلىسىدىكى كۆڭۈلسىز ئىشلار بولۇنۇپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمىگەن بىر كۈنى، مەكتەپ مەيدانىدا يېزىلىق پارتكوم شۇجىسى ئولتۇرىدىغان مەخسۇس ماشىنا پەيدا بولۇپ قالدى. ھەممە كىشىلەر خۇددى سالىغا بىر ئىش بولىدىغاندەك ئەندىشىلىك بىر تەرزدە قارىشىپ

تۇرغان پەيتتە، يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيى ھەيئەت رياستىنىڭ رەئىسى ماشىنىدىن چۈشۈپ كەلدى. مەكتەپ مۇدىرى بىلەن سوغۇقلا سالاملاشقاندىن كېيىن بىرنېمىلەرنى دېۋىدى، مەكتەپ مۇدىرى بارلىق خادىملارنى ئىشخانىغا يىغىش بۇيرۇقىنى سوقتى. ئەتىگەنلىك گىمناستىكىدىن ئەمدىلا چۈشۈپ، سىنىپقا كىرىشكە ئۇلگۈرمەيلا، ماشىنىغا قارىشىپ تۇرغان بىرقانچەيلەن تەرەپ-تەرەپكە چېپىشقىنىچە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسىگە خەۋەر يەتكۈزدى.

— ھەرقايسىڭلارنى چاقىرتىشىمىزدا مۇنداق بىر ئىش بار، — دەپ سۆز باشلىدى رەئىس، — خەۋىرىڭلاردا بولسا كېرەك، مۇئاۋىن يېزا باشلىقى ھاۋانىسا نەچچە ئاي ئىلگىرى ناھىيەگە خىزمەت ئالمىشىپ كەتكەن، يېقىندا يەنە بىر نەپەر ئايال مۇئاۋىن يېزا باشلىقى تولۇقلىماقچى، شۇڭا بۈگۈن مەكتىپىڭلاردىكى زۇلھايانىڭ رايىنى سىناپ بېقىشقا كەلدۇق. زۇلھايات كىچىكىدىن خەنزۇچە مەكتەپتە ئوقۇغان، قوش تىللىق، مەدەنىيەت سەۋىيەسى، يېشى ۋە سىياسىي قىياپىتى جەھەتتىن يۇقىرىنىڭ خادىم تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش شەرتىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ. بىز ئۇنىڭ خىزمەت ئىپادىسى، ئىستىلى، تىرىشچانلىقى قاتارلىق جەھەتلەردىن ھەرقايسىڭلارنىڭ پىكرىنى ئالماقچى...

رايىنى سىناش قەغىزى تارقىتىلغاندا سالى «ئىستىلى» دېگەن گىرافىكىنىڭ «ناچار» دېگەن ئىستونىغا چوڭ قىلىپ بەلگە ئۇرغاندى. زۇلھايانىڭ مەدەنىيەت سەۋىيەسى، ئىستىلى، خىزمەت قابىلىيىتى قاتارلىق جەھەتلەردە تەشكىلنىڭ ئۆستۈرۈپ ئىشلىتىش پىرىنسىپىغا تامامەن چۈشىدىغانلىقى سالىغا بەش قولدەك ئايان بولۇپ، زۇلھايانىڭ تەكتىنى سىناش قەغىزىگە ھەممە جەھەتتىن «مۇنەۋۋەر» دېگەن باھانى بېرىشكە ھەقلىق ئىدى، ئۆز كۆڭلىدىمۇ شۇنداق بىر ھېسسىيات ھۆكۈم سۈرەتتى. ئەمما، سالى كۆڭلىدىكىنى ئەمەلدە ئىپادە قىلمىغاندى. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشىدا، قانداقتۇر بىر تەل بىلەن ئىپادىلىمەك قىيىن بولغان ھېسسىيات قىسچىلىقى سەۋەب بولۇۋاتقاندەك قىلاتتى. شۇ دەقىقىدە ئۇ

ئۆزىنىڭ نېمە ۋەجلىك زۇلھايانىڭ ئىستىلىغا «ناچار» دېگەن باھانى بەرگەنلىكىگە ئېنىق بىر نېمە دېيەلمەيتتى. سالى زۇلھايانىڭ بىرەر ناشايان ئىشلىرىنى چېلىقتۇرغانمۇ ؟زۇلھايات راستلا شۇنداق قىزمۇ؟ ياق، ئەمەلىيەتتە زۇلھايات يۈزى تۆۋەن قىز، بىرەر يات جىنسنى كۆرسە پۈت ـ قوللىرى ئالمىشىپ ماكالماي قالىدۇ دېگۈچىلىكى بار، ئەخلاقى، ئەقلى، شەرم ـ ھايادا تەڭ يېتىلىپ چىققان ئوبدان قىز. ئۇنداقتا، سالىنىڭ ئۆز ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا زۇلھاياتقا ئەخلاقتا ناچار دېگەن نام ـ ئاتاقنى بېرىشىگە زادى نېمە سەۋەب بولدى؟ زۇلھاياتنىڭ سالىنىڭ ئايالى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتىكى قىسمەن يىرىكچىلىكمۇ؟ ياق، ئۇنداقمۇ ئەمەس. بۇنىڭدىكى تۈپكى زىددىيەت شۇ يەردىكى، سالىنىڭ كۆزىگە سىغمىغىنى زۇلھايات بىلەن ئەكرەمنىڭ بېرىش ـ كېلىشلىرى ئىدى. گەرچە ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق نورمال داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، سالىدەك تام تۆۋىدە يوشۇرۇن كۆرۈشۈپ، بىرقانچە ئېغىز پاراكلاشقاندىن باشقىسىنى چەكتىن ئاشقانلىق دەپ بىلىدىغانلار ئۇچۇن ئېيتقانىدا، چەكلىمىدىن ئاشقان ئۇچرىشىش، شەرم ـ ھايادىن چەتلىگەنلىك، ھاۋايى ـ ھەۋەس ئوتىدا پۈچىلىنىپ، ئۆز ئېچ پۇشۇقىنى چىقىرىشقا ئۇرۇنغانلىق ئىدى. ھازىرقى زامان ياشلىرىغا خاس مۇھەببەتلىشىش ئۇسۇلى سالىنىڭ دىتىغا زادىلا سىغمىغانىدى. مانا مۇشۇ سەۋەب، سالى ئۆز ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا زۇلھايانتقا ئىستىلدا ناچار دېگەن ھۆكۈمنى ھەدىيە قىلغانىدى. ئۇنىڭ نەزىرىچە، تۇيۇ قىلماستىنلا بىر يىگىتنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئاتقان بىراۋنىڭ، ئاۋام ـ خەلقە باش بولىدىغان بۇنداق زور ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ كېتەلىشى ناتايىن ئىدى... سالىنىڭ ئويلىغانلىرى تەشكىل ۋە خىزمەتداشلىرىنىڭ ئويلىغانلىرىنىڭ ئەكسىچە بولۇپ چىقتى. شۇ ئىش بولۇپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي زۇلھايات مۇئاۋىن يېزا باشلىقى نامزاتى بىلەن يېزىلىق ھۆكۈمەتكە كېتىپ قالغان، سايلامدىن ئوكۇشلۇق چىققاندىن كېيىن ھازىرقى ۋەزىپىسىگە ئولتۇرغانىدى...

سالى شۇ ئىشلارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، خىجىللىق ھېس قىلىۋاتقان پەيتته ئەكرەم ئېغىز ئاچتى:

ــ بۇگۈنچه سۆھبىتىمىز مۇشۇنچىلىك بولسۇن، قالدى گەپ بولسا كۆرۈشۈپ تۇرغانىدىكىن كېيىنچه بىر نەرسه دېيىشەرمىز، ــ ئەكرەم چەينەكتىكى قالدۇق مۇسەللەسنى ئىككى ئىستاكانغا تەڭشەپ قۇيدى. بىر ئىستاكاننى سالى مۇئەللىمگه سۇنۇپ، يەنه بىر ئىستاكاننى ئۆزى ئالدى، ــ قېنى ئەمىسه، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلىرىمىزنىڭ ئوڭۇشلۇق، تۇرمۇشىمىزنىڭ خاتىرجەم بولۇشى ئۈچۈن كۆتۈرەيلى، هەممىمىزنىڭ تېنى سالامەت بولغاي...

2

بۇگۈن ئاينىڭ ئاخىرقى ھەپتىسىنىڭ ئىككىنچى كۈنى. ئالاھىده بىر ئەھۋال بولۇپ قالمىغاندا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىش ھەققى تارقىتىلىدىغان كۈن بولۇپ، بىزا تەۋسىدىكى ئون ئىككى مەكتەپنىڭ كاسسىرلىرى مائارىپ ئىشخانىسىغا كېلىپ، مەكتىپىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىش ھەققىنى ئېلىپ قايتتى.

يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنىڭ مۇئامىلىسىگه تاقىلىدىغان بۇنداق چوڭ ئىش ئۆز كۈنىسىدىلا ئاخىرلىشىدىغان بولغاچقا، ئەكرەم بۇ كۈنى ئادەتتىكىدىن ئالدىراش بولۇپ كېتەتتى. بۇگۈنمۇ ئۇ، سەھەردىلا ئىشخانىغا چىقىپ تۇرلۇك ئالدى-بەرگۈنى ھېسابلاپ چىققاندىن كېيىن مالىيه پونكىتىدىن ھېسابقا پۇل ئاغدۇرۇپ چىقتى. بانكا خادىمى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئەھۋالنى يورۇتۇپ قويغاندىن كېيىن ئىشخانىسىغا قايتىپ كەلدى. ئىشخانىغا تەڭدىن تولا مەكتەپلەرنىڭ كاسسىرلىرى كېلىپ بولغان بولۇپ، ئەكرەمنى كۈتۈپ ئولتۇرغانىدى. ئەكرەم ئۇلار بىلەن بىر قۇردىن سالاملىشىپ چىققاندىن كېيىن، ئالدىنقى كۈنى يېزىپ تەييارلاپ قويغان مائاش ۋەدىمىس، ھېسابات دەپتىرى، پۇل بۇيرۇپ بېرىش

ئۇقتۇرۇش قەغىزى، نەق پۇل چېكى، تامغا، تۇجاكنا دېگەندەكلەرنى تەقلىدى. كاسسىرلارنىڭ يېتىپ كەلگەن ۋاقتىنىڭ ئىلگىرى-كېيىنلىك تەرتىپى بويىچە ئىش ھەققى تارقىتىشقا تەمشىلىپ تۇرۇۋۇندى، سالىنىڭ سالام بەجا كەلتۇرگىنىچە كىرىپ كەلگەن ئاۋازى ئاكلاندى.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ـــ دېدى ئۇ بوسۇغا ئاتلاپلا.

ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ ئورنىدىن تۇرۇشۇپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئەكرەممۇ قولىدىكى ئىشىنى قويۇپ، تىنچ - ئامانلىق سورىغاندىن كېيىن ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى:

ـــ مىجەزلىرى قانداقراق؟ قېنى سافاغا ئۆتسىلە.

ـــ خۇداغا شۈكۈر.

ـــ كۈرستا ئورۇنلاشتۇرغان ئىشلارنى تۈگىتىپ بولالىدىلمۇ؟

ـــ بۇ ئاكىلىماقتا ئاددىي بولغان بىلەن، ئورۇنلىماق تەس ئىشكەن. قالغانلار قانداق قىلىشتىكىن، مەن زادىلا قاملاشتۇرالمىدىم جۇمۇ.

ئەتراپتىكىلەرمۇ سالىنىڭ گېپىنى تەستىقلىشىپ، ھېسابنى بانكا ھېساباتى بويىچە تۆت پاچاق ھالەتكە كەلتۇرۇشنىڭ ئانچە ئوڭاي ئەمەسلىكى، بۇ ئىشقا مەخسۇس خادىم بولمىسا يېتىشەلمەيدىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە كەنتىلەردە يۈگۈرۈپ چىققانغا تالونى تەييار ماگىزىنلار بولمىغاچ، مال سېتىۋېلىشتا تالونى بار يەردىن سېتىۋالمەن، دەپ ئولتۇرغىلى بولمايدىغانلىقى توغرىسىدا ئۆز پىكىرلىرىنى بايان قىلىشىپ، كۈرستا ئورۇنلاشتۇرغان «مالىيەنى قېلىپلاشتۇرۇپ باشقۇرۇش» مەسلىسىدىكى باش قېتىنچىلىقلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ئەكرەم ھەممەيلەننىڭ دەردىگە دەرمان بولۇپ:

ـــ بۇ ھەقتە تەشكىلىنىڭمۇ ئويلىغان يېرى باردۇ. چامىڭلارنىڭ يېتىشچە قىلىپ تۇرمامسىلەر، كېيىنچە بىر گەپ بولار، ـــ دەپ جاۋاب بەردى.

ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتۈپ، ئىش ھەققى ئېلىش نۆۋىتى سالى مۇئەللىمگە كەلدى. بىراق، سالى مۇئەللىم سافادا ئولتۇغىنىچە مۇگدەشكە

باشلىغان بولۇپ، ئەكرەمنىڭ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرۇشلىرىدىن بىخەۋەر ئىدى.

ــ سالى مۇئەللىم، نۆۋەت ئۆزلىرىگە كەلدى، ــ دەپ توۋلىدى ئەكرەم.

تەكرار توۋلاشتىن چۆچۈپ ئويغانغان سالى ئورنىدىن تۇرماق بولۇپ شۇنداقلا قوزغىلىشى، بىلىكىگە ئارتىۋالغان چاپىنى قولىدىن سىيرىلىپ چۈشتى. چاراڭكىدە قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ دىۋانغا يېيىلغان ئاپئاق سۇيۇقلۇق ھەممىنىڭ دىققىتىنى تارتتى.

ــ ۋۇي ! بىرىگە ئەپكەلگەن قېتىقمۇ نېمە ؟

ــ ياقەي، ئۆيىگە ئېلىپ كەتكىلى ئالغان بولغىيتتى.

ــ توۋا دەڭلا، قېتىق دېگەن سەھرادا تۇرسا، بازاردىن سېتىۋېلىپ نېمە قىلىدۇ؟

ــ باللىرى بازارنىڭكىنى ئىچىپ باقايلى، دېگەن بولسا دەيمىنا.

ھەممەيلەن پاراققىدە كۈلۈشتى. ئۆزىنى مازاق قىلىپ ئېيتىلىۋاتقان سۆزلەردىن سالىنىڭ يۈزى قۇلاققىچە قىزارغان بولۇپ، ئۇستۇنرەك قاراشقىمۇ قۇربى يوق ئىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇ، ئايالى ئايزۆھرەنى غايىۋانە تىللاۋاتاتتى:

«قېتىق ـ قايماق دېگەن بازاردا جىق. بىر ئاپقۇرى ئون كويغا يارىمايدىغان نەرسىگە خەق قاراپ قويمايدۇ، دېسەم، ئۆزىمىزنىڭ بولغاندىكىن ئالغاچ بېرىڭلار، بازارنىڭ قېتىقى ئۆيىنىڭكىگە يەتمەيدۇ، دەپ تولا كوتۇلداپ كۆتەرتىپ قويغان بىرنېمىسنى كۆرمەمدىغان. خەقنىڭ ئالدىدا يۈزۈمنى تۆكتىغۇ مېنىڭ. خوتۇن كىشىنىڭ گېپىگە كىرگەن ئەر كىشىنىڭ ئۆزى ئەخمەق زادى. بىرنەچچە چىنە قېتىققا ئىنىدەككە كېلەمتى ئۇلار...»

سالى ئەتىگەنىدە ئايالىغا، بۈگۈن يېزىغا ئىش ھەققى ئالغىلى بارىدىغانلىقىنى ئېيتىۋىدى، ئايزۆھرە ئۇنىڭغا مەسلىھەت سالدى:

ــ باشقىلارغا ئىشمىنى ھەل قىلىپ بەرسىڭىز، دېيىشنىغۇ دەپسىز، ئەمدى قۇرۇق قول بېرىۋەرمەي، ئانچە ـ مۇنچە ئۆيىدە بارىنى ئالغاچ بېرىڭ.

ـــ كىمگە دەيسەن؟

ـــ كىمگە ! ئەكرەمگىچۇ. شەھەردىكى كۆرسقا بارغاندا، جازالاپ ئېلىۋەتكەن ئىككى دەرىجە مائاشىمنى تولۇقلاپ بېرىش يولىنى مېڭىپ بېقىشنى ئۇنىڭغا ئېيتتىم دەۋاتاتتىڭىزغۇ ؟

ـــ ھەئە، شۇنداق دېگەنىدىم، بىراق، ئۆيدە ئېلىپ بارغۇدەك نەمە بار ؟

ـــ نەمە بولاتتى، ھېچبولمىغاندا ئاۋۇ چار ئىنەكنىڭ قېتىقى بار.

ـــ قېتىق !؟ ـــ سالىنىڭ چىرايلىرى تاتىرىپ كەتتى، ـــ بىر چىنىسىنى ئىككى كويغا ساتىدىغان خوتۇنى ئەرزان بىرنەمە تۇرسا ئۇ.

ـــ ۋاي-ۋۇي، قۇرۇق قول بارغىنىڭىزدىن ياخشى بولار. كونىسىرۋا قوتىسىغا قاچىلاپ بېرەي، ئالغاچ بېرىڭ.

ئايزۆھرە يېڭىلا ئۈيغان ئوچ چىنە قېتىقنى ئىككى دانە كونىسىرۋا قوتىسىغا قاچىلاپ، سالىنىڭ چاپان يانچۇقىغا سېلىپ قويغاندى.

ـــ بولدى مەن تازىلىۋېتەي، ـــ ئەكرەم سالى مۇئەللىمنىڭ نەمە قىلارىنى بىلمەي تېڭىرقاپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ شۇنداق دېدى. سۈپۈرگە، شازىلارنى ئېلىپ كېلىپ چېقىندىلارنى سۈپۈرۈپ تازىلىدى ۋە سالى مۇئەللىمنى ئوڭايسىزلىقتىن قوتۇلدۇرۇش مەقسىتىدە، تەسەللى ئورنىدا، ـــ ھېچقىسى يوق مۇئەللىم. بىرىگە ئەكەلگەن بولسىڭىزمۇ ياكى ئۆيىڭىزگە ئېلىپ ماڭغان بولسىڭىزمۇ، ئوخشاشلا نىيىتىڭىز تېگىل بولدى، ـــ دېدى.

ـــ ئەتىگەندە بالىنىڭ ئانىسى ئۆزىڭىزگە ئالغاچ بېرىشىمنى تاپىلاپ يانچۇقۇمغا سېلىپ قويغاندى. كالانپايلىقىمدىن...

ـــ ياخشى كۆڭۈل ماڭا تېگىل بولدى مۇئەللىم. ئايزۆھرە ھەدىمىز ئوبدان تۇرغاندۇ ؟ بىرەر ئىش بىلەن مەشغۇل بولدىمۇ ؟

ـــ ئوبدان تۇرۇۋاتىدۇ. يېقىندا كەنت سېكرېتارى كەنتكە تەقسىم بولغان نەسىلىك ئىنەكتىن بىرنى، بىرىگە تۇتقۇزۇپ بولغۇچە بېقىپ تۇرغان بولسا، دەپ يېتىلەپ كىرىپتىكەن، ئىنەك بېقىۋاتىدۇ.

ـــ ئۇنداقتا سىزنى سۈت-قايماق بىلەن پارقىرتىۋەتكۈدەكتە.

ـــ نەدىكىنى دەيسىز، ئوبدانلا ئۇچ كۈن ئىچسىڭىز چىقىپ قالىدىغان گەپكەن.

ـــ باللارچۇ ؟

ـــ سەمىنلىك كېسىلى باشقىچە تۇرىدۇ. يېقىندىن بېرى جۆيلۈيدىغان بولۇپ قالدى.

ـــ دوختۇرغا كۆرسەتتىڭىزمۇ ؟

ـــ ئۇلۇشكۈن يېزىلىق شىپاخانىغا ئەپكەلگەنىدىم، نېرۋا كۈچلەندۈرۈش دورىسى ئىچىپ باقسۇن، دەپ مەرۋايىتقا ئوخشايدىغان پارقىراق بىر نېمىدىن تۆت قۇتا يېزىپ بەردى، شۇنى ئىچۈرۈۋاتىمىز.

ـــ ئېنىق دىياگنوز قويۇلغان بولسا ئوبدان بولاتتىكەنتۇق.

ـــ شۇنداق، ئۇرۇمچىگە يەنە بىر نۆۋەت ئاپىرىپ باقاي دېگەنىدىم، ئىقتىساد مەسلىسىدە كاللام قېتىپ تۇرىدۇ.

ـــ بىرقانچە ئايلىق مائاشنى ئالدىن بېرىپ تۇرىدىغانغا ئوسمان مۇدىر بىلەن كۆرۈشۈپ باقاملىيا؟

«شۇ ئىشتىن كېيىن، ئوسمان ئەرشى بىلەن بىرەر ئېغىز پاراڭلىشىپ باقمىسام، ئەمدىلىكتە نېمە دەپ بارىمەن قېشىغا...» سالىنىڭ بېشى پىرقىرىغاندەك بولدى. سەل ئىككىلىنىشتىن كېيىن سۆز ئالدى:

ـــ نېمە دەپ كۆرۈشەرمەن ئۇنىڭ بىلەن.

ـــ مەن كۆرۈشۈپ باقاي بولمىسا.

ـــ مەيلى.

ـــ ئۇنداقتا بىر پارچە ئىلتىماس يېزىپ بەرسىلە.

سالى بىردەمدىلا بىر پارچە ئىلتىماسنى يېزىپ پۈتكۈزدى. ئىلتىماس توختىتىپ قويغان ئىككى دەرىجە مائاشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بېرىش ۋە 5000 يۈەن قەرز پۇل ھەل قىلىپ بېرىش توغرىسىدا يېزىلغانىدى. ئەكرەم ئىلتىماسنى تەپسىلىي ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ئوسمان ئەرشى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى.

ـــ ئۆزى كىرەلمەمدىكىنا ؟ ـــ سوربدى ئوسمان ئەرشى ئىلتىماسىنىڭ باش-ئايىغىغا شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن، ـــ سالى ئۆزى قېنى؟

ـــ ئىشخانىدا قالدى.

ـــ ئۆزىنى كىرگۈزۈڭلار.

ئوسمان ئەرشى ئاستا دەسسەپ كىرگەن سالىنىڭ باش-ئايىغىغىچە بىر قۇر قاراپ چىقتى. ئۇستىباشلىرى نىمكەش بۇ مەكتەپدىشىنىڭ تۇرقىغا يىرگەنگەندەك بىر ئەلپازدا، يوغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تىكىلىپ قارىۋەتكەندىن كېيىن ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. سالى ساڭغا كېلىپ ئولتۇرۇپ تۇرۇشى سۆز ئالدى:

ـــ ئىلتىماس يازغان ئادەم ئۆزۈڭلەر كىرىۋەرمەي، نېمە باشقىلارنى ئارىغا چۈشۈرۈپ يۈرۈيسىلەر؟ بىز يا قان چېچىشىپ كەتكەنلەردىن بولمىساق. قارىغاندا مەن ھەممىنى كۆڭلۈمدىن چىقىرىۋېتىپ يۈرسەم، سىلە ئاداۋەت ساقلاپ كېلىۋاتقان ئوخشىمامسىلە؟ ـــ سالى ئۇندىمىدى. ئوسمان ئەرشى ئىلتىماسنى تولۇق ئوقۇپ چىقتى، بىرئاز ئويلىنىشتىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ بالىنىڭ ئىشى بولغاندىكىن جىددىي مۇئامىلە قىلمىساق بولمايدۇ. سىلى - بىز كىم ئۇچۇن ياشايمىز؟ بالام دەپلا ياشايمىز. بالىلىرىمزنى ياخشى ئوقۇتۇپ قاتارغا قوشۇش ئارزۇسىدا كېچىنى-كۈندۈزگە ئۇلاپ دېگەندەك ياشاپ كېلىۋاتىمىز. ئازغىنا تۆت توك-توك مائاشنى دەپ ئارام ئالماي ئىشلىشىمىزمۇ ئاشۇ بالا ئۈچۈنغۇ. ئائىلە خاتىرجەم مۇھىتقا ئىگە بولمىسا خىزمەتمۇ خىزمەت بولمايدۇ. 5000 يۈەن قەرزنىڭ ئىشىنى ئەكرەم ھازىرلا بېجىرىپ بەرسۇن. ھۆججەت يېزىڭلار تەستىقلاپ بېرەي. توختىتىپ قويغان ئىككى دەرىجە مائاشىڭلارنىڭ ئىشىنى تەشكىل بىلەن كۆرۈشۈپ بىرنەرسە دەيلى، شۇنداق قىلساق سىلىچە بولامدۇ ؟

ـــ رەھمەت سىلىگە.

ـــ تۇرۇت قىلىپ ئولتۇرماي، رۇخسەت سوراش خېتىنىمۇ يېزىڭلار، سوراق كۈنىگە پۇل تۆتماسلىق توغرىسىدا تەستىق سېلىپ بېرەي...

تۇرمۇشتا بەزى ئىشلار كۈتۈلمىگەن بىر پەيتتە ئۆز قارارىنى تېپىپ، ناھايىتى ئوڭايلا ھەل بولۇپ قالىدۇ. ئادەم مۇشۇنداق تۇيۇقسىز ئاسايىشلىققا ئېرىشكىنىدە قەلبى ئالەمچە شادلىنىپ، دۇنيانىڭ گۈزەللىكىدىن تولۇق ھۇزۇر ئالغانىدەك بىر ھېسسىياتتا، ئۆزىنى بەخت ئالىمىنىڭ چەكسىز بوستانلىقىدا كۆرىدۇ. بۇ پەيتتىكى ھېسسىياتنى تىل بىلەن ئىپادىلەپ بېرىشمۇ بەسىي مۇشكۈلدۇر. شۇنداق، سالى ئويلىمىغان يەردىن يۇز بەرگەن بۇ ئىشلارغا بەكمۇ ھەيران قالدى. چەكسىز خۇشاللاندى. ئوسمان ئەرشىنىڭ كەڭ قورساقلىقىغا چىن دىلىدىن ئاپىرىن ئوقۇدى. ئۇنىڭ قولىدا ھازىر 5000 يۈەن نەق پۇل بولغانىدىن باشقا، يەنە ئوغلىنى دوختۇرغا كۆرسىتىپ كېلىش ئۈچۈن بېرىلگەن ئون بەش كۇنلۇك رۇخسەت قەغىزىمۇ بار ئىدى. ئۇ ئوغلىنى ئۇرۇمچىگە ئاپىرىپ تەكشۈرتۈپ كېلىش ئارزۇسىنىڭ رېئاللىققا ئايلانغانلىقىدىن ئىنتايىن خۇشال ئىدى. ئۇنىڭ مەكتەپكە يېتىپ كېلىپلا بىرىنچى بولۇپ قىلغان ئىشى بۇ خۇش خەۋەرنى ئايالىغا يەتكۈزۈش بولدى.

— ئايزۆھرە ! قارا بۇ پۇللارغا، — دېدى سالى بوسۇغا ئاتلاپلا.

— ۋوي، نېمانچە كۆپ پۇل بۇ ؟ بۇ ئايلىق مائاشلىرىغا ئەجەب كۆپ پۇل كەپتىيا ؟

— خاتالاشتىڭ. بۇ ئىش ھەققى ئەمەس. ئىش ھەققىمنى تېخى ئالمىدىم.

— ئۇنداقتا بۇ پۇللارنى نەدىن تېپىۋالدىلا ؟

— تېپىۋالدىلا ؟ ماڭا بىرى پۇل تاشلاپ قويماس؟

— ئۇنداقتا بۇ پۇل؟

— قېنى تېپىپ باقە ؟

— ئادەمنى تەقەززا قىلماي ئوچۇقىنى ئېيتامدىلا ؟

— ئوچىقىنى ئېيتسام، بۇ 5000 يۈەن پۇلنى سەمىنىڭ كېسىلىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن قەرز ئالدىم.

— كىمدىن ئالدىلا ؟

ـــ مائارىپ ئىشخانىسىدىن.

ـــ مائارىپ ئىشخانىسىدىن؟! ـــ ئايزۆھرە يولداشىنىڭ دېگەنلىرىگە ئىشەنمىگەندەك بىر قىياپەتتە سۆزلەيتتى، ـــ ئوسمان ئەرشى سىلىگە پۇل بېرىپ تۇرۇشقا قوشۇلدىمۇ؟

ـــ شۇنداق. يەنە تېخى ئون بەش كۈنلۈك رۇخسەتمۇ بەردى. ھېلىقى ئىككى دەرىجە مائاشىنىڭ گېپىنى قىلمۇدىم، رەھبەرلىك بىلەن كۆرۈشۈپ باقاي، دەپ جاۋاب بەردى.

ـــ ئەجەب بىر قىپكىتىپتا !؟ بىرەر ئىشنى پىلانلاۋاتقان بولمىسۇن يەنە.

ـــ ۋاي-ۋۇي، بىزنى ئاجايىپ خەق جۇمۇ، بىرى ئىشمىزنى ھەل قىلىپ بەرمىسە، ئانداقكەن، مانداقكەن دەيمىز، ئىشمىزنى ھەل قىلىپ بەرسە ئۇنىڭغا ئەسلا چىدىمايمىز، ـــ سالى چالۋاقىغىنىچە ئىچكىرىكى ئۆيگە مېڭىۋىدى، ئايزۆھرە ئۇنىڭ يولىنى توستى:

ـــ سەكرەپ كەتمەيلى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تىللاپ ئولتۇرىدىغان ئادەم، نەچچە سائەتنىڭ ئىچىدىلا ئۆزگىرىپ قاپتىمزغۇ ؟

ـــ شۇنداق، مەن ئۇنى خاتا چۈشىنىپ يۇرۇپتىكەنمەن. ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق ياشاش پىرىنسىپى بار ئىكەن. بولۇپمۇ باشقىلارنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئالاھىدىرەك بولۇپ، خۇشاللىقىغا خۇشاللىق، قايغۇسىغا قايغۇ ئاتا قىلالايدىكەن. مۇنداقچە ئېيتقاندا، قەھر-غەزىپى ئېنىق دېگەن گەپ.

ـــ ئەمدى ئۇنىڭ يامان گېپىنى قىلمايدىكەنلا-دە ؟

ـــ شۇنداق، مەن ئۇنىڭ ئەركەك مىجەزىگە قايىل بولۇپ قالدىم.

سالى پۇلنى ئايالىغا تۇتقۇزۇپ، سەمىنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ مېڭىشنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىنى قىلغاچ تۇرۇشنى تاپىلىغاندىن كېيىن ئىشخانىسىغا چىقىپ كەتتى.

3

كۆچلۇك گۈدۈك ئاۋازى بىلەن ۋوگزالغا كىرىپ كەلگەن پويىز پۇشقۇرغان ئۆكۈزدەك كەينى-كەينىدىن گاز پۈۋلەپ ئاستا-ئاستا توختىدى. ۋاگون ئىشىكىنىڭ ئېچىلىشى بىلەن ئۆچرەتتە تۇرغان يولۇچىلار ئالغا قاراپ سىلجىشتى.

ــ ئالدىڭغا قاراپ ماڭ ئوغلۇم، ــ سالى سۆرۈلۈپ كېلىۋاتقان سەمىگە قاراپ ۋارقىرايتتى،ــ كۆزۈڭگە قاراپ ماڭ، پۇتلىشىپ يىقىلىپ چۈشىسەن.

ــ قارا...ئانىڭغا قارا، ئاۋۇ خوتۇن كىشى بۇرۇت قويۇۋاپتۇ...

سەمى نېرىقى رەتنىڭ ئارقىسىدىراق كېلىۋاتقان بىر كىشىنى ئىما قىلىپ تۇرۇپ سۆزلىگەنىدى. سالى ئۇ كىشىگە سىنچىلاپ سەپسالغاندىن كېيىن چاپىنىنىڭ ياقىسىنى قاتتىق بىرنى چىشلىدى،ئىچىدە: «تۇۋا خۇدايىم، زامان ئاخىرى دېگەن شۇمۇ نېمە. بىر ئوبدان كېلىشكەن يىگىت تۇرۇپ چېچىنى دولىسىغا چۈشۈرۈۋالغىنى نېمىسى ئەمدى. باللىرىمىزنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب بەرسۇن ئىلاهىم» دېگەنلەرنى تەكرارلىغاچ ئوغلىغا قاراپ يەنە دېدى:

ــ بوش گەپ قىل، ئاڭلاپ قالسا جېدەل بولىدۇ.

ــ خوتۇن كىشىدىن قورقمايمەن.

ــ ئەستا ما بالىنى، جېدەل تېرىيسەن هېلى. ئۇ دېگەن ئەر كىشى، چېچىنى ئۇزۇن قويۇۋاپتۇ شۇ.

ــ بىزنىڭ مەھەللىدىكى بالىلار نېمىشقا چېچىنى چۈشۈرۈۋېتىدۇ ياكى بولمىسا قىسقا قويۇۋالىدۇ، دادا؟

ــ بۇنى مەن ئۆيگە بارغاندا دەپ بېرەي.

ــ ياق، هازىر دەپ بېرىسەن، بولمىسا يېتىۋالمەن.

ــ ئۇنداقتا پويىزغا چىققاندا دەپ بېرەي، بولامدۇ بالام؟

ــ راستمۇ ؟

ــ ساڭا ۋەدە بېرەي.

ـــ دادا، پويىز ئۇچامدۇ ؟
ـــ ياق.
ـــ پويىزدا تەرەت قىلغىلى بولامدۇ ؟
ـــ بولىدۇ.
ـــ چالما بارمۇ؟...
ـــ ئەستا، ئاز گەپ قىل.
ئۇلار پويىزغا چىقىپ، ئورنىغا جايلىشىپ تۇرۇشى پويىز قوزغالدى.
ـــ دادا، سەن پويىز ھەيدىيەلەمسەن؟ ـــ سوردى سەمى ئاردىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ.
ـــ ياق.
ـــ ئېشەك ھارۋىسى ھەيدىگەن ئادەم پويىزنى ھەيدىيەلەمدا ؟
ـــ ئەخمەق، پويىزنى ئېشەك ھارۋىسى بىلەن قانداقمۇ سېلىشتۇرغىلى بولسۇن؟
ـــ ئېشەك دېگەن ئاڭسىز تۇرسا، ئاڭسىز ھايۋاننى باشقۇرغان ئادەم تۆمۈردىن ياسالغان نەرسىنى باشقۇرۇپ كېتەلەمدا ؟
ـــ سەنزە، نەدىن ئۆگەندىڭ بۇلارنى؟
ـــ مۇئەللىممىز دەرس ئۆتكەندە شۇنداق دېگەن.
ـــ ئېشەك ھارۋىسى ھەيدىيەلىگەن ئادەم پويىزنى ھەيدىيەلەيدۇ دېگەنمىدى ؟
ـــ ياقەي، كۆكۈل قويساڭلار ھەممە ئىشنى قىلغىلى بولىدۇ دېگەن. ئۆزۈمچە شۇنداق ئويلاپ قالدىم. مېنىڭچە، پويىز ھەيدەش ئېشەك ھارۋىسى ھەيدەشتىن تەس ئەمەس.
ـــ ئۇنداقتا سەن چوڭ بولغاندا پويىز ھەيدەيدىغان ئادەم بول.
ـــ ياق، مەن پويىز ھەيدىمەيمەن.
ـــ ئۇنداقتا نېمە ئىش قىلىسەن؟
ـــ ساقچى بولىمەن. ئاكام ئىككىمىز ساقچى بولۇشقا پۇتۇشكەن.
ـــ ساقچى بولۇش ياخشىمۇ ؟

— ياخشى. بىز ئىككىمىز ساقچى بولۇپ، ئەسكى ئادەملەر...

سەمىنكۇ چىرايى بىردىنلا سارغىيىپ كەتتى، بەدەنلىرى تىترەپ ئاغزى گەپكە كەلمەي قالدى. كۆز گۆھىرى تارتىشىپ ئاغزىدىن كۆپۈكلەر چىقىشقا باشلىغانىدى، ئەتراپتىكىلەر پاتپاراق بولۇشۇپ پويىز ساقچىلىرىغا خەۋەر قىلىشتى. پويىز ساقچىسى خىزمەتچى ۋە باشقۇرغۇچىلاردىن بولۇپ بىرقانچەيلەن نەق مەيدانغا تەل بولۇشتى..

— بۇنداق كېسەلگە بىز ئامال قىلالمايمىز، — دەپ جاۋاب بەردى تۆمۇر يول ساقچىلىرىنىڭ فورمىسىنى كىيىۋالغان ئېگىز بويلۇق كىشى سەمىنكۇ يۈرەك رېتىمىنى تەكشۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان سەپداشلىرىغا. ئۇلار ئىچىدىكى بىرەيلەن سالىغا چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دېدى:

— يەنە يېرىم سائەتتىن كېيىن ئالدىمىزدىكى ناھىيە بېكىتىگە يېتىپ بارىمىز، پويىز ئۇ بېكەتتە ئالتە مىنۇت توختايدۇ. بالاڭنى دوختۇرخانىغا يۆتكىمەكچى بولساڭ ماۋۇ جەدۋەلگە ئىمزا قويۇۋەت. بىز رەسمىيەت ئۆتەپ بېرەيلى، بالىنى دوختۇرغا كۆرسىتىپ بولغاندىن كېيىن سەپرىڭنى داۋاملاشتۇرساڭ، بېلىتىڭ يەنىلا كۈچكە ئىگە بولىدۇ.

سالى يولۇچىلاردىن بىرىنىڭ تەرجىمانلىقىدا پويىز ساقچىلىرىنىڭ مەقسىتىنى تولۇق چۈشەندى. ئۇلارنىڭ قىلىۋاتقىنىمۇ ئۆزى ئۈچۈن پايدىلىق ئىدى. بىراق، ئوغلىنىڭ ئەھۋالى ئۆزىگە بەش قولدەك ئايان بولغاچ، ئۇلارنىڭ تەلىپىنى رەت قىلدى:

— سىلەر قورقۇپ كەتمەكلار. بالام بۇنداق بولۇپ قالغىلى بىر يىلچە بولدى. گاھىدا مانا مۇشۇنداق تۇرۇپلا كېسىلى قوزغىلىدۇ. بىر ئۇخلاپ ئويغانغاندەك بولۇپ، يەنە نورماللىشىپ قالىدۇ. كىچىكىدە نېرۋىسىدا ئۆسمە ياكى سۇ بار بولۇشى مۇمكىن دەپ دىياگنوز قويۇلغان، كېيىن داۋالاش ئارقىلىق ياخشى بولۇپ كەتكەنىدى، يېقىنقى بىر مەزگىلدىن بۇيان مانا مۇشۇنداق بىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالدى. بۇ قېتىم بالامنى دوختۇرخانىغا كۆرسىتىش ئۈچۈن تەشكىلدىن رۇخسەت سوراپ

يولغا چىقىشىم. باشقا چوڭ خەۋپ يوق.

پويىز ساقچىلىرى سالىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىرئاز پەسكويغا چۈشۈشتى ۋە ئۇ تەرىپى بولسىمۇ ئىمزا قويۇپ بەرمىسە بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، سالىغا ئىمزا قويدۇردى. ئۇلار ئىككى نەپەر پويىز خادىمىنى بالىنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىشكە قالدۇرغاندىن كېيىن ئۆز ۋاگونلىرىغا چىقىپ كېتىشتى.

پويىزنىڭ تاراقلىغان ئاۋازى بىر خىل رىتىمدا بولۇپ، ناگان - ناگاندا قاتتىق گۈدۈك چېلىپ قويياتتى. گاھ ئوڭغا، گاھ سولغا تولغىشىپ، تاغ-داۋان، چۆل-جەزىرىلەرنى كېزىپ توختىماي چاپاتتى. بۇنى پەقەت دېرىزىدىن سىرتقا قاراپ تۇرغانلارلا ئېنىق پەرق ئېتەلەيتتى. ئۇنداق بولمىغاندا تاراقشىغان ئاۋازدىن باشقا سىلكىنىش ۋە ئالاھىدە بۇلۇڭ ھاسىل قىلىپ بۇيرۇلۇش بولمىغاندا پەرق ئەتمەك تەس ئىدى. سالى ئوغلىنى باغرىغا مەھكەم باسقىنىچە دېرىزە ئەينىكىدىن يىراق-يىراقلارغا نەزەر سالماقتا، كۆز ئالدىدىن كىنو لېنتىلىرىدەك ئۆتۈپ تۇرغان تەبىئەت مەنزىرىلىرىگە: تاقىر تاغ، جەزىرە، ئۆزۈندىن - ئۆزۈنغا سوزۇلغان ئاسفالت يول، مەھەللە ۋە بوستانلىقلارغا، كۆۋرۈكلەرگە تىكىلگىنىچە خىيال قاينىمىغا غەرق بولماقتا ئىدى. تۇرمۇش مۇساپىلىرىدىكى ھەربىر دەقىقىنى ئەسلەيتتى. ئىنسان ھاياتىدا بىر قېتىم يۈز بەرگەن ئىشنىڭ، ئەينى ۋاقتتىكى ئورۇن ۋە شەخسلەر بويىچە يەنە بىر قېتىم قايتىلىنىش ئېھتىماللىقىنىڭ يوق دېيەرلىك ئىكەنلىكىنى؛ ئىنسان ئۆمرىنىڭ گويا ئاتقان ئوقتەك، بىر ئۆتۈپ مەڭگۈ قايتىلانمايدىغانلىقىنى؛ ئادەمنىڭ ياشاش مۇددىئاسى مەلۇم بىر نىشان بىلەن باغلانمىغىنىدا، ھايات ئەسلىمىسىدە خاتىرە بولغۇدەك ياكى باشقىلارغا ئېيتىپ بەرگۈدەك ھېچقانداق بىر ئەسلىمىنىڭ بولمايدىغانلىقى...بىراق، كۆپىنچە ئادەم بۇ قانۇنىيەتنى بەكمۇ كېچىكىپ چۈشەنگەنلىكى سەۋەبلىك، دۇنيادىن نام-نىشانسىز، ئىزسىز كېتىپ قالىدىغانلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن بالىلىقىدا ئۆزىدىن چوڭلارنىڭ پەند-

نەسىھەتىگە ئوبدان قۇلاق سېلىپ، ياشلىقىنى ئىلىم - ئىرپان بىلەن بېزەپ، كەلگۈسى ئەۋلادلارنىڭ گۈزەل كېلەچىكى ئۈچۈن پايدىلىق بولغان ئىشلارنى كۆپرەك قىلىشقا ئىلھام - مەدەت ئېلىشنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى كۆڭۈل خاتىرىسىگە قايتىلاپ پۈتەتتى. گەرچە ئۆز پۇشتىدىن تاممىغان بولسىمۇ، قىزىل قۇرت ۋاقتىدىن تارتىپ بېقىپ چوڭ قىلغان ھەم ئائىلىسىنىڭ كەلگۈسى چىرىغى، ئەۋلاد نەسەبىنىڭ ۋارىسى بولغان ئوغلىنىڭ بۇنداق نەجىس كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالغانلىقىدىن ئۆكۈنەتتى. ئاللادىن ئۇنىڭغا شىپالىق تىلەيتتى.

— دادا، ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدۇقمۇ ؟ — دەپ سورىدى سەمى يېرىم كېچە بىلەن كۆزىنى ئېچىپ.

— ئاز قالدۇققۇ دەيمەن. تاڭ ئاتسىلا يېتىپ بارىمىز. قانداق ئوغلۇم، ياخشى بولۇپ قالدىڭمۇ ؟

سەمىنىڭ چىرايى ئەسلىگە كېلىپ قالغان بولۇپ، گەپ - سۆزلىرىمۇ جايىدا ئىدى.

— نېمىگە دەيسەن ؟

— بىرەر يېرىڭ ئاغرىمايدىغاندۇ ؟

— ياق.

سالى ئوغلىنىڭ مىجەزىنى بىلگەچكە يەنە قايتىلاپ گەپ سورىمىدى. ئۇنىڭغا قۇچقىدا ئۇخلاۋېرىشنى تاپىلاپ، ئىككى ئورۇندۇق ئارىلىقىدىكى جوزىغا باش قويدى...

پويىز چۈش بىلەن ئۇرۇمچى ۋوگزالىغا كىرىپ كەلدى. ۋوگزالدا ئادەملەر مىغ - مىغ بولۇپ، سەللا دىققەت قىلمىسا ئاسانلا بىر - بىرىنى يوقتىپ قويىاتتى. ئاتا - بالا ئىككىيلەن يېتىلەشكىنىچە ۋوگزال سىرتىدىكى ماشىنا توختىتىش مەيدانىغا چىقىپ كەلگەندىن كېيىن، كىرا ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ شەھەر مەركىزىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

سەمى دوختۇرخانىدا ياتاقلا ئېلىنىپ ھەپتە بولغان كۈنى سالى ئۆيىگە تېلېفون قىلدى. ئايزۆھرە تېلېفونىنى قولىغا ئېلىپلا يىغلاپ كەتتى:

ـــ بالىنىڭ ئەھۋالى قانداقراق ؟ خېلى ياخشى بولۇپ قالدىمۇ ؟ دوختۇرلار نېمە دەيدۇ ؟

ـــ ئۆزۈڭنى بېسىۋېلىپ، ئالدىرىماي سۆزلە. بۇنداق يىغلاپ كەتسەڭ، ئاغزىمغا گەپ كەلمەي قالىدىكەن. سەمەرجۇ، ئۇ ئوبدان تۇرغاندۇ ؟

ـــ ياخشى تۇرۇپتۇ. دەم ئېلىش كۈنى كەپتىكەن، تۇنۇگۈن كەچتە مەكتەپكە كەتتى.

ـــ ئۆزۈڭچۇ، ساق-سالامەت تۇردۇڭمۇ؟

ـــ ھەئە، ساق-سالامەت تۇردۇم.

ـــ مەھەللە كويلارچۇ، تىنچ - ئاماندۇ؟

ـــ تىنچلىق، ھە راست، ئوسمان مۇدىرنى تەكشۈرۈۋېتىپتىمىش.

ـــ قالايمقان سۆزلىمە، نېمىگە تەكشۈرىدىكەن ئەمدى ؟

ـــ ئاكىلاشلارغا قارىغاندا يېڭىدىن مۇدىر كېلىدىكەن، شۇڭا ھېساب تەكشۈرۈۋېتىپتۇدەك.

ـــ مۇنداق دېمەمسەن. ھېساب تەكشۈرۈش دېگەن نورمال ئىش تۇرسا، ئوسمان مۇدىرنى تەكشۈرۈۋېتىپتۇ، دېسەڭ ئادەمنى ساراسىمگە سېلىپ قويىدىكەنسەن.

ـــ دوختۇرلار بالىنى تەكشۈردىمۇ ؟

ـــ تەكشۈردى، يەنە داۋاملىق تەكشۈرۈۋاتىدۇ. ھازىرچە مېڭىدە ئۆسمە يوقتەك.

ـــ بولسا ساق چىقسۇن ئىلاھىم.

ـــ دېگىنىڭدەك بولغاي، ئۆزۈڭنى كۆپ ئاسرا. ئارتۇقچە غەم يەپ كەتمە، بۇ يەرنىڭ داۋالاش شارائىتىمۇ ئالاھىدە ياخشى، دوختۇر - سېستىرالىرىمۇ مەدەنىي ئىكەن. بىمارلارغا شۇنداق ياخشى مۇئامىلە قىلىدىكەن. ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆرمىسەڭ ئىشەنمەسلىكىڭ مۇمكىن. ئۇلار ھەقىقەتەن ئىلمىي ئىكەن.

ـــ كۈندە تېلېفون قىلىپ تۇرۇڭلار، ئەنسىرەپ قالىدىكەنمەن.

ـــ ماقۇل.

ئۇلار خېلى ئۇزاق پاراڭلاشتى. سالى تېلېفون بوتكىسىدىن چىقىپ، سەمىگە تاماق بۇيرۇتقاچ قورسىقىنى توقلۇالغاندىن كېيىن سەمىنىڭ تامىقىنى ئېلىپ ياتاققا قايتىپ كىردى ۋە ئوغلىنىڭ تامىقىنى يېگۈزۈپ قويماق بولدى.

ــ ئەكەل ئۆزۈم يەي، ــ دېدى سەمى قوشۇقتىكى تاماقنى ئۆزىگە تەڭلەپ كەلگەن ئاتىسىغا قاراپ، ــ مەن يا كىچىك بالا بولمىسام، ئۆزۈم يەي.

ــ بولدى، مىجەزىڭ بولمىغاندىكىن مەن يېگۈزۈپ قويايي.

ــ ئۆزۈم يەي ئاتا.

ــ تاماق يېگۈزۈپ قويۇشۇمغا قارشىمۇ سەن؟

ــ ياقەي، چوپچوڭ بولۇپ قالغاندا سەت تۇرىدىكەن. قارا مانا، ساپساق تۇرمامدىم؟

سەمى تاماقنى قولىغا ئېلىپ دادىسىغا قاراپ بۇدرۇققىنا بىرنى كۆلگەندىن كېيىن تاماق يېيىشكە كىرىشىپ كەتتى. سالى ئوغلىنىڭ تاماق يېيىشىگە قاراپ ئولتۇرغىنىچە خىيالغا پاتتى.

«مىش-مىش گەپ ئاخىر رېئاللىق بوپتۇ. ئوسمان مۇدىرىنىڭ ئورنىغا يېڭىدىن مائارىپ گەنسى كېلىدىكەن دېگەن گەپلەر پەيدا بولۇپ قالغىلى بىرەر يىلدىن ئاشقان. پېنسىيەگە چىقىدۇ دېگىلى يېشى تېخى ئاتمىشقا توشمىسا، بۇنداقلا ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىۋەتسە نېمىشمۇ قىلار ئەمدى. كادىر دېگەن شۇ، تەندۇرۇس، ياش ۋاقتىدا راسا ئىشلەيدىغان، قېرىپ كارغا كەلمىگەندە تاشلىنىپ قالىدىغان گەپكەن. ساق ۋاقتىدا ئىشلەڭگە ئادەم بولغان بىلەن، ئاغرىپ ياتقاندا ھالىڭ نېچۈن دەيدىغانغا ئادەم چىقمايدىغىنى بەك قىزىق. ئوسمان ئەرشىنىڭ ئورنىغا كىمنى بەلگىلىگەندۇ، ئەجەب سوراپ باقماپتىمنا...كىم بولسا بولمامدۇ. نەگە بارساڭ قازاننىڭ قۇلىقى تۆت. كىم بولمىسۇن ئىشلەڭ دەيدىغان گەپ. ئەمەلىزە، ئوسماندەك كەسپىنى چۈشىنىدىغان، ئوقۇتۇش سۈپىتىنى مۇھىم ئورۇنغا قويىدىغان يەنە بىرىنىڭ كېلىشى ناتايىن...»

ـــ نېمىنى ئويلاپ كەتتىڭ ئاتا؟ ـــ سەمى تاماق قاچىسىنى سۈنۈۋېتىپ سالىدىن سورىدى، ـــ قارىسام يېقىنىڭىزقى تولا خىيال سۈرىدىغان بولۇپ قالدىڭ. بىرەر غەم - ئەندىشەڭ بارمۇ نېمە؟

ـــ ياقەي، ئۆتكەن ئىشلارنى مۇنداقلا ئەسلەپ قويدۇم شۇ.

ـــ قارىسام چىرايىڭ، روھىي كەيپىياتىڭمۇ ئانچە نورمال ئەمەستەك تۇرىدۇ. بىرەر شۇم خەۋەر ئاڭلاپ قالمىغانسەن - ھە؟

ـــ باشقا گەپمۇ يوق، ئاپاڭنىڭ ئېيتىشچە، ئوسمان مۇدىرنىڭ ئورنىغا باشقا بىرى كېلەرمىش.

ـــ قايسى ئوسمان مۇدىر؟ مائارىپ گەنسىما؟

ـــ شۇنداق. قايسىبىر ۋاقىتتا بىزنىڭ ئۆيدە مېھمان بولغان پاكىنەك، يوغانباش ئادەم شۇ.

ـــ ھە، ئەمدى ئېسىمگە كەلدى. مەن ئالدىنقى يىلى يېزىلىق شىپاخانىدا داۋالىنىپ ياتقاندا، ئايالى بىلەن يوقلاپ كىرگەن ئادەم شۇغۇ دەيمەن.

ـــ ھە شۇ، شۇ چاغدا كەنجى قىزىنى بىللە ئېلىپ كىرىپتىكەن.

ـــ تولۇق ئېسىمگە كەلدى. چاقچاقچى ئادەمدەك كۆرۈنگەن ماڭا.

ـــ قانداق دەيسەن؟

ـــ سېنىڭ ئېسىڭدە قالمىغان ئوخشايدۇ. ئوكۇل چۈشۈپ بولالماي، ئىچىم بەك پۈشۈپ كېتىۋاتىدۇ دېسەم، نېمە دېگىنىنى بىلەمسەن؟

ـــ نېمە دېگەنىدى؟

ـــ سەن ياش ھەم قاۋۇل بولغاندىكىن، تومۇرىڭدىن ئالغىچە، سۈمۈرۈپ بىر - ئىككى ئوتلاپلا تۈگىتىۋەتسەڭ بولمامدۇ؟ ـــ دېگەنىدى.

ـــ سەن نېمىدەپ جاۋاب قايتۇرغانىدىڭ ئوغلۇم؟

ـــ مەنمۇ؟ ئۇنداق قىلسا زەھەرلەپ قويمامدۇ؟ ـــ دېگەنىدىم، ئوسمان مۇدىر:

ـــ ئۇنداقتا سېنىڭ تومۇرىڭنىڭ زەھەر سۈزگۈچىدىن مەسىلە چىققان بولىدۇ، ـــ دەپ مېنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

ـــ راستلا يۇمۇرلۇق گەپ بوپتۇ.

ـــ ئۇ ئادەمنى قېرىغاندا نەگە يۆتكەيدىكەن ئەمدى؟

ـــ ئۇنى ئۇقمىدىم.

ـــ باشقىلار ئۇ ئادەمنى ماڭارىپنى خېلى چاڭ تۇتىدۇ، دېيىشىدىكەنىدۇق.

ـــ شۇنداق. ئاچچىقى يامان بولغان بىلەن كەسىپكە بېرىلەتتى، ئوغۇل بالىدارچىلىقى بار، مەرد ئادەم ئىدى.

ـــ ماڭارىپتا بەك تولا ئادەم ئالماشتۇرامدۇ نېمە ؟

ـــ قانداق دەيسەن؟

ـــ مەن بىلسەم، ئوتتۇرا مەكتەپكىمۇ تۆت ـ بەشتەك مۇدىر كېلىپ بولىدى. باشلىنىشى گېپىنى شۇنداقلا يېرىپ قويسا ئالماشتۇرۇپ تۇرىدىكەن.

ـــ ئۇنداق دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ. ئىسلاھات دەۋرى بولغاندىكىن، دەۋر روھىغا ماسلىشالمىغانلىرىنى ئالماشتۇرمايمۇ بولمايدۇ. شۇڭا، بۇ قوشۇننى مۇرەككەپ دەيمىز.

ـــ باشقىلار ماڭارىپتا ئۇششاق گەپ تولا دەيدىكەن.

ـــ ساڭا ئوخشاش ئۇششاق باللارنى تەربىيەلەيدىغان كەسىپ بولغاندىكىن، ئۇششاق گەپ تولا بولماي، يەنە نېمە تولا بولسا بولاتتى. ئاتا ـ ئانا بولغۇچى بىر بالىغا تەربىيە ئىشلەپ بولالماي زار ـ زار قاقشاۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ قىرىق ـ ئەللىك بالىنى يېتەكلەپ مېڭىشىنى ئاسان دەمسەن!؟ ئوقۇتقۇچىلىق ھەقىقەتەن مۇشكۈل، ئەمما شەرەپلىك كەسىپ. شۇنداق بولغانىكەن، ھەرقانداق بىر ماڭارىپچى ئۆز خىزمىتىدىن پەخىرلىنىشى كېرەك. جەمئىيەت ئەزالىرىمۇ، ھەر ساھە، ھەر كەسىپ ئىگىلىرىنى يېتىشتۇرۇپ چىقىشتا مېھنەت ـ تەرىنى تۆككەن ئاشۇ جاپاكەش باغۋەنلەرگە ئېھتىرام بىلدۈرۈشى، ھۆرمەتلىشى كېرەك.

ـــ مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن ئاتا. ئوقۇتقۇچىنى باشقا ھەرقانداق بىر كەسىپكە قويغىلى بولسىمۇ، ئەمما، باشقا كەسىپتىكىلەرنى ئوقۇتقۇچىلىققا خالىغانچە تەكلىپ قىلغىلى بولمايدىكەن، شۇڭا، ئوقۇتقۇچىنى پۈتكۈل جەمئىيەت ھۆرمەتلىشى كېرەك، دەپ قارايمەن.

ـــ ناھايىتى توغرا ئېيتتىڭ. دېگىنىڭدەك بولسۇن ئوغلۇم، ـــ سالى ئوغلىنىڭ پېشانىسىگە يېنىشلاپ سۆيدى، مەڭزىنى سىلاپ تۇرۇپ داۋام ئەتتى، ـــ سېنىڭمۇ ياراملىق بىر خەلق ئوقۇتقۇچىسى بولۇشۇڭنى ئارزۇ قىلىمەن. ئوسمان بىلەن ماڭمۇ بۇ كەسىپكە ئايلاغ باسقىلى خېلى زامانلار بولۇپ قالدى. بىز خىزمەتكە قاتناشقاندىن بېرى دەرسلىك نەچچە قېتىم ئىسلاھ قىلىندى، سىياسەت يېڭىلاندى، ۋەزىيەتتە كۆپ ئۆزگىرىش بولدى. تەرەققىيات زور بولۇپ، زامان يېڭىلاندى. بىراق، كاللىمىز يېڭىلانمىدى. ئۆگىنىش پۇرسىتى بولمىغانلىقتىن سەۋىيە يەنىلا ئەينى يىللاردىكى پېتى قېلىۋەردى. ھازىرقى دەۋرنىڭ روھى بويىچە ئېيتقاندا، بىز دېمەتلىكلەرنىڭ ياشلارغا ئورۇن بوشىتىپ ئىككىنچى سەپكە چېكىنىدىغان ۋاقتىمۇ كېلىپ قالدى. تەشكىلمۇ شۇ تەرەپلەرنى كۆزدە تۇتسا كېرەك...

ـــ خۇدا نېسىپ قىلسا چوقۇم ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىنى تاللايمەن ئاتا...

ـــ شۇنداق قىل ئوغلۇم. بۇ كەسىپنىڭ جاپاسى بولغان بىلەن، ئۆزىگە تۇشلۇق راھىتىمۇ بار. تەربىيەلەپ چىققان ئوقۇغۇچىلىرىڭ جەمئىيەتتە بىر كىشىلىك ئورنىنى تېپىپ، ئۇنۇق قازانغاندا ئۆزۈڭدىن شۇنچىلىك سۆيۈنىسەن، ھاردۇقۇڭ چىقىپ قالغاندەك بولۇپ، تارتقان جاپايىڭنى ئۇنتۇپلا كېتىسەن. ئوقۇغۇچىلىرىڭ سېنى «مۇئەللىم» دەپ چاقىرغاندا بولسا راھەتلىنىپ قالسەن. ئۇنىڭسىزمۇ، باشقىلارغا ئىلىم - مەرىپەت ئۆگىتىش ئەلمىساقتىن ئۇلۇغلىنىپ كەلگەن. ئەجدادلىرىمىزمۇ قەدىمدىنلا مۇدەررىسلىك قىلىپ، ئەۋلاد تەربىيەلەشكە كۆپ كۈچ چىقارغانىكەن. مەسىلەن: پورتىدىن، كومراجىۋا، سۇجۇپ، پىرخۇيلان، ئاقارى ماندا (بەي مندا)، مۇيۇنچۇر بۆگۈخان، سىنقۇ سېلى تۇتۇق، ئاپرىنچۇر تېكىن، ئەبۇ نەسىر فارابى، يۈسۈف خاس ھاجىپ، ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھۈسەيىن مەھمۇد كاشغەرىي، جەمالىددىن كاشغەرىي، ئىمادۇددىن كاشغەرىي، تاتا تۆكا، مەخسۇت بەگ، تۆمۈر تۇبرۇك (لو

مېڭىشەن)، جەمال قارشى، مەۋلانە ئەبەيدۇللا لۇتفىي، ئەلىشىر نەۋايى... قاتارلىقلارمۇ ئەۋلاد تەربىيەلەشتەك ئۇلۇغ مەسئۇلىيەتنى زىممىسىگە ئالغان، ـــ سالى سۆزلەۋېتىپ تومپۇچكا ئوستىدىكى قەغەزگە كۆزى چۈشتى. ئېلىپ قارىۋىدى، دوختۇرخانىنىڭ ھېسابات ئۇقتۇرۇش قەغىزى ئىكەنلىكى ئايان بولدى. ئۇنىڭدا سەمىنىڭ ئالدىنقى كۈنىدىكى داۋالاش چىقىم ئەھۋالى خاتىرىلەنگەنىدى. مەلۇم بولدىكى، مائارىپ ئىشخانىسىدىن قەرز ئېلىپ كەلگەن 5000 يۈەن، ئۆيىدە يىغىپ قويغان 10 مىڭ يۈەن، جەمئىي 15 مىڭ يۈەن پۇلدىن 11 مىڭ 300 يۈەن پۇل دوختۇرخانىغا كەلگەن 11 كۈن ئىچىدە پاك-پاكىز تۈگىگەنىدى. قالدى پۇل كۆپ بولغاندا بىر ھەپتىلىك بولۇشى مۇمكىن. سەمىنىڭ تۇرقى شۇ. ساق چېغىدا شۇنچىلىك تەمەن، كېسىلى قوزغالدىمۇ ئەسەبىي سارائگىنىڭ ئۆزى. ھازىرغىچە كېسەلنى داۋالىماق تۈگۈل، ئېنىق دىياگنوز قويۇلمىغان تۇرسا، قالدى ئازغىنا خىراجەت بىلەن كېسەلنىڭ ياخشى بولۇپ كېتەلىشى مۇمكىنمۇ ؟! ـــ سالىنىڭ بېشى يەنە قاتتى:

«ھەي يوقسۇزلۇق. ئۆزىدە يوق ئالەمدە يوق، دېگەن شۇ-دە. بىرىدىن سورىسا پۇتسە پۈتتى، پۈتمىسە خىجالەت بولۇپ يۈزى قىزىرىدىغان گەپ. قەرز ئالدى دېگەندىمۇ، قەرىلدە قايتۇرۇش كېرەكتە...»

ئاتا- بالا بىر نۇقتىغا تىكىلگىنىچە سۈكۈتكە پاتقانىدى...

توققۇزىنچى باب

قازا

1

ئوسمان ئەرشىنى مائارىپ ئىشخانا مۇدىرلىقىدىن قالدۇرۇپ، يېزىلىق مائارىپ ئىشخانىسى پارتىيە باش ياچىيكىسىنىڭ سېكرېتارلىق ۋەزىپىسىگە تەينىلەنگەنلىك ئۇقتۇرۇشىنىڭ تارقالغانلىقىغىمۇ ھەش - پەش دېگۈچە ھەپتە بولۇپ قالدى. ئوسمان ئەرشى ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇپ ئالغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا دوختۇرخانىغا داۋالىنىشقا چاپقان بولۇپ، دەسلەپتىكى تەكشۈرۈش نەتىجىسى ئانچە خەيرلىك بولمىغاندى. نەچچە ئون يىل داۋاملاشقان ئۆت يالىلۇغى ئاخىرقى باسقۇچقا يېرىپ قالغاندى.

كېسەللىك ئەھۋالى راستلا شۇنداقمۇ-ئەمەس، بۇنىڭغا ۋاقىت، جەريان كېرەك ئىدى. ئەمما، ئاخىرقى تەكشۈرۈش نەتىجىسى چىققىچە مەزكۇر يېزىدا بولۇنغان گەپ-سۆزلەر ئاز ئەمەس ئىدى. بولۇپمۇ ئوسمان ئەرشى ئەمەل ئاغرىقى بولۇپ قاپتۇ، دېگەن ئۆسەك سۆزلەر ھەممە يەردە ئېقىپ يۈرەتتى. شۇنىڭغا ماس ھالدا يەنە، يېڭىدىن ۋەزىپىگە تەينىلەنگەن مائارىپ ئىشخانا مۇدىرى ئابباس بەكرى توغرىسىدىمۇ قىزىق پاراڭلار پەيدا بولغاندى. بەزىلەر ئۇنى، خىزمەت تەجرىبىسى مول،

باشقۇرۇش ئىقتىدارى كۈچلۈك كىشىكەن دېيىشسە، بەزىلەر، ئايالالار بىلەن تانسا ئويناشقا ئامراق كىشىكەن دېيىشتى. ئەسلىدە بىر سىنىپنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغان لاياقەتسىز ئوقۇتقۇچى ئىكەنلىكى، يۇقىرىغا قاتراپ يۇرۇپ بۇ ئەھۋالغا ئىگە بولۇتۇ، دېگۈچىلەرمۇ بولغانىدى. كىشىلەر مەيلى نېمىلا دېيىشمىسۇن، رەھبەرلىك بەنزىسىدە ئۆزگىرىش بولغانىدىن كېيىن يېزىنىڭ مائارىپ سىستېمىسىدا قىسمەن ئۆزگىرىشلەرمۇ بولۇنغانىدى. بىر قىسىم مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرى ئالمىشىپ، قائىدە - تۈزۈملەرگە تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن، ئىلگىرىكى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ رۇخسەت كۈنىگە مائاش تۇتۇش تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، يىللىق سىناپ تەكشۈرۈشتىكى دەرس ئۆزلەشتۈرۈش نىسبىتى بويىچە دەرىجىگە تىزىش تۈزۈمى، يوشۇرۇن ئاۋاز بېرىپ كۆرسىتىش، نەتىجىسىگە ئاساسەن دەرىجىگە تۇرغۇزۇش تۈزۈمىگە، مەۋسۇمدا بىر ئىمتىھان ئارقىلىق ئومۇميۈزلۈك سىناپ تەكشۈرۈپ دەرىجىگە تۇرغۇزۇش چەك تارتىپ تەكشۈرۈپ دەرىجىگە تۇرغۇزۇشقا ئۆزگەرتىلگەنىدى. بىراق، يېڭىدىن تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن بۇ تۈزۈملەر، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ۋەھىمىسىنى يەڭگىللىتىشتە مەلۇم دەرىجىدە ئىجابىي رول ئويناپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە رولى گەۋدىلىك بولۇشى ناتايىن ئىدى. «ئۆگەنگەن خۇي ئۆلگۈچە» دېگەندەك، ئۇزۇندىن بۇيان جانجان مەنپەئەتكە چېتىلىدىغان ئىقتىسادىي ئامىل بىلەن ئوقۇتۇش سۇپىتىنى زىچ بىرلەشتۈرۈپ باشقۇرۇشقا كۆنۈپ كەتكەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بۇ ئاسىتە مەنپەئەتىگە چېتىشتۇرۇلمىغان باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىگە كۆنۈپ كەتمىكى ئوڭاي ئەمەس ئىدى. ئىلغارلارنى سايلاش ئىشلىرىدا مەكتەپ مۇدىرىنىڭ كۆرسەتكىنىگە ئېغىپ كېتىشتەك نامۇۋاپىق ھادىسىلەردىن ساقلىنىش تېخىمۇ تەس ئىدى، ئەلۋەتتە.

ئىبباس بەكرى تېخى ئەمدىلا ئوتتۇز بەشىنىڭ قارىسىنى ئالغان، بوي- بەستى ئېگىز، گەۋدىلىك كىشى بولۇپ، قارىماققا ئېغىر-بېسىق ئىدى. گەپ-سۆزلىرى سالماق، كىيىنىش ۋە يۈرۈش-تۇرۇشلىرى رەتلىك

بولۇپ، خۇشخۇي كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ قامەتلىك بەستىگە خۇددى گۈل ئۈستىگە گۈل كەلتۈرگەندەك خويمۇ ياراشقان قاملاشقان چىرايى ۋە گەپ-سۆزدىكى ئىلمىيلىكى قوشۇلۇپ، كىشىدە ھەر خىل ئوي-پىكىرلەرنى پەيدا قىلىپ قويۇشى تەبىئىي ئىدى. ئۇنىڭ تۇرلۈك پائالىيەت، يېغىلىشلاردىكى ئاكتىپ پوزىتسىيەسىمۇ ئۇ توغرىسىدىكى ئەنە شۇنداق ئۆسەك سۆزلەرنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ ئاساسلىق سەۋەبكارى بولسا، باشقۇرۇشتىكى ئىلمىيلىكى نەچچە ئون يىل قاتتىق تۇزۇم، قوپال مۇئامىلىدە باشقۇرۇلۇپ كەلگەن ۋە شۇنداق باشقۇرۇلۇشقا كۆنۈككەن ئاز ساندىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلارنىڭ غىدىقىنى كەلتۈرگەندى. شۇڭا، ئۇلار «ئابباس گەنسى باشقۇرۇشتا ئاجىز ئىكەن، ئويۇن-تاماشىغا ئېپى بولسىمۇ، خىزمەتكە ئېپى يوق ئادەمكەن» دېگەندەك ئۆسەك سۆزلەرنى تارقىتىپ ئۇلگۈرگەندى. مائارىپنى ھەقىقىي ماھىيىتىدىن چۈشىنىدىغانلار بولسا، ئۇنىڭ ئەكسىچە «ئىلمىي ئادەم دېگەن بەربىر ئىلمىيلىكنى تەكتىلەيدۇ. بىر ئىشقا ئالدىراقسانلىق بىلەن ھۆكۈم چىقارماسىتىن، ھەر تەرەپتىن تولۇق ئانالىز قىلىپ، ھەممە ئادەم قايىل بولغۇدەك بىر سەۋەب بىلەن بىر نېمە دەيدۇ. قارىغاندا ئابباس ياش بولغان بىلەن يېزىمىز مائارىپ ئىشلىرىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ئۆز رولىنى ياخشى جارى قىلدۇرۇپ كېتەلەيدۇ...» دېيىشمەكتە ئىدى.

سالىنىڭ ئويلىغانلىرىمۇ كېيىنكىلەر بىلەن بىردەك بولۇپ، ئابباس بەكرى ۋەزىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن يېڭىدىن ۋەزىپىگە قويۇلغان مەكتەپ مۇدىرلىرى بىلەن ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغان مەكتەپ مۇدىرلىرىنى سىلىشتۇرۇش ئارقىلىق، ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئىقتىدارىغا قايىل بولۇپ قالغان، ئارائۆستەڭ مائارىپىنى ئومۇميۈزلۈك يۈكسەلدۈرۈشتە ئۆز ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرۇپ كېتەلەيدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلغاندى.

ئابباس بەكرى يېڭى خىزمەت ئورنىغا ئىشقا چۈشۈپ ھەپتە ئۆتمەستىنلا بىر قىسىم مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرىنى بىر يولدىلا تەڭشىدى. ئالماشتۇرۇلغانلار، كونا ئەندىز بويىچە مەكتەپ باشقۇرۇشقا

كۆنۇپ كەتكەن، مەكتەپ باشقۇرۇشتا نۆۋەتتىكى مائارىپ ئىسلاھاتىنىڭ تەلىپىنى چىقىش قىلالمايۋاتقان، يېڭىلىق يارىتىش تىپىدىكى مائارىپ قوشۇنى بەرپا قىلىشتا رولى ئانچە ياخشى بولمىغانلار ئىدى. ئۇلار 1970-يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە خىزمەتكە قاتناشقان بولۇپ، مەزكۇر يېڭا مائارىپنىڭ بۇگۈنگە ئاز بولمىغان تۆھپىلەرنى قوشقان، باشقۇرۇش تەجرىبىسى مول، مۇناسىۋەت ئىلمىگە پىششىقلاردىن بولسىمۇ، نۆۋەتتىكى يېڭىچە مائارىپ ئىسلاھاتى ئەندىزىسىگە دېگەندەك كۆنۈپ كېتەلمەيۋاتقانلاردىن ئىدى. ناۋادا ئۇلار باشقۇرۇش ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئۆتىگەنده، ئوقۇتۇش ئىسلاھاتىنى دادىللىق بىلەن يۈرگۈزگىلى بولمايلا قالماستىن، نۆۋەتته تەكتلىنىۋاتقان «ئىككى ئاساسەن» ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىش جېڭىدە يېڭى بۇرۇلۇش ھاسىل قىلماقمۇ مۇشكۇل ئىدى. ئارائۆستەك يېزىسى ناھىيەلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ «ئىككى ئاساسەن» نى يولغا قويۇش لايىھەسىگە ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، نەچچە يىللىق جاپالىق كۈرەشلەر داۋامىدا ئاز بولمىغان نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن، مەكتەپ شارائىتىنى ياخشىلاش، ئوقۇتۇش ئەسلىھەلىرىنى تولۇقلاش، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇن قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش قاتارلىق جەھەتلەردىكى بىرقەدەر ياخشى نەتىجىلىرى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ «ئىككى ئاساسەن» نى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدا نەتىجىسى ناھىيە بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرغان بولسىمۇ، نۆۋەتتىكى «ئىككى ئاساسەن» ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىش جېڭىدىكى ۋەزىپىلەر يەنىلا مۇشكۇل ۋە جاپالىق ئىدى. بولۇپمۇ «قوش تىل ئوقۇتۇش» خىزمىتىنى ئۆكۈشلۇق قانات يايدۇرۇش ۋە ئوقۇش يېشىدىن ئىلگىرىكى مائارىپ تەربىيەسىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتلەردىكى خىزمەتلەرنىڭ سالمقى، قىيىنلىق دەرىجىسى زور بولۇپ، دادىللىق بىلەن ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلەتتى. ئابباس بەكرى مانا مۇشۇ نۇقتىنى چىقىش قىلىپ، دەسلەپكى قەدەمده بىر قىسىم مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرىنى تەكشەش خىزمىتىنى ئېلىپ بارغانىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئاكتىپلىقىغا سەلبىي تەسىر قىلىدىغان بىر قىسىم قائىدە - تۈزۈملەرنى ئىسلاھ قىلغان بولۇپ، بۇ جەھەتتە ئىشلەنگەن خىزمەتلەرمۇ ئوخشاشلا بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ دىققىغا سىغمىغانىدى. بۇ ھەقتە بولۇنۇۋاتقان گەپ-سۆزلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. سالى تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن باشقۇرۇش تۈزۈمى توغرىسىدىكى گەپلەرنى ئاڭلىغىنىدا بۇ قوشۇندا داۋاملىق ئىشلەۋېرىشتىن رايى قايتقانىدەك بولىدى. ئۇنىڭ ئويىچە، ئوقۇتۇش سۇپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتە تۈرتكىلىك رولى بولمىغان بۇنداق تۈزۈلمە ئىسلاھاتنىڭ ھېچقانداق بىر ئەھمىيىتى يوق ئىدى. قىسقىسى، ئۇ ئىبارىس بەكرىنىڭ بىر قىسىم مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرىنى تەكشىشىگە قايىل بولسىمۇ، مەكتەپ باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىدىكى ئىلمىيلىكنى چىقىش قىلغان يېڭى تۈزۈملەرنىڭ بېكىتىلگىنىگە چىن دىلىدىن قايىل ئەمەس ئىدى.

سالى سابىق ئوسمان مۇدىرنىڭ كېسەللىك ئەھۋالىنى ئۇققان كۈنى كېچىچە كىرپىك قاقماي دېگۈدەك تاڭغا ئولاشتى. باش توخۇ بىلەن كۆزى ئەمدىلا يۇمۇلۇۋىدى، قورقۇنچلۇق بىر چۈش كۆردى.

چۈشىدە بىپايان دەشت، چۆل-جەزىرىنى، چەكسىز قۇم بارخانلىرىنى كۆردى. ھايت-ھۇيتنىڭ ئىچىدە، دەسسەپ تۇرغان قۇرۇقلۇقنى پاسىل قىلىپ، كۆز ئالدىدىكى ھەممە يەر دېگىزغا ئايلانغان بولۇپ، سابىق مۇدىر ئوسمان ئەرشى شىددەت بىلەن ئېقىۋاتقان سۇ ئۈستىدە قولىنى پۇلاڭلاتقىنىچە گاھ لەيلەپ، گاھ چۆكۈپ كېتىۋاتاتتى، بار ئاۋازى بىلەن «قۇتقۇزۇڭلار!» دەپ توۋلايتتى. سالىنىڭ مۇدىرنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىش ئىستىكى ئىنتايىن كۈچلۈك بولسىمۇ، شىددەتلىك ئېقىنىنىڭ ئۆزىنىمۇ بىراقلا يالماپ يۇتۇۋېتىشىدىن قورقاتتى. بىراق، ئوسمان ئەرشىنىڭ ئېچىنىشلىق ئاۋازىغا چىداپ بولالمايتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ھايات-ماماتلىق پەيتتىكى تاللاش سالىنى ھەر خىل ئوي-پىكىرگە مۇپتىلا قىلسا، ئىنسانىي پەزىلەت ئۇنىڭ ۋىجدانىنى چۇلغايتتى، ئوسمانىنى قۇتۇلدۇرۇش يولىدا ھەرقانداق خىيىم-خەتەردىن باش تارتماسلىققا

ئۇندەيتتى. سالى ئىككىلىنىش ئىلكىدە تۇرغان شۇ پەيتتە، يەنە بىرقانچە كىشىلەرنىڭ سۇ ئىچىدىكى ئېچىنىشلىق ھالىتى كۆز ئالدىدا زاھىر بولدى.

— قۇتقۇزۇڭلار!...

زاھىر، نەجمى، رەمىتۇل...يەنە نۇرغۇن كىشىلەر، سالىنىڭ خىزمەتداشلىرى، نەچچە ئون يىللىق ئوقۇتۇش كۇرىشىدە ھەمنەپەس بولغان كەسىپداشلىرى ئېچىنىشلىق نالە قىلىشماقتا.

«ئاھ خۇدا ! نېمە قىسمەت بۇ. قايسىبىر گۇناھلىرى ئۈچۈن بۇنداق قىسمەتكە مۇپتىلا قىلغانسەن ئۇلارنى؟» دەپقىلە ئىچىدە توپان سالى تۇرغان تەرەپكە قاراپ يوپۇرۇلۇپ كەلدى. سالى بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى.

گۇگۇم پەردىسىنى يېرىپ ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلگەن ئاي نۇرى تەبىئەتكە يېڭى يورۇقلۇق ئاتا قىلىپ، جاھان تىلسىماتلىرىنى ھاياتلىق كۇرىشىگە ئاتلىنىشقا دالالەت قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى، سۈتتەك ئايدەك نۇرىنى ھەممە يەرگە سېخىيلىق بىلەن تاراتقانىدى. سالى شۇ چاغدىلا ئۆزىنىڭ ئەتراپىي كۆز يەتكۈسىز ئېگىز تۆپىلىكلەر بىلەن ئورالغان يارداڭلىق ئىچىدە تۇرغانلىقىنى ھېس قىلدى. توپان زەربىسىدىن شەكىللەنگەن يارداڭلىق چوڭقۇر ھەم كەڭرى ئىدى.

قۇياش چىقىپ جاھان يورىدى، سالى ئەتراپقا ئەندىشىلىك بىلەن كۆز يۈگۈرتتى. ئەتراپتا ھېچكىم يوق، پەقەت ئۆزىلا ھالاكەت دېگىزىدا گىگانت قەد كۆتۈرگەن توغراقتەك يېگانە ئىدى. ئەمدى ئۇنى قايتىلاپ سۇر باستى. ئەتراپتىكىلەر قېنى؟ مېنىڭ كەسىپداشلىرىم، ئۇلار نەگە كەتتى؟ شۇ ئەسنادا تۆپىلىكتىن كىملەرنىڭدۇر توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— سالى مۇئەللىم، بىز بۇ يەردە. دەرھال بۇياققا چىقىڭ...

بىر توپ كىشىلەر... بەزىلىرى تونۇش، بەزىلىرى ناتونۇش. سالى ئۇلارغا خېلى بىرمەھەل قارىغان بولسىمۇ، ئۆزى ئىزدەۋاتقانلارنىڭ سىيماسى زاھىر بولمىدى.

ـــ ياق...ياق...

ئايزۆھرەنىڭ كۆچلۈك ئۈبتىشى بىلەن ئەندىكىپ كۆزىنى ئاچقان سالى ئەتراپقا قارىدى. ئۇ كىملەرنىڭدۇر ئىز - دېرىكىنى قىلۋاتقانىدەك قىلاتتى...

«ئەجەب چۈش كۆرۈپتىمەن» دەيتتى ئۇ كۆرگەن چۈشىنى خىيالەن ئەسلەپ. سالىنىڭ ئۇيقۇسى شۇ بۇزۇلغىنىچە قايتىلاپ كەلمىگەنىدى.

ـــ تەييارلىق كۆرۈپ قويۇڭلار، ئوسمانىنى يوقلاپ كېلەيلى، ـــ دېدى ئۇ، ئەتىگەنلىك ناشتا تەييارلاۋاتقان ئايزۆھرەگە.

ـــ ئوسمان مۇدىرنى دوختۇرخانىدىن قايتۇرۇپ كەپتىمۇ؟ ـــ سورىدى ئايزۆھرە.

ـــ شۇنداق، ئۇچ كۈن بوپتۇ قايتۇرۇپ كەلگىلى.

ـــ كېسىلى قانداقراقتۇ ؟

ـــ دوختۇرلار قايتۇرۇپ كېتىڭلار دېگەنمىش.

ـــ نېمە كېسەلدۇر شۇنچە دەپكەتكۈدەك.

ـــ مەنمۇ ئېنىق ئۇقمىدىم. كونىلاردا: «كېسەلنى كېچىدە يوقلىما» دەيدىغان گەپ بار، شۇڭا بالدۇرراق بارايلى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن سالى ئەر-ئايال ئوسمان ئەرشىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى.

يېزا مەركىزىدىن يۇز مېتىرچە يىراقلىقتىكى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئائىلە ئولتۇراق رايونىدىكى ئىككى موچە زېمىنغا سېلىنغان ئون نەچچە ئېغىز ئىككى يۈرۈش ئۆينىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكىسى 1990- يىللاردا سېلىنغان، ئاستى ئۇلىدىن رامغىچە پىششىق خىشتىن قويۇرۇلۇپ، ئۈستى كېسەك بىلەن قويغان كاردورلۇق يەتتە ئېغىز ئۆي؛ كۈنپېتىش تەرىپىدىكىسى تېخى ئىككى يىل بۇرۇن پىششىق خىشتىن سېلىنغان، پىشايۋانلىق ئۇچ ئېغىزلىق ئۆي بولۇپ، يول بىلەن قورۇ ئارىلىقىدىن يەتتە-سەككىز مېتىرچە ئورمانلىق ئېلىنىپ، تېرەك قويۇلغانىدى. ئاسمان-پەلەك ئۆسكەن تېرەكلەر يولغا قاراپ سايە تاشلىغان بولۇپ، يېزا

بىلەن كەنت ئارىسىدىكى تاشيولغا ئۆزگىچە ھۆسن قوشاتتى. بازا قوپۇرۇلۇپ ئورنىتىلغان يوغان تۆمۈر دەرۋازا قورۇنى سىرلىق كۆرسىتەتتى. ئىلگىرى كىرىپ-چىقىۋاتقانلار بىلەن ئاۋات كۆرۈنىدىغان بۇ قورۇ ئەمدىلىكتە تىنچ ئىدى. دەرۋازىدىن كىرىش بىلەنلا شەرق تەرەپ ئۆي پېشايۋىنىغا قارىتىپ ياسالغان تال قالىق كۆزگە ئالاھىدە چېلىقاتتى. تال قالىقتا تاش ئۈزۈم، سوقا ئۈزۈم، ئامېرىكا يەر شارى، مۇناقى... قاتارلىق سەرخىل سورتلار بولۇپ، كۈن نۇرىدا كۆزنى چاقنىتاتتى.

سالى تال قالىق يېنىدىكى كىچىك ئىشىك ئارقىلىق، مېۋىلىك كۆچەتلەرنىڭ يىگىرمە نەچچە خىل سورتىنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان كەم-كوتسىز باغقا ئۆتۈپ، باغنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا نەزەر سالدى.

باغ گويا جەننەتنىڭ ئۆزى ئىدى. قىپقىزىل پىشقان ئالما، نەشپۈت، چىلان.. ئوخشىغان سەي - كۆكتاتلار...

ئىشىك ھالقىسىنىڭ شارقىلىشى بىلەن ئوسمان ئەرشىنىڭ ئايالى پەردە چىقىپ كەلدى ۋە سوۋغا-سالاملارنى كۆتۈرۈشكىنىچە يولغا قاراپ تۇرغان سالى ئەر-ئايالنى كۆرۈپ چوڭقۇر سالام بەجا كەلتۈردى. تىنچ-ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن مېھمانلار ئۆيگە تەكلىپ ئېتىلدى:

ــ ئوسمان ئىسسىق ياتاي، دەپ مۇشۇ كونا ئۆيگە بېكىنۋالدى. قېنى ئىچكىرىگە ئۆتۈڭلە.

سالى ئۆيگە كىرىپلا ئوسمان ئەرشىگە قاراپ داڭ قاتتى. قوۋۇزلىرىدا گۆش ساڭگىلاپ تۇرىدىغان، مەڭىز قىپقىزىل، بەستلىك ئادەم بىر تېرە-بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان، كۆزلىرى ئىچكىرىلەپ، چىرايى تاتارغان بولۇپ، توختىماي يۆتىلىپ، قەي قىلاتتى.

سالى ئوسمان ئەرشى بىلەن كۆرۈشمەكچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا باردى. ئوسمان ئەرشى خېلى كۈچىگەن بولسىمۇ، ئورنىدىن قوزغىلالمايى سالىنىڭ سالىمىنى يېتىپ تۇرۇپ قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى. شۇ دەقىقە ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار تارام ئاقتى. بالىلارداك ھېقىقداپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام ئەتتى.

— مېنى كەچۈرۈڭلار، ئالدىڭلىغا چىقالمىغانلىقىمنى ئەپۇ قىلىڭلار.

— كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسلا، خۇدا كېسەللىرىگە شىپالىق ئاتا قىلىدۇ، — سالىنىڭ نەزىرى ئوسمان ئەرشىنىڭ ياش تامچىلىرى سىرغىغان يادىگۇ مەگزىگە چۈشكىنىدە يۈرىكى ئېزىلىپ كەتتى. ئىچ-ئىچىدىن يىغا قاينىاپ كۆز چاناقلىرى قىزارىدى. ئوسمان ئەرشىنىڭ قولىنى چىڭ سىقىملىغىنىچە سۆزىنى داۋام ئەتتى، — ئۇزۇن ئۆتمەي ساقىيىپ كېتىدىلا، ھەممە ئىش ياخشى بولۇپ كېتىدۇ.

— ئەھۋالىم ئۆزۈمگە ئايان. ئىچىم ئېچىشىپ ئاغرىپ، چىدىيالمای قالمەن. قارىغانىدا ئاشقازان ياكى ئۆتتە چوڭراق بىر جاراھەت بولسا كېرەك.

ئوسمان ئەرشى لەۋلىرىنى چىشلىگىنىچە يەرگە تايىنىپ گەۋدىسىنى تىرەشكە باشلىۋىدى، سالى دەرھال يۆلىدى ۋە سەل ئارقىسىغا سۈرۈپ جەنگە يۆلەپ ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن سورىدى:

— زادى نېمە كېسەلگە تايىن تاپتى؟ — سالىنىڭ چىرايى تولىمۇ مەيۈس بولۇپ، ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى، — شۇ كەمگىچە ئاغرىپ يېتىپ قالغانلىقلىرىنى ئاڭلىمىغانىدىم.

— دەسلەپتە ئۆت ياللۇغى، دەپ دىياگنوز قويۇلغان، كېيىن ئاشقازانىنىڭمۇ دەردى بار ئىكەن، دەپ نەچچە قېتىملاپ تەكشۈرۈش قىلدى. زادى نېمە كېسەللىكىمنى ئۆزۈمگە ئېنىق دېمىدى، — ئوسمان ئەرشى ئايالىغا لاپىيدە بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، دەقىقىلىك سۈكۈتكە پاتتى. پەرىدە پىيالىلەرگە چايىنى لىقلاپ قۇيۇپ چىقىپ كېتىۋىدى، ئۇمىدسىزلەنگەن كۆزلىرىنى سالىغا تىكىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى،— دوختۇرخانىدىن ھەيدىشى تاسادىپىي ئىش ئەمەس. قارىغانىدا كېسىلىم ئالاھىدىرەك ئوخشايدۇ. پەردەنىڭ يېقىنقى كۈنلەردىكى روھىي كەيپىياتىنىڭ سولغۇن بولۇشىمۇ ئادەمنى ئويغا سالىدۇ. ئۇنىڭ غەمكىن چىرايىغا قارىسامىلا ۋۇجۇدۇمغا يىغا ئولىشىدۇ. كۆكرىكىمدىكى كارىزچەك تالغانىدەك بىر ئالامەت بىلەن بەقىنم تېلىپ ئاغرىغىلى ئون يىلچە

بولغانىدى، دەسلەپ سورۇنلاردا ياشلىق قىلىپ ئىچىپ سالغان بىر - ئىككى رومكا ئىچىملىكنىڭ ۋاقىتلىق ئاۋارىچىلىكى بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ پەرۋاسىز يۈرۈۋېرىپتىمەن، كېيىنچە خېلىلا قاتتىق ئاغرىپ ئاۋارە قىلىدىغان بولدى. يېزىلىق دوختۇرخانىغا كىرىپ تەكشۈرتسەم، ئۆت ياللۇغى بار ئىكەن، بىرقانچە كۈن ئوكۇل ئۇرساق ياخشى بولۇپ كېتىدۇ دېيىشتى. دېگەندەك، ئۈچ-تۆت كۈن ئوكۇل ئۇرغۇزۇپ ياخشىلىنىپ قالدىم. نەچچە ئون يىل مۇشۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ كەتتى. ئادەتتە كۆپ ئۇچرايدىغان كېسەل بولغانلىكىن دەپ، سەل قاراپ چوڭراق دوختۇرخانىغا كۆرۈنمەپتىمەن. بالىلارنىڭ نەچچە قېتىملىق ئۇرۇمچىگە بېرىپ تەكشۈرتۈپ بېقىڭ، دېگەن تەكلىپىنىمۇ رەت قىلىپ، «خىزمەتىنىڭ ئالدىراشچىلىقىدا ئۇرۇمچىدە نېمە بار» دېگەن يەرلىرىمۇ بولغانىدى. ئۇنىڭسىزمۇ ھازىرغىچە ئاشقازىنىمدا قاناش يېكى قاتتىق ئاغرىشتەك غەيرىي ئالامەتلەر كۆرۈلمىگەنىدى. بىرنەرسىمۇ يانمايتتى. يېزىلىق دوختۇرخانىنىڭ دىياگنوزى بىلەن، ئۆت ياللۇغۇم بار، دەپ شۇ كېسەلگە قارىتا قۇلىقىم ئاڭلىغانىنى قىلىپ يۈرۈۋەرگەنىدىم. ھالا بۇگۈنگە كەلگەندە ئاشقازان، ئۆت، جىگەر دېگەندەك ئىچكى ئەزالاردىن چاناق چىققىنىنى كۆرمەمدىغان. ئۇرۇمچىدىكى دوختۇرلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۆت بىلەن ئاشقازانىنىڭ ئاغرىق ئالامەتلىرى ئوخشىشىپ كېتىدىغان ئەھۋالمۇ بار ئىكەن ئەمەسمۇ.

— بەك ئېغىر ئەمەستۇ؟

— ئېغىر ئەمەسقۇ دەيدۇ، ئەمما ئۆيگە قايتۇرۇپ كېتىپ، يەرلىك ئۇسۇلدا داۋالىتىڭلار دېگىنىگە قارىغاندا يېنىكمۇ ئەمەستەك. ئادەتتىكى ئاشقازان ياللۇغى بولسا بۇ ۋاقىتچە ئانچە - مۇنچە ئۇنۇمى كۆرۈلگەن بولاتتى. ھېچبولمىغاندا كېسەللىك خاراكتېرىنى ئەينەن ئوتتۇرىغا قويغان بولاتتى. يەيدىغان رىزقىم بولسا ياشارمەن، بولمىسا ئامانەتكە خىيانەت قىلىشنىڭ ئورنى يوق. ئالمادىس ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا نامىزىمغا كېلىپ ھە - ھۇ دېيىشىپ بېرەرسىلە جۇمۇ.

— ياپياش تۇرۇپ نەدىكى يوق خىياللارنى قىلمىسلا. يۈز ياشقا كىرگەنلەرمۇ يەيدىغان رىزقىمىز بار، دەپ كۆڭلىنى توق تۇتۇپ ياشايدىكەن، — سالى ئوسمان ئەرشىنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ شۇنداق دېگەن بولسىمۇ، ئىچىدە، ئۇنىڭ كېسىلىنىڭ ئادەتتىكى كېسەل ئەمەسلىكىنى جەزملەشتۇرگەنىدى. ئادەتتىكى كېسەل بولسا كېسەللىك ئەھۋالىنى يوشۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى بولسۇن؟ قارىغاندا كوچا - كويلاردا ئېقىپ يۈرگەن گەپ-سۆزلەرنىڭمۇ ئاساسى بارەك. ئۇنىڭ ئېغىر بىر كېسەلگە مۇپتىلا بولغىنىمۇ راستتەك ئىدى.

سالى شۇلارنى خىيال قىلىۋېتىپ، رام تەرەپكە قويۇلغان ئىش ئۈستىلىدە زېھنى بىلەن تاپشۇرۇق ئىشلەۋاتقان ئائىشەگە قاراپ قويدى.

ئائىشە بالىنىڭ كىچىكى بولۇپ، بۇ يىل تولۇقسىز ئوتتۇرىنىڭ بىرىنچى يىللىقىدا ئوقۇيتتى.

«ھەي، مۇشۇ بالا ئۇچۇن بولسىمۇ يەنە بىرقانچە يىل ياشىسا بولاتتى. ئاغزىدا پارىڭى بولغان بىلەن كۆڭلى تۇز، كەسپىگە ئىشتىياقى بار ئېسىل ئادەم ئىدى. ھەقىقىي ئەركەك تۇكى بار دېسە، مانا مۇشۇنداق لەۋزى ھالال، ئوتقىمۇ، سۇغىمۇ كىرگۈچىلىكى بار، پۇل، مال-دۇنيانى دوست تۇتۇپ كەتمەيدىغان، قەھر-غەزىپى، مېھر-مۇھەببىتى ئوچۇق-ئاشكارا ئادەمنى دېيىش كېرەك. بىراق، ئۇ ھازىر بۇ ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئالمادىس ياخشى كۇننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا راستلا تەڭسىزلىك بولىدۇ. ھەممىدىن بەك ئائىشەگە ئۇۋال بولىدۇ...»

— ئەجەل كەلسە قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ، — ئوسمان ئەرشىنىڭ تىترەڭگۈ ئاۋازى سالىنى خىيالىدىن ئويغايتتى. ئۇ ئاۋۋال ئوسمان ئەرشىگە، ئاندىن ئايزۆھرەگە ئاستىرتىن قارىدى. ئايزۆھرە نېمىلەرنىدۇر خىيال قىلىۋاتسا كېرەك، بىر نۇقتىغا تىكىلگىنىچە سۈكۈتكە پاتقانىدى. ئوسمان ئەرشى چايىدىن بىر يۇتۇم ئوتلىغاندىن كېيىن چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — راست گەپنى قىلسام، نەچچە كۈندىن بېرى ئۆلۈپ قالسام بالىلىرىم قانداق قىلار، دەپ كۆپ

ئەندىشە قىلدىم. بولۇپمۇ قىزىم ئائىشەنىڭ غېمىنى بەكرەك يېدىم. ئۇ تېخى كىچىك، كۆپ ئىشلارنى ئۇقۇپ كەتمەيدۇ. پەردەنى ئويلىدىم. ئۇنىڭ ئىش ئورنى يوق. ھازىرغىچە بىرەر ئىش - ئوقەت قىلىپ باقمىغان. سالامەتلىكى دېگەندەك ياخشى ئەمەس. تۇرمۇش بېسىمىغا بەرداشلىق بېرىپ كېتەلىشى ناتايىن. بالىنىڭ چوڭىنى ئوغۇل دەپ ئەتىۋارلاپ چوڭ قىپتۇق. مەكتەپتە ئانچە ياخشى ئوقۇپ كېتەلمىگەچ، ئالدىراپ - تېنەپلا چوڭلار مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ناھىيەمىزدە ئېچىلغان بىر يىللىق ئوقۇش تارىخى ھازىرلاش سىنىپىدا ئوقۇتۇپتىمەن. ئەسلىي ئۇ سىنىپ ئىش ئورنىدىكىلەرنىڭ ئوقۇش تارىخى ھازىرلىشىغىلا ماسكەندۇق. ئەمدىلا تولۇقسىزنى تاماملىغان بالىنى ئوقۇتۇپ ساپتۇق. شۇنچە كۈچەپمۇ بىرەر ئىشنىڭ پېشىگە ئېسىلدۇرالمىدۇق. ئاخىر كەنتنىڭ ئەللىك مو تاۋار يېرىنى ئوتتۇز يىللىق توختام بىلەن ئېلىپ، يەر تېرىشقا پاتۇردۇم. ئوغۇلنىڭ ئىككىنچىسى بۇ يىل تولۇق ئوتتۇرىغا چىقتى. بەش بالىدىن ئىشقا ئورۇنلاشقىنى ئاران بىر. بالىلار تېخى كىچىك، ئانچە ئىش ئۇقۇپ كەتمەيدۇ. ئۆزۈمنىڭ تېگىگە يېتىپ كېتەلىشىمۇ ناتايىن. شۇڭا، قۇم چېچىلغاندەك چېچىلىپ، ھەممىسى ئۆزىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە يۈرەرمىكىن دەپ بەكمۇ ئەنسىرەيمەن. بالىلىرىم باشقىلار ئالدىدا غېرىبسىنىپ قالمىسا بولاتتى، ـــ ئوسمان ئەرشى يەنە بىر قېتىم ئۇھسىندى، ـــ ئۆلۈم ئالدىدا جان تالىشىشنىڭ سەۋەبىنى ئەمدىلەتىن ھېس قىلىپ يەتكەندەك قىلىمەن. ئەسلىي ئادەم ئۆلۈم ئالدىدا جانغا ئەمەس، بالىلارغا تارتىشىدىكەن ئەمەسمۇ. بىز بىر ئۆمۈر بالام دەپلا ياشايدىكەنمىز، جان ھەلقۇمغا يەتكەن مۇشۇ دەقىقىلەردىمۇ يەنە شۇلار ئۈچۈن ۋايىم يەيدىكەنمىز، لېكىن بالىلار بۇنى ئاسانلىقچە چۈشىنىپ كېتەلمەيدىكەن. قىلىۋاتقانلىرىمىزنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى ھېس قىلالماي، بىزدىن ئاغرىنىدىكەن، كېيىن ئۆزلىرى ئاتا-ئانا بولغىنىدا دېگەنلىرىمىزنىڭ تولىمۇ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشى تۇرغان گەپكەن، ئەمما ئۇ چاغلاردا بىز ئاللىبۇرۇن ئۇ ئالەمدە.

ئۆزۈمنى ئېلىپ ئېيتسامۇ، باللىقمدا رەھمەتلىك ئاتام دائىم دېگۈدەك: «ئوسمان، مۇشۇ ئىت مىجەز خوي‌ۇگنى ئۆزگەرتمىسەك، ئۆز بېشىڭغا چىقىدۇ» دەيدىغان. ئاتامنىڭ بۇنداق دېيىشىنىڭمۇ ئاساسى بار بولۇپ، هە دېسلا باشقىلار بىلەن ئاسانلا جېدەللىشىپ قالاتتىم. ئۆزۈمنىڭكىنىلا راست دېگەچ، باشقىلار مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىشكە ئۆچ ئىدى. ئاتا-ئانام بىلەنمۇ گەپ تالىشىپ يېرىكلىشىپ قالاتتىم. بىر قېتىم ئانام مېنى قويغا چۆپ تاشلاپ بېرىشكە بۇيرۇدى. ئۆگزىگە چىقتىم. بىر باغلام چۆپنى بىرلا تېپىۋىدىم، چۆپ بىلەن تەڭ قوتانغا ـــ قىغ دۆۋىسىنىڭ ئۈستىگىلا چۈشتۈم. ئانام ئېغىلغا ئوقتەك ئېتىلىپ كىردى-ده، مېنى يۆلەشتۈرگىنىچە: «بالام، ئىش دېگەننى پەم بىلەن قىلساڭ بولمامدۇ، ناۋادا بىرەر يېرىڭگە زەخىم يېتىپ قالسا قانداق قىلىمىز.» دەپ ئۈستباشلىرىمنى قېقىشتۇردى. بىردىنلا جۇدۇنۇم ئۆرلەپ، چېكە تومۇرلىرىم كۆيۈشۈپ كەتتى. «هەممىنى ئۆزى قىلىپ تۇرۇپ، يەنە يالغاندىن كۆيۈنگەن قىياپەتكە كىرىۋالغىنىنى» دەپ ئويلايتتىم ئىچىمدە:

ـــ ئىمانىمنى ئوچۇرماي قويۇۋېتە. مۇشۇنداق بولارىنى بىلىپ تۇرۇپ ئىشقا بۇيرۇغان ئادەمسەن.

ئانام سەل خاپا بولۇپ، كايىدى:

ـــ ئىچ ئاغرىتىۋاتسام سىلكىشلەۋاتقىنىنى، ياخشىلىق ياراشمايدىغان. بوينۇڭ قاتلىشىپ قالغان بولسا قانداق قىلاتتىڭ؟

ـــ ئۆلەتتىم شۇ. ئۆلۈپ سېنى خۇش قىلاتتىم. سەن جاھىنىڭ گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كېتەتتى.

شۇ چاغدا مەن ئون تۆتلەرنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان، ئانام دېمەتلىك بوي تارتقان يىگىت بولغاچ دېگەنلىرىم ئانامغا ھار كەلگەنىدى. ئۇ نەچچە سائەتكىچە ھۇ تارتىپ يىغلاپ كەتتى. كېيىن ئاتام بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ مېنى خېلى قاتتىق ئەدەپلىدى. كۆڭ شۇنىڭ بىلەن تۇنجى قېتىم راسا ساۋاللىدىم. شۇ ئىشتىن كېيىن خېلى ئۇزۇن يىللارغىچە ئاتا-ئانامدىن نارازى بولۇپ يۈردۈم، ـــ ئوسمان

ئەرشىنىڭ كۆز ياشلىرى گويا قاپاقتىن قۇيۇلۇۋاتقان سۇدەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى. ئۇ يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى، ــ ئاتا ـ ئانامدىنمۇ ئايرىلدىم. ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇپ، باللىقمۇ بولدۇم. قىلغانلىرىم نەچچە رەت كۆز ئالدىمدا زاھىر بولدى. كونىلارنىڭ، «ئاناڭغا قىلساڭ، بالاڭدىن كۆرىسەن» دېگەنلىرىنىڭ تېگىگە يەتتىم. ئاتا ـ ئانامنىڭ كۆڭلىگە ئازار بەرگەنلىرىمگە مىڭ مەرتەم، ئونمىڭ مەرتەم پۇشايمان قىلدىم، بىراق ئورنىغا كەلمىدى. ئاتامنىڭ نەسىھەتىگە قۇلاق سالماي كاج مىجەزىمنى ئۆزگەرتمىگەننىڭ جاجىسىنى يېدىم. ئاچچىقچان، تەنتەكلىكىم مانا مۇشۇنداق كېسەلگە سەۋەب بولدى...

ــ بولدى، ــ سالى ئوسمان ئەرشىنىڭ گېپىنى بۆلدى، ــ بۇنداق خىياللار بىلەن ئۆزلىرىنى تۇڭەشتۇرۇۋالسىلا بولمايدۇ. ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن بەندە. ئاز ـ تولا يېتەرسىزلىكىنىڭ بولۇشى تەبىئىي.

ــ مېنى سۆزلىۋالغىلى قوي سالى. كۆڭلۈمدىكىنى ساڭا تۆكۈپ، ئىچىمنى بوشىتىۋالاي. گەپلىرىمدىن زېرىكىپ قالمىغان بولساڭلا، بىرئاز تەخىر قىل.

ــ ئىككىمىزنىڭ بۇنچىلىك ئەھۋاللاشمىغىنىمىزغا خېلى يىللار بوپتىكەن. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۆزلىرى باشقۇرغۇچى، پېقىر باشقۇرۇلغۇچى بولغاچ، ئارىمىزدا پەردىشەپ ساقلاپ كۆڭلىمىزدىكىنى ئېيتىشمىغان. قېنى قۇلىقىم ئۆزلىرىدە، سۆزلەۋەرسىلە.

ــ شۇنداق، شۇنداق، ــ ئوسمان ئەرشىنىڭ تاتىراڭغۇ چىرايىغا قىزىللىق تەپتى. نۇرسىز كۆزلىرى ۋىللىدە يورۇغانىدەك بىردىنلا چاقناپ كەتتى. كۆلۈپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام ئەتتى، ــ بىز تەكەللۇپ سۆزىنى قويۇپ تۇرۇپ، سەن دەپلا ئاتىساق قانداق. ھېلى دەپ ئۆتكىنىمدەك، مىجەزىمنىڭ ئوسالىقىدىن بىلەپ ـ بىلمەي ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىكلىرىمنى كەچۈرۈۋەت. گەرچە بىز بىر سىنىپتا، بىر پارتىدا ئولتۇرمىساقمۇ، بىر مەكتەپتە ئوقۇپ، ئوخشاش بىر ۋاقىتتا، ئوخشاش بىر كەسىپتە خىزمەتكە قاتناشتۇق. نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلاردا، بوران ـ

چاپقۇنلاردا تاۋلاندۇق، ئورتاق بىر نىشان بويىچە كۈرەشكە ئاتلاندۇق. ئۇلۇغۋار مەقسەتلەر يولىدا تىنىمسىز ئىزدەندۇق، ئەمما نىشانسىز، غايىسىز بىر بولسىمۇ، مىجەزىمىزدىكى ئوخشاشماسلىق تۈپەيلى كۆپ قېتىم ئارازلىشىپ قالدۇق. مەن ساڭا كۆپ ئازارلارنى بەردىم. يۈز-خاتىر قىلمىدىم. خىزمەتنى دەپ مەكتەپداشلىق، كەسىپداشلىق، ئەل-ئاغىنىدارچىلىقنى بىر چەتكە قايرىپ قويدۇم. قايرىغاندىمۇ ھەددىدىن ئاشۇرۇپ قايرىدىم. مەمۇرىي جەھەتتىن جازالىغانلىرى ئاز دەپ، ئازغىنا ئىشنى سىياسىيغا كۆتۈرۈپ، كىچىكىنە چوڭايتتىم، قىلدەك ئىشنى پىلدەك كۆرسىتىپ خەلقئالەم ئالدىدا يۈز - ئابرۇيىڭنى تۆكتۈم. تۆت كۈنلۈك ئالەمنىڭ كىم-كىملەردىن قالمىغانلىقىنى خىيالىمغا ئانچە كەلتۈرۈپ كەتمىدىم. قىلمىشلىرىمنى ئويلىسام ئۆز - ئۆزۈمنى قاتتىق كاچاتلىغۇم كېلىدۇ. مېنى كەچۈر ئاداش، — ئوسمان ئەرشى ھۆكرەپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنىڭغا قاراپ سالى ئەر-ئايالنىڭ كۆزىدىنمۇ ياش ئەگىدى، — مېنى كەچۈر. ھەممىڭلار مېنى كەچۈرۈڭلار. ئۇچۇشنى بىلىپ، چۈشۈشنى بىلمىگەن ئەقىلسىزلىكىمنى؛ ئىنسانىي سۈپەتتىن چەتلىگەن نادان بەڭباشلىقىمنى كەچۈرۈڭلار..

— بولدى، بولدى قىلسىلا، ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا. ھېچكىمنىڭ ئۆزلىرىدىن ئاغرىنغىنى يېرى يوق. بىز ھېچقايسىمىز بىرەر نەرسىنى تالىشىپ ئارازلاشمىدۇق. شەخسىي مەنپەئەتنى دەپ رەنجىشمىدۇق. توغرا، دەسلەپتە مېنىڭمۇ ئۆزلىرىدىن ئاغرىنغان تەرەپلىرىم بولغان، بىراق، ئۆزلىرى دوختۇرخانىغا كەتكەندىن كېيىن شۇنى ھېس قىلدىمكى، «ياماننىڭ ئوتى يامان» دېگەندەك، ۋاقتىنچە خاپا بولغان بولساممۇ، قىلغانلىرىنىڭ يەنىلا مائارىپىمىز ئۈچۈن، كەلگۈسى ئەۋلادلارنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكىنىمدە، ئاغرىنىشىمنىڭ بەھۇدە ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم. شۇنداق بولغاچ مانا ئالدىلىرىدا بىر ئوبدان تۇرمامدىم. ھەممىسى خىزمەتنىڭ ئىشى. خىزمەت دېگەننى بىرىنى ئۇرۇق-تۇغقىنىم، يەنە بىرىنى ئەل-ئاغىنەم، يەنە بىرىنى

ساۋاقدىشىم دەپ ئىشلىسە، تەشكىلنىڭ كۈتكىنىدىن قانداقمۇ چىققىلى بولسۇن؟ مۇشۇنداق دادىل ھەم كەسكىن ئىشلىمىگەن بولسىلا كىشىلەر ئۆزلىرىدىن رازى بولارمىدى. مانا ئاغرىپ يېتىپتىلە، ھەممە ئادەم قەدىر-قىممەتلىرىنى تونۇپ يەتتى. ھازىر ھەممە يەردە ئۆزلىرىنىڭ ياخشى گېپى، ئۆز ۋاقتىدا بىزار بولۇشقانلار، ئەمدىلىكتە ئارمانلىرىنى يەپ، ۋايىم يېيىشۋاتامدۇ. ئۆزلىرىنى پاتراق ساقىيىپ، قوشۇنغا قايتىسىكەن، بىزگە باش بولسىكەن دېيىشۋاتىدۇ. ئىش قىلغانىكەن، يا ئۇنداق، يا بۇنداق سەۋەنلىكىنىڭ ساقلىنىشى تەبىئىي، شۇڭا ئۇنچىلىك ئۇشتاق ئىشلارنى دەپ ئۆزلىرىنى ئازابلاپ يۈرمىسىلە.

— شۇنداق، بىزگە ئوخشاش ھېچ ئىش قىلماي ئۆيدە ئولتۇرغانلارنىڭمۇ نۇرغۇن يېتەرسىزلىكلىرى كۆرۈلىدىغان تۇرسا، سىلىدەك بىر يېزىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى دەپ يىگىرمە نەچچە يىل پاتپاراق بولغان ئادەمدە قىسمەن يېتەرسىزلەرنىڭ بولۇشى نورمال گەپ، — دېدى ئايزۆھرە.

شۇ ئەسنادا ئىشىك ئېچىلىپ، ئەكرەم بىلەن زۇلھايات كىرىپ كەلدى.

— قېنى بۇياققا ئۆتۈڭلار. بىر بولسا ھېچكىم يوق، بىر بولسا قوشلاپ كەلگەن. «ئامەت كەلسە قوش كەپتۇ» دېگەندەك، سالى ئىككىلارنىڭ بىرلا ۋاقتىتا كىرىپ كەلگىنىڭلارنى كۆرمەمدىغان، تەقدىر پىشانە دېگەن شۇ-دە، — دېدى ئوسمان ئەرشى كۈلۈپ تۇرۇپ. ئەكرەم بىلەن زۇلھايات ئۆيدىكىلەر بىلەن قىزغىن سالاملاشقاندىن كېيىن ئوسمان ئەرشىدىن قايتىلاپ تىنچ-ئامانلىق سوردى، ئاندىن داستىخانغا كېلىشتى. پەردەنىڭ تامىق ئاچقىش تەكلىپىنى، ئۆزلىرىنىڭ تامىق ئوستىدىنلا كېلىشكەنلىكىنى ئېيتىپ رەت قىلىپ تۇرۇۋالغاندى، ئوسمان ئەرشى ئۇنىمىدى :

— مېھمان دېگەن قوينىڭ قوزىسىدەك بولۇشى، ساھىبخانىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا شەرتسىز بويسۇنۇشى كېرەك. بۇلارنىڭ ئاغزىغا قارىماي ئۆزۈڭلا بىلگەنچە سېلىپ ئېچىۋېرىڭلا ئېشىڭلىنى...

ئۇلار تاماقتىن كېيىنمۇ خېلى بىر ۋاقىچە پاراڭلاشتى. ئوسمان ئەرشى پاراڭ ئارىلىقىدا ئەكرەمگە ئۆزىنىڭ سالىنىڭ ئېلىپ تاشلانغان مائاشىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدا كادىرلار ئىدارىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك يولداشلار بىلەن خېلى بۇرۇنلا كۆرۈشۈپ قويغان بولسىمۇ، تۇرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلى ئەمەلىيلىشىپ بولالمىغانلىقى، ھېلھەمۇ يول مېڭىپ بۇ ئىشنى پۈتكۈزۈپ بېرىشنى تاپىلىدى. زۇلھايات ئىنىڭ يېزىلىق ھۆكۈمەتتىكى ئىشلىرىنى سوردى، ئۇنىڭغا خىزمەتىنىڭ بەزى قائىدە - پىرىنسىپلىرى ئۈستىدە خېلى كۆپ نەسىھەتلەرنى قىلدى. زۇلھايات بىلەن ئايزۆھرەمۇ بەھۇزۇر پاراڭلىشىپ كۆڭلىدىكى تۇگۈننى يەشتى. ئىلگىرى بولۇپ ئۆتكەن كۆڭۈل ئازارلىرىنى ئۇنتۇپ كېتىشنى تەۋسىيە قىلىشتى.

ئىككى ئائىلە كىشىلىرى ئېغىر يېتىقۇ مەزگىلى ئوسمان ئەرشى، پەردە بىلەن خوشلىشىپ قايتىپ چىقتى. سالى بىراڭ ئاستىغا توختىتىپ قويغان موتوسىكلىتىنى ئەمدىلا ئورنىدىن قوزغىشىغا، ئەكرەم چاقچاق قىلدى:

— ۋۇي، ئېشەك ھارۋىسىنى تاشلاپ، شەيتانغا مىنۋاپتىلىغۇ ئەمدى؟!

— زامانغا لايىق ياشايلى دېدۇق شۇ. يايلاقلار ئېچىلىپ، جانۋارلارنىڭ ماكانى تارلاشتى، تېرىيدىغان يەر بولمىغاندىكىن بىر باغلام ئوت - چۆپنىمۇ بىرمۇنچە پۇلغا سېتىۋېلىشقا توغرا كېلىدىكەن، جانۋارلارنىڭ بېقىلىش تەننەرخى مۇنۇ جانئالغۇدىن ئېشىپ كەتكەچكە ئالماشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇق - دە.

— گەپلىرىچە ئېشەك ھارۋىلىرىنى يوقىتىپلا - دە ؟

— شۇنداق، ئېشەك ھارۋىسىنى مۇنۇ تۆمۈر ئېشەككە تېگىشتىم.

— بۇ موتوسىكلىتنى سېتىۋالغىلى نەچچە يىل بويتىكەن؟

— ئۈچ - تۆت يىل بولغان چېغى. يېڭىسىنى ئالاي دېسەم، ئىقتىسادتا قىينىلىپ قالغۇدەكمەن، ئالماي دېسەم ئەسلىي. يىراق - يېقىنغا ماڭىدىغانغا قاتناش يوق. قارىسام بۇ كاساپەتمۇ بولىدىغاندەك، ماڭساق ماڭدۇق، ماڭمىساق توختىتىپ قويساق ئاش - نان تەلەپ

قىلمايدىكەن، ئەتىگەن-ئاخشامدا ئەنسىرەپمۇ يۈرمەيدىكەنمىز، شۇڭا ئالماشتۇرۇۋەتتىم. كونا بولسىمۇ ھازىرچە ھاجەتكە راۋا بولۇۋاتىدۇ.

ــ كۆنۈپ قالدىلىمۇ ؟

ــ بۇمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق خۇي - پەيلى بار نەرسىكەن، بىر - ئىككى دورەم ئېتىپمۇ سالدى. ھازىر خېلى كۆنگەندەك قىلىدىغۇ.

پەرىدە مېھمانلارنى دەرۋازا ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. ئۇلار خوشلىشىپ قايتماق بولۇپ تۇرۇۋىدى، سالىنى چاقىردى:

ــ سالى مۇئەللىم، سىلىگە دەيدىغانلىرىم بار ئىدى...

ــ قېنى قانداقلىكى ئىش بولسا تارتىنماي ئېيتسىلا، باشقا كۈن چۈشكەندە ئەسقېتىشمساق بولماس، ــ سالى پەرىدىنىڭ گەپ ئەگىتىپ كۆڭۈلدىكى سۆزلىرىنى دېيەلمەيۋاتقانلىقىنى پەملەپ شۇنداق دېدى.

ــ ئوسمانغا يەرلىك ئۇسۇلدا دورا قىلىپ بېقىشنى ئويلاشقىنىمغا خېلى كۈنلەر بولغانىدى. ئۇنى يالغۇز تاشلاپ ئۆيدىن چىقالمىدىم، شۇڭا مۇشۇ ئىشتا بىر ياردەم قىلارمىكىن، دېگەن ئۈمىد بىلەن...

ــ ئوبدان بوپتۇ، بۇنچىلىك ئىشقا ياردەمدە بولماق قانداق بولغىنى پەرىدە. قېنى راستىنى ئېيتسىلا، دوختۇرلار ئوسماننىڭ كېسىلىگە زادى نېمە دەپ دىياگنوز قويدى؟

پەرىدىنىڭ كۆزى يەنە ياشلاندى.

ــ سىلىدىن يوشۇرۇشنىڭمۇ ئورنى يوق. دوختۇرلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئوسمان ئاشقازان راكى بوپتۇدەك.

ــ ئاشقازان راكى؟! بۇ مۇمكىنمۇ؟ ھازىرغىچە ئاشقازىنىم ئاغرىدى دېگىنىنى ئاڭلىمىغانىدۇق، بۇ قانداقسىگە مۇمكىن بولسۇن، دىياگنوز خاتا قويۇلغان بولمىسۇن يەنە...

سالى كېچىچە كىرپىك قاقمىدى. ئوسمان ئەرشىنىڭ بۇنداق مەرەز كېسەلگە گىرىپتار بولغىنىغا، دوختۇرلارنىڭ دىياگنوزىغا پەقەتلا ئىشەنگۈسى، ئېتىراپ قىلغۇسى كەلمىدى. ــ «ياق، بۇنداق بولۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس، خاتا دىياگنوز قويۇلغىنى راست... » سالىنىڭ

خىيالىغا ھەر خىل ئويلار كەچتى:

«كېچىلىرى دەسسەپىدىغان يەرگە دەسسەپ سالغان بولمىسۇن. ياق، ياق، ئۇنداق بولغاندا پۈت - قولىدىن كاشىلا چىقاتتى. بىرەرسى قەستلەپ، سۈپكۆچىلەنگەن بىھالال نەرسىلەرنى يېگۈزۈۋەتتىمۇ-يا؟ ـــ ياق... ياق، ئوسماندەك ھاراق-شاراب ئىچىپ يۈرگەن كىشىگە ئۇنداق نەرسىلەرنىڭ تەسىر قىلىشى مۇمكىنمۇ؟...»

خىيال قىلىۋېتىپ سالىنىڭ كۆڭلىگە بىر نەرسە كەچكەندەك بولۇۋىدى، كۆزلىرى يورۇپ كەتتى. كۆڭلىدىكى تۇگۈنلەر يېشىلىپ، گۇمانىي تۈيغۇلىرى بىراقلا تارىدى.

«توغرا، بىر بولسا ئۆتكۈنچە قالدى، بىر بولسا قايسىبىر نائەھلى تەرىپىدىن قەستلەندى. ئۇنداق بولمىغاندا نەچچە يىلنىڭياقى تالاي قېتىم تەكشۈرتۈپ چىقمىغان كېسەل تۈيۈقسىزلا پەيدا بولۇپ قالسۇنمۇ ؟! ئوسمان ئۇزۇن يىلدىن بېرى يېزا مائارىپىغا باش بولۇپ كەلدى. دېگىنى دېگەن، قىلغىنى قىلغان. پىچىقنىڭ ئالدىمۇ، كەينىمۇ كەستى. بۇ جەريانداڭ رازى بولغانلارمۇ، نارازى بولغانلارمۇ بار. ئەمەل دېگەن كىمگە ئاچچىق؟ كىمنىڭمۇ بۇنداق چوڭ يېزىدىكى يۇز نەچچە زىيالىيغا باش بولۇپ، نەچچە ئون مەكتەپنىڭ نەچچە مىڭ مو يېرى، ئىقتىسادىنى باشقۇرۇپ بەگدەك ياشىغۇسى يوق دەيسىز؟ بولۇپمۇ ئادەمنىڭ ئەمەل-مەرتىۋىسگە، مال - دۇنياسىغا قاراپ مۇئامىلە قىلىش مودا بولۇۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە تېخىمۇ شۇنداق. كۆڭلى ئازار يېگەن ياكى ئەمەل تاماسىدا ئاچچىق يۈتۈپ يۈرگەنلەردىن بىرەرسىنىڭ قىلغان ئىشى بولسا كېرەك. كونىلارنىڭ: ‹غايىبتىن بولغان كېسەل بىلەن، قەستىنىڭ ئالامەتلىرى ھەر خىل بولىدۇ، قانچىلىك ئىلغار ئۇسكۈنىدە تەكشۈرسىمۇ دىياگنوزى ئېنىق بولمايدۇ› دېگەنلىرى ئاساسسىز بولمىسا كېرەك...»

سالى سەھەردىلا مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ياتقىنى چەكتى. ئۆزىنىڭ ئازراق جىددىي ئىشى چىقىپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن موتوسىكلىتىنى مىنگىنىچە مەھەللىنىڭ كۈنپېتىش

تەرەپتىكى كۆز يەتكۈسىز قاقىر سايلىقتىكى ئۇ چېتىدىكى بوزنىڭ ئۈچىغا جايلاشقان گۈمبەز مەھەللىسىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

زومچاق - زومچاق قەبرە توپلىرى ۋە سىرلىق گۈمبەزلەر ئوتتۇرىسىدىن ئېلىنغان توپا يولىنىڭ قاسىناقلىرىدا پىچان، قامغاق ۋە چاكاندىلار ئۆسۈپ كەتكەن بولۇپ، كەچ كۈزنىڭ زەربىسىدىن سارغايغان يوپۇرماق ۋە غوللىرى قۇياش نۇرىدا تاۋلىنىپ ئالتۇن رەڭگە كىرگەندى. يېپىنچا ئۆسۈملۈكتىن باشقا بىرەر تۈپ دەل - دەرەخ كۆزگە چېلىقمايدىغان بۇ زېمىن ئەسىرلەر مابەينىدە ئىنس - جىنىنىڭ ئايىغى تەگمىگەن ماكانەك سىرلىق كۆرۈنەتتى. ساناپ تۈگەتكۈسىز كونا قەبرىلەرنىڭ بەزىلىرى گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن بولۇپ، قارىغان ئادەمنىڭ تېنى شۇركىنەتتى. سالى موتوسىكلىتنىڭ سۈرئىتىنى ئاستىلاتقىنىچە، ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر ئوقۇپ، ئېھتىيات بىلەن يۈرۈپ قەبرىگاھتىن كېسىپ ئۆتتى. خېلى بىرمەھەل يۈرگەندىن كېيىن قاقىر سايىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى خىلۋەت ماكان گۈمبەز مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدى. قارىماققا ئەتراپى دەرەخ بىلەن قورشالغان نەچچە يۈز مو سالا ئېتىزدەكلا كۆرۈنىدىغان بۇ مەھەللىگە سالى ئىلگىرىمۇ بىر قېتىم ئاياغ باسقان. ئۇ چاغلاردا مەھەللە بۈگۈنكىدەك يېشىللىققا پۈركەنمىگەنىدى. ئىلگىرى يېڭىدىن ئېچىلغان سالا ئېتىزلار ۋە يېڭىدىن بىنا قىلىنغان ئائىلە ئولتۇراقتىن باشقا ھېچقانداق بىر ئالاھىدىلىك يوق بولۇپ، ئائىلە ئولتۇراقمۇ كۆڭۈلسىز تاقىر سايلىقتەك يېگانە چوقچىيىپ تۇراتتى. مېۋىگە كىرگەن نە بىرەر تۈپ ئۇجمە، جىگدىلەرمۇ يوق، ئېرىق - ئۆستەڭلىرىمۇ سۈنىڭ ئېقىشىغا چېپىلغاندەك ئەگرى - بۈگرى ئىدى. كىشىلەرنىڭ روھىي كەيپىياتى سولغۇن بولۇپ، چىرايلىرى ئاپتاپتا قاغجىراپ كەتكەن كونا جىگدىنىڭ قېرى كۆتكۈدەك نۇرسىز ھەم قاشا ئىدى...

سالى كۆز ئالدىدىكى مۆجىزىلەردىن ھەيرانۇھەس قالدى. قىسقىغىنا نەچچە يىل ئىچىدىكى ئۆزگىرىشلەردىن دىلى سۆيۈندى. مېۋىلىك كۆچەتلەرنىڭ سەرخىل سورتلىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان باغلار،

سۇپىسۇزۇك سۇلىرى شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان ئېرىق، بۇك- باراقسان دەرەخزارلىق، زىرائەتلىرى يېشىۋېلىنغان سالا ئېتىزلاردا بەھۇزۇر ئوتلىشىپ يۈرگەن قوي، كالا پادىلىرى، توپ-توپى بىلەن بەس - بەستە سايرىشىپ، ئۇيۇقتىن-بۇياققا ئۇچۇپ يۈرۈشكەن قۇشلارغا قاراپ يۈرەكلىرى يايرىدى. مەھەللە يوللىرى رەتلىك بولۇپ، كۆۋرۈكلىرى مەزمۇت ئىدى. ئېرىق بويلىرىدا رەت تارتىپ ئۆسكەن ياۋا گۈللەرنىڭ قۇلاقلىرى ئاندا-ساندا سارغايغان بولسىمۇ، تېخى تولۇق تۆكۈلۈپ بولالمىغان غۇنچىلىرى ئالتۇن رەڭگە كىرگەن كۈز دالاسىغا باشقىچە ھۆسن قوشقانىدى.

«پاھ، مەنزىرىسى ئۆزگىچە بىر يۇرتقۇ بۇ!...»

سالى مەھەللە ئائىلە ئولتۇراق رايونىنىڭ ئالدىدىكى يول دوقمۇشىغا كەلگەندە، موتوسىكلىتتىن چۈشۈپ يىراق-يىراقلارغا نەزەر تاشلىدى. نەچچە يۈز قەدەم يىراقلىقتا ئۆزىگە تىكلىپ تۇرغان تۆگە بوتىلاقلىرىغا قاراپ كۆڭلى تېخىمۇ سۆيۈندى. ھە، 70-يىللارنىڭ ئاخىرى، 80-يىللارنىڭ باشلىرىدا كۈزلۈك يېغىم ئاخىرلىشىشى بىلەن نەچچە تاغارلاپ ئاشلىق يۈدىگەن تۆگە كارۋانلىرى رەت-رەت بولۇشۇپ، كولدۇرمىلىرىنى كولدۇرلاتقىنىچە يېزىغا قاراپ يولغا چىقىپ، دۆۋە- دۆۋە ئاشلىقلارنى يېزىلىق ئاشلىق پونكىتىغا ئۆتكۈزەتتى. تۆگە كارۋانلىرى ۋە پىگىلو ھارۋىلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ مېڭىشقان دېھقان بالىلىرى، گاھ ھارۋىلارنىڭ شوتىسىغا سۆرەلسە، گاھ تۆگىلەرگە تاش-چالمىلارنى ئېتىشىپ، ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىشقىنىچە خېلى يىراقچە كېتىپ قالاتتى.

«ئاجايىپ مەنزىرىلەر ئىدى ئۇ... ئەتىگەندە بىر چىقۋالساق، كۈن پاتقۇچە نەلەردە چېپىپ يۈرۈشەتتۇق، بىپايان كەڭ دالالارنى كېزەتتۇق، سۇپىسۇزۇك سۇلارغا چۆمۈلەتتۇق. مۆكىمۆكىلەك، چالما جېڭى، ئېشەك ئويۇنى، خو، ۋاللەي دېگەندەك ئويۇنلىرىمىز ئاجايىپ قىزىپ كېتەتتى. ئات، ئېشەكلىرىمىزنى چاپتۇرۇشۇپ بەيگىگە چۈشۈشەتتۇق. قورسىقىمىز

ئاچسا باغ شورىلىرىنى بۇزۇپ مېۋىلەردىن ئۈزۈپ تويغۇچە يەيتتۇق. ئېتىز-تىرگەنلەردە قوغۇن-تاۋۇزلار ساي تاشلىرىدەك يېتىپ كېتەتتى، بىرەر-ئىككىنى ئۈزۈپ يەپ سالغىنىمىزدا، تۆتۈلۈپ قالغان تەقدىردىمۇ بەك ئىزا-ئاھانەتكە قالمايتتۇق. تەتىل مەزگىللەردە بىكار قالمايتتۇق. ئۆيدىكى ئىشلارغا يارەملىشەتتۇق ياكى قورۇلۇشلاردا شوگۇك ئىشلەيتتۇق، يىلتىز كولاپ ساتاتتۇق. تاپقان پۇللىرىمىزنى يىغىپ، توپ- توپ بولۇپ شەھەرگە كىرىپ، باغچىلارنى، دۇكان-سارايلارنى ئارىلاپ كۆگۈل ئېچىپ كۇن قارايغانىدا يەنە مەھەللىمىزگە يېنىپ كېلىشەتتۇق. ئۆيلىرىمىزدە ھەممىمىزنىڭ دېگۈدەك قارايدىغان چارۋا مالىلىرى بار ئىدى. ھەر كۈنى مەكتەپتىن قايتىپ تاغاردىن بىرنى ئالاتتۇق-دە، جاگگالغا چاپاتتۇق، ئوت-چۆپلەر بىلەن تاغارنى تولدۇرغاندىن كېيىن چارۋىلارنى ھەيدەپ يېنىپ كېلەتتۇق. بەزى كۈنلىرى كونا تاملارنىڭ تۆشۈكلىرىدىن، كۆز يەتكۈسىز ئېگىز دەرەخلەرنىڭ ئۈستىدىن قۇشقاچ تۇتۇش مۇسابىقىسى قىلاتتۇق. دەرەخ ئۈستىگە گويا مايمۇندەك يامىشىپ چىقاتتۇق. ئىشقىلىپ، ھېچنېمىدىن قورقماي ئۆز جاسارىتىمىزنى نامايان قىلىپ، مەغرۇر ياشايتتۇق. ئىجبىل-ئىناق ھالدا بەكمۇ خۇشال ئۆتەتتۇق، ئادەم ئالدايدىغان، بوزەك قىلىدىغانلارمۇ يوق ئىدى... تەرەققىياتنىڭ تېزلىشىشىگە ئەگىشىپ تۆگە كارۋانلىرى يوقالدى. پىگىلو ھارۋىلارنىڭ ئورنىنى ماشىنا، تىراكتورلار ئىگىلىدى. ئات-ئۇلاغ قېتىپ خامان ئالدىغان، قول بىلەن ئورما ئوردىغان ئىشلارمۇ ئاساسەن تۈگىدى. ئېتىز، خامانلاردىكى دېھقان ناخشىسىنىڭ ئورنىنى، ماشىنا، تىراكتور، كومبايىنلارنىڭ ‹كوت..كوت› ئاۋازى ئالدى. قاتناش ۋاستىلىرى زامانىۋىلىشىپ، ۋېلىسىپىت، ئات، ئېشەك ھارۋىلىرىنىڭ ئورنىدا موتوسىكلىتلار چاپىدىغان بولدى. مەھەللە-كويلاردىكى ئات، ئېشەك، مۇشۇكلەرنىڭ ھاگراش، قاۋاشلىرى، مىياۋلاشلىرى كۈندىن-كۈنگە ئازلاپ باردى. ھازىرقى بالىلار بۇرۇنقىلاردەك دەرەخ ئۈچىغا چىقىپ قۇشقاچ ئۇۋىسىنى بۇزۇشنى، ئېرىق-

ئۆستەڭ قاشلىرىدىن سۈندۇڭ، سۇ چاشقانلىرىنى تۇتۇشنى، ئات، ئېشەكلەرنى چاپتۇرۇپ بەيگىگە چۈشۈشنى بىلمەيدۇ. بىلىدۇ دېگەندەك بۇرۇنقىدىن ئاز. بۇ ھال يېزىلاردىمۇ ئېغىر. ئىلگىرى ئالتىنچى، يەتتىنچى ئايلاردا يامغۇر تەسىرىدىن ئېرىق ـ ئۆستەڭلەردە سۇ كۆپ كېلەتتى. چوڭلار كەلكۈننىڭ ھەلەكچىلىكىدە ئالدىراش بولۇپ كەتكىنى بىلەن، بىز بالىلار خۇش بولۇپ كېتەتتۇق. سەۋەبى، يامغۇر توختاپ ئېرىق ـ ئۆستەڭلەردىكى سۇلار تارتىلغاندىن كېيىن، خالتىمزنى كۆتۈرۈشۈپ زەيلىك ۋە ئېتىز ـ تېرگەنلەردىكى ئېرىقلارغا قاراپ چېپىشاتتۇق. سۇيى تارتىلغان ئېرىق ۋە زەيلىكلەردىكى پىلىتىڭلاپ قالغان بېلىقلاردىن خالتا توشقۇچە ئېلىپ قايتىشاتتۇق. ئۇ چاغلاردا، ھازىرقىدەك ئېگىز بىنالار، ئادەمنىڭ ۋاقتىنى ئېلىپ كەچكىچە گالۋاڭ قىلىدىغان تورخانىلار يوق ئىدى. نەچچە ئون، ھەتتا يېگىرمە ـ ئوتتۇز بالىلار توپ ـ توپ بولۇپ ئوينىشاتتۇق. ئۆيلىرىمىزدىمۇ قىز ـ ئوغۇللارنىڭ قىلىدىغان ئىشلىرى ئايرىم ئىدى. قىزلار تاماق ئېتىش، كىر ـ قات يۇيۇش، ھويلا ـ ئارانلارنى تازىلاش، نان يېقىش، توخۇ بېقىپ، تۇخۇم يىغىش دېگەندەك ئىشلارنى، ئوغۇللار كالا، قويلارنى بېقىش، ئوت ـ چۆپ ئەكىلىش، ئوتۇن يېرىپ، سۇ تۇتۇش، مەشكە ئوت قالاش دېگەندەك ئىشلارنى قىلاتتۇق. ھېچكىم بىزگە ئىش بۇيرۇپ ئولتۇرمايتتى. ئاسماندا توپ ـ توپى بىلەن ئۇچۇپ يۈرىدىغان كەپتەرلىرىمىز، سوقۇشتۇرۇشقا يارىغۇدەك قوشقار، خورازلىرىمىز، تالاشتۇرىدىغان ئىتلىرىمىز بار ئىدى. بەزى كۈنلىرى توخۇ، قوچقار سوقۇشتۇرۇپ، ئىتلارنى تالاشتۇراتتۇق. ھېچكىم چىدىماسلىق قىلمايتتى، ئۇتۇۋالساق باغلاشقانغا كۆنەتتى. ھازىرچۇ، ھازىر تەبىئەت ئېكولوگىيەسى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، جاڭگاللار بۇزۇلۇپ، ئورمانلار قومۇرۇپ تاشلاندى، بەس ـ بەستە يەرلەر ئېچىلغاچ ئېرىق ـ ئۆستەڭلەردە سۇلار قۇرۇپ تۇگىدى. يايلاق بولمىغاچ قوتانلار بوش قالدى. تۇرمۇش رېتىمى كۈنسېرى تېزلىشىپ، ھەممە ئادەم ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ئوغرى ـ يالغان كۆپىيىپ، ئاتا ـ ئانىلار بالىلاردىن

ئەنسىرەيدىغان، سەللا كەچ قالسا ئىزدەپ-سورايدىغان، سۆزلەيدىغان بوپقالدى. تورخانا، قاۋاقخانا، چايخانا، ئېلېكترونلۇق قىمارخانىلار كۆپەيىپ، بۇزۇقچىلىق ئاينىدى. باللارنىڭ روھىيىتىدە يىگىلەش، خاراكتېرىدە كەمتۈكلۈك كۆرۈلۈشكە باشلىدى...»

سالى مۇزدەك تاغ سۈيىدىن قانغۇچە ئىچتى، يۈز-كۆزلىرىنى ھۇزۇرلىنىپ يۇدى. تۇرۇپلا كىچىكىدە ئۆزى چوڭ بولغان مەھەللە ئېسىگە كەچتى.

ئۇ چاغلاردىكى ئېرىق-ئۆستەڭ سۈلىرى ساپ ھەم سۈزۈك ئىدى. ئۇششاق باللار جېنىدا، سۇغا سىيسەڭ يامان بولىدۇ، دەپ بىر - بىرىنى ئەيىبلىشىپ، ھېچكىمنىڭ سۇنى بۇلغىشىغا يول قويمايتتى. يۇندى-چايقاللار ئېقىن سۈلارغا تۆكۈلمەيتتى... ئۇسساپ ھارغانلار ئېرىق-ئۆستەڭ قاشلىرىغا ئۆزىنى تاشلىغىنىچە زەمزەمدەك سۈزۈك سۈلاردىن قانغۇچە ئىچىشەتتى. ئۇ چاغلاردىكى سەھرالارنىڭ مەنزىرىسى گۈزەل، سۈلىرى ئەلۋەك، ئادەملىرى ئاق كۆڭۈل ئىدى...

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — سالى ئورنىدىن چاچراپ تۇردى. ئون-تۆت، ئون بەشلەرنىڭ قارىسىنى ئالغان بىر بالا قول قوۋۇشتۇرغىنىچە سالام بەجا كەلتۈرگەنىدى.

يىگىت بېشىغا بادام گۈللۈك قارا دوپپا كىيىۋالغان بولۇپ، بوي-بەستىگە خويمۇ يارىشاقانىدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — سالى يىگىتنىڭ ئەدەپ بىلەن قىلغان سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ، كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالدىغا باردى، — تىنچلىقمۇ ئىنىم، گۇمبەز مەھەللىسى مۇشۇ بولامدۇ ؟

— شۇنداق.

— ئەجەبمۇ كۆپ ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ بۇ مەھەللە؟

يىگىت كۈلۈپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— يېقىنقى يىللاردىن بېرى ناھىيە رەھبەرلىرى كۆپ كەلدى. قوشنا مەھەللىدىن يەنە بىرقانچە ئۆيلۈكنى كۆچۈرۈپ ئورۇنلاشتۇرۇپ، بۇز يەر

ئېچىپ ئۆزلەشتۇرۇش، ئېتىز-ئېرىقلارنى رەتلەش، باغبارالاشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى. ھازىر مەھەللىمىزدە ئوتتۇز ئالتە ئائىلىلىك بار. سۇلىرىمىز مول، يەرلىرىمىز مۇنبەت، باغلىرىمىز سەرخىل، ـــ يېگىت كۆز ئالدىدىكى سالا ئېتىز ۋە باغلارنى ئىشارەت قىلىپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى، ـــ يىللىق كىرىمىمىزمۇ ياخشى، ھەممە ئائىلىنىڭ دېگۈدەك بىرەردىن تىراكتور ۋە موتوسىكلىتى بار. ھە راست، ئۆزلىرى بىرەر ئىش بىلەن كەلگەنمۇ ؟

ـــ ئالاھىدە بىر ئىشمۇ يوق، شۇ سىلىنىڭ مەھەللىدىكى ئىمام ئاخۇنۇمنى ئىزدەپ كەلگەنىدىم. قارىسام بۇ يەردىكى ھەممە نەرسە ئۆزگىرىپ كەتكەندەك، ئۆيىنىڭ قايسى ياقتا ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدىم.

ـــ قايسى ئىمامنى دەيدىلا؟ سىيىتاخۇن قارىمنمۇ ياكى ئۇنىڭ ئوغلى ھۈسەيىن قارىينمۇ ؟

ـــ ئۇن نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا بىر كەلگەنىدىم، ئۇ چاغدا ئاي ئايدىڭ بولسمۇ، كېچە بولغاچ قايسى ئۆيلۈكى ئېنىق ئېسىمدە قالماپتۇ. مۇشۇ دوقمۇشقا توغرا كېلىدىغان بىر قورۇغا كىرگەندەك قىلغان، بىراق، ھازىر بۇ يەردە ئۆي يوق ئىكەن.

ـــ بۇ يەر كونا ئائىلىلىكلەر رايونى ئىدى. ئۇچ يىلنىڭ ئالدىدا ئائىلىلىكلەر كۆچۈرۈلۈپ، ئەسلىدىكى ئۆيلەرنىڭ ئورنى باغقا ئۆزگەرتىلدى. دوقمۇشتىكى ئۆي بولسا سىيىتاخۇن قارىھاجىمنىڭ ئۆيى. ئۇ كىشى ئۆتكەن يىلى تۇغۇپ كەتتى، ئوغلىنىڭ ئۆيى يېڭى ئائىلىلىكلەر رايونىنىڭ ئۇ بېشىدا، مەسچىتنىڭ يېنىدىكى ئۆي شۇ.

يېگىت نىشانىنى كۆرسىتىپ قويغاندىن كېيىن يولغا راۋان بولدى. سالى مەسچىت يېنىدىكى ھەشەمەتلىك قورۇ ئالدىغا كەلگەندىن كېيىن، موتوسىكلىتىنى قورۇ دەرۋازىسى ئالدىدىكى ئۇجمە دەرىخى يېنىغا توختاتتى.

قورۇ ئىچى كەڭرى ھەم پاكىز بولۇپ، ھويلىدا بىرقانچە تۇپ ئالما كۆچىتى ۋە تال قالىق بار ئىدى. ئايلاندۇرۇپ سىلىنغان ئۆيىنىڭ

پىشايۋانلىرى ھاراق پەرمان نۇسخىسىدا چىرايلىق بېزەلگەن بولۇپ، پىشايۋان ئاستىدىكى سۇپىدا ساقاللىق بىر كىشى تەسۋى سىيرىپ ئولتۇراتتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ـــ سالى سالام بەجا كەلتۈرۈپ سۇپىغا يېقىنلاپ كەلدى. شۇ پەيتته ئۆيدىن ئون ياشلار چامىسىدىكى بىر ئوغۇل بالا چىقىپ كەلدى ۋە ساقاللىق كىشىگە قاراپ:

ـــ ھۇسەين ئاتا، مەن قوشنىلارنىڭكىگە چىقىپ توپ ئويناپ كېرەي، ـــ دېدى قولىدىكى توپنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

ـــ بولىدۇ، بالىدۇرراق قايتىپ كىر ئوغلۇم، ـــ ھۇسەين قارىم ئوغلىغا شۇنداق دەپ ئۇنى يولغا سالغاندىن كېيىن، سالىنىڭ سالىمىغا سالام قايتۇرۇپ ئۇنى تۆرگە تەكلىپ ئەتتى:

ـــ قېنى يۇقىرى ئۆتسىلە.

سالى سۇپىنىڭ قىرغىقىدىن ئورۇن ئېلىشىغا، قارىم گەپ ئاچتى:

ـــ يولدا كەلگۈچە، بۇ كىشى راستلا بىر ئىشنى بىلەمدىغانىدۇ، دەپ دېلىغۇل بوپتىلا. قارىغاندا بۇ ئۆينىمۇ باشقىلاردىن سوراپ يۇرۇپ تېپىپ كەلگەنده‌ك.

«نېمە دەۋاتىدىغانىدۇ بۇ ئادەم؟ بۇنداق ئىش بىلەن سەپەرگە چىققانلارنىڭ قايسىبىرى شۇنداق دەرگۇماندا بولمىسۇن. نەچچە ئون يىل ئايىغ باسمىغان، يەنە كېلىپ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغچە ئۆزگىرىش ياسىغان يەرگە كەلگەنده باشقىلاردىن سورىماي نە چارە...قارىغاندا ئادەمگە قوقاق سېلىپ، ئۆزىنى كاتتا چاغلايدىغانلاردىنمۇ نېمە...»

سالى ئۆز كۆڭلىده شۇلارنى ئويلىغان بولسىمۇ، يەنە چاندۇرماسلىققا تىرىشتى. قارىمنىڭ دېگەنلىرىگە ئۆز يولدا جاۋاب قايتۇردى:

ـــ شۇنداق، يۇرتتا كاتتا ئۆزگىرىش بولۇپ، ھەممە يەر يېڭىلىققا تولۇپ كېتىپتۇ. ئەسلىدىكى ئائىلىلىكلەر رايونىنىڭ ئورنى يۆتكەلگەچكە باشقىلاردىن سوراپ تاپتىم.

ـــ دېمىدىمۇ، مەن بۇنى سىلى ئۆيگە ئايىغ بېسىشتىن بۇرۇنلا ھېس

قىلىپ بولغان، ـــ ھۈسەيىن قارىم سالىغا مەمنۇنلىنىش تەرزدە قاراپ قويغاندىن كېيىن گېلىنى قىرىپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ ئۆزلىرى بىرەر ئىش بىلەن كەلدىلىمىكىن. قارىسام كۆڭۈللىرىدە بىر تۇگۈچ بارەدەك. خوتۇن، بالا ياكى بىرەر ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلەر ئۈچۈنمۇ - قانداق؟

ـــ شۇنداق، يېقىن بىر دوستۇم بولىدىغان، نەچچە ئاي بولدى بىتاب بولۇپ، زادىلا چېغى چىقمىدى، شۇڭا پال سالغۇزۇپ باقاي دېگەن ئوي بىلەن كېلىشىم ئىدى.

سالى بۇ كىشىنىڭ مەككارلىقىنى جەزم قىلغان بولسىمۇ، كەلگەن قەدىمىگە تۇشلۇق بىرەر ئۈچۈرغا ئېرىشمەستىن قۇرۇق قول قايتىپ كېتىشكە كۆڭلى ئۇنمىغاچ، سلىق - سىپايىلىك بىلەن شۇنداق دېۋىدى، ھۈسەيىن قارى ئۇنىدىمەستىن ئۆيگە كىرىپ كەتتى ۋە بىر غەلۋىر پاختا بىلەن بىر ئاپتۇۋا سۇنى كۆتۈرۈپ چىقىپ:

ـــ چۆمگەك سېلىپ باقايلى، ـــ دېدى ۋە ياڭاق چوڭلۇقىدىكى پاختىلارنىڭ ئۇچ قىسمىدىن ئازراق يىمىرىپ ئوتتۇز دانىچە چۆمگەك تەييارلىۋالغاندىن كېيىن سالىدىن سورىدى:

ـــ ئۇ كىشى نەچچە ياشتا ئۇكام؟

ـــ ئەللىك بەشلەردە .

داستىكى سۇغا ئايەت - ئەپسۇنلار بىلەن بىر - بىرلەپ سېلىنغان چۆمگەكلەرنىڭ بەزىلىرى سەل - پەل چۆكۈپ قىڭغىر ھالەتكە كەلگەن بولسا، يەنە بەزىلىرى سۇ يۈقمىغانىدەك بىر ھالەتتە بولۇپ، سۇ يۈزىدە ئاستا - ئاستا ھەرىكەتلىنەتتى. قارىم كۆزىنى يۇمغىنىچە بىرنېمىلەرنى ئوقۇپ، داسقا قايتىلاپ سۈپىكۆچلىگەندىن كېيىن، كۆرپە ئاستىدىن دەپتەر، قەلەملىرىنى ئالدى. قەغەزگە بىرنېمىلەرنى جىجىپ ئۈزاقتىن - ئۈزاق ئولتۇرغاندىن كېيىن جىددىي بىر قىياپەتتە سۆزىنى بايان قىلدى:

ـــ ئۇ كىشى خېلى دۇرۇس ئادەم ئىكەنتۇق، كۆز تەگكەنىدەك بىر ئىش بوپتۇ. قارىغانىدا قىلىنغان قەست ئاز ئەمەستەك. ھەممە دەرد

كۆكرەك قىسمىغا يىغىلىپتۇ. ئىچ قىسمىدىن بىر يەرلىرى ئېچىشىپ ئاغرىيىدىكەن. غىزالىنىشىمۇ ئانچە ياخشى ئەمەس. دوختۇرخانىغىمۇ كۆرۈنۈپتۇ. دوختۇرنىڭ دوربىسى ئانچە - مۇنچە مەنپەئەت قىلغانىدەك قىلسىمۇ، ئەمما ياخشى بولۇپ كېتەلمەيدۇ، بۇنداق كېسەلگە دوختۇرنىڭ دوربىسى شىپا بولماس.

— ئۇنداقتا قانداق قىلساق بولار؟

— رەنئامە، ئالا دۇئاسى ئوقۇيلى. قەستىنى يانىدۇرۇپ، ئاللادىن نىجاتلىق تىلەيلى، بىراق، — ھۇسەيىن قارىمىنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

— نېمىگە بىراق دەيلا قارىم؟ — ئالدىراپ سوربىدى سالى.

— رەنئامىنىڭ شۇنداق بىر خاسىيىتى باركى، كېسەلنى پاكلايدۇ. بۇ ئالەمدە بىلىمەي - بىلىمەي قىلغان - ئەتكەنلىرى ساقىت قىلىنىدۇ. خەتەرلىك يېرى شۇكى، كېسەل بىر بولسا ئىدىرىدىن ساق - سالامەت چىقىپ سەللامازا ساقىيىدۇ، بىر بولسا ئىدىر ئېچىدە جەھەننەمگە ئۇزايدۇ.

— بۇ راستمۇ ؟

— ئىشىنىش - ئىشەنمەسلىكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئىشى. ئىمانى كامىل مۇسۇلمان بەندىلەر ئۇچۇن بۇ تەرەپلەر قاراڭغۇ ئەمەس. بىزدە، ئاللادىن بىسوراق قىل تەۋرىمەس دېگەن گەپ بار. بىز ئاللانىڭ بەندىلىرى سەۋەب قىلمىز شۇ. كونىلار: «پالغا ئىشەنمە، پالسز يۈرمە» ، «سەۋەب قىلساڭ سېۋەتتە سۇ توختار» دەپتىكەن، ئۆزلىرى ئويلىشىپ بىر ئىش قىلارلا، — ھۇسەيىن قارىم سۆزىنى تۇگىتىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى، سالى ئالدىن تەييارلاپ قويغان ئەللىك سوملۇق بىر قەغەز پۇلنى داستخانغا قويدى.

— سەۋەب قىلىشقا ئۆزلىرىنىڭ چولىسى تېگەرمۇ؟ — سوربىدى سالى دۇئادىن كېيىن، كۆزىنى مەھكەم يومغىنىچە ئېچىدە نېمىلەرنىدۇر ئوقۇپ ئولتۇرغان قارىمدىن بوشقىنا ئاۋازدا. ھۇسەيىن قارىم كۆزىنى يېرىم ئېچىپ جاۋاب بەردى:

— سەۋەبنى چارشەنبە چىققان، پەيشەنبە كىرگەن كۇنى قىلمىز.

سېمىز، قىرقىلمىغان ئوغلاقتىن بىرى كېرەك بولىدۇ. دورىسىنى قىلىپ گۆشىنى يەپ بولغاندىن كېيىن، ئۆپكىسىنى تۆكلۈكتىن چىقىرىپ يۇلتۇز كۆرسىتىمىز. ئۇستىخانلىرىنى ئادەم ئايىغى تەگمەيدىغان پاكىز جايغا كۆمىمىز. تۆت - بەش ئادەم بولمىسا بىر ئادەم ئوقۇپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. سەۋەبكە قاتنىشىدىغانلارنىڭ ئىسمىنى دەپ بەرسەم ئۆزلىرى چاقىرسىلىمۇ ياكى ئۆزۈم خەۋەر قىلىپ بىللە ئالغاچ بارسامۇ بولىدۇ.

— ئەڭ ياخشىسى ئۆزلىرى بىللە ئاپارسىلا بولارمىكىن.

— مەيلى ئەمسە. ھازىر بۇنداق ئىشلارنى بەك داۋراڭ سالغىلىمۇ بولمايدۇ. جاھان تارلىشىپ كەتتى. يۇرت ئاتلاپ سەۋەب قىلىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. سىلى نىشانىنى دەپ بەرسىلە، چارشەنبە كۈنى ئەل ئايىغى بېسىققان پەيتتە يېتىپ بارايلى.

سالى ئوسمان ئەرشىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىۋىدى، ھۈسەيىن قارىمىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى:

— نېمە دېدىلە؟ ئوسمان مۇدىرمۇ؟

— شۇنداق.

— ۋۇي، بۇنداق ئىشلارغا ئىشەنمەيدىغان ئادەم ئىدىغۇ، قانداقسىگە...

— ئىشىنىش -ئىشەنمەسلىكىنى ئۆزى بىلمەسە، بىرەر يېرىگە پۈتۈلۈپ قالمىسا يا. تۈنۈگۈن كەچ يوقلاپ كىرىۋىدىم، ئايالى شۇ گەپنى قىلدى. ئارمىنى قالمىسۇن، دەپ سەھەردىلا ھۈزۈرلىرىغا كېلىشىم.

— ئۆزىچۇ ؟ ئۆزى قانداق قارايدىغاندۇ بۇ ئىشقا-ھە ؟

— ئۆزى ئۇقسا قوشۇلماسلىقى مۇمكىن، ئەمما ئايالىنىڭ تەلىپى بولغاچقا، تاكلا بەش كۈندە ئالمادىس ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بولۇپ قالسا داغدا قالمىسۇن، ھەسرەت چېكىۋالمىسۇن دەپ قىلىۋاتقان ئىش دېسىلە.

— ئۆزىنىڭ خەۋىرى بولماستىن، بىز چاپراقشىپ يۈرسەك كۆڭۈل ئاغرىقى بولۇپ قالماس؟

— ئۇنداقمۇ بولماس. قارىغاندا ئوسمان مۇدىرنىڭ كېسىلىمۇ ئاخىرقى

باسقۇچقا ببرىپ قالغانىدەك، مەيلى نېمىلا بولمىسۇن مۇسۇلمان بەندە بولغاندىكىن سەۋەب قىلىپ قويساق، شېپا قىلمىدى دېگەندىمۇ ياشلىقىغا ئېلىپ قىلغان گۇناھلىرى مەغپىرەت بولۇپ قالار دېدىمىا.

ــ ئۇ تەرەپلىرى بولسا مەيلى.

سالى ھۇسەيىن قارىم بىلەن تەپسىلىي پاراڭلىشىپ ئىشنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن خوشلىشىپ قايتىپ چىقتى. يولبويى قارىمنىڭ دېگەنلىرى ھەققىدە خىيال سۈرۈپ كەلدى. باش-ئايىغى يوق گادىرماش خىياللار ئىلكىدە ئاچچىق تولغاندى...

2

ئوسمان ئەرشىنىڭ كېسىلى كۈندىن ـ كۈنگە ئېغىرلىشىۋاتقانىدەك قىلاتتى. سەۋەب قىلىپ ھەپتە ئۆتكەندە تۈيۇقسىز قوزغالغان ئاغرىق ئازابى ئۇنى بەھوش ھالەتكە كەلتۈرگەن بولۇپ، توختىماي قەي قىلىپ ياندۇراتتى. يېگەن تائاملىرى زادىلا سىڭمەيتتى.

يولدىشىنىڭ بىر تېرە-بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان ئاجىز تېنىگە قاراپ كۆڭلى بۇزۇلغان پەرىدە ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالدى. ئۇ يولدىشىغا ئۆزىنى ئېتىپ ھۆكۈرەپ يىغلىغىنىچە، ئۇنىڭ دوختۇرغا كۆرۈنۈشىنى ئىلتىجا قىلاتتى:

ــ بۇنداق بېتىۋەرسىلە ئۆزلىرىنى تۇگەشتۇرۇپ قويىدىلا، دوختۇرخانىغا بارايلى.

ــ قايسى پۇلغا داۋالىنىدىغان گەپ. ھېلىمۇ ئۆيىدە بار ـ يوق بىساتلارنى ئاساسەن خەج قىلىپ بولدۇق. قالدى ـ قاتقان ئازغىنا پۇلنى ساقايماس كېسەلگە سەرپ قىلىۋەتسەك، كېيىن سىلى قانداق قىلىسىلەر؟ بالىلارنى ئوقۇتىدىغان، ئۆي-ئوچاقلىق قىلىدىغانىنىڭ ھەممىسگە پۇل بولمىسا بولماس؟

ــ ھازىرقى جاھاندا قايسىبىر ئادەم ئاچ-يالىڭاچ قاپتۇ. جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان دەپتىكەن، سىلىنىڭ ھايانىڭلا مۇھىممۇ

ياكى... ، ــــ پەردە ئۆكسۇپ يىغلۇۋەتتى. بىرھازادىن كېيىن، پەسكويغا چۈشتى. يولدىشىنىڭ ياشلار ئەگىپ تۇرغان نۇرسىز كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، يېلىنىشلىق ئاۋازدا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، ــــ سالامەتلىكىڭلارنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ھەممىدىن مۇھىم. بالا دېگەن بىر كۈندە چوڭ بولمايدۇ. بىزگىمۇ ئاتا-بوۋىمىزدىن ھېچنېمە قالمىغان، ئۆز تىرىشچانلىقىمىز بەدىلىگە يامان ئەمەس كۈن كۆردۇققۇ. بالىغا مال-دۇنيا ئەمەس، مۇھىمى ئەقىل-ئىدراك قالدۇرۇش كېرەكقۇ. ئۆزلىرى شۇنداق دەيتتىلىغۇ، دادىسى، ئەمدىلىكتە نېمە بولدى سىلىگە؟ مېنى مۇشۇنداقلا قاقشال بولسۇن دەمدىلا يا؟...

ئەر - ئايال بىر-بىرىگە تاشلانغىنىچە بىرمەھەل كۆز يېشى قىلىشتى.

ــــ ھېلىمۇ ئاز سەۋەب قىلمىدۇق، ــــ ئوسمان ئەرشى ئايالىنىڭ مەڭزىگە سىرغىپ چۈشۈۋاتقان ياشلىرىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى،ــــ ھېلىمۇ كۆپ جۇۋىدىڭلار. ھۇسەين قارىمىلارنىڭ كېلىپ-كەتكىنىگە تېخى ئەمدىلا بىر ھەپتە بولدى. قىرىق بىر كۈن ئىدىر ئۆتۈپ كەتسىلا سەللىمازا بولۇپ كېتىدىلا دېگەن، بۇنى سىلىمۇ ئاڭلىدىڭلىغۇ خوتۇن.

پەردە ئېسەدەپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ــــ شۇنداق، شۇنداق دېگەن، ئەمما بۇ خىل كېسەلگە دۇئا شىپا بولۇشى...

ــــ يەنە بىر ئاز ساقلايلى، ــــ دېدى ئوسمان ئەرشى ئايالىنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، ئايالى:

ــــ ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن كېسەللىرى ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتامدۇ مانا، ــــ دېگىنىچە كۆزىنى يەنە ياشلىدى.

ــــ ئۇنداق ئەمەس، تېنىم خېلى يېنىكلەپ قالغاندەك تۇرىمەن.

ــــ جاھىللىق قىلمىسىلا ئوسمان، ئۆي-بىساتنى سېتىپ بولسىمۇ سىلىنى داۋالىتىمەن. ئۇرۇمچىگە يېقىن ئېچكىرىدىكى دوختۇرخانىلارغا بارايلى. سېلى تېخى ياش، چوقۇم ساقىيىپ كېتىدىلا.

ـــ مېنى بىرى ساقايمايدۇ دېگەنمىدى؟

ـــ ئۇسسىدىلمۇ، ئازراق چاي ئەكېلىپ بېرەي، ـــ ئوسمانئاك تۇيۇقسىز سورىغانلىرى پەردىنى جىددىيلەشتۇرۇپ قويغانلىقتىن، ئۇ گەپنى دەرھال باشقا ياققا بۇرىغانىدى.

ئوسمان پەردىنىڭ ئۇسسۇزلۇق ئەكېلىشىنى رەت قىلىپ، كۆڭلىدە ئويلىغانلىرىنى سورىغۇسى كەلگەن بولسىمۇ، ئۇزۇن يىللىق قەدىناسىنىڭ كۆڭۈل يارىسىنى تاتىلاپ، تېخىمۇ چوڭقۇر ئازابقا مۇپتىلا قىلغۇسى كەلمىدى.

«مېنىڭ راك كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنىم راستكەن-دە. باللار مېنى روھىي جەھەتتىن ئازابلانمىسۇن، دەپ يوشۇرۇپ كېلىۋاتسا كېرەك...»

ئوسمان ئەرشى ئۆز پەرزەنتىڭ تۇغرىلىقىنى جەزم قىلىۋاتقان پەيتتە پەردىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

ـــ سىلى ياخشى كۆرىدىغان چايدىن دەملەپ كەلدىم، قېنىپ بىر ئىچسىلە،ـــ پەردىنىڭ غۇنچە بويىغا ياراشقان گۈللۈك دۇخاۋا كۆڭلىكى، تېقىمغىچە چۈشۈپ تۇرىدىغان قاپقارا، تۇم، ئۇزۇمە چېچى بىلەن قوشۇلۇپ ئۇنى تېخىمۇ چىرايلىق كۆرسىتىۋەتكەنىدى. ئوسمان ئەرشى ئايالىغا خۇددى تۇنجى رەت كۆرۈشكەن چېغىدىكىدەك تىكىلدى. ئىچىدە بولسا «خېلى قاملاشقان ئايالسەن-دە» دېگەننى پىچىرلىدى. ئۇنىڭ نەزىرى ئايالىنىڭ بىلەكتەك تۇم، قاپقارا ھەم ئۇزۇن چاچلىرىغا چۈشۈشى بىلەن دىلى سۆيۈنۈپ كەتتى.

ـــ سەنلا مېنىڭ خۇي - پەيلىم، مىجەزىم، قىزىقىشىمنى تولۇق چۈشىنىسەن جۇمۇ، ـــ دېدى ئۇ ئۆتكۈنچى خىيالدىن كېيىن ئايالىنىڭ قولىدىن چايىنى ئېلىۋېتىپ.

ـــ شۇنچە يىل بىر ئۆيدە تۇرۇپ بىر-بىرىنى چۈشەنمىگەن ئەر-خوتۇننى قانداقمۇ ئەر-خوتۇن دېگىلى بولسۇن. سىلىزە مېنى ھېچنېمىنى چۈشەنمەس، گالۋاڭ چاغلاپ قالمىغانلا-ھە.

ـــ ياقەي، شۇنداقلا دەپ قويدۇم شۇ.

ئوسمان ئەرشى چايدىن بىر يۇتۇم ئوتلاپلا يۆتىلىپ كەتتى. پەردە يولدىشىنىڭ قولىدىن پىيالىنى ئېلىپ داستىخان ئۈستىگە قويغاندىن كېيىن دەرھال لۆڭگە ۋە داس تەييارلىدى.

— مانا كۆرمىدىلمۇ، ئەھۋاللىرى مۇشۇنداق ناچار تۇرسا يەنە دوختۇرغا بارمايمەن دەيدىلا، — پەردە ئېرىنىڭ ئاغزىنى سۈرتۈۋېتىپ شۇنداق دېدى ۋە ئېرىنى يۆلەشتۇرۇپ جەنگە يۆلەپ ئولتۇرغازغاندىن كېيىن، — ئەمدى كەينىگە سۆرەۋەرمەسلە. داۋالاش كىنىشكىسىغا داۋالانغىلى بولغاندىكىن، ئۆزىمىزدىن ئانچە كۆپ ئىقتىسادمۇ سەرپ بولمايدۇ. قوتاندىكى چارۋا مالىلارنى ساتساقمۇ خېلى پۇلغا يارايدۇ ئەمەسمۇ، — دېدى.

— ئۇغۇ شۇنداق، بىراق، دوختۇرخانا ئالمىشىش رەسمىيىتىنى بېجىرمەك ئانچە ئاسان ئەمەس، ئالتە تۆشۈكىكە ئۇسۇپ ئاۋارە بولۇپ قالسەن. تەرتىپ بويىچە ماڭمىساق ئاتچوت قىلدۇرغىلى بولمايدۇ. يەنە كېلىپ پىشىپ قالغان كېسەلگە پۇلنى بۇزۇپ ئولتۇرمايلى دەيمىنا.

— كىم سىلىنى ساقايمايدۇ دەيدۇ؟ چوقۇم ساقىيىدىلا.

— ....

ئوسمان ئەرشى شۇ ئولتۇرغىنىچە ،ئۆزىنىڭ ئەللىك نەچچە يىللىق ھايات مۇساپىسىدىكى ئەسلىمىلىرىگە غەرق بولغانىدى.

ئۇ، ئانىسىدىن ئون ئىككى ياش ۋاقتىدا يېتىم قالدى. ئانىسى تۇرلۇك قىينىچىلىقلارغا باش ئەگمەي، دۇنيالىقتا تىكەندەك بىرلا پەرزەنتىنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن تىنمىسىز كۈرەش قىلدى، كوپىراتسىيەنىڭ ئېغىر ئەمگەكلىرىگە چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ بەرداشلىق بەردى، ھەرقانداق مۇشكۈل ئىشلارنىمۇ باش تارتمىدى. ئوسمان ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، بىر يىللىق قايتا تەربىيەنى تاماملاپ، خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى. بىر يىل ئىچىدىلا ئۆزىنىڭ باشقۇرۇش ۋە تەشكىللەش جەھەتتىكى تالانتىنى نامايان قىلىپ، تەشكىلىنىڭ مۇئەييەنلەشتۇرۇشىگە ئېرىشتى... ئوتتۇز يىلچە

ۋاقتىنىڭ بىر يىلىنى دەرس مۇنبەردە ئۆتكۈزگەندىن باشقا، قالغان ۋاقتى باشقۇرۇش ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش ئۆتۈپ كەتتى. كەينى - كەينىدىن يولغا قويۇلغان ئوقۇتۇش ئىسلاھاتى، ساپا مائارىپى، يېڭى دەرس ئىسلاھاتى، ئىككى ئاساسەن خىزمەتلىرىنى تەشكىلىنىڭ تەلەپلىرى بويىچە ئورۇنلاپ، يېزا مائارىپىنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن تىنىمسىز كۈرەش قىلدى. ھەتتا ئانىسى ئېغىر كېسەل بىلەن يېتىپ قالغان كۈنلەردىمۇ خىزمەتنى دەپ ئانىسىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالمىدى. خىزمەتنى دەپ نۇرغۇن پىشقەدەم مائارىپچىلار ۋە يېزا-كەنت كادىرلىرىنىڭ كۆڭلىگە ئازار بەردى، ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ ئۆگىنىشىگە ئېتىبار بېرىپ بولالمىدى، كۆڭلىدىكىدەك تەربىيەلەپ كېتەلمىدى. كېچىنى كېچە دېمەي ئىشلىدى...

تۆھپە ئىشلىگەنلەرگە مەنسۇپ بولغىنىدەك، سەۋەنلىكىمۇ ئۆز نۆۋىتىدە سادىر قىلغانلارغا تەئەللۇقتۇر، ئەلۋەتتە. ئوسمان ئەرشى پۈتكۈل ھاياتىنى خەلق مائارىپى ئىشلىرىغا بېغىشلاپ، جان - دىل بىلەن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش يۈنىلىشىدە چىڭ تۇرۇپ، دادىل ئىشلەپ كەلدى، بولۇپمۇ مەكتەپلەرنىڭ تەنتەربىيە مەيدانلىرى ۋە تېرىلغۇ بازلىرىنى كېڭەيتىش ئىشىدا ئاز كۈچ چىقارمىدى. يېزا، كەنت بىلەن يېقىندىن ھەمكارلىشىپ مەكتەپ پاسىلىدىكى دېھقان يەرلىرىنى مەكتەپنىڭ تەنتەربىيە مەيدانى ئۈچۈن ئاجرىتىش ۋە مەكتەپكە يېقىن بولغان، ئۇنۇمدارلىقى يۇقىرى يەرلەردىن ھەربىر مەكتەپكە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يۈز مودىن كەم بولمىغان ئاساستا يەر ھەل قىلىپ، مەكتەپنىڭ مەڭگۈلۈك ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتكۈزۈش ئىشلىرىنى ئوبدان پۈتكۈزدى. ھەربىر قەدىمىدە ئوقۇتۇش سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنى تەكىتلەپ، ئوقۇتۇش-ئوقۇتۇش ئۇسكۇنە-ئەسلىھەلىرىنى سەپلەش خىزمىتىنى بوشاشتۇرمىدى، ئوقۇتقۇچىلارنى كەسپىي ئۆگىنىشكە تەشكىللەپ، ئۇلارنىڭ ئۆز-ئۆزىنى تەربىيەلىشىگە ئەھمىيەت بەردى، ئۆزلۇكىدىن بىلىم ئاشۇرغانلارنىڭ ئوقۇش خىراجىتىنى قەرەلىدە ئاتچوت

قىلىپ، ئوقۇشنى غەلىبىلىك تاماملىشىغا مەدەت بەردى. قىينىچىلىقى بار ئوقۇتقۇچىلارغا ۋاقتىلىق قەرز بېرىش ۋە ئىئانە توپلاش قاتارلىق تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن يار - يۆلەكتە بولدى. تۈرلۈك خاتىرىلەش پائالىيەتلىرىنى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈپ، ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىشقا يۈكسەك ئەھمىيەت بەردى...بىر يولىدىلا ساناپ تۈگەتكۈسىز تۆھپىلەرنى ياراتتى، شۇنداقلا ئۆز ئەجر-مېھنىتىگە ماس ھالدا يەنە ئاز بولمىغان سەۋەنلىكلەرنىمۇ سادىر قىلدى. خىزمەتتىكى ئىشلارنى دەپ باشقىلار بىلەن ئۆچەكىشىپ قالغان، شۇ ۋەجلىك ئۇلارنى ئورۇنسىزلا باشقا مەكتەپلەرگە يۆتكەپ، ئىللىق ئائىلىسى، بالىلىرىدىن ئايرىلىپ ياشاشقا مەجبۇر قىلغان، ھەتتا بەزىلەرگە ھەسسىلەپ جەرىمانە قويۇپ ئىقتىسادىي جەھەتتىن زەربە بەرگەن، شۇ ئارقىلىق ئۆزىنى تونۇتۇپ قويۇش ئىستىكىدە بولغان يەرلىرىمۇ، ۋاي دەپ كەلگەنلەرنى شارائىتى ياخشىراق مەكتەپكە تەڭشەپ، كارى بولمىغانلارنى چەتئەلدىكى مەكتەپكە بېرىشقا مەجبۇر قىلغان يەرلىرىمۇ، يېقىنلىرىنى ئىلغارلىق كۆرسەتكۈچى بىلەن تەمىنلەپ، مەرتىۋىسىنى كۆتۈرسە، چىشىغا تەگمەيدىغان ھەربىي بىلەن قامالالاپ يۈزىنى چۈشۈرگەن يەرلىرىمۇ بولغانىدى. گەرچە چوڭ جەھەتتىن ياخشى ئىشلەپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەنە شۇنداق قىسمەن يېتەرسىزلىكلەردىن تامامەن خالىي بولۇپ كېتەلمىگەچ، زور كۆپ سانىدىكى ياخشى گېپىنى قىلسىمۇ، يەنە بىر قىسىملار ئۇنىڭغا ئۆچ ئىدى. بۇگۈنكىدەك كۈندە تېخىمۇ شۇنداق. ئادەم ئەمەل كۆرسىدا ئولتۇرغىنىدا كىمنىڭ ھەقىقىي دوست، كىمنىڭ ساختىلىقىنى پەرق ئەتمىگى مۇشكۈل. ئەسلىدىن قالغاندىچۇ؟ ئۇ چاغدا ساختا بىلەن جىگىنى ئايرىپ ئولتۇرۇشقا باش قاتۇرمىسىمۇ، ئۆزلۈكىدىن مانا مەن دەپلا ئايرىلىدىغان گەپ، ـــ ئوسمان شۇلارنى ئويلاۋېتىپ، چوڭقۇر بىرنى ئۇھسىندى. ئېغىر-ئېغىر نەپەسلەردىن كېيىن، يېقىنقى بىرقانچە ئاي ئىچىدە ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەنلەرنىڭ سىياسىنى كۆز ئالدىدىن بىر-بىرلەپ ئۆتكۈزدى.

يوقلاپ كەلگەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۆز ۋاقتىدا ئانچە بەك ۋاي دېيىشىپ كەتمىگەنلەردىن ئىدى. مەنسەپتە ئولتۇرغان چېغىدا ئېغىز-بۇرۇن يالتىشىپ، يېقىن ئۆتۈشكەنلەردىن يوقلاپ كەلگەنلەر سانىقلىقلا. قىزىق ئىشتە بۇ. بەلكىم ئۇلار يېڭى ھەمسۆھبەتدىشىنىڭ ئالدى-كەينىدىكى يۈگۈر - يېتىم ئىشلار بىلەن ئالدىراش بولۇپ، ۋاقىت چىقىرالمىغانىدۇ. بۇگۈن كەلمىسە، ئەتە كېلەر، ئەتە بولمىسا ئۆگۈن، ھېچبولمىغاندا ئاخىرەتكە ئۇزىتىش پەيتىدە بولسىمۇ كېلەر...

ئوسمان ئەرشى ئۆز-ئۆزىگە شۇلارنى پىچىرلاپ، ئارقىدىن پىسكىدە كۈلۈۋەتتى. قارىن-قومۇچلارنى يېغىشتۇرۇپ كىرىپ كەلگەن پەردە يولدىشىنىڭ تۈيۈقسىز كۈلكىسىدىن ھەيران بولۇپ سورىدى:

— نېمىگە كۈلىدىلا ؟ بىرەر ئىشلىرى يادىلىرىغا كېچىپ قالدىمۇ قانداق ؟

— ھېچ ئىش يوق.

— ھېچ ئىش يوق. جىم تۇرۇپ كۈلىدىغانغا جىن چاپلىشىپ قالمىغاندۇ-ھە؟

— توۋا دەگىلا. جىن چاپلاشسىمۇ سىلىدەك ساق، بېجىرىم ئادەمگە چاپلاشماي، مەندەك بىر كېسەلمەن رودۇيايغا چاپلىشارمۇ؟

— كېسەلمەن جىن بولۇپ قالسا دەيمىنا.

ئەر-ئايال تەگىلا كۈلۈشتى...

3

ئوسمان ئەرشى ئايالىنىڭ دەۋەت قىلىشى ئارقىسىدا سەپەر تەييارلىقىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، پەردەنىڭ بىر قورساق سىگىلىسى پاتمەنى ئۆيگە قاراپ تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇردى، بالىلارغا تاپىلايدىغانىنى تاپىلاپ، ئايالىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقىپ بىر

كېچىدىلا مەنزىلگە يېتىپ كەلدى. سەھەر سۈبھى بىلەن بىكەت ئىچىگە كىرىپ كەلگەن ئاپتوبۇس يان تەرەپتىكى كەڭرى بوشلۇققا كېلىپ تورمۇزلاندى.

«ئەجەبمۇ تېز كېلىپ بولدىيا. ئاخشام كەچلىك تاماقتىن كېيىن ماڭغان، مانا ئەمدى ئەتىگەنلىك تاماققا ئولتۇرۇپ بولغۇچە كەپقالدى. ئىلگىرى ئىككى-ئۈچ كۈندە كېلەتتى. ھەي، نېمىلا دېگەنبىلەن يول ياخشى، ماشىنىلار نوچى-دە...»

ــ يېتىپ كەلدۇق. ئۇخلاپ قالغانلارنى ئويغىتىۋېتىڭلار، ــ شوپۇرنىڭ تەكرار توۋلاشلىرى پەردىنى سەگىتتى، نەرسە-كېرەكلىرىنى تېزلا يىغىشتۇرۇپ، يولدىشىنى يۆلەشتۇرگىنىچە ئاپتوبۇستىن چۈشتى.

ــ ئاچا، نەگە بارىسلەر؟ مەن ئاپىرىپ قوياي، ــ يىگىرمە ياشلار ئۆپچۆرىسىدىكى كېلىشكەن بىر يىگىت پەردىگە شۇنداق دەپلا سومكىنى كۆتۈرۈپ ماڭدى. يىگىتنىڭ قەدەملىرى تېز بولۇپ، پەردىگە سومكىنى كۆتۈرگىنىچە قېچىپ كېتىدىغاندەك تۇيغۇ بەرگەنىدى.

ــ ھەي ئۇكام، سومكىنى نەگە ئاپىرىسىز؟ ــ پەردە تۇۋلىغىنىچە يىگىتنىڭ ئارقىسىدىن ھاسىراپ- ھۆمۈدەپ كېلىۋاتاتتى، ــ توختاپ تۇرۇڭ، بىرنىڭ ئادەم يېتىشۋالسۇن.

يىگىت بىكەت چىقىش دەرۋازىسىنىڭ سول تەرىپىگە توختىتىپ قويغان كىرا ماشىنىسى يېنىغا كەلگەندىلا قەدىمىنى توختاتتى، سومكىنى ماشىنىنىڭ ئارقىسىغا ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن، پەردىلەرنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى. شۇ ئەسنادا پەردە يولدىشىنى يۆلەشتۇرۇپ يېتىپ كەلدى ۋە يولىغا قاراپ تۇرغان شوپۇر يىگىتكە قاراپ دېدى:

ــ خۇددى قاچىدىغاندەك، ئەجەبمۇ تېز مېڭىپ كەتتىڭىز.

ــ شۇنىڭغا جىددىيلەشكەنمىتىلە ھەدە، ــ يىگىت سۈسقىنا كۈلدى، ــ تېز بولمىساق قاتناش ساقچىلىرى كېلىپ قالسا جەريمانە قويىدۇ دېسىلە. «ئالتاي ئاتقان پاختام بىر دوغا يارىماپتۇ» دېگەندەك، كىچىچە كىرىپىك قاقماي تاپقان - تەرگىنىمىز قۇدۇققا چۈشۈپ كېتىدۇ.

ـــ جەريمانە ؟ يولدا ماشىنا توختاتقانغىمۇ؟

ـــ شۇنداق. بەلگىلىمە بار، ھۆكۈمەت بەلگىلەپ بەرگەن ئورۇندىن باشقا يەرگە ماشىنا توختاتساق بولمايدۇ. ئەممازە، خېرىدارلار بۇنىڭغا زادىلا كۆنمىدى. ماشىننىي بىر ئوبدان سېرىق سىزىپ قويغان يەردە تۇرۇپ توسماي، ئۇدۇل كەلگەن يەردە توسىدۇ. توختىمايلى دېسەك ئەسلىي، توختاتساق ئەسلىي. ھەي، كۇن ئالماق تەس بوپ كەتتى. لېكىنزە خېرىدارنىڭ مېلىنى ئەپقاچىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلمايمىز، ئۇنداق قىلساق يەۋاتقان ئېشىمىزغا ئۆزىمىز توپا سالغاندەك ئىش قىلغان بولىمىز دېسىلە، ـــ ماشىنا يول دوقمۇشىغا يېقىنلاپ كەلگەندە، يىگىت ئالدى ئورۇندۇقىغا جايلىشىپ ئولتۇرغان ئوسمان ئەرشىدىن سورىدى، ـــ ئاكا، نەگە ھەيدەيمەن؟

ـــ يىشۆيەنگە[1] ئۇكام.

ماشىنا تېز سۈرئەت بىلەن يۇرۇپ كەتتى.

ـــ ئاسمان-پەلەك بىنالار ئەجەب جىقكىنا بۇ شەھەردە، ـــ دېدى پەرىدە ماشىنا رامىدىن بېشىنى سەل چىقىرىپ، يول بويلاپ قەد كۆتەرگەن كۆز يەتكۈسىز ئېگىز بىنالارغا ھەيرانلىق ئىلكىدە سەپسېلىۋېتىپ.

ـــ سەنزە،ـــ ئوسمان ئەرشى ئايالىنىڭ دېگەنلىرىگە رەددىيە بەرمەكچى بولدى-يۇ، يەنە ئۇنىڭ ۋىلايەت ئاتلاپ سىرتقا چىقىپ باقمىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، ئۇنىنى ئىچىگە يۇتتى. ماشىنا ئەينىكىدىن سىرتقا قارىدى.

ئۇرۇمچىنىڭ شەھەر مەنزىرىسى ھەقىقەتەن گۈزەل ئىدى: ئېگىز قەد كۆتۈرگەن ھەر خىل پاسوندىكى رەت-رەت بىنالار، چىراقلاپ تۇرغان رەڭگارەڭ چىراغلار ۋە ياپيېشىل چىمەنلىكىكە ئايلانغان ئازادە ھەم پاكىز كوچىلار، توختىماي ئۆتۈشۈپ تۇرغان ماشىنىلار ۋە ئادەملەر توپى، شەھەر

---

[1] يىشۆيەن ـــ تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتى

— جەرىمانە ؟ يولدا ماشىنا توختاتقانغىمۇ؟

— شۇنداق. بەلگىلىمە بار، ھۆكۈمەت بەلگىلەپ بەرگەن ئورۇندىن باشقا يەرگە ماشىنا توختاتساق بولمايدۇ. ئەمما‌زە، خېرىدارلار بۇنىڭغا زادىلا كۆنمىدى. ماشىننىي بىر ئوبدان سېرىق سىزىق سىزىپ قويغان يەردە تۇرۇپ توسماي، ئۇدۇل كەلگەن يەردە توسىدۇ. توختىمايلى دېسەك ئەسلىي، توختاتساق ئەسلىي. ھەي، كۇن ئالماق تەس بوپ كەتتى. لېكىنزە خېرىدارنىڭ مېلىنى ئەپقاچىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلمايمىز، ئۇنداق قىلساق يەۋاتقان ئېشىمىزغا ئۆزىمىز توپا سالغاندەك ئىش قىلغان بولىمىز دېسىلە، — ماشىنا يول دوقمۇشىغا يېقىنلاپ كەلگەندە، يىگىت ئالدى ئورۇندۇقىغا جايلىشىپ ئولتۇرغان ئوسمان ئەرشىدىن سورىدى، — ئاكا، نەگە ھەيدەيمەن؟

— يىشۆيەنگە[1] ئۇكام.

ماشىنا تېز سۈرئەت بىلەن يۇرۇپ كەتتى.

— ئاسمان-يەلەك بىنالار ئەجەب جىقكەنا بۇ شەھەرده، — دېدى پەرىسە ماشىنا رامىدىن بېشىنى سەل چىقىرىپ، يول بويلاپ قەد كۆتەرگەن كۆز يەتكۈسىز ئېگىز بىنالارغا ھەيرانلىق ئىلكىدە سەپسېلىۋېتىپ.

— سەنزە،— ئوسمان ئەرشى ئايالىنىڭ دېگەنلىرىگە رەددىيە بەرمەكچى بولدى-يۇ، يەنە ئۇنىڭ ۋىلايەت ئاتلاپ سىرتقا چىقىپ باقمىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، ئۇنىنى ئىچىگە يۇتتى. ماشىنا ئەينىكىدىن سىرتقا قارىدى.

ئۇرۇمچىنىڭ شەھەر مەنزىرىسى ھەقىقەتەن گۈزەل ئىدى: ئېگىز قەد كۆتۈرگەن ھەر خىل پاسوندىكى رەت-رەت بىنالار، چىراقلاپ تۇرغان رەڭگارەڭ چىراغلار ۋە ياپيېشىل چىمەنلىكىكە ئايلانغان ئازادە ھەم پاكىز كوچىلار، توختىماي ئۆتۈشۈپ تۇرغان ماشىنىلار ۋە ئادەملەر توپى، شەھەر

---

[1] يىشۆيەن — تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتى

مەنزىرىسىگە ھەشەمەتلىك تۇس ئالغان ئىستېرىئولۇق ئۆتۈشمە يوللار...

ئوسمان ئەرشى بۇ شەھەرگە ئىلگىرىمۇ نەچچە قېتىم كەلگەن بولۇپ، ئوي-چوڭقۇرىنى ئوبدانلا بىلگەچكە، تېنىمەيلا مەنزىلىنى تېپىپ باردى. شۇ كۈنىنىڭ ئۆزىدىلا ياتاققا ئورۇنلاشتى. پەردىگە بىر دانە قاتلىما سىم كارىۋاتنى ئىجارىگە ئالدى. پەردە ئاخشىمى سىم كارىۋاتنى ئوسمان ئەرشى ياتقان كارىۋاتنىڭ ئايىغىدىكى بوشلۇققا جايلاشتۇرۇپ، تاڭ يورۇغاندا قاتلاپ يىغىشتۇرۇپ كاربىدورنىڭ بىر بۇلۇڭىغا يىغىپ قويۇپ يېتىپ-قوپۇپ يۈردى. كارىۋات تار بولغاچ دېگەندەك بەھۈزۈر ئۇخلاپ كەتكىلمۇ بولمايتتى. لېكىن، ئارىلىقتا بىر-ئىككى كۈن ئوچ كىشىلىك بۇ كېسەلخانىنىڭ بىرمۇ كارىۋىتى بوش قالغان چاغلىرىمۇ بولدى. پەردە كەم قالغان ئۇيقۇسىنى مۇشۇ كۈنلەردە تولۇقلىغانىدى.

بىر ھەپتە مۇشۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ، دەسلەپكى دىياگنوز نەتىجىسى چىقتى.

— تەكشۈرۈش نەتىجىسىنى مۇتەخەسسىسلەر گۇرۇپپىسىغا سۇندۇق. ئۇلار ئىنتېرنېت توري ۋە تېلېفون ئالاقىسى ئارقىلىق، دۆلەت ئىچى - سىرتىدىكى داڭلىق مۇتەخەسسىسلەر بىلەن بىرلىكتە ئاخىرقى يەكۈننى چىقىرىدۇ، — دېدى مەسئۇل دوختۇر ئەتىگەنلىك تەكشۈرۈشتىن كېيىن پەردىنى ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ.

ئانچە خەيرلىك ئېيتىلمىغان بۇ سۆز پەردىنى ساراسىمگە سېلىپ قويغانىدى. ئۇ سەل - پەل دۈدۈقلاپ سورىدى:

— قارىغاندا كېسەللىك ئەھۋالى ئېغىر ئوخشىمامدۇ؟

— راستىنى دېسەم، بۇنداق كېسەلدىن ئونى بولسا توققۇزى ساقىيالمايدۇ، بىرەرى ساقىيىپ قالغىنىنىڭ ئۆزى مۆجىزە. لېكىن، ھازىرچە شۇ خىل كېسەلمۇ - ئەمەس، بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەك تەس، شۇڭا بەك قورقۇپ كەتمەسلە. ئىلاھىم باشقىچە بىر كېسەل بولۇپ قالار،— دوختۇر كومپيۇتېر ئېكرانىدىن نەزىرىنى ئۈزۈپ، ئارقىسىغا ئۆرۈلدى، پەردىگە

قاراپ كۆلۈمسىرىگىنىچە، ـــ بەك جىددىيلىشىپ كەتمەك ھەدە، ـــ دېدى.

پەرىدە كېسەلخانىغا كىرىپ تۇرۇشىغا، سېستىرا قىز ئالدىنقى كۈندىكى ھېسابات قەغىزىنى ئەكىردى ۋە:

ـــ تاپشۇرغان پۇلۇڭلار تۈگەپتۇ، ـــ دەپ يەنە پۇل تۆلەشنى ئەسكەرتىپ چىقىپ كەتتى.

ـــ ئەجەب تېز تۈگەپتىيا...

ـــ تېخى بۇرناكۇن تاپشۇرغان پۇل تۈگەپتىمۇ؟ ـــ ئوسمان ئەرشى ئايالىنىڭ ۋايساشلىرىدىن كۆزىنى ئېچىپ شۇنداق دېۋىدى، پەردە بىرئاز قاينىاپ قالدى:

ـــ بىر ھەپتىدىن بېرى كۈندە بىر قاپاق سۈنى ئېسىپ، تۈزۈك داۋالاش قىلمىغان تۇرۇقلۇق 12 مىڭ يۈەن پۇل تۈگەپ بولدى دېسە.

ياتاقتىكىلەرمۇ پەردىگە ئەگىشىپ غودۇراشتى:

ـــ شۇ ئەمەسمۇ، ئۇرغان ئوكۇلىنىڭ تايىنى يوق، تولا تەكشۈرۈپلا يانچۇقنى قۇرۇقدايدىكەن بۇلار.

ـــ دوختۇرخانا دېگەندە، قاپاق پۇل ئەمەس، باراڭ پۇل، دېگەندەك ئاسقان دورىسىنىڭ تايىنى يوق، تەكشۈرتۈشى كۆپ ئىكەن.

ـــ مۇناسىۋەتسىز كېسەل بولسىمۇ ھەممە ئۇسكۇنىسىگە سېلىپ، يانچۇقتىكى پۇلنى سۇغارمىسا، نەچچە يۈز مىڭ يۈەنگە سېتىۋالغان ئۇسكۇنىلىرىنى توپا بېسىپ قالىدۇ-دە،...

پەقەت ئوسمان ئەرشىلا بىر ئېغىز زۇۋان سۆزمەستىن ھېسابات قەغىزىگە تىكىلگىنىچە سۈكۈتكە پاتقانىدى. شۇ تاپ ئۇ، مۇشۇنداق چوڭ بىر دوختۇرخانىدا بىر ھەپتە تەكشۈرۈپمۇ دىياگنوزى ئېنىق بولمىغان كېسەلنىڭ ھەرگىزمۇ ئادەتتىكى كېسەل ئەمەسلىكىنى جەزملەشتۈرمەكتە، ئۆز ئويىنىڭ قىلچىمۇ خاتا ئەمەسلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، ئايالىنىڭ كېسىلىنى ئىزچىل يوشۇرۇپ كەلگەنلىكىدىن خاپا بولماقتا ئىدى.

«ئادەم ھامىنى ئۆلىدۇ. ئۆلۈمنىڭ قېرى - يېشى بولمىغىنىدەك،

ئۆلۈم پەيتىنىڭمۇ ۋاقىت-سائىتى ئېنىق بولمايدۇ. ئىنسان ئۆزىنىڭ ھامان ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىنى بىلسىمۇ، ئۆلۈم ۋاقتىنى بىلمەيدۇ. شۇڭا، ئۆلۈم چۈشەنچىسى ئېنىق بولۇشى، يا ئۇنداق، يا بۇنداق، ئۆلۈم ئالدىدا ئۆزىنى يوقتىپ ئاھ ئۇرۇپ زارلىنىش بەدىلىگە ئەتراپىدىكىلەرنى پاراكەندە قىلىۋەتمەسلىكى كېرەك. ئاقىل ئىنسان ئۇچۇن، ئۆزىنىڭ نېمە كېسەل بىلەن ئۆلىدىغانلىقىنى بىلمەسلىكمۇ بىر ئازاب. شۇڭا، ئۇ مېنىڭ كېسىلىمنى يوشۇرماي ئەينەن ئېيتسىلا بولمىدىمۇ. شۇنچە دېسەم دېگىلى ئۇنىمىدى. ھامان ئۆلىدىغان جانغا بۇنچە قىلىپ يۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى. ھەي، بۇنداق كېسەل نەگىلا بارسا ئوخشاش چىقىدۇ. ھاياتنىڭ قانۇنىيىتى شۇنداق. ئەجەل كەلگەنلەر ئۆلىدۇ، تىرىكلەر يەنە ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن...»

— دوختۇر نېمە دەيدۇ؟ — سوردى ئوسمان ئەرشى خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، ئۆزىگە قاراپ جىممىدە ئولتۇرغان ئايالىدىن.

— ئۇلار شۇ، قارىماققا ئانچە ئېغىر ئەمەسكەن، شۇنداقتىمۇ مۇتەخەسسىسلەر گۇرۇپپىسى يەنە بىر قېتىم قاراپ چىقماقچى دېدى.

— زادى نېمە كېسەلكەن. دەرد ئاشقازاندىمىكەن ياكى ئۆتتە؟

— ئۆتتىمۇ، ئاشقازاندىمۇ ئانچە - مۇنچە بار ئوخشايدۇ.

— كېسەل دېگەن بىر كۈندە ياخشىلانمايدۇ، قۇرۇق سۇغا گول بولۇپ يېتىۋەرگىچە يۇرتقا قايتىپ، يەرلىك دورا بىلەن داۋالانساممۇ بولاتتى. سەنزە تولا يىغلاپ يۇرۇپ ئاخىر دېگىنىڭنى قىلدىڭ، — دېدى ئوسمان ئەرشى. پەردە لام - جىم دېمەستىن بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە ئۆزىنى تىكشاپ ئولتۇرۇپ كەتتى. ئوسمان ئەرشى ئايالىنىڭ تۇرقىدىن، كېچىدىن ئۇيقۇسى چالا قالغان بولسا كېرەك، دېگەن ئويغا كېلىپ يەنە سۆز ئالدى، — چاي بولسا بىر پىيالە كەلتۈرۈۋېتىپ، كارىۋاتنىڭ ئايىغىدا بىردەم كۆزۈڭلىنى يۇمۇۋېلىڭلار.

شۇ ئەسنادا قوشنا كارىۋاتتا ياتقان بىمارنىڭ ئايالى بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كىرىپ كەلدى.

قوشنا كارىۋاتتىكى بىمار تاكسى ھەيدەيدىغان ئۇرۇمچىلىك كىشى بولۇپ، كەم سۆز، ئېغىر-بېسىق ئادەم ئىدى. خىزمەت ئورنى ۋە مۇقىم بىر كەسپى بولمىغان بۇ ئايال ئېرىنىڭ ئەكسىچە، توختىماي سۆزلەپلا تۇرىدىغان بولۇپ، زامانىۋى شەھەرنىڭ مودا ئايالىرىغا خاس كىينىگەنىدى، ئۆزىنى ئوبدانلا تۇزەشتۇرۇپ يۈرەتتى. ئۇ ئېرى ياتاققا ئېلىنغاندىن بېرى كۈندە بىر ۋاقلىق تامىقىنى يەتكۈزۈپ بەرگەندىن باشقا، بىرەر كۈنمۇ ئېرىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ھاجىتىدىن چىقىپ باقمىغانىدى. ھەر قېتىم كەلگىنىدە قىزىقارلىق گەپلىرى بىلەن ياتاقتىكىلەرنى ئۇچىيىي ئۇزۇلۇپ كەتكۈدەك كۈلدۈرۈۋېتەتتى. بىرەر سائەتچە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئېرىنىي گويا كىچىك بالىلارنى ئەركىلەتكەندەك ئەركىلىتىپ قويۇپ غايىب بولاتتى.

ئەر بەش كۈن ئاۋۋال تۇيۇقسىز قان قۇسۇش بىلەن ياتاققا ئېلىنغان بولۇپ، ئاشقازان ئون ئىككى بارماق يارىسى دېگەن دىياگنوزغا ئاساسەن داۋالىنىۋاتاتتى.

ـــ مانا قەدرلىكىم، ئۆزىڭىزگە بۈيرۇغان تائامنى ئېلىپ كەلدىم، ـــ دېدى ئايال تامىاق قاچىسىنى كارىۋات بېشىدىكى تومپۇچكىغا جايلاشتۇرۇۋېتىپ. بالىلار ئاتىسىنىڭ يېنىغا ئولىشىپ ئەھۋال سورىدى:

ـــ دادا، ياخشى تۇردىڭىزمۇ؟

ـــ ئوبدان تۇردۇم قىزلىرىم. ئۆزۈڭلەرچۇ، مەكتەپتە ئوبدان ئوقۇۋاتامسىلەر؟ ـــ سورىدى ئاتا بالىلىرىنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ.

ـــ تۇنۇگۈن ئىمتىھان ئالغان، مەن 95 نومۇر ئالدىم.

ـــ سىزچۇ قىزىم، سىلەردىن ئىمتىھان ئالمىدىمۇ؟ ـــ ئاتا، ھەدىسىنىڭ گېپى بىلەن ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن كىچىك قىزىغا قاراپ شۇنداق دېۋىدى، كەنجى قىز تۇمشۇقىنىڭ ئىچىدىلا جاۋاب بەردى:

ـــ بىزدىن ئۆگۈنلۈككە ئالىدۇ.

ـــ ئۇلۇشكۈن قوشۇمچە سىناقتا ئەللىك ئىككى نومۇر ئاپتۇ، ـــ دېدى قىزىنىڭ چوڭى. كەنجى قىزىنىڭ چىرايلىرى ھۈپپىدە قىزارغان

بولۇپ، ئاتىسىغا لاپپىدە بىر قاراپلا ئۆزىنى تالاغا ئاتتى.

— سەلىمە، قىزىم سەلىمە، — تۇڭلىدى ئانا قىزىنىڭ ئارقىسىدىن كاربىدورغا چىقىۋېتىپ، — يىراقتا كەتمەڭ-ھە، مەن ھازىرلا چۈشىمەن، — ئانا قايتىپ كىرىپ چوڭ قىزىغا كايىدى:

— سەنزە دائىم ئىمتىھاندا ئالغان تۆت-توك-توك نومۇرۇڭنى كۆز-كۆز قىلىپ، سىڭلىڭنى رەنجىتىسەن. نېمە قىلاتتىڭ ئۇنى خىجىل قىلىپ؟

— راست بولغاندىكىن دەپ قويدۇم شۇ، — قىز ئانىسىغا قاراپ دومسايدى، — سەن شۇنداق ئۆگەتتىڭ. ھە دېگەندە چاپان يېپىپلا تۇرىسەن. ئۆگىنىش قىلمىسمۇ پەقەت كارىڭ يوق.

— سارىڭ قىلامىتىڭ ئۇنى. چوڭ بولغانچە ئۆگىنىدۇ. خۇددى ھەممىنى بىر كۈندە ئۆگىنىپ بولدىغاندەك دەپ كەتكىنىڭنى قارا.

— مۇشۇنداق قىلساڭ ئاخىر ھېچنېمىگە ئەسقاتمايدىغان بىكار تەلەپ بولۇپ چىقىدۇ.

— بولدى-بولدى تەگەشمەڭلار، — دېدى ئەر ئايالىغا ئاچچىقلىنىپ، — سىزمىچۇ سەلىمەنى يامان ئۆگىتىپ قويدىڭىز. ئوقۇغۇچى بولغاندىكىن كۈندىلىك تاپشۇرۇقنى كۈندە ئىشلەپ ماڭمىسا دەرسلەرنى قانداق ئۆزلەشتۈرىدۇ؟ كېيىن ئالىي مەكتەپكە قانداق ئۆتىدۇ؟

— ئوھۇش، دەپ كەتكىنىڭنى قاراڭ. ئالىي مەكتەپنىڭ گېپىنىلا قىلىدىكەنسىز. خۇددى ئالىي مەكتەپ پۈتكۈزمىگەن ئادەم جاھاندا ياشىيالمايدىغاندەك. بالا تېخى كىچىك، چوڭ بولغانچە كىرىشىمدۇ ئۆگىنىشكە، — ئايال تاماقنى پىيالىگە بۆلۈۋېتىپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئۆزىڭزمۇ كۆرۈپ تۇرۇپسىز. قوشنىمىزنىڭ ئوغلىمۇ ئىچكىرىدىكى بىر ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزۈپتىكەن، ئىككى يىلچە بولدى خىزمەت تاپالماي يۈرمەمدۇ ئەنە. خەۋىرىڭىزدە بار، ئۆتكەن يىلى تىجارەت قىلىمەن، دەپ ئاتىسىنىڭ پېمەي-ئىچمەي يىغىپ قويغان ئەللىك مىڭ يۈەن پۇلىنى دەسمايە قىلىپ بىر شىركەت قۇردى. ئىككى كۈندىن بېرى

بىكار دەسسەپ يۈردۇ. بايىلا بىنا ئالدىدا ئاپىسى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم، ئوغلىنىڭ ئەھۋالىنى سورىسام، يىغلاپ كەتتى، ئېيتىشىچە: شىركەتكە سالغان دەسمايىنى يوق قىلىش بىلەن بىللە، يەنە نەچچە يۈز مىڭ يۈەن قەرزگە بوغۇلۇپتىمىش. تۇنۇگۈن بانكىدىن كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆيىنى باھالاپ كېتىپتۇ. قارىغاندا ئۆي بىساتىدىنمۇ ئايرىلىدىغان ئوخشايدۇ ئۇ بىچارىلەر.

ــ شۇڭا دەيمەن، بالىنى كىچىكىدىن ئوبدان تەربىيەلەش كېرەك. دەرەخمۇ كىچىكىدىن ۋاقتى-ۋاقتىدا چاتاپ، سۇغىرىپ، تۈۋىنى يۇمشىتىپ ئوبدان پەرۋىش قىلىنسا، ماتېرىيال سۈپەتلىك بولىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا، ئېتىلا دەرەخ بولۇپ، ئانچە ياخشى ماتېرىيال بولمايدۇ. پەرۋىشى ياخشى قىلىنغىنى 10 يىلدا يارامليق ماتېرىيال بولسا، پەرۋىشى ياخشى قىلىنمىغىنى ئون بەش يىل، ھەتتا يىگىرمە يىلدىمۇ جانغا ئەسقاتقۇدەك ماتېرىيال بولالىشى ناتايىن. بالىلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش. مەكتەپتە ياخشى تەربىيەلەنمىسە، جەمئىيەتكە چىققاندىن كېيىنمۇ بىرەر كەسىپتە ياخشى نەتىجىگە ئېرىشەلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر ئىمتىھان ئارقىلىق ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ، ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزدى دېگەن بىلەنمۇ ئاساسى پۈختا بولمىسا، قوشنىمىزنىڭ ئوغلىغا ئوخشاش ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي، دىپلومنى كۆتۈرۈپ ئاۋارە بولۇپ يۈرىدىغان گەپ.

ــ بولدى... بولدى، بۇ گەپلەرگە كاللىڭنى ئۈپراتماي، ئېشىڭنى ئىچىپ، كېسىلىڭنىڭ دەردىنى تارتىڭە.

ــ ھەي سانىيە، سەنزە بىر ئىشنى بەك ئاددىي ئويلايسەن جۇمۇ،ــ دېدى ئەر.

ــ سىز بار ئەمەسمۇ، ــ دېدى سانىيە كۆزلىرىنى ئويناقلىتىپ تۇرۇپ، ــ ھەر ئىككىلىمىز بەك قاتتىق بولۇپ كەتسەك، بالىلارنىڭ يۈرىكى مىجىلىپ كەتمىسۇن دەيمىنا. ھى...ھى...ھى...

ياتاق ئىچى تىمتاسلىققا چۆمۈلدى. كۆڭۈلسىز ئايالاشقان سۆھبەت

ئوسمان ئەرشىنىڭ خىيالىنى چۈلغىغان بولۇپ، شوپۇرنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ تولىمۇ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى رېئالنى ئەملىيەت بىلەن باغلىماقتا. ئۆزىنىڭمۇ نەچچە ئون يىل ئاۋۇال مۇشۇنچىلىك بىر ئىشنى تۇغرا ھېس قىلىپ، بالىلارنى قاتتىق باشقۇرۇپ تەربىيەلىگەن بولسا بۈگۈنكىدەك ئاقۇۋەتنىڭ يۈز بەرمەيدىغانلىقىنى جەزم قىلماقتا، پۈشايمان ئوتىدا پۈچىلانماقتا ئىدى. ئۇنىڭ خىيالىغا، ئوغلى تولۇقسىز ئوتتۇرىنىڭ ئىككىنچى يىللىقىدا ئوقۇۋاتقان مەزگىلدىكى مۇنداق بىر ئىش كەچتى:

دەرس قوڭغۇرىقىنىڭ چېلىنىشى بىلەن سىنىپقا كىرىپ كەلگەن ماتېماتىكا ئوقۇتقۇچىسى يوقلىما قىلماق بولۇپ مۇنبەر ئۈستىدىكى يوقلىمىنى ئاۋايلاپ ئاچتى. يوقلىما ئارىسىدا بىر پارچە خەت قىستۇرۇقلۇق ئىدى. مۇئەللىم خەتكە كۆز يۈگۈرتۈپ ھەيران قالدى. خەتتە: «ھوشۇڭنى تاپ، ئەدەپكە قايت. ئەڭ ياخشىسى مەندىن سىناق ئالىمەن دېمەي ئېشىكىڭنى باق، بولمىسا كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسەن...» دېگەندەك بىمەنە سۆزلەر يېزىلغانىدى.

— بۇ خەتنى قايسىڭلار يازدىڭلار؟ — توۋلىدى ئوقۇتقۇچى غەزەپ بىلەن.

سۇرۇشتۇرۇش ئارقىلىق خەتنى ئوسمان ئەرشىنىڭ ئوغلى قۇدرەتنىڭ يازغانلىقى ئايدىڭلاشتى.

— نېمە قىلغىنىڭىز بۇ ئوكام. ئوقۇمۇشلۇق ئادەمنىڭ بالىسى مۇشۇنداق ئىشنى قىلسا باشقىلار قانداق قىلىدۇ؟ بۇنداق سۆزلەرنى يېزىپ يۈرگىچە، مەندىن سىناق ئالمىسۇن، دەپ مەكتەپكە ئىلتىماس يازسىڭىزلا بولاتتىغۇ...

— نېمە قىلايىتىڭ! — دەپ توۋلىدى قۇدرەت مۇئەللىمنىڭ گېپىنى ئاخىرلاشماستىنلا.

— ماڭ، ئاتاڭنىڭ قېشىغا ئاچىقاي سېنى، — مۇئەللىم قۇدرەتنىڭ چاپىنىنى پېشىدىن سۆرىگىنىچە سىنىپتىن ئېلىپ چىقتى.

بۇ دەل، ئوسمان ئەرشى مەكتەپ مەسئۇللىرىغا يىغىن ئېچىۋاتقان جىددىي پەيت ئىدى.

— ۋۇ ئۆلمىگۇر توڭگۇز، قاتىل! — يىغىن ئەھلى بار كۈچى بىلەن جار سېلىپ كىرىپ كەلگەن ئوسمان ئەرشىنىڭ بۇ ئەتىۋارلىق بەگزادىسىگە قاراشقىنىچە داڭ قېتىشقانىدى.

— نېمە بولۇشتۇڭ، — توۋلىدى ئوسمان ئەرشى ئوغلىنى ئالدىغا سېلىپ كىرىپ كەلگەن ئوقۇتقۇچىغا قاراپ، — نېمە... نېمە ئىش بۇ، ئوقۇتقۇچى تۇرۇپ ئوقۇغۇچىنى ئۇرساڭ بولامدۇ؟!

— ئوسمان مۇدىر، ئىش ئەسلىي...

— چىقە ماڭە يىغىنىنى بۇزماي، گەپ بولسا مەكتىپىڭگە كىرگەندە ئېيت، — ئوسمان ئەرشى ئوقۇتقۇچىنى ئىشخانىدىن قوغلىدى. ئوغلىغا ئۆيگە كىرىپ كېتىشنى بۇيرۇغاندىن كېيىن يىغىنىنى داۋاملاشتۇردى. كەچتە ئۆيگە كىرىپ ئەھۋالنى ئۇقۇپ بىر ئىزدا چۆرگىلەپ كەتتى.

— ماڭا ھاقارەت قىلغۇچە بوپتۇمۇ ئۇ سېرىق تۇڭ. خەپ توختاپ تۇر...

ئوسمان ئەرشى ئەتىسى ئوتتۇرا مەكتەپكە چىقىپ ئەھۋالنى مەكتەپ مۇدىرىغا ئېيتقاندىن كېيىن، ھېلىقى ئوقۇتقۇچىنى قاتتىق بىر تەرەپ قىلىشنى، مەكتەپ بويىچە بارلىق ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ئالدىدا ئوغلىغا ناماقۇل بولۇشنى تەلەپ قىلدى. مەكتەپ رەھبەرلىك بەنزىسى مەخسۇس خادىم ئاجرىتىپ ئىشنىڭ بارلىق جەريانىنى ئېنىقلاپ چىققاندىن كېيىن، ئەھۋالنى تولۇقى بويىچە ئوسمان ئەرشىگە يازما دوكلات قىلغانىدى. بىراق، ئوسمان ئەرشى يەنىلا ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ تەلىپى ئورۇنسىز ئىدى. سەۋەنلىك ئوغلىدىن ئۆتۈلگەن بولسىمۇ، ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ئوقۇتقۇچىغا بېسىم ئىشلىتىشى ئەقىلگە ئۇيغۇن بولمىغانىدى. بۇ ئەھۋال ئاخىر ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسىگىچە يېتىپ بارىدى. مائارىپ ئىدارىسى بۇ ئىشنى تەكشۈرۈشكە مەخسۇس خادىم ئاجرىتىپ، ئەھۋالنى ئەينەن ئېنىقلاپ كۆرگەن، مەسىلىنىڭ ئوسمان ئەرشىنىڭ ئوغلى قۇدرەتتە ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرگەن بولسىمۇ، تۇپ يىلتىزىدىن ھەل قىلماقتا يوق، ئوسمان

ئەرشى بىلەن كۆڭلى يېقىنچىلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، زىخمۇ، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان بىر چارىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. سەۋەنلىك ئوقۇغۇچىدىن ئۆتۈلگەن بولسىمۇ، ئوقۇتقۇچىنىڭ قول تەگكۈزگىنى مائارىپ قانۇنىدىكى بەلگىلىمىگە خىلاپ، شۇڭا ئۇ ئوقۇتقۇچىغا بىر ئايلىق ئىش ھەققىنى تۇتۇپ قېلىش جازاسى بېرىلىدۇ، يىل ئاخىرىدا مۇنەۋۋەر باھالانمايدۇ، دېگەن ھۆكۈمنى چىقاردى. بۇنداق خورلۇققا چىداپ بولالمىغان ئوقۇتقۇچى ئاخىر ئىش تاشلاپ ئۆيگە كەتكەنىدى. ئىش شۇنىڭ بىلەن تەلتۆكۈس ھەل بولغانىدى...

ئوسمان ئەرشى ئۆزىنىڭ شۇ چاغدىلا كەتكۈزۈپ قويغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم چۈشىنىپ يەتتى. ئەسلىي شۇ قېتىمدا ئوقۇتقۇچىغا ئەمەس، ئوغلىغا تېگىش قىلىپ، ئۇنىڭغا ئوبدان تەربىيە -نەسىھەت قىلغان بولسا، ئۇمۇ بەزى يېتەرسىزلىكلىرىنى تاشلاپ، ئوبدان ئوقۇغان بولاتتى. ھازىرقىدەك ئاتا-ئانىسىغا يانىدىغان بەگباش ئادەممۇ بولۇپ قالمايتتى، ئەلۋەتتە... ئوسمان ئەرشىنىڭ كۆزلىرىدىن ئىختىيارسىز ياش سىرغىدى. شۇ تاپ ئۆز قىلمىشلىرىغا قاتتىق پۇشايمان، ئۆكۈنۈش قىلغانىدى...

— ھەدە، سىرتلارغا ئاچچىقىپ ئايلانىدۇرۇپ كېرەي، — دېدى سانىيە پەرىدەگە قاراپ.

— بولدى، مەن چىقماي، — دېدى پەردە باش ياغلىقىنى ئوڭشاپ چىگۈبتىپ.

— چىقىپ كىرىڭلار بولمىسا، — ئوسمان ئەرشى قىزغىن كەيپىياتتا شۇنداق دېدى.

— مەن سىرتقا چىقىپ كەتسەم، سىلە قانداق قىلىسىلەر؟

— ۋاي-ۋۇي، نېمىدىن شۇنچە ئەندىشە قىلىدىلا ھەدە؟ — گەپ قىستۇردى شوپۇر، — ئوكۇلنى دوختۇر سالىدۇ، مىدىرلاپ كەتمەي يېتىپلا بەرسە چۈشۈۋېرىدۇ دېسىلە. ئەنسىرەيدىغانغا يۆگەك بالىسى بولمىسا يا.

— ئالمادىس تەرىتى قىستاپ قالسا دەيمىنا.

ـــ بۇ تەرەپلىرىدىن ئەنسىرەپ قالسىلا، ھازىر ئەكسىرىپ بولدى دېگۈچە بىر توسۇپ چىقمامدىلا، ھا... ھا... ھا... ـــ سانىيە قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىۋىدى، قالغانلارمۇ ئۇنىڭ كۈلكىسىگە جور بولۇشتى. سانىيە كۈلكىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ئوسمان ئەرشىگە يەر تېگىدىن قاراپ قويدى. ئوسمان ئەرشىنىڭ چېھرىدە كۈلكە جىلۋىلەنگەنىدى، سانىيە ئۇنىڭ چىرايىدىكى كۈلكە خۇرۇچلىرىدىن مەنۇنلانغانىدەك بىر قىياپەتتە پەردىگە قاراپ دېدى:

ـــ قارىسام نەچچە كۈندىن بېرى ھېچ يەرگە چىقمىدىلا، ئۇرۇمچىگە تۇنجى كېلىشىم دەۋاتقانتىلە، يۇرسىلە ئايلاندۇرۇپ كىرەي.

ـــ شۇنداق قىلىڭلار. ئۇرۇمچىگە يەنە بىر ئاياغ بېسىش قاچانلاردا نېسىپ بولىدۇ، ـــ دېدى ئوسمان ئەرشى ئايالىنىڭ ئىككىلىنىپ قالغانلىقىنى پەم ئېتىپ.

ئۇلار پەسكە چۈشكەندە، سەلمە ياتاق بىناسىنىڭ ئالدىدىكى گۈللۈك رېشاتكىسى يېنىدا ئانىسىنى ساقلاپ تۇرغانىدى. پەردە سانىيە ئانا-بالىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا تاكسى بىلەن شەھەر مەركىزىگە يېتىپ كەلدى. ئاۋات رەستىلەرنى، دۇكان-سارايلارنى ئارىلىدى، يولدىشىغا ئىچ كىيىم، پايپاق قاتارلىقلارنى سېتىۋالغاندىن كېيىن، سانىيە ئانا-بالا بىلەن خوشلاشتى.

سانىيە پەردىنى تاكسىدا يولغا سېلىپ قويغانىدى. ئارىدىكى نەچچە سائەتلا ۋاقىت پەردە ئۈچۈن نەچچە كۈنلەك ئۇزۇن بىلىنىپ كەتكەن بولۇپ، ياتاققا پاتراق يېتىپ بېرىش تەقەززاسى ھەسسىلەپ ئاشقانىدى. شۇنداق بولغاچ تاكسىنىڭ يول دوقمۇشلىرىدىكى قىزىل چىراغدا نەچچە ئون دەقىقە توختاپ قېلىشى ئۇنىڭ ئىچىنى تىت-تىت قىلاتتى.

ئۇ، لىفت ئىشكىنىڭ ئېچىلىشىنى كۈتمەستىنلا پەلەمپەي بىلەن يۇقىرى چىقىپ، ئالدىراپ-تېنەپ ياتاققا كىرىپ كەلدى.

ـــ ئوسمان! ئۇ قېنى؟ ـــ پەردە قۇيقۇرۇق تۇرغان كارىۋاتقا قاراپ ۋارقىرىۋەتكەنىدى، يەنە بىر كارىۋاتتىكى كۆزى ئۇيقۇغا بېرىپ قالغان بىمار ئويغىنىپ كەتتى.

— ۋوي! نېمىگە بۇنچە ئالاقزادە بولىسەن؟ — ئوسمان ئەرشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى، — مانا مەن، قولۇمنى يۇيۇۋالاي دەپ خالاغا كىرگەن، — ئۇنىڭ چىرايى سولغۇن بولۇپ، تېگى-تېگىدىن سارغىيىپ كەتكەنىدى.

— چىرايىڭىز سارغىيىپ كېتىپتىغۇ ؟ بىرەر ئىش بولدىمۇ نېمە؟

— ياقەي، — ئوسمان ئەرشى ئايالىدىن ئۆزىنى ئەپقاچتى. پەردە خالاغا كىرىپلا ئەندىكىشلىك توۋلىدى:

— قان، قان تۇرىدىغۇ ؟ قان قۇسۇپسىز-دە ؟

— ئەنسىرىگۈدەك ئانچە كۆپ ئەمەس.

يانفون مۇزىكىسىنىڭ جىددىي رىتمى سۆھبەتنى ئۈزدى. تېلېفون ئائىشەدىن كەلگەنىدى.

— ئاي قىزىم، ئوبدان تۇردۇڭمۇ ؟

— ئوبدان دادا، ئۆزىڭىزچۇ ؟ كېسىلىڭىز ياخشى بولۇپ قالدىمۇ؟

تېلېفونىدىكى ئاۋازلار ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. پەردە يولدىشىغا چاپلىشىپ دېگۈدەك يېقىنلاپ گەپ تىڭشىدى.

— ياخشى، پات ئارىدا سەللىمازا ساقىيىپ كېتىمەن قىزىم، ئاچىڭىز ئۆيگە كىرىۋاتامدۇ ؟

— ھەئە، ئاچام ھەر كۈنى كەچتە ئۆيگە كىرىپ، بىزگە تاماق ئېتىپ بەردى.

— ئاكىڭىزچۇ قىزىم ؟

— ئاكام ھازىر سىرتقا چىقمايدۇ، كۈندە ئۆيدىلا ئولتۇرىدۇ دادا.

— بەك ئوبدان بوپتۇ قىزىم. ئاكىڭىزغا، پاتىمە ئاپىڭىزغا جاپا سالماڭ، ئۇلارنىڭ دېگەنلىرىنى ئورۇنلاڭ، گەپ ياندۇرماڭ.

— ماقۇل، دېگىنىڭىزدەك قىلىمەن. ئاپامچۇ، يېنىڭىزدا بارمۇ؟

پەردە تېلېفونىنى ئېلىپلا يىغلاپ كەتتى:

— جېنىم بالام، كۆزۈمدىن ئۇچۇپ كەتتىڭ.

— قاچان يېنىپ كېلىسىز ئاپا؟

پەردە مىڭبىر تەستە ئۆزىنى بېسىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

ـــ خۇدايىم بۇيرۇسا پات ئارىدا يېتىپ بارىمىز قىزىم .
ـــ ئاپا، ئۇرۇمچى چىرايلىقمىكەن؟
ـــ چىرايلىقكەن، چىرايلىقكەن قىزىم.
ـــ مەنمۇ چوڭ بولغاندا ئۇرۇمچىدە ئوقۇيمەن.
ـــ ياخشى، چوقۇم شۇنداق قىلىڭ قىزىم.
ـــ ماقۇل، تېلېفوننى ئاكامغا بېرەي، ـــ تېلېفوندىن قۇدرەتنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:
ـــ ئانا، ئوبدان تۇردۇڭلارمۇ؟ ئاتامنىڭ ئەھۋالى ياخشىمۇ؟
ـــ ئاتاڭمۇ ياخشى تۇردى بالام. ئۆزۈڭچۇ؟ ئوبدان تۇرۇۋاتامسەن؟
ـــ ئوبدان تۇردۇم. ئاتامغا ئېيتىپ قوي، مەندىن ئەنسىرىمىسۇن ئانا! مەن ئەمدى سىلەرنى ھەرگىز ئەنسىرەتمەيمەن.
پەردە بالىلار بىلەن بىر ـ بىرلەپ پاراڭلىشىپ چىقتى، ئاخىرىدا سىڭلىسى پاتمە بىلەن پاراڭلاشتى. پاتمەگە قىزى ئائىشەگە ئوبدان قاراشنى، بولۇپمۇ تاماقنى قەرەلدە يېگۈزۈپ، مەكتەپكە ۋاقتىدا يولغا سېلىشنى ئالاھىدە تاپىلىدى.
ـــ ئوغلىمىز قۇدرەتجاننىڭ گېپىنى ئاڭلىدىڭلىمۇ دادىسى؟ ـــ دېدى پەردە ئاردىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ.
ـــ ھەئە، ئاڭلىدىم. خۇدايىم كۆڭلىگە ئىنساب بەرسۇن.
ئەر ـ ئايال بىر ـ بىرىگە قاراشقىنىچە يەنە سۆكۈتكە پاتتى. شۇ ئارىدا مەسئۇل دوختۇر كىرىپ كەلدى:
ـــ ئەھۋالىڭىز قانداقراق؟ ـــ سورىدى ئۇ ئىشىك تۈۋىدىكى كارىۋاتنا ياتقان بىماردىن.
ـــ خېلى ياخشى، پۈتۈم ئازراق ئاغرىپ تۇرىدۇ.
ـــ ئىسسىقراق كىيىنىڭ، سوغۇق تېگىپ قالمىسۇن، ـــ دوختۇر بىمارنىڭ پۈتىنى بېسىپ كۆرۈپ شۇنداق دېدى ۋە يانىدىكى كارىۋاتقا قاراپ قويغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ ماۋۇ كارىۋاتتىكى بىمارچۇ، قاياقتا چىقىپ كەتتى؟

— هېلى بار ئىدى.

— قايتىپ كىرگەنىدە دەپ قويۇڭ، ئىشخانامغا كىرسۇن، كۆرۈشىدىغان ئىش بار، — دوختۇر بىمارغا ئىش تاپىلاپ بولغاندىن كېيىن ئوسمان ئەرشى ياتقان كارىۋاتقا يېقىنلاپ كەلدى ۋە ئوسمان ئەرشىدىن سورىدى:

— ئوسمىنكا، ئۆزىڭىزچۇ؟ مىجەزىڭىز قانداقراق؟

— ھەرھالدا ياخشى ئۇكام، شۇغىنىسى كېسەلنىڭ زادى قەيەردە ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي ئىچىم تىت-تىت بولۇپ كېتىۋاتىدۇ.

— ئاشقازان كېسىلى، — دېدى دوختۇر خالتىنىڭ يانچۇقىدىن ئىككى ۋاراق قەغەزنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ پەردىگە سۇنغاچ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مانا ماۋۇ ئوپېراتسىيەدىن بۇرۇنقى توختام قەغىزى. ئالاھىدە ئەھۋال بولمىغاندا، ئۆگۈنلۈككە ئوپېراتسىيە قىلمىز. باشقىچە پىكرىڭلار بولمىسا توختامغا ئىمزا قويۇپ، ئەتە سەھەردىلا ئىشخانامغا يەتكۈزۈپ بېرىڭلار.

دوختۇر ئىشىك تۈۋىگە يېقىنلاپ بارغاندىن كېيىن، بىرەر نەرسىنى ئۇنتۇلۇپ قالغاندەك تېز رېتىمدا ئارقىسىغا ئۆرۈلدى-دە، ئوسمان ئەرشىگە قاراپ جىددىي كەيپىيات بىلەن ئېغىز ئاچتى:

— چوڭ-كىچىك تەرەت، نەپەس جايىدىمۇ؟ يۆتەل يوقتۇ؟

— بۇگۈن كۆپ يۆتەلمىدىم، تەرەتمۇ جايىدا، بىراق، ھېلىتىن ئازراق بەلغەم بىلەن قان كەلدى.

— ھە، ئەتە يەنە تەكشۈرىمىز. قاينىاق سۇنى كۆپرەك ئىچىپ بەرسىلە. كەچتە دېرىزىنى يېپىۋەتسۇن، زۇكام تېگىپ قالسا ئوبدان بولمايدۇ، — دوختۇر قايتماق بولۇپ تۇرۇۋىدى، ئوسمان ئەرشى ئېغىز ئاچتى:

— دوختۇر، مەن زادى نېمە كېسەلكەنمەن؟

— ئاشقازان يارىسى دېدىمغۇ.

— شۇنچە ئېغىرمۇ؟

— بىر نېمە دېمەك تەس. مۇتەخەسسىسلەر گۇرۇپپىسى ئوپېراتسىيە قىلىشنى قارار قىلدى. شۇڭا، تەييارلىق كۆرمىسىڭىز بولمايدۇ، — دوختۇر

ئىشكتىن چىقىپ بولۇپ، يەنە ئارقىغا يېنىپ كىردى، ــ ھە راست، ئەتە ئالدى بىلەن پۇل تۆلەك.

ــ قانچە پۇل ؟

ــ 50 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا.

ــ 50 مىڭ يۈەن...

ئوسمان ئەرشىنىڭ ئاخىرقى سۆزى جاۋابسىز قالدى. دوختۇرخانىلارنىڭ داۋالاش خراجىتى يۇقىرى بولغاچقا، ھەرقانداق بىر بىمار پۇلنىڭ گېپىنى ئاڭلىغىنىدا نارازى بولماي قالمايدۇ: تېخى ئۇلۇشكۇن تاپشۇرغان نەچچە مىڭ سوم پۇلنىڭ شۇنچە تېز تۈگەپ كەتكەنلىكىدىن ھەيرانلىق ھېس قىلىشىدۇ. كۈندىلىك چىقىم تالونغا ئۇزاقتىن-ئۇزاق قارىشىدۇ. بۇ تەرەپلەر دوختۇرغا بەش قولدەك ئايان بولغاچ، ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىماسلىققا سېلىپ، ياتاقتىن ئايرىلغانىدى. ئوسمان ئەرشىنىڭ كاللىسىدىن تۈتۈن چىققاندەك بولدى.

ــ بولدى، ئوپېراتسىيە دەپ ساق تەننى پارچىلىتىپ، يەنە نۇرغۇن پۇلنىڭ بېشىغا سۇ قۇيغانىنىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق، ئەتىلا رەسمىيەت ئۆتەپ، ئۆيگە قايتىپ كېتەيلى.

ــ بۇ...، ــ پەردە گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتتى. چۈنكى، داۋالىنىشقا نەق پۇل بولمىسا زادىلا بولمايتتى. داۋالىنىش خراجىتىدىن چىقىم قىلىنىدىغان پۇلمۇ دوختۇرخانىدىن چىققاندىن كېيىن ئاندىن ھەل بولاتتى. خراجەت ئاتچوت قىلىنىشتىن ئاۋۋالقى بارلىق داۋالىنىش راسخوتىنى بىمار تەقلەشكە تۇغرا كېلەتتى. پەردە ئېرىنىڭ گېپىگە چىش يېرىپ بىرنېمە دېمەك بولغان بولسىمۇ، دەرھال ئۆتكۈزىدىغانغا پۇل بولمىغاچقا دېمەكچى بولغانلىرىنى ئىچىگە يۇتۇشقا مەجبۇر بولغانىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇ بۇنچىۋالا كۆپ پۇلنى نەدىن تېپىشنىڭ غېمىدە ئىدى. شۇنداق، ئۇلارنىڭ نەچچە ئون يىل تىرىشىش ئارقىلىق توپلىغان ئىقتىسادىنىڭ بىر قىسمى ئالدىنقى يىلى چوڭ قىزىنى ياتلىق قىلغانىدا چىقىم قىلىنغان بولسا، قالدى-قاتتىسى دوختۇرخانا ۋە يەرلىك تېۋىپلاردا

داۋالىنىش ئۇچۇن سەرپ ئېتىلدى. ھازىرقى قالدۇق ئىقتىسادىنى يىغقانـدا بۇنچىلىك كۆپ پۇلنىڭ چىقىشى ناتايىن... بىرەركىمدىن ئۆتىنە ئېلىپ تەقلىمەكمۇ بەسىي مۇشكۇل ئىدى. مۇشۇنداق بىر ھالەتتە كىممۇ ئۇلار ئۇچۇن پۇل بېرىپ تۇرسۇن. بىراق، بۇنىڭلىق بىلەن ئۆيگە قايتىپ كېتىشنىڭ ئەسلا ئورنى يوق ئىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟...

— سەن چىقىپ دوختۇرغا ئېيتىپ قوي، ئوپېراتسىيە قىلدۇرمايمەن. مۇمكىن بولسا ھېسابلىشىپ چىق، ئەتە سەھەردىلا يولغا چىقايلى.

پەردە خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ يولدىشىغا تىكىلدى. ئوسمان ئەرشىنىڭ چىشلىرى كىرىشكەن بولۇپ، زاڭاق گۆشلىرى توختىماي لىپىلدايتتى. بۇ ئۇنىڭ ئاچچىقلانغانلىقىنىڭ بېشارىتى بولغاچ، پەردە يەنە ئارتۇق ئەزىلەپ ئولتۇرۇشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى پەم ئېتىپ، لام- جىم دېمەي ئولتۇرۇۋىدى، ئوسمان ئەرشى سۆزىنى تەكرارلىدى:

— ئاكىلاۋاتامسىلەر، دوختۇر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئوپېراتسىيە قىلدۇرمايدىغانلىقىمنى ئېيتىپ قويۇڭلار، مۇمكىن بولسا ھېسابىنى ئۆزۈپ چىقىڭلار دەۋاتىمەن.

— ماقۇل، — پەردە رايىشلىق بىلەن شۇنداق دېدى-دە، ئورنىدىن لىككىدە تۇرۇپ چىقىپ كەتتى...

4

كېچە. دېرىزىدىن چۈشكەن سۇس چىراغ يورۇقى پېشايۋان ئاستىغا قويۇلغان كارىۋاتنىڭ بىر تەرىپىنى خىرە يورۇتقان بولۇپ، گويا سەھنىلەرگە تۇغرىلاپ قويۇلغان چىراغلاردەك، كارىۋاتنىڭ يان ياغىچىغا يۆلەنگىنىچە بېشىنى قامىللاپ سۈكۈتكە پاتقان قۇدرەتنىڭ سىيماسىنى يورۇتۇپ تۇرغانىدى. شۇ تاپ ئۇنىڭ تۇرقى سەھنىلەردە رول ئېلىۋاتقان ئارتىسنىڭ ئۆزى ئىدى.

«تېخى ئاتمىشقا ئايماغ باسماستىنلا ئۆلۈپ كېتەرمۇ؟ ئەجەبمۇ شۇنداق

تۇيۇقسىز ئاغرىدى. ئاغرىغاندىمۇ ئامال قىلغىلى بولماس مەرەز كېسەل بىلەن ئاغرىدى. باشقىراق بىر كېسەل بولغان بولسىمۇ، قانچىلىك ئىقتىساد كېتىشتىن قەتئىينەزەر بىر ئامال قىلىپ باققان بولاتتىم، بىراق، ئۇنىڭ قېرىشقاندەك ئاشقازان راكىغا گىرىپتار بولغىنىنى كۆرمەمدىغان... ھەي، مېنى شۇنچە ئەزىزلەپ بېقىپ، چوڭ قىلىپ قاتارغا قوشۇۋىدى، ئەجىر-مېھنىتىگە تۇشلۇق ھىممەت قايتۇرالمايدىغان بولدۇم. نەچچە ئاي، نەچچە كۈنلەپ دوختۇرخانىدا ياتسىمۇ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن بىر تىيىن يارىدەم قىلالمىدىم. ئەكسىچە، ئۇ ئۆز ئازابىنى ئەمەس، مېنىڭ خاتىرجەملىكىمنىڭ غېمىنى يەپ ياتتى...ئۆز ۋاقتىدا نەسىھەتىگە ئوبدان قۇلاق سېلىپ ياخشى ئوقۇغان بولسام، تىرىكچىلىكىنىڭ بىرەر يولىنى قىلغان بولسام، ئاز-تولا يارىدەم قىلالىغان، مۇھىمى ئاخىرقى تىنىقىدا خاتىرجەم يېتىشىغا تۇرتكە بولالىغان بولاتتىم...»

— دادا...دادا...كۆزىگىزنى ئېچىڭ دادا!

ئائىشەنىڭ ۋەھىمىلىك توۋلاشلىرى قۇدرەتنى چۆچۈتتى. ئۇ، ئورنىدىن قوزغىلىۋاتقان پەيتتە ئۆيۈمچىدە يىغا - زار كۆتۈرۈلگەنىدى.

— ئوسمان...ئوسمان، كۆزىگىزنى ئېچىڭ ئوسمان...

ئوسمان ئەرشى كۆزىنى خىرە ئاچقىنىچە، ئاغزىنى ئۆمەللەيتتى. قۇدرەت ئاتىسىنىڭ ئاغزىغا قۇلىقىنى يېقىن ئاپىرىپ، ئۇنىڭ دېمەكچى بولغانلىرىنى ئاڭقىرىماق بولغان بولسىمۇ، ھېچنېمىنى ئاڭلىيالمىدى...

ئالاھازەل ئىككىسائەتچە ۋاقىت ئەنە شۇنداق ۋەھىمە ئىچىدە ئۆتتى. قولۇم-قوشنىلاردىن بىرقانچىسى چاقىرتىلدى. يىراق - يېقىنداكى تۇغقانلارغا خەۋەر قىلىنىپ، يەرلىك كولاشقا ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

— بۇنى يۇتۇۋەتسىلە ئوسمان، — پەردە قايسىبىر چاغلاردا تەييارلىتىپ قويغان ئايەت سۆزىنى يولدىشىنىڭ ئاغزىغا قوشۇق بىلەن تېمىتاتتى، ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر ئوقۇپ، يولدىشىنىڭ پانىي ئالەمدە بىلىپ-بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھى - كىبىرلىرىدىن خالاس بولۇشىنى، ئۇ ئالەمگە پاك ھالەتتە سەپەر قىلىشىنى ئاللادىن تىلەيتتى، دۇئا، قەسىدىلەر ئوقۇيتتى...

ئاسمان گۈمبىزى ئەمدىلا سۈزۈلگەن پەيتتە، خورازلار بەس - بەستە قىچقىرىشىپ، ئىتلار قاۋاشتى، كېچىدىن دەرەخ ئۈستىدە تۇنەشكەن تۇك قاغىلار پالاقشىغىنىچە نەلەرگىدۇر ئۇچۇشتى. ئاتلارنىڭ دۇپۇرلىگەن تۇياق تۈشلىرى، موتوسكىلىتلارنىڭ گۈرۈلدەشلىرى پەيدىنپەي كۈچەيدى...

ئوسمان ئەرشىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقانلار تەرەپ-تەرەپتىن كېلىشمەكتە ئىدى.

بامدات نامىزىغا قىچقىرىلغان ئەرزان ئاۋازى ئاڭلىنىپ ئۇچىنچى تۇۋلاشتا ئوسمان ئەرشىنىڭ كۆزى پاللىدە يورىدى.

— ئاتا !

— ئوسمان... ئوسمان... — پەردە يولدىشىنىڭ قولىنى چىڭ سىقىملىغىنىچە تەكرار تۇۋلايتتى، هاياجان ياشلىرىنى تۆكەتتى، — ئاخىر هوشىڭىزغا كەلدىڭىز، كۆزىڭىزنى ئاچتىڭىز...

— سا...سالى... — ئوسمان ئەرشىنىڭ جانسىز ئاۋازى تولىمۇ زەئىپ ئىدى. ئۇ ئەتراپقا تەكشى كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن ئايالى ۋە بالىلىرىنى تىلغا ئالدى، — ئائىشە، ئايگۈزەل، پەردە، قۇ...قۇ...قۇدرەت.

ئاتىسىغا مىختەك قادىلىپ تۇرغان بالىلار ئىسمى تىلغا ئېلىنىشى بىلەن ئاتىسىغا تاشلىنىپ، ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى. ئوسمان ئەرشىنىڭ كۆزىدىمۇ ياشلار تارام بولدى.

— كۆڭلۈڭنى بۇزما ئاداش، — سالى ئوسمان ئەرشىنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ شۇنداق دېۋىدى، ئوسمان ئەرشىنىڭ چىرايىدا كۈلكە جىلۋىلەندى. چوڭقۇر نەپەستىن كېيىن ئاستا شۇرلىدى:

— ماۋۇ گېپىڭ دۇرۇس، بىز ئەزەلدىنلا ئاداش، دوست. كۆڭلۈڭدە ئاداۋەت تۇتماسلىقىڭنى ئۈمىد قىلىمەن.

— خاتىرجەم بول، مەن سەندىن هەرگىزمۇ ئاغرىنمايمەن. ئارائۆستەڭ خەلقى سەندىن ئاغرىنمايدۇ،... — سالىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى تۇڭىمەستىنلا ئوسمان ئەرشىنىڭ كۆزى يۇمۇلدى.

مەھەللە ئاسمىنىنى يىغا-زار قاپلىدى...

هازىدار قوشۇن هۇن تارتىپ كېلىپ جىنازىنى كۆتۈرۈپ ماڭدى...

ئونىنچى باب

غايىب بولۇش

1

ئوسمان ئەرشى ۋاپات بولۇپ يېرىم يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە جۇرۇپ بىلەن سامساقلارمۇ بۇ ئالەم بىلەن ۋىدالاشتى. سالى جۇرۇپنىڭ ۋاپات بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان كۈنى تېتىر يېزىسىغا بېرىپ، جۇرۇپنىڭ ئۆچ نەزىرىسى تۈگىگەنگە قەدەر، نەزىر-چىراغنىڭ ئالدى-كەينىدىكى ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بولدى.

تېتىردىمۇ ئۆزگىرىشلەر زور بولۇپ، ماكچىيىپ كەتكەن كونا تاملارنىڭ ئورنىغا پىششىق خىشتىن چىداملىق ئۆيلەر سېلىنغان، كەنت بىلەن كەنت، مەھەللە ئوتتۇرىسىدىكى يوللارغا ماي ياتقۇزۇلغان، دېھقان ئۆيلىرىگە تۇرۇبا سۇيى يەتكۈزۈلۈپ، توك راۋانلاشتۇرۇلغانىدى. سۇ سىڭمەس ئۆستەكلەردە شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان سۇپىسۇزۇك سۇلار، ئۇزۇنىدىن-ئۇزۇنغا سوزۇلغان سالا ئېتىزلاردا ئوخشىغان زىرائەتلەر، دېھقان چېھرىدىكى خۇشاللىق بىلەن قوشۇلۇپ دىلنى سۆيۈندۈرەتتى.

باغباراڭلاشتۇرۇش خىزمىتى ياخشى تۈتۈلۈپ، ھويلا-ئارانلار مۇنلىق كۆچەتلەر ۋە گۈل-گىياھلار بىلەن قاپلانغانىدى...

ھەممە يەردىكى يېڭىچە كەيپىيات، ئۆزگىرىش سالىنىڭ كۆڭۈل ھەسرىتىنى تىنچلاندۇرۇپ، خۇشاللىق ھېسلىرىنى بىخلاتقان، ۋۇجۇدى لەرزىگە تولۇپ، ئىچ-ئىچىدىن خۇشاللانغانىدى. بىراق، ئۇنىڭ خۇشاللىقى ـــ كۆڭۈل تىنچلىقى ئانچە ئۇزۇنغا بارمىدى. دەرۋەقە، يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى سالىنىڭ كۆڭۈل ئەندىشىسى ئېشىپ بارماقتا، ھەرقانداق بىر ئىشنى قىلغىنىدا، خۇددى جېنى ھازىرلا چىقىپ كېتىپ، قىلىۋاتقان ئىشى يېرىم يولدا تاشلىنىپ قالىدىغاندەك تۇيغۇ بىلەن ۋەسۋەسىگە چۈشىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

ئەنە شۇ كۈنلەرنىڭ بىرى، كۆتۈلمىگەن ئىش ئاخىر يۈز بەردى. سالىنىڭ كۆڭلى ئازار يەپ، ھەسرەت-نادامىتى ھەسسىلەپ ئاشتى، يۈرىكى لەختە بولۇپ، ئاھۇزار پەلەككە يەتتى.

بالىلارنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ، سالىنىڭ بېشىدىكى غەم - ئەندىشىمۇ كۆپەيگەنىدى، بولۇپمۇ سەمەر تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتكۈزۈپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىش باشقىچە بولدى. غەم-ئەندىشىسى ھەسسىلەپ ئاشتى. سەمى بولسا كېسەلمەن. تولۇقسىزغا چىققان يىلى، تۇيۇقسىز قوزغالغان كېسەل بىلەن يىقىلىپ چۈشتى. نەچچە يىلچە داۋالىتىپ، داۋالاش ئۇنۇم بەرمىگەندىن كېيىن ئائىلىدە ئايزۆھرەنىڭ بىر قوللۇق كۈتۈشىگە قالغانىدى.

سەمەرنىڭ ئوقۇش پۈتكۈزۈش ۋاقتىنىڭ يېقىنلاپ كېلىشىگە ئەگىشىپ، سالىنىڭ خىيال چەشمىلىرى كۈنسايىن كۆپەيدى:

«ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ كەتسىغۇ ياخشى بولاتتى، ئەكسىچە ئۆتەلمەي قالسا بىرەر ئىشنىڭ پېشىگە ئېسىلامدۇ-يوق. بىر كىشىلىك مائاش بىلەن بىر ئائىلىنى قامداش نىسبەتەن مۇشكۈل، يەنە كېلىپ چوپچوڭلا بولۇپ قالغان بىر كىشىنىڭ ھېچقانداق بىر ئىش قىلماي لاغايلاپ يۈرۈشىنىڭ ئۆزىمۇ ياخشى ئەمەس...»

سالى كۆپ ئويلىنىشتىن كېيىن، ھەر ئىشنىڭ غېمىنى ئالدىن قىلماقنى نىيەت قىلىپ، باش ئەتىيازدىلا مەكتەپنىڭ ئاتمىش مو مېۋىلىك بېغىنى ھۆددىگە ئالدى.

باغدا نەشپۈت، ئۆرۈك، ئالما قاتارلىق مېۋىلىك كۆچەتلەر بار بولۇپ، تېخى نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا قويۇلغان كۆچەتلەر ئانچە قاراڭغۇلىشىپ كەتمىگەچكە، كۆچەت ئارىلىقىنى تېرىپ پايدىلىنىشقا بولاتتى.

سەمەر ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىنى تۈگىتىپ قايتىپ كەلگەندە كېۋەز مايسىلىرى ئۇچ تارتىپ خېلىلا قاراڭغۇلىشىپ قالغان، ئۆرۈكلەرنىڭ ئالدى سارغايغانىدى. رەڭ ئالغان ئۆرۈكلەرگە قارىغان كىشىنىڭ ئاغزىغا سېرىقسۇ يىغىلاتتى. باغنىڭ غەرب تەرىپى مەھەللىدىن تېرىلغۇ يەرگە ئۈزارغان يولغا تۇتاش بولغاچقا، ئىش-ئەمگەككە ماڭغان ۋە ئېتىز-ئېرىقتىن ھېرىپ-ئېچىپ قايتقانلار باغنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە، قەدەملىرىنى توختىتىپ كۆزنى لال قىلىدىغان ئۆرۈكلەرگە قاراپ ئاغزىنى چاكىلدىتىشاتتى. قۇممەت ۋە كىشمىش ئۆرۈكلەر كەمدىن - كەم ئۇچرايدىغان بۇ مەھەللە ئۇچۇن، بۇ باغنىڭ ئۆرۈكلىرىگە ئېغىز تېگىش ھەقىقەتەن ئەرزىيدىغان ئىش ئىدى...

— سالى مۇئەللىم، ئۆرۈكلەردىن تېتىپ كۆرمەيمىزمۇ؟ — كەتمىنى مۇرىسىگە ئارتقىنىچە ئېتىزلىقتىن قايتىپ كەلگەن كەنت بوغالتىرىنىڭ ئايالى نۇسرەتخان سالىغا قاراپ شۇنداق دېدى ۋە جاۋاب كۈتمەستىلا باغ چىتلىقىنىڭ ئارىچىدىن ئۆتۈپ يېقىنلاپ كەلدى.

سالى ئىشتىن چۈشۈپلا باغقا ئايىغ باسقان بولۇپ، كېۋەزلەرنىڭ ئوتنى ئېلىش بىلەن ئالدىراش ئىدى.

— ئېتىزدىن كەلگەن ئوخشىمامسىز؟ — سورىدى سالى ئۆزىگە يېقىنلاپ كەلگەن نۇسرەتخاندىن.

— شۇنداق، كېۋەزنىڭ ئوتنى ئېلىپ كەلدىم. قارىسام ئۆرۈكلەر سارغىيىپ كېتىپتۇ، شۇڭا، — نۇسرەتخان قول يەتكەن يېرىدىن بىر تال ئۆرۈكنى ئۈزۈپ ئالدى-دە، كاپىلا قىلىپ ئاغزىغا سالدى. ئۆرۈكنى چاينap

تـۇرۇپ سـۆزنـنى داۋام ئەتتـى، ـــ ئـۆزلـرى يـالغۇز ئـىشلەپ كېتىپلىغـۇ مۇئەللىم، ئايزۆھرە ھەدەم ئۆيدە يوقمۇ نېمە؟

ـــ ئۆيـدە بـار، مەن ئـىشتىن چۈشـكەندىن كېـيىن، ئانـا ـ بـالا ئىككىيلەن تاماق ئەتكىلى كىرىپ كەتتى.

ـــ ۋۇي، سەمەرجان قايتىپ كەلگەنمۇ نېمە؟

ـــ ھەئە، بىرقـانچە كۈنـنـىڭ ئالدىـدا ئـالىي مەكـتەپ ئىمتىھـانـنى تۈگـتىپلا قايتىپ كەلگەن. ئەتىگەنـدىن بېرى باغنـىڭ ئىشلىرى بىلەن بولـدى، ھېلىراقتـا ئاپىـسىغا ياردەملەشـكىلى كىرىـپ كەتتـى، ـــ سـالى كەتمەننى تاشلاپ ساتما يېنىدىكى ئۆرۈك تۈۋىگە يېتىپ كەلـدى، ئـۆرۈك تۈۋىگە يۆلەپ قويغان خادا تاياقنى ئېلىپ ئۆرۈكلەردىن قاقتى.

نۇسرەتخان ئۆرۈكلەرنى ئېتەكلىرىگە تېرىۋاتقان پەيتتە سـەمەر بـىلەن ئايزۆھرە چىقىپ كەلدى.

ـــ ۋوي، نۇسـرەتخانغۇ بـۇ، پـىشمىغان تـوڭ غورىغـا سـېزىك بولـۇپ قالدىلىمۇ نېمە؟

ـــ ياقەي، ـــ نۇسرەتخان ھۇپپىدە قىزارغىنچە ئورنىدىن تۇرۇۋۇدى، ئېتەكلىرىدىكى ئۆرۈكلەر يەرگە تۆكۈلدى.

ـــ ئاپام جاپا تارتـىپ ئىشلىـسە، سـەن نەدىكـى بىركىملەرگە خۇشـامەت قىلىپ...

سەمەرنىڭ تېتىقسىز گەپلىرى سالىنىڭ زىتىغا تەگدى:

ـــ نېمە دەۋاتـسەن، تـۆت تـوك ـ تـوك ئۆرۈكنـىڭ ئىشىغا بۇنچىـۋالا سېسىق گەپ قىلساڭ قانداق بولىدۇ؟ مەكتەپتە نېمىنى ئوقۇغانـسەن ـ ھە، ئادىمىيلىكنىڭ شۇنچىلىك ئاددىي ساۋاتىنى بىلمىگىنىگنى قارا ! بـۇ يـا ئاشنىڭ ئورنىدا يەيدىغان نەرسە بولمىسا.

ـــ تېخـى بـىز ئېغىـز تەگمەسـتىنلا بـۇ نايناققـا خۇشـامەت قىلىـپ كەتكىنىگنى قارا !

ـــ تىلىگنى تارت، كىم بىلەن سۆزلىشىۋاتقانلىقىگنى بىلەمـسەن؟ ـــ سـالى سـەمەرگە قـاراپ زەردە بـىلەن شـۇنداق دېۋىـدى، ئـايزۆھرە سـەتلا

بىرنى ئالايدى. ئالدى-كەينىگە قارىماي كېتىۋاتقان نۇسرەتخاننىڭ ئارقىسىدىن تىل سالدى.

ـــ ۋۇي ئۆزىنى بىلمەيدىغان پاسكىنا، تۇفى... ـــ ئايزۆھرە شالاقىدە بىرنى تۈكۈردى.

ـــ نېمە قىلغىنىڭ بۇ. قاراپ تۇرۇپلا بىر كىشىنىڭ غۇرۇرىغا تەگسەڭ قانداق بولىدۇ-ھە! ـــ سالى نۇسرەتخاننىڭ ئارقىسىدىن ھۇرپىيىپ قاراپ تۇرغان ئايالىغا قاراپ شۇنداق دېدى، ـــ بىر ئېتەك ئۆرۈككە ئاسمان بېسۇالامتى سېنى.

ـــ ئۆرۈك، ھا...ھا...ھا...ھا...، بۇ ئۇنداق ئاددىي ئىش ئەمەس. ئەجەب بىز بار چاغدا يېمىگەن ئۆرۈكنى سەن بار چاغدا يېگۈسى كېلىپ كېتىپتا ئۇ پاسكىنىنىڭ، ـــ ئايزۆھرە قاش - قاپاقلىرىنى سوزغىنىچە چىڭقىلىپ سۆزلەيتتى، ـــ كىم بىلمەيدۇ قىلۋاتقىنىڭنى...

ـــ سەن، ـــ سالى ئاچچىقتىن تىترەپ كەتتى، ـــ ئاغزىڭنى چايقاپ گەپ قىل.

ـــ مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۆچلۈك، دېگەندەك قىلغۇلۇقنى قىلىپ، سەكرەپ كەتكىنىنى قارىمامدىغان. كىم بىلمەيدۇ سەن بۇزۇقنى.

ـــ ھەي، ئاغزىڭغا كەلگەننى جۆيلىۋەمە دەيمەن، ـــ سالى قولىنى شىلتىپ تۇرۇپ شۇنداق دېۋىدى، ئايزۆھرە ھەپشەرىگىنىچە سالىنىڭ ئالدىغا دالجىپ كەلدى:

ـــ كېلە قېنى، نوچى بولساڭ كەلمەمسەن؟ ئۆلسەم خۇش بولسەن...

سالى قولىنى شۇنداقلا كۆتۈرۈشىگە، قۇلاق تۈۋىگە قاتتىق تەگكەن بىر مۇشتنىڭ زەربىسىدىن گۈپپىدە قىلىپ يەرگە يىقىلدى. ۋايسىغىنىچە دەرھال ئورنىدىن تۇردى-دە، ئۆزىگە ھومىيىپ قاراپ تۇرغان سەمەرگە قاراپ ئەلەم بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ ۋۇ نائەھلى تۇزكور. ماڭا مۇشت ئېتىۋاتامسىنا، ـــ سالىنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار تارام بولدى. بېلىنى تۇتقىنىچە قاققان قوزۇقتەك قېتىپ تۇرغان ئايزۆھرەگە قاراپ داۋام قىلدى، ـــ قارا! ماۋۇ نائەھلىگە

قارا، يېمىگەننى يېگۈزۈپ، كىيمىگەننى كىيگۈزۈپ چوڭ قىلساق، ئەمدىلىكتە مۇشت كۆتۈرگۈدەك بويتۇ بۇ...

سالى ئايالىنىڭ سەمەرنى ئەيىبلەپ بىرنېمىلەرنى دېيىشىنى ئۈمىد قىلاتتى، كۆڭلىدە، «ئانا بولۇش سۈپىتى بىلەن، بالىنىڭ ئاتىسىغا مۇشت كۆتۈرۈشنى گۇناھ ھېسابلاپ، سەمەرنى قاتتىق ئەيىبلەيدۇ...» دېگەنلەر ئىدى، بىراق، ئىش ئۇنىڭ ئويلىغانلىرىنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، ئايزۆھرە سەمەرنى ئەيىبلىمەكتە يوق، ئۇنىڭ ئالقانلىرىنى ئۇۋۇلاپ پۇۋلەشكە كىرىشكەنىدى:

— قولۇڭ ئاغرىپ كەتتىمۇ بالام ؟

— بولدى، بولدى، كىچىك بالغىلا ئوخشىتىدىكەنسەن ئادەمنى، — سەمەر ئانىسىنىڭ قولىنى سىلكىۋەتتى، ئاندىن ئاتىسىغا قاراپ چالۋاقىدى، — ئاپامنى ئون نەچچە يىل ئازابلاپسەن، ئۇرۇپ-تىللاپ سالغان خورلۇقلىرىڭغا ئادەم بالىسى چىداپ بولالمايدۇ، ئەمدىلىكتە بولسىمۇ زومىگەرلىكىڭنى، پوخۇرلۇقۇڭنى تاشلا. بالىلىرىڭنىڭ ساقلىڭغا تاقاشقىنىنى ھېس قىل. سەمىگە قارا، ئۇنىڭ شۇنداق بولۇپ قېلىشىغا كىمنىڭ سەۋەبچى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەت...

— سەن، سەن نېمىلەرنى دەۋاتىسەن؟ — سالى ئوغلىنىڭ دېگەنلىرىنىڭ تېگىگە يېتەلمەيتتى، ھەيرانلىق ئىلكىدە بىردە سەمىگە، بىر ئايزۆھرەگە قارايتتى، — ئۆزۈڭنىڭ كىم بىلەن تاكاللىشىۋاتقانلىقىڭنى بىلەمسەن-ھە ؟! — سالى ئوغلىغا قاراپ ئېتىلىشىغا، ئايزۆھرە ھەپشەرىگىنىچە ئۇنىڭغا مەھكەم يېپىشتى:

— ئۇرساڭ مېنى ئۇر، بالىغا قول تەگكۈزگۈچى بولما...

شۇ ئاردا ئۆزىنى سەل نېرىسىغا ئەپقاچقان سەمەرنىڭ ئاغزى يەنە ئېچىلدى:

— مەن ھەممىنى بىلدىم. كونىلارنىڭ: «ئەر قىلسا بالىغا، ئايال قىلسا ئەرگە» دېگەن ھېكمەتنىڭ تېگىگە يەتتىم. بۇ قانداقتۇر قۇرۇقتىن-قۇرۇق ئېيتىلىپ قالغان ئەمەس. بۇنى سەن مەندىن ئوبدانراق بىلىسەن.

سەمەر ئۆي تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئايزۆھرە بىر نۇقتىغا تىكىلىپ نەچچە دەقىقە تۇرۇشتىن كېيىن، سالىغا قاراپ نېمىلەرنىدۇر دەپ غودۇڭشىغىنىچە ئوغلىنىڭ ئارقىسىدىن يۇرۇپ كەتتى.

«گۆدەك بالىنىڭ قەلبىگە ئۆچمەنلىك ئۇرۇقى چاچقۇچە ئەقىل-ئىدراك ئۆگەتسەڭ بولماسمىدى. خوتۇن خەقنىڭ چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا دېگىنى راست ئوخشامدۇ. ئەي خۇدا! مۇنۇ تەڭسىزلىكنى كۆرۈۋاتامدىغانسەن-ھە!... بۇ نېمە ئۇچۇن، زادى نېمە ئۇچۇن؟...»

سالى ئۆز-ئۆزىگە كايىدى. نېمە ئۇچۇن؟ دېگەننى تەكرار تىلغا ئېلىپ، قايتا-قايتا ئويلاندى. دەرد-ئەلەمنى ئىچىگە سىغدۇرالماي، بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

— ئاھ خۇدا! كۆرۈۋاتامدىغانسەن؟ كۆيۈرلۈققۇ بۇ. تەڭرىم، تۇز بەرگەن تۇزلۇقنى چاققان نەدە بار؟!

2

ئالىي مەكتەپ ئىمتىھان نەتىجىسى ئېلان قىلىنىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ چاقىرىق قەغەزلىرى كېلىشكە باشلىدى. سەمەرگە ئىچكىرىدىكى بىر ئالىي مەكتەپنىڭ مەخسۇس كۇرس سىنىپىنىڭ چاقىرىقى كەلدى. چاقىرىقتا ئوقۇش مۇددىتىنىڭ تۆت يىل ئىكەنلىكى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش خراجىتى، ياتاق، تامىقى ھەقسىز بولىدىغانلىقى، ئوقۇغۇچىلار ئالاھىدە ئىش ئورنى بويىچە تەربىيەلىنىپ، ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا مائارىپ سىستېمىسىغا ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغانلىقى يېزىلغانىدى.

سالى چاقىرىقتىن بەكلا سۆيۈندى. بىر كىشىلىك مائاش بىلەن بىر ئائىلىنى ئاران قامداپ كېتىۋاتقاندا ئوقۇش خراجىتى، بولۇپمۇ تاماق خراجىتىنىڭ ھەقسىز بولۇشى ئۇنى سۆيۈندۈرگەنىدى:

— دۆلەت ئوقۇش، ياتاق خراجەتلىرىنى كۆتۈرۈپلا قالماي، يەنە نىشانلىق تەربىيەلەيدىكەن، مەكتەپنى پۈتكۈزسىلا خىزمەت بار دېگەن گەپ، — چۈشەندۈرەتتى سالى ئايزۆھرە ئانا-بالا ئىككىيلەنگە.

دەسلىپىدە، ئالىي تېخنىكومدا ئوقۇسا قانداق بولغىنى، دەپ نارازىلىق كەيپىياتتا بولغان ئايزۆھرەمۇ ئاخىر چۈشىنىپ يەتتى، ئوقۇش پۈتكۈزسلا خىزمەتنىڭ تەييارلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن، ئوغلىغا مۇشۇنداق ئوبدان بىر مەكتەپتىن چاقىرىق كەلگەنلىكىدىن رازى بولدى. ئەمما، سەمەرنىڭ ئويى باشقىچە بولۇپ، ئۇنىڭ قارىشىچە، ئاسپىرانتلىقنى پۈتكۈزۈپ ئىش تاپالماي يۈرۈۋاتقانلارنىڭ سانى كۆرمەك بولۇۋاتقان بۇ كۈنلەردە، ئالىي تېخنىكومدا ئوقۇغانلىقنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى يوق ئىدى. بولۇپمۇ ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىدە ئوقۇغانلىقنىڭ ئۆزىنى ئەخمەقلىق ھېسابلايتتى. «جاپا تارتىپ تۆت يىل ئوقۇپ، جەمئىيەتكە چىققاندا ئەپەندى بولغانلىقنى نېمە پايدىسى؟» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

— ئۇ مەكتەپكە ئوقۇشقا بارمايمەن، — دەپ گۆلەيدى سەمەر.

— نېمىشقا، نېمىشقا ئەمدى؟ ئوقۇش خراجىتىگىدىن تارتىپ ياتاق، تاماققىچە ھەقسىز ئىكەن، يەنە كېلىپ ئوقۇش پۈتكۈزسەڭلا خىزمەت تەييار. بۇنىڭدىن ئېسىل يەنە قانداق مەكتەپ بولسا بولاتتى؟

— ئالىي تېخنىكومكەن، يەنە كېلىپ ئوقۇتقۇچىلىق كەسپى تۇرسا، — دېدى سەمەر ئاتىسىنىڭ دېگەنلىرىگە جاۋابەن.

— ئوقۇتقۇچىلىق كەسپى بولسا نېمە بوپتۇ. ئۆز ۋاقتىدا نىشانىگىمۇ شۇ ئىدىغۇ؟

— ئۇ چاغ دېگەن ئۇ چاغ. كىچىكلىكتە قايسى كەسىپنىڭ ياخشىلىقىنى بىلمەيدىغان گەپكەن. ھازىر كىممۇ ئوقۇتقۇچىلىقنى خالايدۇ دەيسەن. ئازغىنا تۆت توك-توك ئىش ھەققىدىن باشقا قوشۇمچە كىرىمى بولمىسا-يا.

— باشقا كەسىپنىڭ كىرىمى بارمىكەن؟

— بار-يوقلۇقى ئۆزۈڭگە ئايان...

سالى ئوغلىغا كۆپ نەسىھەتلەرنى قىلدى، ھەتتا ئاۋۋال ئاتا-بالا ئىككىيلەن چاقىرىق كەلگەن مەكتەپكە جاھان كەزگەچ بېرىپ بېقىش، سەمەرنىڭ رايىغا ياقسا ئوقۇش، بولمىسا قايتىپ كېلىش تەكلىپىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدى. كۆپ يالۋۇردى، بىراق، بۇلارنىڭ ھېچنېمىگە پايدىسى بولمىدى. سەمەر ئاتىسىنىڭ دېگەنلىرىنى قەتئىي رەت قىلىپ، «ئوقۇتقۇچى بولىدىغان كەسىپتە ئوقۇمايمەن، يەنە كېلىپ مەخسۇس كۇرس ئىكەن. ماگىستىر ئاسپىرانتلىقنى پۈتكۈزگەنلەر خىزمەت تاپالماي يۈرگەن يەردە، مەخسۇس كۇرسنى تاماملىغان ئادەمگە قانچىلىك يەردىن خىزمەت چىقماقچىدى؟ خىزمەت تېپىلدى دېگەندىمۇ ئەڭ چەت، نامرات يەردىن تېپىلدۇ...» دېگەندەك قۇرۇق گەپلەرنى تولا قىلىپ تۇرۇۋالدى. قايتا ئوقۇماقچى بولدى. ئەر-ئايال ئىككىيلەنگە ئەمدى ئوغلىنىڭ تاللىشىغا كۆنمەكتىن باشقا ئامال يوق ئىدى.

يېڭى ئوقۇش مەۋسۇمى باشلانغانغا بىر ئايدىن ئاشقانىدى. سەمەر ئەسلىدىكى مەكتەپتە ئوقۇشنى رەت قىلىپ، باشقا مەكتەپكە تىزىملىتىشنى تەلەپ قىلدى. سالى ئۆز مەكتىپىدە قايتا ئوقۇسا بېسىم بولۇپ قالىدۇ دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭ دېگىنىگە كۆندى. شەھەردىكى نۇقتىلىق تولۇق ئوتتۇرىغا بىر مەۋسۇملۇق ئوقۇش خىراجىتى ئۇچۇن 2000 يۈەن پۇل تاپشۇرۇپ تىزىملىتىپ قايتىپ كەلدى. سالى ئوغلىنىڭ ئوقۇشى ئۈچۇن قانچىلىك بەدەل تۆلىسىمۇ رازى ئىدى. بىز ئوقۇيالمىغانىنى ئوقۇسۇن، تىرىشىپ بىلىم ئىگىلەپ ئوبدان ئادەم بولسۇن دېگەنىلا ئويلايتتى. ئوغلىدىن زور ئۇمىدلەرنى كۈتەتتى. بىراق، سەمەرنىڭ يېڭى مەكتەپ بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ بىر ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە مەكتەپتىن چېكىنىپ ئۆيگە قايتىپ كېلىشىنى ئەسلا خىيال قىلمىغانىدى. سەمەرنىڭ تۇيۇقسىز سادىر قىلغان بۇ ئەخمىقانە قىلمىشى سالىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى كۆپۈككە ئايلاندۇرۇۋەتتى...

ئۇلار ئۆزئارا تاپا-تەنە قىلىشتى. نېمىلا قىلمىسۇن ئۆتكەن ئىش ئورنىغا كەلمەيتتى. بوغۇزغا كۆنمىگەن جانۋارنى مىڭ قىلغان بىلەنمۇ

بىكار-دە! ئادەم دېگەن ئىچ-ئىچىدىن ئۇرغۇپ چىققان قىزىقىش ئاساسدا ئىش-پائالىيەت قىلمىسا، باشقىلار زورلاپ قىلدۇرغان ئىشنىڭ قانچىلىك ئۈنۈمى بولماقچىدى؟ سالمۇ كۆپ چالۋاقاپ، ھېرىپ-چارچاشتىن كېيىن، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ ئىشلارنى ئانچە ئويلاپ كەتمەيدىغان، تىلغا ئالمايدىغان بولدى.

سەمەر كۈنبويى ئۇ يەر - بۇ يەرلەردە لاغايلاپ يۈردى. شۇ تەرىقىدە بىر ئايچە ئۆتكەن بىر كۈنى كەچتە ئايزۆھرە سالغا ئېغىز ئاچتى:

— دادىسى، سەمەر ئۆيلەنسەم دەيدۇ.

سالىنىڭ ھېچكىم بىلەن پاراڭلاشقۇسى، سەمەر توغرىسىدىكى گەپ-سۆزنى ئەسلا ئاڭلىغۇسى يوق ئىدى. ئۇ، ئايالىغا شۇنداقلا قاراپ قويغاندىن كېيىن پەرۋاسىز ھالدا ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغان كىشىدەك، تېخى ئەمدىلا باشلىغان پېنسىيە ئىلتىماسىنى داۋاملاشتۇرۇپ پېزىۋەردى.

— ھوي، قۇلاقلىرى پۈتۈپ قالدىمۇ سلىنىڭ، — قايتىلاپ سوردى ئايزۆھرە شىرە ئۈستىدىكى ئىش قەغەزنى شارتتىدە تارتىپ. سالى ئايالىغا سوغۇق تەرزدە لاپىدە بىر قاراپلا نەزىرىنى باشقا ياققا بۇرىدى، — بالا ئۆيلەنسەم دەيدۇ، — دەپ ئەزمىلدى ئايزۆھرە.

— ھازىر دېگەن قايسى زامان. ئەمدىلا ئون توققۇزنىڭ قارىسىنى ئالغان تۇرۇقلۇق ئۆيلىنىپ نېمە كەپتۇ ئۇنىڭغا. مەكتەپتىن مۇشۇ ئىش ئۈچۈن چېكىنىپتىكەنمۇ ؟... — سالى خېلى كۆپ كايىشتىن كېيىن سۇغا چۈشكەن تاشتەك جىمىپ قالدى. بىرھازادىن كېيىن، چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىۋېتىپ، ئايزۆھرەدىن سوردى، — سەن نېمە دېدىڭ؟

— مەن...مەن نېمە دەيتتىم، ئۆيلىنەي دېگەن بولساڭ بوپتۇ، دېدىم شۇ، — دېدى ئايزۆھرە سالىنىڭ تۇرۇلگەن قوشۇمىسىغا قاراپ ئالاقزادىلىك ئىچىدە. ئۇ بىر پەستىن كېيىن، — سىلى نېمە دېسىلە شۇ بولسۇن، — دېگەنلەرنى قوشۇپ قويدى.

— بالا دېگەنچۇ، ئاتا-ئانىنىڭ گېپى بىر يەردىن چىقمىغاندىكىنلا تاپتىن چىقىدۇ، بۇنى بىلەمسەن؟ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇشنىڭ گېپىنى

قىلسام، ماتاڭ چىشلىۋالغان ئادەمدەك بىر ئېغىز گەپ قىلمىدىڭ، بالىغا ھەيدەكچىلىك قىلىپ مەكتەپتە ئوقۇشنى تەۋسىيە قىلمىدىڭ، ـــ سالى گەزلەشكەن لەۋلىرىنى يالاپ، تۆكۈرۈكنى غۇرتتىدە يۇتقاندىن كېيىن سەل مۇلايىمراق بىر ئاھاڭدا سۆزىنى داۋام ئەتتى، ـــ تېرىيدۇ دەيدىغانغا بىرەر يېرىم مو يەر بولمىسا-يا. ھۈنىرى ئەسلا يوق. مۇشۇ ھالىتىدە ئۆي-ئوچاقلىق بولسا قانداقمۇ جېنىنى جان ئېتەلەيدۇ؟ بۇنداق بىكار تەلەپكە كىممۇ تېگەر-ھە !

ـــ لايىقى بارمىش.

ـــ نېمە، لايىقى بار ئىكەن دېدىڭمۇ؟

ـــ شۇنداق.

ئايزۆھرەنىڭ دېگەنلىرىدىن ئانا - بالا ئىككىسىنىڭ گەپىنى بىر قىلىپ بولغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. سالى قايتىلاپ پىكىر قىلىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى جەزم قىلدى. شۇنداق، سالى بۇ ئىشنى دەپ يەنە خاپىلىق تارتىۋېلىشنى خالىمىدى. ئۆرۈك ۋەقەسى بولۇپ ھازىرغىچە بولغان يېرىم يىلچە ۋاقىتتىن بېرى سالىنىڭ كۆڭۈل جاراھەتلىرى مىسقال يېنىكلىگىنى يوق، بۇ جەريانداا سەمەر ئۇنىڭ ئالدىدا نەچچە قېتىم تىزلىنىپ تۇرۇپ كەچۈرۈم سورىغان، ئۇ ئىشلارنى ئۇنتۇپ كېتىشنى ئۆتۈنگەن بولسىمۇ، سالىنىڭ ئۇ ئىشلارنى ئۇنتۇيالغىنى يوق ئىدى. كۆڭلىگە شۇ ئىشلار غىل-پال كېلىۋىدى، يۈرەكلىرى ئېچىشقاندەك بولدى. دەسلەپ ئوغلىنىڭ نادانلىقىدىن ئۆكۈندى، ئارقىدىن بىر زىيالىي تۇرۇپ ئۆز پەرزەنتىنى ئوبدان تەربىيەلەپ كېتەلمىگەنلىكىدىن پۇشايمان يېدى. باشقىلارنىڭ ئۆزىنى ئەيىبلەشلىرىنىڭ ئورۇنسىز ئەمەسلىكىنى جەزملەشتۇردى.

«پەرزەنتىنى يارامليق تەربىيەلەش مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلالمىغان ئاتا-ئانىنى قانداقمۇ لايىقەتلىك ئادەم دېگىلى بولسۇن...» سالى شۇنداق ئويلىغاچ، ئۆزىنى بۇ دۇنيادا ئارتۇقچە تۆرىلىپ قالغان، جەمئىيەت ئۈچۈن ھېچقانداق بىر قەدىر-قىممىتى بولمىغان كېرەكسىز ئادەم دەپ

ئەيىبلىدى، «مەندەك كىرەكسىز ئادەمنىڭ داۋاملىق ياشاۋېرىشى جەمئىيەت ئۈچۈن يۈك. ئۆز ئائىلىسىدە ھۆرمەتكە ئېرىشەلمىگەن بىرىنىڭ جەمئىيەت ئەزالىرى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. بۇنداقلار قانچە كۆپەيگەنسېرى جەمئىيەت تەرەققىياتى شۇنچە چېكىنىدۇ...»

بۇنداق خىياللارنى قانچە قېتىملاپ قىلغانلىقىغا سالى ئۆزىمۇ ئېنىق بىرنېمە دېيەلمەيدۇ. ھەر كۈنى ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىنكى يەنە بىر كۈنلۈك ھاياتلىق پائالىيىتى داۋاملاشقۇچە بولغان نەچچە ئون سائەت ۋاقىت ئەنە شۇنداق تېگى يوق خىياللار بىلەن ئۆتىدۇ. ئوغلىنىڭ بەكبالىلىقتا قىلغانلىرىنى كەچۈرۈۋېتىشنى كۆڭلىگە پۈكسىمۇ، نېمىشقىدۇر ئۇنى كۆرسىلا جۇدۇنى ئۆرلەپ، يۈرەكلىرى جىغىلدايدۇ، تىلى تۇتۇلۇپ، قۇلقى پۈتۈپ قالىدۇ. ئۆز ئىرادىسىگە مۇخالىپ ئىش قىلىشىنى نومۇس بىلگەچ، ھەرقانچە قىلىپمۇ سۆزلىشىشكە رايى بارمايدۇ. بەلكم ئۇ ئۆمرىدە بۇنداق ئىرادىلىك بولۇپ باقمىغان بولسا كېرەك...

بۇ بىر كۈنمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ئەتىگەنلىك ناشتا مەزگىلىدە ئايزۆھرە توي توغرىسىدا يەنە ئېغىز ئاچتى:

— ئوغلىمىز دادام قوشۇلمىسا ھازىرچە تۇرۇپ تۇرسامۇ مەيلى، دەيدۇ، — دېدى ئايزۆھرە ئەمدىلا ناشتىلىققا ئولتۇرغان سالىغا لەقلاپ چاي قۇيۇلغان پىيالىنى سۇنۇۋېتىپ.

— ھە، ئۇنداق ئويلىغان بولسا بوپتۇ. ناۋادا بەك توي قىلغۇسى كېلىپ كەتكەن بولسا ئۇنىڭغىمۇ مەيلى. ھەر ئىككىلىسى ئوخشاش، پەقەتلا شۇ ئاتا قەرزىنى ئادا قىلىشنىڭ ئىلگىرى-كېيىنلىك پەرقى بار،— سالى بىر پىيالە چاينى بىر قېتىمدىلا ئوتلۇۋەتكەندىن كېيىن بىر بۇردا نانىنى ئاغزىغا سالدى، كۆپ چاينىماستىنلا يۇتتى-دە، ھورى ئۆچكەن بىر ئىستاكان سۇتنى غورتۇلدىتىپ ئىچتى. ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ئايالىغا، — بۇ ئىشتا يەنىلا سېنىڭ دېگىنىڭ ھېسابى بولسۇن، — دېدى.

ـــ نېمە، مېنىڭ دېگىنىم ھېساب بولامدۇ؟

ـــ...

سالى گويا ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغان كىشىدەك پەرۋاسىز ھالدا مەكتەپ مەيدانىغا قاراپ كېتتى. ئايزۆھرە سالى كەتكەن تەرەپكە قارىغىنىچە چوڭقۇر خىيالغا پاتقانىدى. ھەئە، شۇ تاپ ئۇ ئېرىنىڭ بۇنچە تېز ئۆندەككە كەلگىنىدىن بەكمۇ ھەيران ئىدى.

«تووۋا ! ماۋۇ ئادەم بىر كېچىدىلا 180 گرادۇس ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ دېسە. ئىلگىرىمۇ مۇشۇنداق رايىش، مۇلايىم بولغان بولسا نەچچە يىل سوقۇشۇپ نېمە قىلار ئىدىم. ئازراقلا زىيان بولسا چىدىمىغان، بىرەر ئىش دېتىغا سىغمىدىمۇ، بار ئاۋازى بىلەن كاركىرىغان، بالىنىڭ كۆزىگە مىخ‌تەك قادىلىپ، بىر كۈنى كىينىشىڭ بولماپتۇ دېسە، بىر كۈنى يۇرۇشۇڭ بولمىدى، گەپ-سۆزۈڭ مەدەنىي ئەمەس دەۋاتقان، خۇددى ھەممە ئىش بىر ئادەمنىڭ دېگىنى بويىچە بولىدىغاندەك. بىر ئائىلە دېگەندە نەدىمۇ بىر كىشىنىڭ خاھىشى بويىچە بولۇپ كېتىدىغان ئىش بولسۇن. ئائىلە ئەزالىرىدا ئورتاقلىق، ئۆزئارا پىكىر بىرلىكى بولمىسا، ئىختىلاپ كېلىپچىقماي قانداق بولاتتى؟...»

ئايزۆھرە ئىچ-ئىچىدىن خۇشاللانغاندەك بولدى. چىنە-قاچىلارنى دەستىلەپ قويۇپلا سەمەرنىڭ ھوجرىسىغا چاپتى.

3

ئەتىگەندە قىز تەرەپكە كەتكەن ئەلچىلەر چۈشتىن سەل ئاشقاندا قايتىپ كېلىشىپ، قىز مېلىنىڭ يىگىرمە مىڭ يۈەنگە تايىن تاپقانلىقىنى، ئۇن، گۈش، گۈرۈچ، ماي ۋە يەل-يېمىشلەرنىڭ خۇنىغا ھېسابلاپ ئۆتكۈزىدىغان 5000 يۈەننى قوشقاندا، قىز تەرەپكە 25 مىڭ يۈەن نەق پۇل ئۆتكۈزۈشكە توغرا كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىشتى. بۇ قېتىمقى ئەلچى ماڭدۇرۇش ئىشى، دەسلەپتىكى سۆزنىنى بىلىپ بېقىش بولغاچقا سالى

ئەر-ئايال بارمىغانىدى. سالى ئۆزلىرى تەرىپتىكى تويىنىڭ چىقىمى، كەچلىك ۋىچىركىسى ۋە تويغا ئىشلىشىپ بەرگەن، ۋىچىركىدا ئۇسسۇل ئويىنىغانلارغا تارتۇقلاپ قويىدىغان لازىمەتلىكلەر، سىن ئېلىش چىقىمى، دېگەندەك چىقىملارنى ھېسابلاپ چىقتى.25 مىڭگە ئەڭ كېمىدىمۇ يەنە 10 مىڭ يۈەن يانداشمىسا بولمايتتى. ئوتتۇز بەش مىڭ يۈەن پۇلنى بىر يولدىلا تەخلەش بۇ ئائىلە ئۈچۈن ئانچە ئاسان ئىش ئەمەس ئىدى. سالى پاختا تالونلىرىنى تەخلەپ، تالوننى نەق پۇلغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن پاختا زاۋۇتىغا چاپتى. يازدىن قۇرۇتۇپ تەييارلىغان ئۆرۈك قاقلىرىغا خېرىدار ئۇقۇشۇپ سېتىپ سۇ قىلدى. كەملەپ قالغان قىسمىغا مەكتەپ مالىيەسىدىن ئىش ھەققىگە ھېسابلاپ ئالدىن ئالتە مىڭ يۈەن قەرز ئالدى. جىددىي تۇتۇش قىلىش ئارقىلىق، ئۈچ كۈن ئىچىدىلا تۇي تەييارلىقىنى پۈتكۈزدى. تەييارلىق پۈتكەن كۈننىڭ ئەتىسى چۈشتە، ئەر-ئايال ئىككى نەپەر تۇي ئەلچىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا قىز تەرەپنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى.

قۇدا بولغۇچى تەرەپ ھال-كۈنى ئوبدانلاردىن بولۇپ، يۈز-ئابرۇي، مەرتىۋىگە ئىگە، ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەردىن ئىدى. سالى ئۈچۈن بۇنداق مۆتىۋەر ئائىلە بىلەن قۇدىلىشىشنىڭ ئۆزى ياخشى ئىش بولسىمۇ، ئەمما كېلىن بولغۇچىنىڭ تەق-تۇرقى، يۈرۈش-تۇرۇش، گەپ-سۆزلىرى ئۆز كۆڭلىدىكىنىڭ ئەكسىچە بولغاچقا، بۇ تويغا ئانچە رايى تارتىپ كەتمىدى.

ياش قۇرامى جەھەتتىن سەمەردىن ئىككى-ئۈچ ياش چوڭ بولغان بۇ قىز، كىچىكىدىنلا ئەتىۋارلىنىپ چوڭ قىلىنغاچقىمۇ قائىدە-يوسۇن دېگەنگە ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەيتتى. چوڭلارنىڭ پاراڭلىرىغا پات-پاتلا لوقما سېلىپمۇ تۇراتتى.

سالى قىز مېلىنى ئۆنكۈزگەن كۈنى كېچىچە تۇرۇكرەك ئۇخلىيالمىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا بولغۇسى كېلىنىنىڭ توختىماي ۋىتىلداپ تۇرىدىغان جاۋىلداق ھالىتى، چوڭلارنىڭ گېپىگە ھە دېسىلا لوقما سېلىپ، ئۆز

پىكرىنى يورغىلىتىشلىرى، كىلەڭسىز ھالەتتە سۇنايلىنىپ يېتىشلىرى ئىدى.

مۇشۇنداق بىر قىزنى كىيلىن قىلىپ كىرگەنىدە، ئايزۆھرە بىلەن نەچچە كۈن ئەپلىشىپ ئۆتەر، سەمەرچۇ ؟ باي-بايىاشاتچىلىق ئىچىدە، توققۇزى تەل، قولىنى سۇغا تىقماي چوڭ بولغان بۇ كىيلىنچەك سەمەر ۋە ئايزۆھرەنىڭ باشقۇرۇشلىرىغا كۆنۈپ كېتەلەرمۇ ؟ يەنە كىيلىپ سەمەردە بۇ قىزنى يېتەكلەپ كەتكۈدەك ئىقتىدار بارمۇ ؟... سالى ئوغلىنىڭ بىر ئائىلىنى باشقۇرۇپ كېتەلىشىگە تازا ئىشەنچ قىلىپ كېتەلمەيتتى-يۇ، يەنە مۇقەددەس پەرز ئالدىدا باش تارتىشقا ئاجىز ئىدى. بۇگۈن بولمىسا ئەتە، ئەتە بولمىسا ئۆگۈنلۈككە، ھامان بىر كۈنى ئۆي-ئوچاقلىق قىلىدىغان گەپ. نىكاھ غايىب دېگەن شۇ. بولدىلا، نېمە بولسا بولسۇن، يەنە بىرقانچە يىل تەخىر قىلىپ تۇرۇشقا چىدىمىغانىدىكىن تارتقۇلۇقى بولسا ئۆزىگە...

سالى ئاخىر بىر قارارغا كەلدى. يېڭى يىلنىڭ ھارپا كۈنىنى توغرىلاپ، ئوغلى سەمەر بىلەن گۈلىستانىنىڭ قۇتلۇق توي مەرىكىسىنى ئۆتكۈزۈپ بەردى.

توي يېزا مەركىزىدىكى رېستوراندا ھەشەمەتلىك ئۆتكۈزۈلدى. گەرچە سالى تەرەپتىن كەلگەنلەر ئانچە كۆپ بولمىسىمۇ، قىز تەرەپتىن كەلگەنلەر ھەددى-ھىسابسىز ئىدى. يەنە كىيلىپ يېزىنىڭ بازار كۈنىگە توغرىلانغاچقا، كىرىپ-چىقىۋاتقانلارنىڭ سانىمۇ كۆپ بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە تويىنى مۇبارەكلەپ كەلگەنلەرمۇ، بازارغا كىيلىپ ھېرىپ-ئاچقاندا داخىل بولغانلارمۇ بار ئىدى. كىمنىڭ توي مېھمىنى، كىملەرنىڭ خۇدايى مېھمانلىقىنى پەرق ئەتمەكمۇ مۇشكۈل ئىدى. بۇنىڭسىزمۇ جوزىغا كىيلىپ ئولتۇرغانلاردىن ئۆزلىرىنىڭ تويغا كەلگەن ياكى تاماق يېيىشكە ئولتۇرغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈشنىڭ ئەسلا ئورنى يوقتە. شۇنداق قىلىپ ئوغۇل تەرەپ بىر كۈندە ئۈچ داش قازان پولۇ ئېتىشكە مەجبۇر بولدى.

كەچلىك ئولتۇرۇشمۇ كۈندۈزدىكى بىلەن ئوخشاش. بىكارلىق ئويۇن تاماسىدا يۈرۈشكەن نوچىلارنى كۈتۈش بىلەن ئاخىرلاشتى...

تويىنىڭ پاتپاراقچىلىقى بېسىقىپ، ھەپتە ئۆتكەن بىر يەكشەنبىسى سەھەردە، سالى ئۆيدىن ئەمدىلا بوسۇغا ئاتلاپ چىقىشى، گۈلىستاننىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— دادا، بىر ياقتا ماڭدىلىمۇ؟ — گۈلىستان ئىچ كىيىم بىلەنلا يۈگۈرۈپ چىققانىدى. سالى كىلىنىدىن كۆزىنى ئەپقېچىپ، تام تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ ئېغىز ئاچتى:

— شۇنداق، مەھەللىدىكى ئۆيگە ماڭدىم. يېقىندا يېڭى يېزا قۇرۇش ئۆلچىمى بويىچە كونا ئۆينى ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلىدىكەن. ئاڭلىسام ھۆكۈمەتتىن خېلى كۆپ ياردەم قىلغۇدەك. ئىشنىڭ بىسمىللاسىدا ھۆكۈمەتنىڭ ياردىمى بىلەن كونا ئۆينى چېقىپ، يېڭىدىن بىر يۈرۈش ئۆي سالساقمىكىن دەيمەن. تۇنۈگۈن كەنت مۇدىرى بىلەن بىرقانچە دېھقانىنى كونا ئۆينى بۇزۇشقا ياردەملەشتۇرۇشكە پۈتۈشۈپ قويغانىدىم، شۇ ئىش بىلەن ئالدىراپ مېڭىشىم. قانداق قىزىم، بىرەر گەپ-سۆزىڭىز بارمىدى؟

— بۈگۈن ناھىيە بازىرى، سەمەر بىلەن شەھەرگە كىرىپ كېلەيلىكمىكىن دېگەن، شۇڭا، ئۆزلىرىنىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلاپ باقايلى دەپ...

— سەمەرچۇ ؟ ئۆزى قېنى؟

— تېخى ئورنىدىن تۇرمىدى.

— ۋوي، شۇ كەمگىچە ئورنىدىن تۇرمىدىمۇ؟

— ئاخشام بىر دوستۇمنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى ئۆتكۈزۈشكە قاتناشقانىدۇق، كۆپرەك ئىچىپ قويۇپتىكەن، شۇڭا...

— بارساڭلار بېرىپ كېلىڭلار.

سالى يانچۇقىدىن يۈز يۈەنلىكتىن ئىككى ۋاراقنى سۇغۇرۇپ كېلىنىگە تۇتقازغاندىن كېيىن يولىغا راۋان بولدى.

4

سامسىپەز ۋە كاۋاپچىلارنىڭ ئۇنلۇك ۋارقىراشلىرى، ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان شورپىلارنىڭ مەززىلىك پۇراقلىرى بىلەن قوشۇلۇپ كىشىنى ھەردەم ئۆزىگە رام قىلىپ تۇرىدىغان قايناق رەستە ھاۋانىڭ سوغۇق بولۇشىغا قارىماي ئادەم دېگىزىغا ئايلانغانىدى.

سەمەر ئەر ـ ئايالنىڭ بازارغا كىلىپ تۇنجى قىلغان ئىشى، ئۇنىدا ئېتىلگەن دېھقان لەگمۇگىغا ئېغىز تېگىش بولدى. لەگمۇڭ غالتىكىدىن ئايرىلىپ نەچچە ئون قەدەم مېڭىپ تۇرۇشىغا، رەت ـ رەت تىزىلغان كاۋاپدانلار ئارقىسىدىكى لاتا بىلەن ئايلاندۇرۇپ توسۇلغان، قايسىدۇر بىر ئورۇندىن بىرىنىڭ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

ـــ سەمەر...ھوي سەمەر...

قوشنا مەھەللىدىكى سەمەتنىڭ گەۋدىسى لاتا توسۇقتىن غىل-پال كۆرۈنگەندەك بولدى. سەمەر سەمەتنىڭ گەۋدىسى كۆرۈنگەن توسۇقنى نىشانلاپ ماڭماق بولۇپ تۇرۇشىغا، سەمەت چىقىپ كەلدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

ـــ قانداق دوستۇم، بارمۇ سەن. ئاڭلىسام يېقىندا ئۆيلىنىۋاپسەن. بىر تەخسە پولۇدىن قىزغىنىپ تويۇڭغىمۇ ئېيتمىغىنىڭنى قارا؟

ـــ نەدىمۇ ئۇنداق ئىش بولسۇن. ئادرېسىڭ ئېنىق بولمىغاچقا ئېيتالمىدۇق،ـــ سەمەر دوستىنىڭ سالام يۈزىسىدىن ئۆزاتقان قولىنى قوش قوللاپ تۇتقىنىچە يېنىك سلكىدى، ـــ ھە، ئۆزۈڭنى نەلەردىن سورايمىز؟

ـــ نەدە بولاتتى، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مۇشۇ ئانا تۇپراقتىن سورايسەن-دە.

ـــ گېپىڭلارچە ئىچكىرىدىن يېنىپ چىققان ئوخشىمامسىلەر؟

ـــ شۇنداق، كونىلارنىڭ: «كىشى يۇرتىدا سۇلتان بولغۇچە ئۆز يۇرتۇڭدا

ئۇلتان بول» دېگىنى توغرىكەن ئاداش. ئۆز ۋاقتىدا ئىچكىرى دېگەن ئاندىق گۈزەل، مۇنداق ئوبدان، پۇل تاپماق شۇنچە ئاسان دېسە، ھەممە نەرسە ئاسماندىن تۆكۈلىدىغانىدەك، چۈشۈپ قالغان دوپپىمىزغا قارىماي چېپىپتۇق. ھەممە يەردە قازانىنىڭ قۇلىقى تۆتكەن، ئىشلىمىسەڭ بىكارغا ئاش يوق. ھالال كۈن كەچۈرىدىغانغا قولدا بىرەر ھۈنەر بولمىغاچقا، باشقىلارغا بېقىندى بولۇپ، خەقنىڭ قۇلىغا ئايلىنىدىغان، ئىتنىڭ كۈندە كۈن ئۆتكۈزىدىغان گەپكەن. قانۇنغا خىلاپلىق قىلساڭ سوراقى ئاندىن ياماق. شىنجاڭلىقنىڭ نامىنى ساتقۇچە قوڭنى غەت قىسايلى دېدىم شۇ، ـــ سەممەت سوغۇق تەرزدە كۈلۈپ قويدى، ـــ قارىسام ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالدىڭ، يەڭگىمىز نېمە دەپ قالار دېمەستىنلا چاقىرىشىم. ماڭ، بىردەم-يېرىمدەم ئەھۋاللىشىمىز.

ـــ بۇ...

ـــ ۋاي-ۋۇي، نېمە ئىتنى-پىتنى قىلىسەن؟ ـــ سەممەت سەمەرنى سۆرەپ دېگۈدەك ئېلىپ ماڭدى، ـــ ماڭ...ماڭ، يەنە باشقا ساۋاقداشلارمۇ بار.

سەمەر سەممەت بىلەن باشلانغۇچتىكى ساۋاقداش. سەممەت تولۇقسىزنىڭ بىرىنچى يىللىقىدا ئىككى ئايچە ئوقۇغاندىن كېيىن ئوقۇشتىن چېكىنگەن، ئاردىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي ئىلگىرى يۇرتتىن چىقىپ كەتكەن بالىلارنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ كەتكەن، شۇ چىققانچە بىر يىلدىن كېيىن پەيدا بولغاندى. سەممەت بىر يىلدىن كېيىن يۇرتتا پەيدا بولغىنىدا، سەمەر قاتاردىكى ئون نەچچە ساۋاقداش ئۇنىڭ بىلەن بىرقانچە كۈن بىللە يۈرۈپ ئويۇن-تاماشا قىلىشقانىدى. شۇ چاغدا سەممەت قانداقتۇر تولۇقسىز ئوتتۇرىنىڭ ئوقۇش يېشىدىكى گۆدەك بالا بولماستىن، جاھانىنىڭ خېلى بىر يەرلىرىگچە ئايلىنىپ چىققان، ئىش كۆرگەن، يىگىرمە- يىگىرمە بەش ياشلاردىكى نەۋقىران يىگىتلەرگە خاس سالاپەت ھازىرلىغانىدى. قارىماققا كاتتا سودىگەرنىڭ بايۇەچچىسىدەك كۆرۈنگەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار پات - پاتلا ئۇچرىشىپ تۇردى. ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتى سەمەر مەكتەپتىن چېكىنگەندىن

كېيىن تېخىمۇ قويۇقلاشقان بولۇپ، نەچچە يەردە بىللە ئولتۇرۇشقان، قانغۇچە ئىچىشىپ، كۆڭۈل ئىزھارىمۇ قىلىشقانىدى. بىراق، ئۇلار يېقىنقى ئىككى ئاي ئىچىدە ئۇچراشمىغانىدى. سەمەر دوستى سەمەتنى يەنە ئىچكىرىگە چىقىپ كەتكەن بولۇشى ياكى بولمىسا بۇ قېتىمقى چوڭ زەربە ببرىشتە تۇرمىگە كىرىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن، دېگەنلەرنى ئويلاپمۇ ئۇلگۈرگەنىدى. چۈنكى، يېقىنقى ئىككى-ئۈچ ئاي ئىچىدە جامائەت خەۋپسىزلىك تارماقلىرىنىڭ ئەتكەسچىلىك، ئوغرىلىق جىنايەت شايكىلىرىغا قاتتىق زەربە بېرىپ، بالا سودىگەرلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تازىلاش ھەرىكەتلىرى كەڭ قانات يايدۇرۇلغانىدى. سەمەرنىڭ نەزىرىدىكى سەمەت دەل شىنجاڭدىن ئىچكىرىگە بالا ئالداپ ئاچقىپ، سېتىپ جان باقىدىغانلاردىن ئىدى. سەمەتنىڭ ئۇچراپ قېلىشى ئۇنىڭ ئۈچۈن خۇددى چاقىرىلمىغان مېھماننىڭ سورۇنغا كېلىپ قالغىنىدەك ياكى تەرەت قىستىغاندا بىرى گەپكە تۇتقانىدەك بىر ئىش بولدى...

«خوتۇن بىلەن ئەمدىلا بازارغا ئاياغ بېسىشىمغا ما ئاداشنىڭ ئۇچراپ قالغىنىنى، يەنە كېلىپ يېڭىلا توي قىلغان تۇرسام. بارمىسام ئەسلىي سەت تۇرسا، باراي دېسەم ئوڭايلىقچە قوتۇلغىلى بولماي...كۆپ ئىچىپ مەست بولۇپ قالسام... بولدىلا، بۇلارنى ئويلاپ نېمە قىلاي. خوتۇننى ئېلىشتىن بۇرۇن تونۇشقان، كىچىكلىكتە بىللە ئويناپ، بىر تۇغرام زاغرىنى تەڭ يەپ چوڭ بولغان قەدىناس ئەل - ئاغىنىلەر بولغانىدىكىن، ئاۋۇال بىر كۆرۈشۈپ باقاي، قالدى گەپنى ئەھۋالغا قاراپ بىرنېمە دېمەمدىم. ياق، ئۇياقتىن توي قىلىپلا بۇياقتىن ھارىقا دۇم چۈشسەم، خوتۇننى بازاردا يالغۇز تاشلاپ قويسام ئوبدان بولمايدۇ. توي قىلغىلى نەچچە كۈن بولۇپ كۆڭلىنى رەنجىتىپ قويسام، ئالمادىس بۇ ئىشلارنى ئاتام ئۇقۇپ قالسا...»

— ئاغىنىڭىز بولغانىدىكىن كەچكىچە تېيىشپ تۇرماي، كىرىپ كۆرۈشۈپ چىقمامسىز سەمەر، — گۈلىستاننىڭ ئاۋازى سەمەرنىڭ خىيالىنى بۇزۇۋەتتى. سەمەر ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىگەنىدەك، گۈلىستانغا تىكىلگىنىچە

هاڭۇيقىپ قالغانىدى.

ـــ كىرىپ كۆرۈشۈپ چىقىڭ، ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى قىلىدىغانغىمۇ ئادەم لازىم...

گۈلىستاننىڭ ئېيتقانلىرى سەمەرنىڭ كۆڭۈل تۈگۈنلىرىنى بىراقلا يەشتى. شۇنداق، بىر ياستۇققا باش قويغان بىلەن، مېھمانلىق ئايىغى تېخى توپا باسمىغان جۇپتىنىڭ ئېيتقانلىرىنى رەت قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ ئۆزىمۇ ئەركەكچىلىكتىن چەتلىگەنلىك. ناۋادا ئۇ ئايالىنىڭ رايىنى يانداۋۇرسا، كۆڭلىگە ئازار بەرگەندەك بىر ھېسسىيات بىلەن نەچچە كۈنگىچە دىلى غەشلىكتە ئۆتىدۇ...

ـــ ئۇنداقتا سىزچۇ؟ سىز قانداق قىلىسىز؟ يالغۇز تاشلاپ قويسام قانداق بولىدۇ؟ ـــ دېدى سەمەر ئايالىغا يۈز كېلەلمەيدىغاندەك بىر تەلەپپۈزدا.

ـــ مەندىن ئەنسىرىمەڭ. يېتىپ كېتىدىغانغا كىچىك بالا بولمىغاندىكىن، بازار ئايلىنىپ تۇراي، بىرقانچە سائەتتىن كېيىن مۇشۇ يەردە كۆرۈشەيلى.

گۈلىستان سەمەرگە شۇلارنى دەپ، كىشىلەر تۇپى ئىچىگە شۇڭغۇدى...

ساۋاقداشلار يىغىلىشى ئاددىي ـ ساددا بولسىمۇ، باشقا ھەشەمەتلىك سورۇنغا قارىغاندا يەنىلا كۆڭۈللۈك. ئۇلارنىڭ ئۆزئارا قىلىشىدىغان گەپ ـ سۆزلىرى، ساۋاقداشلىق ئەسلىمىلىرى بار. شۇ ۋەجلىك ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئىزھارلىرى تۇغمەيلا قالماستىن، ئىچىدىغانلىرىمۇ كۆپ بولىدۇ، ئەلۋەتتە...

لىقلاپ تولدۇرۇلغان رومكىلار كەينى ـ كەينىدىن ئايلانماقتا ئىدى. كاۋاپ، قوي پاچىقى، ئۆپكە ـ ھېسپلار بىلەن قۇراشتۇرۇلغان سورۇن ئاددىي بولغىنى بىلەن كەيپىيات قىزغىن ئىدى. ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئېيتىلىپ تۇرىدىغان يۇمۇر ۋە ناخشىلار سورۇن كەيپىنى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرگەن بولۇپ، ھېچكىمنىڭ قايتىش توغرۇلۇق ئىجازەت سوراشقا تىلى بارمايتتى.

سەمەر خېلى كۆپ ئىچتى، باشلىرى قېيىپ، كۆزلىرى تورلاشتى. نەچچە قېتىملاپ دوستلىرى بىلەن خوشلىشىشقا تايىن تاپتى-يۇ، يەنە ئېغىز ئاچالمىدى. شۇ تاپ ئۇ گۈلىستاننىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولۇشىنى، ئۆزىنى چاقىرىپ ئۆيگە قايتىش تەكلىپىنى بېرىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى.

ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىتنىڭ ئۆتۈپ كەتكىنى سەمەرگە قاراڭغۇ، ئۇ پەقەت ئەتراپ گۈگۈم پەردىسىگە ئورىلىپ، بازار ئەھلى ئالدىراشچىلىق ئىچىدە ئۆيگە قايتىشىنىڭ تەرەددۇتىنى قىلىۋاتقان بىر پەيتتىلا ئۆز ئەسلىگە يانغاندەك بولدى. ئەمدى ئۆيگە قايتمىسا، ئايالىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالمىسا بولمايتتى. بەلكىم ئەتىدىن بېرى ئۇنى كۈتۈپ تاقىتى تاق بولغان ئايالى بۇ چاغقىچە ئۆيگە يېتىپ بارغاندۇ. ئەھۋالنى ئاتىسىغا ئېيتىپ، كۆزىنى ياشلاپ ئولتۇرغاندۇ...

ئەل يېتىقۇ بىلەن ئۆيگە يېتىپ كەلگەن سەمەر پۈتۈنلىكى ئۇچىدا دەسسەپ ھوجرا ئۆيگە كىردى. ئۇ ئايالىنىڭ ياشلىنىپ تۇرغان كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ: «قەدىرلىكىم، بۇگۈنكى ئىشلىرىمنى كەچۈرۈڭ. بۇنىڭدىن كېيىن كۆڭلىڭىزنى كەينىگە كىرىپ سىزنى يېرىم يولدا يالغۇز قويىدىغان ئىشنى ھەرگىزمۇ سادىر قىلمايمەن. مەن سىزنى ياخشى كۆرىمەن، سىزدىن بىر مىنۇتمۇ ئايرىلمايمەن» دېمەكچى، ئايالىنى بەزلەپ كۆڭلىنى ئالماقچى ئىدى، بىراق، ئۆيۈنچى تىمتاس. گۈلىستاندىن ئەسلا ئەسەر يوق ئىدى.

سەمەر ھەممە ئۆيلەرگە، دالان، باغلارغا چىقىپ گۈلىستانىنى ئىزدىدى. بەلكىم ئاتا-ئانامنىڭ قېشىدىدۇ، دېگەن ئوي بىلەن ئاتا-ئانىسىنىڭ ھوجرىسىغا كىرىپ كەلدى. شۇندىلا ھەممە ئىش ئايدىڭ بولدى. سالى تولىمۇ سولغۇن ھالدا كىرىپ كەلگەن ئوغلىغا قاراپ سورىدى:

— نېمە، ئۆزۈڭ يالغۇز قايتىپ كەپسەنغۇ ؟

— گۈلىستان ئۇ، — سەمەرنىڭ ئاغزى گەپكە كەلمەيتتى. ئۆزىنى مىكىبىر تەسلىكتە تۇتۇۋېلىپ كېكەچلىگىنچە داۋام قىلاتتى، —

گۇ...گۇ...گۈلستان ئۇ...ئۇ...ئۆيده يوقمۇ؟

ـــ نېمه دەۋاتسەن؟ ئەتىگەنده سەن بىلەن بازارغا كەتمىدىمۇ؟ ئۆيده يوقمۇ دېگىنىڭ نېمىسى-ھە؟

سەمەر ئارقىسىغا يانىاق بولۇپ تۇرۇشىغا، ئايزۆھره ئېغىز ئاچتى:

ـــ ۋۇي بالام، خوتۇنۇڭ بىلەن بىرنەرسه دېيىشىپ قالمىغانسەن-ھە؟

ـــ ياق.

ـــ ئۇنداقتا بازاردىن بىللە يېنىپ كەلمەي نېمه دەپ...

ـــ ۋاي-ۋۇي، ئۇنچىۋالا مۇرەككەپ ئىش يوق. بىرقانچه ساۋاقداشلار ئۇچراپ قېلىپ شۇ...

ـــ سەن ساۋاقداشلىرىڭ بىلەن، گۈلستان ئۆزى يالغۇز دېگىنه، شۇنداقمۇ ؟

ـــ....

سەمەر ئۆيدىن چىقىپ چوڭ يول دوقمۇشىغا يېتىپ كەلدى. ئات، ئېشەك، كالا ھارۋىلىرى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۇچ تارتىشىپ ئالدىراش رېتىمدا ئۆيلىرىگه قاراپ چېپىشماقتا، موتوسىكلىت، تراكتور ۋە ماشىنىلارنىڭ قۇلاقنى يارغۇدەك ئاۋازىدىكى يېقىمسىز سىگناللىرى، تار مەھەللە يولىدىكى ئۇلاغ ھارۋىلىرىنىڭ رېتمىنى بۇزۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانىدەك قىلاتتى. سەمەر كۆز ئالدىدىكى ھەربىر مەنزىرىگه دىققەت بىلەن قارىماقتا، ئاشۇ ناتونۇش، ئەمما بىر-بىرىگه ئوخشاپ كېتىدىغان چىرايلار ئىچىدىن ئۆز مەشۇقىنى ـــ گۈلستانىنى ئىزدىمەكته ئىدى.

توۋا ! شۇنچه كىچىككىنه بىر يېزا بازىرىدىمۇ بىر ئادەمنىڭ دېرىكىنى ئالماق نېمانداق تەس-ھە ! ئامال قانچه، ئۆتكەن- كەچكەنلەردىن ئايالمىنى كۆردىڭىزمۇ، دەپ سوراشنىڭ ئورنى بولمىسا... سۈكۈت ئىچىده كۈتۈشتىن باشقا نه چاره... سەمەر شۇ تەرىقىده بازار ئەھلىنىڭ ئايىغى بېسىقىپ، ئەل ئۇيقۇغا غەرق بولغۇچه تاقەت ئىچىده كۈتتى.

بىر كۈن... ئىككى كۈن... ئۈچ كۈن كۈتتى، ئۈچ كۈن ئۈچ يىلدەك

تۈيۈلدى، خىلمۇخىل ئوي بىلەن تەگسىز خىياللار قاينىمىغا چۆكتى.

5

گۈلىستان توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەر مەھەللە-كويلارغا پۇر كەتتى. ئەنە شۇ ئىش تۈپەيلى قۇدا-باجىلار ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپلار كۆرۈلۈپ، سالى ئۇچۇن ئاز بولمىغان باش قېتىنچىلىقى بولدى.

گۈلىستاننىڭ ئائىلىسىدىكىلەر سالى ئائىلىسىگە كېلىپ، بىر ھەپتە ئىچىدە قىزىنىڭ دېرىكىنى ئېلىپ بەرمىسە، ئۇلار ئۇستىدىن سوتقا ئەرز سۇنىدىغانلىقى ھەققىدە تەھدىت سېلىشتى. «ئاتىسى لايغەزلىنىڭ بالىسى لامزەل» دېگەندەك بولمىغۇر سۆزلەر بىلەن سالىغا ھاقارەت قىلغانمۇ بولدى.

سالى كۆڭۈل پاراكەندىچىلىكىدە يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرى، ئەتىگەندە سەمەر پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ كەتكىنىگە توپتوغرا ئالته كۈن بولغان بولۇپ، گۈلىستاننىڭ دېرىكىنى قىلىش بىلەن، قوشنا كەنت، يېزا ۋە ناھىيە بازارلىرىنىڭ چېپىپ، تىكىتكىلاپ يۈرگەنىدى.

ــ ئاتا، گۈلىستاننىڭ دېرىكىنى قىلدىم، ــ دېدى سەمەر بوسۇغا ئاتلاپلا.

سەمەرنىڭ گەپلىرى سالىغا ئانچە خۇشياقمىغاچ، ئېرەن قىلماستىن ئولتۇردى. نېمە ۋەجدىندۇر نەچچە دەقىقە ئۆتمەستىنلا ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى. شۇ دەم ئۇنىڭ خىيالىغا گۈلىستان ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ دېگەنلىرى كەچكەنىدى:

«قىزىمنى مۇشۇ نەچچە كۈن ئىچىدە تېپىپ كەلمىسىلە، سوتقا ئەرز سۇنىمەن. ئوغۇللىرىدا چوقۇم بىر گەپ بار، بولمىسا قىزىم بىكاردىن - بىكارغا يوقاپ كەتمەس. بىر خوتۇنغا ئىگە بولالمىغان ئادەمنى ئەر كىشى دېگىلى بولسۇنمۇ...»

سالىنىڭ ئىچى ئاچچىق بولدى. دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ سەمەرگە ئېغىز ئاچتى:

— نېمە...نېمە دېدىڭ ؟

— گۈلستاننىڭ دېرىكى تېپىلدى.

— نەدىكەن؟

— شەھەردە، سەمەت دېگەن گۈي بىلەن كېتىپتۇ، — سەمەرنىڭ مۇشتۇملىرى تۆگۈلۈپ، چىشلىرى كىرىشكەنىدى. شۇ تاپ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا، شۇ كۈنى سورۇن تارا ئەۋجىگە چىققان بىر پەيتتە سەمەتنىڭ كىملەر بىلەن، نېمىلەرنىدۇر ئىشارەت قىلىشىپ چىقىپ كەتكەنلىكى غىل-پال پەيدا بولۇۋىدى، غەزىپى تاشقىنلاندى، — شۇۋىچى قاسىمانى تېپىۋالسام، ئۇگە - ئۇگىلىرىنى سۇندۇرۇپ، پۇت-قوللىرىنى چېقىپ، قولىغا تۇتقۇزۇپ قويمىسام ھېساب ئەمەس.

— ئۆزۈڭنى بېسىۋال. مەن قۇدا-باجىلارنىڭ قېشىغا بېرىپ ئەھۋال يورۇتۇپ قويماي، سەن ئانىڭ بىلەن شەھەرگە كىرىشىنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ تۇر، — سالى ئايىغىنى كىيىۋېتىپ شۇنداق دېدى. چاپىنىنى دولىسىغا ئارتىپ سىرتقا ماڭماق بولدى-يۇ، ئاغزىنى ئاچقىنىچە ئۆزىگە ھاڭغىيىپ قاراپ تۇرغان سەمەرگە قاراپ تەئەججۈپلەندى ۋە ئوغلىنىڭ دولىسىدىن تۇتۇپ سىلكىپ تۇرۇپ تەكرارلىدى، — دېگىنىمنى چۈشەندىڭمۇ ؟ گۈلستاننىڭ ئاتا-ئانىسى ئۆيىمىزگە كېلىپ كۆپ غوۋغا كۆتۈردى، خەلقئالەمگە يېيىپ، يۈزىمىزنى يوق قىلدى. ئەمدى بىز شەھەرگە كىرىپ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى قىلمىساق بولمايدۇ.

سالىنىڭ ئېيتقانلىرى ئوغلىنىڭ كۆڭلىگە قاراڭغۇ. سەمەرنىڭ خىيالىدا، شەھەرگە كىرىپ ئايالىنى ئىزدەش، ئۇنى تاپقاندىن كېيىن پۇخادىن چىققۇچە دۇمبالاش ئىدى. بىراق، سالىنىڭ دېمەكچى بولغىنى ئۇنداق ئاددىي ئەمەس. تاياق-توقماق بىلەن ھېچقانداق بىر ئىشنى باشقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدۇ. بۇ يەردىكى مەسىلە، تۆكۈلگەن يۇزنىڭ ئەسلىي ئوبرازىنى تىكلەش. گۈلستان ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئۆزلىرىگە

كەلتۇرگەن ھاقارىتىگە تېگىشلىك جاۋاب قايتۇرۇش ئىدى.

سالى گۈلستان ئائىلىسىگە قانچە تېز بارغان بولسا شۇنچە تېز قايتىپ كەلدى. خېلى يىللاردىن بېرى، يوق دەپ ساقلاپ كەلگەن 500 يۈەن پۇلنى كىتاب ئىشكاپىدىكى ماتېرىيال قېتىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى - دە، ئايزۆھرەنىڭ «تېخنىكىلىق پۈتمىدى» دەپ ۋايسىشلىرىغا پىسەنت قىلماستىن يولغا چىقتى. سەمەرگە، ئىنىسى سەمىنى قوشنىلارنىڭ ئۆيىگە ئەپكىرىپ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشنى تاپىلاپ قويۇپ، ئارقىسىدىن يېتىشىشنى جېكىلىدى.

— دادىسى، كېلىننى ئوغلىمىز ئۆزى تېپىپ كەلسىمۇ بولاتتىغۇ، بىز ئىككىمىز بىرىپ نېمە قىلارمىز؟

ئايزۆھرە كەنتتىن يېزىغىچە بولغان بەش چاقرىمدىن ئارتۇق مۇساپىنى بېسىپ بولغۇچە، ئۆز كۆڭلىدە نەچچە ئون رەت ئۆتكۈزۈپ، قانچە قېتىملاپ ئېغىزدىن چىقارماق بولۇپمۇ چىقرالمىغان يۈرەك سۆزىنى ئاخىرى ئېيتتى. ئۇ، ئەمدى ئېيتمىسا كېچىكىدىغانلىقىنى پەم قىلىپ، ناھايىتى جىددىي تەلەپپۇز بىلەن شۇنداق دېگەنىدى. ئۇنىڭ بۇنداق جىددىيلىشىگە ئاپتوبۇسنىڭ دۈدۈك ئاۋازى سەۋەب بولغانىدى، ئەلۋەتتە.

— نېمە؟ نېمە دېگىنىڭ بۇ؟ گۈلستانىنى تېپىپ كەلسەڭلا ئىش پۈتەمدۇ؟

سالىنىڭ كۆيۈشكەن گۈرەن تومۇرلىرى ناھايىتى كۆچلۈك سوقۇۋاتقاندەك قىلاتتى. ئايزۆھرە ئاۋۋال ئېرىنىڭ قىزارغان مەڭزىگە، ئاندىن خۇددى ھازىرلا چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەك چەكچەيگەن كۆزلىرىگە، تومۇرلىرى كۆيۈشكەن بويۇنلىرىغا قاراپ بېشىنى لاسسىدە يەرگە تاشلاپ جىمىپ كەتتى. ئۇنىڭغا شۇنداق قىلماقتىن باشقا نە چارە، ناۋادا مۇشۇ تۇرقىدا يەنە گەپ قاتىدىغان بولسا سالىنىڭ تەرسالىقى ئېشىپ، جاھانىنى بېشىغا كىيىدىغانلىقى ئۇنىڭغا بەش قولدەك ئايان ئىدى. بۇنچە كۆپ يولۇچىلار توپلاشقان ئورۇندا غوڭغا چىقسا ھەر ئىككىلىسىگە ياخشى ئەمەس. ھېلىمۇ يۇرتتا بولۇۋاتقان سۆز - چۆچەكلەر

ئاز ئەمەس...

ئاپتوبۇسنىڭ قاتتىق تورمۇزى ئايزۆھرەنى خيالدىن ئويغاتتى. ئۇ يولبويى سەمەر توغرىسىدىكى ئەنسىز خيال قاينىمىغا غەرق بولغانىدى: گۈلستان بىلله قايتىشقا كۆنەرمۇ؟ كۆنسىغۇ ئوبدان بولغىنى. ئاتا - ئانىسىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ بەرسەك، توي چىقىمىنى كىلىشۇالساقلا بولىدىغان گەپ. ناۋادا كۆنمىسچۇ؟ سەمەر گۈلستانىنىڭ بىر يەرلىرىنى ئۇرۇپ چىقىۋېتەرمۇ ؟ ئىككى ئائىله ئارىسىدا قانداقتۇر بىر كىلىشمەسلىك يۈز بېرەرمۇ ؟...

ئىش ئايزۆھرەنىڭ ئويلىغىنىنىڭ ئەكسىچە ئىدى. سالى ئاپتوبۇستىن چۈشۈپلا تاكسى توستى ۋە ئۆزلىرىنى گېزىتخانىغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى ئېيتتى. ئايزۆھرە شۇ چاغدىلا سالىنىڭ شەھەرگە كىرىشىدىكى مەقسىتى، گۈلستانىنى ئىزدەش بولماستىن، باشقىچە بىر ئوي بىلەن تولغانلىقىنى سەزگەندەك بولدى ۋە ئۆز پەرزىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلىماق بولۇپ، سورىدى:

— گېزىتكە ئىلان بېرىمىزمۇ؟

— كاللاڭ ئانچە-مۇنچە ئىشلەپ قويىدۇ جۇمۇ سېنىڭ، بىر...

ئايزۆھرەنىڭ ئېيتقانلىرى سالىنىڭ كۆڭلىگە ياققاچ، چىرايىغا سەل-پەل كۈلكە يۈگۈرتۈپ شۇنداق دېيىشى، سەمەر گەپنىڭ بېلىگە تەپتى:

— مېنى نېمە قىلاي دەيسەن. پۈتكۈل جاھانغا جار سېلىپ، تەكتۈشلار ئارىسىدا باش كۆتۈرمەس قىلاي، دەپ ئويلىغان ئوخشىمامسەن-ھە؟!

— نېمىگە باش كۆتۈرىلمەي قالاتتىڭ؟

— ئويلاپ باقمامسەن. گېزىتكە، سەمەر سالىنىڭ ئايالى گۈلستان باشقىلار بىلەن قېچىپ كەتكەن ياكى يېزا بازىرىدا يوقاپ كەتكەن دەپ ئېلان بەرسەڭ، ئۆزىمىزگە — ماڭا سەت بولمامدۇ. خەقلەر سالى ئەپەندىنىڭ كىلىنى باشقىلار بىلەن قېچىپ كېتىپتۇ، يوقاپ كېتىپتۇ... دېگەندەك ئۆسەك سۆزلەرنى تارقاتقىلى تۇرسا ئۆزۈڭگىمۇ سەت بولار، — ئاتىسىنىڭ سەتلا ئالىيىپ قارىشىدىن سەمەرنىڭ قۇيقا چېچى تىك تۇردى. بوغۇزىغا كەلگەننى يۇتماستىن ئۇدۇللا ئېيتتى، — سەنغۇ

نېمىنىڭ سەت بولىدىغانلىقىنى ئانچە ئاڭقىرىپ ئولتۇرمايسەن.

— نېمە دېمەكچىسەن؟ — سالىنىڭ ئەرۋايى قىرىق گەز ئۇچۇپ، سەپرايى ئۆرلىدى. شۇ تاپ ئۇنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. شۇ تۇرقىدا ئەتراپىدا ئۆتۈشۈپ تۇرغانلاردىن تەپ تارتمىغان بولسا، ئوغلىغا قول تەگكۈزۈشى تۇرغانلا گەپ، — ۋۇ لايغەزەل، يۇمشاقباش، ئۆزۈڭنىڭ لانىلىقىدىن شۇنداق بولدى. قارا ئەپتىگە، مۇشۇ تۇرقۇڭدا سېنى قانداقمۇ ئوغۇل بالا سانىغلى بولسۇن؟...

«جاڭگىدە» تەگكەن قاتتىق مۇشت بىلەن بېشى ئايلانغان سالى ئېگىلەكىدىگىنىچە جايىدىلا ئولتۇرۇپ قالدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى تورلىشىپ بېشى قايغاندەك قىلاتتى.

— سەن، تۇزكور، ئاتاڭغا قول تەگكۈزگۈدەك بولدۇڭمۇ؟ — سالى ئورنىدىن سەنتۈرۈلۈپ تۇرۇشى ئايزۆھرەنىڭ ئاغزى ئېچىلدى:

— ئۆزلىرىگە ھاي بەرسىلە. ئۆز بويلۇق بولۇپ قالغان بالىغا شۇنداقمۇ قوپال تەگكەن بارمۇ. قارىسىلا ئاغزىلىرىدىن چىققان گەپكە. ئاتا بولغۇچىنىڭ ئاغزىدىن مۇشۇنداق تېتىقسىز گەپلەر چىقسا، بالا بولغۇچى قانداق قىلماقچى ئەمدى؟ «چوڭ باشنى ئاچسا كىچىكى قوڭنى ئېچىپتۇ» دېگەن شۇ-دە...

سالى ئۇچۇن يەنە گەپ تەگىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورنى يوق ئىدى. ئۇنداق بولمىغاندا ئايالى بىلەن تازا بىر قەپەس ئېتىشىپ، بازار ئەھلىگە بىر مەيدان ھەقسىز ئويۇن قويۇشى تۇرغانلا گەپ.

سالى ئۆزىدىن نەچچە قەدەم نېرىسىدا، رەقىبى بىلەن سوقۇشۇش ئالدىدا تۇرغان خورازدەك ھۇرپىيىپ تۇرغان ئوغلى سەمەرگە قارىغىنىدا ۋۇجۇدىدا يېغا قاينىدى. مۇشۇنداق بىر ئىنسابسىز بالىنى بېقىپ چوڭ قىلغانلىقىدىن بەكمۇ ئۆكۈنۈپ، ئىچ-ئىچىدىن ھەسرەتلەندى. ئاللاغا زارلىنىپ، «بۇ تۇزكورنىڭ جاجىسىنى ياراتقۇچى ئىگەم ئۆزى بەرگەي» دېگەنلەرنى تەكرار تىلغا ئالدى. ئويىچە، ئەمدى بۇلار بىلەن بىللە ياشاش ئۇنىڭ ئۇچۇن ھارام. بۇ ئۆيدە خورلۇق تارتىپ تۇرۇۋېرىشنىڭ

ئورنى يوق...

سالى كىشىلەر توپى ئىچىگە شوئكۈپ، گەۋدىسى پەيدىنپەي خىرەلىشىۋاتقان شۇ دەقىقە، ئايزۆھرە بىلەن سەمەر ئۇ كەتكەن چەكسىز بوشلۇققا قاراپ سوكۇتكە پاتقانىدى. ھەئە، ئۇلار نېمە خاتالىق سادىر قىلغانلىقىنى بىلەلمەي قالغان كىشىدەك، بىر - بىرىگە قاراشقىنىچە ئۆزىنى تىكشاپ تۇرۇشقانىدى. قانداق قىلىشنى ئەسلا بىلمەيتتى.

كۆكۈلسىز ئاياغلاشقان سۆھبەت كىشى كۆكلىنى غەش قىلىپ، غەمگە مۇپتىلا قىلىدۇ. ھەرقانداق ئادەم قەلبى ئازار يېگەنلىك بەدىلىگە كۇن - كۇنلەپ ئاچچىق ئىزتىراپ چېكىدۇ، بۇ نېمە ئۇچۇن؟ دېگەن سوئالنى چۆرىدەپ باش - ئايىغى يوق خىياللار قاينىمىغا غەرق بولىدۇ. ئادەتتىكىدەك بولغانىدا شۇنداق، ناۋادا شۇ كىشىنىڭ تەقدىرى ۋە ھاياتلىق مۇساپىسىدىكى بىرەر مۇھىم ئىشلار ئۇستىدە ئېلىپ بېرىلغان، تولىمۇ چاكىنا ۋە رەزىل سۆزلەر بىلەن تۇگەللەنگىنىدە ئۇنىڭ ئادەم ئۇچۇن ئېلىپ كېلىدىغان قايغۇ-ھەسرىتى تەسەۋۋۇرىمىزدىكىدىن نەچچە ئۇن ھەسسە يۇقىرى بولۇشى مۇمكىن. سالى ئۇچۇن تېخىمۇ شۇنداق. ئۇنداقلار ھاياتىنىڭ بۇنداق رەھىمسىز قانۇنىيەتلىرىدىن قاتتىق ئۆكۇنۇشى، ئۆزىنى بۇ دۇنيا ئۇچۇن ئارتۇقچە ياراپلىپ قالغان ئادەمدەك ھېس قىلىشى، ھەتتا ياشاشتىن ئۇمىدىنى ئۇزۇپ، ئويلىمىغان بىر ئىشلارنىڭ يۇز بېرىشىگە سەۋەبكار بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. بۇ ئىشلارنى تەسەۋۋۇر قىلىپ ئۇلگۇرمەك ئۇنچە ئاسان بولمىسا كېرەك، ئەلۋەتتە.

سالى شۇ كەتكىنىچە قايتىپ كەلمىدى. ئۇنىڭ نەگە كەتكەنلىكى، قاچان، قايسى چاغلاردا قايتىپ كېلىدىغانلىقى ھېچكىمگە ئايدىڭ ئەمەس. بۇ ھەقتە سالى ئۆزىمۇ بىرنېمە ئويلىمىغان ھەم ئويلاشنىمۇ راۋا كۆرمىگەنىدى...

نىشانسىز ماڭغان قەدەمنىڭ چېكى بولمايدۇ. بار دېگەندىمۇ شۇ يولنى باسقۇچى ئۆزى ئاخىرقى چەككە يېتىپ كەلگەنلىكىنى جەزم قىلغاندىلا، ئاندىن ئۇنىڭ چېكىنى بىلگىلى بولىدۇ. باسقان قەدەم ھاياتلىق

هەربكىتى، كەلگۈسى پارلاق مەنزىلى ئۇچۇن بولغىنىدا شۇنداق، ئۇنداق بولمىغىنىدا، تامامەن ئەكسىچە بولۇپ، باسقان قەدەم ھاياتلىق سەپرىنى داۋاملاشتۇرۇش ئۇچۇن ئەمەس، ھاياتلىق سەپرىنى ئاخىرلاشتۇرۇش ئۇچۇن ئېلىنغان بولىدۇ، خالاس.

سالىنىڭ كۆڭۈل ئاغرىقى مۇشۇ بىر قېتىملىق ئىش تۈپەيلى ئەمەس ئىدى. ئۇ، ئىلگىرىمۇ كۆپ قېتىم ئۆزىنى بەزلىگەن، سۈكۈت ئىچىدە تەخىر قىلىپ، ھەممە ئىشلارنىڭ ياخشى بولۇپ كېتىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن، ئاشۇ كۈتۈشلەر ئىچىدە ئۆز كۆڭلىگە تەسەللى بولغۇدەك بىرەر مۆجىزىلەرنىڭ يۈز بېرىشىنى تالاي قېتىملاپ ئارزۇ قىلغانىدى. ئۇنىڭ بىردىنبىر ئۇمىدى سەمەردە بولۇپ، ئۆز خۇشاللىقىنى ئوغلى سەمەرگە بېغىشلىغانىدى. سەمەرنىڭ ئۆز پۇشتى ئەمەسلىكىنى بىلەتتى- يۇ، يەنە ئۇنداق قارىمايتتى، ئۇنى ئۆگەيلىمەيتتى. ئەكسىچە، ئۆز جانجىگىرى قاتارىدا ئەتىۋارلاپ، پەپلەيتتى، يېمىگەننى يېگۈزۈپ، كىيمىگەننى كىيگۈزەتتى. يارامليق بىر ئادەم بولسىدى، دېگەننى ھەر دائىم ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى... بىراق، رېئاللىق پۈتۈنلەي ئۇنىڭ ئويىنىڭ ئەكسىچە بولدى. سەمەرنىڭ تولىمۇ بوشاڭ ۋە مۇشتۇمزور بولۇپ قېلىشى سالى ئۇچۇن پۈتمەس-تۈگىمەس ئازاب-ئوقۇبەت ئىدى. ئۇ، كۆپ ئويلىنىشتىن كېيىن بۇ ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىگە ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە سەۋەبكار ئىكەنلىكىنى جەزم قىلدى. ئۆزىدىن، ئۆزىنىڭ تولىمۇ قابىلىيەتسىزلىكىدىن ئاغرىندى، ئۆز-ئۆزىگە لەنەتلەر ياغدۇرۇپ، كۆڭۈل ئازابلىرىدىن بىراقلا قۇتۇلۇش يولىنى ئىزدىدى...

نىشانسىز يول، ئۇنىڭ ئازاب-ئوقۇبەت بىلەن لەختە - لەختە بولغان، قان زەردابى ئىچىدە جانسىز تېپىرلىغان پىغانلىق يۈرىكىنىڭ نىجات يۇلتۇزى، قۇتۇلۇش يولى ئىدى. ئۇ ھەممىدىن بىراقلا قۇتۇلماقچى. ئۆزى ئۇچۇن ئەڭ پىنھان بولغان بىر مۇھىتنى كۆزلەپ ئالغا ئىلگىرىلىمەكچى...

سالىنىڭ نىشانسىز ئاتلانغان يولىنىڭ قايسى ياقلارغا تايىن تاپقانلىقى ھەممە ئۇچۇن قاراڭغۇ، مەڭگۇ يېشىپ بولالماس سىر ئىدى...

خاتىمە

سالىنىڭ غايىب بولغىنىغا ئاز كەم ئىككى يىلچە بولۇپ قالدى. سەمەر يۇرتتىن قاچقىچە چىقىپ كەتكەن بىر يىلچە ۋاقىتتىن بۇيان، ئايزۆھرە سەمى بىلەن باققۇچىسىدىن ئايرىلىپ قالغان قەپەستىكى قۇشتەك تەشۋىش، ئىنتىلىش ۋە زارلىنىش ئىچىدە ئۆتۈشكە مەجبۇر بولدى...

يېرىم كېچە بىلەن ئۇيقۇسى بۇزۇلغان ئايزۆھرە ياستۇق ئاستىدىن قولچىرىغىنى سۇغۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، يوتقاندىن سۇغۇرۇلۇپ چىقتى.

قولچىرىغىنىڭ ئاجىز نۇرى ئۆز دائىرىسىدىكى مەلۇم نىشانىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ئايزۆھرە قولچىرىغىنى كۆتۈرگىنىچە يانداپ ئەسكى-تۈسكىلەر تاشلانغان دالان ئۆيگە كىرىپ كەلدى. نەچچە كۈندىكى ئادەتتى بويىچە ئىشىك ئارقىسىدىن تارتىپ، ئىسلىشىپ قاپداپ كەتكىنىدىن گويا بىرى تىك تۇرۇۋالغاندەك بىلىنىدىغان مورا ئورنى، ھەتتا كاڭنىڭ ئاياغ تىقىپ قويىدىغان تاپسىغىچە قويماي قاراپ چىقتى. ئۇمىد-ئىستەكلىرى كۆپۈككە ئايلانغانلىقىغا كۆزى يەتكەندىلا، چوڭقۇر ئۇھسىنىش ئىچىدە، ئۆيئىچىگە ئاخىرقى رەت نەزەر تاشلاپ قايتىپ چىقتى.

بۇ ئايزۆھرە ئۈچۈن يېڭىلىق ئەمەس. سالى غايىب بولغاندىن بۇيانقى تالاي كېچىلەردە ئۇ بۇ ئۆيگە كىرىپ مۇشۇ تەرىقىدە ئاختۇرۇش قىلىپ كەلدى. سالىنىڭ ئاتا-بوۋىسىدىن مىراس قالغان بۇ بىر ئېغىزلىق تاشلاندۇقخانا ئايزۆھرە ئۈچۈن تەسەللى ئىدى. بۇ ئۆيدىن سالىنىڭ ئوبرازىنى ئىزدەش ئۈنىڭغا ئۇدۇم. ھەئە، سالى كونا ئۆينى ئۆزگەرتىپ

سېلىشتا مۇشۇ بىر ئېغىزلىق ئۆيىنى تەۋەررۈك ئورنىدا قالدۇرۇپ قويغان. ئەمدىلىكتە بولسا بۇ بىر ئېغىزلىق كونا ئۆي ئايزۆھرە ئوچۇن سالىنى كۈتۈش، ئۇنىڭ يولىغا تەلمۈرۈشىدىكى ئۆتەك ئىدى. ئايزۆھرە مۇشۇ ئۆيگە كىرىپ سالىنىڭ دېرىكىنى قىلىش بىلەن كۆڭۈل ئازابىنى يەڭگىللىتىدۇ. ھامان بىر كۈنى سالىنىڭ مۇشۇ ئۆيدە پەيدا بولۇپ قېلىشىغا چىن كۆڭلىدىن ئىشىنىدۇ. ئۇ شۇنداق ئويلايدۇ. شۇنداق بولغاچ ھەر كۈنى دېگۈدەك بىر- ئىككى دورەم بۇ ئۆيگە ئاياغ باسىدۇ...

قۇياش ئەمدىلا ئۇپۇقتىن كۆتۈرۈلگەن پەيتتە ئايزۆھرە مەھەللە يولىنى بويلاپ مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى.

ئۆزگىچە ئۇسلۇبتا سېلىنىپ، قېنىق قىزىل رەڭدە سىرلانغان ئوقۇتۇش بىناسى قۇياش نۇرىدا جلۋىلىنىشكە باشلىغانىدى. توپ - توپى بىلەن چۈرقىرىشىپ ئويىنىشۋاتقان بالىلار خۇددى يېڭى سىنىپلىرىنى تەنتەنە قىلىشۋاتقاندەك سەكرىشەتتى، ناخشا، قوشاق ئېيتىشاتتى.

ئايزۆھرەنىڭ كۆز نۇرى ئېگىز قەد كۆتۈرگەن بىنا بىلەن بوي تالىشىپ ئۆسكەن دەرەخلەر ئارىسىدىن شۇڭغۇپ چىققان قۇياش نۇرىغا تىكىلەنگەنىدى، كۆز ئالدى گىرىمسەنلەشتى. غەلىتە ئىش، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا زاھىر بولغىنى سالىنىڭ سىيماسى ئىدى.

مەزمۇت قەدىملەر تاشلاپ كېلىۋاتقان سالى گويا كۆز ئالدىدىكى نەچچە ئون يىللىق ھەمراھى، كۆڭلىدىكى مەشۇقىنى كۆرمەي قالغانىدەك ئىپادىسىز ھەم پەرۋاسىز ئىدى.

سالىنىڭ يېقىنلاپ كېلىشى ئايزۆھرەنىڭ ئەندىشىسىنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى.

«يەنە چالۋاقاپ سالارمۇ ؟ بالىلار قېنى؟ ئۇلارنى نېمىشقا مەكتەپكە ۋاقتىدا يولغا سالمىدىڭ، دەپ كايىپ كېتەرمۇ؟...»

ــ ھەدە، سالى مۇئەللىمدىن خەۋەر بارمۇ؟

ئايزۆھرە چۆچۈپ كەتتى. نېمە قىلارىنى، قانداق جاۋاب بېرىشىنى بىلەلمەي گەڭگىرىدى. تىرناقلىرىنى تاتىلىغىنچە دۇدۇقلاپ تۇرۇپ قالدى. بىرھازادىن كېيىن، بوش ئاۋاز بىلەن جاۋاب قايتۇردى:

— سالى... سالىدىن خەۋەر يوق.

ئايزۆھرە بېشىنى شۇنداقلا كۆتۈردى-يۇ، يۈزىنى ئالقانلىغىنىچە ھۆڭرەپ يىغلاپ سالدى.

ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا، قانداقتۇر بىرى سوئال نەزىرىدە تىكىلگەن ئەمەس، ھېلىتىن كۆز نۇرىنى گىرىمسەنلەشتۈرگەن قۇياش نۇرىمۇ ئەسلا مەۋجۇت ئەمەس ئىدى...

图书在版编目(CIP)数据

命运:维吾尔文/卡合尔曼·吐木尔著. —乌鲁木齐:新疆大学出版社, 2015.5

ISBN 978-7-5631-2826-6

Ⅰ.①命…Ⅱ.①卡…Ⅲ.①长篇小说-中国-当代-维吾尔语(中国少数民族语言)Ⅳ.①I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2015) 第095926号

责任编辑:合力力·买买提
责任校对:阿布都热依木·阿不力米提
封面设计:努尔买买提·吾买尔

命运

(长篇小说)

卡合尔曼·吐木尔 著

新疆大学出版社出版
(乌鲁木齐市胜利路666号 邮编:830046)
新华书店经销
北京顺诚彩色印刷有限公司印刷
880毫米×1230毫米 1/32 印张:14.75
2015年5月第1版 2015年9月第1次印刷

ISBN 978-7-5631-2826-6
定价:55.00元